

İÇİNDEKİLER	1
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VII
ÖZET	VIII
SUMMARY	X
GİRİŞ	1
SÜDİNİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	14
<i>A- Hayatı</i>	14
<i>B- Edebî Şahsiyeti</i>	26
<i>C- Eserleri</i>	31
I. BÖLÜM	45
A. TÜRK EDEBİYATINDA HAFIZ DİVANI ŞERHLERİ	45
1. <i>SÜRÛRÎ ŞERHİ</i>	45
2. <i>ŞEMÎ ŞERHİ</i>	48
3. <i>KONEVÎ ŞERHİ</i>	49
4. <i>SÛDÎ ŞERHİ</i>	51
B. SÜDİNİN HAFIZ DİVANI ŞERHİ	52
1. <i>GENEL BİLGİ</i>	52
2. <i>ŞEKİL</i>	58
a) Gazeller.....	58
b) Kitalar.....	60
c) Rübailer.....	61
d) Mesneviler.....	61
e) Kasideler.....	62
f) Muhammes.....	62
3. <i>MUHTEVA</i>	64
a) Kişiler.....	64
b) Yer ve Nehir Adları.....	91
c) Gruplar.....	96
1. Ezrak-püşân (Ezrak-libâs).....	96
2. Kalenderîler.....	97
3. Kızılbaşlar.....	99
4. Melâmîler.....	100
d) Hafız Divanı'nda Geçen Türk Kelimesi.....	101
C. SÜDİNİN ŞERHTE KULLANDIĞI TEKNİKLER	107
1. <i>GRAMER BİLGİLERİ</i>	107
a – Fonetik Bilgiler.....	107
1. Harflerin Adlandırılması.....	107
2. Harekeler.....	108
3. Kelimelerin Okunuşu.....	109
4. İki veya Daha Fazla Şekillerde Okunabilme.....	110
5. Bölgelere Göre Farklı Okuyuş.....	110
6. Şehirli ve Köylülerin Farklı Okuyuşu.....	111
7. İranlılar ve Türklerin Farklı Okuyuşu.....	111
b – Bazı Harf ve Edatlar.....	114
c – Masdarlar.....	126
d – Fiiller.....	126
1. Arapça Fiiller.....	126
2. Farsça Fiiller.....	127
3. Geçişli ve Geçişsiz Olarak Kullanılan Fiiller.....	128
4. Bildirme ve Dilek Kipleri.....	128
5. Emir 1. Şahıs (Fi'1-i Emr Müttekellim).....	129
e – Bileşik Sıfatlar (Vasf-ı Terkîbî).....	130
f – Tamlamalar (İzafetler).....	132

2. ANLAMBİLİMSEL	139
a – EDEBİ SANATLAR.....	139
b – İKTİBASLAR	144
A. Türkçe İktibaslar.....	144
B. Farsça İktibaslar.....	148
C. Arapça İktibaslar.....	150
1. Ayetler.....	150
2. Hadisler.....	155
3. Kelam-ı Kibar.....	158
4. Kısa Cümleler.....	160
c – BAĞLAM	161
d – KAYNAKLAR.....	164
1. Yazılı Kaynaklar.....	164
a – Müellif ve Eserler.....	164
b – Sözlükler	167
2. Sözlü Kaynaklar	168
D. ELEŞTİRİLER	170
1. ŞARİHLERLE İLGİLİ ELEŞTİRİLER	176
a- Şekil ve Tertiple İlgili Eleştiriler	179
b- Nüsha Yanlılığı ve Okuma Hataları ile İlgili Eleştiriler.....	181
c- Gramatikal Eleştiriler	183
1. Edat ve Eklerle İlgili Eleştiriler.....	183
2. Farsça Masdarlarla İlgili Eleştiriler.....	190
3. İmlâ ile İlgili Eleştiriler.....	190
4. Fiillerin Çatısı ile İlgili Eleştiriler.....	191
d- Tasavvufi Eleştiriler	191
e- Bilgi Yanlılarının Eleştirilmesi	196
1. Bazı Kişi ve Kavramları Bilmemekle İlgili Eleştiriler.....	196
2. Edebi Sanatlarla İlgili Eleştiriler	197
3. Tarih Hesaplamayla İlgili Eleştiriler	197
4. Terimlerle İlgili Eleştiriler.....	198
5. Kelimelere Yanlış Anlam Verilmesiyle İlgili Eleştiriler.....	200
6. Cümlenin Anlamının Yanlış Verilmesiyle İlgili Eleştiriler.....	201
f- Tercümenin Muğlâklığıyla İlgili Eleştiriler	208
g- Üslup Açısından Eleştiriler	210
2. HAFIZ HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ	216
a- ÖVGÜ	216
1. Herkesin Hoşuna Gitmesi ve Veciz Olması	216
2. Bazı Gazellerinin Mucize Derecesinde Olması	217
3. Beyitlerindeki Muhayyellik.....	217
4. Dilinin Anlaşılabilirlik ve Sadeliği.....	217
5. Teşbihlerindeki Orjinallik	218
6. Beyanındaki Büyü.....	220
7. Diğer Şairlerle Mukayese	220
a) Zahir'le Karşılaştırılması.....	221
b) Nizami ile Karşılaştırılması.....	221
c) Kâtibi ile Karşılaştırılması.....	222
d) Asafi ile Karşılaştırılması.....	222
8. Gazeldeki Üstadlığı	223
9. Atasözü Niteliğindeki Beyitleri	223
10. Şiirlerindeki Ulviyeti.....	224
11. Hafızın İfadelerinin İyiye Yorumlanması.....	224
12. Hafızla İlgili Menkıbe	226
b- YERGİ	226

1. Üslup Açısından Eleştirilmesi	226
2. Kafiye Açısından Eleştiriler	227
a) Adı Konulmamış Kafiye Ayıbı	228
b) Kafiye Tekrarı Ayıbı Nasıl Hafifleştirilebilir?	229
3. Anlam Açısından Eleştiriler	229
4. Haşv-i Kabih	230
5. Veznin Sebep Olduğu Yanlışlar	231
6. Dinî Açından Eleştirilmesi	232
7. Başkalarının Eleştirilerini Nakletmesi	233
E –DİL VE ÜSLUP	236
1. <i>ARKAİK KELİMELEK</i>	236
2. <i>BAZİ ÇEKİM ve YAPIM EKLERİ</i>	256
A-SIFAT-FİİLLER	256
B. ZARF-FİİLLER	259
C. KİP EKLERİ	263
D. İYELİK 3. ŞAHİS EKİNİN FARKLI KULLANILIŞI	265
3. <i>BAĞLAMA EDATLARI</i>	267
a. Türkçe Asıllı Olanlar	268
b. Farsça Asıllı Olanlar	276
c. Arapça Asıllı Olanlar	286
4. <i>GÖSTERME EDATLARI</i>	291
5. <i>TÜRKÇE KELİMELEKİN FARSÇA TAMLAMADA KULLANILMASI</i>	292
6. <i>CÜMLE YAPISI</i>	292
II. BÖLÜM	304
KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	304
SONUÇ	461
KAYNAKÇA	465

ÖNSÖZ

Klasik Edebiyatımızın daha iyi anlaşılabilmesi için edebi çalışmaların sadece Türkçe ile yazılı olan eserlerle sınırlı kalmayıp bu edebiyata büyük çapta etki ve kaynaklık yapan Fars Edebiyatına da intikal etmesi gerekir. Ortak bir remiz ve mazmunlar dünyasına sahip olan bu iki edebiyatın şekillenmesinde büyük çapta etkisi olan ve lisânu'l-gayb lakabıyla anılan Hafız'ın, büyük bir lirizm ve coşku ile söylediği şiirleri asırlar boyu Farsça'nın bilindiği ve konuşulduğu üç kıtalık bir coğrafya üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Şiirlerinin mucize derecesine yaklaştığı söylenen Hafız-ı Şîrâzî hem Fars Edebiyatında hem de Türk Edebiyatında en çok okunan ve sevilen şairlerin başında gelmektedir. Mevlana Câmî *Baharistan* adlı eserinde tercümesi şu şekilde olan bir kıta nakleder:

Her ne kadar Hazret-i Muhammed benden sonra peygamber gelmeyecektir
buyurmuşsa da şiir sanatında üç kişi peygamberdir: Destanda Firdevsî, kasidede
Enverî, gazelde Sa'dî.¹

Ali Nihat Tarlan bu rivayeti naklettikten sonra buna ek olarak Hafız hakkında sorulan bir suale verilen cevabı kaydeder ki o da şudur. “Bugzâr ki ân Hudâ-yı şi'rest.” Bırak, o şiirin Tanrısıdır.²

¹ Molla Câmî, *Baharistan*, (çev. M. Nuri Gençosmanoğlu), İstanbul 1990, s. 251.

² Ali Nihat Tarlan, “Hafız-ı Şîrâzî” mad., *Türk Ansiklopedisi*, C. XVIII, Ankara 1970, s. 311.

Farsça'ya kuvvetle hakim olan Divan şairleri böylesine lirik ve coşkun bir şairin şiirlerini ellerinden düşürmedikleri gibi, daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılması için *Hafız Divanı*'na çok kısa bir süre sonra Türkçe şerhler de yazılmıştır. Bu şerhler arasında dikkatli bir zeka ve sağlam bir mantık ürünü olduğu otoritelerce kabul edilen ve emsallerinden temayüz eden birisi vardır ki kendinden önce yazılan iki şerhi neredeyse tamamıyla unutturmuştur. Üstelik bu şerh sadece Türkçe konuşulan yerlerle sınırlı kalmamış, kıtalararası bir yüceliğin de sahibi olmuştur, Çünkü İranlılar Hafız'ı daha iyi anlayabilmeleri için bu şerhi Farsça'ya tercüme ettikleri gibi bu şerhin matbu nüshasının 1. cildi Almanca'ya tercüme edilmiştir. Bu şerhin müellifi Bosnalı Sûdî'den başkası değildir.

Sûdî eserindeki bu ayrıcalığın farkındadır. O Hafız'ın bir beytini şerh münasebetiyle şunları söyler: Bir şey müstahak olmayan birinin eline düşse çok sürmez bir gün ehlinin eline düşer. Nitekim bazı kitaplar ehliyetizlerin eline düştükten sonra bir gün ehil olan birisinin eline geçer. 2/90.

Doktora tez konumuz olan Sûdî: Şerh-i Divan-ı Hafız (Kelimeler-Remizler-Kavramlar) adlı çalışmamız için kaynak olarak İskenderiye-Bulak 1250/1834'te 3 cilt halinde basılmış olan *Şerh-i Divan-ı Hafız* baskısı esas alınmıştır. Çok nadir kısımlarda metindeki kopukluk ve kapalılığın giderilmesi için Süleymaniye Kütüphanesi Nazif Paşa 635'te kayıtlı yazma nüshaya atıfta bulunulmuştur. Dipnot hacminin fazla yer kaplamaması için *Şerh-i Divan-ı Hafız*'la ilgili dipnotlar hemen iktibas edilen kısımdan sonra cilt ve sayfa numarası verilerek gösterilmiştir.

Sözelimi iktibastan sonra verilen meselâ 1/245 rakamı iktibas edilen kısmın matbu eserin 1. cildinin 245. sayfasında olduğunu göstermektedir. Yazma nüsha için ise yine iktibas edilen kısımdan hemen sonra varak numarası verilmiştir.

İlk olarak bir giriş mahiyetinde eserin müellifi hakkında bilgilere verilmiştir. Bu bilgilerin bulunduğu sınırlı sayıdaki kaynakların yanında Sûdî'nin kendi eserinde zaman zaman serpiştirdiği bilgilere başvurulmuş ve hayatını aydınlatan bazı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Daha sonra müellifin edebî şahsiyeti hakkında bazı hükümler tespit edilmiştir. Bu hükümlerin tespitine esas olmak üzere başkalarının kendisi hakkındaki hükümleriyle ağırlıklı olarak *Şerh-i Divan-ı Hafız* olmak üzere kendi eserlerinde geçen bazı bilgiler kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızın I. Bölümünde Sûdî'den önce Hafız divanına yazılan şerhler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verilmiş ve bu eserlerin bulunduğu yerler **mkutup.gov.tr** adresinde bulunan *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*'na dayanılarak belirtilmiştir.

Daha sonra Hafız divanının en sağlam ve doğru şerhi olduğu otoriterlerce kabul edilen Sûdî şerhi hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Genel bilgiler eserdeki nazım şekillerinin (gazel, kıta, rübaî, kaside, mesnevi, muhammes) sayısı, türü ve kaç beyitten teşekkül ettiği hakkındaki bilgilerdir. Muhteva olarak eserde geçen kişi, yer

ve grup adları ve onlar hakkında eserde geçen tanıtıcı bilgiler toplu olarak gösterilmiştir.

Şerh Metodu başlığı altında eserde geçen gramer bilgileri kategorize edilerek özet olarak verilmiştir. Daha sonra eserde geçen edebi sanatlarla ilgili bilgiler, iktibaslar ve Sûdî'nin bu eseri yazarken başvurduğu kaynaklar belirtilmiştir.

Sûdî'nin eleştirileri; Şarihlerle İlgili eleştiriler ve Hafızla İlgili Eleştiriler olmak üzere iki ana başlık altında kategorize edilmiştir. Şarihlerle ilgili eleştirileri eleştirinin türüne göre alt başlıklar altında gösterilmiş, Hafızla ilgili eleştirileri övgü ve yergi olmak üzere iki kısma taksim edildikten sonra alt başlıklar halinde sınıflandırılmıştır.

Dil ve Üslup başlığı altında eserdeki Türkçe unsurlar ele alınmış, eserde geçen arkaik kelimeler, bazı çekim ve yapım ekleri, bağlama edatları, gösterme edatları topluca verildikten sonra eserdeki cümle yapısı ve bu yapının getirdiği zorlukların aşılması için bazı bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın II. Bölümünde eserde geçen ve edebî değeri haiz bulunan bazı kelime, remiz ve kavramlar alfabetik olarak sıralanmış, çalışmanın hacminin büyük olmaması için bunlarla ilgili çok az sayıda şiir örnekleri verilmiştir.

Bu çalışma bu konunun seçilmesi hususunda teşvikleri ve ısrarları ile bizi yönlendiren danışman hocamız Yard. Doç. Dr. Sadık ARMUTLU'ya büyük bir şükran borçludur. Ayrıca çalışmanın şekillenmesi ve diğer hususlarda her zaman

yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Kazım YOLDAŞ, Doç. Dr. Süleyman ÇALDAK ve Prof. Dr. Hasan KAVRUK hocama da en derin teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

İbrahim KAYA

KISALTMALAR

- age. : Adı geçen eser
bk. : Bakınız
Böl. : Bölge
C. : Cilt
ev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
H. : Hicrî
hzl. : Hazırlayan
İA : İslam Ansiklopedisi
Ktp. : Kütüphanesi
M. : Miladî
mad. : Maddesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
Müd. : Müdürlüğü
öl. : Ölümü
s. : Sayfa
S. : Sayı
SBE : Sosyal bilimler Enstitüsü
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğeri
Y. : Şerh-i Divan-ı Hafız, Süleymaniye Ktb. Nazif Paşa 665'te kayıtlı yazma nüsha.
Yay. : Yayınları
yy. : Yüzyıl

ÖZET

16. yüzyılda yaşayan Sûdî İran Edebiyatının temel klasiklerinden üçü hakkında şerh yazan bir müelliftir. Bunlar Hafız-ı Şîrâzî'nin *Divan'ı* ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* ve *Gülistan* adlı eserleridir.

Bu eserler sadece İran'da değil Anadolu sahasında da en çok okunan eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Hafız-ı Şîrâzî'nin *Divan'ı* ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* ve *Gülistan* adlı eserleri dünyanın birçok dillerine tercüme edilmişlerdir. Türkçe'ye de çok sayıda bunların tercüme ve şerhleri yapılmıştır.

Bu çalışmada Bosnalı Sûdî'nin *Hafız Divan'ı*'na yaptığı ve araştırmacıların takdirini kazanan *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eser ele alınmıştır. Eser Hafız Divanı şerhlerinden matbu olan tek eserdir. Diğer şerhlerin ise sadece yazma nüshaları bulunmaktadır.

Şerhin sözlük anlamı yarma ve açma ve ayırma demektir. Terim anlamı ise edebî bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için metinde geçen kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını belirtilerek,deyim ve terimlerin kendi döneminde hangi anlamda kullanıldığını göstererek açıklama yapmak demektir. Metni şerh eden kişiye şarih denilir.

Farsça metinlerin şerhinde önce metin yazılır, daha sonra metinde geçen kelime ve terimlerin anlamı verilir. Fiillerin hangi kipten olduğu ve eklerin hangi fonksiyonları taşıdığı söylenir, daha sonra beytin toplu anlamı verilir. Bütün bunlara

ek olarak manzum metinlerin şerhinde nazım şekli, aruz ve kafiye bilgisi, edebî sanatlar da kısmen ele alınmaktadır. Ayrıca şarih diğer şerhlere yaptığı eleştirilere de eserinde yer verir.

Farsça eserlerin şerhinde öncelikli husus daha çok anlaşılması izaha muhtaç olan kısımların açıklanmasıdır. Diğer kısımlar bir nevi geniş tercüme denilebilecek özellik taşır. Bu tarz eserlerde dili öğretmek gayesi ön plandadır. Bununla beraber şarihler yeri geldikçe metnin anlamlandırılmasında edebî sanatlar ve tasavvufî yorumlara da başvurmuşlardır. Bu durum Sûdî şerhinde de göze çarpar.

Bu araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Önce bir giriş olarak Sûdî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş, 1. bölümde Türk Edebiyatındaki Hafız Divanı şerhleri hakkında tanıtıcı bazı bilgiler verildikten sonra Sûdî'ni *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eseri dilbilimsel ve anlambilimsel olarak incelenmiş ve müellifin diğer şarihlere yönelttiği eleştiriler sınıflandırılmıştır. 2. bölümde ise eserde geçen ve edebî değeri haiz bulunan bazı kelime, remiz ve kavramlar alfabetik olarak sıralanmış, çalışmanın hacminin büyük olmaması için bunlarla ilgili çok az sayıda şiir örnekleri verilmiştir.

SUMMARY

Sudi is an author who lived in the 16th century and wrote three annotation (**şerh**) about the classical sources of Persian literature. These are: *Hafiz-ı Şirazi Divanı*, Sadi's (Sadi of Şiraz) *Bostan* and *Gulistan*.

These books are widely read not only in İnan but also in Anatolian region. Şirazi's *Divan* and Sadi's *Bostan* and *Gulistan* were translated into many world languages. Their translations and commentaries into Turkish were made many times.

This study examines *Şerh-i Divan-ı Hafiz* which was prepared by Sudi of Bosnia and was valued highly by many scholars. The text is the only published one among the Hafiz's *Divans*. Other annotations (**şerhs**) have only manuscripts in the libraries.

Dictionary meaning of şerh is to split, to uncover and to separate. But its meaning in Turkish literature is to give the real and metaphoric meanings of words and to explain the meaning of terms and idioms used at that time in order to make a literary work more understandable. The person who does the work of all the explanation and annotation is named annotator (**şarih**).

Before annotation of the texts the original text is written. Then, the meaning of words and expressions are explained. The conjugation of the verbs and the function of the affixes are explained. Later, the general meaning of the couplet is given. In addition to these; the type of the verse, prosody (**aruz**), rhyme and rhetoric

are partly dealt with in the annotation of the verse. Moreover, the annotator gives place to literary criticism in his work which he did to other annotations.

In the annotation of the Persian works, the primary issue is to reveal the parts that need explanation. Other parts seem to be a translation prepared in detail. In this type of works, the main purpose is to teach the language itself. However, the annotators sometimes use mystic interpretations and rhetoric to make the text clear. This situation is also observed in Sudi's work.

This study consists of two parts. The introduction part covers the life of Sudi and his works and literary personality. The first section gives some explanatory information about the annotations of Hafız Divan in Turkish literature. In addition, the work of Sudi's Şerh-i Divan-ı Hafız is investigated linguistically and semantically. Then, the criticism that the annotator made to other annotators is classified. In the second section; some words, expressions and symbols that have literary value are ordered alphabetically. For the sake of brevity, a limited number of couplet is given.

GİRİŞ

SÛDÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

A- Hayatı

Sûdî hakkında kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmaz. Burada *Şîru'l-Acem* müellifinin Hafız hakkındaki bir yakınmasını tekrarlamak istiyoruz. Şibl-i Nu'mânî Hafız için şöyle der: Böyle büyük bir müellif Avrupa ülkelerinde yaşasaydı hayatı hakkında ciltler dolusu bilgilerle karşılaşırız, maalesef Hafız hakkında tezkire sahiplerinin yazdıkları araştırmacının susuzluğunu gidermekten çok uzaktır³. Benzer yakınmayı Sûdî için yapmak gerekecektir. Böyle bilge bir şahsiyetin yaşadığı dönemde ve daha sonraları layıkıyla ele alınmamasına ne kadar teessüf edilse yeridir. Birinci derecede kaynaklardan Atâyî (öl. H 1044) *Zeylûş-Şakâyık* adlı eserinde Bosna asıllı olduğu ve İbrahim Paşa sarayında muallimlik ettiğinden başka hayatı ile ilgili herhangi bir bilgi vermez.⁴

Kâtip Çelebi (H 1000–1067)'nin *Fezleke* isimli eserindeki ifadeler bazı terkip ve tamlamalara varıncaya kadar Atâyî ile aynıdır. Sûdî'nin çok kısa bir hal tercümesi ve 4 adet eseri verilmektedir.⁵

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (H. 1131–1202) *Mecelletü'n-Nisâb'ta* Atâyî'nin sanatkârane ifadelerini daha sade ve kısa olarak Arapça ifade eder.⁶

Sûdî'nin hayatına dair bilgileri onun eserlerinde serpiştirilmiş olarak muhtelif meselelerden bahsederken kullandığı ifadelerden anlıyoruz.

³ Şibl-i Nu'mânî, *Şîru'l-Acem*, (Farsça'ya çeviren: Seyyid Muhammed Takî Fahrî Dâî Gilânî), C. II, Tehran 1363, s. 165.

⁴ Nev'zade Atâyî, *Hadâyiku'l-Hakâyık fi Tekmiletîş-Şakâyık*, C. II, (hızl. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 332.

⁵ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, C. I, İstanbul 1286/1869, s. 7.

⁶ Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, (Tıpkıbasım), Ankara 2000, s. 262 a.

Sûdî'nin asıl adı Ahmed olup Bosna'nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasına bağlı Sûdiçi köyünde doğmuştur, Bosnalı müelliflerden Şakir Sikiriç, Prilozi adlı eserinde onun bu köyde doğduğunu Nazif M. Hoca eserinde kaydeder.⁷ Sûdî nisbet ismi onun doğum yerini göstermektedir. Onun *Osmanlı Müellifleri* isimli eserde⁸ Foçalı olarak gösterilmesi büyük bir ihtimalle Çayniça kasabası ile Sûdiçi köyünün Türk müelliflerince daha çok tanınmış olan bu şehre (Foça'ya) bağlı bulunmalarının neticesidir.⁹ Sûdî'nin doğum tarihi bilinmemektedir, ailesi hakkında da herhangi bir bilgiye kaynaklarda rastlanılmaz. Son zamanlara kadar sadece Sûdî veya Sûdî-i Bosnevî olarak tanınmakta idi. Kaynaklar adını zikretmez. Sadece Atâyî *Zeylûş-Şakâyık*'ın metin değil fihrist kısmında adının Ahmet olduğunu söyler.¹⁰

Asıl adının Ahmed olduğunu *Şerh-i Gülîstan* adlı eserinin kendi el yazısı ile yazılmış bir nüshasından 1037/1627–28 tarihinde istinsah edilmiş ve Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunan yazma nüshadaki kayıt göstermektedir. Burada adının Ahmet olduğunu yazıldığını Hazım Şabanoviç *Knjjevnost muslimana BiH na orientalnın yezicima (Biobibliografiya)* adlı eserinde kaydeder.¹¹

Tahsil hayatına önce Foça ve daha sonra da Sarajevo'da başladığı tahmin edilmektedir. *Şerh-i Gülîstan*'da geçen, “gil-i hoş-bûy” hakkındaki; “Hazret-i Şeyhin buyurduğunu biz Bosna sarayında müşahede eylemişiz ki mezkûr balçığı bir küçük fuçıya, İstanbul'da bal fuçısı gibi, korlar ve ana gül yaprağı yolup dokerler. Ve nice zaman ol fuçıda gül ile âmîhte gili dögerler, andan sonra pâre pâre kurudurlar ve lazım oldukça hamamda hatunlar isti'mal iderler.”¹² ifadeleri onun Bosna sarayında bir süre kaldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin büyük sadrazamlarından biri olan Bosnalı Sokollu Mehmed Paşa (1505–1579)'nın sadrazam olması birçok Bosnalının eğitim görmek için İstanbul'a gelmelerine sebep olmuştur. Sûdî de bunların arasındadır. Sûdî'nin

⁷ Nazif M. Hoca, Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni, İstanbul 1980, s.11

⁸ Mehmet Tahir, Osmanlı, Müellifleri, C. 1, İstanbul 1972, s. 432.

⁹ Nazif M. Hoca, age., s. 11.

¹⁰ Nevîzâde Atâyî, age., C. II, s. 332'de ise sadece Sûdî olarak kaydetmekte ve adını vermemektedir.

¹¹ Nazif M. Hoca, age., s. 12.

¹² Sûdî, Şerh-i Gülîstan, İstanbul 1249, s. 27.

İstanbul'da hangi medresede ders gördüğü hakkında da bir bilgi yoktur, ama zamanının bilginlerinden istifade ettiği söylenebilir.

Sûdî'nin daha sonra İstanbul'dan ayrılarak Diyarbakır'a ve Şam'a gittiği eserlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sûdî'nin İstanbul'dan ayrılış tarihi ve bu esnada kaç yaşında olduğu hakkında da kaynaklarda bilgi yoktur. Bu esnada 20–25 yaşlarında olduğu tahmin olunmaktadır.¹³

Bu yolculuk esnasında muhtemelen Erzurum'dan geçtiğini, onun Hafız şerhinde geçen “nergisîn kabâ” ifadesini açıklarken kullandığı ifadelerden anlaşıldığını Nazif Hoca ileri sürer.¹⁴ Sûdî'nin ifadeleri şöyledir:

Kırk yıla yakın bir zaman önce böyle bir kaftanı bir Gürcü beyzadesinin üzerinde Rum diyarında gördüm. Onlardan birisine bu tür kaftana ne derler diye sordum. Buna kaba-yı nergisî derler diye cevap verdi. Bu olaydan önce üstadımdan bu beytin tahlilinde kabâ-yı nergisî ve kasbın anlamlarını tafsilatlı olarak işittiğim için orada bu elbisenin ne şekilde olduğu ve nasıl giyilip kuşanıldığı iyice aydınlandı. 1/128–129.

Yukarıdaki ifadeler Şam ve Diyarbakır'a giderken değil de dönerken Erzurum'a uğradığının göstergesi sayılmalıdır. Çünkü daha önce üstadlarından beytin tahlilini işittiğini söylemesi bu ziyaretin dönüş yolunda olmasını daha mantıklı göstermektedir.

Daha sonra Şam'a geçer ve burada bir süre tahsil görür. Şair olan Halîmî-i Şîrvânî (H. X. asır)'den *Gülîstan*'i okuduğu *Şerh-i Gülîstan*'da külâh-ı Tatarî terkebine külâh-ı emîrâne anlamı verdikten sonra “Mevlana Halîmî Şîrvanî Şam-ı Şerîfde tavattun idüp ednâ vazife ile kâni' olup talebenin ifâdesiyle takayyüd eylemiş, bu bende-i du'a-gûylarına *Gülîstan* ta'lîm eyledikde böyle ifâde buyurdılar.” demesinden açıkça anlaşılmaktadır.¹⁵

¹³ Nazif M. Hoca, age., s. 12.

¹⁴ age., s. 13.

¹⁵ Sûdî, *Şerh-i Gülîstan*, İstanbul 1249, s. 217.

Bu anlamı aynı zamanda “ekâbir-i 'ulemâ-yı A'câmdan” da işittiğini belirttiği aynı yerde Molla Halîmî Şîrvânî için oldukça övücü ifadeler kullanır. Şöyle der: “Nâdire-i zaman ve u'cûbe-i devrân, sahib-i tesânîf-i râ'ika ve mâlik-i kasâ'id-i masnû'ât-ı fâ'ika efendimiz ve veliyy-i ni'metimiz ve üstadımız Mevlana Halîmî Şîrvanî”.¹⁶ Benzer övücü ifadeleri *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da tekrarlar. 2/190.

Yine tahsili esnasında kendisiyle Şam'da görüşüğünü bahsettiği bir başka bilgin Molla Ahmed Kazvinî'dir. Sûdî onun hakkında şu bilgileri verir: Kanuni Sultan Süleyman Şam'da ona yüz akçe emekli maaşı (oturak) bağlamıştı. 2/190.

Mevlânâ Câmî'nin kızkardeşinin oğlu diye hakkında bilgi verdiği Molla Mehmed Emin tahsil esnasında Şam'da görüşüğünü belirttiği bir başka âlimdir. 2/190.

Şam'da tahsili esnasında kendisi gibi Anadolu'dan gelen birkaç öğrenci de vardır. Eğitim gördüğü medreseye sadece Anadolu'dan değil Semerkant'tan da talebeler gelmektedir. Sûdî medrese hayatını ve öğrencilerle olan hatıralarını canlı ifadelerle anlatır. Bütün bunları şerh esnasında herhangi bir kavramı açıklamak için verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz. Şöyle der:

Tahsilim zamanında Şam'a Semerkantlı birkaç öğrenci geldi, bunların bazısının muşt-zen (yumruk vurmak, boksörlük) fenninde biraz maharetleri vardı. Misafir oldukları için kendilerini hamama götürdük. Hamamda biraz terledikten sonra hamamın duvarına o kadar yumruk vurdular ki tabiri mümkün değil. Meğer bu onların bir çeşit idmanı imiş. Başka bir kere bunlarla Rebve tarafına gezmeye gittik. Sohbet esnasında birisi arkadaşına kalk da biraz oyun oynayalım dedi. Kalkıp oynamaya başladılar. Oyun esnasında birisi arkadaşının kulak tozuna öyle şiddetli bir yumruk vurdu ki derhal yere serildi ve rengi gömgök oldu. Biz birkaç Rumî öğrenci öldü diye korktuk, fakat onlar hiç aldırmadı, kalkıp o kişiye aklı başına gelene kadar masaj yaptılar.¹⁷

¹⁶ age, s.217.

¹⁷ Sûdî, Şerh-i Gülîstan, İstanbul 1249, s. 303.

Şam'dan sonra Bağdat'a gider. Orada da eğitim hayatına devam eder. Burada bazı büyük tüccarlarla sohbet eder. Bunların arasında ilim ve marifet sahibi kimseler de vardır. Sûdî yeri geldikçe bunlara *Gülîstan*, *Bostan* ve *Hafız Dîvanı*ndaki müşkül yerleri sorar. Bir kere bu tüccarlardan “çeşmâr” kelimesinin anlamını sorar ve aldığı cevabı kaydeder, daha sonraları aynı soruyu Muslihu'd-dîn Lârî'ye de sorar, onun da aynı Acem tüccarları gibi cevap verdiğini belirtir.¹⁸

Şerh-i Gülîstan'da Bağdat halkının Sa'dî-i Şirâzî zamanında fasih Arapça ve Farsça konuştuğunu söyler ve kendi zamanındaki Bağdatlıları ise bu iki dili de bilmeyen “bir bölük cehele” olarak tavsif etmektedir.¹⁹

Yine *Şerh-i Gülîstan*'da Kûfe'den bahsederken eski eserlerin tamamen harap olup hâk ile yeksan olduğunu söylediği ifadelerin sonunda dünyanın fenasından ibret almak isteyenlerin Bağdat'a uğramasını ve bir zamanlar meşhur ve güzel o memleketin nasıl harap olduğunu görmesini tavsiye eder. Necefliler eski tarihi eserlerin temellerini, taşlarını ve kiremitlerini sökerek kendi binalarında kullandıkları için bazen tarihi eserin varlığını bile tayin etmek mümkün olamamaktadır.²⁰

Sûdî Necef'te bulunduğu esnada burada da birçok âlimden istifade etmiş, ayrıca Hazret-i Ali'nin türbesinin mücavirlerinden Mevlânâ Efdalü'd-dîn'le görüşmüş ve *Hafız Dîvanı*ndaki bazı müşkül yerleri kendisinden sormuştur. 2/191.

Şerh-i Bostan'da yine bir münasebetle Sûdî, meşhur sûfî Maruf-ı Kerhî'nin kabrinin, eski Bağdat'ın Kerh adlı bir mahallesinde bulunduğunu, kendisinin Bağdat'ta tahsilde iken Kerh'in mamur bir yer ve ziyaretgâh olduğunu, ayrıca, onun yakınında, aynı kabirde medfûn olan Cüneyd-i Bağdadî ile Serî Sakatî'nin de kabri bulunduğunu kaydeder.²¹ Bu ve eserlerinde geçen başka kayıtlardan Sûdî'nin tahsil için bir kaç yıl Bağdat'ta kaldığı anlaşılmaktadır.

Diyarbakır'da Görevli Olarak Bulunması

¹⁸ age., s. 482.

¹⁹ Sûdî, *Şerh-i Gülîstan*, İstanbul 1249, s. 387.

²⁰ age., s. 218.

²¹ Nazif M. Hoca, age., s. 14.

Sûdî'nin bu tahsil hayatından sonra Diyarbakır'da Mesudiye medresesine danışmend olarak görevlendirildiğini *Şerh-i Bostan*'daki ifadeler göstermektedir.²² Bu görevin Mısır'a seyahatinden önce veya sonra olduğu hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Diyarbakır'daki görevi esnasında Muslihu'd-dîn Lârî de Diyarbakır'da bulunmaktadır. Sûdî zaman zaman onun meclisine iştirak eder ve *Bostan*, *Gülistan* ve *Hafız Divanı*'ndaki müşkül yerleri kendisine sorar.²³ Onun Diyarbakır'da ne kadar kaldığı hakkında da eserlerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Mısır'a Seyahat

Sûdî'nin Mısır'a gittiği hakkında elimizde tek bir belge vardır. O da *Şerh-i Bostan*'da geçen şu ifadelerdir: “Zakkum bir zehrnâk ağaçtır ki ziyâde boylı olmaz ve yemiş virmez, Mısır'da erbâb-ı devletden birinin bağçesinde gördüm.”²⁴

Bu cümlede geçen erbâb-ı devlet ibaresi Sûdî'nin devlet yönetiminde görevli birinin himayesinde Mısır'da bulunmuş olabileceğini de gösterir. Gerçi erbâb-ı devlet aynı zamanda zengin anlamında da kullanılabileceği için kesin bir yargıda bulunmak zordur.

Aşağıdaki yerler de Mısır'da bulunuduğunun bir kanıtı olarak ileri sürülebilir:

Cilve Arapça, gelinin yüzüne açılmış olduğu halde bakmak demektir. Araplarda evlenecek kız ve gelin süslenir ve düğündekilere yüzünü açarak gösterirdi ve bu duruma cilve denilirdi. Bu, Arap ülkelerinde görünen bir durumdur. Osmanlılar Arap ülkelerini fethetmeden önce bunu açıkça yaparlarmış, sonra Osmanlıların yasaklaması sebebiyle gizlice yapmaya başlamışlar. Bu zamanda Mısır'dan başka yerde bu durum görülmez, orada da son derece gizli olarak yapılır. Böyle yapan geline de cilveger derler. 2/172.

Ayrıca yine *Gülistan*'da “leb-i deryâ-yı Nîl” tamlamasını şerh ederken geçen “Nîl ırmağına deryâ itlâkı anıncündür ki diyâr-ı Arabda andan azîm su yokdur, ve-illâ hakikatde Tuna ırmağı andan a'zamdır, lâkin Arabistanda olmamağıla bahr

²² Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. I, İstanbul 1288, s. 482.

²³ *age.*, s. 482.

²⁴ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. I, İstanbul 1288, s. 261.

dimezler.”²⁵ ifadeleri Mısır'a gittiği ve Nil nehrini gördüğünün bir göstergesi sayılabilir. Çünkü küçüklüğünde etrafında yaşayıp büyüdüğü Tuna nehri ile Nil nehrini karşılaştırması müşahedeye dayanan bir sonuç olmalıdır.

Sûdî'nin Mısır seyahatini kara yoluyla yaptığı ihtimalini göz önüne alırsak bu seyahat esnasında kutsal yerleri ziyaret ettiği ve Hac görevini de yerine getirdiği söylenebilir. Nitekim Nazif Hoca onun hac yaptığı görüşündedir. Fakat O'nun kanıt olarak ileri sürdüğü yerler ise farklıdır. Nazif Hoca Sûdî'nin tahsil için Şam ve Bağdat'ta bulunduğu zamanlarda hac farızasını da ifa etmiş olduğu *Şerh-i Gülistan*'daki kendi ifadesinden anlaşılmaktadır diye söyler. Fakat adı geçen yerlerde böyle bir sarahat bulunmamaktadır. Bunlardan birisi hevdeci tarif ettiği yerdir:

“Hevdec bir nevî mahfedir ki devenin üzerine ururlar ancak, üsti örtülü olur, 'avretlere mahsûsdur, erler içinde oturamaz. Mekke halkı 'Arafata çıktıkda kızlar ve gelinleri hevdeçlerle çıkarur. Hac eyleyenler bilür.”²⁶

Bu ifadelerden böyle kesin bir sonuç çıkarmak sağlıklı olmasa gerek. Nazif Hoca'nın delil olarak ileri sürdüğü diğer yerde de Sa'dî'nin hacla alakalı beyitlerinin tercümesi vardır, bunlarda Sûdî'nin hac yaptığına dair her hangi bir îma bulunmamaktadır.²⁷

Sûdî'nin İran'a gitmediğini *Şerh-i Divan-i Hafız*'dan anlamaktayız. Üç beytin şerhinde geçen ifadelerden Hafız'ın türbesi hakkındaki bilgileri duyup okuduğunu yazması bu hususa açıklık getirmektedir. 2/105, 2/331, 2/331.

İstanbul'a Dönüş

Sûdî bu seyahatlerden sonra tekrar İstanbul'a döner. İstanbul'a ne zaman döndüğü hakkında kesin bir tarih söylenemezse de bazı bilgilerden yola çıkarak bunun en azından 982/1575 yılından önce olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Sûdî *Şerh-i Bostan*'da Şemî ile bir münazarasında kerdâr kelimesinin kirdâr şeklinde okunacağını Şemî'nin iddia etmesi üzerine kendisinden bu sözünü kanıtlayacak belge

²⁵ Sûdî, *Şerh-i Gülistan*, İstanbul 1249, s. 152.

²⁶ age., s. 447.

²⁷ age., s. 416.

getirmesini istemesi üzerine; bilfiil hatırmada yoktur, fakat kitaplarda yazılıdır, bilahare ben sana bunu takdim ederim, demesine rağmen 21 yıldır kendisine belge ulaştırmasını beklediğini söyler.²⁸ Bu ifadeler *Şerh-i Bostan*'ın 9. sahifesinde geçer. Eserin telifine *Şerh-i Gülistan*'ın telif tarihi olan 1004 yılından sonra başladığına göre aynı yılda bu ifadelerin yazılmış olmasına hükmedebiliriz. Her ne kadar Sûdî bu kişinin ismini vermezse de *Şerh-i Bostan*'ı tashih ederek basan Bosnalı Muharrem Efendi matbu eserin derkenarında “**Münaza'a bâ-Şemî**” diye bir kayıt düşmüştür.

Bilindiği gibi Sûdî ile Şemî aynı zaman dilimi içerisinde yaşamışlardır. Şemî H.1000 yılında yani Sûdî'den yaklaşık 6 yıl önce ölmüştür. Her ikisi de ömürlerinin son zamanlarında İstanbul'da ikamet etmekte oldukları için birbiriyle görüşmüşlerdir. Zaten her ikisi de aynı eserlere şerh yazdıkları ve Sûdî'nin eleştirilerinde büyük çapta Şemî'yi hedef aldığını düşünürsek böyle bir ihtimal tabii olarak kendini gösterir.

Sûdî İstanbul'da bulunan devrinin meşhur âlimlerinden muhtelif ilim sahalarında vermiş oldukları derslere iştirak etmek suretiyle faydalanmıştır. Nitekim o, III. Sultan Murad (saltanat dönemi: 1574–1595)'ın kurduğu yeni rasathanede görevli olan ve kendisini parlak cümlelerle övdüğü, fakat ismini zikretmediği, devrinin büyük âlimi olan bir zatın derslerine devam ve bundan devrinin muhtelif ilimlerini tahsil ettiğini ifade etmektedir.²⁹

Sûdî bu risalenin devamında başka birisinden övgü dolu ifadelerle bahseder. Bu kişi Sa'dî Efendidir. Sûdî eserin dibacesini tefâül (uğurlu saymak) maksadıyla onun adıyla “mu'anven ve muttaraz” kıldığını belirttiği Sa'dî Efendi hakkında oldukça senakâr ifadeler kullanmaktadır.³⁰

Bu kişinin hâce-i sultanî ve şeyhül-islam sıfatı ile Osmanlı sarayında bilim, yönetim ve siyaset sahasında söz sahibi olan Tacu't-Tevârîh müellifi Hoca Sa'de'd-dîn (öl. 1008/1599) olduğu söylenmektedir.³¹

²⁸ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. I, İstanbul 1288, s. 8-9.

²⁹ Nazif M. Hoca, age., (metin kısmı), s. 3–4.

³⁰ age., (metin kısmı), s. 4–5.

³¹ age., s.15.

Sûdî tahsilini tamamladıktan sonra II. Sultan Selim'in saltanatının başlangıcında Sûdî'nin hemşehrisi olan Sokollu Mehmed Paşa (öl. 1579)'nın sadarete bulunduğu sırada At Meydanında, bugünkü Sultan Ahmet civarında bulunan İbrahim Paşa Sarayındaki has oğlanlara (gılman-ı hassa) hoca olarak tayin edilir.³² Sûdî'nin görev yaptığı yerin önemini anlamak için gılman-ı hassa hakkında Pakalın'ın verdiği bilgileri burada kaydetmekte fayda var:

“Padişahların hususi köleleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlara ilk zamanlarda iç oğlanları, daha sonra iç ağaları da denilirdi. Gılman-ı Enderun tabiri de bu makamda kullanılırdı. Bunlar Enderun-ı Hümayun denilen ve sarayın Babu's-saade'den içeri bulunan kısmında hizmet ederler, derece ve hizmet itibarıyla başka başka odalarda dururlardı. Bu odalar büyük ve küçük odalar, doğancı koğuşu, seferli odası, kiler odası, hazine odası adını taşırlardı.

Bunlar hizmetten başka tahsil de görürlerdi. İçlerinden kabiliyet gösterenler derece derece yükselirler, mühim mevkiler işgal ederlerdi.”³³

Sûdî, burada Osmanlı saray ve devletinin yüksek mevkilerinde vazife alacak olan bu seçkin gençlere ders veriyordu. Sûdî'nin bu gençler arasında Bosna-Hersekli olan birçok talebesi de vardı. Nitekim meşhur şair Mostarlı Derviş Paşa (öl. 1603) Murâd-nâme adlı eserinin mukaddimesinde «Sûdî, benim en saygı değer hocam üstaz-ı ekremim idi» dediğini H. Şabanoviç eserinde kaydeder.³⁴

Aşağıda Hafız Divanı şerhinde geçen ifadeler burada görev yaptığının göstergesi olmalıdır:

Sincap toprak renginde bir hayvandır, bu hayvanın kürküne de sincap derler. Acem şahları kışın bu kürkü giyerler. Duacınız Sûdî bu kıssayı hamselerde ve bazı kasidelerde gördüğümünden padişahın hususi haremine hizmet edenlerden padişah kışın samur, veşk veya diğer kürklerden giyer mi diye sordum, yok diye cevap verdiler. 1/54.

³² Atâyî, age., s.332; Müstakîmzâde, Mecelletü'n-Nisâb, s. 262; Nazif M. Hoca, age., s. 15.

³³ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, İstanbul 1993, s. 665.

³⁴ Nazif M. Hoca, age., s. 15.

“Nergisîn kabâ” hakkında bilgi verirken şöyle söyler: Bizim gördüğümüz kaftanın kuşağının uçları has oda oğlanlarının mendilleri gibi saf altınla işlenmiş idi. 1/128–129.

Burada has oda oğlanları ifadesi kullanılmaktadır ve Sûdî onların kıyafetleriyle ilgili müşahedelerini söylemektedir.

Yine sarayla ilgili bazı gözlemlerini anlattığı aşağıdaki satırlar da buradaki göreviyle ilgili ipuçları vermektedir. Burada ise gılman-ı hassa karşılığı olarak iç oğlanları terimi kullanılmaktadır.

Eski zamanda kaftanların omuzlarına ipek ile bazı çiçek ve hayvan nakışları yapılırdı. Bu zamanda padişahımızın sarayında iç oğlanları aynı şekilde yaparlar. Yapılan o nakışlara tıraz derler. Eski zamanda böyle nişanı olmayan kaftan olmazmış. 3/5.

Sûdî'nin bu hocalık vazifesinin ne kadar sürdüğü belli değildir. Kaynaklarda sadece onun az bir emekli maaşıyla vazifesinden uzaklaştırıldığı kaydı vardır. Aşağıdaki beytin şerhinde geçen ifadelerden padişaha kırgın olduğu anlaşılmaktadır:

Gûyî bi-reft Hâfız ez-yâd-ı Şâh Mansûr
Yâ rab be-yâdeş âver dervîş perverîden

Tercüme: Dedin veya dersin ki Hafız Şah Mansur'un hatırından çıktı, yani padişah kendisini unuttu. Bu mısranın anlamını verdikten sonra ikinci mısranın anlamına geçmeden kendi târizini belirterek şöyle der: “Sultan Murad (III. Murad) Sûdî-i dua-gûyını unuttuğu gibi.” Daha sonra beytin ikinci mısranın anlamını söyler: Yâ rab, derviş terbiye eylemeyi, yani yoksulları araştırıp sormayı padişahın hatırına getir. 3/130–131.

Belki de bu vazifesinden uzaklaştırılması, hemşehrisi Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine vuku bulmuştur. O bundan sonra ölümüne kadar inzivaya çekilmiş, ilim, tedris ve eserlerini yazmakla meşgul olmuştur.

Sûdî'nin, bilginler ve erdemlilerin yerini şimdi cahiller, şerefli ve yüce olanların yerini ise alçaklar ve sefiller istila etti diye söylemesi de gereken ilgiyi

görmediğinin ve görevden uzaklaştırıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu tarz şikâyetin ifade edildiği beytin şerhinde şunları söyler:

Sezedem çu ebr-i behmen ki derîn çemen bi-gurîm
Tarab-âşiyân-ı bülbül bi-niger ki zâğ dâred

Tercüme: Behmen ayı bulutu gibi dünya çemenine ağlasam gerek, çünkü bir bak hele, bülbülün sevinç ve neşe yuvasına şimdi karga ve kuzgun yerleşmiş, yani bilginler ve erdemlilerin yerini şimdi cahiller, şerefli ve yüce olanların yerini ise alçaklar ve sefiller istila etti. Sûdî beytin anlamını bu şekilde örneklendirdikten sonra dönemini kötüleremeyi ihmal etmeyerek “şimdiki zamanımızda olduğu gibi” diye bir kayıt düşer. Son cümlesi ise bir sığınmadır: “Allâh hayırlar vire.” 2/102.

Sûdî'nin Evlenmemiş Olması

Sûdî'nin *Hafız Divanı* şerhini yazdığı zamana kadar evlenmediğini kendi ifadelerinden anlıyoruz. *Şerh-i Divan-ı Hafızî* ömrünün sonuna doğru yazdığı dikkate alınırsa ömür boyu hiç evlenmediği şeklinde bir yargıya ulaşmak mümkündür. Şöyle der:

Ger revî pâk u mücerred çu Mesîhâ be-felek
Ez çerâğ-ı tu be-hûrşîd resed sad pertev

Tercüme: Eğer Hazret-i İsa gibi dünya kirlerinden pak ve temiz ve nefsanî arzulardan soyutlanmış olarak feleğe çıkarsan güneşe senden yüz ışık erişir, yani güneşi aydınlatırsın.

İsa, Mesîhâ veya Mesîh zikr edilse bunlarla beraber tecerrüd kelimesi zikredilir dedikten sonra şu ifadeleri kullanır: “Zira Hazret-i İsa tamam-ı 'ömründe te'ehhül eylememiştir, Sûdî-i du'a-gûy gibi, belki 'ömri tecerrüdle geçmiştir.” 3/171.

Vefatı

Sûdî'nin ölüm tarihi hakkında görüşler farklıdır. Kâtip Çelebi *Fezleke*'de³⁵, Atâyî *Zeylûş-Şakâyıkta*³⁶, Müstakimzâde *Mecelletü'n-Nisabta*³⁷ ölüm tarihini

³⁵ Kâtip Çelebi, age., C. I, s. 7.

³⁶ Nevîzâde Atâyî, age., s.332.

1000/1592–3 olarak kaydeder. Matbu *Şerh-i Gülistan*'ın ön sayfasında konulan hayatı hakkındaki bilgilerde “1005 senesi hududında intikal-i dar-ı beka itmişdi” kaydı düşülür.³⁸ Mehmet Tahir ölümü hakkında şu bilgiyi verir: “H. 1005'de İstanbul'da vefat ederek Aksarayda Yusuf Paşa Camii avlusuna defn olmuştur.”³⁹

Gülistan şerhinin sonunda telif tarihi olarak Ğad (=1004)⁴⁰, Bostan şerhinin sonunda ise Ğav (=1006)⁴¹ ifadesiyle tarih düşürüldüğüne bakılırsa yukarıdaki bilgilerin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. *Şerh-i Gülistan*'daki manzume şöyledir:

Şu dem kim şerhe hâtif didi temmet
 Ğad idi sorar isen sâl-i hicret
 Safer mâhınıñ üçünciydi rûzı
 Ki tekmîlini Mevlâ kıldı rûzı⁴²

3 Safer 1004 miladi olarak 8 Ekim 1595'e tekabül etmektedir.

Şerh-i Bostân'da şöyle denilir:

Şu dem kim âhir oldı şerh-i Bostân
 Bi-°avni Hâlik-ı Hannân u Mennân
 Meh-i Şevvâlün ikinciydi rûzı
 Dahi °îd-i sıyâmuñ ey sühan-dân
 Ğav idi hem sene ol demde ey yâr
 Dahi evvel bahâr u vakt-i seyrân⁴³

Sûdî'nin *Bostan* şerhini 2 Şevval 1006/ 8 Mayıs 1598 tarihinde tamamladığına bakılırsa onun en erken bu yılda veya bundan bir kaç yıl sonra öldüğü anlaşılmaktadır. Dirriöz *Şerh-i Divan-ı Hafız* 1007 yılında tamamlandığına göre bu

³⁷ Müstakimzâde, age., s. 262 a.

³⁸ Sûdî, *Şerh-i Gülistan*, İstanbul 1249, s. 1.

³⁹ Mehmet Tahir, age., C. I, s. 432.

⁴⁰ Sûdî, *Şerh-i Gülistan*, İstanbul 1249, s. 512.

⁴¹ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. II, İstanbul 1288, s. 412.

⁴² Sûdî, *Şerh-i Gülistan*, İstanbul 1249, s. 512.

⁴³ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. II, İstanbul 1288, s. 482.

tarihten önceki tarihlerin Sûdî'nin ölüm tarihi olması mümkün değildir⁴⁴ derse de bu bilgi kaynaklardaki bilgilerle çelişmektedir. Çünkü *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ın 1004 yılında tamamlandığını Sûdî aynı eserin sonundaki manzumede belirtmektedir. İstanbul Aksaray'da Yusuf Paşa Camii haziresinde bulunduğundan bahsedilen mezartaşı, yolun genişletilmesi esnasında ortadan kaldırıldığından bulunamamıştır.⁴⁵

B- Edebî Şahsiyeti

Sûdî ağırlıklı olarak şerh ve tercüme vadisinde kalem oynatmış birisidir. Kendisinin bir divanı veya mesnevisi yoktur. Şerhlerinde bazan şerhe tarih düşürmek ve bazan de diğer sebeplerle oldukça sınırlı sayıda şiirler kaleme aldığını görmekteyiz. Böylesine şiirle, hem de İran edebiyatının en müstesna şahsiyetleri olan Hafız, Sa'dî gibi büyük sanatkârların şiirleriyle içli dışlı olmuş birisinin şiir yazmamış olması kayda değer bir husustur. Aslında sadece bunların şiirleriyle meşgul olmuştur demek de oldukça yanıltıcı olacaktır. İktibaslar kısmında ele aldığımız gibi O İran Edebiyatının kendi zamanına kadar yaşamış neredeyse bütün şairlerinin şiirlerinden örnekler verir. Âsafî, Mevlânâ Câmî, Zahîr Faryabî gibi onlarca şair onun sık sık atıfta bulunduğu şahsiyetlerdir. Mevlânâ Câmî için alfabenin bütün harflerinde mükemmel ve aynı kalitede şiir söylediği şeklindeki övgüsü dikkate alınırsa Câmî'nin şiirlerine ne kadar vakıf olduğunun farkında oluruz. Üstelik bunu Hafız'ın şiirleriyle karşılaştırmak için söylediği ve Hafız'ın bazı harflerdeki gazellerinin “gayet süst u vâhî” olduğunu belirttiğini nazara alırsak mesele biraz daha net ortaya çıkar.

Sûdî'nin bu kadar şiirle meşgul olması ve Osmanlıdaki ilmiye sınıfındaki şahsiyetlerin şiir sahasında da eserlerinin bulunması dikkate alındığında onun niçin şiir yazmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Buna verilmiş bir cevap da yoktur.

Sûdî'nin esas başarısı şerh vadisinde, bilhassa Hafız'ı şerhetmesinde görülmektedir. Onun şarihçiliği hakkında genelde olumlu ifadeler kullanılır, ama eleştirenler de görülmektedir.

⁴⁴ Haydar Ali Diriöz, Sûdî mad., Türk Ansiklopedisi, C. XXIX, Ankara 1980, s. 470.

⁴⁵ Nazif M. Hoca, age., s. 16.

Muallim Naci Şeyh Vasfîyle olan mektuplaşmalarında Sûdî'yi çoktandır “fâzıl-ı anûd” olarak isimlendirdiğini, onun her sözünün doğru kabul edilemeyeceğini, kendisinin de eleştirdiği kişiler kadar hata yaptığını kaydeder.⁴⁶ *Osmanlı Müellifleri* yazarı herhalde Naci'nin görüşlerine dayanarak Sûdî'nin basılmış eserlerinde Farsça gramer bakımından bazı hatalara tesadüf edilir ifadesini kullanmıştır.⁴⁷ *Kamusu'l-Âlam* müelifi ise *Mesnevî-i Şerife*, *Gülistan'a*, *Bostan'a* ve *Divan-ı Hafîza* yazdığı mufassal şerhlerle meşhur olup bu şerhleri pek müdakkikane ve tenkidatlı yazmıştır diye onu över.⁴⁸ Bosnalı müellifler ise hemşehrileri Sûdî'yi hararetle bir şekilde savunmaktadırlar.⁴⁹

– Araştırcılığı, Sorgulayıcılığı ve Gözlemleri

Sûdî'nin kişiliğini, duygularını ve araştırcılığını gösteren hayatından bazı kesitler *Şerh-i Divan-ı Hafîz*'de karşımıza çıkmaktadır. Bir yerde başından geçen bir olayı nakleder. Bu satırlarda Sûdî'nin karakterinden bazı ipuçlarına rastlarız. Bunlar onun olgunluğu ve haklı da olsa kişileri istenmeyen durumlara düşürmekten kaçınması, böyle bir şey olmuşsa bundan pişmanlık duyması, keskin ve kıvrak zekâsı gibi hususlardır. Tartışmanın geçtiği beyit şudur:

Bi-şod ki yâd hoşes bâd rûzgar-ı visâl
Hod ân girişme kucâ reft u ân 'itâb kucâ

Sûdî şöyle der:

Kendisini Farsça hususunda oldukça iddialı gören birisinin yanına bir gün gittim. Gördüm ki bu beyti yazmış ve “yâd hoşes” ibaresini de yapageldiği gibi tamlama kesresiyle yani “yâd-ı hoşes” şeklinde yazmış ve anlamını “yâd-ı hoş olsun” şeklinde kaydetmiş. Kendisine böyle tamlama olursa mana bozulur, doğrusu “dal” sakın okunmalı ve “hoşes” kelimesinin sonundaki zamir olan “şin” (-eş eki) anlam

⁴⁶ Muallim Naci, Şöyle Böyle, İstanbul 1302/1884, s. 95–97.

⁴⁷ M. Tahir, age., C. 1, s. 432.

⁴⁸ Şemsettin Sami, *Kamusu'l-Âlam* (tıpkıbasım), C. 4, Ankara 1996, s. 2677.

⁴⁹ Nazif M. Hoca, age., s. 17.

bakımından yâd kelimesine bağlanmalı ki mana doğru olsun, yani “yâdeş hoş bâd” şeklinde düşünülerek anlamlandırılmalıdır diye söyledim.⁵⁰

Herif son derece öfkelenmesi ve cehaleti dolayısıyla düşünmeden ileri atılarak şöyle cevap verdi: El-‘iyazu billâh, kâfirliği kabul ederim de bunu kabul etmem. Bu olay bu kişiye hüsnü zannı olan ekâbirden birinin yanında vuku bulduğu için adamın küfrünü yüzüne vurmadım, fakat hata ediyorsun diye söyledim. Adamla girdiğim bu tartışmadan küfrüne sebep oldum diye o günden bugüne hâlâ pişmanlık duyarım. İşin daha da tuhafı şudur ki bu yaptığım açıklamalar adamın yüreğine işlemiş olacak ki ertesi gün kendisiyle karşılaştığımda bana; sizin dediğiniz doğrudur, ama benim de dediğim doğrudur, dedi. Ben de îham yoluyla kendisine; sizin dediğinizin doğru olma ihtimali asla yoktur, dedim. Maksadım küfrü kabul ederim diye olan sözünün asla doğru olmak ihtimali olmadığını belirtmekti, ama maksadımı anlamayıp eski iddiası üzerine ısrarını sürdürdü. 1/46–47.

Her ne kadar matbu nüshada bu kişinin ismi zikredilmezse de yazma nüshada bu olayın anlatıldığı cümlelerden önce “Murâd Şem’îdir” (21a) diye bir kayıt bulunmaktadır. Büyük bir ihtimalle bu cümle müstensih tarafından konmuş olmalıdır. Çünkü Sûdî kendisine sert ve ağır eleştiriler yöneltmesine rağmen eserin hiçbir yerinde Şem’înin adını zikretmez.

Sûdî şiirde geçen kıyafetle ilgili bilmediği kelime ve kavramları şiirin anlaşılmasına katkıları dolayısıyla bu hususta bilgisi olanlardan sormakta ihmal göstermez. Meselâ mesnevilerde ve bazı kasidelerde “sincab-ı şâhî” ile ilgili gördüğü

⁵⁰ Bitişik zamirlerin sonuna geldiği kelimeyle değil de başka bir kelimeyle ilgili olması şiirde görülür, zamirlerin gerçek yerinin böyle değişmiş olması vezni temin maksadıyladır. Zaten zamirin bitiştiği kelimeye ait olmadığı anlam düşünülünce derhal anlaşılır. Sûdî şerhin birçok yerlerinde bu hususu belirtir ve zamirin anlam bakımından beyitte geçen başka bir kelimeye bağlı olduğu şeklinde kayıtlar düşer. Meselenin daha iyi anlaşılması için Mevlânâ Câmînin şu mısraya bakalım.

Zi-Mısreş bûy-i pirâhen şenîdî

Şayet veznin bozulması gibi bir durum olmasaydı mısra şu şekilde olacaktı:

Zi-Mısır bûy-i pirâheneş şenîdî

Zaten mısraya da bu şekilde düşünülerek anlam verilmesi zorunludur, aksi takdirde tutarsız bir anlam ortaya çıkar. Sözelimi ilk şekilde anlam, Onun Mısır’ından gömleğin kokusunu hissettin olur. İkinci şekilde ise Mısır’dan onun gömleğinin kokusunu hissettin anlamına gelir ki doğrusu budur.

bazı bilgileri teyid için padişahın hususi haremine hizmet edenlerden padişah kışın samur, veşk veya diğer kürklerden giyer mi diye sorduğunu görmekteyiz. 1/54.

Zümrütün özellikleri hakkında bazı bilgiler verdikten sonra ayandan bir devletlinin kendisine zümrütle ilgili anlattığı başından geçen bir olayı eserine kaydeder. 1/57.

Hafız'ın şiirinde geçen “zırh-mû” ibaresini açıklamak için bizzat gözlemediklerini anlatır ve seyahati esnasında bazı Türk kızlarının saçlarını arkadan kalkan şeklinde yaptığını, erkeklerde ise bunu görmediğini söyleyerek Hafız zamanında olan gençlerin saçı böyle olabilir, diye kayıt düşer. 2/266.

Yine bir beyitte geçen “nergisîn kaba” ifadesini açıklarken şunları söyler:

Kırk yıla yakın bir zaman önce böyle bir kaftanı bir Gürcü beyzadesinin üzerinde Rum diyarında gördüm. Onlardan birisine bu tür kaftana ne derler diye sordum. Buna “kaba-yı nergisî” derler diye cevap verdi. Bu olaydan önce üstadımdan bu beytin tahlilinde “kaba-yı nergisî” ve “kasab”ın anlamlarını tafsilatlı olarak işittiğim için orada bu elbisenin ne şekilde olduğu ve nasıl giyilip kuşanıldığı iyice aydınlandı dedikten sonra bu elbisenin kuşağı hakkında bazı bilgiler verir ve sonunda bu tarz kaftan bu zamanda Frenk ve Macar gibi küffar diyarının dışında tamamen terk edilmiştir kaydını düşer. 1/128–129.

Şiirin açıklanmasında dönemin yaşayış biçimin nazara vererek şunları söyler:

Hafız'ın yaşadığı dönemde Acem diyarının mahubları perde ile ve kâkül ve gisularını yüzleri üzerine indirip yüzleri örtülü olarak gezerlermiş. Kızılbaşlar ortaya çıktıktan sonra bu tarz tamamen terkedilmiştir. Hafız'ın “beste nikab” demesi kendi zamanına göredir. 1/133.

Şu örnek de aynı hususu kuvvetlendirir:

Eski zamanda kaftanların omuzlarına ipek ile bazı çiçek ve hayvan nakışları yapılırdı. Bu zamanda padişahımızın sarayında içoğlanları aynı şekilde yaparlar. Yapılan o nakışlara tıraz derler. Eski zamanda böyle nişanı olmayan kaftan olmazmış. 3/5.

Yine bir beytin şerhinde eskiden güzelleriyle meşhur olan Harezmi ve Hocend'de artık o güzeller bulunmadığını belirtir. 2/216

Sûdî bir bilim adamı kuşkusu içinde duyduklarına hemen inanvermez, şayet eserde tereddütlü olduğu o tarz bilgileri nakletse “ve'l-'uhdetu 'ale'r-râvî” ifadesini kullanır. Bu ifadeyi Türkçeye “günahı söyleyenin boynuna” olarak tercüme edebiliriz. Bu ifade Sûdî'nin bir kısım rivayetler hakkında kuşkulu olduğunu ve kesin bir yargıda bulunmak istemediğini göstermektedir.

Yine metnin sağlam bir şekilde tespiti için çok önemli kıstaslar kor, anlamca daha tutarlı olanın sayıca az nüshalarda bulunsa bile tercih edilmesinden yana tavır gösterir ve şöyle der:

“Bu nüsha eğerçi kalilü'l-vuku'dur, evvelkinden ensebdir.” 2/303.

Bazan da bütün nüshalardan hiçbirisi Sûdî'yi tatmin etmez ve hiç birisi “tab'ın murtezâsı” değil diyerek başka bir nüshanın gerekliliğine işaret eder. 2/278

Sûdî bazı kıstaslar ortaya koyarak divanın farklı nüshalarında bulunan bir şiirin gerçekten divan sahibine ait olup olamayacağı hususunu tartışmaya açar ve kanaatini belirtir. 1/51. Böyle olan gazel ve beyitleri şerhetse bile “Hace kelimâtına benzemez.” 3/151, “Çokluk safâsı yokdur.” 1/290 gibi kayıtlar düşmeyi ihmal etmez.

Bilim Ahlakı ve Kaynak Göstermesi

*Şerh-i Divan-ı Hafız*da sıkça karşılaştığımız hususlardan birisi de Sûdî'nin kaynak göstermedeki hassasiyetidir. Bu kaynaklardan yazılı olanların adını söylediği gibi sözlü kaynaklar için de aynı hassasiyeti gösterir ve bu bilgileri kimden aldığını belirtir. Bu onda bulunan bilim ahlakının yüceliğini gösterir.

Yukarda hayatını anlatırken kısmen ele alındığı gibi Sûdî bilgileri kimden ve nereden aldığı hususunda cimri davranmaz ve bunları yeri geldikçe belirtir. Bunun örnekleri ile sadece *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da değil *Şerh-i Bostan* ve *Şerh-i Gülistan*'da da bolca karşılarız. Bu eserlerde geçen bir kısım örnekler şu şekildedir:

Şerh-i Gülistan'da külâh-ı Tatarî terkibine külâh-ı emîrâne anlamı verdikten sonra “Mevlana Halîmî Şirvanî Şam-ı Şerîfde tavattun idüp ednâ vazife ile kâni' olup talebenin ifâdesiyle takayyüd eylemiş, bu bende-i du'a-gûylarına *Gülistan* talim

eyledikde böyle ifâde buyurdılar.” der. Devamında bu anlamı “ekâbir-i 'ulemâ-yı A'câmdan” da işittiğini belirtir⁵¹

Yine bir beytin anlamının daha iyi olarak anlaşılabilmesi için birkaç kişiye beyti sorar ve hepsinin isimlerini ve ünvanlarını zikrederek verdikleri anlamları söyler. Bu hususta geçen ifadeleri şöyledir:

Tahsilim zamanında Şam'da pirim ve üstadım Molla Halîmî-i Şirvanî, acip kasideleri ve garip buluşları olan Molla Muhammed Emin, divan sahibi Mevlana Sabûhî-i Bedahşî , Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisine yüz akçe emekli maaşı bağladığı Molla Ahmed Kazvinî, hem şeyh hem molla, hem şair olan Şeyh Hüseyin Harezmi, Diyarbakır'da hem molla, hem şair olan Muslihu'd-dîn Lârî, Bağdat'ta hem şeyh hem alim ve hem şair olan Mevlana Efdalüddin'in her birine ayrı ayrı bu beytin anlamını sordum (2/190-191) diyerek onların verdikleri anlamları nakleder.

Yine bir keresinde bazı tüccarlardan “çeşmâr” kelimesinin anlamını sorar ve aldığı cevabı kaydeder, daha sonraları aynı soruyu Muslihu'd-dîn Lârî'ye de sorar, onun da aynı Acem tüccarları gibi cevap verdiğini belirtir.⁵²

Gülîstan'da geçen “Zâhirâ dervîş câme-i zende'st u mûy-suturde” ibaresini tahlil ederken şunları söyler:

Molla Halîmî-i Şirvanî, Mevlana Muslihu'd-dîn Lârî, Mevlana Sabûhî-i Bedahşî “mûy-suturde”yi izâfet-i beyâniye ile zendeye atıf yapmışlardır. Böyle olunca “câme-i mûy-suturde” yünden dokunan elbise anlamına gelmektedir.⁵³

Bütün bu örnekler Sûdî'nin kaynak göstermedeki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

C- Eserleri

Birinci derecede kaynaklardan Atâyî (öl. 1044)'nin *Hadâyıku'l-hakâyık fî tekmileti'ş-Şakâyık* adlı eserinde *Mesnevî Şerhi*, *Kafiye* ve *Şafiye Tercümelere* olmak üzere Sûdî'nin 3 eseri zikredilir.⁵⁴

⁵¹ Sûdî, Şerh-i Gülîstan, İstanbul 1249, s. 217.

⁵² age., s. 482.

⁵³ Sûdî, Şerh-i Gülîstan, İstanbul 1249, s. 265.

Kâtip Çelebi (1000–1067) *Fezleke*'de bunlara *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ı ilave ederek eser sayısını 4'e çıkarır.⁵⁵

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (1131–1202) *Mecelletü'n-Nisab*'da Atâyî'nin zikrettiği eserleri tekrarlar.⁵⁶

Bu eserlerden *Mesnevî Şerhi*'nin maalesef hiçbir yerde izine rastlanılmamıştır.

Matbu *Şerh-i Gülistan*'ın ilk sayfasında “İşbu *Gülistan* şerhinden başka *Mesnevî-i Şerîf*, *Divan-ı Hafız* ve *Bostan* şerh idüp *Kâfiye* ve *Şâfiyeye* tercümelere vardır.” denilir.⁵⁷ Sûdî'nin eserlerinin sayısı araştırmalar arttıkça artmaktadır. Sûdî hakkında en son kapsamlı araştırma yapan Nazif M. Hoca toplam 14 eserinden bahseder ve *Bosna Salnamesi*'nde Sûdî'nin başka eserlerinin olduğunu belirttiğini, fakat bunların adlarının verilmediğini söyler.⁵⁸

Milli Kütüphane'nin mikutup.gov.tr adresinde bulunan *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*'nda ise Sûdî'nin toplam 27 adet eseri bulunduğu görülmektedir. Yine de bu bilgilere kısmen ihtiyatla yaklaşılması gerektiğinden yanayız Çünkü Sûdî'ye ait olduğu ileri sürülen *Divan* yine aynı müellifin *Şerh-i Divan-ı Hafız* isimli eseri olduğu tarafımızdan yapılan incelemede görülmüştür. Aşağıda *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*'nda zikredilen bütün eserler ve kaç adet yazma nüshaları olduğunu gösteren bilgiler bulunmaktadır. Sûdî'nin eserlerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Şerh-i Divan-ı Hafız

Eser 1003/1594-5 tarihinde tamamlanmıştır. Bunu eserin sonundaki manzumeden anlıyoruz.

Şu dem ki şerhine dil buldı fırsat
Ġac idi sorar iseñ sâl-i hicret

⁵⁴ Nevîzade Atâyî, age., s. 332.

⁵⁵ Kâtip Çelebi, age., C. I, s.7.

⁵⁶ Müstakimzade, age., 262 a.

⁵⁷ Sûdî, *Şerh-i Gülistan*, İstanbul 1249, s. 1.

⁵⁸ Nazif M. Hoca, age., s. 34.

Ġac (=1003)

Gülistan için ġad (=1004)⁵⁹, *Bostan* için ise ġav (=1006)⁶⁰ diye tarih düşürdüğünü yine adı geçen eserlerin sonundaki manzumeler göstermektedir.⁶¹

Sûdî *Şerh-i Divan-ı Hafız*'dan hemen sonra sonra telif ettiği *Şerh-i Gülistan* adlı eserinin telifinin tamamlanması tarihini ay ve gün olarak belirtir. Bu tarih 3 Safer 1004/ 8 Ekim 1595'tir. Eserin telifinin 1 yıl sürdüğü farzedilse *Şerh-i Divan-ı Hafız* hicrî 1003'ün başlarında tamamlanmış olmalıdır. Bu da miladi olarak Ekim 1594'e tekabül etmektedir.

Hafız Divanına Sûdî'den önce iki şerh yazılmıştır. Bunlar Sürûrî (öl. 969/1561–2) ve Şemî (öl. 1000/1591) tarafından yazılan şerhlerdir. Bir de Sûdî'den sonra esere şerh yazan Vehbi Konevî (öl. 1244/1828) vardır. Hafız Divanının Türkçeye ilk ve tek tercümesi ise Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir.

Sûdî'nin *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eserinin biri 3 cilt halinde (Bulak-İskenderiye, 1250/1834) müstakil, diğeri iki cilt halindeki Konevî Şerhi (İstanbul 1288–1289)'nin kenarında olmak üzere iki baskısı vardır.

Eser Farsçaya tercüme edilmiştir.

Şerh-i Sûdî ber Hafız / Ahmed Sûdî Bosnevî, 1007/1599; trc. İsmet Settarzade. (Hafız Divanıyla birlikte), 4 cilt, 1968 Tehran.

Sûdî'nin *Hafız Divanı* şerhinin 1. cildi tamamen ikinci ve üçüncü ciltleri ise gazelleri seçilerek Herman Brockhaus tarafından Almanca'ya tercüme edilerek yayınlanmıştır.⁶²

⁵⁹ Sûdî, *Şerh-i Gülistan*, İstanbul 1249, s. 512.

⁶⁰ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. II, İstanbul 1288, s. 412.

⁶¹ Matbu *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ın son sayfası kopuk olduğu için şiiri orada göremedik. Yazma nüshada ise müstensih ġac kelimesine bir anlam verememiş olacak ki kelimeyi kaç olarak yazmışır. Böyle olursa aşağıdaki mısralarda bu soruya (Kaç idi sorar isen sal-ı hicret) cevap bulunamadığı gibi şiirin anlamında da bir kopukluk görülmektedir. Zaten *Şerh-i Bostan* ve *Şerh-i Gulistan*'daki ġad ve ġav ifadeleri bunun ġac olduğunu göstermektedir. Şiir şöyledir:

Şu dem ki şerhine dil buldı fırsat / Ġac idi sorar iseñ sâl-i hicret / Murâdın bulsun okuyup yazanlar / Dahi sehv u hatâsını düzenler (Nazif Paşa 593 a)

– **Yazma Nüshaları:**

1. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 10 Hk 1102/1
2. Diyanet İşleri Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Yazma D. No. 821
3. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23988
4. Bibliothéque Nationale, Türkçe Yazmalar, Delaporte
5. Gürcistan Bilimler Akademisi Türkçe Yazmaları, Tiflis, L138
6. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Kahire, 5763
7. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Kahire, 5764
8. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Kahire, 8724
9. Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmalar, İstanbul, S.H.M.H.K.Yaz. 163
10. British Museum, Türkçe Yazmalar, Or. 3205
11. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 240
12. Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 61
13. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 El 2993/2
14. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 712
15. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 32 Hk 653
16. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 5473
17. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 7056
18. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1948
19. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2663
20. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5180/1
21. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5180/II
22. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmalar, 4380
23. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 103
24. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 104
25. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 191
26. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 360

⁶² H. Ritter, İA, “Hafız” mad., C. 5/1, İstanbul 1993, s.70.

27. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 89
28. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 107
29. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 206
30. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 217
31. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 261
32. Milli Kütüphane, 01 Hk 691
33. Milli Kütüphane, 03 Gedik 17739
34. Milli Kütüphane, 06 Ceb 1004
35. Milli Kütüphane, 06 Ceb 326
36. Milli Kütüphane, 06 Hk 3106
37. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3738
38. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4013
39. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 769
40. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 132
41. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 369
42. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 529
43. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye No: 3965
44. Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa kısmı No: 965
45. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, E.H. 1651
46. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, E.H. 1652
47. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, H.675
48. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, K. 933 ve 934
49. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, R. 1604
50. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, R. 1903 ve 1905
51. Vakıflar Genel Müd. Ankara Böl. Müd. Kütüphanesi, 67 Saf 211
52. Vakıflar Genel Müd. Ankara Böl. Müd. Kütüphanesi, 67 Saf 212

2. Şerh-i Gülistan

Eserin 3 Safer 1004/8 Ekim 1595 yılında tamamlandığı sonundaki manzumeden anlaşılmaktadır. Matbu eserde konulan manzume şöyledir:

Târîh-i te'lif-i kitâb:

Şu dem kim şerhe hâtif didi temmet
 Ğad idi sorar iseñ sâl-i hicret
 Safer mâhınıñ üçünciydi rûzı
 Ki tekmîlini Mevlâ kıldı rûzî
 Mübârek olsun okuyup yazana
 Dahi sehv u hatâsını düzene

Ğad= 1004

Şerh-i Divan-ı Hafızın telifinin tamamlandığı yıl ay ve gün olarak belirtilmediği için ondan sonra telif edilen bu eserin telifinin ne kadar sürdüğü kesin olarak söylenemez. 1 yıl sürdüğü farzedilse eserin telifine Ekim 1594'te başlanmış olması gerekir, çünkü eser 3 Safer 1004/8 Ekim 1595'te tamamlanmıştır.

Eser 5 defa İstanbul'da basılmıştır. 1249/1833–4, 1276/ 1859, 1286/1869, 1291/1874 ve 1293/1876

Sûdî'nin bu şerhi Farsçaya tercüme edilmiştir. (Şerh-i Sûdî ber Gülistan-ı Sa'dî / Ahmed Sûdî Bosnevî, 1007/1599; trc. Ali Ekber Kazımî, Zeynelabidin Çavuşî.(Gülistan metniyle birlikte), Tehran: Kitabfuruş-i Tehran, 1970.)

– **Yazma Nüshaları:**

1. Diyanet İşleri Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Yazma D. No. 941/5
2. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 3800
3. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 403
4. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Kahire, 5581
5. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Kahire, 5582
6. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Kahire, 9916
7. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1916
8. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2775
9. Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 569
10. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 744
11. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 270
12. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, II. Mahmud Ktp. 1201/4
13. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, II. Mahmud Ktp. 549

14. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 397
15. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 6414/1
16. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 6440
17. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 141
18. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 142
19. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 60
20. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 83
21. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, S 4425
22. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 156
23. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 169
24. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 211
25. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 256
26. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Timuriye 321
27. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Timuriye 388
28. Milli Kütüphane, 01 Hk 1017
29. Milli Kütüphane, 06 Hk 1639
30. Milli Kütüphane, 06 Hk 3314
31. Milli Kütüphane, 06 Hk 3344
32. Milli Kütüphane, 06 Hk 4589
33. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5976
34. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 550
35. Milli Kütüphane, 26 Hk 898
36. Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmalar, New Series Ottoman Turkish Texts 1657
37. Süleymaniye Kütüphanesi, Y-250
38. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmı No: 2796
39. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye kısmı No: 1158
40. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye kısmı No: 1157
41. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, No: 4043
42. Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa kısmı No: 979
43. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya kısmı No: K. 4107
44. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, B. 155

45. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Yz. A 525

46. Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Vat. Turco 95

3. Şerh-i Bostân

Bostan'ın bilinen ilk Türkçe çevirisi XIV. Yüzyıla aittir. Sürûrî (öl. 1561) ve Şemî (öl. 1591)'nin de *Bostan*'a şerhleri vardır. Matbu nüshada derkenar olarak Redd-i Sürûrî ve Redd-i Şemî ibareleri *Hafız Divanı* şerhinin matbu nüshasında olduğu gibi sık sık görülmektedir.

Eser *Şerh-i Gülistan*'dan sonra telif edilmiştir. *Şerh-i Gülistan*'ın 8 Ekim 1595'te tamladığı göz önüne alınırsa *Şerh-i Bostan*'ın telifi 2 yıl 8 ay sürmüştür. Çünkü bu eserin telifi 2 Şevval 1006/8 Mayıs 1598 tarihinde tamamlamıştır. Telif tarihi için gav (=1006)⁶³ kelimesiyle tarih düşürülmüştür. Hem de Şevval ayının ikinci ve bayram günü olduğu, aynı zamanda ilkbahar mevsimi olduğu eserin sonuna konulan manzumede belirtilmiştir.⁶⁴ Bayazıt Umûmî Kitaplığı No: 5494'te bulunan yazma nüshanın kenarlarında eseri yazan aynı kalemle yazılmış Redd-i Şemî ve Sürûrî ibareleri görülmektedir.⁶⁵

Eser iki cild halinde 1288/1871 ve Şemî'nin şerhi ile birlikte 1293/1876 yılında İstanbul'da basılmıştır. *Bostan*'ın Türkçeye son tercümesi ise 1967 yılında Hikmet İlaydın tarafından yapılmıştır. (Sa'dî, Bostan, (çev., Hikmet İlaydın), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1967)

Sûdî'nin bu şerhi son zamanlarda iki cilt halinde Farsçaya tercüme edilerek basılmıştır. (Şerh-i Sûdî ber Bostân-ı Sa'dî, c. I-II, Farsçaya tercüme eden Dr. Ekber Bihruz, Tebriz 1352/ 1973)

– Yazma Nüshalar:

1. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Regius,
2. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Saint-Germain-des-Pres, 426

⁶³ Sûdî, Şerh-i Bostan, C. II, İstanbul 1288, s. 412.

⁶⁴ age., s. 412.

⁶⁵ Nazif M. Hoca, age., s. 27.

3. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 1175
4. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 1630
5. Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmalar, İstanbul, S.H.M.H.K.Yaz. 457
6. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 630
7. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 689
8. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 737
9. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 738
10. Konya Yaratay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 271
11. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1437
12. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1438
13. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1439
14. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 857
15. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 174
16. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, ez-Zekiye 1
17. Milli Kütüphane, 06 Hk 3107
18. Milli Kütüphane, 18 Hk 208
19. Süleymaniye Kütüphanesi, Bayazıt Umûmî Kitaplığı No: 5494.
20. Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu kısmı, No: 689.
21. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, No: 3957.
22. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya kısmı, No: K. 4057.
23. Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan H. Sultan kısmı, No: 276.
24. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişâh Sultan kısmı, No: 388.
25. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasib Efendi kısmı, No: 332
26. Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt Umûmî Kütüphane, No: 5793.
27. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar, E.H. 1647
28. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar, E.H. 1649
29. Vakıflar Genel Müd. Ankara Böl. Müd. Kütüphanesi, 67 Saf 213

4. Terceme-i Gülistân

Bu eserin *Şerh-i Gülistan*la aynı olduğunu düşünmekteyiz. İki nüshası İzmir Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Biri 438, diğeri 197 varaktır. Üçüncü nüshası Topkapı Sarayı Müzesindedir Türkçe Yazmalar kısmında olup 301 varaktır.

Yazma Nüshalar

1. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 1850
2. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 1295
3. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, K. 931

5. Hikâye-i Edhem

Eser 85 varaktır.

Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (Regius),

6. Muammeyât

Yazma Nüshalar

1. Süleymaniye Ktb., Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 52/9 (70a-76b)
2. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 8048/10 (138b-142b)

7. Muhtasar-i Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî

– Yazma Nüshalar:

1. Milli Kütüphane, 06 Ceb 577 (332 varak)
2. Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp.930 (Müellifi belirtilmeyen bu eser Sûdî'ye ait olması gerek)
3. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2982/4 (Müellifi belirtilmeyen bu eserin Sûdî'ye ait olması gerek)

8. Müntehab-ı Şerh-i Bostan

Topkapı Sarayı Müzesi Ktb., Türkçe Yazmaları, R. 422 (114 varak)

9. Mu'ribu'l-Kâfiye

Eserin Şerhu'l-Kâfiye(=Terceme-i Kafiye) isimli eserle aynı olması mümkündür. 211 varaktır.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, No: 1312

10. Şerh-i Kava'idul-İrab

130 varak olan bu eser Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Talat 1'de kayıtlı bulunmaktadır.

11. Risâle fî Beyâni Kavâ'id-i Çu ve Çun

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2843/3 (32b-39a)

12. Şerhu Mukaddemeti'l-Cezeriyye

Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, R-5856/1 (1-45a)

13. Şerhul-Kâfiye (= Tercemetül-Kâfiye)

İbn-i Hâcib (öl. 646/1249)'in Arapça küçük bir nahiv kitabı olan *El-Kâfiye* adlı eserine 997/1588 yılında yazdığı şerhtir. Eser İbn-i Hâcib'in mezkûr eserine yapılmış Arapça, Farsça, diğer iki şerhi ile birlikte basılmıştır. İstanbul, 1312 h./ 1894 m.

Yazma Nüshalar:

1. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2755
2. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Oratoire
3. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, R 2414
4. İstanbul, Atıf Efendi Kütüphanesi No: 2449.
5. İstanbul, Üsküdar, Selim Ağa Kütüphanesi No: 1084.
6. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 253
7. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 697
8. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 720
9. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa No: 1455.
10. Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmescnevî kısmı No: 505.
11. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez kısmı No: 3070.
12. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih kısmı No: 5001.

15. Şerhuş-Şâfiye

İbn-i Hâcib (öl. 646/1248)'in Arap dilbilgisine dair küçük bir kitabı olan *Eş-Şâfiye* adlı eserine yapmış olduğu şerhdır.

Eserin yazılma tarihi bilinmemektedir.

– **Yazma Nüshalar:**

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmünevî No: 530.
2. Boşnak Enstitüsü Türkçe Yazmaları, Ms 108
3. Antalya Akseki Yeğen Mehmed Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 267

16. Terceme-i Şâfiye

Yukardaki eserle aynı olması mümkündür.

1. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 411
2. Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 796

17. Terceme-i Kâmilü't-Tabîr

135 varaktır.

Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 9063

18. Risale-i Sûdî: (Gülistan'ın bir beytinin tercümesi)

Eser Nazif M. Hoca tarafından Sûdî'nin hayatıyla ilgili yaptığı çalışmaya ek olarak eski yazıyla İstanbul Üniversitesi Yayınları arasında basılmıştır. Yine aynı çalışmada eserin yazma nüshalarının tanıtımı yapılmıştır.

– **Yazma Nüshalar:**

1. İstanbul Üniversite Kütüphanesi T.Y. No: 9668.
2. İstanbul Üniversite Kütüphanesi TY No: 6641.
3. İstanbul Üniversite Kütüphanesi TY No: 1390.
4. Manisa İl Halk Kitaplığı No: 8048/8

19. Terceme-i Müntehab-ı Gülistan

Eserin *Risale-i Sûdî: (Gülistan'ın bir beytinin tercümesi)* ile aynı olduğunu düşünüyoruz.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1873/2.(18b-25b)

20. Risale-i Sûdî: (Hafız'ın Matla'-ı Divanı Gazelinin Beyt-i Sanisinin Şerhi)

Eser Nazif M. Hoca tarafından Sûdî'nin hayatıyla ilgili yaptığı çalışmaya ek olarak eski yazıyla İstanbul Üniversitesi Yayınları arasında basılmıştır. Yine aynı çalışmada eserin yazma nüshalarının tanıtımı yapılmıştır.

– **Yazma Nüshalar:**

1. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1873/1
2. İstanbul Üniversite Kütüphanesi No: T.Y. 6641.
3. İstanbul Üniversite Kütüphanesi, T.Y. No: 2608.
4. İstanbul Üniversite Kütüphanesi, T.Y. No: 5595.
5. İstanbul Üniversite Kütüphanesi' T.Y. No: 1390.
6. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmı No: 3721.
7. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih kısmı No: 3950.

21. Şerh-i Gazel-i Hafız

Bunun *Risale-i Sûdî* (Hafız'ın matla'-ı Divanı Gazelinin Beyt-i Sanisinin Şerhi) ile aynı olduğunu düşünüyoruz. Yani eser gazelin tamamının değil bir beytinin şerhi olmalıdır. Eser 13 varaktır.

Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 769.

22. Şerh-i Lügat-i Şâhidî

Sûdî'nin bu eseri 927/1520 veya 957/1550 yılında ölen Gülşen-i Tevhid sahibi, Şâhidî'nin *Lugat-ı Şahidî* adı ile ün yapmış manzum Farsça lügatçesine yapmış olduğu şerhtir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye kısmı No: 688

23. Şerh-i Mesnevî

Bütün kaynaklar Sûdî'nin böyle bir eseri olduğunu belirtmesine rağmen böyle bir esere şimdiye kadar rastlanılmamıştır.

24. Tercüme-i Takrirat ala Hutbeti Feridü'd-din

İbn-i Hâcib'in *Tahrîrât alâ Hutbeti Ferîdî'd-dîn* adlı eserinin tercümesidir. Her hangi bir nüshası bulunamamıştır.

25. Ed-Dav' Tercümesi.

Tâce'd-dîn İsferyânî'nin Arap nahvine dair *ed-Dav'* adlı eserinin tercümesidir. Kaynakların bahsettiği bu eserin her hangi bir nüshası bulunamamıştır.

26. Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme.

Kâdî Mîr Hüseyin Maybûdî'nin *Şerhu Hidâyeti'l-Hikme* adlı eserine yapılan haşiyedir. Bu eser de bize intikal etmemiştir.

Ayrıca Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Raşit Efendi 618'de Sûdî'nin Dîvân'ı olarak sehven kaydedilen bir eser bulunmaktadır.

Eser 555 varaktır ve her sayfada 31 satır bulunmaktadır. Tarafımızdan yapılan incelemede Sûdî'nin böyle bir eseri olmadığı, *Şerh-i Divan-ı Hafız* isimli eserinin yanlışlıkla bu adla kaydedildiği anlaşılmıştır.

– Sûdî'nin Eserlerinden Farsçaya Tercüme Edilenler

Şerh-i Sûdî ber bostan-ı Sa'di / Ahmed Sûdî Bosnevî, 1007/1599; trc. Ekber Behruz.(Bostan metniyle birlikte), Tebriz: Çaphane-i Azerbadgan, 2 cilt, 1973.

Şerh-i Sûdî ber Gülistan-ı Sa'di / Ahmed Sûdî Bosnevî, 1007/1599; trc. Ali Ekber Kazımi, Zeynelabidin Çavuşı.(Gülistan metniyle birlikte), Tahran: Kitabfuruş-i Tahran, 1970.

Şerh-i Sûdî ber Hafız / Ahmed Sûdî Bosnevî, 1007/1599; trc. İsmet Settarzade. (Hafız Divanıyla birlikte), 4 cilt, 1968.

– Batı Dillerine Tercüme Edilenler

Hafız Divanı'nın iki Avrupa baskısı (Herman Brockhaus, Die lieder des Hafis mit dem Commentare des Sûdî, 3 cilt, Leipzig, 1854–1860; Rosenzweig Schwannau, Der Divan des Grossen Iyrischen Dichters Hafiz, 3 cilt, Wien, 1856–1864) tamamen Sûdî'nin verdiği metne dayanmaktadır.⁶⁶ Brockhaus'un 3 ciltlik eserinin 1. cildinde Sûdî şerhinin tamamı, 2 ve 3. ciltte ise sadece gazeller seçilerek tercüme edilmiştir.⁶⁷

Ayrıca Bosna Hersekliilerin hemşehrileri olan bu bilim adamına sahip çıkarak eserlerini kendi dillerine kazandırmaya başladıklarını da ilave edelim.

⁶⁶ H. Ritter, age., s.70.

⁶⁷ Tahsin Yazıcı, DİA, "Hafız" mad., C. 15, İstanbul 1997, s. 106.

I. BÖLÜM

A. TÜRK EDEBİYATINDA HAFIZ DİVANI ŞERHLERİ

Türk Edebiyatında *Hafız Divanı'nın* tamamına şerh yazan 4 kişi vardır. Bunlardan Sürûrî (öl. 969/1561–62), Şemî (öl. 1000/1591) ve Sûdî (öl. 1006?/1598) 16. yüzyılda yaşamışlardır. Konyalı Vehbi (öl. 1244/1828) ise 19. yüzyılda yaşamıştır. Sûdî şerhinin dışındaki diğer 3 şerh Hafız'ın şiirlerine tasavvufî anlamlar yüklemeye çalışmışlar ve şiirleri öyle yorumlamışlardır. Bir de Musa Bigiyef tarafından yazılan ve 1910 yılında basılan bir şerh vardır. Bu şerh Hafız'ın bütün gazellerini içermez, sadece 133 gazelinden beyitler seçilerek hazırlanmıştır. Aşağıda bu şerhlerin kaç adet yazma nüshaları bulunduğunu ve bu nüshaların nerede olduğunu gösteren bilgiler verilecektir. Bu bilgiler mikutup.gov.tr adresinde bulunan *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'* ndan alınmıştır.

1. SÜRÛRÎ ŞERHİ

Hafız Divanı'na yazılan ilk Türkçe şerhtir. Telif tarihi 966/1559'dur.⁶⁸ Eserin telif sebebi olarak mukaddimede bazı gönül ehli dostların kendisinden Hafız Divanı'nda bulunan tasavvufî sırların açıklanmasını istemeleri üzerine eseri kaleme aldığını söyler ve böylece “kâsır ve nâkısların tâm ve kâmil, âmî ve gâfil olanların da ehl-i dil” olmalarını hedeflediğini belirtir.⁶⁹

Eserde;

572 gazel⁷⁰

38 Kıta⁷¹

74 Rübai⁷²

⁶⁸ Ahmet Faruk Çelik, Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhinin İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 1996, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, s. 9.

⁶⁹ age., s. 9.

⁷⁰ age., s. 149–168

⁷¹ age., s. 168-169

⁷² age., s. 169-172

6 Mesnevi⁷³

2 Kaside⁷⁴

1 Muhammes şerh edilmiştir⁷⁵.

Sûdî'nin şarihlerin rübailer arasına koyduğu, fakat gazeller kısmına konulması gerektiğini (3/375) söylediği 10 beyitlik gazel Sürûrî şerhinde rübailer arasında bulunmaktadır. Eser basılmamıştır, sadece yazma nüshaları vardır. Yazma nüshalarının sayısı 73'tür. Sûdî şerhinin ise 52 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

– **Yazma Nüshaları**

1. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17757
2. Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi, 05 Gü 270
3. Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, 160
4. Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Newyork, MS Turk. e. 16
5. Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Newyork, MS Turk. e. 25/1
6. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2000
7. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 4663
8. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 20705
9. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23873
10. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23988
11. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Ducaurroy, 22.
12. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Regius
13. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Regius.
14. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 2073
15. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 2576
16. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 4129
17. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 470
18. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Bosna Hersek, 218

⁷³ age., s. 172

⁷⁴ age., s. 172

⁷⁵ age., s. 172, Bu tezin sonunda bütün nazım şekillerinin ilk mısraları yazıldığı için bu rakamlar tarafımızdan hesaplanmıştır. Gazel, kıta, kaside ve mesnevilerin beyit sayıları hakkında eserde bilgi verilmemiştir.

19. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 5761
20. Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 5762
21. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe yazmalar, Or. 3206
22. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe yazmalar, Sloane 7765
23. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, 582
24. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 1086
25. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1082
26. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1201
27. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1476
28. Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 184
29. Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 1231
30. Kitabhane-i Asitan-ı Kudsi Rızavi Türkçe Yazmalar, 660
31. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 888
32. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 32 Hk 1861
33. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 528
34. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 398
35. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Ak Ze 222
36. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2661
37. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2662
38. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2664
39. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5138/1
40. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5138/2
41. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5179
42. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 6469
43. Mektebetu'l-Evkafî'l-Amme Türkçe Yazmaları, Medresetül-Emniye fi Câmî'îl-Başâ 22/22
44. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmalar, 2525
45. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmalar, 2526
46. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmalar, 2527
47. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmalar, 5979

48. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 101
49. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 7
50. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, S 4496
51. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, S 4496
52. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 144
53. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 171
54. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 193
55. Milli Kütüphane, 01 Hk 388
56. Milli Kütüphane, 06 Ceb 746
57. Milli Kütüphane, 06 Hk 4623
58. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2836
59. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3096
60. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3523
61. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5253
62. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5465
63. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6271
64. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6428
65. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8396
66. Milli Kütüphane, 18 Hk 415
67. Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmalar, New Series Ottoman Turkish Texts 1623
68. Süleymaniye Kütüphanesi, Y-4
69. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, A. 2665
70. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, A. 2666
71. Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 503
72. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Yz. A 256
73. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 512

2. ŞEMÎ ŞERHİ

Sürûrî (öl. 969/1561–62) ile aynı asırda yaşayan Prizrenli Şemî (öl. 1000/1591) tarafından yazılmıştır. Hafız Divanı'na Sürûrî şerhinden sonra yazılan ikinci şerhtir.

Büyük çapta Sürûrî'yi örnek almıştır, yani metne tasavvufî anlamlar yüklemeye çalışmıştır. Eleştiriler kısmında ele aldığımız gibi Sûdî muhtelif yerlerde onun Sürûrî'nin izinden gittiğini, bu yüzden onun düştüğü hatalara düşerek yanlışları tekrarladığını söyler. Eser basılmamıştır, sadece yazma nüshaları bulunmaktadır.

– **Yazma Nüshaları:**

1. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1998
2. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 4754
3. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Galland, 57; Regius, 1591, 3.
4. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Regius.
5. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Renaudot; Saint-Germain-des-Pres, 415
6. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Or. 29
7. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 Tekeli 753
8. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 2165
9. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Ak Ze 187
10. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 37
11. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 61
12. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4830
13. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6959
14. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 958
15. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 361
16. Süleymaniye Kütüphanesi, Y-27
17. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, Y. 2464
18. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Yz. A 111
19. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Yz. A 311

3. KONEVÎ ŞERHİ

Eser mevlevî Muhammed Vehbî Konevî (öl. 1244/1828) tarafından yazılmıştır. Hafız Divanı'na tasavvufî anlam yükleme hususunda en ileri giden birisi

olarak kabul edilir.⁷⁶ Konevî; “Ekser evliyâ³ullâh ma^cnâ vü hakâ³iki libâs-ı elfâz ve hurûfla mülebbes idüp ma^ckûlâtı mahsûsât mertebesine tenzîl iderler, tâ mahbûsân-ı havâss ve mahcûbân-ı hads u kıyâs olanlar hakâyık u ma^cânîden behredâr olalar ve esrâr-ı ma^ckûlât ve mermûzâtı idrâk ideler. Eger me³nûs-ı tab^c ve me³lûf-ı nefsiñ hilâfı üzre îrâd eyleselerdi mümkün ki fehmi ^casîr ve idrâki ğayr-i yesîr olaydı.”⁷⁷ şeklinde bir yorum ileri sürerek insanların ülfet ettiği ve aşına olduğu üslupla onlara gerçekleri anlatmanın anlaşılmayı kolaylaştırdığını söyler. Eser kenarında Sûdî şerhi olmak üzere 1288–1289'da İstanbul'da 2 cilt olarak basılmıştır.

– **Yazma Nüshaları:**

1. Mevlana Müzesi Türkçe yazmalar, 7383
2. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 187

– **İsimsiz Şerhler**

Mili Kütüphane *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğunda* müellifi belirtilmeyen aşağıdaki 11 adet şerh yukarıdaki şahıslara ait olmalıdır, çünkü *Hafız Divanı*'na bunlardan başkası tarafından şerh yapıldığı bilinmemektedir.

1. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 1675
2. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 1935
3. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 15 Hk 1615/2
4. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, S 4478
5. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Talat 88
6. Milli Kütüphane, 18 Hk 205
7. Milli Kütüphane, 06 Hk 3079
8. Milli Kütüphane, 06 Mil. Sam. Yz. 111
9. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7691
10. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 885
11. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 511 (Müellifinin Şuhudî olarak belirtildiği bu eser Sürûri'ye ait olmalıdır.)

⁷⁶ H. Ritter, age., s. 70.

⁷⁷ M. Vehbi Konevî, Şerh-i Divan-ı Hafız, C. I, s. 21.

4. SÛDÎ ŞERHİ

Hafız Divanına Sürûî ve Şem'î'den sonra yazılan üçüncü Türkçe Şerhtir. Araştırmamızın konusunu teşkil eden bu eseri aşağıda detaylı olarak ele alacağız.

B. SÛDÎ'NİN HAFİZ DİVANI ŞERHİ

1. GENEL BİLGİ

Hafız Divanı şerhleri arasında en fazla ilgi gören şerh Sûdî şerhidir. Hem Farsça'ya hem Batı dillerine çevrilmiştir. Batılı araştırmacılar onun için oldukça övücü ifadeler kullanır. Ritter Sûdî şerhini *Hafız Divanı'nın* en iyi şerhlerinden biri olarak kabul eder ve onun şerhinin Sürûrî ve Şemî şerhini unutturduğunu söyler.⁷⁸ Ayrıca şunları ilave eder: “Sûdî'nin büyük otoritesinden dolayıdır ki Divanın iki Avrupa baskısı (Brockhaus, *Die lieder des Hafis mit dem Commentare des Sûdî*, 3 cilt (Sûdî'nin şerhi yalnız 1. ciltte vardır), Leipzig, 1854–1860; Rosenzweig Schwannau, *Der Divan des Grossen Iyrischen Dichters Hafiz*, 3 cilt, Wien, 1856–1864) tamamen onun verdiği metne istinad ediyor.”⁷⁹

Ethé ise Sûdî'nin Hafız'a beşeri bir nazarla baktığını ve şiirlerini kelime anlamı ile yorumladığını söyler.⁸⁰ İran Edebiyat tarihçisi Zebîhu'llâh Safâ önce Sûdî'den sonra Sürûrî ve Şemî'den bahseder.⁸¹

Ali Nihat Tarlan “Hafız Divanı'na birçok şerhler yazılmıştır. Türkçe yazılan şerhlerden biri Sürûrî, diğeri Şemî, üçüncüsü de Sûdî'nindir.”⁸² şeklinde bir ifade kullanır ve şerhler hakkında ne karşılaştırma yapar, ne de hüküm verir.

Sûdî *Şerh-i Divan-ı Hafızı* telif ederken 11 nüshadan faydalandığını 3 yerde zikreder. 2/411, 2/223, 3/251. Başka yerlerde ise herhangi bir rakam belirtmeksizin yanımızda olan divanlar ifadesini kullanır.

Nüshaların çoğunda bulunmasa bile anlamca daha güzel olanın tercih edilmesinden yana tavrını koyar ve “bu nüsha eğerçi kalîlül-vuku'dur evvelkinden ensebdir.” diyerek onu tercih eder. 2/303.

⁷⁸ H. Ritter, age., s. 70

⁷⁹ age., s. 70

⁸⁰ Hermann Ethé, *Tarih-i Edebiyat-ı Farsî*, (çev. Rızazâde Şafak), Tahran 1337. s. 188.

⁸¹ Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, C. III/2, s. 1064.

⁸² Ali Nihat Tarlan, “Hafız-ı Şirazi” mad., *Türk Ansiklopedisi*, C. XVIII, Ankara 1970. s. 310-312.

Nüshaların tamamında bulunsa bile hiçbir metnin Sûdî'yi tatmin etmediği yerler olur ve bunları yeri geldikçe belirtir. Bazı örnekleri şunlardır:

“Nüshalar böyle bulundu; ammâ kıyâs ârâmı nûr-i dîdeye 'atf eylemek idi.” 3/178.

“Mezkûr nüshaların zahiren ma'nâsı böyledir. Ammâ hiç birisi tab'ın murtezâsı degil. Belki bu nüshalardan gayrı bir nüsha ister.” 2/277–278.

Sûdî bazen okuyucunun acemiliğini göz önüne alarak da tercihte bulunmuştur. Bu hususta şunları söyler:

Beytin ikinci mısraı nüshalarda farklı şekillerde yazılmıştır, fakat ben bu nüshayı tercih etim, çünkü mısraın bu nüshada bulunan şekli acemilerin anlaması için daha uygundur. (467a)

Sûdî sadece yanında mevcut olan divanlardaki beyitleri şerhetmemiştir. Yanındaki divanlarda bulunmadığı halde *Hafız Divanı* şerhlerinde bulunan beyitleri de eserine almıştır. Ancak “safası yokdur, Hâce kelimatına benzemez” gibi bazı kayıtlar düşmeyi de ihmal etmemiştir. 1/173, 3/151.

Divanlarda bulunmadığı halde bir gazelin Hafız'a ait olabileceğini belirttiği yerde iki şarttan bahseder. Birincisi; Hafız'ın hayatını anlatan eserlere anlam bakımından içeriğinin uyması, diğeri; Hafız'ın üslub ve tarzına benzemesi. 1/50–51

– **Başka Şairlerin Şiirleri**

Sûdî başka şairlere ait olup da Hafız Divanında yazılan şiirleri de tespit ederek notlar düşmüştür. Bu notlar Sûdî'nin güçlü hafızaya ve edebî bilgiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Sûdî'nin bu husustaki ifadeleri şunlardır:

“Mezkûr gazelin beş beyti Kemâl'eddîn Selmanın kasidesinde mevcûddur.” 1/63.

“Ma'lûm ola ki bu gazel bi'aynihi divân-ı Selmanda mevcûddur, amma anda mahlas beyti mevcûd degil. Divan-ı Hafız'da da ekser mahlas beyti mevcûd degil. Amma ba'zında bu beyt bulundu.” 2/287.

“Bu rübâî Hayyâmındır ki bilmeyenler bunda yazmışlar.” 3/420.

“Bu rübâî Husrev Divanında mevcûddur.” 3/420.

– **Hafız'a Ait Olmayan Şiirler**

Divanda bulunsa bile bazı beyit ve gazellerin Hafız'a ait olmadığı hakkında hükümler verir. Böyle hüküm vermeden önce sebebini de açıklayan bazı notlar düşer. Bunlar; kafiye tekrarı olması, ekser divanlarda olmaması, harf-i revî olmaması gibi kayıtlardır. 1/40, 1/52, 1/63, 1/287, 3/16, 3/128, 3/170.

Meselâ Sûdî;

Lutf bâşed ger ne-pûşî ez-gedâhâ rût-râ

Tâ be-kâm-ı dil bi-bîned dîde-i mâ rût-râ

Tercüme: Şayet yoksullardan yüzünü örtmesen lütuf olur, böylece gözümüz gönül muradınca yüzünü görmüş olur. (Beyitteki “ez-gedâhâ rût-râ” ve “dîde-i mâ rût-râ” ibareleri “ez-gedâ Hârût-râ” ve “dîde-i Mârût-râ” şeklinde de okunabileceği için Harut ve Marut'u îham etmektedir.)

matla'lı gazelin Hafız'a ait olmadığını belirtirken şu gerekçeleri sıralar.

1. Divanların çok az bir kısmında bulunmaktadır.

2. Beş beyitli bir gazelin üç beytinin kafiyesinin aynı olması Hafız gibi faziletli birisi şöyle dursun, azıcık rüşdü olanların bile yapmayacağı bir yanlışlıştır.

3. Farsçada akıl sahipleri için kullanılan çoğul eki -ân'dır. Beyitte ise geda kelimesi hâ ekiyle çoğul yapılmıştır, bu ise kural dışıdır.

Bütün bunlardan sonra bu gazel Hafız'a nisbet edilebilir mi? Sûdî burada bir ihtimal zikreder ama kendisi buna katılmaz. O da şudur: Hafız şiir yazmaya yeni başlayınca söylediği kalitesiz şiirlerinden biri olabilir ve o zaman bunu kaydeden bazı kimseler daha sonra divana eklemiş olabilirler. Sûdî kendi kanaatini ise; zannederim ki bu gazel Tarakçı Hafız mahlasını kullanan Tebrizli Hafız Şâne'nindir, Şam'da bir miktar gazellerini gördüm, gazellerinin kafiyelerinin çoğu böyle bozuk idi, diyerek belirtir. 1/50–51.

Hafız'a nispet edilemeyeceğini söylediği başka bir beyit ve yaptığı açıklamalar şu şekildedir:

Bi-darbi seyfike katlâ hayâtuna ebedâ
Li-enne rûhî kad tâbe en yekûne fedâk

Tercüme: Senin kılıcının darbesiyle ölmek bizim için sonsuz bir hayattır. Çünkü ruhum sana feda olmayı güzel gördü.

Sûdî beytin anlamını verdikten sonra bu beytin Hafız'a ait olamayacağını kanıtlamak için bazı gerekçeler sıralar. Bunlar:

1. Mübteda (özne) ile haber (yüklem) arasında uyumluluk şart iken burada bulunmamaktadır.

2. Ebedâ gelecek zaman için kullanılan zarftır ve ancak olumsuz cümleler için kullanılır, olumlu cümleler için kullanılması yanlıştır. (Türkçede de ebedâ yani asla geleceğim denilmez, asla gelmeyeceğim diye olumsuz şekil kullanılır)

3. Bu beyit Divanlarda yoktur, fakat şarihler şerhettiği için yapamamış diye acimize hamledilmemesi için tercüme edilmiştir.

4. Hafız hakkında olumsuz düşünülmemesi için bu beytin yazılmaması daha uygundur.

Bütün bunlardan sonra kendi görüşünü şu şekilde belirtir: Eğer bu beyit gerçekten Hafız'ın ise Allah onu affetsin, ama zannım budur ki Hafız'a iftira etmişlerdir. 2/400.

– Okunuş İhtimallerinin Değerlendirilmesi

Sûdî nüshalarda olmayan fakat kendi işittiği rivayetleri de değerlendirir.

Eski metinlerde noktaların konuluşuna çok dikkat edilmediği noktaların birbiriyle iltibas edildiği sıkça görülür. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de cün ve çünki edatlarının cun ve cünki şeklinde tek nokta ile yazıldığı fazlaca karşılaşılan bir durumdur. Aynı husus Farsça metinler için de geçerlidir ve müstensihlerin dikkatsizliği ve acele yazmaları dolayısıyla bu tarz şeyler kaçınılmaz olur. Böyle durumlarda sağlam bir metin ve doğru bir anlam için sadece nüshalara bakmak yeterli olmaz, bu tarz ihtimallerin de düşünülmesi gerekir. Sûdî de bu tarz ihtimallere yer vermiştir. Bir beyitte geçen “esb-i siyeh” tamlamasını bazı Acemlerin “esb-i

sipeh” şeklinde okunması gerektiğini söylediklerini kaydeder ve bu rivayetin doğru olması durumunda anlam hususunda farklı bir seçeneği ifade ettiğini bildirir. 3/93.

Siyeh ve sipeh arasında imlada sadece bir nokta farkı vardır. Müstensih anlama dikkat etmediğinden üç nokta yerine iki nokta koymuş veya acele yazıldığından üç nokta iki nokta şeklinde yazılmış olabilir. Bu takdirde kelimeler anlamca tamamen farklı olabilmektedir. Burada görüldüğü gibi asker anlamındaki “sipeh” kelimesi siyah anlamındaki “siyeh” kelimesi birbirinin yerini almaktadır. Bu da okuyucuyu metnin anlaşılmasından uzaklaştırmaktadır.

Bir başka yerde ise ber-nakş ibaresinin pür nakş şeklinde de okunabileceği ihtimalini belirterek ona göre beyte anlam verir. 1/295.

– Eserin Telif Sebebi

Eski eserlerde bilhassa mesnevilerin başında gördüğümüz sebab-i telif-i kitab bölümü Sûdî'nin yazdığı üç şerhte de karşımıza çıkmaktadır. Bunlar *Şerh-i Divan-ı Hafız*, *Şerh-i Gülistan* ve *Şerh-i Bostan*'dır. Her üç şerhin telif sebebi olarak aynı şahıs gösterilmektedir. Bu kişi Medine-i Münevvere şeyhi Ömer Efendi'dir. Birbirine benzer ifadelerle takdim edilen bu şahıs gerçek bir kişi mi yoksa muhayyel birisi mi olduğu hakkında hüküm vermek şimdiki bilgilerimiz ışığında mümkün olmasa da Sûdî'nin ifadelerinden onun gerçek bir kişi olduğu ve müellifimize çok iyiliklerde bulunduğu izlenimini elde ediyoruz. Aynı zamanda ondan merhum ve mağfur diye bahsetmesi de eserin telifi esnasında hayatta olmadığını göstermektedir. Sûdî'ye göre onun yaptığı iyilikleri ne ana evladına ne de kardeş kardeşe yapmıştır. Matbu *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da tayedilen ve Ömer Efendi'den bahseden bu kısım yazma nüshada bulunmaktadır ve benzer ifadeler matbu *Şerh-i Bostan* ve *Şerh-i Gülistan*'da da karşımıza çıkmaktadır. Sûdî *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ın başında şöyle der:

Bir gün eşref saat ve mutlu bir zamanda dostlarımla en has ve halisi, ilmin değişik türleri ve fennin değişik sınıflarıyla süslü, şeref ve övünç kaynağı, cömertlik ve bağış pınarı, Hatemî cömertlik hususunda kiskandıran Şeyh-i Harem-i Yesrib Ömer Efendi her zamanki gibi tekellüfsüz evime gelip elimi üç kere öptü ve şöyle buyurdu:

Sizden taliplere faydalı, acemilere şifalı, yani şiiri tevil etmeden ve tasavvufi yorumu kaçmadan,⁸³ Arapça üslup üzere kurallar söylenilerek ve sadece şiirin manasıyla yetinilerek Hafız Divanını şerhetmenizi temenni ediyorum. Ben de bu temennisini emir olarak kabul ettim ve bu teklifi bir ganimet saydım. Merhum bana o kadar iyiliklerde bulunmuş ki ne ana evladına ne de kardeş kardeşine o kadar iyilik yapmıştır. Beni ve merhumu tanıyanlar bu sözümün doğru olduğunu bilirler.⁸⁴

Hafız Divanı şerhinden 1 yıl sonra telifi tamamlanan *Gülîstan* şerhinin de yine aynı kişinin ricası üzerine yazıldığını eserin başındaki ifadeler göstermektedir. *Hafız Divanı* şerhinde geçen ifadelere benzer vasıflarla fakat biraz daha geniş olarak ele alınan bu kişinin adı Şeyh-i Harem-i Medine-i Münevvere Ömer Efendi olarak verilmektedir.

Matbu *Şerh-i Gülîstan*'ın derkenarında eseri basan Es'ad şöyle bir not düşmektedir: “Ekser nüshalarda bu dibace tayy olunmuştur ve musannif nüshasından istinsah olunduğu belirtilen nüshada bu mezkûr dibace yazılmış. Burada da “ekmelül-'ulemâ ve efdalül'-fudalâ” fıkraları yerinde “efdalü halâyık ve ekmelu ahlâk ve ekremu 'Arabin ve 'Acemin 'ale-'itlâk” fıkraları yazılmış, bu fıkralar ise teville kabil olmadığından tayy edilerek yerlerine zikrolunan ekmelül'-ulema ve efdalül'-fudala fıkraları konularak eser basılmıştır.”⁸⁵

Tevile kabil olmaması bu sıfatların Hz. Peygamber'e ait olması, başkaları için kullanılmasının yanlış olacağı anlamında olsa gerek.

Şerh-i Gülîstan'dan iki yıl sekiz ay sonra telifi tamamlanan *Şerh-i Bostan*'ın başında da yine eserin telif sebebi olarak aynı kişi gösterilmektedir. Burada övgü dolu cümleler nisbeten daha fazladır. Onun için “eshiyâ'u ehli 'âlem ve ekremu benî Âdem”⁸⁶ ifadeleri kullanılmaktadır. Bu ifadeler zamanındaki insanlara nisbetle olduğu düşünülerek tevil edilebilir.

⁸³ Sürûrî ise şerhin telif sebebi olarak bazı gönül ehli dostların kendisinden Hafız Divanında bulunan tasavvufî sırların açıklanmasını istemelerini göstermektedir. Ahmet Faruk Çelik, age., s. 9.

⁸⁴ Sûdî, *Şerh-i Divan-ı Hafız*, Nazif Paşa Yazma nüshası, 1b.

⁸⁵ Sûdî, *Şerh-i Gülîstan*, İstanbul 1249, s. 2.

⁸⁶ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. 1, İstanbul 1288, s. 2-3.

– Yazma Nüshaları

Sûdî'nin eserleri kısmında yazma nüshalarını zikrettiğimiz için burada nüshalarının bulunduğu yeri tekrarlamıyacağız.

2. ŞEKİL

Hafız Divanı şerhinde nazım şekilleri şu şekilde sıralanmaktadır: Gazel, kıt'a, rübai, mesnevi, kaside ve muhammes. Biz de bu sıralamaya uyarak bunlar hakkında bazı bilgiler vermek istiyoruz.

a) Gazeller

Alfabenin zâl harfi hariç bütün harflerinde gazel bulunmaktadır. Sûdî'nin ifadesine göre lâmelif harfinde olması gereken 1 gazel elif harfinde yazılmıştır. 573 gazelde toplam 5084 beyit şerhedilmiştir.

9 beyitlik bir gazelin tamamı Arapça olarak yazılmıştır. Muhtelif gazelerde toplam 34 Arapça beyit bulunmaktadır. Yine 1 gazelin tamamı mülemma olarak yazılmıştır. Muhtelif gazelerde toplam 62 Arapça mısra bulunmaktadır.

En uzun gazel dâl harfinde bulunan 43 beyitlik bir gazeldir. Sıralamada 279. olan bu gazel Gölpınarlı'da kaside olarak zikredilir. Sûdî şerhinde gazeller kısmında geçmesine rağmen bir beytin şerhinde şu ifadeler kullanılır: “Hacenin hüneri hemân gazededir, kaside-gûyluk gayrılara müsellemdir.” 2/277–278.

Aynı gazelin başka bir beytinin şerhinde ise şöyle der:

“Nüshalar böyle bulandı ammâ bu beytin mâkabli buna münâsib degil. Zira mâkabli girizgâh şeklinde bir beyit gerek idi.” 2/278.

Bu ifadelerden Sûdî'nin bunu kaside olarak kabul ettiği sonucuna ulaşabiliriz, çünkü girizgâh beyti kasidelerde bulunur. Aynı gazel Sürûrî şerhinde de gazeller arasında bulunmaktadır. Hangi harfte ne kadar gazel bulunduğu ve bu gazellerin toplam beyit sayısı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Kafiye Harfi	Gazel Sayısı	Beyit Sayısı	Arapça Beyit ve Mısralar
Elif	15	133	3 mısra
Be	4	36	-----
Te	90	787	1 mısra
Se	1	7	-----
Cîm	1	7	-----
Ha	2	17	-----
He	1	9	-----
Dâl	167	1496	-----
Zâl	-----	-----	-----
Ra	16	147	3 mısra
Ze	12	94	-----
Sîn	6	49	-----
Şîn	22	181	-----
Sâd	2	13	2 mısra
Dâd	2	12	-----
Tı	1	5	-----
Zı	1	8	-----
°Ayn	4	34	-----
Ğayn	1	7	-----
Fe	1	9	-----
Kâf	3	29	-----
Kef	3	23	1 beyit
Lâm	10	87	5 beyit, 4 mısra
Mîm	77	710	10 beyit, 5 mısra
Nûn	25	202	-----
Kafiye Harfi	Gazel Sayısı	Beyit Sayısı	Arapça Beyit ve Mısralar
Vâv	11	100	-----
He	16	138	10 mısra
Ye	79	744	18 beyit, 34 mısra

Toplam	573 Gazel	5084 Beyit	34 Beyit, 62 Mısra
---------------	------------------	-------------------	---------------------------

Beyit Sayılarına Göre Kaç Gazel Bulunduğunu Gösteren Tablo

GAZELLERİN BEYİT SAYISI

BEYİT SAYISI	GAZEL SAYISI
5	11
6	16
7	154
8	94
9	134
10	68
11	49
12	11
13	17
14	10
15	1
16	3
17	2
20	1
27	1
43	1
Toplam	573 Gazel

b) Kıtalar

Hafız Divanı şerhinde toplam 42 kıta bulunmaktadır. Bunların toplam beyit sayısı 164'tür. İçlerinde 3 beyit ve 1 mısra Arapça olarak yazılmıştır. Sûdî şerhteki sıralamaya göre 38. sıradaki kıtaya matla beyti olduğu için mecazen kıta denilir diye bir kayıt düşmektedir. 3/403. Fakat matla beyti olan 40, 41 ve 42. kıtalar hakkında böyle bir not düşülmemiştir.

Kıtaların Beyit Sayısını Gösteren Tablo

Beyit Sayısı	Kıta Sayısı
2	10
3	12
4	8
5	6
6	1
7	3
9	1
10	1
Toplam	42 Kıta

c) Rübailer

Eserde 69 rübai şerhedilmiştir. Bu rübailerden birisi için Hayyam'ın (3/420), diğeri için Hüsrev'indir (3/420) notu düşülmektedir. Böylece Hafız'ın 67 rübaisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

d) Mesneviler

Eserde toplam 249 beyit tutarında 6 adet mesnevi bulunmaktadır. 1 beyit Arapça olarak yazılmıştır.

1. Mesnevi	41 beyit
2. Mesnevi (Sakî-nâme)	138 beyit
3. Mesnevi (Mugannî-nâme)	44 beyit
4. Mesnevi	4 beyit
5. Mesnevi	11 beyit
6. Mesnevi	11 beyit

e) Kasideler

Eserde 40'ar beyitten teşekkül etmiş iki kaside bulunmaktadır. Bir de gazeller kısmında söylediğimiz gibi Sûdî'nin gazeller kısmında ele aldığı, fakat kaside olarak kabule mütemayil olduğu 43 beyitlik bir gazel bulunmaktadır.

f) Muhammes

Eserde 12 bentten müteşekkil bir adet muhammes bulunmaktadır.

– Sûdî Şerhi ile Sürûrî Şerhinin Şekil Yönünden Karşılaştırılması

Sürûrî şerhi hakkında bilgileri Sürûrî şerhi başlığı altında verdiğimizden burada sadece karşılaştırma ile ilgili bilgiler verilecektir. Her iki şerhteki Divan tertibi aynıdır. Yani sıralama şöyledir: Gazeller, Kıtalar, Rübailer, Mesneviler, Kasideler ve Muhammes.

– Gazeller:

Sûdî şerhinde 573 Sürûrî'de ise 572 gazel bulunmaktadır. Sûdî'nin de belirttiği gibi (3/376) bir gazeli Sürûrî rübailer arasına koymuştur.⁸⁷

Bütün harflerdeki gazel sayıları aynıdır, yalnız;

Mîm harfindeki gazeller Sürûrî'de 75 Sûdî'de 77

He harfindeki gazeller Sürûrî'de 18 Sûdî'de 16

Ye harfindeki gazeller Sürûrî'de 78 Sûdî'de 79 adettir.

Sûdî şerhinde bulunan 43 beyitlik gazel Sürûrî'de de gazeller kısmında bulunmaktadır.

– Kıtalar:

Sürûrî'de 38, Sûdî'de 42 kıta bulunmaktadır.

– Rübailer:

⁸⁷ Ahmet Faruk Çelik, age., s.171

Sürûrî'de 74, Sûdî'de ise 69 rûbai var. Sûdî bir rûbai için Hayyam'ın diğer bir rûbai için Hüsrev'indir diye söylemektedir. Bu iki rûbaî Sürûrî şerhinde de bulunmaktadır. Ayrıca Sûdî'nin gazeller kısmında şerhettiği 5 beyitlik bir gazel Sürûrî'de rûbailer arasına konulmuştur.

– **Mesneviler:**

Her iki şerhte 6 mesnevi bulunmaktadır.

– **Kasideler:**

Her iki şerhte 2 kaside bulunmaktadır.

– **Muhammes:**

Her iki şerhte 1 muhammes bulunmaktadır.

– **Sûdî Şerhiyle Gölşınarlı'nın Tercümesinin Şekil Yönünden Karşılaştırılması**

– **Gazeller**

Gölşınarlı'da 499 ve şüpheli olarak kabul ettiği 80 gazelle birlikte toplam 579 gazel, Sûdî'de ise 573 gazel bulunmaktadır.

– **Kasideler**

Gölşınarlı'da 5, Sûdî'de 2 kaside var.

Sûdî'de geçen 1. kaside Gölşınarlı'da da birinci kaside olarak geçer.

Sûdî'de geçen 2. kaside Gölşınarlı'da 3. kaside olarak geçer

Sûdî'de gazeller kısmında geçen 43 beyitlik 279. gazel Gölşınarlı'da 2. kaside olarak geçer. Sûdî'nin bunu kaside olarak kabule meyilli olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Gölşınarlı'daki 21 beyitlik 4. kaside Sûdî şerhinde bulunmamaktadır.

Gölşınarlı'daki 18 beyitlik 5. kaside Sûdî şerhinde bulunmamaktadır.

– **Mesneviler**

Gölpınarlıda mesnevilerden sadece 1. ve 2. mesneviler vardır. Sûdî'de ise 6 mesnevi vardır. 44 beyitlik muganni-name Gölpınarlıda bulunmamaktadır. 4, 11, 11 beyitlik mesneviler de Gölpınarlıda bulunmamaktadır. Bunlara mesnevi denilmesi de tartışılabilir.

– **Kıtalar**

Gölpınarlıda 36 ve şüpheli kategorisine sokulan 14 kıt'a ile birlikte toplam 50 kıta bulunuyor. Sûdî'de ise 42 kıt'a bulunmaktadır.

– **Rübailer**

Gölpınarlıda 42 ve şüpheli kategorisine soktuğu 24 rübai ile birlikte toplam 66 rübai bulunmaktadır. Sûdî'de ise 69 rübai vardır. Bunlardan biri Hayyam'ın diğeri Hüsrev'indir ifadesini kullanıldığından toplam 67 rübai bulunmaktadır.

– **Muhammes**

Gölpınarlı'da da aynı şekilde 1 muhammes bulunmaktadır.

– **Sûdî Şerhinde Olmayıp Gölpınarlı'da Olanlar**

6 bentlik 1 adet terkib-i bent ve 7 bentlik bir adet terci-i bent bulunmaktadır.

Ayrıca 3 müfret ve 2 muamma bulunmaktadır.

Gölpınarlı Muhammesi, kıtalardan 14 tanesini, rübailerden 24 rübaiyi ve kasidelerin tamamını (5 kaside) şüpheliler kategorisine dâhil etmiştir.

3. MUHTEVA

Bu başlık altında eserde geçen ve haklarında bilgi verilen kişi yer ve gruplar gösterilecektir.

a) **Kişiler**

Sûdî'nin görüşüğünü eserde belirttiği kişileri hayatını anlattığımız kısımda zikrettiğimizden buraya almadık. Hakkında bilgi verilmeyen sadece kendisinden iktibaslarda bulunan kişileri ise iktibaslar kısmında ele aldık. Burada hakkında az da

olsa bazı bilgiler verilen kişiler alfabetik sıraya göre sıralanacak ve eserde onlar hakkında verilen bilgiler kaydedilecektir.

Aristo: Filozoflardan Eflatun'un talebesidir ve İskender bin Filkos'un üstadıdır. Eflatun ise Bukrat (Hipokrat)'ın talebesidir. Bazıları bunların Hz. İbrahim'in dinine mensup olduklarını yani ehl-i islâmdan olduklarını söylemiştir. 2/167.

Bir çok ilim fen bilen bir bilgin. 2/168.

Âsaf İbn-i Berhiyâ: Hz. Süleyman'ın vezirinin ismi. Genel olarak saygı ifadesi olarak vezirlere Asaf ve padişahlara Süleyman denir. Çünkü kelam kitaplarında açıklandığı gibi Asaf evliyadandır. 1/66; 1/308.

Âsaf-ı Sâni: Hafız'ı koruyan ve gözetken Kıvâmü'd-dîn Hasan. Hafız Divanında Asaf-ı sâni veya Asaf zikredilse Kıvamüddin Hasan kastedilir. 1/186.

Ayâz: Güzelliği, naz ve işvesiyle meşhur Gazneli Sultan Mahmud'un nedimi. 2/320.

A'zâm-ı Kıvâm: Kıvamuddin Hasan'dan evvel vezir-i azam olan kişi. 3/400.

Âzer: Hz. İbrahim'in babası. Mesleği heykeltıraşlık idi, put yapardı. 2/119.

Bârbed: Hüsrev'in meşhur sazencisi. 3/447.

Behrâm-ı Gûr: Yaban eşeği avına meraklı İran padişahı. "Gûr" yaban eşeği demektir, ona izafetle kendisine Behram-ı Gûr denilmiştir. Hakkında şu olay anlatılır: Bir gün önünden kaçan bir yaban eşeğinin ardına düşer, hayvan mağaraya girince bu da ardından girer, bir daha geri çıkmaz, adı ve izi kaybolur, ne mağarayı ne de kendisini bulabilirler. Bu olay üzerine annesi oğluma ne yaptınız diye silahtarı ile çuka-dârını öldürür. Hakkında geniş bilgi tarih kitaplarında ve şehnamelerde bulunmaktadır. 2/361.

Kemend-i sayd-ı Behrâmî bi-y-efgen câm-ı Cem berdâr

Ki men peymûdem ân sahrâ ne Behrâ mest u ne Gûreş

Tercüme: Behram-ı Gûr'un av kemendini bırak, yani dünya avını mal mülk kazanmayı bırak da Cem kadehini kaldır, yani bade iç. Çünkü ben bu dünya sahrasını

dolaştım, ne Behram ne de gûru (kaybolduğu mağarası) vardır. Bu beyitteki gûrdan maksat kendisine makber olan mağaradır.

– Behram-ı Gûr zamanına kadar ahkâm ve beratlar Pehlevice yazılıyordu. O kendi zamanı ve saltanatında kapısında Farsça dilinden başka bir dil konuşulmasını, ferman ve beratların Farsçadan başka bir dil ile yazılmasını yasaklar. Dolayısıyla bu dili onun kapısına nisbet edip Derî dili diye adlandırırılar. 2/136; 3/150.

Birehmen: Hindistan filozofu. 3/270.

Bû İshâk: İlhanlıların hükümdarlarından birinin adıdır. Şeyh Ebu İshak künyesiyle tanınır. Sûfî mizaçlı olduğundan kıymetli cevherlerden yapılmış yüzük takmazdı, firuzeden yüzük yaptırırdı. 2/47.

Buzurcmihr: Nûûşirevân'ın vezirlerinden birinin ismi. 3/436.

Cem: Zamanındaki filozoflar ona cam-ı Cem adıyla anılan kadeh yapmışlardır. Hangi memleketin halini bilmek isterse o kadehe bakar ve o memleketin halini o kadehte görürmüş. Dara bin Behmen zamanına kadar bu hal böyle devam eder. Dara ölünce İskender-i Rumî'nin aynı babadan olan kardeşi Darab isimli oğluna bu kadeh miras kalır. İskender babasının ülkesinin yarısını almak için Darab'ın üzerine asker sevk ettiği zaman Darab bu kadehe bakıp İskender'in halinden haberdar olur, İskender ise onun halini bilemediğinden ona galebe edemezdi. O da yanında olan filozoflara emretti, onlarda böyle bir ayna yaptılar. 1/320–321.

Hazret-i Süleyman peygamberin ismidir. 1/15; 3/112; 2/104.

– Cem câm-ı cihân-nümâyı bulan padişaktır, bazıları Hz. Süleyman'dır dediler. Hafız da bu görüştedir, kinaye olarak padişah anlamında kullanılır. 3/224.

Cem'den murat Hz. Süleyman'dır ki tahtı Fars ülkesi idi. 3/230

– Cem vahşi hayvanlara ve kuşlara hükmü geçen Hz. Süleyman'dır. 3/3

– Cem ve Cemşîd ikisi de Süleyman peygamberin ismidir. 2/51.

Cemşîd: Câm-ı cihân-nümâyı icad eden padişaktır. Bazılar Cem ve Cemşid Hazret-i Süleyman'dır ve cam da onun icadıdır dediler. Doğrusunu Allah bilir. 3/255.

- Cemşîd ve Cem Hafız'ın üslubu gereği Hz. Süleyman'dır. 2/385.

Cemşîd-Behmen-Kubâd: Peygamberimizden önce yaşamış padişahların ismidir. Her bir hakkında Şehnamede geniş bilgi vardır. 2/104.

Çengiz Hân: Cengiz Han'ın çalışkanlığı ve gayreti İlhanlıların tarihlerinden anlaşılır. Kendisi sultan soyundan değil iken bütün dünyayı feth edip tasarrufu altına almıştır. Onun ortaya çıkışı âleme büyük bir fitne salmıştır ki kıyamete kadar söylenecektir. 3/208–209.

Dârâ: İskender-i Zülkarneyn'in babası. 3/229.

Dârâ İbn-i Behmen: İskender-i Filkos'un babası. 3/401

Darbî: Kara kaşlı, kara gözlü ve siyah çerde olan ve hepsi saz çalıp şarkı söyleyen İran ülkesinde bir grup olan Lûlî taifesinden bir kişi. 3 yıl kendisiyle beraber oldum. Tokat şehrinde evlenmişti, Darbî mahlasıyla şiirler yazardı. 1/36.

Dilşâd Hatun: İlhanlı hükümdarlarından, Şah Şuca'nın annesi. Kendinden sonra yerine oğlu Şah Şuca' geçmiştir. Dinin haram saydığı içki ve ona benzer fiilleri işleyenlere çok sert cezalar verirdi. Emirlerine uymayanları bütün ceza çeşitlerini uygulayarak katlederdi.

- Onun zamanında içki içeni taş gemisine koyarlar, haddinden fazla içeni Mısır'da Ebukar kalesine sürgün ederler ve kimilerini limana gönderirlerdi. 1/161.

- Dilşad Hatun niyabeten padişah olduğu zamanda şarabı uzun süre yasaklar, sonra oğlu Şah Şucâ' padişahlık tahtına çıkınca kendisi de içki içtiği için içkiyi serbest bırakır. 1/208

- Dilşad Hatun kendi zamanında çalgı aletlerini tamamen yasaklamıştır. Nitekim merhum Sultan Süleyman Gazi ömrünün sonunda bunları yasaklamıştı. Hatta rivayet ederler ki hazinede bulunan büyük ve pahalı sazları pare pare edip ateşte yakmıştır. 1/319.

- İlhanlıların tarihinde yazıldığı gibi Dilşad Hatun birkaç yıl niyabeten padişahlık eyledi. Fuhşiyat ve fiska o derece şiddetli yasak koydu ki içki içene had cezası vurmakla yetinmezdi de içki içeni katlederdi. Sonra oğulları büyüyüp delikanlılık çağına geldikleri ve tahta çıktıkları zaman ziyade ayyaş ve içkiçi oldular.

Hiç kimsenin içki içmesine engel olmazlardı. Özellikle hem cömert hem de cesur bir padişah olan Şah Şucâ' zamanında memleket neşe ve sevinçle dolmuştur. 1/317–318.

Ebu'l-Fevâris: Şah Şucâ'in künyesidir. (bk. Şah Şucâ')

Ebu Leheb: Hazret-i Peygamber'e eza ve cefasıyla meşhur olan amcası. 1/152, 1/401–402, 1/273.

Ebu's-Suûd: Sultan Süleyman'ın hatırı için mel'un Kızılbaş ile barış yapılmasına fetva vermiştir. 1/348.

Eflatun: Bukrat (Hipokrat) hekimin talebesidir. Bazıları bunların Hazret-i İbrahim'in dini üzerinde yani ehl-i islam olduğunu söyler. 2/167

Ehlî Şirâzî: Hafız'ı divanındaki birinci gazelin ilk mısraını Yezid bin Muaviye'den iktibas etmesi dolayısıyla eleştiren bir şair.

Hafız'ı eleştirdiği şiir:

Hâce Hâfız-râ şebî dîdem be-hâb
Goftem ey der-fazl u dâniş bî-hisâb
Ez-çi bestî ber-hod ân şî'r-i Yezîd
Bâ-vucûd-ı ân heme fazl u kemâl
Goft vâkıf nîstî zîn mes'ele
Mâl-ı kâfir hest ber-mü'min helâl

Tercüme: Hafız'ı bir gece rüyamda gördüm de ona, ey fazilet ve bilgide hesapsız derecede üstün olan, bu kadar fazilet vü üstünlüğünlü beraber Yezid'in şiirinde ne buldun da onu iktibas ettin. Hafız bana şöyle cevap verdi: Sen meseleye vakıf değilsin, işin doğrusu şudur ki kâfirin malı müslümana helaldir. 1/3. (bk. Kâtibî-i Nişabûrî)

Eminü'd-dîn Hasan: Menakıb-ı Hâce isimli eserde verilen bilgiye göre Sultan Üveys'in nişancısı idi. 3/97.

Erdevân: Sadece ismi zikredilir, hakkında bilgi verilmez. 3/452.

Evreng: Sevgilisinin adı Gülçehre olan bir aşğın adı. 3/54.

Felâtûn-ı hum-nişîn: Riyazet için kendisine küp şeklinde bir hücre yaparak içinde oturan Eflatun. 2/330.

Gev: Bir yiğit pehlivanın adı. 3/174.

Haccâc-ı Zalim: Kıraat imamı münasebetiyle adı zikredilir.(bk. Kıraat İmamı)

Hâce Celâle'd-dîn: Sultan Mansur'un defterdarı ve musahibi idi. Sultan Mansur'un oğlu sancağa çıktığı zaman Hafız'ı hoca ve Celaleddin'i lala yapmak için ikisini babasından ister. Babası, sağlığında padişah mı olmak istersin diye cevap verince o da bunlardan el çekip gider. 3/246.

Hâce-i Kanber: Hazret-i Ali. 3/405.

Hâcî Hâfız: Ahmet isminde Şirazda meşhur bir şarkıcı. 3/419.

Hacı Kıvâm: Hacı Kıvamuddin Hasan, Sultan İlhanî'nin ve onun oğlu olan Sultan Şeyh Üveys'in vezir-i azamı idi.

Hafız onun vefatı tarihini bildirmek için şöyle demiştir:

Server-i ehl-i 'amâyim şem'-i bezm-i encumen

Sâhib-i sâhib-kıran Hâcî Kıvâmu'd-dîn Hasan

Tercüme: Amame (sarık) sahiplerinin serveri, meclisin ışık kaynağı olan sahib-kıran Hacı Kıvamuddin Hasan.

İranlılar sahib ibaresini daha çok vezirler hakkında kullanır. Sahibin kıranla birlikte zikredilmesi bu görüşü destekler. Buradan anlaşılır ki o vezir-i azam Kıvam-ı Ekber idi. Hafız onun vefatı hakkında yazdığı tarih manzumesinde ondan Azam-ı Kıvam olarak bahsetmiştir.

Hacı Kıvamuddin Hasan on yıl vezir-i azamlık yapmıştır, nitekim ikisi hakkında yazılan tarihlerden anlaşılmaktadır. Bu Hacı Kıvam Hafız için bir medrese yaptırmış ve Hafız o medresede nice yıllar ders vermiştir. Hafız bu görev esnasında Keşşaf tefsirinin birçok yerine haşiyeler yazdığı gibi Sekkakî'ye de yer yer haşiyeler yazmıştır. 1/19–20.

Hâcu: Acem şairlerinin "nahl-bend"i diye adlandırılmıştır. 2/315.

Hâkân: Çin padişahlarına Hakan derler. Ayrıca eski zamanda Hakan isimli cömert bir padişah gelmiştir. 3/208.

Hamîdü'ddîn Belhî: Kendisiyle ilgili şöyle bir olay anlatılır: Farsça Makamat sahibi olan Hamîdü'ddîn Belhî Enverî'ye divane Hüseyin isimli bir meczupla bir desti iyi bir pekmez gönderir ve bunu götür diye eline bir mektup verir. Meczup lakayt bir şekilde giderken destiyi bir taşla dokundurur ve kırar. Enverî'ye destinin boğazıyla kulpunu mektupla birlikte teslim eder. Enverî mektubu okuyup meczuptan pekmezi sorunca destinin kulpunu ona verir, ya pekmez ne oldu deyince bir küçük taş elimden aldı diye cevap verir. Ya bu taşı niye getirdin diye sorunca haberimi doğrulamak için getirdim, der. 1/278.

Hanzale bin Sinan: Res kavmine gönderilen bir peygamber. Anka kuşunun onun zamanında yaşadığı söylenir. 1/20–21.

Harîrî: Makamat'ın yazarı. Anka kuşu hakkında bilgi isteyenler Harîrî'nin 50. makamesine Mutarrizî'nin yaptığı şerhe baksın diye bir kayıt düşülür. 1/20–21.

Hârut ve Mârût: İki melektir. Babil diyarında bir kuyuda ayaklarından asılı olarak kıyamete kadar azap çekeceklerdir. 1/51

– Bazıları Harut ve Marut Hindistan diyarındadır, Bağdat diyarında değildir diye söyler. Doğrusunu Allah bilir. 1/224.

– Harut Babil'de hapsedildiği için kendisine Harut-i Babilî denilmiştir. 1/224.

Hâtem: Tayy kabilesinden cömertlikle meşhur bir kişi. Bu isim Arapça vacip ve gerekli anlamına gelir ve Hatim şeklinde telaffuz edilir. İranlılar fâ'il vezninde olan bazı kelimeleri değiştirerek orta harflerini üstün okur. Bundan dolayı Hatimî Hatem şeklinde telaffuz etmişlerdir. 3/249.

Hayâlî: Eserde bir yerde kendisinden bahsedilir. Sûdî Hafız'ın bir beytini şerh ederken kendisini eleştirerek şunları söyler:

İnsanlar ve cinler aşk varlığının tufeylidir, yani bunlar Allah'ı sevmek için yaratılmışlardır. Âlemde aşk ve muhabbet olmasa bunlar yaratılmazdı. O halde Hayâlî'nin şu beyti bu gerçeğe zıttır:

Gele-i uşşâk satılmaz kesâdı var katı
İşlemez oldı mahabbet şehrinin ser-hânesi

Çünkü muhabbet olmazsa kâinat yokluğa gider. Bütün hayvanatlarda sevgi vardır, sadece insana mahus değildir. 3/322

Hızır: İskender'le birlikte karanlığa ab-ı hayat aramak için giden peygamber. İskender yeryüzünün padişahı idi, Hızır ise onun ağalarından birisi idi, ama ölümsüzlük suyunu bulmak Hızır'a nasip oldu, İskender'e nasip olmadı. Hafız bu bu gerçeğe telmihte bulunarak der ki âb-ı hayat zûr u zerle yani saltanatla elde edilmez, belki Allah'ın lütfudur. Sevgiliye kavuşma da böyledir. Kimisi mal ve mülk harcar ama kavuşamaz, kimi de vardır ki hiçbir şeyi yoktur, ama vuslata erişir. 2/289.

Hocendî: Kemal-i Hocendî ve Selman ve Hafız-ı Şirâzî ve İbn-i 'İmâd ve Hâcû-yı Kirmanî ve İsmet-i Buharî ve Kâtibî-i Nişâburî hepsi bir asırda yaşamıştır. Kâtibî bunların hepsine tarizde bulunmuştur. Bir şairde hiciv edilecek bir hal olursa, başkaları onu hicvetmemesi için o kendi kendini o hususta hicveder. Kemal-i Hocendî'nin başı bir miktar kelmiş. Selmanın da gözlerinden kıl bitermiş ve son derece cılız imiş. Kemal kendinin kelliğini göstermek için şu kıtayı yazar:

Du Kemâlend der-cihân meşhûr
Yekî ez-İsfahân diger zi-Hocend
În yekî der-gazel 'adîmül'-misl
V'ân diger der-kasîde bî-manend
Fî'l-mesel der meyân-ı in du Kemâl
Nîst farkî meger be-mûy-ı çend

Beytin anlamı şu şekildedir: Dünyada iki Kemal meşhur olmuş, biri Isfahanlı, diğeri Hocendli. Biri gazel tarzında emsalsiz, diğeri kasidede benzersiz. Bu iki Kemal arasında birkaç kıldan başka bir fark yok. Birkaç kıl ibaresiyle kelliğine atıfta bulunmaktadır.

Hurâfe: Azra kabilesinden bir şahıs. Kendisi cinlerin etkisi altına girer ve o esnada gördüğü şeyleri etrafa haber verirdi. Araplar da bunun söylediklerini yalanlayıp Hurafe'nin sözü derler ve değer vermezlerdi. Peygamberimiz ise "Hurâfetu hak" diye söylemiş. Daha sonraları Araplar teşbih yoluyla geceleri

söylenen efsanelere hurâfât demişlerdir. Bazar-ı hurâfâttan maksat Rum'da bitpazarı gibi eski püskü satılan pazardır. 3/9.

Hürmüz Şahı: Hafız'a giyaben iyilik ve bağıшта bulunan ve onun kadrini iyi bilen Hürmüz padişahı. Hafız bir kıtada onun hakkında şöyle der:

Şâh-ı Hurmuzem ne-dîd u yek-zemân sed lutf kerd
Şâh-ı Yezdem dîd u medheş kerdem u hiçem ne-dâd

Tercüme: Hürmüz şahı beni görmedi ama yüzlerce ihsanda bulundu. Yezd padişahı ise beni gördü, üstelik kendisini de methettim, fakat bana hiçbir bağıшта bulunmadı. 1/15; 3/99; 3/379.

Irâkî: Mutasavvıf şairlerden birinin mahlasıdır. Adı İbrahim, lakabı Fahreddin'dir. Gençlik yıllarında kendi şehri Hemedan'da zahir ilimleri okuyup eğitimini tamamlamış. Yetenekli bir bilgin olan Irâkî daha sonraları Bint-i Hatun medresesinde hocalık yapıyordu. Sesi gayet güzel olan şair Irâkî Kur'ân-ı Kerîmî veya Hazret-i Peygamber'in na'tını okuduğu zaman dinleyenlerin çoğu kendinden geçer ve bayılarak yere düşermiş. Bu hocalık vasfının yanında gönlünde taze civanlara karşı aşırı derecede sevgi vardı. Bir an bir mahbub yüzüne baksa gönlünde karar ve huzur kalmazdı. Son derece âşık-meşrep birisiydi. Şiirlerinde ve beyitlerinde aşkın coşkunuğu ve muhabbetin yakıcılığı âşikârdır.

Bir gün Irâkî'nin bulunduğu şehre Fazlullah'la birlikte birkaç kalender gelir, yanlarında bir güzel çocuk da varmış. Irâkî o çocuk bahanesiyle bunlarla birkaç gün birlikte olur. Bunlar Hindistan tarafına gitme arzusunda olduklarından Irâkî bunlarla arkadaş olup Hindistan'a kadar gider, Multan şehrine kadar bunlara yol arkadaşı olur. O zaman Multan'da Şeyh Bahaüddin Zekeriyya adında değerli bir zat vardı, Irâkî onun müridi olur. Şeyh bunu halvete koyar ve birkaç gün bunun terbiyesiyle ilgilenir. Kısa bir zamanda bu eğitim sonunda muradına kavuşur ve ilk beyti aşağıda yazılan gazeli nazmedip yüksek bir sesle musîkiyle nağmeli olarak okur.

Nuhustîn bâde k'ender-câm kerdend
Zi-çeşm-i mest-i sâkî vâm kerdend

Kendisini çekemeyenler derhal şeyhe giderek halvete koyduğun Acem şu gazeli nağmeyle okuyor diye gammazlık ederler. Şeyh ise İbrahim Irâkî'nin

olgunluğun zirvesine çıktığını anlar ve onu halvetten çıkarır ve kendi kızıyla evlendirir. Bunun menakıbının bir kısmını Mevlânâ Câmî Nefahatü'l-Üns'ün sonunda zikretmiştir. 1/334.

– Irâkî Şeyh İbrahim Irâkîdir, şiirleri yakıcı olmakla meşhurdur. 3/297–298.

İbn-i Haccâm: Hafız zamanında yaşayan Ömer isimli bir mahubun lakabı. 3/407.

İlyâs-Hızır: Mevlânâ Câmî'nin bir rübaisi münasebetiyle bazı özellikleri söylenir. O da hem insanların onları, hem de onların insanları tanımadıklarıdır.

Rübai:

Eger şohre şevî be-şehr şerru'n-nâsî
V'er gûşe-nişîn şevî heme vesvâsî
Bih zân ne-bûd ger Hızır u İlyâsî
Kes ne-şinâsed tu-râ tu kes ne-şinâsî

Rübainin anlamı şu şekildedir: Şayet şehirde meşhur olmuşsan insanların en şerlisi sensin, eğer bir köşede oturursan içini kuruntu ve evham kaplar. Şundan dahi iyisi olmaz ki Hızır ve İlyas gibi ne sen kimseyi tanıyasın, ne de kimse seni. 1/82.

İmâd-ı din: Mahmut isimli bir vezirin lakabı. 1/308.

İskender: Kendisinden âyîne-i İskender münasebetiyle bahsedilmekte ve bu kıssa ile ilgili olarak hayatı hakkında bazı bilgiler verilmektedir: İskender'in babası Dara vefat edince oğlu Darab tahta geçer, bunun üzerine İskender onunla taht kavgasına başlar. Babamın ülkesinin yarısını bana ver diye Darab'a teklifte bulunur, fakat o kabul etmez. İskender asker toplayıp Darab'ın üzerine yürümek istediğinde cam-ı cihan-nüma Darab'ın elinde olduğu için İskender'in halini o aynada görüp hile ve entrikayla onu mağlup ederdi. İskender ise onun hakkında bilgi sahibi olmadığından gerekli tedbirleri alamaz. Bunun üzerine İskender filozoflara buna bir çare bulmalarını, kendisinin de onun haline vakıf olması gerektiğini söyler. Bunun üzerine İskenderiye şehrinde bir mil mesafede bir ayna yaparlar. Yedi iklim (kıta) o aynadan seyredilirdi. 1/27.

Jev: Rüstem-i Zâl'in kardeşi. 3/174.

Kânûnî Sultan Süleyman: Bir beytin şerhinde kendisinden şu şekilde bahsedilir: Merhum Sultan Süleyman Gazi ömrünün sonunda çalgı aletlerini tamamen yasaklamıştı. Hatta rivayet ederler ki hazinede bulunan büyük ve pahalı sazları parça parça edip ateşte yakmıştır. 1/319.

– Dilşad Hatun'un içkiyi şiddetle yasaklaması ve ondan sonra yerine geçen oğlu Şah Şüca'nın içkiyi serbest bırakması tıpkı Kanuni Sultan Süleyman'ın içkiyi şiddetle yasaklayıp yerine geçen oğlu Sultan Selim'in izin vermesine benzer. **174a.** (Bu kısım matbu nüshada bulunmamaktadır)

Kârûn: Hazret-i Musanın akrabasından zengin birisi, kıssası tefsirlerde yazılıdır. 1/29; 1/202.

Kâtibî-i Nişâbûrî: (bk. Ehl-i Şirâzî)

Hafız'ı eleştirmesi münasebetiyle kendisinden bahsedilir. O Hafız'ı şu şiirle eleştirmiştir:

°Aceb der-hayretem ez-Hâce Hâfız
 Be-nev°î k'eş hired zân °âciz âyed
 Çi hikmet dîd der-şî°r-i Yezîd û
 Ki der-dîvân nuhust ez-vey serâyed
 Egerçi mâl-ı kâfir ber-müselmân
 Halâlest u der-û kîlî ne-şâyed
 Velî ez-şîr °aybî bes °azîmest
 Ki lokma ez-dehân-ı seg rubâyed

Tercüme: Hafız'ın yaptığından hayretteyim, akıl bunu anlamakta zorlanıyor. Acaba Yezîd'in şiirinde ne hikmet görmüş ki divanın başı onun mısrayla başlıyor. Gerçi kâfirin malı müslümana helaldir, bunda şüphe yok. Fakat köpeğin ağzından bir lokma kapmak aslan için son derece büyük bir ayıptır. 1/3.

Ân-râ ki hânî üstâd ger bi-nigerî be-tahkîk
 San°at-gerest lîkin şî°r-i revân ne-dâred

Tercüme: Üstad ve mahir dediğin şairi dikkatli bir gözle incelersen görürsün ki gerçi o sanatkârdır, yani şiir sanatlarında mahir birisidir ama şiiri benim şiirim gibi akıcı ve selis değildir. Gerçekten Kâtibî'nin şiirleri, bilhassa mesnevileri sanatlı ve muhayyeldir. Fakat Hafız'ın şiiri gibi huzur bahşedici ve can arttırıcı değildir.

Bu beyt Hafız'ı ayıplayan Kâtibî'ye tarizde bulunmaktadır. Sanatger şiir sanatlarında mahir anlamındadır. 2/35

Kâvus: Hazret-i İbrahim'in kendisiyle mücedele ettiği Nemrud'un adı. 2/104.

– Eski zamanda büyük bir padişahın ismi. Key de Keykavus da derler. 3/171

Kemâl: Huzeyl kabilesinden göz değmesiyle meşhur biri. Bu kişi her neye imrenirse veya nefsanî arzusuyla neye bakarsa gözü isabet ettiği şey helâk olmuş. Daha sonraları insanlar teşbih ve istiare ile her kötü göze ayn-ı Kemal demişlerdir. Sözlük anlamı Kemalin gözü demektir. 2/409.

Kemâl-i Hocendî: (bk. Hocendî) 1/326.

Hafız kendi şiirini sade olarak vafsettiği bir beytin şerhinde kendisinden şöyle bahsedilir: Ben şiirde Kemâl-i Hocendî gibi hayal sahasına dalmamışım ki şiirim manası zor anlaşılın, belki benim şiirim sadedir, herkes anlayabilir. 3/84

Keyhusrev: Keyhüsrev Keykavus gibi taht ve kemer sahibi büyük bir padişaktır. Kemer-i Keyhusrev dedikleri kuşak dünyanın yarısının haracına değer, paha biçilmez bir kuşaktı. 3/171.

Kenende-i der-i Hayber: Hayber kalesinin kapısını koparan Hazret-i Ali. Hayber Hicaz'da bir yerin ismidir, bir sürü kalesi vardı. Hazret-i Peygamber yedi kalesini feth etmiştir. 3/405.

Key: Bir büyük padişahın ismi. 3/315.

Keyân: Key'in çoğuludur. Acem padişahlarına Keykubad'dan Filkos'a gelinceye kadar Keyân derler. Meselâ Keykavus, Keykubad ve Keyhusrev gibi padişahlara Keyan denilir. 3/454.

Kıraat İmamları (Çârdeh rivayet): Kıraat ilmi şeyhleri yedi tanedir. Bir kıtada bunlar topluca şöyle zikredilir:

Kıt'a:

Üstâd-ı kırâ'at bi-şumur penc u du pîr
 Bu °Amr u °Alâ vu Nâfi° vu İbn-i Kesîr
 Pes Hamza vu İbn-i °Âmir u °Âsım dâñ
 Zîn cumle Kisâyî şumur u şefet bi-gîr

Anlamı şu şekildedir: Kıraat üstadları beş ve iki yani yedidir. Ebu Amir, Alâ, Nâfi', İbn-i Kesîr, Hamza, İbn-i Amir ve Asım. Bu cümleden olarak Kisâyî'yi de say ve dudağımı tut yani okuyuşuna tabi ol.

Her şeyhin iki ravisi vardır. Haccâc-ı Zalim zamanında Kur'ân'ı yedi hisseye ayırıp o hisselerle esba' dediler. Yine otuz kısma ayırıp o kısımlara da ecza (cüzler) dediler. Geniş bilgi Kıraat kitaplarında vardır. 1/232.

Kıvâmü'd-dîn: Kıvamuddîn lakablı vezir Muhammed bin Âli. 3/458

Kisrâ: Araplar Kisrâ, İranlılar ise Kisrî şeklinde okur. Hüsrev'in Arapçalaştırılmış şeklidir. Acem padişahlarına Hüsrev denilir. Nitekim Rum padişahlarına Kayser, Çin padişahlarına Fağfür ve Hind padişahlarına Rây denilir. Burada Kisra'dan kasıt Hürmüz bin Nûşîrevân'ın oğlu olan Perviz'dir. Ayrıca hem Nûşîrevân, hem de o nesilden gelen birisi olması da muhtemeldir. 1/161.

Mânî: Meşhur bir nakkaşın adıdır. Resimlerinin toplandığı mecmuanın adı Erjeng'dir. 2/420.

Melikşah: Kendisinden Celâlî takviminin kabul edilmesi münasebetiyle şu şekilde bahsedilir:

Cemşid zamanından itibaren hangi büyük padişah tahta çıktıysa o gün tarih kabul edilirdi. Bu durum İran krallarının sonuncusu olan ve tahta çıkış tarihi Hicret'in onbirinci yılının Rebiülevvel ayının yirmiikinci günü olan Yezdicürd bin Şehriyar bin Kisra'ya kadar devam eder. Bunun tahta çıkışıyla başlatılan tarih Alparslanın oğlu Sultan Celaleddin Melikşah Selçukî'nin tahta çıkmasına kadar sürdü. Daha sonra aralarında Ömer Hayyam'ın da aralarında bulunduğu astronomi

ilmini bilen rasat âlimleri padişahlığını tebrik için Melik Şah'ın huzuruna giderler ve onun tahta çıkış zamanını tarih kabul etmek hususunda anlaşılır. O gün güneş Hamel burcuna girmişti. Her sene bu gün şenlik ve bayram olmasını kararlaştırırlar. Bu tarih üçyüz altmışbeş ve çeyrek gün olan güneş yılı üzerine bina edilmişti. Bunun aylarının isimleri Yezdicurd aylarının isimleri gibidir. Güneşin hamel burcuna girmesini Ferverdîn ayının birinci günü olarak kabul ettiler. Ondan sonra Ürdibehişt ve sonra diğerlerini bu minval üzere yaptılar. Bu durumu nazımla şöyle ifade etmişlerdir:

Nazm:

Zi-Ferverdîn çu bi-gzeştî meh-i Urdibehişt âyed
 Bi-mân Hordâd u Tîr ân geh ki Murdâdet hemî bayed
 Pes ez-Şehriyûr u ez-Mihr u Âbân Âzer u Dey dâ
 Ki ber-Behmen cuz İsfendârmed-mâhî ne-y-efzâyed

Bu tarih Celalî, Melikşâhî, Hânî ve Cedîd diye adlandırılmıştır, bundan önce geçerli olan tarih ise Yezdicürdî ve Kadîm diye isimlendirilmiştir. 3/306–307.

Mesîhâ (Mesîhâ-yı Mücerred): Hazret-i İsa. İsa, Mesîhâ veya Mesîh bir yerde söylense tecerrüd lafzı da birlikte söylenir. Bunun sebebi Hazret-i İsa'nın hayatı boyunca evlenmemiş olmasıdır.

Ger revî pâk u mücerred çû Mesîhâ be-felek
 Ez çerâğ-ı tu be-hûrşîd resed sad pertev

Tercüme: Eğer Hazret-i İsa gibi dünya kirlerinden pak ve temiz ve nefsanî arzulardan soyutlanmış olarak feleğe çıkarsan güneşe senden yüz ışık erişir, yani güneşi aydınlatırsın. 3/171.

– Mesîhâ ve Mesîh Hazret-i İsa'nın Süryanice ismidir. Mücerred onun sıfatıdır. Hazret-i İsa tecerrüd vasfıyla zikredilir, çünkü ömründe hiç evlenmemiş ve dünya malından hiçbir şeye sahip olmamıştır. Hatta göğe çıkarken yanında eskilerini yamamak için taşıdığı iğneden başka hiçbir şey yoktu. Derler ki o iğneyi yanında taşıması sebebiyle dördüncü felekde kaldı, yoksa Hazret-i Muhammed gibi arşa kadar çıkardı. Necâtî şöyle der:

Sûzen-i dil-dûz-ı ğamzeñdir baña hâ'il olan
Yohsa eylerdim tecerrüd kaskını 'Îsâ gibi. 3/296.

Mevlânâ Câmî: Bütün nazım şekillerinde birincilik ona aittir. Zahîr-i Faryâbî'nin şiirlerinde olan büyüleyicilik ve safa diğer şairlerin şiirlerinde görülmez, yalnız bütün şiir türlerinde öncülük yapan Mevlânâ Câmî'nin şiiri bundan müstesnadır. 2/315.

– Gazelde alfabenin bütün harflerinde aynı güzellikte şiir söylemek sadece Molla Câmî'ye mahsustur. 1/53.

– Mevlânâ Câmî Hazret-i Ali'nin menakıbında şahne-i Necef diye söylediği için rafizîler ona düşmanlık ederler. İşin garibi şudur ki Hafız ondan daha önce Hazret-i Ali için aynı tabiri kullanmasına rağmen rafizîler onun hakkında bir şey söylemezler. 2/391–392.

Mihr u Vefâ: Meşhur Mihr u Vefa destanının kahramanları olan iki sevgili. Bu elimeler sevgi ve vefa anlamında da kullanılır.

Mâ kıssa-i Sikender u Dârâ ne-handeîm
Ez-mâ be-cuz hikâyet-i Mihr u Vefa me-purs

Tercüme: Biz İskender ve Dârâ kıssasını okumamışız, bize Mihr u Vefa hikâyesinden başkasını sorma. Veya bize sevgi ve vefadan başka bir şey sorma. 2/339.

Minûçîhr: Meşhur bir sevgilinin adı. 3/436

Muhammed 'Attâr: Hafız'ın piridir, hankah sahibi olmamıştır, attarlıkla geçimini sağlardı. 2/37.

Muhyiddin-i Arabî: Âlem-i emir hakkında kendisinden nakilde bulunulur. 3/309–310.

Mûsâ: Hazret-i Musa Firavun kavminden kaçıp Hazret-i Şuayb'ın memleketi olan Medyen'e gider. Şuayb peygambere rivayetlere göre sekiz veya on yıl çobanlık yapar. Hazret-i Şuayb bu hizmete karşılık bir kızını ona nikâhlar. Bu müddet bittikten sonra Hazret-i Musa uzun zamandır göremediği akrabalarını görmek için hanımıyla birlikte Mısır'a doğru yola çıkar. Yolda hamile olan hanımını sancı tutar. Gece oldukça soğuk olduğu için ateş yakmak isterler. Ateş aramak için etrafı dolaşan

Hazret-i Musa Tur dağına bakınca orada kendisine bir ateş görünür. Fakat gördüğü ateş değil Allah'ın tecellisinin nuru idi. Oraya varınca Allah'ın kelamını işitir. Hafız'ın bu beyti Hazret-i Musa'nın başından geçen bu olaya telmihte bulunmaktadır.

Şeb-i târ'est u reh-i Vâdî-i eyemen der-pîş
Ateş-i Tûr kucâ mev'id-i dîdâr kucâ'st

Tercüme: Gece karanlık, Vadi-i eyemen yolu ise önümüzde. Tur dağındaki ateş nerede, sevgilinin va'di nerede. Ateş-i Tur'dan cananın ruhsarı, mev'id-i didardan vuslat va'di kastedilmektedir. 1/173.

– Hazret-i Musa'nın bir mucizesi elinin güneş gibi parlaması idi. Diğer bir mucizesi ise esasını yere bıraktığında ejderha olmasıydı. Bunlar meşhur mucizeleridir, başka mucizeleri de vardır. 1/316.

Mutarrizî: Harîrîye şerh yazdığından bahsedilir. 1/21.

Mîr Hüseyin Muammâyî: Acem ülkesinde Kızılbaşlar ortaya çıkmadan önce haramdan nehyetme işini muhtesibler yapardı. Meselâ içki içeni, namaz kılmayanı, zina edenleri ve bütün fasıkları haramlardan nehyedenler muhtesibler idi. Muhtesib en zahid, en abid ve en çok haramdan kaçınan âlimler arasından seçilirdi. Nitekim Sultan Hüseyin Baykara zamanında Mîr Hüseyin Mu'ammâyî bu görevi yürütürdü. 1/160.

Nizamü'l-mülk: Nizamiye medresesini yaptıran Nizamü'l-mülk isimli vezir-i azamın lakabı bazı tarihlerde sahib-i divan olarak geçer. Sahib-i divan vezir-i azam anlamında kullanılır. 1/85–86.

Nûh: Kitaplarda yazıldığına göre Hazret-i Nuh Receb ayının onuncu günü gemiye binmiş ve Muharrem ayının onuncu günü olan Aşura günü gemiden karaya çıkmıştır ki toplam altı ay olur.

Sirişk-i men ki zi-tûfân-ı Nûh dest bi-burd
Zi-levh-i sîne ne-yârest nakş-ı mihr-i tu şust

Tercüme: Benim gözyaşım Nuh tufanına baskın çıktı. Nuh tufanından daha büyük olmasıyla birlikte gönlümden senin sevginin nakşını yıkayıp kaldıramadı. Gözyaşının Nuh tufanından büyük olması iki şekilde yorumlanabilir: Biri gözyaşının

tufandaki sudan fazla olması, diğeri Nuh tufanı gibi sadece altı ay değil ömür boyu devam etmesi. 1/64.

Numan bin Münzir: Arap beylerinden zorba bir bey. Rivayet edilir ki neşeli olduğu gün yanına girene bağışta bulunur, öfkeli olduğu gün ise yanına geleni katledermiş. Gezdiği yerlerde rastladığı çayır ve çemenli güzel yerler için burası benim korum olsun derdi. Sonra da hiç kimse o kuru yaptığı yerde ne av avlayabilir, ne ağaç kesebilir, ne de otunu otlatabilirmiş. Onun korularında lale çok olduğu için o laleler kendisine izafetle lale-i Numan diye adlandırılmıştır. Araplar şakayık-ı Numan derler. 3/459.

Pervîz: Hürmüz'ün oğlu Hüsrevdir, Nûşirevân'ın torunudur. 1/118.

Peşeng: Bir meşhur ayyar hırsızın adı. Bu Peşeng'in oldukça yiğit bir oğlu oldu. Geçmiş zamanda Timur ve Kızılbaşlar gibi az zamanda çok ülkeyi ele geçirmiştir. Kendi saltanatı zamanında ve kendinden sonra büyüklüğü ve şevketi hususunda Timur ve Kızılbaşlar hakkında yazıldığı gibi tarih kitapları ve şehnameler yazılmıştır.

Şevket-i pûr-ı Peşeng u tiğ-i 'âlem-gîr-i û

Der-heme şehnâme-hâ şod dâstân-ı encümen

Tercüme: Peşeng oğlunun şevketi ve azameti ve onun cihan fetheden kılıcı bütün şehnamelerde ve tarih kitaplarında meclisin destanı olmuş, yani meclislerde okunur ve söylenir. 3/112–113.

Pîr Mahmûd-ı Gül-reng: Hafız'ın şeyhi.

Pîr-i Gül-reng-i men ender-hakk-ı Ezrak pûşân

Ruhsat-ı hubs ne-dâd er ne hikâyethâ bûd

Tercüme: Benim şeyhim Pîr Mahmûd-ı Gül-reng Hasan-ı Ezrak-pûş'un müritleri hakkında rüsvaylığa ve kabalığa izin vermedi. Yoksa onlar hakkında söyleyeceğim çok hikâyeler vardı. Yani onların nice kabahatlarını bulurdum, onları nazm edip hicv etmek isteyince şeyhim engel oldu. Çünkü dervişlik sabır ve tahammüldür, dervişlik yolunda kin ve kibir olmaz.

Kalb-i endûde-i Hâfız ber-i û harc ne-şod

Ki mu'âmil be-heme 'ayb-ı nihân dâna bûd

Kalb bunda iki anlamdadır. Biri altın ve akçenin kalp olanı, böyle olunca endude yaldızlı anlamında olur. Diğeri gönül anlamında, böyle olunca endude hile ve mekr anlamında olur. “Û” zamiri Pîr-i Gülrengi gösterir. Muamil alışveriş ettiğin kimseye derler.

Tercüme: Hafız'ın hileli kalbi pir katında harc olmadı, yani Hafız'ın Ezrak-pûşlar hakkındaki maksat ve niyetini pir keşfen bildi, gizli kalmadı. Çünkü o müritlerin bütün ayıplarına muttali olan bir muamildir, belki bütün insanların kalbine vakıftır. Her ne ki kalbimizden geçerse onu bilir ve bize söyler. Bu sebepten dolayı pîrin içimizden geçen çirkin ve kaba şeyleri yüzümüze vurmaması için gönlümüzden kötü bir şey geçmez. 2/42.

Pîr-i dürdî-keş: Şeyh Mahmûd-ı Gül-reng. 2/226.

Pîr-i Ken'ân: Hazret-i Yakub peygamber. 1/209.

Rây: Hint padişahına denir. 3/342.

Rüstem-i Zâl: (bak., Tehemten)

Sa'd-i Vakkâs: Sa'd bin Vakkas yerine Sa'd-i Vakkas denilmesi Acem arasında yaygındır, Vakkas'ın oğlu Sa'd demektir. Ashaptan ok atmakta mahir bir pehlivan idi. Bir savaşta peygamberimiz ona hitaben; “At ya Sa'd, anam babam sana feda olsun” diye söylemiştir. 2/376.

Sâmirî: İsrailoğullarından bir kişi. Hazret-i Musa münacata gittikten sonra sihirle altından yaptığı buzağıdan ses çıkartıp Hazret-i Musa'nın kavmi arasına tefrika sokmuştur. Kıssası tefsir kitaplarında yazılıdır.

Ân heme şa'bede-i 'akl ki mî-kerd încâ

Sâmirî pîş-i 'âsâ vu yed-i beyzâ mî-kerd

Tercüme: Aklın aşka karşı bu âlemde şimdiye kadar etiği hile ve hokkabazlıkları Samiri Hazret-i Musa'nın asası ve yed-i beyzası önünde yapmıştı. O nasıl mağlup olduysa akıl dahi aşka karşı mağlup olacaktır. 1/316.

– Hazret-i Musa münacata gittikten sonra buzağıya tapmayı çıkararak kişi.

Çun Sâmirî me-bâş zer dîd u ez-harî
Mûsâ bi-hişt u ez-pey-i ğusale mî-reved

Tercüme: Sâmiri gibi olma, çünkü o altın gördü ve eşekliğinden Hz. Musa'yı terk etti ve buzağı ardında yürüdü, yani ahireti bırakıp dünyanın peşine düştü. 2/7.

Sihir bâ-mu'cize pehlû ne-zened eymen bâş
Sâmirî kîst ki dest ez-yed-i beyzâ bi-bered

Tercüme: Sihir mucize olamaz, buna emin ol. Samiri kimdir ki Hazret-i Musa'yı mağlup edebilsin. 2/230

Sebâ: Sebâ bir kişinin ismidir, o da Sebâ bin Şahb bin Ya'rub bin Kahtân'dır. Belkis bunların beyzadelerinden idi ve onlara hükümdarlık yapmıştır. Daha sonra bu kişiye nisbet edilerek Yemendeki bütün kabilelerin anası olan bir kabilenin adı olmuştur. 1/368.

– Sebâ Hazret-i Süleyman'ın hanımı olan Belkis'in ülkesi anlamında da kullanılır. 1/220–221.

Selm ve Tûr ve İrec: Feridun'un oğulları. İrec hepsinden yaşça büyüktü ve saltanata iki kardeşinden daha layık idi. Fakat Selm ve Tur onu çekemeyip öldürür. İrec'in kızıdan Minüçihir isimli bir çocuğu geride kalır, o da sonunda babasını öldürenleri öldürür. Bazı tarih kitaplarında bu şekilde yazılıdır. 3/447–448.

Selmâ: Leyla gibi eski zamanda yaşayan bir sevgilinin adı. 2/141.

Selmân (Kemaleddin): Hafızla çağdaş olan bir şair. Birbirleriyle görüştükleri ve aralarında sevgi ve muhabbet olduğu Hafız'ın şiirinden anlaşılmaktadır. 1/63

– Sahir (sihir sahibi) şair diye adlandırılmıştır. 2/315

– İlhanlılar devleti hükümdarlarını öven Selman-ı Savecî. Hafız onun hakkında şöyle der:

Şehenşeh-i fuzalâ pâdişâh-ı mülk-i suhân
Cemâl-i millet u dîn Hâce-i cihân Selmân

Tercüme: Erdemlilerin şahı, söz ülkesinin padişahı, millet ve dini güzelliği, cihanın efendisi Selman. 3/404.

Semer kand padişahı: İsmi belirtilmez, hakkında şu tarihi bilgiler verilir: Hülagu'nun ortaya çıkışından sonra Semer kand padişahıyla Harzem padişahı arasında ayrılık ve ihtilaf çıkar, fakat Semer kand padişahı barış ypmak istediğini Harzem padişahına iletir. Fakat bütün bunlar hile ve aldatmak için yapılır. Barış görüşmeleri tamamlandıktan sonra Harzem padişahı gafil iken aniden bir baskın yapar ve kellesini keserek ülkesini yağma eder. 3/300–301

Senâyi: Sultan Mahmud Gaznevî asrında yaşayan şairlerdendir. Hadika isimli bir kitabı vardır. 3/332.

Serî-i Sakatî: Serî Arapça cömert kimseye denir. Serî-i Sakatî Hazretlerinin ismi bu anlamdadır. Farsçada ser büyüğe, aziz ve şerefli olana denir. Sondaki “ye” harfi kelimenin aslî harflerinden sayılır. 3/40.

Siyâmek: Bazıları Afrasiyab'ın oğlu olduğunu, bazıları ise Keyumers isimli bir padişahın oğlu olduğunu söyler. 3/174.

Siyavuş: Padişah Keykavus'un oğludur. Keykavus Turan ülkesinin padişahı idi. Turan Ceyhun ırmağında berisinin adıdır. Bu Keykavus kadınlara son derece düşkün birisi idi. Üçyüz altmış hanımı olduğu ve iki yılda bir herbirisiyle birer defa cinsel ilişki kurduğu rivayet edilir. Oğlu Siyavuş oldukça güzelmiş, bu kadınlardan birisi ona âşık olup bununla görüşmek istermiş, ama Siyavuş ona yüz vermezmiş. Kadın her ne kadar hile yaparsa da hiçbir şekilde yol bulamayınca sonunda Hazret-i Yusuf'la Züleyha kıssasında olduğu gibi Siyavuş'a der ki sana öyle bir iftira ederim ki baban seni katleder. Siyavuş da elinden geleni ardına koma, sen benim anamsın, sana bu işi yapmam diye cevap verir. En sonunda kadın Siyavuş'un babasına oğlun zor kullanarak benimle zina etti diye iftira eder. Siyavuş bunu inkâr eder ve babasına der ki bu nice zamandır bana bu teklifte bulunuyordu, ama ben reddettim. O zamanda bunlar ateşe taptığı için babası oğluna şöyle bir teklifte bulunur ve der ki şayet ateşe girip yanmazsan sözünde doğru olduğuna inanacağım. O da ateşe girip yanmamış. Bunun üzerine babası Siyavuş'un sözünü kabul eder, ama onu gözetip başlılarda bulunmaz. Bu da babasına gücenip İran padişahı Efrasiyab'ın yanına gider. Efrasiyab Siyavuş'a çok ilgi gösterir ve kızını ona nikâhlar. Daha sonra o kızdan Siyavuş'un Keyhüsrev isimli bir oğlu olur. Efrasiyab'ın Siyavuş'a gösterdiği ilgiyi çekemeyenler

Efrasiyab'ın saltanatına kasetmek istiyor diye onun hakkında gammazlıkta bulunurlar. Efrasiyab da araştırıp incelemeyen derhal altın bir leğen üzerinde onu boğazlar ve Siyavuş'un oğlu Keyhüsrev'i Piran isimli bir hanın terbiyesine verir. Keyhüsrev büyüüp genç olduktan sonra Efrasiyab'a bir baskın yapar ve başını keserek yerine tahta geçer. Hafız'ın aşağıdaki beyti bu olaya telmihte bulunmaktadır:

Şâh-ı Türkân suhan-ı mudde^ciyân mî-şineved
Şermî ez-mazlime-i hûn-i Siyâvuşê bâd

Burada Şah-ı Türkan'dan kasıt İlhanlı hükümdarlarından Sultan Mansur'dur. Siyavuş'tan kasıt ise Hafız'ın çok sevdiği, fakat vezirlerin aldatmasıyla katlettiği Esed ismindeki oğludur.

Tercüme: Şah Mansur düşmanların ve hasetçilerin sözünü dinleyip kabul eder. Utansın ki suçsuz Esed'in kanını haksız yere akıttı. 2/191–192.

Suheyb: Sahabeden birinin adı. Peygamberimiz peygamberlikle ortaya çıktığında Arap kâfirlerinden birinin kölesi idi. Bir gün gizlice gelip iman eder. Zaman zaman peygamberimizin meclisine katılarak şereflenirdi. Efendisi bunu duyunca işkenceye başlar, bu da gelip efendisini peygamberimize şikâyet eder. Peygamberimiz de bunu satın alarak azad eder ve atların hizmeti görevini kendisine verir. Çok salih ve dindar birisi olduğu için Hazret-i Ömer onun hakkında şöyle söylediği rivayet edilir: “Ni^cme'l-^cabdu Suheybun lev lem yehafi'llahe lem ya^csihi.” Suheyb ne iyi kuldur. Faraza Allah'tan korkmasa da Allah'a isyan etmez. Bu özelliğine Hafız şöyle telmihte bulunur:

Çunân bi-zed reh-i İslâm gamze-i sâkî
Ki ictinâb zi-sahbâ meger Suheyb koned

Tercüme: Sakinin gamzesi İslam yolunu öyle vurdu ki şaraptan ancak Suheyb sakınabilir. 2/112.

Sultan Bayezid: Yolda döşegini yayıp doktorluk yapan Sultan Bayezid haremının doktorları ilgisiyle kendisinden bahsedilir. 3/284

Sultân Mansûr: İlhanlılar devleti hükümdarlarından birisi. Hafız'ın çok sevdiği Esed ismindeki oğlunu vezirlerin aldatmasıyla haksız yere öldürmüştür. 2/192. (bk. Siyavuş)

Sultan Selim (II. Selim): Dilşad Hatun'un içkiyi şiddetle yasaklaması ve ondan sonra yerine geçen oğlu Şah Şüca'nın içkiyi serbest bırakması tıpkı Kanuni Sultan Süleyman'ın içkiyi şiddetle yasaklayıp yerine geçen oğlu Sultan Selim'in izin vermesine benzer, denilerek kendisinden bahsedilir. 174a. (Bu kısım matbu nüshada bulunmamaktadır)

Sultân Üveys: İlhanlı hükümdarlarından birinin adı. Lakabı Gıyaseddin'dir. Selman-ı Savecî kendisini medhetmiştir. 2/119

Süleyman bin Abdümelik: Misk ve anber cinsinden güzel kokulu bir karışım olan galiyeye ilk olarak Arapça pahalı anlamına gelen galiye ismini koyan kişi. 1/73; 2/20; 3/166

Şah Nasreddin: Sadece adı zikredilir. 3/186.

Şâh Şucâ': Yiğitliğiyle meşhur bir hükümdar. Hatta Timurla savaş yaptığında kendisinin otuzbin, Timur'un ise ikiyüzbin askeri vardı. Timur'un askerinin üçte birini öldürür. Timur bunun bahadırlığını görünce canlı olarak yakalanmasının ister. Fakat bu mümkün olmayınca üzerine yağmur gibi ok yağdırırlar ve böylece onu öldürürler. Hafız'ın “tenhâ ber-hezârân zed: tekbaşına binlercesini vurdu” demesi bu savaşa telmihtir. Bundan önce de Türkmenlerle savaşmış, onların da askeri çok fazlaymış ve çoğunu öldürmüştü. Şah Şucâ' son derece yiğit bir padişah idi.

Zi-şimşîr-i zer-efşâneş zafer-i ân rûz bi-dırahşîd

Ki çün hûrşîd-i encüm-sûz tenhâ ber-hezârân zed

Tercüme: Şah Şucâ'nın altın saçan kılıcından zafer o gün göründü ki yıldız yakan güneş gibi tek başına bin atlıya hamle yaptı. 2/268.

– İşret ve eğlenceyi seven ayyaş bir padişahı. Mevlânâ Câmî Sultan Hüseyin Baykara ile övündüğü gibi Hafız bir iki yerde onunla iftihar eder. 1/292.

– Ayyaş ve içkici bir padişahı. Onun zamanında kimse içki içenlere bir şey demezdi. Bu gazel de onun zamanında denilmiştir:

Der-devr-i pâdişâh-ı hatâ-bahş-ı cürm-pûş

Hâce kırâbe-keş şod u müftî piyâle-nûş

Tercüme: Hataları bağışlayan ve suçları örten padişah döneminde Hafız kırabe ile müftü ise piyale ile içki içmeye başladı. 1/58.

– Künyesi Ebu'l-Fevâris'tir. Zevk ehli ve ayyaş bir padişahı. 2/200.

– Saltanat tahtına oturduğunda kendisi de ayyaş olduğu için içkiyi serbest bırakır. Ondan önce Dilşad Hatun içkiyi öyle yasaklamıştı ki hiç kimse içmek şöyle dursun adını bile ağzına alamazdı. 2/23.

– Hafız'a oldukça iltifatta bulunurdu. Hacı Kıvam onun veziri idi ve Hafız'ın da seçkin bir dostu ve müridi idi. 2/25.

– Lakabı Celaleddin ve adı Şucâ'dır. 3/451–452.

Şâh-ı Türkân: Oğlu Esed'in kanını haksız yere akıtan Sultan Mansur. 2/191.
(Bkz. Siyavuş)

– Zamanında Maverâünnehir padişahı olan Efrasiyab. (bk. Tehemten)

Şâh-ı Türkân çu pesendîd u be-çâhem endâht

Dest-gîr er ne-şevd lutf-ı Tehemten çi konem

Tercüme: Efrasiyab layık gördü ve beni kuyuya attı, şayet Rüstem-i Zal'ın lütfü elimden tutmazsa ne yapayım. 2/441.

Şahne-i Necef: Şahne-i Neceften maksat Hazret-i Ali'dir. Şahne subaşıya derler. Necef Kufe şehrinin yanında Hazret-i Ali'nin türbesinin bulunduğu yerdir. Mevlânâ Câmî Hazret-i Ali'nin menkabelerini anlattığı kitapta Hazret-i Ali için şahne-i Necef diye söylediğinden rafizîler ona düşmanlık ederler. 2/391–392.

Şeddad: İrem bahçesini yaptıran hükümdar. 3/220.

Şeyh-i Câm: Mevlânâ Câmî ile aynı şehrdenden olan Şeyh Ahmed Namikî hazretleri. Şehrin adı Câm'dır. Mevlânâ Câmî şöyle der:

Kıt'a:

Mevlidem Câm u reşha-i kalemem

Cur'a-i câm-ı Şeyhu'l-İslâmîst

Zîn sebeb der-cerîde-i-eş'âr
Be-du ma'nâ tahallusem Câmî'st

Tercüme: Doğduğum yer Câm ve kalemimden akan sızıntılar Şeyhü'l-islamın kadehinden bir cür'adır. Bundan dolayı şiir divanında her iki mana ile mahlasım Câmî'dir. Yani hem Câm şehrindeyim, hem de Şeyh-i Câm olan Şeyh Ahmed Namıkî'den feyz almışım.

Hayatı hakkında geniş bilgi Nefahatü'l-Üns'de yazılıdır. 1/22–23.

Şeyh Hasan-ı Ezrak-pûş: Şeyh Hasan-ı Ezrak-pûş ve onun müritlerinin hepsi mavi elbise giyerlerdi. Bundan dolayı kendilerine ezrak-pûş denilmiştir. Hafız hangi yerde ezrak-libas veya ezrak-came diye zikretmişse onlara tarizde bulunur.

Sâğar-ı mey ber-kefem nih tâ zi-ber
Ber-keşem ân delk-ı ezrâk-fâm-râ

Tercüme: Ey saki, şarap kadehini elime ver ta ki bu gök renkli hırkayı üzerimden çekeyim, yani mest olup hırkayı yırtarak yabana atayım. 1/23. (bk. Şeyh Mahmud Attar)

Şeyh Kemaleddin Abdürrezzak Kâşî: Âlem-i emir hakkında kendisinden nakilde bulunulur. 3/309–310.

Şeyh Mahmud Attar: Hafız'ın piri. 1/24.

– Dürdî-keşan-ı yekreng Hafız'ın piri olan Şeyh Mahmud Attar'dan kinayedir.

Ġulâm-ı himmet-i dürdî-keşân-ı yek-rengem
Ne ân gûrûh ki ezrak-libâs u dil-siyehend

Ezrak-libâs Şeyh Hasan-ı Ezrak-pûş'dan kinayedir.

Tercüme: Şeyh Mahmud Attar'ın müridlerinin kuluyum, ezrak-puş ve dil-siyeh (siyah kalpli) Hasan'ın müridlerinin himmetinin kulu değilim. Yani pirin yüce himmetli müritlerinin kuluyum, Hasan'ın kötü vasıflı, himmetsiz müridlerinin kulu değilim. 1/367.

Şeyh-i San'ân: Şeyh Abdurrezzak Yemenî. Bunun kıssasını anlatan Türkçe bir kitap yazılmıştır. Şeyh Attar Mantıku't-Tayr isimli Farsça eserinde bunun hallerini anlatmak için uzunca bir hikâye yazmıştır. Mantıku't-Tayr'ın en uzun hikâyesi budur. Hikâye şöyle başlar:

Şeyh-i San'ân bûd pîr-i muhterem
Bâ-mürîd-i çâr sed ender-Harem

Tercüme: Sanan şeyhi dörtyüz müridiyle Harem bölgesinde saygın bir pirdi. 1/41.

Şide: Efrasiyab'ın bahadır bir oğlunun adı. 3/448.

Şîr-i Hudây: Allah'ın aslanı anlamındaki bu lakap ile Hazret-i Ali kastedilmektedir. 3/411.

Tehemten: Rüstem-i Zal'ın lakabıdır. Bazıları İsfendiyar'ın lakabı olduğunu söylerler. Hakkında şu kıssa anlatılır:

Rüstem-i Zal'ın kızkardeşinin Bijen isimli yiğit bir oğlu varmış. Bu Bijen Efrasiyab'ın kızını sever. Sonunda Efrasiyab bunu haber alınca Bijeni yakalayıp bir kuyuya hapseder ve kuyunun ağzını ağır bir taşla kapatır. Bijenin arkadaşlarından biri onun kuyuda mahpus olduğunu araştırıp öğrenince durumu Rüstem'e bildirir. Rüstem de bir iki arkadaş alıp kuyuya giderler ve kuyunun ağzındaki taşı kaldırır. Daha sonra Rüstem kemendini aşağıya sarktır. Bijen sarkan kemendin Rüstem'in olduğunu görünce ona tutunarak kuyudan çıkar. Hakânî Mir'atü's-Safa isimli kasidesinde aşağıdaki beyitte bu olaya telmihte bulunur:

Çu Bijen dârî ender çeh me-husb Afrâsyâb-âsâ
Ki Rüstem der-kemîn'est u nihengî zîr-i haftâneş

Nihengden kement, haftandan savaş elbisesi kastedilmektedir.

Tercüme: Madem kuyunun içinde Bijen var, Efrasiyap gibi uyuma, yani gafil olma. Çünkü Rüstem pusuda bekliyor ve kement de elbisesinin altında saklı.

Hafız da aşağıdaki beyitle Şehname kıssalarında geçen bu olaya telmihte bulunmaktadır:

Şâh-ı Türkân çu pesendîd u be-çâhem endâht

Dest-gîr er ne-şevved lutf-ı Tehemten çi konem

Tercüme: Efrasiyab layık gördü ve beni kuyuya attı, şayet Rüstem-i Zal'ın lütfu elimden tutmazsa ne yapayım. 2/441–442.

– Rüstem-i Zal'ın ismidir. Bazıları Rüstem'in efendisinin oğlunun ismi olduğunu söylerler. 3/434.

Teşnegân-ı Kerbelâ: Hazret-i Hüseyin'in şehit olduğu Kerbela sahrasında vuku bulan savaşta Hz. Hüseyin'in yanında bulunan ve düşman ordusu tarafından susuz bırakılan 70 kişi. 1/52.

Timur Gürgan: Çıkış aleme büyük bir karışıklık ve fitne salan bir hükümdar. Yıldırım Bayezit'i kolayca mağlup etmesi Yıldırım Bayezit'in kendi askerine karşı takındığı haksız tutumdan dolayı olmuştur. Askerlerin bir kısmı onu savaş alanında yalnız bırakıp Timur'un safına iltihak etmeselerdi Timur gibi bir total ona karşı koyamazdı. 1/366.

Hafız Timur'un ortaya çıkışı hakkında şunları söyler:

În çi şûr'est ki der-devr-i kamer mî-bînem

Heme âfâk pur ez-fitne vu şer mî-bînem

Tercüme: Bu ne kavga ve karışıklıktır ki kamer devrinde görüyorum, bütün afakı fitne ve fesatla dopdolu görüyorum. 3/110–111 (bak., Şâh Şucâ')

Tuktemûn: Şah Şucâ'in sakisi. Türk asıllı gayet güzel bir delikanlı olan Tuktemun hem hanende hem de sazende idi. 3/407.

Tûrân Şâh: Hasan İlhanî ve oğlu Şeyh Üveysin vezir-i azamlığını yapan birisi. İlhanîlerden olup padişahın akrabasındandır. 2/454; 3/312.

– Sultan Mansur'un vezir-i azamı. Şah Mansur'un akrabasındandır. 3/70.

Tûtîyân-ı Hind: Hüsrev, Hasan ve emsali gibi Hint şairleri kastedilmektedir. 2/5–6.

Üveys-i Karanî: Kendisi hakkında şu bilgiler verilir: Nefes-i bâd-ı Yemânî Yemen rüzgârının nefesi demektir. Bu ibare “İnnî leecidu nefese'r-Rahmâni min kibeli'l-Yemen: Ben Yemen canibinden gelen Rahman nefesini hissediyorum”

hadisine telmihtir. Bu hadis Üveys-i Karânî'nin nice yıl sonra geleceğine işaret eder. 1/185.

Vefâ: Sevgilisi Mihr olan bir âşîğın adı. 3/54.

Yıldırım Bâyezîd: Hakkında şunlar söylenir: Sultan Yıldırım Beyazıt feragat halinde askere görev vermemiş, diğer hallerinde de askere kaba ve sert muamele edermiş. Timur'la karşılaşınca asker geri çekilerek padişahı savaş meydanında yalnız bırakır. Bunun üzerine Timur Yıldırım Beyazıt'ı kolay bir şekilde yakalar. Şayet askere gadr etmemiş olsaydı Timur gibi bir topal ona karşı koyamazdı. 1/366

Zahîr: Zahîr'in kelimasında olan büyüleyicilik ve safa başka bir şairin sözünde görülmez. Bütün şiir türlerinde öncelik kazanan Mevlânâ Câmî'nin şiiri bundan müstesnadır. Hafız'ın şiiri Zahîr'in şiirinden üstündür, çünkü sırf irfandır, Zahîr'in şiiri ise sırf mecazdır. 2/315.

Zelîhâ: Güzel anlamında bir sıfattır. Adı Ra'îl'dir. Hazret-i Yusuf münasebetiyle zikredilir. 1/37; 3/26.

Zerdüş: Zerdüş ve Zerâdeşt ateşe tapanların pîridir. Ateşe tapmayı ilk olarak bu ortaya koymuştur. Hazret-i İbrahim kavminin ulularından biri idi. Bazıları Zerdeşt şeklinde telaffuz eder, ama her zaman böyle okunması doğru olmaz. Zerdüş Zerâdeşt'in hafifletilmiş şeklidir. 1/307, 3/429.

b) Yer ve Nehir Adları

Bu başlık altında hakkında kısaca bazı bilgiler verilen yer ve nehir adlarından bahsedilecektir.

Aden: Yemen ülkesinde bir şehrin ismidir. Denizinden iyi inci çıkar. Bununla birlikte iyi incinin Basra denizinden çıktığı şöhret kazanmıştır. Hürmüz, Bahreyn ve etrafında olan denizden çıkan inciler iyidir derler. 2/99–100.

Allâhuekber: Şiraz'da Hemedan tarafında büyük bir tepenin adıdır. Bu tepeye Allahuekber diye isim koymaları şundan dolayı olduğu söylenir. Hemedan tarafından gelen birisi tepeye çıkmayınca şehri göremez. Tepeye çıkıp şehri görenler gayriihtiyarî Allahu Ekber dermiş. Daha sonra çokça kullanıldığından dolayı o tepenin adı Allahuekber olmuştur. 1/103–104.

Bâbil: Bağdat'la Hille arasında bir yerin adıdır. Aslında surları olan büyük bir şehir imiş, fakat bu zamanda surlarından ve yerinden eser kalmayacak şekilde yok olmuştur. 1/224.

Bedahşân: Türkistan'da bir şehir. Yanındaki bir dağda lal madeni çıkar. 3/152.

Behiştî: Şiraz nahiyelerinden bir köy. Hem şair Behiştî, hem de feraiz ilminde Sirâcî metnini şerh eden Behiştî bu köydendir. 1/403.

Caferâbâd: Şiraz'da bir gezinti yeri, şehir halkı gezinti yapmak için oraya gider. 2/351.

Ceyhûn: Horasan'la Semerkand arasında büyük bir ırmak. 1/202; 3/25; 3/396.

Çâç: Acem ülkesinde yayları ile meşhur olmuş bir şehir. Rum diyarında Edirne yayı meşhur olduğu gibi Çaç şehri de yayları ile meşhurdur. 2/375.

Çıgıl: Hindistan sınır boylarında, Hıta ve Hoten tarafında Türkistan şehirlerinden birisi. Erkekleri ve kadınları ak yüzlü, kara gözlü, karakaşlı ve gayet güzel olurmuş. İran şairleri arasında onların güzellikleri darbimesel olmuştur. Aslında Çıgıl o şehir içindeki bir kilisenin adı idi. Daha sonra o kilisenin bulunduğu yerin özel adı olmuştur. 3/266; 3/95; 1/218; 3/314.

– Çıgıl Çin vilayetinde bir kilisenin ismidir. Nakkaş Mani orayı kendi yaptığı garip resimlerle süslemiştir. Ne vakit şem'-ı Çıgıl deseler o kilisenin hademesi olan genç keşiş dilberler kastedilir ve teşbih yoluyla diğer dilberlere böyle denilir. Çin u Çıgıl deseler o zaman kilisenin bulunduğu yer kastedilir. 3/409–410.

Çin: Türkistan'da bir şehrin adıdır, çinî kâseler oradan gelir, güzelleri gayet çoktur ve hepsi beyaz yüzlü, karakaşlı ve kara gözlü olur. Fars şiirinde güzelleri çoklukla ve ve güzel oluşlarıyla darbimesel olmuştur. 1/218

Dehle: Şair Hüsrev ve Hasanın şehridir, dilleri Pehlevî dilidir. 3/253.

Dicle-i Bağdâd: Şat ırmağına Bağdat'tan başka yerde Dicle demediklerinden Dicle nehri Bağdat'a izafe edilmiştir. 3/209.

Eres: Isfahan ırmağı. 2/336.

Fârs: Şiraz ve Şiraz'ın nahiyeleri hakkında kullanılır. Nitekim Şeyh Sa'dî Gülistan'da “İklim-i Fâris-râ gam ez-âsîb-i dehr nist” diye söylemiştir. “Fars ülkesine zamanın felaketlerinden gam yoktur.” 1/373.

Gülgeşt-i Musallâ: Gülgeşt Rûkn-âbâd kenârında Şiraz'ın Musalla'sına bitişik güzel bir seyir yeridir. Geşt seyir, gül böyle terkiple büyük anlamındadır, nitekim büyük avaza gülbang denir. 1/35.

Gülistân-ı İrem: Şiraz'da Şah Şucâ'nın bahçesidir, büyük bir mesire yeridir. Kur'an'da geçen İrem bağıını îham yoluya hatırlatır. 1/212.

Hârezm: Türkistan'da büyük bir şehrin adıdır. Orada çok sayıda büyük bilginler yetişmiştir. 3/393.

Hârezm-Hocend: Maveraünnehir'de Türk yurdu olan iki şehirdir, Özbek ve Çağatay diyarıdır. 2/216.

Irâk: Bu isimle Acem Irakı olan Isfahan kastedilir. Farstan kasıt Şiraz vilayetidir. 1/162.

– Irâk sözlükte çukur anlamındadır. Hatta halk arasında Bağdat çukuru diye söylenir. 3/293.

Irâkeyn: Acem Irakı İsfahan, Arap Irakı ise Bağdat'tır. Bundan dolayı Kanuni Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa ile Kızılbaş üzerine yaptığı sefere Sefer-i Irâkeyn yani iki Irak seferi denilmiştir. Bir yazda iki Irak'ı birlikte dolaşmış ve Bağdat'ı feth eylemiştir. 3/293.

Îrec: Şiraz ile Lâr arasında bir sahranın ismidir, toprağı şûr (tuzlu) kolduğu için üzerinde bitki bitmez, otsuz ve susuz bir yerdir. 3/114.

Îrem: Cennet bahçelerinin birisinin ismidir. 1/156.

Kâf: Aslında herhangi bir dağ anlamındadır. Daha sonra dünyayı kuşatan dağın özel adı olarak kullanılmıştır. 1/137.

Kasr-ı Zerd: Şah Şucâ'nın Behişt adlı bahçesinde sarı rengeyle boyalı bir köşk. 3/455.

Kayrevân: Biri doğuda, biri batıda olan iki şehrin ismidir. 3/455.

Kerbelâ: Hazret-i Hüseyin'in şehit olduğu sahranın ismi, şu anda kabri oradadır. 1/52.

Keşmîr: Güzelleri kara gözlü ve karakaşlı olan bir memleket ismi. 3/301.

Mâçîn: Türkistanın ucunda bir şehir. 1/285.

Mûliyân: Bir ırmağın ismi. 3/313

Musallâ: Rûkn-âbâd ırmağının yanından aktığı Şiraz'ın namazgâhı olan yer. Etrafı bağlar ve bahçelerle kaplı imiş ve son derece güzel bir yer imiş. Şiraz'ın mesire yeri olan bu yerde Hafız'ın türbesi bulunmaktadır. İnsanlar bu türbeyi bereketli ve uğurlu sayarak ziyaret ederler. 2/105, 2/351.

Necid: Basra ile Mekke arasında bir yerin ismi, Basra'dan hacca gidenler buraya uğramak zorundadır. 3/370.

Nigâristân ve Nigâr-hâne: Çin'de Manî isminde bir ressamın yaptığı bir ev. Hem kendi yaptığı resimleri hem de başka ressamların yaptığı benzersiz nakışları içine alan garip ve acip resimlerle dolu bir evdir. 1/55. Nigâristân-ı Çin ve Nigâr-hâne-i Çin de denir. 2/316.

Rûkn-âbâd: Bir yer ismi. Seyyid Rûkneddin bu yerin etrafına yapılar yapmış ve bazı setler çekip güzel bir seyrangâh şekline getirmiştir. İranlılar bir yeri bayındır ve imar edenin adının sonuna âbâd kelimesini ekleyerek adlandırırılar. Mahmud-âbâd, Hüseyin-âbâd ve İstanbul'da Cafer- âbâd bu şekilde konulmuştur. 1/35; 1/104.

Semerkand ve Buhârâ: İnsanları Türk olan iki şehir. 1/35.

Şîrâz: Hafız'ın yaşadığı şehir. Fars ülkesinin seçkin yerlerindedir. Hakkında şöyle denilmiştir:

Çi Mısr u çi Şam çi berr u çi bahr
Heme rûstâyend u Şîrâz şehr

Tercüme: İster Mısır, ister Şam, ister kara, ister deniz olsun hepsi köy, Şîrâz ise şehirdir. 2/27.

– Mülk-i Süleyman Hazret-i Süleyman'ın tahtı olan Şîrâz'ın bulunduğu Fars ülkesi. 1/308; 3/17.

Bu şehir hakkında Hafız Divanının muhtelif yerlerinde geçen beyitler ve onlar hakkında Sûdî'nin yaptığı şerhler topluca şöyledir:

Hoşâ Şîrâz u vaz^c-ı bî-misâleş
Hudâvendâ nigeş dâr ez-zevâleş

Tercüme: Ne hoştur Şîrâz şehri ve onun emsalsiz hali, Yarab onu zevalden muhafaza et. 2/351.

Be-Şîrâz ây u feyz-i rûh-ı kudsi
Bi-hâh ez merdüm-i sâhib-kemâleş

Tercüme: Şîrâz'a gel de onun kemal sahibi insanlarından Cibril'in feyzini iste. Yanı halkının hepsi birer melektir, her cihetle onlardan faydalanabilir ve feyz alabilirsin. 2/351–352

– Şîrâz bağ ve bahçesi çok bir şehirdir. İnsanları nefsin arzularına tabi olup ruhanî güzelliklere iltifat etmezler.

Suhan-dânî vu hoş-hânî ne-mî verzend der-Şîrâz
Biyâ Hâfız ki tâ hod-râ be-mülk-i diger endâzîm

Tercüme: Şirazda güzel söze ve hoş nağmeye iltifat etmezler. Hafız! Gel kendimizi başka bir memlekete atalım. Yani madem kendi vilayetimizde kumaşımıza itibar yok, bu diyarı terk edelim, ola ki bir müşteriye rastlarız. 2/431.

Şîrâz ma^cden-i leb-i la^clest u kân-ı husn
Men cevherî-i muflis ez-an rû müşevveşem

Tercüme: Şiraz la'l gibi kırmızı dudaklıların madeni ve güzellik ocağıdır, anma ben müflis bir mücevheratçıyım, ondan dolayı gönlüm müşevveş ve huzursuz.

Ez-bes ki çeşm-i mest derîn şehîr dîde-em
Hakkâ ki mey nemî horem eknûn u serhoşem

Tercüme: Bu şehirde çok sarhoş gözler görmüşüm, gerçek şu ki şarap içmem ama sarhoşum, yani çok mestane göz gördüğümünden mest olmuşum.

Şehrîst pur girişme-i hûbân zi-şeş cihet
Çîzem nîst v'er ne harîdâr-ı her şeşem

Tercüme: Şiraz altı cihetten güzellerin naz ve şivesiyle dolu bir şehirdir. Param yok, olsaydı altı tarafını da satın alırdım, yani şehrin bütün güzellerini alırdım. 3/77-78.

Türkistân: Semerkant, Buhara ve ilerisi ta Hint ülkesine kadar Türkistan diye adlandırılır. 1/285.

Yezd: Şiraz'dan üç gün uzaklıkta bir şehir. Şiraz'dan doğan Rûknâbâd ırmağı Yezd şehrinden geçer. Nehrin iki tarafında söğüt ağacı dikildiğinden yolcular güneş ışığından hiç zahmet çekmezler. Bir zamanlar Şiraz ile Yezd arası Tokat'la Amasya arası gibi çok bayındır ve şenlik olduğu söylenir. 1/16.

Zindân-ı Sikender: İskender'in zindanı anlamına gelen bu ifade ile Isfahan kastedilir. 3/17

Zinderûd: Rûd ırmak demektir. Zenderud şeklinde de telaffuz edilir. Isfahan tarafında bir ırmağın adıdır. 2/225.

Zîselem: Kaside-i Bürde'nin evvelinde geçen bir yer adı. 2/407.

c) Gruplar

Sûdî Şerhinde bazı gruplar hakkında kısa da olsa bilgi verildiğini görmekteyiz. Bu grupları alfabetik olarak şöylece sıralayabiliriz:

1. Ezrak-pûşân (Ezrak-libâs)

Hasan-ı Ezrak-pûş'un halife ve müridleridir. Onların hepsi mavi elbise giyerler ve Halvetî sufileridir. Bunlar Hafız'ın şeyhi olan Pîr-i Gülreng'in müritleriyle zıtlaşmış. Hatta bazan aralarında küfürleşme ve dövüşe varacak kadar büyük kavgalar bile olmuştur. Hafız bu hususta şöyle söyler:

Nîkî-i pîr-i muğân bîn ki çû mâ bed-mestân
Herçi kerdîm be-çeşm-i keremeş zibâ bûd

Tercüme: Pîr-i muganın iyiligini gör ki bizim gibi bed-mestler her ne yaptıkça onun kerem gözüne güzel idi, yani yaptığımız bu kadar küstah hareketlerden dolayı bizi reddetmedi, kabul etti.

Pîr-i mugandan kasıt Pîr-i Gülreng'dir ve bed-mestliklerden ise bunlar ile eyledikleri kavga kastedilmektedir. 2/42.

Pîr-i gül-reng-i men ender-hakk-ı ezrak pûşân
Ruhsat-ı hubs ne-dâd er ne hikâyethâ bûd

Tercüme: Benim şeyhim ki Pîr Mahmûd-ı Gül-reng'dir, Hasan-ı Ezrak-pûş'un müritleri hakkında rüsvaylığa ve kabalığa izin vermedi. Yoksa onlar hakkında söyleyeceğim çok hikâyeler vardı, yani onların nice kabahatlarını bulurdum. Onları nazm edip hicv etmek isteyince şeyhim engel oldu. Çünkü dervişlik sabır ve tahammüldür, dervişlik yolunda kin ve kibir olmaz. 2/39.

Mâ ne-gûyîm bed u meyl be-nâ-hak ne-konîm
Rûy-ı kes-râ siyeh u delk-i hod ezrak ne-konîm

Tercüme: Biz kötü söylemeyiz veyâ söylemeyelim ve batıla ve yanlışla meyl etmeyiz veya etmeyelim. Kimsenin yüzünü siyah ve kendi hırkamızı gök renkli eylemeyiz veya eylemeyelim, yani ne kimsenin riyakârlığını gösterip yüzünü kara ederiz ne de kendi hırkamızı gök renkli yapıp riyakâr oluruz.

Hafız “delk-i hod ezrak ne-konîm” ibaresiyle Ezrak-pûş'lara tarizde bulunur. İddia eder ki Ezrak-pûşlar riyakârdır, o halde biz de onlar gibi gök renkli hırka giymeyelim, çünkü böyle bir hırka riya göstergesidir. 3/92.

Ġulâm-ı himmet-i durdî-keşân-ı yek-rengem
Ne ân gurûh ki ezrak-libâs u dil-siyehend

Ezrak-libâs Şeyh Hasan-ı Ezrak-pûş'dan kinayedir. Dürdî-keşân-ı yek-reng Hafız'ın pîri olan Şeyh Mahmud Attar'dan kinayedir.

Tercüme: Şeyh Mahmud Attar'ın müridlerinin kuluyum, ezrak-pûş ve dil-siyeh (siyah kalpli) Hasan'ın müridlerinin himmetinin kulu değilim. Yani pirin yüce himmetli müritlerinin kuluyum, Hasan'ın bunun zıddı vasfı taşıyan himmetsiz müridlerinin kulu değilim. 1/367.

2. Kalenderîler

Sûdî'nin kalenderîler hakkındaki kanaati olumsuzdur, onlar için çok ağır ifadeler kullanır. Ama şiirde geçen bütün kalender kelimelerinin aynı anlama gelmediğini de vurgular. Bu kelimedenden bazan dervişler ve rintler kastedildiğini, hatta Hafız'ın kafiye zorunluluğundan bu kelimeyi kullandığını söyler. Kalenderler hakkında bilgi verdiği yerler topluca şu şekildedir:

Acem abdallarından, Allah onları kahretsin, herşeyi mübah gören bir taifedir. Hafız aşağıdaki beyitte kafiye dolaylı bu kelimeyi kullanmıştır, bu kelime ile dervişleri kastetmektedir.

Sultân u fikr-i leşker u sevdâ-yı genc u tâc
Dervîş u emn-i hâtır u kunc-i kalenderî

Tercüme: Padişah asker düşüncesiyle, hazine ve taç sevdasıyla, yani hiç rahat yüzü görmez. Derviş ise gönlü emniyet içerisinde ve kalenderlik köşesindedir. 3/267.

Kalenderân-ı hakikat be-nîm cev ne-harend
Kabâ-yı atlas-ı ân kes ki ez-hüner °ârîst

Tercüme: Hakikat mücerredleri yani ehlullah hünersiz kişinin atlastan mamül kaftanını yarım arpaya almaz, yani hünersiz kişiler ne kadar pahalı elbiselerle süslenseler de onlara beş para değer vermezler.

Bu beyitte geçen kalenderlerden kasıt mücerred olanlardır, çünkü başka bir nüshada “bürehnegân” geçer. Bir nüshada “hakikat” yerine “tarikât” zikredilir. 1/164.

Bir başka yerde ise haklarında hem bilgi verir hem de sapık olduklarını belirterek şunları söyler: Acem diyarında yaşayan, Rum abdalları gibi kirpiği, kaşı ve diğer muhasenatını tıraş eden bir grup sapık taife.

Hezâr nükte-i barîkter zi-mûy în câ'st
Ne her ki ser bi-tırâşed kalenderî dâned

Tercüme: Başını tıraş eden herkes kalender olamaz, belki kıldan ince binlerce nükte yani binlerce şartlar ve usuller vardır. 2/134

Guzeşten ez-ser-i mû der-kalenderî sehl'est.
Çu Hâfız ân ki zi-ser bi-gzered kalender û'st

Tercüme: Kalenderlikte saçtan geçmek kolaydır. Kim Hafız gibi başından geçerse gerçek kalender odur. Yani kalenderlik saç ve kaştan geçmek değil can ve baştan geçmektir.

Kalenderî ne be-rîş'est u mûy yâ ebrû
Hesâb-ı râh-ı kalender bedân ki mûy-be-mû'st

Tercüme: Kalenderlik saç, sakal ve kaş tıraş etmekle olmaz. Çünkü kalenderlik yolunun hesabı kıl-be-kıldır, yani inceden inceyedir. Yani dervişlik ve kalenderlik masıvayı terk etmekle olur, şekille olmaz. 1/279.

Aşağıdaki beyitte kalender rintler övülmektedir:

Hîşt zîr-i ser u ber-târek-i heft ahter pây
Dest-i kudret niger u mansıb-ı sâhib-câhî

Tercüme: Kalender rintlerin başları altında kerpiçten yastık var, ama ayakları yedi gezegenin üzerinde. Allah'ın kudret eline ve mansıp sahibinin rütbesine bak. Yani görünüşleri yoksul, gönülleri ise semanın üzerindedir. 3/310–311.

3. Kızılbaşlar

Bütün metinde sadece 6 yerde Kızılbaş kelimesiyle karşılaşırız. Bu yerlerde şu bilgiler verilir:

Kızılbaşlar'dan önce şeriatla ilgili hükümleri, meselâ içki içen, namazı terkeden zina yapan ve yalan şahitlik yapanlarla ilgili hükümleri muhtesibler uygularlardı. Sûdî burada şu bilgiyi de ekler: Muhtesib âlimlerin en zahid, en çok ibadet eden ve en çok haramlardan sakınanlarından seçilirdi. 1/101.

Eski zamanda Acem güzelleri yüzü perdeli, kâkül ve gisularını yüzleri üzerine indirerek yüzleri örtülü olarak gezerlermiş. Ammâ Kızılbaş evbâş “la[°]netullâhi [°]aleyhim ve [°]alâ a[°]vânihim ve [°]alâ ensârihim” zuhûr ve hurûc ideli bu kanun külliyyen mehcûr ve metrûkdur.” 1/133

Burada Kızılbaşlar hakkında iki ayrı hükümle karşılaşırız: Birisi, evbaş olmaları.

Evbaş hakkında *Lügat-i Naci* şu karşılıkları verir: Laubali, terbiyesiz, çapkın takımı.

Kamus-ı Türkî ise lisanımızda kullanılmaz diye kayıt düştükten sonra şu karşılıkları verir: Aşağı halk, ayak takımı, çapkın güruhu, külhanbeyleri.

Sûdî evbaş kelimesinin bazı yerlerde rint anlamında da kullanıldığını belirtir: “Evbâş bûşuñ cem[°]îdir, ahlât-ı nâs, ya[°]nî, derinti, evşâb da dirler, ammâ bunda murâd rindândır.” 2/246.

Diğeri, onlar hakkındaki öfkesini gösteren bir bedduada bulunması. Anlamı şöyledir: Allah'ın laneti onların, yardımcı ve destekçilerinin üzerine olsun.

Bir başka yer ise Kanunî'nin hatırı için Kızılbaşlar'la sulh yapmaya fetva veren Ebussuud'u kınadığı yerdir. Şöyle der: Müftü de sultanların hatırı için zayıf görüşlere dayanarak fetva verir, nasilki Ebussuud Sultan Süleyman'ın hatırı için mel'un Kızılbaş

ile barış yapılmasına fetva vermiştir. Burada Kızılbaşlar için mel'un kelimesini kullanır. 1/348

Bir başka yerde Kızılbaşlardan önce Acem'de geçerli bir adetten bahseder, o da şudur: Bir kimse haksızlığa maruz kaldığını belirtmek istese kâğıttan yapılmış bir elbise giyer ve o elbiseyi memleketin hâkimi kim ise onun karşısında yakarmış. 1/332.

Burada da Kızılbaş kelimesinden sonra hem evbaş kelimesi kullanılır, hem de onlara “hazelehumu'llâhu Te°âlâ” (Allah onları yardımsız bıraksın) diye bedduada bulunur.

Aşağıdaki iki yerde herhangi bir kanaat belirtilmez, sadece bilgi ve benzetme maksadıyla kullanılır:

Peşeng'in yiğit bir oğlu oldu Tıpkı Timur ve Kızılbaşlar gibi az zamanda çok ülkeleri ele geçirdi ve onun hakkında tıpkı Timur ve Kızılbaşlar hakkında olduğu gibi şehnameler ve tarih kitapları yazıldı. 3/112–113.

Kanunî'nin İbrahim Paşa ile Kızılbaş'a yaptığı sefere Sefer-i Irakeyn denilir. 3/293.

4. Melâmîler

Bir yerde geçer, haklarında yanlış olarak ileri sürülen görüşleri eleştirerek onlar hakkında övücü ifadeler kullanır.

Hâfız be-hod ne-pûşîd in hırka-i mey-âlûd

Ey şeyh-i pâk-dâmen ma°zûr dâr mâ-râ

Tercüme: Hafız bu şarapla bulaşmış hırkayı kendi ihtiyarıyla giymedi, ey eteği temiz (iffetli) şeyh, bizi mazur gör.

Hafız'ın “hırka-ı mey-âlûd” söylemesinden bazıları Melâmîliğe işaret anladılar. Hâşâ, Melâmîler Hâcegân gibi son derece tesettür üzerindedirler, onların bu yola gittikleri hiçbir şekilde duyulmamıştır. Hazret-i Mollâ-yı Rûm onlardandır. O şerefli zattan ve latif unsurdan hiç kimse zahirde ve batında dine muhalif bir şey görmüş veya işitmiş mi? Hâşâ sümme hâşâ. “İnne ba°ze'z-zanni ismun: Zannın bazısı günahdır.” 1/30

d) Hafız Divanı'nda Geçen Türk Kelimesi

Divan Edebiyatı'nda genel olarak kullanıldığının aksine olarak Türk kelimesi daha çok övmek maksadıyla kullanılmaktadır. Burada İranlıların Tatarlara da Türk dediklerini Sûdî hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Türkler hakkında kullanılan yağmacılık, hunhar olmak ve merhametsizlik gibi özellikler Tatarlar hakkında kullanılmış olmaktadır. Hafız Divanı'nda geçen Türk kelimesine ve bunlara Sûdî'nin verdiği anlamlara toplu olarak bakmakta fayda mülhaza ediyoruz.

Eger ân Türk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mâ-râ
Be-hâl-i hindûyeş bahşem Semerkand u Buhârâ-râ

Türk aslında Tatar sınıfına derler. Bunlar zalim, merhametsiz ve hunhar oldukları için Acem şairleri sevgilileri bunlara teşbih edip Türk derler. Bazı Şirazlılar Hülâgu askerlerinden epeyce kimsenin Şiraz'da yerleşip çoluk çocuk sahibi olduğunu söyler. Bu durumda bunların çocuklarına teşbih ve istiare kastedilmeden Türk-i Şirazî denilebilir.

Tercüme: Eğer o Şirazlı güzel bizim gönlümüzü ele getirirse, yani bizi riayet ederse, onun siyah benine Semerkant ve Buhara'yı bağışlarım. 1/34

Figân k'în lûlîyân-ı şûh-ı şîrîngâr-ı şeh-âşûb
Çunân burdend sabr ez-dil ki Türkân hân-ı yağmâ-râ

Türkân Türk kelimesinin çoğuludur. Burada iki anlamda olmak mümkündür. Birisi Şiraz'da yerleşen Tatar sınıfı, diğeri Abbasî halifelerinin hizmetçi olarak çalıştırdığı doğu Türkleri.

Tercüme: Bu şuh, şirin ve şehir halkını deli eden lûlî sevgililerden el-aman. Türkler yağma için konulan yemeği kapıp götürdükleri gibi gönlümden sabrı alıp götürdüler. 1/35

Türk-i men ger mî-koned rindî vu mestî cân-ı men
Terk-i mestûrî vu zuhdet kerd bâyed evvelâ

Tercüme: Eğer benim sevgili Türküm rintlik ve mestlik yaparsa, ey canım, zahitlik ve sûfilîği önceden bırakmak gerek. 1/53

Dilem zi-nergis-i sâkî emân ne-hâst be-cân
Çirâ ki şîve-i ân Türk-i dil-siyeh dânist

Türk-i dil-siyeh gönlü kara, merhametsiz Türk demektir. Burada sakinin nergisle kinaye edilen siyah gözü kastedilmektedir. Bu takdirde dil-siyeh gözün gözbebeği olur. Amansız olması da dil-siyeh yani gönlü kara olduğu içindir.

Tercüme: Gönlüm canımla sakinin ortası siyah gözünden eman dilemedi veya gönlüm canla, yani can vermek sebebiyle eman dilemedi veya gönlüm kendi canına eman dilemedi. Çünkü o gönlü kara merhametsiz Türk'ün şive ve tarzını bildi. 1/179

Ân Türk-i perî-çehre ki dûş ez ber-i mâ reft
Âyâ çî hatâ dîd ki ez râh-ı hatâ reft

Tercüme: O peri yüzlü güzel ki dün gece bizim yanımızdan gitti. Acaba ne hata gördü ki Hita ülkesinin yolundan gitti veya yanlış yoldan gitti. 1/245

Mîr-i men hoş mî-revî k'ender ser-â-pâ mîremet
Türk-i men hoş mî-hırâmî pîş-i bâlâ mîremet

Tercüme: Ey benim beyim, boyuna kurban olayım, güzel yürüyorsun. Ey benim sevgili Türküm, güzel salınıyorsun, kametine kurban olayım. 1/254

Biyâ ki Türk-i felek hân-ı rûze gâret kerd
Hilâl-i °îd be-devr-i kadeh işâret kerd.

Acemler Tatar'a Türk derler. Yağmacılık ve çapulculuk onların şanıdır.

Tercüme: Gel ki felek Türkü ve yağmacısı oruç yemeğini yağmaladı ve bayram hilali de kadeh devrine işaret etti. Devr-i kadeh hem kadehin yuvarlaklığı, hem de mecliste devretmesini îham yoluyla gösterir. 1/300

Yarab în nev-devletân-râ ber-har-ı hodeşân nişân
Kî'n heme nâz ez-gulâm-ı Türk ester mî-konend

Tercüme: Yarab bu yeni devletlileri, yani aslı nesli devletli olmayıp kendisi devlete erişen kimseleri (sonradan görmeleri) kendi eşeklerine bindir. Yani daha önceleri fakirlikten eşeğe binerlerdi, şimdi yine onları eşeğe bindir ki bu kadar kibir ve çalım satmasınlar, çünkü bu kadar övünme ve nazı Türk kölesiyle yaparlar, yani

Türk kölesini kendilerine seyis ederler. O yerlerde beyaz köle muteberdir ve ancak zengin ve ekâbire müyesser olur, Çünkü köleler genellikle Hintli, Habeşli ve Nûbî gibi siyahî olur. Hafız'ın ğulam-ı Türk söylemesi bundan dolayıdır. Dolayısıyla zamanın liyakatsiz, sonradan görme kişilerinin büyüklük taslamalarından şikâyet eder. 1/341

Be-teng-çeşmî-i ân Türk-i leşkerî nâzem
Ki hamle ber-men-i dervîş-i yek-kabâ âverd

“Teng-çeşm” dar gözlü demektir, terim olarak ise aç gözlü anlamındadır. Eğer “Türk-i leşkerî”den maksat Tatar ise dargözlülük tam yerinde kullanılmıştır. Çünkü Tatarların gözleri dardır.

Tercüme: O asker olan Türk sevgilisinin açgözlülüğüne veya dar gözlülüğüne kurban olayım ki benim gibi sadece bir kaftanı olan fakire hamle etti. 1/370

Çeşm-i mahmûr-ı tu dâred zi-dilem kasd-ı ciğer
Türk-i mest'est meger meyl-i kebâbî dâred

Tatarlar eti bilhassa kebabı çok severler. Burada Türk'ten Tatar kastedilmiştir.

Tercüme: Senin mahmur gözün dilimden ciğer kebabı ister, tuhaf değil, çünkü o sarhoş Tatar'dır, kebabı çok sever. 2/22.

Türk-i ‘âşık-kuş-i men mest birûn reft imrûz
Tâ diger hûn-ı ki ez-dîde revân hâhed bûd

Tercüme: Benim âşık öldürücü sevgilim bugün yine sarhoş olarak dışarı çıktı, acaba kimin gözünden kan akacaktır, yani kimi kendine âşık edip kan ağlatacaktır. 2/49

Yârab in beççe-i Türkân çi dilîrend be-hûn
Ki be-tîr-i müje her lahza şikârî gîrend

Tercüme: Acaba bu Türk bebekleri kan dökmeye ne kadar atılgandırlar, çünkü kirpik oklarıyla her an başka bir av yakalar, yani her an başka birini kendine âşık eder. 2/130

Hâfız çu terk-i ğamze-i Türkân ne-mî-konî
 Dâni kucâ'st cây-ı tu Hârezm yâ Hocend
 Türk sevgili anlamında kullanılmıştır.

Tercüme: Ey Hafız, mademki sevgililerin gamzesini terk etmezsın, bilir misin yerin neresidir; Harezm veya Hocend şehri. 2/215.

Râh-ı mâ ğamze-i ân Türk-i kemân-ebrû zed
 Raht-ı mâ sünbül-i ân serv-i sehî-bâlâ burd

Tercüme: O keman kaşlı sevgilinin gamzesi yolumuzu vurdu, bizi aşk vadisine düşürüp belalara giriftar eden de onun sünbül zülfüdür. 2/262

Nigârî çâpukî şengî perîveş
 Zarifî mehveşî Türkî kabâ-pûş

Tercüme: Peri gibi bir şirin, hızlı bir sevgili, ay gibi zarif bir Türk aklımı benden aldı. 2/352

Türk-i mâ sûy-ı kes ne-mî-nigered
 Âh ezîn kibriyâ vü câh u celâl

Tercüme: Sevgilimiz kimseye iltifat etmez, ah bu büyüklük ve kibirden ah. 2/409

Bâz keş yek-dem °inân ey Türk-i şehri-âşûb-ı men
 Tâ zi-eşk u çehre ruhet pür-zer u zîver konem

Tercüme: Ey benim şehri karıştıran sevgili Türküm, dizginine asıl, yani dur, gitme, ta ki yolunu kanlı gözyaşımız ve sarı yüzümüzle süsleyip döşeyelim. 3/105

°Ayb-ı dil kerdem ki vahşî-vaz° u sahrâyî me-bâş
 Goft çeşm-i nîm-mest-i Türk-i ân âhû bi-bîn

Tercüme: Gönlüme serzenişte bulunarak dedim ki mecnun gibi çöllere düşüp vahşi olma, dedi ki sen hele o ahunun yarı sarhoş Türk gözünü gör de ondan sonra beni ayıpla, beni çöllere düşüren odur. 3/136

Ġulâm-ı çeşm-i ân Türkem ki der-hâb-ı hoş-mestî
 Nigârîn gülşeneş rûy'est u müşkîn sâyebân ebrû

Tercüme: O sevgilinin gözünün kuluyum ki mestliğin tatlı uykusunda iken yüzü nakışlı ve zinetli bir gül bahçesi gibidir, kaşı da ona gölgelik yapan misk kokulu bir gölgeliktir. 3/167

Ber-şiken kâkül-i Türkâne ki der tâli°-i tu'st
Bahşış u kûşîş-i Hâkânî vu Çengiz Hânî

Tercüme: Türkler gibi kâkülünü büklüm büklüm et, çünkü senin talihinde Hakan'ın cömertliği ve Cengiz Han'ın çalışkanlığı ve gayreti vardır. 3/208

Be-hûbân dil me-dih Hâfız bi-bîn ân bî-vefâyîha
Ki bâ-Hârezmiyân kerdend Türkân-ı Semerkandî

Tercüme: Ey Hafız, güzellere gönül verme ve Semerkant Türklerinin Harzemlilere yaptıkları vefasızlığı gör. Yani sen de Şiraz güzellerine gönül verme ki bunlar gaddar ve vefasızdır, sana Semerkantlıların Harzemlilere ettikleri vefasızlıkları ve gaddarlıkları ederler.

Türk Tatar sınıfına derler. Bu beyit Semerkantlıların Harzemlilere yaptıklarına telmihtir. Hadise şöyledir: Hülagu'nun ortaya çıkışından sonra Semerkand padişahıyla Harzem padişahı arasında ayrılık ve ihtilaf çıkar. Daha sonra Semerkand padişahı hile ve entrika için barış yapmak isteğini dile getirir. Barış görüşmeleri tamamlandıktan sonra Harzem padişahı gafil iken aniden bir baskın yapar ve kellesini keserek ülkesini yağma eder.

Bu beyit başka bir nüshada şu şekilde geçer:

Be şî°r-i Hâfız-ı Şîrâz mî-raksend u mî-ğaltend
Siyeh-çeşmân-ı Keşmîrî vu Türkân-ı Semerkandî

Keşmir güzelleri kara gözlü ve karakaşlı olan bir memleketin ismidir.

Tercüme: Hafız'ın şiiri sebebiyle Keşmirin kara gözlüleri ve Semerkandın Türkleri cezbeyle gelip dans ederek yuvarlanırlar. 3/300

Hîz tâ hâtır bedân Türk-i Semerkandî dehîm
K'ez nesîmeş bûy-ı cuy-i mûliyân âyed hemî

Türk-i Semerkandî ibaresinde geçen Semerkant gerçek anlamda da olabilir, yani Hafız'ın sevgilisi bu şehirden olabilir veya teşbih yoluyla bu ifadeyi kullanmış olabilir.

Tercüme: Kalk, gönlümüzü o Semerkantlı sevgiliye verelim, çünkü onun nesiminden Muliyan ırmağının kokusu geliyor. 3/313

Eger Türk ü Hindest ger Rûm u Çîn
Çu Cem cümle dârî be-zîr-i nigîn

Tercüme: İster Türk ve Hint ister Rum ve Çin olsun, hepsi senin emrin altındadırlar. 3/442. Beyitte bahsedilen kişi Şah Mansur'dur.

Kucâ rây-ı Peyrân-ı leşker-keşiş
Kucâ Şide-i Türk-i hançer-keşiş

Peyran bir pehlivan adıdır. Efrasiyab'ın askerine de peyran derler, Şide ise Efrasiyab'ın yiğit bir oğlunun adıdır.

Tercüme: Asker sevmeden Peyran'ın görüşü ve tedbirleri nerede, hançer çekici Şide nerede, yani hepsi ölüp gittiler, dünyada kimse baki kalmadı. 3/448.

Ey beste kemer zi-dûr u nezdîk
Ber-hîç be-hûn-ı Türk ü Tâcîk

Tacik Aceme derler.

Tercüme: Ey uzaktan ve yakından sebebsizce Türk ve Tacik'in kanına bel bağlayan sevgili. 3/463.

C. SÜDÎNİN ŞERHTE KULLANDIĞI TEKNİKLER

1. GRAMER BİLGİLERİ

a – Fonetik Bilgiler

1. Harflerin Adlandırılması

a) Bir harf Arap elifbasında bulunuyorsa Arabî, Farsçada bulunuyorsa Acemî denilerek okunuşu belirtilir. Sözelimi “kef” harfi hem “ke” hem de “ge” okunabileceği için bu ayırma ihtiyaç duyulur. Bu tarz ayırma bulunan harfler şunlardır:

Kâf-ı °Acemî: گ گ

Kâf-ı °Arabî: ک ک

Bâ-yı °Acemî: پ پ

Bâ-yı °Arabî: ب ب

Cîm-i °Acemî: چ چ

Cîm-i °Arabî: ج ج

Zâ-yı °Acemî: ژ ژ

b) Harfin noktalı veya noktasız olduğunu belirtmek için mu°ceme(noktalı) ve mühmele(noktasız) tabirleri kullanılır.

Hâ-ı mühmele: ه ه

Hâ-ı mu°ceme: ه ه

Dâl-ı mühmele: د د

Zâl-ı mu°ceme: ذ ذ

Zâ-yı mu°ceme: ز ز

Râ-yı mühmele: ر ر

Şîn-i mu°ceme: ش ش

Sîn-i mühmele: س س

Tâ-i mühmele: ط ط

Zâ-ı mu°ceme: ظ ظ

Ğayn-ı mu°ceme: غ غ

c) Bazen harfin kaç noktası olduğu belirtilir. Bazen de bâ'nın şekilce benzer harflerle karıştırılmaması için bir noktalı olduğu vurgulanır.

Sâ-yı müsellese: ﺵ ﺙ

Bâniñ bir nokta ile: b ب

Ġabn, ġayn-ı mu'cemeniñ fethi ve bâniñ, bir nokta ile, sükûnıyla ziyân ve hüsrân ma'nâsına. 3/127.

d) Aslî ve Resmî Vâv (Vâv-ı asliye- Vâv-ı resmiye)

Sûdî aslî ve resmî vav hakkında şöyle der: Vâv tıpkı he harfi gibi iki kısımdır.

1. Aslî, yani telaffuz edilen. 2. Resmî, yani imlâda gösterildiği halde telaffuz edilmeyen.

Burada Sûdî'nin vâv-ı ma'dûle diye bir ayırma gitmediğini onu da resmî vâv kategorisine soktuğunu hatırlatmak gerekir.

Şimdi Sûdî'nin vav harfinin aslî veya resmî olduğunu belirttiği bazı örneklere bakalım.

Tu: Tu, vâv-ı resmîyle, sen dimekdir, ente ma'nâsına. Kâh olur ki vâvını zarûret-i vezin için telaffuz iderler. 1/11.

Tû: Tû vâv-ı asliye ile bunda kat ma'nâsınadır. 1/72.

Çûn: Çûn vâv-ı asliye ile niçe dimekdir. 3/252.

Çü: Çü vâv-ı resmî ile edât-ı teşbîhdir. 1/353.

Hoş: Hoş, vâv-ı resmîyle, civâna sıfatdır. 3/60.

Hur: Hur, vâv-ı resmîyle, güneş dimekdir. 1/303.

2. Harekeler

Harfin ne olduğu itibasa yer bırakılmayacak şekilde yukarıdaki şekillerden birisiyle ifade edildikten sonra onun nasıl okunacağı hakkında harekenin ne olduğu belirtilerek bilgi verilmektedir. Bunlar zamme, fetha ve kesre olarak ifade edilir. Zamme Türkçede 4 ünlüyle karşılanabilir. Bunlar *u*, *ü*, *o* ve *ö*dür. Bu hususta da sağlam bir kuraldan bahsedilemez, sözgelimi bülbül kelimesi hem bülbül, hem

bulbul, hem de bazı İranlıların telaffuzu gibi bolbol şeklinde okunabilir. Genelde İranlılar kalın ve yuvarlak telaffuzu tercih ettikleri halde aynı kelime Anadolu sahasında ince ünlülerle telaffuz edilir. Güfte ve gofte gibi.

Fethada ise ünsüzün kalın ve ince oluşuna göre *e* veya *a* şeklinde iki ihtimal karşımıza çıkar. Burada şöyle bir problemden bahsedilebilir. Farsçada bulunan bazı kalın ünsüzler yazılışta kalın ünsüzle yazılsa bile ince ünlülerle söylenir. Örneğin sad (yüz) kelimesini İranlılar sed şeklinde telaffuz ederler.

Sûdî bu hususta şunları söyler:

“Tâ tâdan dönmüşdür. Zîrâ dillerinde tâ yokdur.” 2/70.

“Târûm, aslı tâ iledir. Zîrâ lügat-ı Fursîde t̂a olmaz. Ammâ t̂a ile tâniñ egerçi sıfâtları mütebâi°ddir. Ammâ mahrecleri mütekârib olduğu için tâyı t̂a şeklinde yazarlar. Ammâ yine tâ okunur, t̂a okunmaz.” 2/399.

Kesre ise ünsüzün kalın ve ince oluşuna göre *ı* ve *i* şeklinde karşılanabilir. Ayrıca kesre iki kategoride ele alınmaktadır. Bunlar kesre-i mechûle ve kesre-i ma'rûfe olarak adlandırılmaktadır.

Burada Eski Anadolu Türkçesinde kapalı *e* şeklinde benzerini görebileceğimiz bir durumla karşılaşırız. “Hiç” kelimesinin telaffuzda “heç” olarak okunduğunu göstermek için Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde he harfinin üzerine üstün konulduğuna tanık olmaktadır. Benzer durum Farsçada da vardır. Sözelimi شير şîr kelimesini hem “şîr” hem “şer” olarak okunarak anlamları farklı iki ayrı kelime karşımıza çıkar. Sîr kelimesi için de durum böyledir, “sîr” okunsa tok anlamında “ser” okunsa sarımsak anlamındadır. Ê ve e okunmasını sağlayan kesre harekesi kesre-i mechûle ve kesre-i ma'rûfe olarak adlandırılmaktadır. Metinde şöyle geçer:

“Sîr, kesre-i mechûle ile, tok dimekdir, ammâ kesre-i ma'rûfe ile sarımsak ma'nâsınadır.” 1/263.

3. Kelimelerin Okunuşu

Metinde geçen bazı kelimenin okunuşu için hareketlerin ne olduğu belirtilir. Bu durum farklı okunma ihtimalleri olan veya az kullanılan bazı kelimeler için geçerlidir, yoksa bütün kelimelerin okunuşu verilmemiştir. Bazı örnekleri şöyledir:

“Tuktemun, tâniñ zammı ve kâfiñ sükûnı ve tâ-yı sâniñ fethi ve mîmiñ zammıyla, Şah Şucâ[°]ıñ sâkîsidir.” 3/407

Metinde hareke kelimesi bazan sondaki yuvarlak “tâ”nın telaffuzıyla “hareket” şeklinde okunur ve bunun çokluk şekli olarak hareketler anlamında “harekât” kullanılır.

“Rubâ, râniñ zammı ve bâniñ fethiyle rebveniñ cem[°]idir ve rebvede harekât-i selâse câ[°]izdir.” 2/424.

4. İki veya Daha Fazla Şekillerde Okunabilme

Bir kelimenin birden fazla değişik telaffuz edilebilmesi durumunda telaffuzu belirleyici rol şiirde kafiyeedir. Sözelimi hem “şikift” hem de “şukuft” şeklinde telaffuz edilebilen bir kelimenin nasıl telaffuz edileceğini bazan kafiye belirler. Bu hususta Sûdî şöyle der:

“Şikift bunda şiniñ ve kâf-ı [°]Arabîniñ kesriyledir. Şiniñ ve kâfiñ zammıyla da lügatdir, hâsılı, hareketler kâfiyeye tâbi[°]dir.” 3/447.

Her zaman kafiye belirleyici rol oynamaz, bunun için kelimenin mısra sonunda olması gerekir. Birden fazla değişik okunabilme durumlarına örnek olarak çok sayıda zikredilen kelimelerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

“Sühan: Sühan, sînde ve hâda fetha ve zamme câ[°]izdir.” 3/163.

Persian-English Dictionary kelimeyi yazdıktan sonra okunuşunu şu şekillerde verir: Sukhun, sukhan, sakhan, sakhun. Yani bu kelime suhun, suhan, sahan ve sahun şeklinde okunabilir ve hepsi de doğrudur.

“Çirâ: Çirâ aslında çi idi, cîm-i [°]Acemîniñ kesriyle, soñra râ-yı tahsîs ile terkîb idüp çirâ dirler, cîmiñ kesriyle ve fethiyle, niçün ma[°]nâsına.” 1/39.

5. Bölgelere Göre Farklı Okuyuş

Geniş bir coğrafyada konuşulan Farsça'nın bölgelere göre farklı telaffuz edilmesi gayet tabiidir. Sûdî bu farklılığı bazı yerlerde belirtir.

Şirazlılara mahsus bir şive ki ona Tat dili derler. 2/170.

“Girişme, Horasan ehliniñ ba^czısı kâf-ı ^cArabîniñ fethiyle okurlar. Bâkîsi kâf-i Âcemîniñ kesriyle.” Yani bazı Horasanlılar “kerişme”, geri kalan kısım ise “girişme” şeklinde okur. 1/369.

Benzer açıklamalar *Şerh-i Bostan*da da karşımıza çıkmaktadır. Kulbe kelimesi hakkında şunları söyler:

Şîrâz ve İsfahân ve etrafı kâf-ı Acemin zammıyla yani gulbe olarak, Horasan ve havalisi ise kâf-ı Arabın zammıyla yani kulbe olarak okumaktadır.⁸⁸

Günceşk kelimesinde ise yer ve bölge adı belirtmeksizsin bazı İranlıların bunu günceşk şeklinde, bir kısmının ise künceşk şeklinde okuduklarını belirtir.⁸⁹

6. Şehirli ve Köylülerin Farklı Okuyuşu

Fiillerin başına gelen ve “bâ-yı tekîd” denilen kuvvetlendirme edatını şehirli ve köylüler farklı telaffuz etmişlerdir. Günümüzde “be” şeklinde okunan bu edat o zaman “bi” şeklinde telafuz ediliyordu. Bunun sadece “bi” şeklinde okunduğunu Sûdî şöyle belirtir:

“Bi-hişt, bâ tekid (kuvvetlendirme) fonksiyonundadır. Fiillerin başına gelen bâ (bâ-yı müfrede) sadece kesre olarak (bi-) okunur. 1/168.

Bi-bered muzari 3. tekil şahısdır. Başındaki “bi-” harf-i istikbâldir. İranlıların zarif olanları bunu “bi-”, köylüleri ise “bu-” şeklinde telaffuz ederler. 2/109.

“Bi-dîd, “bi-” kuvvetlendirme harfidir, İranlıların zarif olanları bunu “bi-”, köylüleri ise “bu-” şeklinde okur, her iki okunuş da caizdir. 1/62.

7. İranlılar ve Türklerin Farklı Okuyuşu

⁸⁸ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. I, İstanbul 1288, s. 399.

⁸⁹ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. I, İstanbul 1288, s. 470.

Bu hem harflerdeki farklılıklar olabilir, hem de kelime grubunun tamlama olup olmamasındaki farklılıklar olabilir, hem de kelimenin Arapça asli şeklinin İranlılar tarafından farklı şekilde okunmasıyla da olabilir. Meselâ İranlıların “kilk” okuduğu kelimeyi Rumîler “gilk” şeklinde okumuşlardır veya Arapça aslı “kâfir” olan kelimeyi Acem “kâfer” şeklinde telaffuz etmiştir. Bu hususta şu örnekler yeterli bilgiyi verecektir.

Mey hor ki sad günâh zi-ağyâr der-hicâb

“Acem günâh lafzını zi-ağyâra muzâf okur ammâ Rumîler sâkîn okur.” 1/351. Yani İranlılar günâh-ı zi-ağyâr, Türkler günâh zi-ağyâr şeklinde okur.

“Kilk °Acemden kâf-i °Arabîniñ kesri ve lâmiñ sükûniyle mesmû°dur.” Ammâ Rûmîler kâf-ı °Acemîniñ kesriyle isti°mâl iderler. Yani İranlılar kilik, Türkler gilk şeklinde okur demektir. 1/74.

“Pedîd âşikâre dimekdir. °Acem ba-yı °Acemiyle ve Rûmî bâ-yı °Arabiyle okurlar.” Yani İranlılar pedîd, Türkler ise bedîd şeklinde okur. 2/126.

Hâtem-i Tayy için de aynı durum söz konusudur. Hâtem cömertliğiyle meşhur bir şahsın özel adıdır. Bu kelimenin Arapça telaffuzu Hâtim şeklindedir, vacip ve gerekli anlamındadır. İranlılar fâ'il vezninde olan bazı kelimeleri değiştirerek orta harflerini üstün okur. “Ârız”ı “ârez”, “kâfir”i “kâfer” şeklinde okurlar. “Hâtim”i de “Hâtem” şeklinde okumuşlardır. 3/249.

Burada şöyle bir problem karşımıza çıkıyor. Hafız Divanında geçen kelimeyi kâfer okumamız gerektiği halde Sûdî şerhinde geçen bu kelime nasıl okunmalıdır. Benzer soru “Hâtem, 'ârez” kelimeleri için de geçerlidir. Ayrıca Sûdî'nin ısrarla belirttiği gâr” eki kutlaka “g” ile okunması gerektiği halde bu kelimenin metinde her zaman bu şekilde okunması bir zorunluluk mudur? Örneğe bakalım.

“Şîrîngâr, gâr, kâf-ı °Acemî ile edât-ı fâ°ildir. Türkîde **ci** ma°nâsına. Meselâ cefâgâr ve sitemgâr, cefâcı ve zulümcî dimekdir. Gâh olur ki elifini tahfîfen hazf iderler, cefâger ve sitemger dirler.” 1/68.

Ayrıca şunları eklemekte de fayda vardır. Eleştiriler kısmında “gâr” eki ile ilgili başlıkta ele aldığımız gibi Sûdî daha sonra telif ettiği *Şerh-i Bostan*'da bu

husustaki görüşünü kısmen daraltır, bütün eklerin “gâr” şeklinde düşünölemeyeceğini ifade eder. Bu hususta muhtelif yerlerde yazdıklarından şunu iktibas etmekle yetineceğiz: “Nikûgâr, kâf-ı sâni °Acemî olmak kıyâsdir. Nikî eyü ve gâr cı ma°nâsınadır, ya°ni eylikçi, lâkin halk kâf-ı °Arabî okuyup vâsıf-ı terkîbî i°tibâr ider, eyü işli ma°nâsına.⁹⁰

Göröldüğü gibi her iki okunuş değışik açılardan mümkün olmaktadır. Nikû-kâr şeklinde okununca bileşik sıfat (vâsıf-ı terkîbî) olarak düşünölmektedir, iyi işli veya işi iyi manasına.

Farsçadaki telaffuzu nasıl olursa olsun bu durum ekin Anadolu sahasında da aynı şekilde telaffuz edildiğı anlamına gelmez. Bu ekin Anadolu sahasında “kef” ile de telaffuz edilebilmesi ihtimal dahilindedir, meselâ “cefagâr” değıl “cefakâr” şeklinin tercih edilmesi daha güçlü bir ihtimal olarak durmaktadır, buna bir nevi telaffuzun Türkçeleştirilmesi denilebilir. Gerçi eski imlâdan hangi zaman “ke” ve ne zaman “ge” okunacağını kestirmek mümkün değıldir. Hatta eski Türkçedeki kelmek, gönöl gibi kelimelerdeki “ke” harfinin ne zaman “ge” harfine dönüştüğü hakkında kesin bir hüküm verilmesi imla dolayısıyla mümkün olmamaktadır. Ama günümüzdeki bazı kullanımlardan yola çıkarak bunların şerhte “ke” ile okunmasının daha tutarlı olduğunu düşünmekteyiz.

– Hey Kelimesi

Hem vav’la yazılıp hem de vav’dan önceki harfin üstün okunduğı “hey” kelimesi hakkında biraz durmak faydalı olacaktır. Bilindiğı gibi Farsça’da vâv-ı ma’düle sadece “hı” harfinden sonra bulunur, diğér harflerden sonra bulunmaz. Vav olduğı halde “hı” şeklinde okunan “hîšten” kelimesi gibi burada karşımıza bir başka örnek daha çıkmaktadır. Bu da “hey” kelimesidir

Redhouse’de okunuşunu **khay** olarak yazılmış ve anlamı ter kelimesinin İngilizce karşılığı verilmiş.

Persian-English Dictionary’da okunuşu **khwai** olarak yazılmış.

⁹⁰ age., s. 396.

Burhân-ı Kâti' tercümesinde kelimenin ney vezninde olup ter anlamında olduğu belirtilir.

Lügat-i Nacîde “hı” harfine ötre konulmuş, parantez içinde vav-ı ma'dûle ile yazılmış ve anlamı ter denilmiş.

Ferheng-i Ziyâ'da kelimenin telaffuzu hoy ve huy olarak gösterilmiştir.

Develioğlunda da hoy, huy şeklinde okunan ve ter anlamına gelen bu kelimenin telaffuzu hakkında biraz durmak gerekir. S3udî eserin değişik yerlerinde kelimenin nasıl telaffuz edildiğini belirtir. Bunları topluca şu şekildedir:

Hey hânîñ fethi ve vâv-ı resmiye ile derdür ya[°]nî[°]arak. 3/189.

Hey hânîñ fethi ve vâv-ı resmîyle[°]arak ma[°]nâsınadır, ya[°]nî, der. 3/327.

Be-hey bâ harf-i musâhabet, hey, vâv-ı resmîyle, derdir, [°]arak ma[°]nasına. 3/317.

Hey kelimesinin mısra sonunda kafiye olarak bulunduğu gazelin tamamına baktığımızda kafiye olan kelimelerin ey şeklinde bittiği görülür. Eğer huy veya hoy okunsa kafiye bir tutarsızlık ortaya çıkacaktır. Bu kelimeler şunlardır:

Ta-be-key, Külâh-ı Key, hey, bâd-ı Dey, mekr-i vey, câm-ı mey, ey subey, be-zîr-i pey, tay, Hâtem-i Tay, **hey**, ney, [°]ûd u ney, Rûm u Rey. 3/315-318.

O halde kelimenin doğru telaffuzu hey olmalıdır.

b – Bazı Harf ve Edatlar

Sûdî beyti yazdıktan hemen sonra bir takım gramer terimleri ve bazı edatların fonksiyonlarını belirtmek için bazı ifadeler kullanır. Metnin daha iyi anlaşılması için bunlardan en çok kullanılanlar hakkında kısaca bilgiler vermek gerekir. Tamamının verilmesi ise bu çalışmanın hacmini oldukça büyütür. Bunların hepsi esasen neredeyse tamam bir gramer kitabının sınırları içerisine girecek kadar geniştir ve bu husus dilin grameriyle ilgilenenler için gereklidir. Şüphesiz metne doğru bir anlam verilebilmesi metinde kullanılan bazı edat ve harflerin fonksiyonlarının çok iyi bilinmesine bağlıdır. Sûdî'yi diğer şerh yazarlardan ayıran ve onlardan üstün kılan da bu başarısıdır. Birden fazla fonksiyonu bulunan bir ekin hangi fonksiyonda

kullanıldığı bilinmezse bu durum kaçınılmaz olarak metnin yanlış anlaşılmasına ve tercümenin de yanlış olmasına etki edecektir. Tenkitler kısmında ele alındığı gibi Sûdî eklerin fonksiyonlarının anlaşılmadığı durumları hakkında tesbit eder ve sahiplerine eleştiri oklarını yöneltir. Şimdi çok kullanılan bu eklerden bazılarını bakalım. Neredeyse her sayfada bunlara rastlamak mümkün olduğu için metindeki yerini belirtme gereğini duymadık.

I. Yâ harfi

Bu ek kelimelerin sonunda bulunan ye harfidir. Eserde harfin adı söylenirken “ye” değil de “yâ” şekli kullanılır, tıpkı “te” harfinin “tâ”, “tı” harfinin “tâ”, “hı” harfinin “hâ”, “ha” harfinin “hâ”, “he” harfinin “hâ” olarak ifade edildiği gibi.

A. Fonksiyonları

1. İsme Bitiştığı Zaman

a) Harf-i nisbet:

Türkçede “-lı, -li” ekiyle karşılanabilir. Sûdî nisbet yâsının Arapçada şeddeli (iyyu), Farsça ise sakin okunduğunu (î) belirtir. Meselâ “şâhî” kelimesinin sonundaki ye harfinin nisbet yası olduğunu belirtir, buna göre anlam “şaha mensup olan” demektir.

b) Harf-i vahdet

Kelimeye “bir” anlamı katar, meselâ “kalemî” “bir kalem”, “cür‘a’î” ise “bir yudum” demektir.

Burada şu hususu belirtmek gerekir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görüldüğü gibi eski Farsça imlâsında sonu he (◦) ile biten kelimelerin sonuna vahdet yâ’sı getirileceği zaman he'nin üzerine bir hemze konuluyordu. Bu hemzenin adı harf-i tevessül idi. Günümüz Farsça imlasında ise “ye” harfi eklenmektedir.

c) Harf-i tenkîr

Kelimeye “her hangi bir” anlamı katar. Bir Türkçede de hem “bir olmak” hem de “belirsiz olmak” anlamını taşır. “Bir adam” denildiğinde hem “bir adam” hem de “herhangi bir adam” manası anlaşılabilir. Meselâ “dırahtî; herhangi bir

ağaç”, “merdî; herhangi bir adam” anlamını ifade eder. “Bir” veya “herhangi bir” anlamlarından hangisinin doğru olduğunun anlaşılabilmesi üslubun siyak ve sibakına bağlıdır. Bazan her iki anlam da doğru olabilir. Sûdî bu eke yanlış anlam verenleri eleştirdiği gibi iki ihtimalli olmasını da dikkate alarak sadece birini belirtenleri de eleştirir ve birine kasr eyleyen taksir eyledi diyerek yanlışlarını belirtir.

d) Harf-i masdar

Türkçede “-lık, -lik” ekiyle ifade edilebilir. Meselâ, hûbî: güzellik, ziştî: çirkinlik, merdî: insanlık gibi. Şâhî kelimesinin sonudaki “ye” harfinin fonksiyonları dikkate alınırca hem bir padişah anlamında olabileceği gibi hem de padişahlık anlamında da olabilir. Bu bilinmezse anlam yanlış olur. Sûdî şöyle der: “Şâhîde yâ harf-i nisbettir, harf-i masdar diyenler galat eyledi.” 1/54

e) Vahdet-i neviye

Türkçeye “tür birliği” olarak çevrilebilir. “Dil-ârâmî”nin sonundaki “yâ” için Sûdî bu tabiri kullanır. Yani “gönlü dinlendiren bütün şeyler.”

f) Zamîr-i muhatab

Ek fiil ikinci tekil şahıs eki. Bu ek hem ismin hem de fiilin sonuna gelebilmektedir. Meselâ “mahbûb-ı cihânî; cihanın mahbubusun” demektir ve sondaki “ye” kelimenin yüklem olduğunu ve öznenin “sen” olduğunu gösterir.

2. Fiile Bitiştığı Zaman

a) Zamîr-i muhatab

İkinci tekil şahıs eki. Meselâ “goftî; söyledin” demektir, sonundaki “ye” harfi “sen” anlamı vermektedir.

b) Hikâyet-i hâl-i mâzî

Geniş ve şimdiki zamanın hikâyesi. Meselâ “âmedî” ve “goftî” fiillerinin sonudaki “ye” harfi bu anlamı verir, yani “gelirdi” ve “söyledi” gibi. Bu şekil aynı zamanda mazi ikinci şahısla aynıdır. Hangisi olduğu cümlenin gelişinden anlaşılır. Yani “goftî” hem “söyledin” hem de “söyledi” anlamındadır.

II. Bâ

Bu kelimelerin başında bulunan “be” harfidir. Yukarda belirtildiği gibi “te” harfi için “tâ” denildiği gibi “be” harfi için de “bâ” denilmektedir. Ayrıca bir de vasıta eki fonksiyonunda olan ve “ile” anlamı veren “bâ” ise elifle yazılır. Aşağıda ona da kısaca temas edilecektir.

A. Fonksiyonları

1. Fillerin Başına Gelenler.

Sûdî bunlardan kuvvetlendirme bildirenlerin sadece esre yani “bi” şeklinde okunacağını belirtir. İstikbal anlamı verenlerin ise eğer fiil dudak ünsüzlerinden biri ile başlıyorsa (b, p gibi) rüstayîlerin yani köylülerin “bu” şeklinde meselâ “bu-bered”, zarif Acemlerin ise “bi” şeklinde meselâ “bi-bered” okuduğunu söyler.

a) Harf-i te'kid

Kuvvetlendirme bildirir. Meselâ “bi-goft; söyledi” demektir.

b) Harf-ı istikbal

Sûdî'nin istikbal anlamı verdiğini söylediği “bi-” öneki ile başlayan fiillere genelde istek anlamı verildiği görülmektedir, bazan da geniş zaman anlamı verir. Meselâ şöyle der: “Bi-nevâzed fil-i istikbal, nevâzîdenden, ohşaya dimekdir.” Başka bir yerde ise şunları söyler: “Bi-lağzed, bâ harf-i istikbal, lağzed fîl-i muzâri' müfred gâib, sürçer dimekdir.”

2. İsimlerin Başına Gelenler

Bunlar her zaman “be” şeklinde okunur. Başına geldiği kelimeye değişik anlamlar katar. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Harf-i sıla

Sûdî bu ekin geçtiği bir yerde şöyle der: “Be-du kevn, bâ harf-i sıla iki ‘âleme dimek.” Buradan ekin yönelme eki (-a, -e) fonksiyonunda olduğu anlaşılmaktadır. Ekin kullanıldığı yerlerin büyük çoğunluğundaki fonksiyonu budur

b) Harf-i ta'lîl

Kelimeye “ile” veya “sebebiyle” anlamı katar.

“Be-du‘â, bâ harf-i sebeb”: Dua sebebiyle, dua ile

“Be-bûy-ı nâfe, bâ sebebiyet bildirir”: Koku ümidiyle.

“Be-ışkda bâ sebebiyet ifâde ider”: Aşk sebebiyle

“Be-çi gûyem, bâ harf-i sebeb ne sebeble ve ne vecihle dimekdir.”

“Be-azm, bâ harf-i sıla veyâ ta‘lil”: Kasdına veya kasdıyla.

c) Harf-i zarf

“-de, -da” anlamı katar, bulunma eki görevindedir.

“Be-hâb, bâ zarf içündür”: Uykuda.

“Be-nâmedeki bâ ma‘a ma‘nasına ola veyâ zarfiyyet ma‘nâsına”: Mektupla beraber veya mektupta.

“Be-devr nergiset, bâ harf-i zarf”: Nergisin (gözünün) döneminde.

“Be-çeşmde bâ harf-i zarf veyâ harf-i sıladır”: Gözde veya göze.

d) Harf-i zaid

Herhangi bir anlam değişikliği yapmaz.

“Be-cuz, bâ harf-i zâyid”: Hem cuz hem de be-cuz “-den başka” anlamı taşır.

“Be-dest-efşân, bâ harf-i zâyid”. El çırgan

e) Ma'a manasında

“İle” anlamı katar, beraber oluş bildirir.

“Be-nûr-ı bâde, bâ ma‘a ma‘nâsınadır”: Şarabın nuruyla.

f) Harf-i musahabet

“İle” anlamı katar.

“Be-hod bâ musâhabet ifâde ider”: Kendiyle.

“Be-hûn-âb, bâ harf-i musâhabet”: Kanlı su ile.

“Be-şitâb, bâ musâhabet içündür”: Aceleyle

g) Harf-i kasem, harf-i tahsis

Yemin bildirir, “için” anlamı katar.

“Be-cânet, bâ harf-i tahsîs veyâ kâsemdir”: Canın için

“Be-seret, bâ harf-i tahsîs”: Başın için.

“Be-cân, bâ harf-i kase””: Can hakkına veya can için.

“Be-Huda”: Allah için, Allah aşkına

h) Harf-i mukabele

“İle” ve “karşılığında” anlamı katar.

“Be-cân, bâ harf-i mukâbele”: Canla veya can karşılığında.

“Be-câmî, bâ harf-i mukâbele”: Bir kadehe, bir kadeh karşılığında

“Be-nîm cev, bâ mukâbele”: Yarım arpaya, yarım arpa karşılığında.

i) Harf-i beyan

Yönelme hali anlamında.

“Be-harîfân, bâ harf-i beyân”: Dostlara

j) Ez manasına

Ayrılma hali anlamını verir.

“Be-şâh-râh, bâ ez ma[°]nâsını ifâde ider harfdir”: Şahrahtan, ana yoldan.

k) Harf-i isti'ânet

Bu da ile edatı anlamı katar, yardım isteme anlamı bildirir.

“Be-nûg, bâ isti[°]ânet için.”: Uçla

“Be-fitrâk, bâ harf-i isti[°]ânet.”: Fitrakla

l) “diye” anlamında

Sûdî'nin gramer kitaplarında belki de zikredilmeyen fakat cümlenin doğru tercümesi için gerekli bir anlamı tercih ettiğini burada görmekteyiz.

“Be-yâdigâr, bâ bunda diyü ma[°]nâsını virür.”1/49: Hatıra diye

m) Eşitlik eki “-ca, ce” fonksiyonunda

Burada da Sûdî'nin özgün bir tesbitiyle karşılaşmaktayız. Meselâ;

“Be-kâm-ı dil, bâ harf-i sıladan bir nev’idir ki Türkîde andan **ca** demekle ta’bîr olunur. Meselâ be-kâm-ı dil göñül murâdınca dimekdir. 2/306.

III. Bâ

Be harfinden sonra bir elif ilavesiyle yazılır. Aslında vasıta hali fonksiyonundadır. Bazen diğer eklerin anlamlarını da taşır.

a) Harf-i sıla, edat-ı sıla

Yönelme hali anlamında

“Bâ-yâr-ı vefâ-dar, bâ bunda edât-ı sıladır”: Vefadar dosta.

“Bâ-merdum, bâ edât-ı sıla”: İnsana

“Bâ-yâr, bâ harf-i sıla”: Sevgiliye

b) Harf-i musahabet

Esas fonksiyonu budur, başına geldiği isme “ile” anlamı katar.

“Bâ-felek, bâ harf-i musâhabet, felekle dimekdir.”

IV. Tâ

Sonu elifle biten “te” harfidir. Edebiyatımızda da kullanılan bir edattır. Görevleri hakkında eserde şunlar zikredilir:

a) Ta’lîl bildirir

“Ta ki” anlamında, “-ması için, -mak için”

b) İbtida-i gâyet

“-den beri” anlamında. Arapça karşılığı “münzü” olduğu belirtilir.

“Tâ ibtidâ-i gâyet içündür, zamânda münzü gibi.”

c) Tevkît

“-dukça, -duğu sürece” anlamı verir.

“Tâ harf-i tevkît, mâdâm ma’nâsına”: Arapça “mâdâm” anlamında, yani oldukça, olduğu sürece anlamı verir.

d) Tenbîh

“Tâ bunda tenbîh içündür”: Uyarma bildirir, ta ki diye tercüme edilir.

f) Ta'accüb

Acaba anlamında.

“Tâ bunda ta'accüb içündür. Tâ bunda 'acâba ma'nâsına.”

g) İntihâ-i gâyet

“-e kadar” anlamında.

“Tâ intihâ-i gâyet içündür, ilâ ma'nâsınadır.”

h) İki anlamlı oluş

Bazen iki fonksiyonu birden taşıyabilir.

“Tâ ibtidâ-i gâyet veyâ tevkîl içündür”: Olduğundan beri veya olduğu sürece.

i) Hatta manasına

Ta ki anlamında

j) Kat anlamında

“Du tâ iki kât. Tâ bunda kat ma'nâsınadır.”

k) Harf-i te'kîd

Kuvvetlendirme fonksiyonundadır.

“Tâ harf-i te'kîd veyâ harf-i ta'lîl.”

V. Ki

Farsçada çok işlek bir kullanıma sahiptir. Değişik fonksiyonları ve anlamları bulunmaktadır. Metinde geçen bazı fonksiyonları şunlardır:

a) Edat-ı istifhâm

Kim anlamında soru edatı olarak kullanılır.

“Ki edât-ı istifhâmdır”: Kim anlamında soru edatı.

“Ki isimdir men ma[‘]nâsına, zât-ı zevîl-[‘]ukûle delâlet ider”: Kim anlamına gelir, akıl sahipleri için kullanılır. Cansızlar ve insandan başka canlı varlıklar için kullanılmaz.

b) Harf-i ta’lîl

Çünkü anlamını taşır.

“Ki harf-i ta’lîl”: Çünkü anlamında

c) Harf-i râbıt-ı sıfat; Râbıt-ı sıfat; Râbıt-ı makûl u kavî

Bu adlarla anıldığı yerlerde bağlaç görevindedir, kendinden sonra gelen yan cümleyi önceki ana cümleye bağlar, bağlanan kısım sıfat fiil olarak tercüme edilir. Rabıt-ı makûl u kavî fonksiyonunda olunca sonraki cümleyi önceki cümleye bağlar. Kendinden önceki cümlede söylemek fiili bulunmaktadır. Ki'den sonra gelen kısım ana cümlede nesnesi konumundadır. Meselâ şair dedi ki ... gibi cümlelerde görüleceği gibi ki'den sonra gelen kısım asıl cümlede nesnesidir. Bu edatın fonksiyonları hakkında eserde şu ibareler kullanılır:

“Ki harf olıcak iki şey[’]iñ mâbeynini rabt içün gelür, mübtedâ ile haber ve sıfatla mevsûf ve ‘illetle ma[‘]lûl ve gâyetle muğayyâ ve bunlardan gayri.”

“Ki sıfatla mevsûfî rabt eylemişdir.”

“Ki harf-i ta’lîl veyâ râbıt-ı kavî u makûl.”

“Ki râbıt-ı sıfat.”

d) Harf-i beyan

Kendinden önceki grubu açıklayan yan cümlelerin başına gelir.

“Ki harf-i beyan, du[‘]âyı beyân ider.”

“Ki harf-i beyân, ta[‘]accübi beyândır.”

e) Idrâb bildirir.

Bu durumda “bilakis” olarak tercüme edilir. Şu örnekte bu fonksiyonu taşımaktadır:

Ne men ber-ân gül-i ‘ârez gâzel-serâyem u bes

Ki  andel ib-i tu ez-her taraf hez ar enend

“Ki bunda ıdr abdır, bel ma n sına”: Buna göre beytin anlamı  oyle olmaktadır: Senin yanağının g l ne gazel okuyan, yani onu metheden sadece ben değilim, bilakis sana  şık olan bülbüller her tarafta binlerce bulunmaktadır.

VI. Ez

a) Edat-ı ibtidâ

Ayrılma hâli “-den” fonksiyonundadır, bir Şeyin nereden bařladđını bildirir. Bu fonksiyonunu belirtmek için Şu tabirler kullanılır:

“Ez ibtidâ-i gâyet i und r.”

“Ez min ma n sına harfdir.”

“Ez edât-ı ibtidâ.”

b) Sebebiyet bildirir, “min-i ecliye” manasına

Bu durumda “-den dolayı” olarak tercüme edilir. Türkçede de ekin bu fonksiyonu vardır, “korkudan” kelimesinde g r ld ği gibi. Bu görevde iken Őoyle isimlendirilir:

“Ez  Arab de min-i ecliye (sebeup anlamı bildiren min) ma n sınadır.”

“Ez-đam, ez sebebiyet ifâde ider.”: Üzüntüden; üzüntü sebebiyle.

VII. Zi

Bir Şeyin nereden bařladđını bildirir, Türkçeye ayrılma hali olarak tercüme edilir. Aslında “ez”in kısaltılmış (muhaffef) Şeklidir.

“Zi ez lafzından muhaffefdir. İbtidâ-yı gâyet i und r.”

VIII. Der

A. Fonksiyonları

1. İsimlerin Başına Geldiği Zaman

a) Harf-i zarf

Bulunma hali görevindedir, “-de, -da, içinde” anlamı taşır. Bu durumda şu isimle adlandırılır:

“Der harf-i zarf. Der-heme ahval”: Bütün hallerde

b) Harf-i Sıla

Yönelme hali anlamı taşır ve şu isimle zikredilir:

“Der bunda bâ-yı sıla ma^cnâsnadır.”

“Der harf-i sıla.”

2. Fiillerin Başına Geldiği Zaman

Filerin başına geldiği zaman genellikle kuvvetlendirme bildirir, anlamda bir değişiklik yapmaz, böyle olduğu durumlarda harf-i tekîd diye adlandırılır. Bazan anlamı değiştirdiği olur. Âmeden: gelmek, Der-âmeden: İçeri girmek

IX. Ber

A. Fonksiyonları

1. İsimlerin Başına Geldiği Zaman

a) İsti'lâ anlamında

Üzerine, üzerinde anlamı taşır. Eserde şöyle geçer: “Ber isti^clâ içündür, ^calâ ma^cnâsına.”

b) Bâ-yı sıla anlamında

“-e, -a” anlamı taşır, yönelme eki olarak tercüme edilir. Metinde şöyle geçer: “Ber-dîde, ber bunda bâ-ı sıla ma^cnâsnadır.”: Göze.

c) Zarfiyet bildirir.

“-de, -da” anlamı taşır. Şöyle zikredilir: “Ber-lebeş, ber bunda zarfiyyet ifâde ider.”: Dudağında.

d) Yanında ve katında anlamında

“Ber kat ma^cnâsnadır, ya^cnî, ^cinde.”

2. Fiillere Bitiştigi Zaman

Kuvvetlendirme bildirir, anlamda bir değişiklik yapmaz. Metinde şunlar geçer:

“Ber ve der kelimeleri e^fâl evâ³ilinde vâki^c olur, ekserî te³kîd ifâde ider. Gâh olur ki her biri bir ma^cnâ ifâde ider.”

“Ber-efrûz, ber harf-i te³kîddir.”: Efrûz ve ber-efrûz ikisi de parlat, alevlendir anlamına gelmektedir.

X. Muttasıl (Bitişik) Zamirler

(-em, -et, -eş)

Bunların metinde en çok kullanılanları tekil olanlarıdır. İsimlere bitişince iyelik eki fonksiyonunda olurlar, fiillere bitişince ise fiilin nesnesi olurlar. Bundan dolayı adı Arapça nesnelere mansub (üstün) olması dikkate alındığında zamir-i mansub muttasıl diye adlandırılır.

Goftemet: Sana söyledim

Kalemet: Senin kalemin

“Geret, tâ zamîr-i hitâbdır, zamîr-i mansûb muttasıl ma^cnâsına, eger saña dimekdir.”

Bunlar için şu isimler kullanılır:

“Şîn-i zamîr, tâ zamir-i hitab, mîm-i zamir, mîm-i mütekellim”

Burada hemen şunu belirtelim ki şiiirde veznin bozulmaması için bu ekin yeri değişebilmektedir, yani başka bir kelimenin sonuna birleşmektedir. Böyle durumlarda Sûdî manada filan yere mukayyedir gibi ifadeler kullanarak zamirin aslında nerede olması gerektiğini belirtir. Bu durum cümlenin anlamından anlaşılabilir. Meselâ;

Bi-şod ki yâd hoşeş bâd rûzgâr-ı visâl

Sûdî şunları söyler: “Hoşeşde şîn-i zamîr izmâr kable'z-zikr tarîkıyla rûzgâr-ı visâle râci^cdir, ma^cnâ cihetinden yâda mukayyedir. Yâdeş hod bâd takdîrindedir.”

Aslında veznin bozulmaması gibi bir durum olsaydı normal yapıda “yâd hoşş bâd” değil de “yâdeş hoş bâd” olması gerekirdi, hatırası hoş olsun anlamında, zaten evvelki durumda hatıra onun hoşu olsun gibi tuhaf bir anlam taşır ve yanlış olduğu hemen ortaya çıkar.

c – Masdarlar

Metinde Arapça masdar veya masdardan türemiş herhangi bir kelime varsa genellikle onun hangi babdan olduğu belirtilir. Bablarda hem mazi hem de muzaride ayne'l-fiil yani orta harfin harekesi birbirinden farklı olur. Bu farklı oluş kıyasî değildir, semaîdir, yani işitmeye bağlıdır. Sülasilerde bablar örneklerinin adıyla anıldığından eserde onlar zikredilir. Meselâ “darabe” babı, “nasara” babı, “alime” babı, “hasune” babı, “hasibe” babı, “feteha” babı gibi. Bazan bu fiilin hangi babdan olduğunu belirtirken babın muzarisini de söyler: “Darebe-yedribu” babı, “alime-ya'lemu” babı gibi. Asli harfleri 4 olan rübai fiilerden “fa'lele” babı için “dahrece” babı örneği kullanılır. Mezid bablar kıyasî olduğu için sadece masdarı söylenilmekle iktifa edilir. Bir kısım örnekleri aşağıda görülmektedir:

Himâyet masdardır, hamâ-yehmîden, ya[°]nî, darabe-yedribu bâbından, remâ-yermî gibi, bir nesneyi korumak, meselâ bâğ ve bayır korumak gibi. 1/230.

Maksîd sadîñ kesriyle ism-i mekândır. Kasede-yaksîdudan, ya[°]nî, darabe-yadribu bâbından. 1/371.

Müreffeh ism-i mef'ûldür, tef'il bâbından, sülâsîsi refehe-yerfehu gelür, feteha bâbından. Masdarı refâhet ve refâhiyyet gelür. 1/258.

°Arbede lügatda sarhōş savaşına dirler. Dahrece bâbından masdardır. 1/328.

d – Fiiller

1. Arapça Fiiller

Hafız Divanı'nda Arapça çok az sayıda beyit olduğundan bu tarz açıklamalar sadece Arapça olan beyitlerin şerhleriyle sınırlıdır. Burada fiilin mazisi, hangi babdan olduğu, kip ve şahısları belirtilir. Şu örneklere bakmak yeterli bilgi verecektir:

Edir emr-i muhâtabdır, if'âl bâbından, döndür dimekdir. Nâvilhâ, nâvil de emr-i muhâtabdır, mufâ'ale bâbından, sun dimekdir. 1/3.

İftetih ifti'âl bâbından fi'l-i emr-i muhâtabdır, aç dimekdir. 1/57.

Lestü fi'l-i mâzî nefsi mütekellim vahdedir leyseden, leyse fi'ldir, ef'âl-i nâkısadan, ammâ mâzîsi müsta'meldir ancak. 1/82.

Tecrî, fi'l-i muzâri' müfred mü'ennes gâyibe. 1/196.

Lem ye'ni fi'l-i cahd-i mutlak, yâ lem-i câzime ile sâkit olmuştur, aslı enâ-ye'nâ idi, mehmûzu'l-fâ mu'tellül-lâm, masdarı inâ gelür, kesr-i hemze ile, haynûnet ma'nâsına, ya'nî, vakt olmadı mı? 2/423.

2. Farsça Fiiller

Metnin tamamında bu tarz fiillerle karşılaşılır. Fiilin hangi kip ve hangi şahıs için kullanıldığını belirtir, bazan anlamı da hemen zikredilir, bazan ise anlam aşağıda tercümede verileceği için kip ve şahsını belirtmekle yetinilir. Bazen de fiilin çekimli şeklinin değil de masdarının anlamı verilir. Eserin ilk kısımlarında bu husus geniş bir yer tutar, daha soruları bu oran gittikçe azalır ve beyitten hemen sonra mahsul-i beyt diye toplu anlam verilir. İhtiyaç duyulduğunda bazı kelime ve kavramlar hakkında kısaca bilgi verilir. Eserin tamamında Farsça'nın öğretilmesi hedefi göz ardı edilmediği için bu tarz açıklamalarla sıklıkla ve bolca karşılaşırız. Burada şunu vurgulamak gerekir. Fiilin muzari ve emir şekilleri emir gövdelerinden yapıldığı için Sûdî bu şekillerin emir gövdesine getirilen “-îden” ekiyle oluşun bir fiilden türediğini ısrarla savunur, metinde sık sık buna vurgu yapar, böyle kabul etmeyenleri de eleştirmekten geri kalmaz. Bir fikir vermesi açısından aşağıdaki örneklere bakmak yeterli olacaktır.

Ne-nigered fi'l-i nefy-i müstakbel, nazar eylemez, nigerîdenden. 1/24.

Bînîm fi'l-i muzâri' nefsi mütekellim ma'a gâyrdır, görevüz ma'nâsına, bînîdenden müştak. 1/25.

Bendîd, bendîdenden, fi'l-i cem' emr-i muhâtabdır. 1/8.

Nih fi'l-i emr müfred muhâtabdır, nihîdenden ko dimekdir. 1/23.

Keşem fi'l-i muzâri° mütেকellim vahde, çekem dimekdir. 1/23.

Ne-mî-pesendî fi'l-i nefy-i hâl, yâ harf-i hitâb. 1/28.

Konend eylerler fi'l-i muzâri° cem°i ğâyibdir. 1/32.

Bahşem fi'l-i muzâri° mütেকellim vahdedir, bahşîdenden bağışlamak ma°nâsına. 1/35.

Penâhem fi'l-i muzâri° mütেকellim vahde sınıırım dimekdir. 1/43.

Bi-nevâzed fi'l-i istikbâl, nevâzîdenden, ohşaya dimekdir. 1/44.

Me-bîn, mîmiñ fethiyle, fi'l-i nehy-i muhâtabdır, bînîdenden, görme ve bakma dimekdir. 1/47.

3. Geçişli ve Geçişsiz Olarak Kullanılan Fiiller

Farsçada bazı fiiller hem geçişli hem de geçişsiz anlam taşırlar. Mesala sûhten hem yakmak hem de yanmak anlamındadır. Sûdî böyle fiilleri zikrederken hangi çatıda kullanıldığını belirtir. Burada lazım nesne almayan yani geçişsiz, müteaddi ise nesne alan yani geçişli anlamında olduğunu belirtelim.

“Nümûd fi'l-i mâzî, lâzımla müte°addî mâbeyninde müşterekdir, bunda lâzım vâki°dir”: Bu fiil hem görünmek hem de göstermek anlamında olduğu için burada lazım yani göründü anlamında olduğu belirtilmiştir. 1/4.

“Mî-nümâyed fi'l-i hâl, lâzım, görünür ma°nâsına.” 1/55.

4. Bildirme ve Dilek Kipleri

Farsça'da bazı fiil şekillerinin hem dilek kipi hem de bildirme kipi olarak müşterek kullanıldığını görmekteyiz. Söz gelimi “gûyîd” fiili hem “söylersiniz”, hem de “söyleyiniz” anlamına gelmektedir. Ayrıca soru şekli bazan vurguyla sağlandığı için fiilin soru anlamında olması da mümkündür. Meselâ “Âmed” “geldi” anlamında olduğu gibi “geldi mi?” anlamında da olabilmektedir. Böyle durumlarda fiilin hangi kipten kullanıldığının bilinmesi anlam açısından önemlidir. Ayrıca fiilin her iki kipte olabilmesi düşünülerek anlamlandırılması da söz konusudur. Böyle durumlarda Sûdî “ihbar ve inşaya tahammüli var” ifadesini kullanır. Sûdî'nin soru şekillerini de inş

(dilek kipi) kategorisine dâhil ettiğini burada belirtelim. Bir kısım örnekleri şöyledir:

“Ne-gerded ihbâr ve inşâya mütehammildir, ya^cnî, olmaz veyâ olmasun dimekdir.” 3/124.

“Ne-mî-tersî, ihbâr ve inşâya mütehammildir, ya^cnî, korkmazsın veyâ korkmaz mısın?” 3/257.

“Bi-bînem, ihbâr ve inşâya tahammüli var, ya^cnî, görürüm ve görürsem dimekdir.” 3/3.

5. Emir 1. Şahıs (Fi'l-i Emr Mütakellim)

Türkçe'de emir kipinin 1. şahıslar için olmadığı öteden beri söylenen bir husustur. Bu hususta Muharrem Ergin şöyle der:

“Türkçe'de bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu halde birinci şahıs kendi kendisine emredemez diye öteden beri emir birinci şahıslarının mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanaat tamamıyla yanlıştır. Gerçi emir birinci şahıs ekleri son zamanlarda düşen istek birinci şahıs eklerinin yerini tutmuş, bu yüzden istek ve emir şekilleri karışmıştır. Fakat bu eklerin istek fonksiyonunda emir eki olduğunu unutmamak lazımdır.”⁹¹

Bu bilgilerin ışığında Sûdî şerhine baktığımızda şu tabloyla karşılaşırız. Eserde istek kipi 1. teklik ve çokluk şahıs ekleri yaygın bir şekilde kullanılır. Sadece “-vuz, -vüz” eki eserde 55 kere geçer. Bununla beraber Eski Türkçede emir eki fonksiyonunda olan -alum, -elüm ekleri 317 defa kullanılmıştır. Emir 1. şahıs eki olarak kullanılan “-ayın, -eyin” şekilleri ise 16 kere kullanılmıştır. “-ayım, -eyim” şekilleri ise 414 kere kullanılmıştır. İstek 1. şahıs eki olan “-am, -em” şekilleri ise çok nadir kullanılmıştır. Bütün bunlardan istek kipiyle emir eklerinin birbirinin yerini almadığı gözlenmektedir. Sûdî de emir ekleriyle istek kipi eklerinin birbirinden ayrı olduğu görüşündedir. Aşağıdaki örnekler bu hususta yeterli bilgi verecektir:

⁹¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 2002, s. 307.

“Âverîm fi^l-i muzâri^c mütekellim ma^a ğayrihidir, yâhud fi^l-i emr mütekellim ma^a ğayrih, kaldırırız ve kaldıralım dimekdir.” 2/422.

Farsçada muzari şekilleri aynı zamanda emir anlamı taşıdığından fiilin iki anlamı vardır, biri muzari, yani geniş zaman, diğeri ise emir. Sûdî bu iki ihtimale göre iki anlam verir. Bunlar kaldırırız ve kaldıralım kelimeleridir. Kaldırırız şeklinin muzari, kaldıralım şeklinin ise emir olduğunu açıkça belirtir.

“Talebîm fi^l-i muzâri^c nefsi mütekellim ma^al-ğayr veyâ fi^l-i emr mütekellim ma^a ğayrih.” 3/12.

Hemen aşağıda beytin anlamı verilirken taleb idelim anlamı kullanıldıktan sonra şöyle denilir: “Bu maⁿâlar talebîm, fi^l-i emr mütekellim ma^a ğayrih olduğuna göredir, zîrâ, maⁿâ-yı muzâra^cat münâsib ve mülâyim degildir.”

“Şûyem fi^l-i emr mütekellim vahde, yuyam dimekdir.” 3/50.

Bu örnekte ise istek kipi birinci şahıs şeklinin emir anlamında kullanıldığını anlamaktayız.

“Keşîm fi^l-i emr mütekellim ma^a ğayrih, çekelim dimekdir.” 3/51.

“Cehîm, cîm-i ^cArabîniñ fethiyle, sıçrayalım dimekdir, yaⁿî, fi^l-i emr mütekellim ma^al-ğayrdır.” 3/51.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bu örneklerden anlaşılan şudur ki Sûdî emrin 1. şahıs teklik ve çokluk şekillerinin olduğu kanaatini taşır ve bunları farklı eklerle karşılamaktadır.

e – Bileşik Sıfatlar (Vasf-ı Terkîbî)

Beyitten hemen sonra toplu anlam verilmeden önce beyitte geçen kelime gruplarının anlamı verilmektedir. Bu kelime grupları içinde büyük bir yekûnu Sûdî'nin vasf-ı terkîbî diye adlandırdığı grup oluşturmaktadır. Bütün eserde 839 defa bu ifade kullanılır. Bu ifadenin Türkçe tam karşılığının ne olduğunu söylemeden önce bu gruplardan bazı örneklere bakmak yerinde olacaktır.

“Nîk-nâm vasf-ı terkîbî aksâmındandır, eyü adlı maⁿâsına.” 3/53.

“Kâr-âmûz vasf-ı terkîbîdir, iş öğretici maⁿâsına.” 3/39.

“Ser-geşte vasf-ı terkîbî aksâmındandır, mütehayyir ma'ânâsına.” 2/44.

“Zerrîn-câm vasf-ı terkîbîdir, ya'ânî, aksâmındandır.” 1/58.

Sûdî bu ifadeyi kullanırken bazıları için vasf-ı terkîbî diye belirttiği halde bazıları için büyük bir ekseriyetle vasf-ı terkîbî aksamındandır diye söyler. Bazan da son örnekte görüldüğü gibi önce vasf-ı terkîbî olduğunu ifade ettikten sonra yani diye başlayan bir açıklama getirir ve onun kısımlarından olduğunu vurgular. Bütün metinde geçen bu tarz kelime gruplarına dikkatle bakıldığında bunların 3 ayrı sınıfta kategorize edilmesinin mümkün olduğu görülür. Bunlar şunlardır:

a) İsim ve Emir Gövdesinin Birleşmesiyle Oluşanlar.

Bunlar sayı bakımından en büyük yekûnu oluşturan gruptur ve Türkçede sıfat-fiil gurubunun karşılığı olarak kullanılmaktadır. Sûdî bu grup için vasf-ı terkîbîdir ifadesini kullanır. Ayrıca tenkitler kısmında ele alındığı gibi emir gövdesinden yapılan ca'îlî masdarları genelde belirtir. Meselâ reh-rev, revîdenden diye söyler. Bu tarz vasf-ı terkîbîlere örnek olarak şunları zikredebiliriz.

Merdum-efgen: Sûdî bunun vasf-ı terkîbî olduğunu belirttikten sonra “efgen”in “efgenîden”den türediğini söyler ve anlamını er yıkıcı olarak verir ve şecaat ve şehametten kinaye olduğunu söyler. 3/16.

Şehr-âşûb: Anlamında şunları söyler: “Şehri karış muruş idici, yani, delürdici.” 1/36.

b) İki İsmi Birleşmesiyle Oluşanlar

Bunlar sayı bakımından ikinci sırayı alırlar. Bu grup için genelde “vasf-ı terkîbî aksâmındandır” diye söylenir. Bazı örnekleri şunlardır. Bunları isnat gurubu çerçevesine dâhil etmek mümkündür.

Serv-kâmet: Servi boylu veya boyu servi olan. 2/68.

Siyeh-çeşm: Kara gözlü veya gözü kara. 2/71.

Girân-cân: Ağır canlı veya canı ağır. 2/107.

Zerd-rû: Yüzü sarı veya sarı yüzlü. 3/25.

c) İsim Ve İsm-i Mef'ulün Birleşmesiyle Oluşanlar

Bunların metinde zikredilen örnekleri çok azdır. Bu grup için de genellikle vasf-ı terkibi aksamındandır ifadesi kullanılır. Bunları da sıfat fiil gurubu çerçevesine sokmak mümkündür.

Ġam-dîde: Gam görmüş. 2/66.

Ser-geşte: Başı dönmüş, hayrete düşen. 2/44.

Burada son olarak şu hususu belirtmek faydalı olacaktır. İsim ve emir gövdesinin birleşmesiyle oluşan bir bileşik sıfat cümlede zarf görevinde ise anlamı zarf-fiil gurubu olarak verilmektedir. Şu örnekte bu durum görülmektedir:

“Tâ der-i meykede şâdân u ğazel-hân bi-revem

Ġazel-hân vasf-ı terkîbîdir, gazel okuya okuya dimekdir.” 3/18.

Burada “gazel-hân” ifadesi cümlenin zarfı olduğu için gazel okuyan değil de gazel okuya okuya anlamı tercih dirmiştir.

f – Tamlamalar (İzafetler)

Daha öncede belirtildiği gibi beyitten hemen sonra toplu anlam verilmeden önce beyitte geçen kelime gruplarının anlamı verilmektir. Bu kelime grupları içinde büyük bir yekûnu izafet denilen tamlamalar oluşturmaktadır. Bütün eserde 4446 defa izafet kelimesi kullanılır. Bazen tek başına bazan aşağıda belirteceğimiz gibi tamlama şeklinde kendinden sonra bazı kelimelerle birlikte kullanılır. Meselâ izafet-i beyaniye, izafet-i lafziye gibi. Bunların büyük çoğunluğu Türkçe isim tamlaması, bir kısmı ise sıfat tamlamasına tekabül etmektedir. Türkçe isim tamlamaları belirtili ve belirtisiz diye ikiye ayrılmasına rağmen burada tasnifin daha geniş, sayıca daha çok ve kapsamlı oluşu hemen göze çarpar.

1. Sıfat Tamlamaları

Metinde sıfat tamlamalarını anlamı verilirken tamlama olduğu çok az belirtilmiştir ve belirtilirken aşağıdaki örneklerde görülen ifadeler kullanılmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir husus hem sıfat hem de isim tamlamaları için izafet-i beyaniye ifadesi kullanılmasıdır. Yine sıfat tamlamasında isim unsuru yani mevsuf için muzaf tabiri kullanılmaktadır.

“Bülbül-i ‘âşık, bülbül muzâfdır sıfatına.”: Aşık bülbül. 1/96.

“Sîne-i sûzân izâfeti izâfet-i mevsûf ilâ sıfâtihî”: Yanan gönül. 1/24.

“Muğ-beçeniñ bâde-furûşa izâfeti beyâniyedir. Yâ‘ni mevsûfuñ sıfatına izâfeti kabîlindendir”: İçki satan meyhaneci çırağı. 1/31.

“Dil-i şeyda: Diliñ şeydâya mevsûfuñ sıfatına”: Dil-i şeyda: çılgın gönül. 1/24.

2. İsim Tamlamaları

Metinde sayı bakımından en büyük yekûnu bunlar oluşturur. Türkçede kullandığımız belirtili ve belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir sınıflandırmaya rastlayamayız. Kendine özgü ve kısmen eski gramer kitaplarında görülen bir tasnifle karşılaşırız. Bunların Türkçe neye tekabül ettiği hakkında geniş çalışmaların yapılması gerekmektedir ve bu eserin bu tarz çalışmalar için bir altyapı oluşturma görevi üstlenmiş olması temenni edilmektedir. Bunları şu şekilde gösterebiliriz.

a) İzâfet-i Lamiye

Nisbet anlamı veren esas izafetler bunlardır. İhtisas, yani ait oluş bildirir.

“Ġam-ı dil izâfet-i lâmiyedir”: Gönülün üzüntüsü. 1/134.

“Ġam-ı rûzgâr izâfet-i lâmiyedir”: Zamanın üzüntüsü. 1/155.

“Ruhuñ dil-dâra izâfeti lâmiye”: Sevgilinin yanağı. 1/140.

b) İzâfet-i Beyaniye

Aslında bu tarz izafetlerde bir benzetme veya açıklama söz konusudur. Meselâ Türkçede İstanbul yolu dediğimiz zaman İstanbul'a nisbet edilen yol kastedilir, fakat İstanbul şehri dediğimiz zaman ise şehir olan İstanbul anlamındadır. Sûdî teşbih anlamı taşıyan izafetleri de izafet-i beyaniye kapsamına dâhil eder. Meselâ;

“Kefin güle izâfeti müşebbehun bihin müşebbehe izâfeti kabîlindendir, hâsılı, izâfet-i beyâniyedir.” 1/136.

Bu izafetlere ait metinde geçen bazı örnekleri vererek anlamlarına bakmak faydalı olacaktır.

“Cerîdenîñ ‘âleme izâfeti beyâniyedir.” 1/18: Bir dergi misali olan dünya, benzetme söz konusudur.

“Bâd-ı gurûr izâfeti beyâniyedir.” 1/23: Gurur rüzgârı, yani rüzgâra benzeyen gurur.

“Bâr-ı minnet izâfeti beyâniyedir.” 1/143: Minnet yükü, yüke benzeyen minnet.

Yukarda söylediğimiz gibi Sûdî sıfat tamlamalarını da izafet-i beyaniye kategorisi içine sokmaktadır. Meselâ;

‘Âşık-ı zâr, zâr zelîl ve hakîr, ‘âşika sıfatdır ve muzâfun ileyhdır izâfet-i beyâniye ile. 1/162

Aynı zamanda burada sıfat için de muzafun ileyh tabiri kullanılmaktadır.

Lafziye veya Beyaniye Olarak Düşünülebilmek

Bazen izafet her iki gruba dahil olabilmektedir, yani izafetin lâmiye veya beyaniye olmasına göre anlam farklılığı olabilmektedir. Tamlamaların anlamlandırılması açısından bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Meselâ;

“Çeşm-i hasûd-ı çemen izâfetleri beyâniye ve lâmiye veyâ ‘aksincedir.” 2/369.

Yani çeşm-i hasûd-i çemen, çemenin kiskanç gözü veya kiskanç çemenin gözü olarak anlamlandırılması mümkündür.

“Dîde-i bed-bîn izâfeti lâmiye ve beyâniyeye mütehammildir, bedbîniñ gözünü veyâ bedbîn gözi.” 3/37

Bu örnekte de görüleceği gibi iki anlam karşımıza çıkmaktadır. Karamsar bakış veya karamsar kimsenin bakışı.

Anlam Bakımından Sınıflandırılma

Tamlamalar bu iki başlık altında sınıflandırıldıktan sonra bunlara ek olarak bazı tasnifler de yapılmaktadır. Bunlar tamlamaların doğru bir şekilde anlamlandırılması açısından son derece önem arz etmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Teşbih ve İstiare Belirten İzafetler

Bu kısım aslında kısmen izafet-i beyaniye kategorisi içinde bulunmaktadır. Burada bazen teşbihin sadece bir unsurunun söylenmesiyle oluşan istiare cihetiyle ondan ayrılmaktadır.

“Nûruñ bâdeye izâfeti müşebbehun bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir, safvetden kinâyetdir.” 1/17: Şarabın ışığı, yani ateşe benzeyen kırmızı şarabın aydınlığı.

“Mâhîñ hüsne izâfeti isti'âre tarîkiyledir.” 1/11: Güzellik ayı, güzellikte aya benzeyen sevgili.

“Minkârîñ belâgata izâfeti isti'âre tarîkiyledir.” 1/81: Belağatın gagası, burada kalemin ucu bir kuş gagasına benzetilmiştir.

“Kilke zebân izâfeti isti'âre tarîkiyledir.” 1/122: Kalemin dili, kalem dili olan bir canlıya benzetilmiştir.

“Deryâ-yı muhîtiñ felege izâfeti müşebbehun bihiñ müşebbehe izâfetidir.” 1/134: Feleğin okyanusu, yani okyanusa benzeyen gökyüzü.

“Pây-ı nesîm, nesîme pâ isbât isti'âre tarîkiyledir.” 1/98: Rüzgârın ayağı, burada rüzgâr ayağı olan bir canlıya benzetilmiştir.

“Bâdeniñ la'le izâfeti müşebbehin müşebbehün bihe izâfeti kabîlindendir veyâ 'aksince ve la'lin lebe izâfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfetidir, hâsılı, beyâniyedir.” 1/149: La'lin bâdesi, yani la'l gibi kırmızı olan dudağın şarabı veya la'l gibi kırmızı ve şarap gibi mest edici olan dudak.

2) Masdarın Mefulüne İzafeti

Burada tamlayan (muzafun ileyh) tamlananın (muzaf) mefulü (nesne veya dolaylı tümleci) olmaktadır. Tamlanan (muzaf) ise fiilimsi olarak düşünülmektedir. Arapçada bütün masdarların, ism-i faillerin ve ism-i mefulerin “şibh-i fiil” yani fiilimsi olarak kabul edildiğini burada belirtelim. Aşağıdaki mahrem-i raz örneğinde neye mahrem olmak diye sorulunca râza mahrem olmak denildiği için râz meful (dolaylı tümleç) olmaktadır. Yine du'a-yı devlet tamlamasında neye dua etmek sorusuna devlete dua etmek cevabı verildiği için devlet burada yine meful (dolaylı tümleç) konumundadır. Bunlar Türkçeye bazan yönelme gurubu olarak tercüme

edilirler. Devlete dua, sırra mahrem gibi. Aşağıda bu tarz tasniflerden bazı örnekler iktibas edilecek ve hemen arkasında anlamları verilecektir:

“Mahremiñ râza izâfeti masdariñ mef'ûle izâfetidir.” 1/24: Sırrın mahremi veya sırra mahrem.

“Du'â-yı devlet masdariñ mef'ûline izâfeti kabîlindedir.” 1/63: Devlete dua.

“Hevesin bûya izâfeti masdariñ mef'ûline izâfeti kabîlindedir.” 1/98: Koku arzusu veya kokuya arzu.

“Vasf-ı tuda izâfet masdariñ mef'ûline izâfeti kabîlindedir.” 1/140: Senin vasfın veya seni vafsetmek.

“Fedâke takdîren mansûb haberidir, kâfa izâfeti masdariñ mef'ûline izâfetidir.” 2/400: Sana feda.

3) Masdarın Failine İzafeti

Burada tamlamadaki ikinci kelime (muzafun ileyh: tamlayan), birinci kelimenin (muzaf: tamlanan) öznesi durumunda olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi gönlün kabulü ve sözün latif olması anlamına gelen kabul-i hatır ve lütf-i sühan tamlamalarında kabul eden kim sorusuna hatır (gönül), latif olan ney sorusuna ise sühan (söz) cevabı verildiğinden bunlar özne konumunda olmaktadır. Bu tarz tamlamalar Türkçeye belirtili isim tamlaması olarak tercüme edilirler. Gönlün kabulü ve sözün latif olması gibi.

“Kabûl-i hâtır, kabûluñ hâtıra izâfeti masdariñ fâ'iline izâfetidir, ya'ânî, hâtır bir nesne kabûl eylemek, lütf-i sühan da öyledir, ya'ânî, söz latîf olmak.” 1/96: Gönlün bir şeyi kabul etmesi.

“Nazar-ı rahmet izâfet-i masdar ile'l-fâ'îl kabîlindedir.” 1/105: Rahmet bakışı veya rahmetin bakması.

4) İsm-i Failin Failine İzafeti

“Şişe-bâzî-i sirişkem, sirişke izâfet ism-i fâ'iliñ fâ'iline izâfeti kabîlindedir.” 3/265: Gözyaşımın şişebazlığı.

Bu örnekte şişebazlık yapan kim sorusuna sirişk (gözyaşı) cevabı verildiğinden sirişk fail (özne) olmaktadır.

5) İsm-i Failin Mefûlüne İzafeti

“Mûnisiñ câna izâfeti ism-i fâ‘iliñ mef‘ûline izâfeti kabîlindendir. Mûnis bunda eglencedir.” 1/98: Can eğlencesi.

Bu örnekte munis ism-i fail kalıbındadır ve neye munis sorusuna can cevabı verildiğinden can meful konumundadır.

6) Masdarın Failine veya Mefulüne İzafeti

Burada anlam bakımından iki ihtimal devreye girmektedir. Sûdî “rûy u riyâ-yı halk” tamlamasını anlamlandırırken şunları söyler:

“Rûy u riyânın halka izâfeti masdarın mef‘ûline izâfeti kabîlinden olunca ma‘nâ halka rûy u riyâ eylemegi demek olur. Ammâ masdarın fâ‘iline izâfeti kabîlinden olunca ma‘nâ halkın eylediği rûy u riyâ. 3/58.

Örnekte de görüleceği gibi tamlama iki şekilde anlamlandırılabilir. Birincisinde insanlara karşı gösteriş etmek, diğesinde ise insanların yaptığı gösteriş anlamında olmaktadır.

“Sohbetin yârâna izâfeti masdarın fâ‘iline veyâ mef‘ûline izâfeti kabîlindendir.” 1/145: Dostların sohbeti veya dostlarla sohbet.

Bu örnekte sohbet eden kim veya kime (kiminle) sohbet etmek sorularına cevap alınabildiği için iki ihtimal düşünülmektedir.

“Vefâ-yı men izâfeti masdarın mef‘ûline veyâ fâ‘iline.” 3/7: Benim vefam veya bana vefa.

Burda da vefa eden kim veya kime vefa etmek sorularının cevabına göre tamlama iki ihtimalli olarak anlamlandırılabilir.

7) Özelin Genele İzafeti

Muzafın muzafun ileyh'ten bir cüz (kısım, parça) olması durumudur.

“Arsanın meydâna izâfeti izâfet-i hâs ile'l-‘âm kabîlindendir.” 2/2: Meydanın içindeki arsa.

8) Fî Manasındaki İzafet

Ġarkıñ gülâba izâfeti bi-ma^cnâ fîhdir. 1/134.

Burada tamlama “gülsuyunun içine tamamen gark olmak, batmak” anlamında olduğu için Arapça’da “-de, -da, içinde” anlamındaki “fî” manasında izafet diye tanımlanmıştır.

9) İzafet-i Maneviye, İzafet-i Hakikiye, Takdîrî İzafet

Sûdî eserinde ayrıca izafet-i manevî ve izafet-i hakîkî ve takdîrî izafet tabirlerini de kullanır. Bu tarz örneklerde ism-i mevsûl (men) ve eyyü gibi bazı edatlarla tamlama yapıldığı için bunların hakiki bir tamlama olarak değil de manevî ve takdîrî tamlama olarak kabul edilebileceğini söyler. Bu biraz ayrıntılı gramer bilgisi gerektirdiği ve biraz da gramer yorumuyla ilgili olduğu için bu kadar açıklama ile yetinelim. Bunların geçtiği bir kısım örnekler şunlardır:

“Men mahallen mecrûr, muzâfun ileyhidir enbâ³ıñ, izâfeti ma^cneviyye ile.”
2/423: Burada men ism-i mevsul olduğu için izafet manevî kategorisine sokulmuştur.

“Revâyah râyihaniñ cem^ci, güzel kokular dimekdir, muzâfdır rende, izâfeti ma^cneviyye ile, muzâfdır himâya izâfeti hakîkiye ile.” 3/213.

“Kudâm ve kudâmîn ma^cnâda cefâya muzâfdır, ya^cnî, niteli ‘Arabîde eyyü lâzımül-izâfetdir, Fârisîde kudâm ve kudâmîn öyledir. Nihâyeti, izâfet lafzî degil, takdîrîdir.” 3/159.

10) Zincirleme İsim Tamlaması (Tetabu’ı-ı İzafet)

Metinde bu terim çok nadir kullanılmıştır. Örneği şudur:

Dûd-ı âh-ı sîne-i sûzân-ı men. Dûd âha ve âh sîneye ve sîne sûzâna ve sûzân mene muzâf olmuştur. Tetâbû^c-ı izâfet mutlakâ bu mahalde câ³izdir. 1/24: Benim yanan gönlümün ahının dumanı.

Bütün bu tasniflerin sadece adlarını, bazı örneklerini ve kısmen anlamlarını vermekle yetiniyoruz. Bu hususun dilcilerin yapacağı kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

2. ANLAMBİLİMSEL

a – EDEBÎ SANATLAR

Sûdî bu tarz kitapların telif edilmesindeki birinci gayenin Farsça öğretmek olduğunu dolayısıyla edebî sanatların ele alınmadığını belirttiği için (3/154) eserde edebî sanatlar hakkında fazla bilgiyle karşılaşmak mümkün değildir. Bununla beraber eserde yeri geldikçe kısa da olsa bazı ifadelerle edebî sanatlardan bahsedildiğini ve okuyucunun dikkatine sunulduğunu görmekteyiz.

Edebi sanatların ele alınmamasına Sûdî birkaç sebep gösterir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Eserin hacmini büyüteceğinden okuyucuya usanç vermesi. Hatta bu endişeden dolayı edebî sanatlara dokunmak şöyle dursun aruz ve kafiye kuralları hakkında örnek göstermekten bile kaçınılmıştır.

2. Bu tarz kitapların hedefi Farsça öğretmektir.

3. Bedi ve Beyanla ilgili hususlar o sahada yazılmış eserlerden öğrenilmelidir.

Bu husustaki kendi ifadeleri şöyledir:

“Bu şerhde sanâyi°-i bedâyi° yerli yerinde tamâm icrâ eylemek mümkün idi. Lâkin şerh ziyâde mutavvel olup nazarlara se°âmet ve melâl virür Pes terki evlâ ve ahrâ olmağın terk olunup muhtasar kılındı. Ve-illâ kavâid-i °arûziyeyi ve kavâfiyi bile mahalli mahallinde zikr eylemek işârete mevsûl idi. Hatta bu havfden ebyât istişhâdı zikr eylemedik.” 2/415.

“Ma°lûm ola ki ibtidâ-i şerhden bu mahalle gelince ebyâtın en çok ma°ânî-i mantûkısı şerh olundu ve sanâyi-i şi°riyeye ta°riz olunmadı, meger nâdir. Zîrâ ğaraz bunuñ gibi kitâbların şurûhında tahsîl-i Fârisîdir ve °alel-husûs ki meşrûh kitâbı şerhden tahsîl, sâni°-i beyân ve bedi° degildir. Onların tahsîli kitâblarından olmayınca olmaz.” 3/154.

Bütün bunlarla birlikte zaman zaman edebî sanatlara atıfta bulunulmakta, bazen sadece ismi vermekle yetinilmektedir. Ayrıca eserde kendinden önceki diğer şerhlerin edebî sanatlar hususundaki yanlışlarına da dikkat çekilmektedir.

Sözgelimi, mürâat-i nazir yerine ictima sanatı var diyen için ilm-i Bedî'den haberi yoktur der. 2/226. Beytül-gazel ve beytül-kasidenin tanımını yanlış yapanların sözüne itibar edilmemesini tavsiye eder. 2/371. Tecnis-i hat ile tecni-i nakıs arasını ayıramayanları tenkit eder. 2/415. Redd-i matla yerine redd-i acz ale's-sadr diyenleri eleştirir. 3/14. Leff ü neşir yerine taksim-i ahad ile'l-ahad kaidesi vardır diyenlerin de yanlış yaptığını belirtir. 3/276.

Aruz ve kafiye kurallarına da sadece işaretle yetinilmiş ve örnek beyitler çok nadir istisnalar dışında zikredilmemiştir.

Burada bir karşılaştırma imkânı vermesi açısından Sûdî'nin bu şerhlere bir nevi mukaddime ve hazırlık olması açısından şerhettiği *Hafız Divanı*'ndaki birinci gazelin ikinci beyti ile *Gülistan*'ın ilk beytinin şerhi hakkında yazdığı iki risale hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Bu iki beytin şerhleri fihrist hariç Nazif M. Hocanın yayınladığı matbu metinde 58 sayfa tutmaktadır. *Şerh-i Divan-ı Hafız* ise matbu olarak 1330 sayfadır ve 5741 beyit şerhedmiştir. Ortalama olarak bir sayfada 4'ten fazla beyit şerhedilmiş olmaktadır. (69 rübai ve 1 muhammes beyit olarak hesaplamaya dâhil edilmiştir.)

Sûdî *Hafız Divanı* şerhinde edebî sanatlar hakkında açıklamalara girmemiş, böylece hem eserin hacmini küçültmüş, hem de esere akıcılık kazandırmıştır.

Bahsedilen edebî sanatlarla ilgili şu matematiksel bilgileri verebiliriz:

1. Mecâz-ı mürsel

Eserde hiç bir kayıt belirtmeksizin 4 yerde mecaz-ı mürsel olduğu zikredilmiştir. Diğerlerinde ise şu tarz sınıflandırma görülmektedir:

Zikr-i cüz irade-i kül: 17 kere

Zikr-i kül irade-i cüz: 1 kere

Zikr-i hal irade-i mahal: 9 kere

Zikr-i mahal irade-i hal: 22 kere

Zikr-i müşebbehun bih irade-i müşebbeh: 1 kere

Zikr-i melzum irade-i lazım: 1 kere

Zikr-i lazım irade-i melzum: 1 kere

Müsebbebi sebebe itlak: 1 kere

Böylece toplam 57 yerde bu sanata atıfta bulunulmuştur.

2. İhâm

134 kere

3. Teşbîh

322 kere

4. Teşbîh-i kinaye

9 kere

3. ciltte bir yerde teşbihin türüyle ilgili teşbih-i mahsus bi'l-mahsus ifadesi kullanılmaktadır.

5. İsti'âre

52 kere

6. İştikâk

8 kere

7. Mürâât-ı nazîr

Tenasüb de derler diye bir kayıt düşmekle birlikte yaygın olarak mürâat-ı nazîr ifadesini kullanır. 35 kere

Tenasüb adıyla ise 10 yerde geçer.

8. Şebistân-ı hayâl

1 yerde karşımıza çıkmaktadır. Edebî sanatları ele alan eserlerde tarifine rastlayamadık. Bu tabirin geçtiği cümle şu şekildedir:

“Azbla °azâb mâbeyninde san°at-ı iştikâk °ayn-ı °azb ve °azâb mâbeyninde şebistân-ı hayâl vardır, zîrâ, °azbde ve °azâbda °ayn var.” 1/132.

9. Mübâlağa

Daha çok onun kısımlarından guluv tabiri (10 defa) kullanılır. 1 yerde iğrak, 2 yerde de mübâlağa sanatından bahsedilir.

10. Muhtemelu'z-ziddeyn san'atı

4 kere

11. Kinâye

268 kere

12. Telmîh

43 kere

13. Nidâ

266 kere

14. Tecrîd

25 kere

15. İltifât

Yaklaşık 20 yerde “sanat-ı iltifat var, gaybetden hitaba iltifat eyledi, hitabdan tekellüme iltifat eyledi, gaibden hitaba iltifat eyledi, gaybetden tekellüme iltifat eyledi” gibi tabirlerle bu sanattan bahsedilir.

16. İstifhâm

İki tür olarak karşımıza çıkmaktadır:

a) İstifhâm-ı inkârî: 44 kere**b) İstifhâm-ı ta'accübî:** 5 kere**17. Sual ve cevab**

Goftem-goftâ (dedim-dedi) tarzında olan gazellerdir. Sûdî “bu minvâl üzere gelen şi'ire su'âl ve cevâb dirler. °İlm-i bedî'den bir san'atdır.”, (1/356; 2/286) der. 2 gazel hakkında bu sanatı zikreder.

Ayrıca beyitte soru sorulup yine aynı beyitte buna cevap verilmesi hakkında da sual ve cevap sanatı ifadesini kullanır. Bu sanat 8 yerde zikredilir.

18. Leff ü neşir

29 kere

19. Sıhr-i helâl

20 kere

20. Tezâd

9 kere tezdâd sanatı vardır diye geçer. Bu sanata tıbâk ve mutâbaka da denildiğini söyler. 2 yerde tıbak, 1 yerde ise mutabaka adıyla zikredilir. Toplam 10 yerde geçer

21. Te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zem.

Yergiye benzeyen fakat kendisiyle övgü kastedilen ifade.

1 kere

22. Haşv-i melîh

20 kere geçer. Sûdî bu sanatı şöyle tanımlar:

Övgü bildiren ve öncesi ve sonrası ile ilgili olmayan muteriza (parantez) cümlelerine Bedî ilminde haşv-i melih denir. 1/149.

23. Redd-i matla'

Sûdî bunun iki tarzda; biri ikinci beyitte, diğeri ise makta ve mahlas beyitleri arasında olabileceğini belirtir. 2/301

8 yerde geçer. 1/72; 1/199; 1/373; 2/69; 2/216; 2/301; 2/383; 3/14.

24. Redd-i 'acz 'ale's-sadr

Bir yerde geçer. 1/243;

25. Cinas

Tecnîs-i tâm 12 kere

Tecnîs-i mürekkeb 3 kere

Tesnîs-i zâyid 1 kere

Tecnîs-i nâkıs 1 kere

Tecnîs-i mutarraff 1 kere

Böylece toplam 18 kere bu sanat zikredilir.

26. Haşv-i kabîh

Bir fesahat hatası olan bu kavramı Sûdî aynı anlamlı iki kelimenin bir beyitte bir araya gelmesine ilm-i bedide haşv-i kabih derler diye tanımlamaktadır. 1/86.

Açıklayıcı atıfların bir kısmının bu kısma girdiğini de şu cümlelerden anlıyoruz: “Şekk ü riyeḅ ʿatf-ı tefsîridir. ʿİlm-i bedî°de buña haşv-i kabîh dirler.” 2/113: Çünkü şek ve riyeḅ kelimelerinin her ikisi de şüphe anlamındadır.

Eserde 4 yerde bu kavram kullanılmaktadır.

Burada haşvin müfsid ve gayr-i müfsid diye iki kısma ayrıldığı, gayr-i müfsid olan kısmının da kabih, melih, mütevassıt diye üçe ayrıldığını belirten ve edebî sanatları ele alan kitaplarda zikredilen tasniflere girmeyi gerekli görmüyoruz.⁹²

Edebî Sanatlarda Türkçe'nin Dikkate Alınması

Şüphesiz Hafız Divanı Farsça olduğu için ondaki kelimelerin edebî açıdan değerlendirilmesi sadece bu dilin sınırları içerisinde düşünülecektir. Fakat Sûdî bu sınırları biraz genişleterek Türkçe'yi de işin içerisine sokar. O bir beytin şerhinde şunları söyler:

Her ne kadar beyitte geçen dâd kelimesi adalet anlamındadır, fakat beyitteki lezzet kelimesiyle birlikte düşünüldüğünde bu kelimenin Türkçe dad (tat) kelimesiyle beraber bulunması şiir için ayrı bir güzellik unsuru olmuştur. 3/13.

b – İKTİBASLAR

A. Türkçe İktibaslar

a) Müellifi Belirtilenler

Bunları daha çok iktibasta bulunulmasına göre şöylece sıralayabiliriz:

1. Necâtî

⁹² Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, İstanbul 1994, s. 50.

En çok kendisinden iktibasta bulunulan şairdir. Bunlar ya bir gramer kuralı veya bir kavram açıklaması veya kafiye türü hakkında bilgi vermek gibi sebeplerden dolayı yapılan iktibaslardır.

“Meselâ Necâtî'nin bu beytinin kafiyesi mütecezzîdir, terkîb itibâriyle.”
Dedikten sonra şu beyti iktibas eder:

Raht-ı bahtım getürü oda urursan tınmaz
Bir iki gün bizi bu dünyâda mahbûb ekler 1/30

Aynı kural için başka yerde de aynı iktibası tekrarlar, ek olarak gazelin matla beyti de zikredilir:

Bir alay oldu perî şîveli âhû bekler
Gözi âhuların alayına yâ hû bekler 3/321

Yine Hafız Divanında geçen bazı kavramların açıklanması esnasında örnek vermek maksadıyla bu iktibaslar yapılmıştır. “Nitekim şair şöyle der” gibi ifadelerden sonra bazan adı verilerek bazan de belirtilmeyerek alıntı yapılmıştır. Bunlar topluca aşağıda gösterilmiştir:

Dil-berde murâd ân olur endâm degildir.
Keyfiyet olur meyde garaz câm degildir 1/164, 1/389, 2/42
Cefâya sabr iden irür vefâya
Ki bîmâr olana tîmâr iderler1/384, 2/149
Sûzen-i dil-dûz-ı gamzendir bana hâil olan
Yohsa eylerdim tecerrüd kasdını Îsâ gibi 3/296

2. Kemal Paşazade

İkinci olarak kendisinden en çok iktibasta bulunulan şairdir. Sûdî müellifin adını üç şekilde kullanır. Bunlar Kemal Paşazade, İbn-i Kemal Paşa ve Kemal Paşaoğlu'dur. İktibas edilen şiirler bir konu ve kavram açıklanırken getirilen örnek beyitlerdir. Aşağıda bunlar ve geçtikleri yerler verilmiştir:

Zanbak bugün omuzuna seccâdesini alır
Dün gülşene şarâb taşırdı kabak kabak 2/107
Râz-ı lebini kanda tuyar her gabî anın

Dirler ki sırr-ı rûhı Nebî dahi bilmedi 1/149

Subh-ı ikbâlîme çekdi şâm-ı mihnet perdesin

Zülfî yüzinde ki kâfûr üzre oldı müşk-sâ 1/73

Mâ'ûd güle ra'na didikleri Kemâl Paşaoğlınıñ bu beytinden ziyâde ma'lûm olur.

İkisinden bir gül-i ra'nâ görünürdi göze

Lâle ruhsârınla cem' olsa ruh-ı zerdim benim 1/39

3. Nevâyî

Nevayî'den üç yerde iktibas yapılır. Bunlar;

Senin şefâ'atin ümîdi çün irür mümkün

Günâhkâr odur ki yokdur anda günâh 1/157, 2/311

Pîrsiz girme bu vâdî içre kim tuymas Kelîm

Tîre şâmın rûşen emr itmey ana hizmet Şu'ayb 2/113

4. Bâkî

1 beyti iktibas edilir.

Ruhun aksiyle sahn-ı dîde bâğ u gülistânımdır

Nihâl-i ser-bülendin hayliden hâtır-nişânımdır 1/390

5. Hayalî

Gele-i uşşâk satılmaz kesâdı var katı

İşlemez oldı muhabbet şehrinin ser-hânesi 3/322

6. Gülşenî

İlm-i ledün bahrine tatlı dir Gülşenî

Yetmezem ka'rına her nice kim boylaram 1/314

7. Emrî

Sanma ey bülbül-i şeyda gül-i ter

İtdüğün âhı kulağına koyar 1/69–70

8. Hayretî

Bu demi hoş görelim Hayretiyâ
Bu deme irmedi kaldı niçeler 1/93

9. Safî

İnanma zülfinün 'ahdine Sâfî
Ki anın bir başı ve bin dili var 1/103

b) Müellifi Belirtilmeyenler

Bunlar “niteki demişler”, “şair demiş” gibi genel bir ifade kullanıldıktan sonra, bazan da hiçbir şey denilmeden “beyit” veya “mısra” kaydı konularak yapılan iktibaslardır. Bunları ve ne kadar geçtiklerini topluca belirtelim.

1. Beyit Halinde Olanlar

Eger yârim benimle yâr olursa
Ne gam âlem kamu ağyâr olursa 1/90, 2/309, 2/399, 3/95

Dünyâ ki hâdisâtla her gice yüklüdür.
Gün doğmadan neler toğar kim bile nâ-gehân 2/326, 3/412

Bin cefâ görsem ey sanem senden
Bu ne sözdür ki usanam senden 1/165, 1/224

Nergis üzre berg-ı zerd jâleler kim vardır
Er çerâğına dizilmiş dirhem u dînârdır 1/13.

Benim ağladığıma şimdi kayırman gülünüz
Bir zamân güler idim ben de giriftâr olana 1/32.

Tasavvuf terk-i kîlukâle dirler
Hemân vecd u semâ' vü hâle dirler 1/228

Göz ucında dil-i vîrâneye âteş düşdi
Raht-ı sabrı dağılup hâli müşevveş düşdi 1/393

Nice kec-rev dimeyem ben bu rüsûm-ı felege
Ni'meti kelbe virür devleti dâim eşege 2/342

Kimde kim 'ışkın nişânı vardurur
Âkibet ma'şûka anı ırgürür 3/174

Âlemin zevk u safâsın bir gedâ sürer hemîn
Pâdişâh-ı dehr olan ancak kurı ğavġa çeker 3/267

2. Mısra Halinde Olanlar

Hemân ben bendenin cânı degilsin cân-ı âlemsin1/7

Kul olmaz degme bir şâha gönül âlî-cenâb ister. 1/68

Bana bir yılca gelür gerçi sana dün gibidir 1/158

Hayli müşkildir kişi terk eylemek mu'tâdını 1/81

Gördün zamâne uymadı uy sen zamâneye 2/58

Sabâ cân-bahş olup her dem eser âheste âheste 3/281

Mey u mahbûbı olmasa nesi var idi dünyânın 3/284

Gizlü kalmaz ışk işi elbette cânım söylenür 2/292

Manzum sözlüklerden yapılan iktibaslar mısra halindedir.

Saç bölügidir ġisû bilmez kişi nâdândır 1/79

Nâ-sezâ oldur ki lâyük olmaya. 1/79

B. Farsça İktibaslar

Eserde en fazla iktibas Farsça şairlerden yapılmıştır. Türkçe iktibas edilen şiirlerin 5 katından fazla Farsça şiirle karşılaşmaktayız. Sûdî'nin daha çok hangi şairlerden iktibas yaptığını göstermek için alfabetik olarak şairlerin adını verdikten sonra hemen yanında o şairden kaç kez iktibas yapıldığı aşağıda belirtilecektir. Hafız'ın şiirlerini açıklamak için kendi şiirinden getirilen örnekler buraya dâhil edilmemiştir. Tefsir geleneğine benzer bir tarzda birinci derecede şairin divanının diğer yerlerinde geçen beyitleri zikredilmiş, daha sonra diğer şairlerden alıntı yapılmıştır. Alıntılarda büyük çoğunluğu beyitler oluşturmaktadır. Daha sonra mısralar, sonra kıta, mesnevi ve rübailer gelmektedir.

Sûdî Türkçe iktibaslarda da gördüğümüz gibi iktibasta bulunduğu beyit veya mısraın müelifini çoğu kez belirtmemektedir. Bu bakımdan burada isimsiz olarak kaydetdiğimiz şiirler aşağıda adı geçen şairlere ait olabilir. Bu hususta bir fikir

yürütebilmemiz mümkün değildir. Ancak Fars Edebiyatı uzmanları bu şiirlerin kime ait olduğunu bilebilirler. Biz belirtilmediği için isimsiz demeyi tercih ettik. Aşağıda görüleceği gibi en fazla Sa'di-i Şirâzî'den (34 kere) iktibas yapılmış. Onu Âsafî (30 kere) takib etmiştir. Mevlânâ Câmî'den 25 kere iktibasta bulunulmuştur. Toplam 237 iktibasta bulunulmuştur. Bunların çoğunluğu beyit, az bir kısmı ise mısradır.

İsimsiz: 95
 Asafî 30
 Attar 5
 Bushak (Şirâzî) 2
 Dakikî 1
 Ehl-i Şirâzî 1
 Emir Muizzî 1
 Enverî 5
 Hakanî 4
 Hilalî 4
 Hümayun 2
 Hüsrev 8
 Hüsrev-i Dehlevî 2
 Irâkî 1
 Kâtibî 2
 Kemal Hocendî 3
 Kemaleddin Selman 1
 Kemal-i Isfahanî 1
 Mevlânâ Celaleddin 2
 Mevlânâ Câmî 25
 Nizamî 2
 Ömer Hayyam 1
 Rudegî 1
 Rükneddin Bekranî 1
 Sabuhî 1
 Sa'di-i Şirâzî 34

Selman 5
 Suzenî 1
 Şahidî 2
 Şahin 1
 Unsurî 1
 Vahidi-i Tebrizî 2
 Zahîr 2
 Zahîr Faryabî 1

C. Arapça İktibaslar

1. Ayetler

a) Hafız'ın Şiirinde Geçen Ayetler

Hem mahlası hem de kendisi hafız olan, uzun yıllar Kur'an tefsiri dersi veren ve hocalık yapan bir şairin bütün divanında geçen ayet sayısı oldukça azdır, sadece altı yerde vardır, bunların ikisi de aynı ayettir. Biz aşağıda ayetin bazan tamamının, bazan da bir cümle teşkil eden kısmının mealini vereceğiz. İktibas edilen kısmın anlamını ise tırnak içinde gösterilecektir.

Tâ “nefahtü fihi min rûhî” şonîdem şod yakîn
 Ber-men îñ ma°nâ ki mâ zân vey û zân mâst

Tercüme: “Fe izâ sevveytuhu ve nefahtu fihi min rûhî” ayetini işiteli yakinen biliyorum ki biz onun, o bizimdir. 1/256.

Ayet meali: “Bunun için, ben onu muntazam bir insan kıvamına getirip içine ruhumdan üflediğim zaman” derhal onun için secdeye kapanın. **Hicr/29.**

Huzûr-ı meclis-ı ünsest u dostân cem°end
 “Ve in yekâd” bi-hânîd u der firâz konîd

Tercüme: Meclisimiz ünsiyet huzuru olan bir meclis, dostların hepsi de burada, o halde nazar değmemek için “ve in yekâd” ayet-i kerimesini okuyun, çünkü bu meclisi gören elbette kıskanır ve kapıyı kapatın. 2/179.

Ayet meali: Ve gerçekten o küfredenler o zikri (Kur'an'ı) işittikleri zaman “az daha” seni gözleriye kaydıracaklardı. Bir de durmuşlar, o şüphesiz bir deli diyorlar.

Kalem/51. (Bu ayet nazar değmemesi için okunulan bir ayettir.)

Me-pûş rûy u me-şev der-hat ez-teferrüc-i halk
Ki hâned hat-ı tu ber-rû “ve in yekâd” u demîd

Tercüme: Yüzünü örtme ve halkın onu seyretmesinden endişe etme, çünkü senin ayva tüylerin yüzüne “Ve in yekâd” ayetini okuyup üfledi, artık korkma, sana nazar değmez. 2/231–232.

Ayet meali: Yukarda meali verilen aynı ayettir.

Meger vakt-i ‘atâ-perverden âmed
Ki fâlem “lâ tezernî ferden” âmed

Tercüme: Sanki bağış ve vefa ile terbiye etme vakti gelmiş gibi, çünkü benim falım “Lâ tezernî ferden” ayeti çıktı. Ayetin anlamı “beni yalnız, tek başına bırakma” demektir. Bu da gösterir ki Allah ona bir yar gönderecektir. 3/424.

Ayet meali: Zekeriyya'yı da (hatırla). “Rabbim beni tek başıma bırakma”, sen varislerin en hayırlısısın, diye yalvarmıştı. **Enbiya/89.**

Çü men mâhî-i kilk ârem be-tahrîr
Tu ez-nûn u kalem mî-purs tefsîr

Tercüme: Ben kalemin balığını yazmaya getirdiğim zaman sen “Nun ve'l-kalem” ayetinin tefsirini sor, yani yazdıklarım ayete uygundur. 3/427–428

Ayet meali: “Nun. Kaleme” ve kalem ehlinin satıra yazdıkları ve yazacaklarına and olsun. **Kalem/1.**

Muhtesib hum şikest ü bende sereş
Sinne bi's-sinni ve'l-cürûha kısâs

Tercüme: Muhtesib küpü kırdı, sen de başını kıracağım. Çünkü ayette diş diş kısas olduğu gibi yaralamalarda da kısas vardır. Bu ayet-i kerimeniñ aslı “Ve's-sinne bi's-sinni” şeklindedir. Vezin zaruretinden dolayı elif ve lam hazf edilmiştir. 2/377.

Ayet meali: Biz Tevrat'ta onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, “dişe diş” ve yaralara karşılıklı kısas yazdık. **Maide/45.**

Çeşm-i Hâfız zîr-i bâm-ı kasr-ı ân hûrî-sirişt
Şîve-i “cennâton tecrî tahtehâl'-enhâr” dâşt

Tercüme: Hafız'ın gözünden akan yaşlar huri gibi olan sevgilinin sarayının damı altında tıpkı altından ırmaklar akan cenneti andırmaktadır. Burada sevgilinin sarayını cennete, kendi gözyaşlarını ise cennetin içinde akan ırmaklara benzetmiştir. 1/195–196

Ayet meali: İşte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular ve onlara “altlarından ırmaklar akan cennetler” hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur. **Tevbe/100.**

İki beyitte geçen ahd-i elest ve rûz-ı elest'i iktibas kapsamına sokmak gerekmez. Bir nevi ayete telmihte bulunulmuş demek daha doğru olur. Sûdî anlam verirken ayetin bir kısmını iktibas etmiştir.

Ahd-i elest Allahu Tealanın Hz. Âdemin zürriyetine “Elestü birabbiküm” dediği zamandır. Bu konu tefsirlerde tafsilatlı olarak bulunmaktadır. 1/121

Rûz-ı elest Allah'u Tealanın ruhlara “Elestü bi-rabbiküm” dediği zamandır. 1/82.

Ayet meali: Hem Rabbin, Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini alıp onları nefislerine karşı şahit tutarak “Rabbbiniz değil miyim?” diye şahit gösterdiği zaman evet, dediler. Biz Azimü'ş-şan şehadet ettik. Kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz. **A'raf/172.**

b) Sûdî'nin İktibas Ettiği Ayetler

Sûdî ayetleri zikretmeden önce “Kavluhu Te'âlâ” veya “kemâ kale'llâhu Te'âlâ” gibi ifadeler kullandıktan sonra ayeti zikreder. Bunlar iki başlık altında toplanabilir:

1. Gramer Kuralına Örnek Vermek İçin Zikredilenler

Burada Arapça bir kurala örnek olarak ayet zikredilmiştir.

“İzâ kumtum ile's-salâti”deki gibi. 1/10

Ayet meali: Ey iman edenler! “Namaza kalkacağınız zaman” yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınızı meshedip her iki topuğa kadar ayaklarınız yıkayın. **Maide/6.**

İz bunda edât-ı ta'lıldır, niteki Ayet-i kerîmede vâki'dir. “Ve-len yenfa'akümü'l-yevme iz zalemzum.” 2/437

Ayet meali: “Böyle söylemek bugün size hiç de fayda vermez, çünkü zulm ettiniz.”, hepiniz azapta müştereksiniz. **Zuhruf/39.**

“Fe-nâziretun bime yerci'u'l-murselûn.” Bime aslında bimâ idi, bâyla mecrûr olduğu için elifi sâkıt oldu ve dahi “‘Amme yetesâ'elûn” aslında ‘an-mâ idi mecrûr olduğün elifi düşüp ‘amme kaldı. 3/197.

Ayet meali: Ben onlara bir hediye göndereyim de “bakayım elçiler ne ile dönecekler”, dedi. **Neml/35.**

Ayet meali: “Birbirlerine neyi soruyorlar.” **Nebe/1.**

2. Konuyla İlgili Zikredilen Ayetler

Sûdî beyitte geçen bazı kavramları veya telmihleri açıklarken konuyla ilgili ayetleri zikreder. Bazan da kendi anlattığı bir konu için o konu hakkındaki ayeti nakleder. Bir yerde de iktibas ettiği bir şiirin içerisinde ayet bulunur. Bazan ayetlerin uzun bazan da kısa bir kısmı iktibas edilir.

İnne ba'ze'z-zanni ismun. 1/30

Ayet meali: Ey iman edenler! Zannın birçoğundan çekinin, “çünkü zannın bazısı gûnahtır.”. **Hucurat/12.**

Lâ tefreh inne'llâhe lâ yuhibbül-ferîhîn. 1/107

Ayet meali: O zaman kavmi ona şöyle demişti: “Böbürlenme, çünkü Allah şımaranları sevmez.”. **Kasas/76.**

Ulâ'ike ke'l-en'âm. 1/124.

Ayet meali: “İşte bunlar hayvan gibidirler” hatta daha da aşağıdırlar. Bunlar gafillerin ta kendileridir. **A'raf/179.**

Velâ teziru vâziretun vizre uhrâ.1/166

Ayet meali: “Hiçbir günahkâr başkasının günahını taşımaz.”. **En'am/164.**

Felemmâ etâhâ. 1/173

Ayet meali: “Ona (ateşe) vardığı zaman” kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa!
Taha/11.

Lâ tubtûlû sadakâtikum bi'l-menni ve'l-eza. 1/234–235.

Ayet meali: Ey iman edenler! “Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmakla boşa çıkarmayın.”. **Bakara/264.**

Beli'llâhu yemunnu °aleyküm. 1/234–235.

Ayet meali: İslama girdiklerini senin başına kakıyorlar. De ki, müslüman olmanızı benim başıma kakmayın, “bilakis, size iman yolunu gösterdiği için Allah size lütufta bulunduğunu bildirir,” eğer doğru kimseler iseniz. **Hucurat/17.**

La-yüs°elu °ammâ yef°al. 1/287.

Ayet meali: “O, yaptığından sorumlu olmaz”, onlar ise sorumludurlar.
Enbiya/23.

Ve lev küntüm fi burûcin müşeyyedetin. 1/307.

Ayet meali: Her nerede olursanız olun, “göklere yükselmiş burçlarda da olsanız” ölüm size yetişir. **Nisa/78.**

Ve nahnu akrebu ileyhi min habli'l-verîd. 1/316.

Ve nahnu akrebu 3/210

Ayet meali: Hem şanıma yemin ederim ki insanı biz yarattık ve nefsinin onu ne ile vesveselendirdiğini biliriz “ve biz ona şahdamarından daha yakınız”. **Kaf/16.**

Va'llâhu ma°akum eynema küntüm. 1/316.

Ayet meali: “Ve nerede olsanız O sizinle beraberdir.” Hem Allah her ne yaparsanız görür. **Hadid/4.** (Ayet “Va'llahu ma'akum” değil “ve huve ma'akum” şeklindedir.)

E-fete°murûne'n-nâse bi'l-birri ve tensevne enfusekum. 1/341.

Ayet meali: “İnsanlara iyilik emr eder de kendinizi unutur musunuz?”
Hâlbuki kitab okuyorsunuz, artık akıl etmez misiniz? **Bakara/44.**

Fe-eynemâ tuvellû fe-semme vechu'llâh. 1/357.

Ayet meali: Bununla beraber doğu da Allah'ın, batı da. “Nerede yönelseniz orada Allah'a durulacak yön vardır.” Şüphe yok ki Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi bilendir. **Bakara/115.**

Tûbû ile'llâh. 2/137

Ayet meali: Ey iman edenler! “Allah'a öyle tevbe edin” ki nasuh ve öğütçü bir tevbe olsun. **Tahrir/8.**

Ve şerevhu bi-semenin bahsin derâhime. 2/239.

Bi-semenin bahsin. 3/269

Ayet meali: “Ucuz bir fiyatla onu birkaç dirheme sattılar.” ona fazla önem vermemişler, hakkında isteksiz bulunuyorlardı. **Yusuf/20.**

Kitâbun merkûm. 1/331.

Ayet meali: O (günahkârların işleri) yazılmış (silinmez) bir kitaptır. **Mutaffifin/9.** O (illiyûn) yazılmış bir kitaptır. **Mutaffifin/20.**

Fetebâreke'llâhu ahsenu'l-hâlıkîn. 2/276

Ayet meali: Bak ne şanslı o Allah, yaratanların en güzeli. **Mü'minûn/14.**

Böylece Sûdî toplam 23 ayet iktibas etmiştir.

2. Hadisler

Sûdî hadisleri zikretmeden önce “hadiste denilmiş” veya “hadis-i şerifte zikredilmiş” gibi kayıtlar koyar. Bazen hadisin tamamını bazan da bir kısmını nakleder. Aşağıda *Şerh-i Divan-ı Hafız*da geçen hadislerin hem anlamları verilecek hem de geçtiği yerler gösterilecektir.

Kalbül-mü'mini beytüllâh.⁹³ 1/117; 1/314: Müminin kalbi Allah'ın evidir. (Hadis kitaplarında bulunmamaktadır.)

İnnî enellâhu sebakat rahmetü °alâ ğadabî.⁹⁴ 1/167: (Hadis-i kudsi) Şüphesiz ki Allah benim, rahmetim gazabımdan öncedir.

Sebekat rahmetü °alâ ğadabî.⁹⁵ 3/170: Rahmetim gazabımdan öncedir.

Talebul-Cenneti bilâ-°amelin zenbün. 1/169: Amelsiz cennet beklemek günahdır. (Gazalî'nin *Eyyühe'l-Veled*'inde Hasan-i Basrî'nin sözü olarak kaydedilir.)

Ed-dünyâ mezra°atü'l-âhireti. 1/172: Dünya ahiretin tarlasıdır. (Deylemî'de geçen bu hadis hakkında isnad bakımından eleştiriler vardır.)

Hammertu tînete Âdem. 1/172: (Hadis-i kudsi). Âdem'in toprağını yoğurdum. (Bu ve bundan sonraki rivayet Vehb bin Münebbih tarafından nakledilen İsrailî rivayetler arasında zikredilir.)

Hammertü tînete Âdeme bi-yedeyye erba°îne sabâhen. 1/342: (Hadis-i kudsi). Âdem'in toprağını kendi elimle kırk sabah yoğurdum.

İnnî le-ecidu nefese'r-Rahmâni min kibeli'l-Yemen. 1/185: Ben Yemen tarafından gelen bir Rahman nefesi hissediyorum. (Bu ve bundan sonraki rivayetin Hadis kitaplarında kaynağı bulunamamıştır. Veyse'l-Karanî hakkında anlatılan menkabelerde zikredilir)

İnnî le-ecidu rîhe'r-Rahmâni min kibeli'l-Yemeni. 3/112: Ben Yemen tarafından gelen Rahman rüzgârı hissediyorum.

Lâ ğûl.⁹⁶ 1/244: Gul (yaban adamı) yoktur.

Men keteme'l-°işke. 2/39: (Hadisin bir kısmı alınmıştır.). Aşkını gizleyip ölen şehittir. (Molla Câmi'nin Baharistanında naklettiği bu rivayet uydurma hadisler arasında zikredilir.⁹⁷)

⁹³ Harun Ünal, Uydurma Hadisler, C. 1, İstanbul 2007, s. 99.

⁹⁴ İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, C. 6, İstanbul 1994, s. 283.

⁹⁵ İbrahim Canan, age., C. 6, s. 283.

⁹⁶ İbrahim Canan, age., C. 11, s. 210.

°Adlü sâ°atin hayrun min °ibâdeti seb°ine senetin.⁹⁸ 2/142: Bir saat adaletle hükmetmek yetmiş yıl ibadetten hayırlıdır.

El-hakku ya°lû ve-lâ yu°lâ.⁹⁹ 2/230: Hak daima üstündür, kimse ona galebe edemez.

Mâ lâ-yudreku küllühu lâ-yütrekü küllühu. 2/316: Bir şey bütünüye elde edilmezse de bütünüyle terk edilmez. (Hadis değil de kelâm-ı kibar olarak zikredilir)

İrmi yâ Sa°du fedâke ebî ve ümmî.¹⁰⁰ 2/376: At ey Sa'd! Anam babam sana feda olsun.

Bellig mâ °aleyke fe°in lem yakbelû felâ °aleyke. 2/389: Senin görevin sadece tebliğdir, insanlar kabul etmeze sana bir sorumluluk yoktur. (Anlam olarak ayetlerin manasıyla desteklenen bu rivayet bu lafızlarla bulunamamıştır.)

El-harbu hud°atün.¹⁰¹ 3/81: Harp hiledir.

El-müsteşâru mu°temenün.¹⁰² 3/114: Danışılan kişi güvenilir olmalıdır.

Âhirü'd-devâ°i el-keyyu. 3/247: Tedavide son çare dağlamaktır. (Her ne kadar Sûdî hadis-i şerîfte zikredilmiş diye kayıt düşmüşse de Küüb-i Sitte Tercüme ve Şerhinde bunun bir Arap atasözü olduğu zikredilmektedir.¹⁰³)

Men lâ yerham lâ yurham.¹⁰⁴ 3/377: Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.

Böylece Sûdî şerhinde toplam 18 farklı hadis 20 kere zikredilmektedir.

– Ayet ve Hadis İktibası Hususunda Sürûî ile Karşılaştırma

⁹⁷ Harun Ünal, age., s.122.

⁹⁸ Siyasetname ve ahlak kitaplarında nakledilen bu rivayetin kaynağı bulunamamıştır.

⁹⁹ İbrahim Canan, age., C. 2, s. 54.

¹⁰⁰ İbrahim Canan, age., C. 12, s. 298.

¹⁰¹ Ömer Ziyaeddin Dağistanî, Zübdetü'l-Buharî Tercümesi, İstanbul 1982, s. 507.

¹⁰² İbrahim Canan, age., C. 16, s. 39.

¹⁰³ İbrahim Canan, age., C. 11, s. 72.

¹⁰⁴ İbrahim Canan, age., C. 16, s. 298.

Bu karşılaştırma için Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhinin İncelenmesi adlı Yüksek Lisans tezini esas alacağız.¹⁰⁵

Sûdî şerhinde toplam 22 ayet iktibas edilmiştir. Sürûrî şerhinde ise 241 farklı ayet 351 kere zikredilmiş

Sûdî şerhinde 18 farklı hadisi 20 kere zikredilmiştir. Sürûrî şerhinde ise 216 hadis 305 kere zikredilmiş.¹⁰⁶

Bu rakamlar Sürûrî şerhinin daha tasavvufî ve dinî ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

3. Kelam-ı Kibar

Bunlar başında bazan hiçbir kayıt belirtmeden, bazan da “demişler ki” ifadesi kullanılarak zikredilirler. Çok az bir kısmında ise söylenen belirtilir.

Küllü sırrın câveze'l-isneyni şâ'e. 1/10: İkiden fazla kişinin bildiği sır olmaz, yayılır.

Men kana'a şebi'a ve men tama'a zelle. 1/26: Kanaat eden tok olur, açgözlülük eden zillate düşer.

E'üzü bi'llâhi min şürûri enfüsinâ ve min seyyi'âti a'câlinâ. 1/117: Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırım.

Ez-zıddâni lâ-yectemi'âni. 1/45: İki zıt bir araya gelemmez.

Men lem yezuk lem ya'rif. 1/58: Tatmayan bilmez.

El-fâdılu mahsûdun. 1/96: Faziletli olan kişi kıskanılır.

Men 'arefe nefsehû. 1/109: Kendini bilen Rabbini bilir. (İbarenin yarısı zikredilmemiştir.)

El-ğarîbu ile'l-ğarîbi yemîlü. 1/216: Garip garibe meyil gösterir.

¹⁰⁵ Ahmet Faruk Çelik, age.

¹⁰⁶ age., Bu çalışmada hadislerin arasında sehven 1 ayet ve diğer Arapça ibareler başlığı altında sehven 5 ayet konulduğu gibi yine aynı başlık altında sehven 7 hadis konulmuştur.

Küllü fi'lin mine'l-melîhi melîhun. 1/231: Güzelden gelen her şey güzeldir.

İyyâküm ve'l-emredân 1/364–365: Sakalı olmayan iki sınıftan (gençler ve kadınlar) uzak durun.

Kemâ tedînü tudânu ve kemâ tekîlü tukâlû. 2/367; 3/10: Nasıl ceza veriren sana da öyle ceza verirler, başkaları için nasıl ölçersen senin için de aynı şekilde ölçerler.

Müşâhedetü'l-ibrâri beyne't-tecellî ve'l-istitâr. 1/352: İyilerin gaybî şeyleri müşahedesini tecelli (görünme) ve örtülme arasındadır, yani bazan görür, bazan göremezler.

Li-küllî makâmın makâl. 1/391: Her sözün bir yeri vardır.

Lâ vefâ⁹e li'l-melûl. 2/20: Çabuk küsen adamlarda vefa olmaz.

İnnemâ ya^crifu ze'l-fadlı mine'n-nasi zûhu. 2/112: İnsanlardan erdemini değerini ancak erdemli olanlar bilir.

Ni^cme'l-^cabdu Suheybun lev lem yehafi'llâhe lem ya^csihi. 2/112: Suheyb ne güzel bir kuldur. Şayet Allah'tan korkmasaydı yine ona isyanda bulunmazdı.

Men lem yezuk lem ya^crif. 2/118: Tatmayan bilmez.

Eş-şebâbu şu^cbetün mine'l-cünûn. 2/234: Gençlik delilikten bir kısımdır.

Es-selâmetu fi'l-vahtedi. 2/340: Selamet yalnızlıktadır.

El-câhilu merzûkun. 2/342: Cahil (daha çok) rızıklanır.

El-kerîmu izâ va^cade vefâ ve izâ hâlefe cefâ. 2/397: Kerim ve soylu olan söz verince onu yerine getirir, şayet sözünde durmazsa cefada bulunmuş olur

Men talebe ve cedde vecede. 3/49: Arayan ve ciddi talep eden bulur.

El-mecâzu kantaratu'l-hakîkati. 3/118: Mecaz gerçeğe ulaşmak için bir köprüdür.

Luhûmü'l-^culemâ⁹i mesmûmetun. 3/240: Âlimlerin etleri zehirlidir.

El-mu⁹minûne lâ yemûtûne. 3/242: İnananlar ölmez.

En-nâsu mucerrebûne bi-a'câlihîm in hayrân fe-hayrun ve in şerren fe-şerrun. 3/255: İnsanlar yaptıklarıyla tecrübe edilir, iyiye iyi, kötüye kötü.

El-leylu hublâ. 3/422: Gece yüklüdür.

4. Kısa Cümleler

Eserde sık sık kullanılan bazı Arapça cümeler vardır ki bunların anlamlarını vermeyi faydalı buluyoruz. Bunlar şu şekilde kategorize edilebilir:

a) Dua Cümleleri

'Afa'llâhu 'anhu: Allah onu affetsin.

'Afa'llâhu 'anhuma: Allah ikisini affetsin.

Tâbe serâhu: Kabri temiz ve nurlu olsun.

'Afâ 'anhu: Allah onu affetsin.

Radıye 'anhu: Allah ondan razı olsun.

Nevvere'llâhu darîhahu: Allah kabrini nurlandırın.

Kaddese'llâhu sırrehu: Allah sırrını mukaddes kılsın.

Rahime'llâhu rûhahu ve nevvera darîhahu: Allah ruhuna rahmet etsin ve kabrini nurlandırın.

Tayyebel'lâhu enfâsehu: Allah onun nefesini temiz kılsın. Bu ifade eleştirilerden sonra zikredilmektedir, zımnî bir istihza söz konusudur.

Zâde'llâhu ma'rifetehu: Allah bilgisini arttırsın. Bu ifade de eleştirilerden sonra zikredilmektedir, zımnî bir istihza söz konusudur.

b) Düşünmeye ve Mukayese Etmeye Sevkeden Cümleler

Fete' Emmel: İyi düşün.

Te' Emmel tedebber: İyi düşün ve muhakeme et.

Te Emmel tedri: Düşün anlarsın.

Ve kıs: Ve (diğerlerini buna) kıyas et.

Ve kıs sâ'ireha 'aleyhâ: Diğerlerini buna kıyasla.

Ve kıs 'alâ hâzâ: Buna göre mukayese et.

Ve kıs 'alâ: Ve kıs 'ala hâzâ'nın kısaltılmışı, buna göre mukayese et.

Fehfaz: (Bu kuralı) ezberle.

Fefhem: (Bu hususu) anla.

c) Muhtemel Durumları Belirtmek İçin Kullanılan Cümleler:

Ve liküllin vichetün: Her birinin bir vechi yani anlamı var. Birkaç ihtimalli anlamları belirttikten sonra hepsinin doğru olabileceğini belirtmek için bu cümleyi kullanmaktadır.

Vel-'ilmu inde'llah: Doğrusunu Allah bilir. Tereddütlü durumlarda kullanmaktadır.

Va'llâhu a'lem: En doğrusunu Allah bilir.

Ve'l-'uhdetu 'ale'r-râvî: Günahı söyleyenin boynuna. Sûdî bazı nakillerden sonra olayın kesinliğine hükmedilmemesi için bu kaydı düşmektedir.

d) Manzum ve Mensur Cümleler

Hafız'ın Arapça beyitlerinden başka eserde Arapça şiir yok gibidir. Bir yerde Ravendîden bahsedilen konu ile ilgili bir dörtlük iktibas eder. Bir de müellifini söylemediği iki beyit zikredilir. Divanın ilk mısraı Yezid bin Muaviye'den alındığı için onun ikinci mısraı da nakledilir. İki yerde Arapça bir kelimenin anlamını anlatan Arapça ibareler bulunur. Bir yerde de Fetva kitabından Arapça bir fetva cümlesi iktibas eder.

c – BAĞLAM

Herhangi bir kişinin isminin açıkça zikredilmediği bazı beyitleri açıklarken Sûdî'nin beyitte ima edilen kişilerin tarihi özelliklerine atıfta bulunarak açıklama yaptığını görmekteyiz. Meselâ aşağıdaki beyitte bir keklikten bahsedilmektedir. O nazlı bir şekilde salınmakta ve kahkahalar atmakta, yani ötmektedir. Fakat üzerinde kendisini gözetleyen ve her an pençesini başına vurması muhtemel bir şahin vardır ve

keklik bundan habersizdir. Esasen bu kahkahaların sebeplerinden birisi de şahinin varlığından haberdar olmamaktır, yoksa böyle bir çılgılık ve ötüşün olması düşünülemezdi. Genel anlamıyla çok şeyleri çağrıştıran bu beyit aşağıda bir tarihî şahsiyete bağlanarak açıklanmıştır. Yani burada çılgınlık atıp şen ve şakrak eğlenen keklik ölümü düşünmeyen ve yaşı genç olan Ebu İshak'tır, hâlbuki üzerinde kendisini kollayan kader şahini, yani ecel dolaşmaktadır. Beyte ve Sûdî'nin verdiği anlama bakalım:

Dîdî ân kahkaha-i kebk-i hırâmân Hâfız
Zi-serpençe-i şâhîn-i kazâ gâfil bûd

Tercüme: Gördün veya gördün mü ey Hafız, o nazlı kekliğin kahkahasını ve şenliğini ki Kaza şahininin pençesinden gafildi, yani ecel doğanından gafil idi. Yani Ebu İshak genç padişahı, ölmek hatırına gelmezdi. 2/47–48.

Bir arslan yavrusunun avına hamle yapmasına atıfta bulunulan beyte Sûdî şu şekilde açıklama getirir:

Şiblû'l-esed be-sayd-i dilem hamle kerd u men
Ger lâğerem u ger ne şikâr-ı ğazanferem

Tercüme: Aslan yavrusu gönlümü avlamak için bana hamle eyledi. Hâlbuki ben cılız olsam da olmasam da aslanın avıyım.

Sûdî beyte bu şekilde anlam verdikten sonra aslan yavrusunun kendisini ısrarla yanına alıp götürmek isteyen şehzade olduğunu belirterek şöyle söyler:

Yani şehzade gönlümü almak için çok lütüflar eyledi, ama ben padişahın nimetini bırakıp onunla gitmem. 2/449–450.

Aşağıdaki beyitte bahsedilen kişi bellidir.

Zi-şimşîr-i zer-efşâneş zafer ân rûz bi-dırahşîd
Ki çun hûrşîd-i encum-sûz tenhâ ber-hezârân zed

Tercüme: Şah Şucâ'ın altın saçan kılıcından zafer o gün göründü ki yıldız yakan güneş gibi tek başına bin atlıya hamle yaptı.

Burada Hafız gerçek bir olaydan bahsetmektedir, Sûdî bu olay bağlamında beyti anlamlandırarak şunları söyler:

Şah Şucâin yiğitliği meşhurdur. Hatta Timur'la savaş yaptığında kendisinin otuzbin, Timur'un ise ikiyüzbin askeri varmış. Derler ki Timur'un askerinin üçte birini öldürmüş. Timur bunun bahadırlığını görünce canlı olarak yakalanmasının ister, bakar ki olmuyor, buna yağmur gibi ok yağdırırlar ve böylece onu öldürürler. Hafız'ın “Tenhâ ber-hezârân zed” tekbaşına binlercesini vurdu demesi bu olayı gösterir. 2/268.

d – KAYNAKLAR

1. Yazılı Kaynaklar

Sûdî şerhinde zaman zaman bilgi hususunda başvurulduğu veya göndermelerde bulunduğu bazı eserlerle karşılaşırız. Bunların bazan müellifi belirtilmeksizin sadece adları verilir, bazan müellifleriyle birlikte zikredilir. Bazan da hiçbiri belirtilmeksizin tefsir kitapları, kıraat kitapları, tarih kitapları ve şehnameler gibi genel bir ifade kullanılır. Ayrıca şerhte kendilerinden iktibasta bulunduğu şairler de onun kaynakları arasında zikredilmesi gerekir. Bu şairlerin ya bizzat eserlerini okumuş veya şiirlerini başka bir yerden almış olabilir. Aşağıda önce eserleri belirtilen müellif adları ve müellifi belirtilmeyen eserler alfabetik olarak verilecek ve her eserin kaç defa nerede zikredildiği gösterilecek, daha sonra eserinden bahsedilsin veya bahs edilmesin hangi şairden ne kadar iktibasta bulunulduğu belirtilecektir:

a – Müellif ve Eserler

1. Akıl-i Bağdâdî

3b. (Matbuda yok, eser adı zikredilmiyor, miskle ilgili bilgi kendisinden iktibas edilmiş)

2. Âsafî

- a) Divan. 1/152
- b) Şikayet-nâme. 1/164.

3. 'Attâr

Mantıku't-Tayr. 1/41.

4. Enverî

- a) U'cûbetü'l-Afâk Kasidesi. 2/67.
- b) Şikâyet-nâme. 2/290.

5. Enîs-i 'Uşşâk

Müellifi belirtilmemiştir. 3/27; 3/189; 3/386.

6. Hâkânî

Mir'âtu's-Safâ Kasidesi. 2/440; 2/442

7. Hamâse Şerhleri

3/388.

8. Hamîdü'd-dîn Belhî

Farsça Makamât. 1/278.

9. Harîrî

Makamât-ı Harîrî. 3/301.

10. Havaşî-i Risâle

3/249.

11. Hayyam

Rübailer. 3/420.

12. Hulâsatü'l-Fetâvâ. 1/169.

13. Hüsrev

a) Divan. 3/420

b) Deryâ-yı Ebrâr. 2/387

14. İbn-i Sînâ

a) Kanûn. 1/247.

b) Şifâ. 1/247.

15. İmam Zuzenî

Muallakat'tan Lebîd'in Kasidesinin Şerhi. 1/19.

16. Makamat-ı Harîrî Şerhleri

3/388.

17. Menakıb-ı Hâce

Hafız'ın hayatını anlatan bu eser hakkında H. Ritter şöyle der:

Hafız'ın sûfilik tarikatine bağlı olduğu hakkında yegâne kaynak Sûdî'dir ve onun bahsettiği *Menakıb-ı Hace* isimli eser elimizde yoktur.¹⁰⁷ Sûdî 1 yerde bu eserde geçen Farsça ibareyi aynen iktibas etmiş, diğer yerlerde ise Hafız'ın hayatıyla ilgili bilginin *Menakıb-ı Hace*'de zikredildiğini söyleyerek esere atıfta bulunmuştur.

1/50; 1/51; 2/42; 3/4; 3/97.

18. Mevlânâ Celaleddin

Mesnevi. 1/136.

19. Mevlânâ Câmî

a) Yusuf u Züleyha: 1/270.

b) Bahâristan. 1/402.

c) Subhatül-Ebrâr. 1/384; 2/19; 3/221.

d) Nefahâtül-Üns. 1/23; 1/334.

20. Mutarrizî

Makâmât- Harîrî Şerhi. 1/21; 1/153.

21. Nasır-ı Tûsî

Cevher-nâme. 1/185

22. Nizâmî

a) Mahzenü'l-Esrâr. 1/402

b) Leylî vü Mecnûn. 1/403.

c) İskender-nâme. 3/443.

23. Sa'dî-i Şirâzî

a) Bostan. 2/112; 3/292

b) Gülistan. 27 yerde Gülistan'a atıfta bulunmaktadır:

¹⁰⁷ H. Ritter, age., s. 66.

1/4; 1/5; 1/9; 1/26; 1/49; 1/76; 1/113; 1/152; 1/154; 1/235; 1/237; 1/373; 1/390; 2/59; 2/150; 2/395; 2/406; 2/407; 2/441; 3/16; 3/39; 3/77; 3/93; 3/207; 3/230; 3/380; 3/450.

24. Selman

a) Divan. 2/287.

b) Meşşâiye Kasidesi. 1/63.

25. Suyûtî

Telhîs Manzûmesinin Şerhi. 3/374.

25. Vâhid-i Tebrizî

Aruz. 1/118.

Eserlerinden bahsedilen veya edilmeyen bütün şairlerden kaç kere iktibasta bulunulduğunu gösteren bilgiler aşağıda verilecektir. İktibas edilen şiirlerin çoğunun müellifi belirtilmemiştir. En fazla Sa'di-i Şirâzî'den (34 kere) iktibas yapılmış. Onu Asafî (30 kere) ve Mevlânâ Câmî (25 kere) takib etmiştir. Toplam 237 iktibasta bulunulmuştur. Bunların çoğunluğu beyit, az bir kısmı ise mısradır.

Hangi şairden kaç kere iktibasta bulunulduğunu gösteren bilgiler şöyledir:

Müellifi belirtilmeyenler 95, Asafî 30, Attar 6, Bushak (Şirâzî) 2, Dakikî 1, Ehl-i Şirâzî 1, Emir Muizzî 1, Enverî 5, Hakanî 4, Hilalî 4, Hümayun 2, Hüsrev 9, Hüsrev-i Dehlevî 2, Irâkî 1, Kâtibî 2, Kemal Hocendî 3, Kemaleddin Selman 2, Kemal-i Isfahanî 1, Mevlânâ Celaleddin 2, Mevlânâ Câmî 25, Nizamî 2, Ömer Hayyam 1, Rudegî 1, Rükneddin Bekranî 1, Sabuhî 1, Sa'di-i Şirâzî 34, Selman 5, Suzenî 1, Şahidî 2, Şahin 1, Unsurî 1, Vahidi-i Tebrizî 2, Zahîr 2, Zahîr Faryabî 1.

Ayrıca eseri telif ederken her zaman yanı başında bulundurduğu ve 1000'e yakın yerde kendilerine eleştiriler yönelttiği Sürûrî ve Şemî tarafından *Hafız Divan'ına* yazılan şerhler de Sûdî'nin kaynakları arasında zikredilmelidir.

b – Sözlükler

Sûdî şüphesiz böyle bir eseri yazarken büyük çapta sözlüklere başvurmuştur. Bunlardan *Şerh-i Divan-ı Hafız*da geçen sözlüklerin isimlerini kaydetmek gerekir. Sadece eserde adı geçen sözlükleri kullandığı gibi bir sonuca ulaşmak doğru olmaz. Zaten sözlük adları eserde çok nadir olarak geçmektedir.

Aşağıda adı geçen sözlük adları veya müelliflerinden bir kelimenin anlamı hususunda görüş nakletmek için bahsedilmiştir.

Asmaî: Eser adı zikredilmez. 1/106; 3/213.

Esmâ-i Cârullâh: Müellifi belirtilmez. 2/424

Kamûsul-lügat: Müellifi belirtilmez. 3b. (Matbu nüshada yok)

Lâmiî Çelebi: Manzumesinde şöyle der diye bahsedilir. 1/156; 1/182; 1/206.

Lügat-ı Sâmi: 2/407.

Lügat-ı İmâmî: 1/153.

Nisâb-ı Sıbyân: Müellifi belirtilmez. 1/66; 2/424; 2/446.

Nîmetullah: Eser adı zikredilmez. 1/369.

Sihâh-ı Cevherî: Bazan Cevherî, bazan da Sihah-ı Cevherî olarak zikredilir. 1/17; 1/20; 1/31; 1/135;

Sihâh-ı Furs: Müellifi zikredilmez. 1/109; 1/118; 1/123; 1/193

Sihâh: Sihah-ı Cevherî veya Sihah-ı Furs diye belirtilmeksizin iki yerde zikredilir. 1/106; 2/42.

Sübha-i Sebâyîn: Müellifi belirtilmez. 1/220.

Şâhidî: Manzumesinde şöyle der diye bahsedilir. 1/66; 1/134; 1/153; 1/169

Telhîs Manzûmesinin Şerhi. Suyûtî. 3/374.

Tuhfe-i Hüsâmî: 1/108; 1/153; 2/10.

Vesîletü'l-Makâsîd: Müellifi zikredilmez. 1/123.

2. Sözlü Kaynaklar

Hafız Divanı şerhinin sözlü kaynakları kendilerinden ders aldığı ve divanın müşkil yerlerini kendilerine sorduğu hocalarıdır. Hayatı kısmında bu hususu genişçe ele aldık. Burada tekrarlamayacağız. Bunlar Şam'da kendisinden ders aldığı aynı zamanda şair olan Molla Halîmî-i Şîrvânî (2/190), Molla Ahmed Kazvinî (2/190), Molla Mehmed Emin (2/190), Bağdat'ta karşılaşp kendilerinden *Hafız Divanı*, *Bostan* ve *Gülîstan*'daki müşkil yerleri sorduğu tüccarlar¹⁰⁸, Diyarbakır'da kendisinin meclisine iştirak edip sorular yönelttiği Muslihu'd-dîn Lârî¹⁰⁹, Bağdat'ta kendisiyle görüşüp ders aldığı Hazreti Ali'nin türbesinin mücavirlerinden Mevlânâ Efdalü'ddin (2/191), Mevlânâ Sabûhî Bedahşî (2/190) ve hem şeyh, hem molla ve hem şair olan Şeyh Hüseyin Hârizmî'dir. (2/190)

¹⁰⁸ Sûdî, Şerh-i Bostan, C. I, İstanbul 1288, s. 482.

¹⁰⁹ age., s. 482.

D. ELEŞTİRİLER

Sûdî şerhinde eleştiriler büyük bir yekûn tutar. O Hafız hakkında yeri geldikçe görüşlerini ifade ettiği gibi kendinden önce *Hafız Divanı'nın* tamamına şerh yazan çağdaşları Sürûrî ve Şemî'yi çok şiddetli bir şekilde eleştirilere tabi tutar. Burada hemen şunu belirtelim ki Sûdî eleştirdiği kişilerin isimlerinden bahsetmez. İbn-i Kemalî eleştirirken ondan *Dekayku'l-Hakayık* sahibi diye bahseder. Sürûrî'nin ismi ise eserde 10 yerde geçmektedir. Bunların sadece üçünde eleştirme sözkonusudur. Diğerleri bilgi vermek ve atıfta bulunmak için zikredilmiştir. İbn-i Kemalî'nin *Hafız Divanı'na* şerhi yoktur. Sûdî gramer konularından bahsederken ona tenkitler yöneltmiştir ve bunlar da aşağıda görüleceği gibi sınırlıdır. İbn-i Kemalî'nin Hafız'ın bir beytinin şerhi hakkında Türkçe bir eseri olduğunu Atsız kaydetmektedir. Bunun hacmi de oldukça küçüktür. Bir de bir konu münasebetiyle Hayalî'ye yönelttiği eleştiri vardır. Sûdî'nin üç cilt halinde basılan matbu *Şerh-i Divan-ı Hafız* adlı eserinde sayfaların yanında derkenar olarak “Redd-i Sürûrî, Redd-i Şemî, Redd-i Sürûrî ve Şemî” ibareleriyle sık sık karşılaşırız. Sadece bir yerde “Redd-i Dekayku'l-Hakayık”, yine bir yerde “Redd-i Düretül-Hakayık”, yine bir yerde “Redd-i Sürûrî ve Şemî ve Konevî”, bir yerde “Redd-i Sürûrî ve Şemî ve İbn-i Kemal Paşa”, bir yerde “Redd-i Şemî ve gayrihi”, bir yerde “Redd-i Sürûrî ve Şemî ve gayrihimâ” ifadesiyle karşılaşırız.

Sayfa kenarındaki matbu bu ifadeler Sûdî'ye ait olabilir mi sorusuna bütünüyle evet demek imkânsızdır. Çünkü bunlar arasında Sûdî'den sonra şerh yazan Konevî hakkında da Redd-i Konevî ifadesi bulunmaktadır. Fakat Bayazıt Genel (Umumî) Kitaplığı No: 5494'te kayıtlı Sûdî'nin Bostana yazdığı şerhin yazma nüshasında eserin 2 Şevval 1006 / 8 Mayıs 1597 tarihinde tamamlandığı belirtilmekte ve kenarlarında aynı kaleminden çıkmış tashihler ve Redd-i Şemî ve Sürûrî ibareler bulunmaktadır. Nazif M. Hoca bu ifadelerin geçtiği nüshanın muhtemelen Sûdî'nin kendi elyazısı olduğu hükmünü vermektedir.¹¹⁰ Bu tarz Sûdî'nin kendi kaleminden çıkmış başka eserlere tesadüf edilirse bu nüshanın da ona ait olduğu kesinlik kazanacaktır.

¹¹⁰ Nazif Hoca, age, s. 27.

Şerh-i Divan-ı Hafız'da Redd-i Sürûrî 231, Redd-i Şemî ise 312 defa sayfa kenarında matbu olarak geçer. Bundan da anlaşıldığı gibi eleştirilerde ağırlıklı olarak Şemî hedef alınmış olmaktadır. Burada metinde herhangi bir eleştiri olmadığı halde çok az sayıda bazı yerlerde Sürûrî ve Şemî'nin adı geçtiğini de belirtelim. Bunlar kitabı baskıya hazırlayan kişilerin bu tarz anlamla Sürûrî ve Şemî'nin verdikleri anlamlar hakkında farklılık olduğunu farketmeleriyle konulmuş olmalıdır. Yine eleştirel ifadeler olduğu halde sayfa kenarında matbu olarak herhangi bir kayıt konulmadığı, yani kimin eleştirildiğinin belirtilmediği yerler de bulunmaktadır ve bunlar da epeyce fazladır. Toplam 545 kere bu "Redd-i ..." ile başlayan ifadelerden sadece 545 tenkidin yapıldığı düşünülmemelidir. Bazen bir beyitte onların yaptıkları birden fazla yanlışlar bulunmaktadır. Bazan da az önce belirttiğimiz gibi herhangi bir isim belirtilmediği durumlar vardır. Dolayısıyla Sûdî'nin kendinden önceki şarihleri eleştirdiği yerler binden fazladır. İnsan yapılan bu kadar yanlışları görünce Sûdî'nin ne kadar dikatli ve keskin bir anlayışa sahip olduğunu anladığı gibi eleştirilenler açısından da insanın aklına "Cehlin bu mertebesi sehl olmaz" mısrai gelmektedir. Eleştirileri tasniften önce Sûdî'nin şarihler hakkında kullandığı eleştiri üslubuna bakmakta fayda mülhaza ediyoruz.

– Eleştiri Üslubu

Sûdî kendinden önce şerh yazan şarihleri eleştirirken bazı ifadeler kullanır. Bunları şu şekilde madde halinde sıralayabiliriz.

a) Birbirine Tabi Olmak

Sûdî'nin eleştirilerinde gördüğümüz ifadelerden bir kısmı "sabıka lahık olmak, peyrevlik etmek, isrince gitmek" gibi tabirlerdir. Bu tarz ifadelerle Şemî'nin Sürûrî'ye tabi olması tenkit edilmektedir. Bilindiği gibi Sürûrî şerhini Şemî'den önce yazmıştır ve Şemî'nin ondan istifade ettiği tartışma götürmez bir gerçektir. Fakat sadece doğru anlamlardan değil yanlış anlamlardan da faydalanmış olacak ki Sürûrî'de görülen yanlışları tekrar etmiştir. Bunun farkına varan Sûdî bu hususta Şemî'yi bazı cümlelerle eleştirir ki onlardan bir kısım örnekler şöyledir:

“Terzîk-i edâda biribirine  aceb peyrevlik eylemişler.” birbirini taklîdle  aceb terzîk ma nâlar ihtirâ  eylemişler. 2/128–129. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Terzîk ma nâ virmekte lâhika sâbık ve muktedâ olmuş.” 2/422–423.

“ ndiyyât söylemekde  aceb biri birine peyrev olmuşlar.”. 3/132.

b) İfade Tarzının Beğenilmemesi

Bu tarz eleştirilerde anlam açısından herhangi bir yanlışlığın değil ifade tarzının uygun olmadığı vurgulanmaktadır. Genelde “hakk-ı edayı eylememiş, garip eda eylemiş” gibi ifadeler kullanılır.

“ aşık neylesün yimey p melâmet okını diyen ğarîb edâ eylemiştir.”. 1/269. (Redd-i Sürûrî)

Birinci mısradâ “ Ad  Hâfızın c nına anı eylemedi diyen hakk-ı edâyı eylemedi.”. 1/331.

Farsçada ya nî  i dedikleri yerde Türkçede yani ne derler. O halde ya neyledin diye anlam verenlere yani neyledin demek gerek. 3/201.

c) S ylenilenin Anlaşılramaması

Şarihler beytin anlamını anlamadıklarından dolayı kapalı ve anlaşılmaz ifade kullandıkları belirtilerek eleştirilir.

“Ma n -yı beyte vâsıl olmadıklarından ibhâm eylemişler.” 3/277

“Ma n sını ancak kendi bilir.”. 2/100. (Redd-i Sürûrî)

“Beytin ma n sını  aceb ibh mla   k eylemişler.” 3/183.

d) Dikkate DeĒer Olmama

Bazı yanlışları Sûdî tercüme ve şerhte vermez, sadece onları iltifata deĒmeyen saçmalıklar gibi sert ifadelerle nitelendirir. Bunlardan bir kısım örnekler şunlardır:

Bazıları bu beyti başkalarının saçmalıklarına dayanarak açıkladılar. Doğrusu tabiatında zerre kadar istikamet olan bu tarz hezeyanları jajha kabilinden sayar. 1/15. (Redd-i Şemî)

Bazıları bu telmihi bilmediklerinden öyle tuhaf şeyler yazmışlardır ki tabir edilmesi mümkün değildir. 1/41.

İlmi ve tabiatında yeterlilik olmayan kişi öyle saçmalıklar söylemiş ki deli söylemez. 2/253. (Redd-i Şemî)

“Bu beytiñ ma^cnâsında ba^czı kimseniñ terzîk-i te^vîline i^ctibâr olunmasun ki sudâ^c (baş ağrısı) virür.” 3/227. (Redd-i Şemî)

e) Genel İfadelerle Eleştirme

Burada yapılan yanlışa göre eleştiri ifadesinde farklılıklar görülmektedir. “Bilmezmiş, bilmemiş, ittilayı yok imiş, hata eylemiş” gibi ifadelerin yanında sert ifadelerle de karşılaşırız. Bu tarz ifadelerin bir kısmının örnekleri şöyledir:

“Edâda hatâ eylemiş.” 3/155. (Redd-i Şemî)

“Lafızda ve ma^cnâda habt-ı ^caşvâ eylemiş.” 3/195. (Redd-i Şemî)

“Hergiz şî^cr lezzeti dimâğına düşmemiş.” 3/339. (Redd-i Sürûrî)

“Toğrı manayı üstaddan tutmamış.” 3/382. (Redd-i Şemî)

“Vehm-i fâhiş eylemiş.” 3/443. (Redd-i Şemî)

“İstîlâhât-ı A^ccâmdan bî-haber imişler.” 3/258.

“İlm-i lügatden bî-behre imiş.” 2/3. (Redd-i Şemî)

“Diline gelen sözi söyler imiş.” 2/237.

““Aceb ^cindîcilerdir.” 2/162–163. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

“Böyle ^cindiyâtı terkeylese evlâ idi.” 3/170. (Redd-i Şemî)

“Sibâk ve siyâk-ı kelâmı tedebbür ider degil imiş.” 3/187. (Redd-i Şemî)

“Zevîl-^cukûlden sâdır olmaz.” (Redd-i Sürûrî) 3/229.

“Hatâyı gün gibi rûşen eylemişler.” 2/264. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

“Mezkûr beyitleriñ ve bunlar gibileriñ ma^cânîsine hergiz vâsıl olmamışlar ve olamazlar.” 1/41. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Bal kelimesine kuyruk anlamı veren “hayli tedebbür eylemiş.” 1/122. (Redd-i Sürûrî)

“Beytiñ netîcesinde hayli zahmet çekmişdir ve bu netîceden soñra bî-netîce çok kelimât eylemiş. °Afe'llâhu °anhu.”. 3/263.

Burada zımnî bir istihza göze çarpmaktadır. Önce bir övgü var gibi. Bu kişi beyti anlamak için bir hayli zahmet çekmiş, sonra ne olmuş, zahmetinin karşılığını alabilmiş mi? Ondan sonra da neticesiz bir hayli kelimeler söylemiş, yani yine boşuna zahmet.

Acemler Tatarı Türk derler. Yağmacılık ve çapulculuk onların şanıdır. “Türk-i felekden murâd mâh-ı nev olmak rûşendir diyene ne münâsebet diriz. Mâh-ı Ramazândır diyene de böyle diriz.” 1/300.

Bûy ümit anlamındadır, koku anlamında değildir, halka buna karinedir diyen “habs ve kayda lâyük dîvâne imiş.” (Redd-i Şemî) Çünkü halka kayda münasiptir, koku ve ümitle münasebeti asla yoktur. 3/193.

f) Yanlışlık Yapılan Kelime veya Cümledeki İfadeleri Kullanarak Eleştirme

Sûdî'nin eleştiri üslubunda görülen bir özellik de onun yanlış anlamlandırılan kelime veya cümlede geçen bazı ifadeleri kullanarak eleştiride bulunduğuudur. Bu Sûdî'nin keskin zekâsını ve dili kullanmaktaki başarısını gösterir. Bu tarzda ifadelerle eleştirilerde oldukça fazla karşılaşırız. Eleştiriler kısmında Sûdî'nin bu tarz ifadelerini aynen korumaya gayret ettiğimizden burada bazı örneklerini vermekle yetineceğiz.

“Zîrâ, biz gördük, muhkem bir câhil idi diyen muhkem câhilâne edâ eylemiş.” 1/399–400. (Redd-i Şemî)

Yanlışlık muhkem cahil idi ifadesinde olduğu için aynı ifade kısmen değiştirilerek eleştiri cümlesi haline getirilmiştir.

“Dânîniñ mef'ûli mısırâ°-ı sâni'dir diyen nâ-dânlık idüp beyti bozmuş, evi harâb olsun.” 1/48. (Redd-i Şemî)

Burada yanlışlık yapılan kelime dâni fiilidir. Eleştiride nâ-dânlık yaptığı zikredildiği gibi beyti bozduğu için beyt kelimesinin Türkçesi kullanılarak evi harap olsun denilmiştir.

Akl-ı küll'ü akl-ı gül okuyarak “gülün ʿaklı seni yüz ʿaybla müttehem tutar diyen ʿakl-ı evvel ğayr-i mesmûʿ bîkr mâʿna ihtirâʿ eylemiş.” 1/386. (Redd-i Sürûrî ve Şemʿî)

Burada akl-ı küll kelimesi yanlış okunduğu için eleştirilen kişi akl-ı evvel diye nitelendirilmiştir.

İkinci mısırda hayl kelimesi yerine nil yazıp anlamında “ġam leşkeri benim ʿaklım ırmağını yerinden iletdi diyen Nil ırmağı deñlü fâhiş hatâ eylemiş.” 2/262.

Yanlışlık hayl kelimesi yerine Nil kelimesi yazılarak yapıldığı için tenkitte Nil ırmağı kadar büyük yanlış yapıldığı söylenmiştir.

İkinci mısraın anlamında “uyuz lâġarım, yoksa ġazanferiñ şikâriyim diyen ʿaceb cereb-dâr (uyuzlu) maʿnâ virmiş.”. 2/449–450.

Cılız, zayıf anlamındaki laġar kelimesine uyuzlu anlamı verilince Sûdîni cümlesi hazırdır: Uyuzlu mana.

“Bûse mî-zedem bunda vedâʿdan kinâyetdir diyen kimse maʿnâ-yı beyte külliyyen vedâʿ eylemiş.”. 3/23. (Redd-i Şemʿî)

Öpmek anlamındaki fiile veda anlamı verilince eleştiri ifadesi beytin anlamına bütünüyle veda etmek olarak kullanılır.

Âhûr Türkçe âhır Farsçadır diyen hayvan “âhûrî bilmez imiş.” 3/392. (Redd-i Şemʿî)

Burada ahur kelimesinin hangi dilden olduğu hakkında yanlışlık yapılması Sûdînin bu kişiyi ahırda yaşayanlara benzetmesine sebep olmuştur.

“Murâd el-mecâzu kantaratu'l-hakîkati hasebince bende olan ʿaşk-ı mecâzî kaçan hakîkate mübeddel olur diye girye ve tefekkürdeyim dimekdir diyen maʿnâ-yı beytinden mecâz ve hakîkat mâbeyni mikdârı dûr düşmüşdür.”. 3/118.

Beyte zoraki tasavvufi anlam verilmek için mecaz ve hakikat kavramları kullanılınca eleştirinin ne olacağı anlaşılmaktadır: Beytin anlamından mecazla hakikat arasındaki uzaklık kadar uzak düşmek.

Birinci mısraın anlamında “gel gâribler ahşâmına ve bizim gözümüz yaşını gör diyenler bâniñ ma’nasını ahşâm zulmetinde güm eylemişler.” 3/213.

Bu beytin anlamında zorluk olduğu için bu şekilde açıklandı diyen “hüb-edâya mâlik imiş. Tayyabe'llâhu enfâsehu.”. 3/262.

Gayet açık anlamı olan bir beyte anlam verilirken beyitte kapalıktan bahsediliyor. Ne denebilir ki: Allah nefesini temiz ve mübarek etsin!

Farsçada kemter kelimesinin bütünüyle nefyetmek anlamında kullanıldığını bilmeyerek “kemter üftediñ manasını azrak (daha az) düşer diyenler ıstılahdan kemter âgâh imiş. 3/350–351 (Redd-i Sürûrî ve Şem’î)

Kemter kelimesinde yanlışlık yapılıyor. O halde eleştirinin aynı kelimeyle yapılması son derece yerinde. Kemter agâh, yani hiç haberi yok. Şayet onlar bu kelimeyi daha az anlamında alıyorsa eleştiriye de aynı şekilde algılayabilirler.

Yukarıda kısmen mizahlı üslupla açıkladığımız örneklerde bir husus açıkça görülmektedir. Sûdî dile son derece hâkim ve keskin zekâlî birisidir. Böyle birinin yapılan yanlışlar karşısında bu iki silahını kullanmaması düşünülemezdi. Sûdî de bunu yapmıştır.

Bütün bu açıklamalardan sonra eleştirileri şu iki ana başlık altında sınıflandırabiliriz:

1. ŞARİHLERLE İLGİLİ ELEŞTİRİLER

Şarihlerle ilgili eleştiriler çok geniş bir yelpazede karşımıza çıkar. Bunları kategorize etmeden önce Hafız Divanı'na şerh yazmamış fakat *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da zaman zaman Sûdî'nin eleştiri oklarına hedef olmaktan kurtulamayan İbn-i Kemal'e ilgili kısımlara topluca bakmakta yarar vardır.

İbn-i Kemal Türkçe iktibaslarda zikrettiğimiz gibi Sûdî'nin ikinci olarak kendisinden en çok iktibasta bulunduğu kişidir. Sûdî müellifin adını Kemal Paşazade, İbn-i Kemal Paşa ve Kemal Paşaoğlu olarak kullandığını daha önce kaydetmiştik.

İbn-i Kemal'in kendisinin değil de bir yerde eserinin ismi zikredilerek eleştiride bulunulur. Hem de adı geçen kitabın çok yerlerinde böyle yanlışlar yapıldığını belirtir. Şimdi Sûdî'nin ifadesine bakalım:

Dekâyku'l-Hakâyık sahibi kâm kelimesini gâm okuyarak hem adım, hem de damak anlamındadır diye söyler. Onun bu tarz yanlışları çoktur ve kitabının çok yerlerinde böyle yanlışlıklar görülür. 2/225.

Sûdî bu kelime hakkında “Kâm, kâf-ı °Arabîyle, tamak ma°nâsınadır.” dedikten sonra Mevlânâ Câmî ve Asafî'nin şiiirlerinden delil getirir. Demek ki kâm damak anlamında, gâm ise adım anlamındadır. Eski imlada kef harfi hem ke, hem de ge okunabildiği için böyle yanlışlara düşünülmesi kaçınılmaz olabilmektedir. Ama Farça eser yazan bilginlerin böyle yanlışlara düşmesi oldukça garip bir durumdur. Aynı yerde Sürûrî'yi tenkit için de şu ifade kullanılır: “Kâm, kâf-ı °Acemîyle, tamak ma°nâsınadır diyen Fârisîde henûz kâma vâsıl olmamış.” Burada matbu nüshada sayfa kenarında Redd-i Sürûrî yazıldığını hatıratalım.

Görüldüğü gibi hem İbn-i Kemal, hem de Sürûrî kâf-ı Acemî kaydını kullanarak kelimenin gâm okunduğunu ve bunun da hem damak, hem de adım anlamında olduğunu belirtmektedirler.

Burada İbn-i Kemal'in adı geçen eseri hakkında Şemseddin Samî ve Nihal Atsız'ın verdiği bilgilere bakmakta fayda var. Şemsettin Samî şöyle der:

“Elfaz-ı müteradife-i Fârisiye beynindeki farkları mübeyyin *Dekâyku'l-Hakâyık* ünvanıyla bir kitap”.¹¹¹ Yani Farsçada eş anlamlı kelimelerin veya yazılışları aynı olan lafızların aralarındaki farkları anlatan bir kitap.

Nihal Atsız ise İbn-i Kemal *Dekâyku'l-Hakâyık* eserinde 400 civarında Farça kelime hakkında bilgiler verildiği notunu düşer ve müelifin *Cami'ul-Furs* adıyla Farsça grameri ve sözlüğü ile ilgili bir eserinden bahseder.¹¹²

Lügat-i Naci'de kâm karşılığı olarak sadece murat, istek yazılmaktadır. *Persian-English Dictionary*'de ise kâm ve gâm ke ve ge harflerinde ayrı ayrı

¹¹¹ Şemsettin Samî, age., s. 3886

¹¹² Nihal Atsız, “Kemal Paşaoğlu'nun Eserleri”, Şarkiyat Mecmuası VI, İstanbul 1966, s.71-112

yazıldıktan sonra Sûdî'nin belirttiğine uygun olarak kâmin murat, gâmin ise adım anlamında olduğu zikredilmektedir.

İbn-i Kemal'in eleştirildiği ikinci yerde isim zikredilmez, fakat derkenarda Redd-i Dekayku'l-Hakayık diye not düşülmüştür. Eleştiri zâr ile zârî arasını ayıramaması sebebiyledir. 1/162

Burada ifade biraz daha ağırdır. Ehl-i Furs geçinenler, yani Farsça bildiğini iddia edenler. Üstelik böyle sık kullanılan bir ek hakkında bu tarz yanlışlıklar yapılmaktadır.

Şu ifadeler de İbn-i Kemal'i hedef almış gibidir. Burada İbn-i Kemal'in başka bir özelliği söylenmektedir ki o da şudur: “kendüye hüsn-i zannı gâlibdir”

“Zârla, zârîniñ mâbeyninde fark fâhişdir, ğarâbet bundadır ki Rûmun ekser ehl-i Fûrsi ikisiniñ arasını fark eylemedi. Hattâ birisi ki kendüye hüsn-i zannı gâlibdir, “Hoş nâlehâ-yı zâr dâşt”ıñ ma^cnâsında hoş zâr ve nâleler tutdı dimiş.” 1/193.

Aşağıda nakledeceğimiz kısmın matbu derkenar kısmında Redd-i Dürretü'l-Hakâyık ve Sürûrî yazmaktadır. Eserin kime ait olduğunu bilmiyoruz. *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğunda* da bu adla bir esere rastlanılmamaktadır. Atsız'ın İbn-i Kemal'e ilgili araştırmasında İbn-i Kemal'in bu adla bir eserinden bahsedilmez. Baskı yanlış olup *Dekayku'l-Hakayık* yerine de yazılmış olabilir. Bu örneğe de bakmakta fayda var:

Be-savt-i bülbül u kumrî eger ne-nûşî mey
°İlâc-ı key konemet k'âhiru'd-devâ'î el-keyy

Tercüme: Şayet bülbül ve kumru avazıyla şarap içmezsen sana dağlama ilacını yaparım, çünkü hadiste dağlama son çaredir denilmiştir, yani bir bir hastalık için uygulanan değişik ilaçlar fayda vermezse onun için son çare dağlamak olur. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Bahar mevsiminde şarap içmezsen seni dağlamak gerek ki aklın başına gelsin, nitekim deliliği izale için hastanın başını dağlarlar.

Bu anlamları verdikten sonra Sûdî “Evvelki key lafzını Fârisî zan idenler sehv eylemişler” diye bir ifade kullanır. 3/247.

Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır zannediyoruz. Sûdî hakkında oldukça senakâr ifadeler kullanan ve onu Hafızî hakikaten mükemmel anlamıştır gibi ifadelerle öven Abdülbaki Gölpınarlı da herhalde Sûdî şerhine bakmamış olacak ki key kelimesini dağlamak olarak değil de Farsça nasıl anlamında soru edatı olarak almıştır. Gölpınarlı'nın tercümesi şöyledir:

“Bülbül ve kumru sesiyle şarap içmezsen seni nasıl tedavi edebilirim ki? İlacın sonu dağlamadır, en son ilaç budur.”¹¹³

Farsça key nasıl anlamında bir soru edatıdır. Arapça key ise dağlamak anlamındadır. (aslî keyy). Key lafzı Farsça kabul edilince tamlama olmaz ve mısranın Gölpınarlı'nın da gösterdiği şekilde şu şekilde okunması gerekir:

‘İlâc key konemet k'âhiru'd-devâ'i el-keyy

Bu şekilde okunsa vezin açısından bir problem yoktur. Ama anlam şu şekilde olur: “Sana nasıl ilaç yapabilirim, çünkü dağlamak son çaredir.” Görüldüğü gibi üslubun ve anlamın kabul edemeyeceği bir yanlışlık yapılmıştır. Doğrusu Sûdî'nin belirttiği gibidir ve anlam; “sana dağlama ilacını uygulayacağım, çünkü başka çare kalmadı, son çare dağlamaktır.”, olmalıdır.

Bu bilgilerden sonra şarihlerle ilgili eleştirileri genel olarak şu şekilde tasnif edebiliriz:

a- Şekil ve Tertiple İlgili Eleştiriler

Hafız Divanı tertibinde şiirleri ait olduğu kısmın değil de başka bir kısmın içerisine koymaktan ortaya çıkan yanlışlar Sûdî'nin dikkatinden kaçmaz. Bu tarz yanlışlar hem şarihlere hem de *Hafız Divanı* müstensihlerine aittir. Bir kısım örnekleri şunlardır: (Parantez içerisinde geçen ifadeler matbu nüshadaki derkenar ifadelerdir.)

Nazım şekli olarak kıta tarzında yazılan bir şiiri gazel tarzına çevirenler için “ziyâde üslûbsuzluk eylemişlerdir.” tabirini kullanır. 2/252. (Redd-i Sürûrî ve Şem'î).

¹¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Hafız Divanı* (Tercüme), İstanbul 1989, s.478.

Yine bir kıtayı rübailer arasına koyup ona rübai diyenlerin temyiz ve teşhis yeteneği olmadığını belirtir. 3/404. (Redd-i Sürûrî ve Şem'î)

Aynı yanlış bir daha tekrarlanınca eleştiri de tekrarlanır. 3/405. (Redd-i Sürûrî ve Şem'î)

Yine rübailer arasında bir gazelin bulunmasını tuhaf bir hata olarak tanımlar. 3/375. Derkenarda bu yanlışın kime ait olduğu belirtilmemesine rağmen Sürûrî divanında adı geçen gazelin rübailer arasında yazıldığını görmekteyiz.

Bir gazelin makta beytinin yanlışlıkla başka bir gazelin sonunda yazılması Sûdî'yi öfelenendirir ve insanın bu kadar kör tabiatlı olamayacağını belirtir. Çünkü yerine konulan beyit gazelle kafiye ve redif bakımından uyuşmamaktadır. Çünkü gazelde hem kafiye hem redif olmasına rağmen yerine konulan makta beytinin sadece kafiyesi uygunluk arz etmektedir. 2/327. (Redd-i Şem'î)

Kıta şeklinde yazılan bir şiiri gazel şekline sokmak için kafiyelerinin değiştirilmesini de hata olarak niteler. 2/251. (Redd-i Sürûrî ve Şem'î)

Beyitlerin sırası hususunda da benzer yanlışlıklara düşülmektedir. Sûdî'ye göre böyle beytin gazeldeki yerinin değiştirilmesi beyitlerdeki maksatı anlamamaktan doğmaktadır. 1/207.

Bir yerde de şöyle der: Hafız'ın maksadını anlamayanlar mahlas beytini bu beyitten sonra yazmışlar. 3/312.

– Şarihlere Tabi Olup Sonra Pişman Olması

Sûdî gazeldeki beyitlerin sıralanması hususunda bazan kendisi de şarihlere uyararak böyle yaptığını, aslında beytin yerinin başka bir yer olduğunu söyler. Şu örnekler bu hususu göstermektedir:

Bu beyit bir önceki beyitten evvel yazılmalıydı, fakat Sürûrî sonra yazdığı için biz de sonraya bıraktık. 2/172.

Bu beyit “key yâftî” beytinden sonra yazılmalıydı, fakat şarihlere uyararak bu tertibe riayet ettikse de sonra pişman olduk. 3/275.

Bu beyit delk-i mülemma' beytinden sonra yazılmalı idi, burayla ilgisi olmamasına rağmen şarihlere uyararak buraya yazdık. 3/278.

b- Nüsha Yanlışlığı ve Okuma Hataları ile İlgili Eleştiriler

Burada iki durum karşımıza çıkmaktadır. Birisi nüshalardan yanlış yazmak veya yanlış bir nüshayı esas almak, diğeri ise doğru yazılmış mısrayı yanlış okumak. Her iki durum da anlamın bozulmasına sebep olmaktadır. Sûdî bu durumu şöyle tespit eder: “Zirâ nâ-mevzûn olan elbette ma'âna hatâ ider.” 2/37. Yani şiir yanlış yazılınca anlam da hatalı olacaktır.

Bu tarz yanlışlar;

1- Ayrı iki kelimenin tamlama şeklinde düşünülerek okunması

2- Atıf vavının terkedilmesi veya olmadığı halde konulması

3- Kelimenin telaffuzunun yanlış söylenmesi

4- Farklı kelime yazılması

5- Olumlu fiilin olumsuz veya olumsuzun olumlu olarak alınması (Farsça imlada be harfinin noktasının üste veya alta konulmasıyla oluşabilmektedir ve sıkça görülen bir yanlıştır)

6- Fazla veya eksik kelime bulunması (her iki durum da hem vezni, hem de anlamı bozmaktadır)

7- İki unsurdan meydana gelmiş bir şeyin tek bir kelime olarak okunması

gibi yanlışlardır. Bu tarz yanlışlar da kısmen şarihlere, kısmen de *Hafız Divanı* müstensihlerine ait olmaktadır. Bir kısım örnekleri şöyledir:

Ayrı iki kelime olan âb ve rûy kelimelerini tamlama şeklinde âb-ı rûy olarak okuyan yanılmıştır. 1/14.

Beyitte cümlenin zarfı olarak ne güzel anlamında olan garib lafzının rengin kelimesine bağlanması, (ber ruh-ı rengîn garîb) yani garip renkli yanak anlamı verilmesi dahi “câyizdir diyen garîb söz söylemiş.” 1/55. (Redd-i Şemî)

“Nişestegân (oturanlar) yerine şikestegân (kıranlar) diyen beytin anlamını kırmış. 1/26.

“İnsâf-ı sitem (zalimden ettiği zulmün hayfını almak anlamına gelen bu tamlamayı insaf u sitem şeklinde yazanlar manayı bilmediklerinden bu yanlış düşmüşlerdir. 1/50.

Bi-pursîd (sorunuz) yerine me-pursîd (sormayınız) yazmışlar, fakat hiçbir nüshada bu şekilde bulunmamaktadır. 1/174.

Birinci mısradaki ğam lâfzını yazmayanlar veznin bozulacağı farkında değiller. 2/96.

Lîk yerine lîkin yazan bir harf fazlasıyla vezni bozmaktadır. 2/132.

Tecemmüli tahammül şeklinde yazanlar mahallin tahammülünü (bu yerin bunu kaldıramayacağını) anlamamışlar. 2/177. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Mısra sonundaki melâlet kelimesi yerine melâmet yazanları levm etmek gerek. 2/206. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Mey yerine men yazan men ile mey kelimesinin farkını anlayamamıştır. 2/231. (Redd-i Sürûrî)

Vâteş-i çehre yerine vav harfini düşürüp âteş-i çehre yazanlar bilgisizlerdir. 2/238. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Hudâ-râ yerine Hudâyâ yazanlar hem nüshaların çoğuna zıt yazmışlar, hem de bu şekilde yazılınca anlamın tutarsızlığının farkına varmamışlardır. 2/343.

“Pâk-dînân yerine pâk-bînân yazanlar kafiye'nin tekrar edildiğinin ve şiirin kusurlu duruma düşürüldüğünün farkında değillerdir. 3/135.

Yârâ kelimesini yârân zanneden zannında kalmıştır. 3/326.

Yâ râyî (veya Ray yani Hint padişahı) ibaresini yârâyî şeklinde tek bir kelime olarak düşünüp ona göre anlam veren yâ'nın bağlama edatı düşünmediğinden hikmetsiz söz söylemiştir. 3/342.

Bu örnekte görüldüğü gibi ayrı olan iki kelime “yâ Râyî: veya Hint padişahı” tek bir kelime olarak “yârâyî: muktedir birisi” şeklinde düşünülerek yanlış anlamlandırılmaktadır.

“Tabîb kelimesini tabîbân şeklinde çoğul olarak yazan vezne uyup uymadığının farkında değildir. 3/362. (Redd-i Şemî)

Ruh yerine gam yazan kimsenin anlamdan zerre kadar nasibi yoktur. 3/398.” (Redd-i Şemî)

Birinci mısradaki men lafzını yazmayanlar oldukça ölçsüzlük yapmışlardır. 3/417. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Dâne yerine dâm yazan sözün akışından habersizmiş. 3/425. (Redd-i Sürûrî)

Kelimenin Telaffuzunun Yanlış Söylenmesi

Okuma hatalarının bir kısmı anlam açısından değil telaffuz açısından problem oluşturmaktadır. Şu örnekler yeterli bilgi verecektir.

Fuzûl kelimesi fezûl olarak okunur diyen “fuzûl ‘aceb câhil fuzûl imiş.” 2/112.

Kabarcık anlamındaki habâb kelimesinin kara yılan anlamındaki hubab şeklinde okunacağını söyleyen lügat ilminde ne kadar mahir birisiymiş. 2/147. (Redd-i Sürûrî)

Bi-ber fiilinin sadece bu-ber şeklinde okunmasının doğru olacağını söylemek eksiktir, çünkü her iki şekilde de okunabilmektedir. 2/295. (Redd-i Şemî)

c- Gramatikal Eleştiriler

1. Edat ve Eklerle İlgili Eleştiriler

Sûdî'nin Şerhinde Kullandığı Teknikler başlığı altında bazı edat ve eklerin fonksiyonlarına kısaca temas ettiğimiz için burada o bilgileri tekrarlamayacağız. Sadece harflerin fonksiyonlarıyla ilgili eleştirileri kısaca göstermek istiyoruz:

– “Ye” harfi

Birçok fonksiyonu olan bu harfle ilgili yanlışlıklar iki açıdan ele alınır:

a) Kafiyelelerdeki Tutarsızlık

Sûdî bu harfin fonksiyonunun tesbiti ile ilgili yanlışlıklarda belirttiği bir husus vardır. O da şudur:

Bir şiirin kafiyelerinde fonksiyonları farklı olan yâ harfi bir araya gelemmez. Meselâ yâ-yı vahdet (birlik yâ'sı) masdar yâ'sı ve nisbet yâ'sı bir şiirin kafiyelerinde bir arada bulunamaz. Çünkü fonksiyonları farklıdır. 2/173. Dolayısıyla bunu bilmeyenlerin iki yanlış yaptıklarını söyler: Biri kafiye harfini bilmemek, diğeri manaya hâkim olamamak. Şimdi bu tarz yanlışların yapıldığını belirttiği bir kısım örneklere bakalım:

Vahdet veya tenkîr bildiren yani “bir” veya “herhangi bir” anlamındaki yâ harfinin nisbet yâ'sı olduğunu söyleyen kafiye harflerinden bütünüyle habersiz birisidir. 2/114. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Tâcverî keimesinin sonundaki yâ harfi “bir” anlamına gelen vahdet yâ'sı olduğunu söyleyen kafiye bilgisinden habersiz birisidir. Çünkü vahdet yâ'sı masdar yâ'sı ve nisbet yâ'sı bir şiirin kafiyelerinde bir araya gelemmez. 2/173.

“Hümâyî kelimesini sonundaki yâ harfini masdar yâ'sı olarak kabul eden hem anlam bakımından yanlışlığa düşmektedir, hem de kafiye harfinden habersizdir. 2/227. (Redd-i Şemî)

Sipâhî kelimesindeki yâ harfini vahdet harfi fonksiyonunda alan hem kafiye bilgisinden nasipsiz, hem de manadan haberi yok. 3/232. (Redd-i Şemî)

Niyâz-ı şebî tamlamasının sonundaki yâ harfinin nisbet harfi olduğunu söyleyen ve anlamını geceye mensûb olan niyâz şeklinde veren kafiye bilgisinden nasipsiz birisidir. Çünkü vahdet veya tenkîr yâ'sının nisbet yâ'sı ile bir şiirde bulunması kafiye kusurlarındandır. 3/285.

Mumyâyî kelimesinin yâ'sını vahdet için kabul edenler hem kafiye harflerini hem de anlamı bilmemektedir. 3/309.

b) Anlam Tutarsızlığı

Aslında kafiyelede olsun veya olmasın yâ harfinin türünün doğru tespit edilememesi kaçınılmaz olarak anlam yanlışlığına da sebep olacaktır. Ayrıca bazan

iki ihtimalli bir durum ortaya çıkabilmektedir. Sözelimi hem harf-i vahdet hem de harf-i tenkir olması anlamca mümkün iken tek bir ihtimalin dikkate alınması da eleştiri konusu olmaktadır. Bununla ilgili eleştiriler 50'den fazladır. Bir kısım örnekleri şöyledir:

Eşkî kelimesinin sonundaki yâ harfi bazılarının dediği gibi vahdet değil tenkîr bildirmektedir, yani bir gözyaşı değil herhangi bir gözyaşı anlamındadır. 1/19. (Redd-i Şemî)

Hâkî'de yâ vahdet bildirir, nisbet bildirmez, toprağa mensup değil bir toprak demektir, nisbet anlamı verenler düşünmeden söylemişlerdir. 1/33.

“Şâhî kelimesindeki yâ nisbet harfidir, şaha mensup anlamındadır, masdar harfi olarak kabul edip şahlık anlamı verenler karıştırmışlardır. 1/54. (Redd-i Sürûî ve Şemî)

Burada eski imla ile ilgili bir hususa temas etmek gerekir. Eski Anadolu Türkçesinde akuzatif ekinin hemze ile gösterilmesine benzer bir durum eski Farsça imlasında da karşımıza çıkmaktadır. *Hafız Divanı* şerhinde sık sık atıfta bulunulan bu hususu Sûdî daha geniş olarak *Gülîstan* şerhinde bahsettiği için önce oradaki bilgilere bakalım. Sûdî şöyle der:

Sonu ha-i resmî ile biten kelimelerin üzerinde yazılan hemze sadece harf-i tevessüldür. (*Hafız Divanı* şerhinde harf-i müctelibe ve hemze-i müctelibe adı da verilen bu hemzenin yâ harfini önceki harfe birleştirmek için geldiği söylenir.) Vahdet (birlik) anlamını belirten mukadder “yâ” ise yazılmaz. Müttekaddimîn (önceki bilginler) bu “yâ” harfini “resmî hâ” harfinden sonra yazıp gösterirlerdi, fakat müteahhirîn (sonradan gelenler) resmî hâ'nın üzerine “ayn-ı betrâ” (güçük ayın, yani kuyruğu olmayan ayın harfi) koyarlar, bu işaret hem “yâ” harfini hem de “hemze”yi karşılardı.¹¹⁴

Diğer şarihler birlik anlamını verdiğinde bu hemzeyi vahdet hemzesi, bildirme eki ikinci şahıs eki anlamını verince hitab hemzesi veya masdar anlamı verince masdar hemzesi diye adlandırmışlardır. Sûdî ise bu tarz isimlendirmeye

¹¹⁴ Sûdî, Şerh-i Gülîstan, İstanbul 1249, s. 218.

şiddetle karşı çıkar, ona göre bu anlamları veren hemze değil mukadder olan (varsayılan) yâ harfidir, hem burada hemze yoktur, sadece ayn-ı betrâ (güdük ayın, kuyruksuz ayın) vardır ve bu hem hemze hem de yâ harfini göstermek için yazılmaktadır. Hemzenin fonksiyonu sadece tevessüldür, yani ona vesile kabul edilmesidir ve yâ harfini kendinden önceki harfe bağlamasıdır. *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ın çok yerinde diğer şarihlerin tekrar edilen bu görüşlerine bazen kısaca bazen de açıklamalı olarak eleştiriler yöneltilmiştir. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Dâde'i lafzında hemze hitâb içindir (-sin eki görevinde) diyen muhatap kabul edilmeye layık değildir. (Redd-i Şem'i) Çünkü burada hemze yoktur, belki hemzenin nişanesi olarak yazılan °ayn-ı betrâ vardır. İkinci olarak, Farsçada hemze hitab için (-sin eki görevinde) gelmez, bu anlamı yâ harfi verir. Ve resmî he harfinden sonra bu yâ harfi yazılmadığı için onun yerine nişanesi olan güdük ayın işareti yazılır, hem hemze hem yâ olarak telaffuz edilir. 1/39.

Sonu he harfiyle biten gonce'î kelimesinde hemze vahdet, hitab ve masdar fonksiyonunda olması mümkündür diyen birden çok yanlış düşmüş. Çünkü bu anlamları yâ harfi vermektedir. Ve hemze-i müctelibe yâ harfini mâkabline (öncesine) bağlamak içindir. 1/216.

– “Be” harfi

Bu harfin de birden fazla fonksiyonu vardır. Bunları bazı harf ve edatlar başlığında ele aldığımızdan burada tekrar etmeyeceğiz. Bununla ilgili yapılan yanlışlar ve Sûdî'nin bunları eleştirmesi fazla bir yekûn tutmaz. Aşağıda bir kısım metinler aynan verilecektir. İki nokta üst üste konulduktan bir kısım açıklamalarda bulunulacaktır:

“Be-çeşmde bâ harf-i zarf veyâ harf-i sıladır. Bâ-yı sebebiye diyenden sebebini sormak gerek.” 1/18. (Redd-i Sürûrî): “Göz sebebiyle” değil “göze” veya “gözde” anlamında olması gerekir.

“Be-hod, bâ musâhabet ifâde ider. Sebeb için diyen bî-sebeb söylemiş.” 1/30: “Kendi için” değil “kendine” anlamındadır.

“Be-seretiñ bâsını kasem için tutanlar, kasemle tahsîs ma[°]nâlarını fark eylemezler imiş.” 1/49. (Redd-i Sürûrî ve Şemî ve Konevî): “Başına yemin olsun” değil “başın hakkı için” olması gerekir.

“Be-ışkda bâ sebebiyet ifâde ider, seniñ ışkında diyen yañlış ma[°]nâ virdi.” 1/63. (Redd-i Sürûrî): “Senin aşkında” değil, “senin aşkın sebebiyle” olmalıdır.

“Mısra[°]-ı evvelin ma[°]nâsını bir cura[°] ver ki kerem sâhibleriniñ meyhânesinde diyen bâyı harf-i zarf ahzında hatâ eylemiş.” 2/123: Burada “meyhanesinde” değil “meyhanesine” anlamındadır.

“Ez” harfi

Ayrılma hali eki fonksiyonundadır. Türkçede ayrılma hal ekinde de görüleceği gibi bazan sebep bildirir. Bir yerde bu harfin türüyle ilgili yanlış yapıldığı belirtilir.

“Ez bunda bir yerden başlanıldığını bildiren min-i ibtidâ[°]ıye (-den, -dan) anlamındadır. Min-i ecliye (sebeb bildiren –den eki; -den dolayı) zanneden yanlış zanda bulunmuştur. 1/103. (Redd-i Şemî): Beyitte geçen “ez-ân”, “ondan dolayı değil” “ondan” anlamındadır.

– “Der” harfi

Bulunma hali görevindedir. Bazan “-e, -a” fonksiyonunda olur. Bir yerde bununla ilgili eleştiri vardır.

Der lafzını bâ-yı sıla (-e hali) manasına alan bilmez imiş. 3/345. (Redd-i Şemî)

– “Ki” edatı

Bu edatın da birden fazla fonksiyonu vardır. Bazan bağlama edatı olup yan cümlelerin teşkili için kullanılır. Bazan çünkü anlamında kullanılır, bu fonksiyonda olduğunda edat-ı ta[°]lil diye adlandırılır. Bununla ilgili örneklerin bir kısmı cümle anlamlandırılmasıyla ilgili yanlışlarda zikredilmiştir. Burada herhangi bir anlam vermeden yanlış olduğunu belirttiği örnek zikredilmiştir.

“Ki harf-i râbit-ı sıfat, yani sıfatı isme bağlayan harf. Bunu edat-ı talîl (çünkü anlamında) kabul eden ma'lul karakterli birisidir. 2/359. (Redd-i Şemî)

“Vâv” harfi

Vâv harfinin bağla edatı olması dışında diğer fonksiyonları da vardır. Bu fonksiyonlar göz önüne alınmazsa yanlışlıklar oraya çıkmaktadır. Meselâ:

Fakat anlamında olan vâv harfi için zaid diyen vâv harfinin bu anlamda olduğundan habersizdir. 1/227. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Vâv burada hal harfidir, başında bulunduğu cümleyi zarf durumuna sokar, bu harfi zâid olarak kabul eden zaid yani boş konuşmuştur. 2/194.

– “-gâr” eki

İsimden isim yapım ekidir. Sûdî'nin de belirttiği gibi “-cı” anlamındadır. Bununla ilgili yapılan yanlış telaffuzla ilgilidir. Yani bu ek Farsçada “gâr” şeklinde okunur, “kâr” şeklinde okunması yanlıştır. Yadgâr, cefâgâr, sitemgâr gibi.

Sûdî bu görüşünde ısrarlıdır, bazı kelimelerde bunun “kâr” olarak okunabileceğini söyleyenleri eleştirir. Sözelimi şîrîngâr kelimesinin şîrîn-kâr şeklinde işi iyi veya iyi işli manasında bir vasf-ı terkîbî (bileşik sıfat) olarak okunabileceğini söylemenin doğru olmadığını şu ifadelerle belirtir:

“Şîrîngâra latîf ve şîrîn ve hûb-kâr diyen “gâr”ın ma'nâsında isâbet eylemediler.” 1/68. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Fakat Sûdî sonraki şerhlerinde bu hususta nisbeten daha esnek davranmıştır. Konuya biraz daha yakından bakmakta fayda mülâhaza etmekteyiz.

Bilindiği gibi Sûdî ilk olarak *Şerh-i Divan-ı Hafız* sonra *Şerh-i Gülistan* en sonunda *Şerh-i Bostan*ı telif etmiştir. Bunlar telif tarihi itibarıyla birbirine oldukça yakındır ve müellifin hayatının son dönemlerinde kaleme alınmışlardır. Bu bilgilerden sonra telif tarihi itibarıyla diğerlerinden daha sonra yazılan *Şerh-i Bostan*'da bu ekle ilgili geçen açıklamalarını sırasıyla vermek istiyoruz. 1. cilt 21-22. sayfada şunları söyler:

Nikûgâr kelimesindeki **gâr** eki kural gereği bu şekilde okunmalıdır. Şayet **kâr** olarak okunsa tohum ekmek anlamındaki kârîden fiilinin hâl kökü olur, bu takdirde nikû-kâr iyilik eken manasına bir bileşik sıfat olur ki bu makam bu tarz anlamlandırmaya müsait değildir. **Kâr** iş anlamında düşünülerek bileşik sıfat olarak alınsa uygun olmaz, çünkü bu takdirde vasf-ı terkîbî (bileşik sıfat) olmaz, anlamı da iyi işli değil iyi iş olur. Sûdî bu konunun Lamii Çelebi tarafından da incelendiğine atıfta bulunarak şunları ekler:

Nikûgâr kelimesini bileşik sıfat olarak doğru değildir, çünkü anlamı iyi eyleyen demektir, iyi işli demek değildir. İranlıların dili nasıl kullandıklarını bilen için bu âşikârdır.¹¹⁵

Şayet bir baskı hatası sözkonusu değilse yukarıdaki ifadelerde tutarsızlık görülmektedir. Çünkü nikû-kâr iyi iş anlamına gelmez, bu anlamı taşıması için kâr-ı nikû şeklinde olaması gerekir. Üstelik aşağıda da iyi işli anlamına değildir diye kayıt düşünülmektedir.

Yine aynı kelime (nikûgâr) hakkında *Şerh-i Bostan* 1. cilt sayfa 396'da şunlar söylenmektedir:

Nikûgâr kelimesinde ikinci kef harfinin “g” olması kural gereğidir. Nikû “iyi” ve gâr “-cı” anlamındadır, dolayısıyla anlam iyilikçi olmaktadır. Fakat halk nikû-kâr olarak okuyup iyi işli anlamında vasf-ı terkîbî (bileşik sıfat) olarak kabul eder.¹¹⁶

Görüldüğü gibi burada biraz daha esnek davranılmış, ikinci okunuşun yanlış olduğu vurgulanmamıştır. Şimdi de *Şerh-i Bostan* 2. cilt 167. sayfada aynı kelime hakkında söylediklerine bakalım:

Nikûgâr kelimesinde kural ekin “gâr” olarak okunmasıdır. Fakat nikû-kâr şeklindeki okunuşu daha yaygındır. Nikûgâr olarak okununca iyici (iyilikçi) anlamındadır. Nikû-kâr olarak okunuca iyi işli anlamına gelir. Velikullin vichetun.¹¹⁷

Burada daha esnek olarak davranıldığı göze çarpmaktadır. En sonunda her iki ihtimalin de doğru olduğu anlamına gelen Arapça bir cümle konulmuştur.

¹¹⁵ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. I, İstanbul 1288, s. 21-22.

¹¹⁶ age., s. 396.

¹¹⁷ Sûdî, *Şerh-i Bostan*, C. II, İstanbul 1288, s. 167.

Son olarak şunu belirterek bu konuya son verelim: Bu ekin olduğu kelimeler Türkçe'de bazan “gâr”, bazan da “kâr” şeklinde okunmuştur, sözgelimi yadigârda “gâr” şeklinde, ama cefagârda ise “kâr” şeklinde okunmaktadır. Bu ekin sadece Türkçe kullanımıyla ilgilidir, Farsça kullanımıyla bir ilgisi yoktur.

2. Farsça Masdarlarla İlgili Eleştiriler

Bununla ilgili örneklere geçmeden önce Sûdî'nin Farsça masdarlar hakkında yaptığı açıklamaya bakmak gerekir. Şöyle der:

Farsçada masdarların son harfi nûn olur ve nûn harfinden önce ya “te” veya “dâl” harfi bulunur, dânisten ve hânden gibi. “Dal” harfinden önce “âmûzîden” örneğinde görüldüğü gibi “ye” harfi olursa bütün müştaklar ondan türer. Ama evvelki şekilde olan masdarlardan sadece geçmiş zaman ve ism-i meful yapılır. Bu kural bilinince Farsçadaki bütün müştaklar (emir gövdesi de buna dâhil) kıyasî olur, semai olmaz. 1/6

Sûdî bu hususta ısrarlıdır. Eserde emir gövdelerini zikrederken bunu tekrarlar. Meselâ “rev reften'den değil revîden'den gelir, nümâ nümûden'den değil nümâyîden'den müştaktır” gibi ifadeler kullanır. Bu tarz ifade kullandığı bazı yerlerde başkalarını eleştirir ve onların zannettiği gibi emir gövdelerinin masdardan türemediğini söyler. Bu tarz eleştirilerin geçtiği bazı yerler şunlardır:

Me-güzer, **güzerîden**'den türemiş emir ikinci şahsın olumsuzudur, **güzeşten**'den türemiştir diyen yanlış söylemiş. 1/54. (Redd-i Sürûrî)

Nümâ zannedildiği gibi **nümûden**'den değil **nümâyîden**'den türetilmiştir. 1/67. (Redd-i Sürûrî)

Gül-bîz bileşik sıfattır, bazılarının zannettiği gibi **bîhten**'den değil **bîzîden**'den türemiştir. 1/160.

3. İmlâ ile İlgili Eleştiriler

Bu hususta yapılan yanlışlar zâl ve ze harfinin birbirinin yerine yazılmasına ilgilidir. Sınırlı sayıda kelimelerde bu yanlışlar yapıldığı için eleştiriler de sınırlı olmuştur. Bazı örnekleri şunlardır:

Bi-güzârîm fiilini zâl harfiyle yazanlar hata ettiler. 1/277

Güzâr ödemek ve eda etmek anlamında olursa ze harfi ile diğer anlamlarda zâl harfiyle yazılır. Burada Sûdî şöyle bir ikaz yapmaktan geri durmaz: “Ġaflet olunmaya ki çok kimse bunda Ġâfildir.” 2/137.

Âzârî zâl harfiyle yazanlar “ımlâdan Ġâfiller imiş.” 2/188. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Güzârda ze ile ve zâlla câ'izdir diyen imlâ ve lügâtden Ġâfil imiş. 2/266 (Redd-i Şemî)

4. Fiillerin Çatısı ile İlgili Eleştiriler

Farsçada bazı fiiller hem geçişli hem de geçişsiz anlam taşımaktadır. Söz gelimi “sûhten” hem yakmak, hem de yanmak anlamındadır. Sûdî bu tarz fiiller için “lâzımla müteaddi beyninde müşterektir” ifadesini kullanır. Bazı yanlışlıklar bu tarz fiillerin kullanımıyla ilgili olmaktadır.

“Yalınlandırı” anlamında geçişli fiil olan “efrûht” fiilinin geçişsiz olmasını caiz gören mâ-lâ-yecûzî (caiz olmayanı) iltizam eylemiş. 2/134. (Redd-i Şemî)

“Numûdem” görüldüm anlamında geçişsiz fiildir, bazılarının zannettiği gibi “gösterdim” anlamında değildir. 2/156.

Burada “çekilir” anlamına gelen “keşed” fiiline “çeker” anlamı verenler beytin anlamına “vâsıl olmamışlar.” 2/203. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

d- Tasavvufî Eleştiriler

Hafız Divanı şerhlerinde bahsettiğimiz gibi Sûdî'den önce şerh yazan Sürûrî ve Şemî'nin eserlerinde tasavvufî renk hâkimdir ve neredeyse Hafız'da geçen bütün kavramları bir sembol olarak algılamışlardır. Bu hususta doğru ve tutarlı görüşün Ali Nihat Tarlan'ın görüşü olduğunu düşünüyoruz. Şöyle der: “Hafız'ın bütün yazdıklarını tasavvuf sistemi ile izah etmek doğru olmasa gerektir.”¹¹⁸ Tarlan bu görüşü söyledikten sonra Hafız'ın bütün şiirlerini tasavvufî anlamıyla yorumlamaya

¹¹⁸ Ali Nihat Tarlan, age., s. 311.

çalışanları mazur gösterecek sebebin de bulunduğunu belirterek şunları ekler: “Hafız mecaz ile hakikati birbirine o kadar yaklaştırmıştır ki insan birinden diğerine geçtiğini hissetmez.”¹¹⁹

Sûdî genel olarak tasavvufî yorumlara katılmaz ve bu şekilde yorumlayan selefi olan Sürûrî ve Şemî'yi eleştirmekten geri durmaz. Meselâ şunları söyler:

İkinci mısradaki hitap Huda'yadır diyen fahiş bir hata işlemiştir ve bu yere kadar “böyle hatâ-yı sad hezâr” yani yüzbin hata etmiştir. 2/147. (Redd-i Sürûrî ve Şemî).

Bu ifadeden Sûdî'nin bütün tasavvufî yorumlarda kabul etmediği ve yanlış gördüğü eleştiri noktalarını eserinde belirtmediği anlaşılmaktadır.

Hafız Divanı'na bu tarz tasavvufî anlamlar yükleyen başka bir şahsiyet de Mehmet Vehbi Konevî'dir. Konevi Sûdî'den yaklaşık üç asır sonra eserini yazmıştır. Matbu Sûdî şerhinin kenarında Redd-i Konevî gibi az da olsa bazı ifadelerle karşılaşmaktayız. Sûdî Konevî'nin eserini görmemiştir, ama kendinden önceki şarihleri eleştirdiği hususlar onda daha fazlasıyla görülmektedir, bu yüzden sayfa kenarında böyle ifadeler konulmuştur. Şimdi bu tarz eleştirilerden bir kısmına bakalım:

Bir beytin şerhinde “Mürşid-i ışk Hudâdır diyen bilmedi.” cümlesini kullanır, başka bir açıklama getirmez. 1/65

Başka bir beyitte geçen devlet-i üst (onun devleti) ifadesiyle Allahın devleti kastedildiğini söyleyenlerin hata ettiklerini belirterek bunu şu sebebe bağlar: “Zât-ı Bârîye devletli itlâkı tevkîfidir, kıbel-i şer'eden icâzete mevkûfdur, bu ise mesmû'ce değil.” 1/71

Bu konu üzerinde biraz durmakta fayda var, çünkü Sûdî eserinin değişik yerlerinde bu hususu tekrarlar. Kalam ve tefsir kitaplarında Allah'ın isimleri tevkîfidir diye belirtilir. Bu şu demektir: Kimse kendi kafasından Allah'a bir isim izafe edemez. Onun isimleri Kur'ân'da ve hadislerde geçen isimlerdir, başkalarının onun hakkında yeni bir isim koyma hakları yoktur. Zaten Sûdî de “kıbel-i şer'eden

¹¹⁹ Ali Nihat Tarlan, age., s. 311.

icâzete mevkûfdur, bu ise mesmû[°] degil.” demekle bu açıklamayı yapmış olmaktadır, yani Şeriat sahibinin izin verdiği isimler olacak. Bu isimler arasında “devletli” diye bir isim bulunmamaktadır.

Bu kurala her zaman uyulduğunu söylemek kolay olmasa gerek, her kuralın olduğu gibi bunun da istisnaları olduğu kabul edilmiştir. Sözelimi Kur'an ve hadiste geçmeyen ama müslüman toplumlarda kullanılan ve kitaplara geçen bu tarz isimlerle karşılaşmak zor değildir. Özellikle mutasavvif şairler ve ariflerin kitaplarında bunun örnekleri vardır ve bu husus çok fazla eleştiri konusu da edilmemiştir. Şimdi Sûdî'nin de bunu kabul etmeye mecbur olduğu şu örneğe bakalım:

Yâ Rab şâyed goft ân nükte ki der-[°]âlem
Ruhsâre be-kes ne-numûd ân şâhid-i hercâyî

Tercüme: Acaba bu nükteyi kime söylemek olur ki o her yerde olan güzel yüzünü âlemde kimseye göstermedi, bu garip kıssadır. 3/211.

Sûdî beyitte geçen “şâhid-i hercâyî”den Allah'ın kastedildiğini beytin anlamını verirken söyler, fakat bunun “kıbel-i şer'den icazete mevkuf” olup olmadığı hususuna dokunmaz.

Şu örnekte de benzer bir durumla karşılaşyoruz:

Mi[°]mâr-ı vücûd er ne-zedî nakş-ı tu ber-[°]ışk
Zerrât-ı muhabbet gil-i Âdem ne-siriştî
Mi[°]mâr-ı vücûd, ya[°]nî, Hâlık-ı eşyâ.

Tercüme: Ey sevgili, varlığın mimarı, yani eşyanın yaratıcısı senin nakşını aşk üzerine yapmasaydı, yani aşkda senin şeklin olmasaydı sevgi zerrelere Hz. Âdemin toprağını yoğurmazdı, yani aşk ve muhabbet iradesi olmasaydı Hz. Âdem yaratılmazdı. 3/219–220.

Burada da Allah'ın ismi olarak “mimar-ı vücûd” kullanılmaktadır ve Sûdî'nin buna bir itirazı yoktur.

Mühendis-i felekî râh-ı deyr-i şeş-cihetî
Çünân bi-best ki reh nîst zir-i dâm-ı megâk

Tercüme: Bu feleğin mühendisi altı yönlü deyrin yolunu öyle bağladı ki çukur tuzağı altında yol yoktur, yani felekten dışarı çıkmaya yol yok, herkes feleğin tuzağına düşüp helak olacaktır.

Bu beyitte de “mühendis-i felekî”den kasıt Sâni^c-i ezeli olan Allah'tır (2/399) diye belirtir, bunu yanlış bulmaz.

Yine başka bir yerde Hudâ şems-i hakikatdir ifadesini kullanmaktadır. 2/383.

Bütün bunlardan anlaşılın husus bu hususta esnek davranılmasının daha tutarlı olacağı yönündedir. Çünkü bu kuralı katı ve sert olarak savunan Sûdî de zaman zaman bu kuralın dışına çıkabilmektedir.

Şimdi Sûdî'nin diğer şarihleri yani Sürûrî ve Şem'î'yi tasavvufî anlamlar yüklemeye açısından eleştirdiği bir kısım yerlere bakabiliriz:

Çi gûne beste be-mûyî mîyân bi-güşâde
Ten-i çü fil u surûnî besân-ı künbed-i 'âc

Tercüme: Nasıl belini bir kıl ile bağlamışsın, yani kıl gibi bir bele, fil gibi büyük bir cüsseye ve 'ac gibi beyaz etlere neden malik olmuşsun. Fil gibi teni 'âc gibi sağrı etlerini açmaktan maksat şişmanlatmaktır.

Burada da tasavvufî anlam aramak açık bir yanlış olsa gerek. Sûdî burada geçen fiillerin öznesi Allah'tır diyenlerin gaflet ettiklerini, çünkü Allah'ın sorgulanamayacağını şöyle ifade eder: Beste ve güşâde fiilinin öznesi Allah'dır diyen gaflet içindedir. Çünkü kimse Allah'ı sorgulama hakkına sahip değildir. 1/287.

Başka bir beyit:

Mübârizân u yelân Hâce-râ nigh dâred
Hemçü cân-ı girâmî şumâ nigh dâred

Tercüme: Ey bahadırlar, efendinizi saklayın ve gözetin ki o da sizi kendi aziz canı gibi gözetip himaye etsin.

Hace (efendi)'den Allah'ın kastedildiği açıktır diyen fahiş bir yanlışta bulunmuş, çünkü Allah'ın isimleri tevkifîdir ve Allah hakkında “hace” diye bir isim duyulmamıştır. Aynı zaman da haceden maksat Huda olunca onu yiğitlere va

bahadırlara ısmarlamak oldukça fasit bir anlam olur. Sûdî bu yorumu yapan kimsenin bunun gibi hata ve yanlışlarının sayılmayacak kadar çok olduğunu şöyle ifade eder: “Bu kimseniñ bu gibi hatâyâsı lâ-yu^cadd ve lâ-yuhsâdır.” 1/388–389.

Serv-i çemân-ı men çirâ meyl-i çemen ne-mî-koned
Hem-dem-i gül ne-mî-şevved yâd-ı semen ne-mî-koned

Tercüme: Benim salınan servim niçin çemeni seyretmeye meyl etmez, niçin gülle beraber olmuyor ve semeni niye anmıyor, yani ilkbahardır, sevgili niçin çayır ve çemene çıkıp dolaşmıyor.

Burada Sûdî'nin eleştirilerinin şiddetinin arttığını görmekteyiz. Şöyle der: Serv-i çemândan murat Huda'dır diyen cahil adam son derece cesur bir cahil imiş ki çekinmeden her ne isim varsa Allah hakkında kullanmaktadır. Allah'ın isimlerinin tevkifi olduğunu bilmediğinden böyle yanlışlar yapmaktadır. 2/97.

Bütten murad Allah'ın ismi olmak mümkündür diyen hata eylemiş. Çünkü Allah'ın isimleri şer'i izne bağlıdır ve şeriatta Huda hakkında büt kelimesi kullanılmamıştır. 3/70–71.

Ey pâdişâh-ı hûbân dâd ez-ğam-ı tenhâyî
Dil bî-tu be-cân âmed vakttest ki bâz âyî

Tercüme: Ey güzeller padişahı, yalnızlık üzüntüsünden eyvah, aman. Gönül sensiz candan usandı, gel artık.

İkinci mısranın anlamını verirken vaktidir ki geri gelesin dedikten sonra hitap Huda'yadır diyen ve Huda'yı bilmeyen adamlar Allah'ın gelmek ve gitmekten münezzehtir olduğunu ve “Biz insana şah damarından daha yakınız” mealindeki ayetin içeriğini anlamayan kişilerdir. 3/210. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Hâfız me-kon endîşe ki ân Yûsuf-ı meh-rûy
Bâz âyed ve ez-kulbe-i ahzân be-der âyî

Tercüme: Ey Hafız, tasalanma, o ay yüzlü Yusuf yine gelir ve üzüntü kulübesinden çıkarsın, yani gamdan ve sıkıntıdan kurtulursun.

Bu beyitte de Yûsuf-ı meh-rû (ay yüzlü Yusuf)'tan tanrı'nın kastedildiğini söylemek cahilliktir. 3/219. (Redd-i Şemî)

Başka bir beyitte geçen rint kelimesinin anlamında; Rint masıvayı terk eden ve nazar-bâz ise Huda'yı her yerde hazır gören kişidir diyen rintlik ve nazar-bâzlık manalarını bilmiyor. Çünkü rint dinen yasaklanan her şeyi işleyen kimseye denilmektedir. 1/101.

Pursîdem ez-tabîbî ahvâl-i dost goftâ
Fî kurbihâ 'azâbun fî bu'dihe's-selâme

Tercüme: Sevgilinin hallerini doktora sordum. Dedi ki ona yakın olmakta azap, uzak olmakta selamet var. Sevgiliye yakın olunca rakiplerin zahmet vermesi var, uzak olunca seninle kimsenin işi yoktur.

Bu beyitte geçen dost kelimesi ile Tanrı'nın kastedildiğini söyleyenler de dostun anlamını bilmeyenlerdir. 3/177. (Redd-i Şemî)

Şemî'nin tasavvufi yorumlara gitmesi için böyle bir anlamı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

e- Bilgi Yanlışlarının Eleştirilmesi

Bunları şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Bazı Kişi ve Kavramları Bilmemekle İlgili Eleştiriler

Bu başlık altında şarihlerin bazı isim ve kavramları bilememekle düştükleri yanlışlar ele alınacaktır. Oldukça geniş bir eleştiri konusu olan bu hususla ilgili bir kısım örnekler şöylece sıralanabilir:

Nergis Rum diyarında altın kadeh dedikleri çiçektir, bu sarıçiçeğin adı ners değildir. 1/13.

Acem şairleri Şeyh-i Cam'la Şeyh Ahmed Namıkî'yi kastederler. Bu telmihi bilmeyenler subjektif bir takım yorumlara mecbur olmuşlardır. 1/23.

Bir beyitte geçen pirden kastedilen kişinin Şeyh-i San'an Abdurrezzak Yemanî olduğunu bilmeyenler tabir edilmesi mümkün olmayan oldukça tuhaf açıklamalar yapmak zorunda kalmışlardır. 1/41.

Yine başka bir beyitte geçen Hace Hz. Süleyman değil Asaf bin Berhiya'dır. 1/66 .(Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Sebâ aslında kabile reisinin ismidir, Belkıs'ın ülkesinin adı değildir.1/368.

Hasan-ı Ezrak-pûşun müritleri hakkında kullanılan Ezrak-pûş terimini riyakâr olarak tefsir eylemek yanlışdır. 2/42. (Redd-i Şemî)

Evreng, Gülçehre, Vefa, Mihr sözlük anlamlarının dışında aşkların hayatlarını anlatan destanlarda özel isim olarak da kullanılmaktadır. Bu bilinmeyince şiire tuhaf anlamlar yüklemek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. 3/54. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Menakıb-ı Hace'de zikredildiği gibi Sultan Üveys'in nişancısı olan Eminüddin Hasan Hacı Kıvam'dır diyen iftira eylemiştir. 3/97. (Redd-i Şemî)

Pehlevî eski Farsça anlamında kullanılır diyen iftirâ eylemiş. 3/253. (Redd-i Sürûrî)

2. Edebî Sanatlarla İlgili Eleştiriler

Bu tarz eleştirilerde edebî sanatların yanlış isimlendirilmesi eleştiri konusu yapılmaktadır. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Beyitte geçen mutrib, sâz, nevâ, nakş, nağme ve râh kelimeleri mürâât-ı nazîr sanatını oluşturmaktadır Bedî ilmini bilmeyen bunu ictima olarak adlandırmıştır. 2/226 (Redd-i Şemî)

Cimâl ve cemal kelimeleri arasında tecnis-i hatt vardır diyen bedî' ilmini acayip bilirmiş! Çünkü tecnîs-i hatt noktada olan farklılığa denmektedir, harekelerde olan farklılığa ise tecnîs-i nâkıs denilir." 2/415.

Redd-i matla° sanatına reddul-'acz 'ale's-sadr diyen cahilliğini göstermiştir. 3/14. (Redd-i Şemî)

Leff ü neşir sanatı için taksim-i âhâd ile'l-âhâd kuralı adını koyanlar taksîmle leff ü neşir arasını ayıramayacak kadar cahildir. 3/276.

3. Tarih Hesaplamayla İlgili Eleştiriler

Hafız Divanı'nda tarih düşürmek için yazılan bazı kıtaların gösterdiği tarihi tespit için şarihler bazı yanlış hesaplamalar yapmışlardır. *Hafız Divanı*'nda tarih düşürmek için yazılan kıtalar sınırlı olduğu ve bunlardaki tarihlerin tespiti için yapılan yanlışlıklar da az olduğu için bu tarz eleştiriler sayıca azdır. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Cümel-i kebîr yerine cümel-i sağîr'i esas alanlar hesaptan nasipizlerdir. 3/400.

Ümiz kelimesini ümid olarak okuyanlar tarihin tutmadığını görünce ümiz-i cûd tamlamasındaki cûd kelimesini seha olarak tevil etme mecburiyetine düşmüşlerdir. 3/401

4. Terimlerle İlgili Eleştiriler

Bilindiği gibi dili bilmek sadece kelimelerin anlamını bilmekle mümkün olmamaktadır. Her dilin kendi tarihi süreci içerisinde geliştirdiği bir sürü terimler vardır ve olmaya devam edecektir. Bu aynı zamanda dilin canlı oluşunun da bir gereğidir. Herhangi bir metni özellikle edebî değeri olan bir metni tercüme edenlerin bu tarz terimleri çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde anlam yanlışlıkları ve tutarsızlıkları kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Sûdî de bu tarz terimleri bilmemekten kaynaklanan yanlışları eserinde eleştirme konusu yapmıştır. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Baht-ı hâb-âlûd baht-ı bed anlamında değildir. Bahtın uyuması ve uyanmasının anlamı bilinmediğinden böyle anlam verilmektedir. 1/15. (Redd-i Sürûrî)

Siyeh-kâse misafiri öldürücü anlamındadır. Bu kelimeyi sefil ve cimri anlamına alanlar ve misafirin öldürüldüğü bir ülkenin adı olarak anlamlandıranlar süfli duruma düşmektedirler. 1/34. (Redd-i Şemî)

Neticesiz, boşuboşuna çalışanlar için kullanılan bad-peymâ (rüzgâr ölçen) kelimesine aşktan uzak olan âşıklar anlamını vermek eksik bir anlam olur. 1/39. (Redd-i Şemî)

Şeb-gîr gecede olan haller ve işler için kullanılır. Meselâ âh-ı şeb-gîr gece çekilen âh, rah-ı şeb-gîr gece gidilen yol anlamındadır. O halde şeb-gîr gece uyumayan kimse demek yanlışdır. 1/42-43. (Redd-i Şemî)

Hane-perver ve hane-perverd evin içinde büyüyen, dışarıya çıkıp yabancılara karışmayan şehzade, beyzade ve diğer devlet adamlarının çocukları gibi olan kişilere denir. Türkçede anası koynunda yatar dedikleri gibidir. Saye-perver de bu anlamdadır. Hane-perverd bir evin cemaatini besleyen kişidir diyen hata eylemiştir. 1/54. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Kem eksik anlamındadır. Bazan kem ve kemter sözlerini bütünüyle terk etmek anlamında kullanırlar. Meselâ kem gû ve kem cû hiç söyleme ve hiç isteme anlamında kullanılır. O halde kem resed'in anlamında hiç erişmez olarak değil de eksik erişir diyen eksik söylemiştir. 1/79. (Redd-i Sürûrî)

Sabûh sabah vakti içilen şarap değil sabah vaktinde şarap içmek demektir. 1/189.

Kulâle yaş iken örülen, kuruduktan sonra açılıp taranan ve zencir şeklini alan bir saçın adı. Arapça müca"ad, Pehlevîce nufûle diye adlandırılır. Perçem manasınadır diyenin kulâleyi bilmediği anlaşılıyor. 2/95.

Cönk anlamına gelen sefine kelimesine gemi anlamı ve risale anlamı veren bu anlamından habersizdir. 2/133. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Saz, söz, çalgı ve şarkı anlamında gelen sema' kelimesini işitmek anlamına alan kişinin terim anlamından haberi yok. 2/272.

Şürbül'-Yehûd Yahudilerin içişi gibi demektir. Yahudilerin içki içmeleri şöyledir; Onlar sarhoş olacak kadar içmezler ve mümkün olduğu kadar içtiklerini gizlerler. Bu anlamını bilmeyerek bunu hasîsâne şürb (cimrice içmek) diye anlamlandıranlar cimrilik yapmışlardır. 2/357. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

“Kirâ mî-koned” terim olarak layıktır ve değer anlamındadır. İkinci mısraın anlamında “gel gel ki bir mükrim bir temâşâ ider diyen ‘azîm temâşâ eylemiş.” 3/259. (Redd-i Sürûrî)

Burada görüldüğü gibi bu ıstılahı bilmeyen şimdiki zaman mî'sini kelimeye birleştirmek zorunda kalmış ve ibareyi “kirâmî koned” olarak okumak zorunda kalmıştır. Bu şekilde okununca anlam da yanlış olacaktır.

Farsça'da kemter kelimesi bir şeyin bütünüyle olmadığını ifade için söylenir. Dolayısıyla kemter ufted daha az düşer değil hiç düşmez anlamına gelmektedir. Böyle anlamlandıranlar bu ıstılahtan kemter âgâhtırlar. (Yani hiç haberleri yoktur.) 3/350–351 (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

5. Kelimelere Yanlış Anlam Verilmesiyle İlgili Eleştiriler

Bu başlık altında anlamı yanlış olarak verilen bazı kelimeler ele alınacaktır. Bunların bir kısmı kelimenin terim anlamını bilmemek, bir kısmı yanlış okumak, bir kısmı da metne uygun anlamının verilmemesiyle ortaya çıkan yanlışlardır. Bazen de iki anlamlı bir kelime her iki anlamıyla düşünülmesi gerektiği halde sadece bir anlamı dikkate alınarak yanlışlık yapılmaktadır. Bu tarz yanlışlara Sûdî'nin yönelttiği eleştirilerden bir kısmı şunlardır:

Sârâ saf ve halis anlamındadır, bir ülkenin ismi diyenler yanlış söylemişlerdir. 1/32.

Serâ-perde evlerin içinde çekilen perdeye derler. Buna iç avlu anlamı veren ve gönül onun sevgisinin iç avlusudur diyen bu perdeye girememiştir. 1/69.

Gâliye-sâ bileşik sıfatının sonundaki sâyîden'den türeyen “sâ” kelimesini benzetme edatı “gibi” anlamına alanları sorgulamak gerek. 1/73. (Redd-i Sürûrî ve Şemî ve İbn-i Kemâl Paşa)

İtriyatın misk ve anber gibi bazı türleri ezeldiklerinde daha ziyade koku vermektedirler. Bundan dolayı galiye-sâ ve ona benzer bazı kelimelerin sonuna gelen bu ek ziyade kokudan kinaye olarak kullanılmaktadır.

Hem koku hem de ümit anlamındaki bûy kelimesi burada her iki anlamda olabilir, sadece birini dikkate almak eksik anlamlandırmak olur. 1/79 (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Germ-rev hızlı yürüyen anlamındadır. Afitab-ı germ-rev tamlamasının manasını yüzü sıcak güneş diye söylemek oldukça fahiş bir yanılıdır. (Redd-i Sürûrî)1/80. Öye anlaşılıyor ki germ-rû okuyarak bu yanlışlığa düşülmüştür.

Dervâze hırsızlardan emin olmak için geceleyin kapatılan mahalle kapılarıdır. Şehir sokağı anlamında değildir. 1/114 (Redd-i Şemî)

Nükte ince ve latif söze derler. Buna ayıp anlamı verenler ve Hafız'ın divanından örnek getirenler hem bu beyitteki hem de delil getirdiği beyitteki nüktelyi anlamamıştır. 1/272.

Behişt Şiraz nahiyelerinden bir köyün ismidir. Bunu bilmediklerinden beyitte geçen Behişt kelimesine cennet anlamı vererek tefsîr edenler tefsîr eylemişlerdir (karıştırmışlardır). 1/403. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Hem yazdı, hem de dürdü ve büktü anlamındaki nuvişt fiiline yazdı anlamı verenler anlamı hiç dikkate almamışlardır. 2/76.

Gird-hân sini ve sofrâ anlamındadır. Bunu tamlama şeklinde gird-i hân olarak okuyup sofranın etrafı anlamını verenler “kenârdan otlamışlar.” 2/96.

Benâmîzed takdir kelimesidir, barekellâh demektir. Basit bir kelimedir, bazılarının zannettiği gibi bileşik kelime değildir. “Be-nâm-ı İzîd”den kısaltılmış, Allah hakkı için anlamına gelir diyenlerin sözleri temelsizdir. 1/81. (Redd-i Sürûrî)

Mün'im lafzı Farsça'da nimet sahibi, zengin anlamında kullanılır. Arapçadaki aslî anlamı olan nimet veren anlamında kullanılmaz. Bunu bilmeyenler kelimeyi “mün'am” şeklinde okuyarak anlamlandırma külfetine düşmüşlerdir. 2/212. (Redd-i Şemî)

Ateş hakkında kullanılınca alevlenip tutuşmak anlamındaki giriften fiilinden türeyen gîred'e tutar ve zahir olur anlamını verenler apaçık anlamını vermemişlerdir. 2/277. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

6. Cümlelerin Anlamının Yanlış Verilmesiyle İlgili Eleştiriler

Yüzlerce örnekleri vardır. Aslında diğer yanlışlar da bu kategori içine dâhil edilebilir. Sûdî bu tarz eleştirilerde “birinci mısraın anlamında”, “ikinci mısraın

anlamında” veya “beytin anlamında” şöyle söyleyen gibi kayıtlar düştükten sonra bu tarz eleştirileri yöneltir. Bundan dolayı biz bu tarz yanlışlara yöneltilen eleştirileri bu başlık altında toplamayı uygun gördük. Aşağıdaki bazı örneklerde önce beyit ve Sûdî'nin beyte verdiği anlam gösterilecek, daha sonra diğer şarihlere yöneltilen eleştiri cümleleri söylenecektir. Bazen şarihlerin yanlış anlam ifade eden cümleleri ne söyledikleri zaman zaman anlaşılmadığı için aynen verilecektir.

Çu çeşm-i men heme şeb cûybâr-ı bâğ-ı behişt
Hayâl-i nergis-i mest-i tu bîned ender-hâb

Tercüme: Benim çeşmim gibi cennet ırmağı da bütün gece senin mest gözünün hayalini düşte görür, yani benim düşümden çıkmadığı gibi cennet nehrinin de düşümden çıkmaz. “Benim çeşmim gibidir cennet bâğının ırmağı diyen” birinci mısraın ikinci mısraa bağlı olduğunu anlayamamış. 1/61. (Redd-i Şemî)

Zer ez-bahâ-yı mey eknûn çü gül dirîğ me-dâr
Ki °akl-ı küll be sedet °ayb müttehem dâred

Tercüme: Bu bahar mevsiminde gül gibi altını şarap için esirgeme. Yani gül içerisinde altına benzeyen küçük sarı hurdeleri sarf edip eline şarap kadehi almıştır, sen de eline şarap kadehi almak için altını esirgeme. Yoksa akl-ı küll seni yüz ayıpla töhmet altına bırakır.

İkinci mısra hakkında, gül yaprağını saçar, ama içinde altına benzeyen sarı nesnelere tutar diyen beytin muradını anlamamıştır, çünkü tutmayı güle isnat etmiştir. Yine ikinci mısraın anlamında, akl-ı küll'ü akl-ı gül okuyarak gülün °aklı seni yüz ayıpla itham eder diyen akl-ı evvel “ğayr-i mesmû° bîkr mâ°na ihtirâ° eylemiş.” (Hiç kimsenin duymadığı yepyeni bir anlam uydurmuştur.) 1/386. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Kes ne-yâred ber-i û dem zeden ez-kıssa-i mâ
Megereş bâd-ı sabâ gûş-güzârî bi-koned

Tercüme: Kimse sevgiliye bizim kıssamızı anlatamaz, yani arzedemez, meğerki saba rüzgârı kulağına bir fısıltı ede.

Gûş-güzâr fısıltıya derler. Bunu bilmediğinden ve güzârı da güzer okuduğundan ikinci mısraın anlamında “Meger aña bâd-ı sabâ kulağa uğramaklık eyleye diyen” anlamın semtine uğramamıştır. 2/114. (Redd-i Sürûrî)

Her k'û ne-koned fehmî zîn kilik-ı hayâl-engîz
Nakşeş ne-harâm er hod sûretger-i Çîn bâşed

Tercüme: Benim hayal kopartan şiirimden mana anlamayan Çin ressamı da olsa onun resmine hiç itibar etmem.

Burada Şirazlılara mahsus bir şive olan Tat dilini bilmemekten gelen bir yanlışlık söz konusudur. Şirazlılar “ne-hareem” yerine “ne-ħarâm” şeklini kullanırlar. Bu kullanışı bilmeyen “bi-ħırâm” okumak zorunda kalmış ve nakşını (resmini) almam, ona itibar etmem anlamını da nakşını salındır şeklinde vermiştir. Öyle olsaydı anlamı salındır değil salın olurdu ve ettirgen olması için bi-ħırâmân şeklinde olması gerekirdi. 2/169–170.

Her yek şikest-i zülfet pencâh şest dâred
Çün in dil-i şikeste bâ ân şiken ber-âyed

Tercüme: Senin zülfünün her bir büklümünün elli oltası vardır. Bu kırk gönül zülfün kıvrımlarına nasıl mukavemet edebilir.

Birinci mısraın anlamını “zülfünüñ her bir büklümünüñ elli aklı gitmiş var diyen ve seniñ zülfünüñ her bir büklümü elli ağ tutar diyen evvelki hem lafzda hatâ eylemiş ve hem ma^ˆnâda ve ikincisi ma^ˆnâda.” (Redd-i Sürûrî ve Şem’î). Çünkü şest ağ değil olta anlamındadır. İkinci mısraın anlamında “niçe bir sınık gönül ol şikene yukarı gelür diyen ve bu şikeste gönül ol şikene niçe ğalebe ider diyen ikisi de beytiñ ma^ˆnâsına şikest virmişler.”. 2/217. (Redd-i Sürûrî ve Şem’î)

Eşk-i hûnîn bi-nümûdem be-tabîbân goftend
Derd-i işkest u ciger-sûz devâyî dâred

Tercüme: Kanlı yaşımı tabiplere gösterdim, dediler ki senin derdin aşk derdidir ve yürek yakan bir devası var. Yani devası sabırdır, o ise yürek yandırır, tahammül edilmez.

İkinci mısradâ vâv iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Yoksa aşk derdidir ve ciğer yakıcıdır şeklinde düşünülmemelidir. Çünkü ciğer-sûz aynı zamanda devâ kelimesinin sıfatı konumundadır. Bunları dikkate almayıp; aşk derdidir ve ciğer yakıcıdır, tedavisi vardır diye anlamlandırmak veya aşk derdi ve ciğer yakıcı bir derttir, acaba tedavisi var mı şeklinde de anlamlandırmaya çalışmak geçersizdir. 2/227–228. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Sırr-ı sevdâ-yı tu ender-ser-i mâ mî-gerded
Bîn ki ender ser-i şûrîde çihâ mî-gerded

Tercüme: Seniñ aşkının ve sevginin sırrı başımızda dolaşır, yani ondan ayrılmaz. Bir bak hele, şuride başımızda neler döner ve neler olur.

Birinci mısram anlamında sırr kelimesini ser okuyarak; senin sevdân başı bizim başımızda dolandır diyen ve senin sevdân hevesi bizim başımızda döner diyen beytin sırrından haberdar değillerdir. 2/257.

‘İd’est u âhir-i gül u yârân der-intizâr
Sâkî be-rûy-ı şâh bi-bîn mâh u mey bi-y-âr

Tercüme: Bayramdır ve gül mevsiminin de sonu, dostlar ise içki bekliyorlar. O halde ey saki, bayram hilâlini şahın yüzüyle gör. Her ayın hilâlinin görünce bir şeye bakmak adettir. Bundan dolayı sakiye tenbihte bulunuyor ki hilâle baktıktan sonra padişahın yüzüne bak ki bayram hilâli kutlu ve mübarek olsun. İkinci mısraı; ey sâkî, ayı padişahın yüzünde gör diye anlamlandıranlar yukarıdaki bilgiden habersizdir. 2/303–304. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Be râh-ı meykede ‘uşşâk-râst der-tek u tâz
Hemân niyâz ki huccâc-râ be-râh-ı Hicâz

Tercüme: Hicaz yolunda hacılar nasıl yalvarıp yakarmayla gidiyorsa meyhane yolunda da âşıklar o şekilde yalvararak koşuşup durmaktadırlar.

Birinci mısradâ hal eki “râ” ile bildirme eki “-st” ekinden oluşan râst lafzını müstakil bir kelime zannederek anlamını; âşıklar meyhane yolunda **doğrusu** “tek u tâzdadır, yanî, sa‘y ve ihtimâm ider” diyenler beyti anlamlandırmada ihtimam (özen) göstermemişlerdir. 2/323. (Redd-i Şemî)

Be-bûy-ı ân ki be-mey-hâne kûze'î yâbem
Revem sebû-yı harâbâtîyân keşem ber-dûş

Tercüme: Meyhanede bir kadeh şarap bulmak ümidiyle harabatîlerin destisini omuzumda taşıyım.

Bûy kelimesinin burada ümit anlamında olduğunu bilmeyerek birinci mısraın anlamını; o koku ile ki meyhânede bir bardak bulayım şeklinde veren anlamın kokusunu alamamıştır. 2/374.

Hâfız çu reh be-küngure-i kâh-ı vasl nîst
Bâ-hâk-i âsitâne-i in der be-ser berim

Tercüme: Ey Hafız, mademki kavuşma sarayının şerefesine yol yoktur, yani mademki kavuşmaya imkân yoktur, o halde bu kapının eşîğinin toprağıyla geçinelim, yani bu kapının toprağına mülazemet edelim.

“Be-ser berîm” geçinelim demektir. İkinci mısraın anlamında; eşîğinin toprağı ile “ömrü başa iletelim” diyen anlamı başa iletememiştir. Yine, o kapının eşîği toprağına “baş iletelim” diyen terzîk (saçmasapan) anlam vermede “lâhıka sâbık ve muktedâ olmuş.” Yani ardından gelene rehber olmuş. 2/422–423. Burada Şem’îden önce *Hafız Divanı*na şerh yazan Sürûrî kastedilmektedir ki Şem’înin yanlış anlamları büyük oranda ondan alıp naklettiği anlaşılmaktadır.

Seher sirişk-i revânem ser-i harâbî dâşt
Gerem ne hûn-ı ciğer mî-girift dâmen-i çeşm

Tercüme: Şayet ciğer kanı gözümde katlaşıp gözyaşına engel olmasaydı seher vaktinde akan gözyaşlarım haraplık arzusundaydı, yani aşkıyı ifşa edip beni âleme rüsvay etmek isterdi.

İkinci mısraın anlamını “sabâh cârî yaşımıñ harâblığı başı var idi” diyen herhalde bu anlamı “âlem-i istiğrâkda” iken söylemiş. “Seher vakti cereyân idici gözyaşı beni harâb eylemek hevesini tutdı” diyen mısraın anlamını yerli yerince verememiştir. 3/15. (Redd-i Sürûrî)

Fürû reft ez-ğam-ı işket demem dem mî-dehî tâ key
Dimâr ez-men ber-âverdi ne-mî-gûyi ber-âver dem

Tercüme: Aşkının üzüntüsünden nefesim çıkmaz oldu, beni kavuşma vadiyle ne zamana kadar aldatacaksın. Benden intikam aldın, demiyorsun ki bir parça nefes al, yani rahat et.

Birinci mısradâ tâ key yerine çun ney yazarak anlamında “daldı ve batdı gitdi seniñ ‘ışkıñ ğamından, benim nefesim urursun ney gibi diyen” söylediklerinin ne anlama geldiğini ancak kendi bilir. “Seniñ ‘ışkıñ ğamından benim nefesim aşığı gitdi” diyen oldukça aşağı gitmiş. İkinci mısraın anlamında; “beni helâk eylediñ, dimezsın ki nefes yukarı getür diyen eyü nefes getürmemiş.” 3/101. (Redd-i Şem’î)

Sitâre-i şeb-i hicrân ne-mî-feşâned nûr
Be-bâm-ı kasr ber-â vü çerâğ-ı meh ber-kon

Tercüme: Hicran gecesinin yıldızı ışık saçmaz, o halde köşkün damına çık ve ay çerağını aydınlat.

Burada sevgilinin yüzü güneşe benzetilmiştir. İkinci mısraın anlamında “köşkün damına çık ve ay çerâğın yukarı kıl diyen ve kasrın damına gel ve mâh çerâğını ref° eyle, ya°nî, sen gelmekle aña ihtiyâc kalmaz diyen °indiyyât söylemekde °aceb biri birine peyrev olmuşlar.” 3/132.

Bâd-ı sabâ zi-mâhem nâ-geh nikâb ber dâşt
Keş-şemsi fî'd-duhâ°i tetla° mine'l-ğamâme

Tercüme: Saba rüzgârı ansızın sevgilimin yüzünden perdeyi kaldırdı. Sevgilinin yüzü kaba kuşluk vaktinde bulutun arkasından doğan bir güneş gibi ortaya çıktı.

Birinci mısraın anlamında “bâd-ı sabâ bizden hem nikâb kaldırdı diyen gün gibi rûşen hatâ eylemiş.” 3/177.

Görüldüğü gibi “zi-mâhem” kelimesi “zi-mâ hem” şeklinde ayrı düşünöldüğü için böyle açık bir yanlışa düşölmüştür.

Tu meger ber-leb âbî be-heves ne-nişîni
V'er ne her fitne ki bîni heme ez-hod bîni

Tercüme: Sen şayet bir su kenarında heva ve heves ile oturursan gördüğün bütün fitneleri kendinden görürsün, çünkü su ayna gibidir, ne varsa onu gösterir.

Beytin anlamında “ya°nî, bu mikdâr heves ki su kenârında oturmakdır, fitneye sebebdır diyen beytiñ netîcesinde hayli zahmet çekmişdir ve bu netîceden soñra bî-netîce çok kelimât eylemiş.” 3/263.

Beyti anlamlandırmak için çekilen boşuna zahmetler, ondan sonra da neticesiz, boş bir sürü kelimeler söylendiği söylenerek alay edilmektedir.

Kâhel-revî çü bâd-ı sabâ-râ be-bûy-ı zülf

Her dem be-kayd u silsile der-kâr mî-keşî

Tercüme: Saba rüzgârı gibi tembelce, yavaş yürüyenleri zülfünün kokusu sebebiyle her zaman zincirle işe çekersin. İşten maksat esmesidir, zincirle işe çekmekten maksat aheste aheste esmesidir, çünkü bağlı ve zincire vurulmuş olan yavaş yavaş hareket eder. Saba rüzgârının hafifçe esmesini eli ve ayağı belki boynu bağlı olan bir kimsenin hareketine benzetmiş. Çünkü saba rüzgârı aheste esmesiyle bilinir.

Beytin anlamında kâhel-rev bileşik sıfattır, yavaş gidici anlamında, fakat birşeyi zıddıyla ifade etmek itibarıyla burada saba rüzgârı gibi çabuk anlamı kastedilmiştir, yani onun gibi seri olan zülfünün kokusu ile her dem zencir bağı ile işe çekersin diyen saba rüzgârının özelliklerinden habersiz birisidir. Beytin anlamında; “bâd-ı sabâ gibi bir kâhil-revi esrârîñ eseri ile bend idüp her dem işe çekersin, ya°nî, işde anâ şevk virürsin ki anîñ sebebiyle çâpük olur diyen beytiñ ma°nâsında hayli kâhil-revlik eylemiş. (Redd-i Sürûrî) Beyitten çıkan sonuç şudur ki “tâ°ata şevk ve sür°ati olmayana esrârında şevk ve sür°at virürsin ki tâ°ata cân u dilden sa°y ider diyen esrâr-ı beytden bî-haber imiş.” 3/280–281. (Redd-i Şem’î)

Edîb çend nasîhat konî ki °ışk me-bâz

Ki hiç nîst edîb îñ sühan be-düstûrî

Tercüme: Ey edip, âşık olma diye bana nasıl öğüt verirsin, çünkü bu söz hiçbir kanunnameye yoktur.

İkinci mısraın anlamında “egerçi edeb degildir bu söz bir vezîre diyen ve zîrâ, bu söz hiç bir kânûnda edeb ve ma°kûl degildir diyen beyte kânûn üzre ma°nâ virmemişler.” 3/329–330. (Redd-i Sürûrî ve Şem’î ve gayrihimâ)

Bi-y-â Hâfız be-cân îñ pend bi-şnev

Ki ger ez-pâ der-uftî bâ-sarâyî

Tercüme: Gel ey Hafız, canugönülden benim nasihatimi dinle ki ayakta düşersen başa çıkarsın, yani öğütümü tut ki düşünce kalkabilesin.

İkinci mısraın anlamında “ki eger ayakdan düşerseñ başın aşağı gelüp dahi bedter hâle giriftâr olursın diyen bir hâle düşmüştür, Allâh beterinden saklasun.”. 3/332. (Redd-i Sürûrî)

Bi-y-â sâkî ân râh-ı reyhân-nesîm

Be-men dih ki ne zer ne-mâned ne sîm

Tercüme: Ey saki, gel o reyhan kokulu şarabı bana ver ki ne altın kalsın, ne de gümüş, yani sarhoş olup hepsini saçıp savurayım.

İkinci mısraın anlamında “baña vir ki ol şarâb ne zere ve ne sîme beñzer diyen ma^ˆnâyı eyüce beñzedememiş.” 3/432. (Redd-i Şemî)

Burada fiilin kalmak anlamındaki “mânden” değil de benzetmek anlamındaki “mânisten” olduğu düşünülerek bu yanlışa düşülmüştür.

f- Tercümenin Muğlâklığıyla İlgili Eleştiriler

Sûdî'den önce *Hafız Divanı*'na şerh yazanların bazan kullandıkları ifadeden bir şey anlaşılmamaktadır. İfadede bir muğlâklık ve ne söylenildiğinin anlaşılması sözkonusudur. Şarihlerin neden böyle muğlâk ve kapalı bir ifade tarzını tercih ettikleri gibi akla gelebilecek soruya Sûdî'nin cevabı açıktır: “Ma^ˆnâ-yı beyte vâsıl olmadıklarından ibhâm eylemişler.” 3/277

Bunu şu şekilde yorumlayabiliriz. Şayet beytin anlamını anlaşılmaşısa ifadenin muğlâk olmasına sığınılmalıdır, böylece tercümedeki yanlışlık kısmen de olsa gizlenmiş olacaktır.

Sûdî bir başka yerde, bu tarz kapalı anlam verenlere acaba ne demek istiyorsun diye sorulursa cevap veremeyip şaşkına döneceklerini de kaydeder. 3/59.

Yine bunlar bazan o tarzda kapalı, anlaşılmaz ifadeler kullanmışlardır ki manasını ancak kendileri bilir, der. 2/99–100.

Bunların bir kısmı cümle anlamlandırılmasıyla ilgili olduğu için cümle anlamı yanlışlarının içinde zikredilmiştir. Aşağıda önce beyitler ve onlara Sûdî'nin verdiği anlam zikredildikten sonra müphem ve muğlâk ifadeler aynen iktibas edilecek ve onlara yöneltilen eleştiriler kaydedilecektir. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Dest-keş-i cefâ me-kon âb-ı ruhem ki feyz-i ebr

Bî-meded-i sirişk-i men dürr-i °Aden ne-mî-koned

Tercüme: Benim yüz suyumu cefaya mağlup eyleme, yani yüz suyumu koru. Çünkü bulutun feyzi olan yağmur gözyaşımın yardımı olmaksızın Aden incisi yapamaz.

Birinci mısraın sonunu “zi-feyz-i tu” şeklinde yazarak beytin anlamında “cefâ el çekmesün itme ki benim yanağım suyu seniñ feyzinden benim gözüm yaşı mededsiz dürr-i °Aden eylemez diyen ma°nâsını ancak kendi bilir.” “cefâdan el çekme dedigi bundan ağrâdır.”. 2/99–100. (Redd-i Sürûri)

Dâdeem bâz-ı nazar-râ be-tezervî-pervâz

Bâz hâned megereş nakş u şikârî bi-koned

Tercüme: Bakış doğanını bir keklik uçuşluya verdim, ta ki o keklik uçuşlu bakış doğanını okusun, yani ona av avlamayı talim etsin. Veya bakış doğanını bir keklığın arkasına saldım, ta ki ona ıslık çalıp onu avlasın, çünkü bakışın tesiri vardır.

İkinci mısraın anlamında “meger ol nazarım bâzını püftere girü okuya ve şikârî eyleye diyen medhûş °aceb ne fikirle didi bu sözi.” (Redd-i Şemî). Bu beytin anlamında saçma sapan şeyler söyleyenin kabalıklarına itibar edilmesin, çünkü lüzumsuz baş ağrısına sebep olur. 2/115.

Tâ sihr-i çeşm-i yâr çi bâzî koned ki bâz

Bünyâd ber-girişme-i câdû nihâdeîm

Tercüme: Acaba sevgilinin gözünün sihri ne oyunlar oynar, ne fitneler koparır, hele biz aşk ve sevgi temelini yârin sihirbaz gözünün cilvesine koymuşuz, yani ona âşık olmuşuz.

Beytin anlamında “yârîñ çeşmi sihri ne ʿaceb oyun ider ki işin bünyâdını câdûnuñ girişmesi üzre komışız diyen kimseye sorsañ ne dimekdir, cevâb virmeyüp mebhût olurdu.”. 3/59.

Dârem men ez-firâket der-dîde sad ʿalâmet
Leyset dumûʿu ʿaynî hâzâ lene'l-ʿalâme

Tercüme: Senin ayrılığından gözümde sadece gözyaşlarım değil yüz tane daha aşk alameti var.

Beytin anlamını “vardır benim gözümde anıñ firâkından yüz ʿalâmet, degildir bu gözümüñ yaşları baña ʿalâmet, böyle takrîr eyleyen ve ben anıñ firâkından gözde yüz ʿalâmet tutarım diyen ʿazîz ziyâde muğlak söylemişler ki maʿnâsı anlanmaz.” 3/176–177.

Dil u dîn reft velî râst ne-yârem goften
Ki men-i sûhte-dil-râ tu ber-ân mî-dârî

Tercüme: Dil ve din cananın aşkında gitti, yani telef oldu, ama söylemeye kudretim yok ki beni dil ve dinden uzak tutarsın, yani beni dilden ve dinden ettin diye kimseye ifşa etmeye kudretim yok.

İkinci mısranın anlamında “ki ben gönüli yanmışsı sen aña tutarsın diyen ve ki ben sûhte-dili sen anıñ üzerine tutarsın diyen maʿnâ-yı beyte vâsıl olmadıklarından ibhâm eylemişler.” 3/277. (Redd-i Sürûrî ve Şemʿî)

g- Üslup Açısından Eleştiriler

Bu tarz başlık hakkında topladığımız örneklerde çok ciddi bir anlam farklılıkları görülmemektedir. Sadece dilin kullanımı açısından bir eleştiri söz konusu olmaktadır. Sûdî'nin kurallara oldukça bağlı bir dil anlayışına sahip olduğu bu tarz eleştirilerden anlaşılacaktır. Genelde bu tarz eleştirileri söylerken “hakk-ı edayı edememiş, garip eda eylemiş” gibi ifadeler kullanır. Kanaatimizce burada eleştiri dozu biraz aşırıya kaçmıştır. Şimdi bu tarz eleştirilerin bir kısmına bakalım:

“Kirâ” “kimin” anlamındadır, “kime” anlamındadır diyen doğru anlamı bilmemiştir. 1/77. (Redd-i Sürûrî)

Burada Sûdî'nin eklerin fonksiyonları açısından oldukça hassas olduğunu görmekteyiz. Bu tarz eleştiriler metinde sıkça görülür. Anlamdan anlaşıldığına göre kime mecal var yerine kimin mecali var denilmesi gerektiğini söylemiş olmaktadır. Hâlbuki eklerin birbirinin fonksiyonlarını üstlendikleri dillerde sıkça görülen bir durumdur.

Zülfeş hezâr dil be-yekî târ-ı mû bi-best

Râh-ı hezâr çâreger ez-çârsû bi-best

Tercüme: Sevgilinin saçı bin gönlü saçının bir kılıyla bağladı, bin çâre sahibinin yolunu dört taraftan bağladı. Yani çâre için imkân bırakmadı.

“Anîñ zülfi biñ gönli bir tel ile bağladı diyen târla mûyı fark eylemez imiş.
1/125.

Kıl yerine tel söylenilmesi eleştirilmektedir.

El-minnetü li'llâh ki der-i meygede bâzest

Zân rû ki merâ ber-der-i û rûy-ı niyâzest

Tercüme: Minnet Allah'ındır ki meyhane kapısı açıktır. Bundan dolayı yalvarma yüzümüz meyhanenin kapısındadır.

Sûdî burada minnet hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunduktan sonra şöyle devam eder:

O halde *Gülistan*'ın başını tercüme ederken minnet Hudâ'ya demek yanlışır. Çünkü Allah minnet yani nimet verendir, nimet edilen değil. Bu açıklamalardan sonra anlaşılır ki beytin anlamını verirken “Minnet Hudâya ki meyhâne kapısı açıktır diyenler Mennânı memnûn-ı 'aleyhden (kendisine nimet verilenden) fark eylememişlerdir.” 1/234–235.

Burada da dilin kurallarına katı bağlılıktan gelen bir eleştiri sözkonusudur. Dil esnektir, zamanla ekler değişik fonksiyonlar üstlenebilir. Minnet Allah'ın değil de minnet Allah'a demek arasında anlamca büyük bir farklılık olmasa gerek. Sûdî minnet Allah'a ifadesinden Allah'a ihsan ve bağış anlamı çıkarmaktadır. Hâlbuki bağış ve ihsan Allah'a değil Allah'ındır. Minnet Allah'a diye tercüme edenler ekin böyle bir anlamı olduğunu kabul etmemektedirler ve onlar da aynı anlamı düşünerek

bu ifadeyi kullanmaktadırlar. Üstelik Sûdî daha önce hem matbu ve hem yazma nüshada gördüğümüz şu ifadeleri de kullanmıştır:

“Minnet Allâha ki dostuñ şermsârı degilim, ya^enî, dostuñ makbûli olduğumdan soñra düşmen her ne söylerse söylesün.” 1/90.

Şayet matbu ve yazma nüshadaki ifadeler dizgi veya müstensih hatası değilse bu Sûdî'nin eleştirilerindeki tutarsızlığı gösterir.

°Aşık çi koned ger ne-höred tîr-i melâmet
Bâ-hîç dilâver siper-i tîr-i kazâ nîst

Tercüme: Aşık melâmet okunu yememeye kadir değil, çünkü hiçbir bahadır kaza okuna karşı kendini koruyamaz.

“°Aşık neylesün yimeyüp melâmet okını diyen garîb edâ eylemiştir.”. 1/269.
(Redd-i Sürûrî)

Burada da melâmet okunu yememeye kadir değil ile yemeyip de neylesin arasında anlamca bir farklılık yoktur. Sûdî ise ifadenin garîp olduğunu söyler.

Kadem me-nih be-harâbât cuz be-şart-ı edeb
Ki sâkinân-ı dereş mahremân-ı pâdişehend

Tercüme: Meyhaneye ancak edep şartıyla ayak bas, çünkü bu kapının sakinleri padişahın mahremleridir.

“Kadem koma meyhâneye edeb şartından gayriyle diyenler hakk-ı edâyı virmemişler.” 1/365–366.

Burada da kelimelerin dizilişinden başka bir farklılık görülmemektedir.

Ez-dîde hûn-i dil heme ber-rûy-ı mâ reved
Ber-rûy-ı mâ zi-dîde ne-bînî çihâ reved

Tercüme: Yüreğimizin kanı hep gözümüzden yüzümüz üzerine akar. Gözümüz sebebiyle yüzümüzün üzerinden neler gider. Yani gönle bela gözden gelir, insan her ne çekerse gözden çeker.

“Gözden gönül kanı dükeli bizim yüzümüz üzre gider diyenler hakk-ı edâyı eylememişler.” 1/393.

Me-gû dîger ki Hâfız nükte dânist
Ki mâ dîdîm muhkem câhilî bûd

Tercüme: Deme ki Hafız nüktedandır, çünkü biz gördük, muhkem cahil idi. Hafız burada burada tevazu göstermektedir.

İkinci mısraın anlamında “zîrâ, biz gördük, muhkem bir câhil idi diyen muhkem câhilâne edâ eylemiş.” 1/399–400. (Redd-i Şemî)

Burada tercümede sadece bir kelimesi fazla olarak söylenmiş. Bir kelimesi için bu kadar sert ifadeye gerek var mı acaba?

Hevâ-yı kûy-i tu ez-ser ne-mî-reved mâ-râ
Ġarîb-râ dil-i ser-geşte bâ-vatan bâşed

Tercüme: Seniñ kûyunun sevgisi bizim başımızdan gitmez, çünkü garibin hayran gönlünde daima vatan arzusu olur.

İkinci mısraın anlamında “Ġarîbin hayrân göñli vatana olur diyenler hak edâyı eylememişler.” 2/81. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Burada üslup açısından eleştiri söz konusudur.

Dost-râ ger ser-i pursîden-i bîmâr-ı ğamest
Ġû bi-rân hoş ki henûzeş nefesî mî-âyed

Tercüme: Sevgilinin şayet gam hastasının halini sormak arzusu varsa ona söyle ki hızlı sür, çünkü henüz nefesi geliyor, yani daha ölmedi.

Birinci mısraın anlamında “dosta eger ğam hastasın sormak hevesi var ise diyenler” râ ekinin ilgi hali anlamında olduğunu bilmiyorlar. (yani dosta değil dostun şeklinde olması gerek.) 2/123. (Redd-i Sürûrî ve Şemî)

Tu-râ ki hüsn-i Hudâ-dâdeest u hacle-i baht

Senin ki Allah vergisi güzelliğın ve iyi talihin var anlamındaki birinci mısraın anlamında “saña ki Allâh virdiği hüsn vardır diyen fâîliyet ve mef’ûliyet ma’nâlarını fark eylemez imiş. 2/204.

Burada fark sadece senin yerine sana kullanılmasıdır.

Başka bir beytin ikinci mısraının anlamında, biz bencil kimseyi sevmeyiz yerine sen bencili sevmeyiz diyen eleştirilir ve tarz yolunu bırakıp “tasrîhe sülûk eylemiş.” diye belirtilir. 2/215.

Men ki melûl geştemî ez-nefes-i ferîştegân
Kâl u makâl-i ʿâlemî mî-keşem ez-berâ-yı tu

Tercüme: Ben ki ferîşteler nefesinden melul olup huzursuz olurdum, senin için halkın dedikodusuna katlanıyorum.

Birinci mısraın anlamında “ben ki ferîşteler sözünden melûl oldum diyen sözi yerinde söylememiş.”. 3/162.

Olurdum ve oldum farkından başka bir şey görünmüyor.

Hâfızâ der-dil-i tenget çü fûrûd âmed yâr
Hâne ez-ğayr ne-perdâhteʿi yaʿnî çi

Tercüme: Ey Hafız, dar gönlüne sevgili yerleşti, sen ise gönlünün yabancılardan boşaltmamışsın, yani ne.

Farsçada yaʿnî çi dedikleri yerde Türkçede yani ne derler. O halde ya neyledin diye anlam verenlere yani neyledin demek gerek. 3/201.

Bu örnekte Sûdî'nin Türkçe hususundaki hassasiyeti görülmektedir.

Mâhî ki kaddeş be-serv mî-mâned râst
Âyîne be-dest u rûy-ı hod mî-ârâst

Tercüme: Boyu şüphesiz serviye benzeyen bir ay ayna elinde yüzünü süslüyordu.

İkinci mısraın anlamında “eline âyîne kendi yüzünü bezedi diyen maʿnâyı eyüce bezememiş.” 3/410.

Üslup cihetiyle eleştiri söz konusu olsa gerek.

– Sûdî'nin Eleştirilmesi

Yukarıda gösterdiğimiz gibi bu kadar eleştirilerde bulunan bir müellifin eleştirilmesi kaçınılmaz olsa da bunun tek bir örnekle sınırlı olması şaşılacak bir

durum olsa gerektir. Matbu *Şerh-i Divan-ı Hafız* eserinin 3. cildinin 57. sayfa kenarında matbu olarak yazılan ifadelerde Sûdî'nin üslubunun taklit edilmeye çalışılmasıyla görülen bir eleştiri sözkonusudur. Bu örneği burada zikretmeyi münasip görmekteyiz:

Bâde°i gül-reng-i tîz-i telh-i hoş-hâr-ı sebük

Nukleş ez-lâ°l-i nigâr u nakleş ez-yâkût-ı hâm

Bâde°ide, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. Gül-reng sıfat-ı bâde, ya°nî, bu beş °ibâret bâdeniñ sıfatıdır.

Birinci mısra şöyle de okunabilir.

Bâde°i gül-reng tîz telh hoş-hâr sebük

Sûdî bade°i bir bade anlamında olduğunu belirttiikten sonra bu badenin beş tane sıfatının olduğunu söyler. Bu sıfatlar; gül-reng, tîz, telh, hoş-hâr, sebük. Sûdî'yi eleştirenlerin birinci itirazı ise mısranın yanlış okunuşu hakkındadır. Onlara göre bade kelimesinin sonunda hemzeyle gösterilen vahdet yâ'sı yok, sadece tamlama kesresini göstermek için konulan hemze vardır ve sıfatlar arasında da atıf vavı olmalıdır. Yani onlara göre birinci mısra şöyle okunmalıdır:

Bâde-i gül-reng ü tîz u telh u hoş-hâr u sebük

Anlamca çok da fazla aykırılık gösteren bir durum söz konusu değildir. Her iki okunuşta da vezin açısından bir değişiklik olmamaktadır. Şimdi Sûdî'nin verdiği anlama bakalım:

Mahsûl-i Beyit: Tîz, keskin, acı, içmesi güzel ve hafif ki baş ağrıtmaz, ya°nî, humâr virmez, nukli, ya°nî, mezesi la°l-i nigârdandır ve nakli yâkût-ı hâmdan, ya°nî, meclisiñ bâdesi bir bâde-i gül-reng ve tîz ve telh ve hoş-hâr ve hafifdir ki humâr virmez ve meclisiñ nukli la°l-i yârdan ve musâhabeti ve hikâyesi yâkût-ı hâmdan, ya°nî, erigen yâkûtdan ki murâd şarâbdır. Ba°zı nüshada yâkût-ı câm, cîm ile, vâki° olmuş, yine şarâb murâddır.

İkinci eleştiri ise nakleş ve nukleş kelimelerinin sonudaki bitişik zamirin kime ait olduğu hakkındadır. Sûdî'ye göre zamir meclise aittir, eleştirenlere göre ise şaraba

aittir. Bu açıklamalardan sonra matbu nüshada sayfa kenarındaki matbu ifadeye birlikte bakalım:

Sûdî Efendi tîz ile telh ve hoş-hâr ile sebük beynlerinde vâv yazmayup ve bâdenîñ hemzesini yâ-i vahdet diyüp yine hemze-i tevessüle hamle ve mahsûlinde, tîz, keskin ve telh acı içmesi dimesi ve nukleş ile nakleş zamîrlerini şarâb-ı mezkûre göndermeyüp meclise göndermekle meclisîñ nukli la°l-i yârdan ve musâhabeti ve hikâyesi yâkût-ı hâmdan, ya°nî, erigen, didigine Hâfız hayâtda olsa yüreginiñ yağı erir. 3/57

Burada üslup bakımından Sûdî'de görülen bir husus karşımıza çıkmaktadır. O da şudur; yanlışın yapıldığı veya tercümede geçen bir kelime kullanılarak eleştiri yapılmaktadır. Sûdî'yi eleştirenler onu kendi silahıyla vurmak istemektedirler. Metinde erimek fiili geçince tenkitte de Hafız hayatta olsa yüreginin yağı erir denilmiş olmalıdır.

Eseri baskıya hazırlayanlar üç ciltlik bir metinde sadece bunu bulabilmişlerse Sûdî'nin 1000'den fazla yerde eleştiri yaptığı dikkate alınınca bu Sûdî açısından son derece büyük bir başarı göstergesi olmalıdır.

2. HAFIZ HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ

a- ÖVGÜ

Sûdî şerhin muhtelif yerlerinde Hafız'la ilgili övgü dolu ifadeler kullanır. Bunları şöylece kategorize edebiliriz:

1. Herkesin Hoşuna Gitmesi ve Veciz Olması

Şerhin hemen başında Hafız hakkında bilgi verirken onun şiirlerindeki bu özellik şu övgü dolu ifadelerle vurgulanır:

Hafız'ın şerefli ismi Şems Muhammed'ddir, meşayih arasında namı “lisanul-gayb” ve “tercümanul-esrardır.” Terütaze ve orjinal şiirlerine ölümsüzlük suyu gıpta etmekte, fikirlerinden doğan kızlar ise cenneteki hurileri kıskandırmaktadır. Avamın zevk alma hissini sağlam sözlerle tatlandırdığı gibi, seçkinlerin ağızlarını da açık manalar ile doldurmuştur. Bundan dolayı sözün sadece zahirini anlayanlar onu aşına

kabul ettikleri gibi, kelamın iç anlamlarına nüfuz edebilenlerin gözünün parlaklığı onun şiirleriyle ziyadeleşmiştir. O sözden anlayan herkesin kendi haline uygun söz söylemiş, herkes için ince ve garip manalar ortaya dökmüş, az bir söz içerisine çok anlamlar yerleştirmiştir. 1/2.

2. Bazı Gazellerinin Mucize Derecesinde Olması

Hafız'ın bazı harflerin kafiyesindeki şiirlerinin güzel bazılarında ise çok yüksek bir tarzda yazıldığını belirtirken bazılarının benzersiz bir tarzda, nerdeyse mucize olacak şekilde yazıldığını şu ifadelerle belirtir:

Hafız'ın "ayn, fe, kaf, kef, lâm" harfinde yazdığı gazeller diğer harflerdeki gazellerinden daha yüksektir. Geri kalan kısmı en yüksek bir mertebededir. Kimi mucizelik sınırında, kimisi ise mucize olmaya yakın bir tarzda yazılmıştır. 1/53.

3. Beyitlerindeki Muhayyellik

Bazı beyitlerde girift ve içiçe hayaller karşımıza çıkar ve bunlar şiire ayrı bir güzellik ve derinlik katar. Sûdî'nin Hafız'ın muhayyel beyitlerindendir dediği beyit ise şöyledir:

Habâb-râ çû futed bâd-ı nahvet ender-ser
Külâh-darîş ender ser-i şarâb reved

Tercüme: Hababın başına kibir ve gurur düşerse onun külahdarlığı ve saltanatı şarap hevasında gider, yani tamam olur, yani ömrü çok değil, fenası hemen varlığının ardındadır. Bunun sebebi de kibir havasıdır. Burada kibri terk etmeye tenbih var.

Habab sadece şarabın üzerinde değil suyun üzerinde de olur. Ama Hafız şarapla daha çok birlikte olduğu için onu zikretmiştir. Hababın oluşmasına sebep rüzgârdır. Rüzgâr suyun içine girince suyu kabartınca kabarcık ortaya çıkar. Sonra rüzgâr hareket edince kabarcık çatlar ve içindeki hava dışarı çıkar. Hafız'ın bu beyti muhayyel beyitlerdendir. 1/396.

4. Dilinin Anlaşılrlık ve Sadeliği

Hafız şiirinde ince hayaller bulunduğu ileri sürülerek kendisini eleştirenlere cevap olarak yazdığı beyit Sûdî tarafından yorumlanırken onun şiirlerinin yanlış yorumlanmadıkça gayet açık ve anlaşılır olduğu belirtilir. Bu beyit ve Sûdî'nin yorumu şöyledir:

Goftî ki Hâfız îh heme reng-i hayâl çîst
Nakş-ı galat me-hân ki hemân levh-i sâdeîm

Tercüme: Dedin ki ey Hafız, şiirindeki bu kadar renk, yani bu kadar ince hayal nedir. Cevaben şöyle der: Yanlış okuma biz bildiğin gibi sade (anlaşılır) bir levhayız, yani şiirlerimi yanlış yorumlamayınca hayal bulamazsın, belki sade ve anlaşılır bir söz bulursun. Yani ben şiirde Kemâl-i Hocendî gibi hayal sahasına dalmamışım ki manası zor anlaşılın, belki benim şiirim sadedir, herkes anlayabilir. 3/84.

5. Teşbihlerindeki Orjinallik

Hafız'da kendinden önceki şairler tarafından kullanılmayan, ilk defa onun şiiriyle ortaya çıkan orjinal teşbihler Sûdî'nin dikkatinden kaçmaz. Bu husustaki ifadeleri şöyledir:

Şairler feleği yıldızlarla gırbâl'e (kalbur) benzetmişlerdir, fakat feleğin eleğe teşbih edildiği şimdiye kadar görülmemiştir. Burada kalbur kelimesi ile elek kelimesinin farklı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sipîhr-i ber-şode pervîzenîst hûn-efşân
Ki rîzeeş ser-i Kistrâ vü tâc-ı Pervîzest

Tercüme: Bu yüce felek kan saçan bir elektir ki döküntüsü Kistranın kellesi ve Pervizin tacıdır, yani felek ekâbiri ve sultanları esirgemez, ne küçüklere ne de büyüklere itibar eder. 1/161

Dil-i men ez-heves-i bûy-ı tu ey mûnis-i cân
Hâk-râhîst ki der-pây-ı nesîm üftâdest

Tercüme: Ey can eğlencesi, gönlüm senin kokunu arzuladığından rüzgârın ayağına düşen (önüne katılan) bir yol toprağı yani tozdur.

Dili hâk-râha yani toza teşbih etmek şimdiye kadar işitilmemiş ve görülmemiştir ve aralarındaki cihet-i câmi'a (benzetme yönü) da bilinmiyor. Ama âşğın gönlünün ziyade kararsızlığını beyan etmek için onu toza benzetmiştir. 1/98.

Der-ham-ı zulf-i tu ân hâl-i siyeh dâni cîst
Nokta-i dûde ki der-halka-i cîm uftâdest

Hafız bu beyitte orjinal bir teşbih (teşbîh-i hâs) yapmıştır.

Tercüme: Senin zülfünün bükümünde olan o siyah ben nedir? Bu sorudur, şöyle cevap vermektedir: Cim harfinin halkasına düşmüş bir mürekkep noktasıdır. Yani sevgilinin zülfünün kıvrımında olan ben tıpkı cim harfinin halkasının ortasında olan siyah nokta gibidir. 1/97.

Şâhâ mubeşşirî zi-behiştem resîdeest
Rızvân-serîr hûrveş u selsebil-mûy

Tercüme: Ey padişah, bana cennetten bir müjdecî geldi. Rızvan serirli, yani murassa ve mücevher seriri var ki benim maarifle süslü gönlümdür, cennet hurisi gibi makbul ve saçı uzun ve zincir şeklinde, yani şiirim zincir saçlı dilbere benzer. Yani cennet gibi tabiatımdan bir latif güzele benzer şiir geldi. 3/386.

Selsebil-mûy selsebil saçlı demektir. Hafız bu teşbihte muhterî' (ilk olarak bunu kullanan)'dir, çünkü kimse saçı suya benzetmemiştir. Olsaydı Enis-i Uşşak sahibi bunu zikrederdi. Selsebil-mûy kıvrım ve zincir şeklinde olan saçtır, çünkü su aktığında zincir şeklini alır.

Bir de Hafız'ın nazik bir beyti diye kayıt düştüğü şu beyte bakalım:

Sâye-i serv-i tu ber-kâlebem ey °İsâ-dem
°Aks-i rûhîst ki ber °azm-i remîm uftâdest

Tercüme: Ey İsa nefesli sevgili, senin boyunun gölgesi çürümüş kemikler üzerine düşen bir ruhun yansımasıdır.

Hafız kendi varlığını çürümüş kemiğe, cananın boyunun gölgesini ruhun yansımasına benzetmiş. Bu teşbih cananın ruh olmasını gerektiriyor. Hazret-i İsa'nın lakabı da Ruhullah'tır. Hazret-i İsa'nın zikredilmesi ölüleri dirilttiği içindir. 1/98.

6. Beyanındaki Büyü

Hafız bir beyitte bir tür büyüden bahseder. İfade o kadar güzel ve büyüleyici olmuştur ki Sûdî bu tarz ifadenin kendisini “garip (benzersiz) bir sihir” olarak niteler. Beyit ve Sûdî'nin verdiği anlam şöyledir:

Der-nihân-hâne-i 'işret sanemî hoş dârem
K'ez-ser-i zülf u ruheş na'l-i der-âteş dârem

Tercüme: İşret nihânhanesinde bir güzel sevgilim vardır ki zülfü ve yanağı sebebiyle ateş üzerine na'l tutarım.

Na'l-i der-âteş sihir türlerinden biridir. Bir kimseyi bir kimseye âşık edip gönlüne sevgi ateşi düşürmek isteseler na'l'in üzerine Süryanice bazı isimler yazarlar ve onu ateşe bırakırlar ve bazı dua cümleleri okurlar. O da derhal âşık olup gönlü niyet edilen kişiye meyleder. Sûdî beyte böylece anlam verdikten sonra sihir gibi etkili olan ifadedeki büyüleyici özelliği şu cümleyle belirtir: Garip sihirlerden birisi budur ki bu beyitte zülfün kılabını na'le ve cananın yanağını ateşe benzetmiştir. 3/31.

7. Diğer Şairlerle Mukayese

Şairlerin kendisini diğer şairlerle mukayese etmesi yaygın bir gelenektir. Bu mukayesede şair bazen kendisinin üstünlüğü bazen da mukayese ettiği kişinin üstünlüğünü vurgular. Hafız da bu geleneğin dışında kalmamıştır. Kendisini bazı şairlerle mukayese etmiştir. Sûdî hem bu beyitlerin şerhinde hem de böyle bir şey söz konusu olmadan yeri geldikçe diğer şairlerle Hafız'ı mukayese eder ve bir takım hükümler verir.

Arıca Sûdî bazı şairlerin gerçekten büyük olabileceklerini fakat Hafız'la mukayese edilince bu büyüklüklerin fazla bir değer ifade etmediğini aşağıdaki beytin şerhinde şu ifadelerle belirtir.

Hased çi mî-berî ey süst-nazm ber-Hâfız
Kabûl-i hâtır u lutf-i suhan Hudâ-dâdest

Tercüme: Ey şiiri kalitesiz olan, niye Hafız'ın şiirlerini kıskanıyorsun. Sözün latif olması ve gönüllere etki yapması Allah'ın bir lütfudur, bana o vermiştir.

Sûdî şöyle bir açıklama getirir: Bu beyit Hafız'ın şiirlerine haset eden birinin varlığını gösterir. Onun şiiri gerçekten kalitesiz olmayabilir, Hafız'a kıyasla şiiri düşük ve değersiz olmuştur. Hafız nazımda en yüksek tabakada olduğu için kiskanılması kaçınılmazdır. Çünkü fazilet sahipleri hasetten kurtulamazlar. 1/96.

Şimdi hem Hafız'ın kendisini diğer şairlerle mukayese ettiği şiirlerine Sûdî'nin yaptığı açıklamaları hem de Hafız tarafından yapılmayan fakat Sûdî'nin ortaya koyduğu mukayeseleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Zahîr'le Karşılaştırılması

Aşağıdaki beyitte Hafız kendi şiirini Zahîr'in şiirinden üstün tuttuğunu görmekteyiz. Sûdî beytin şerhinde bu görüşü destekler ve bazı açıklamalarda bulunur. Beyit ve Sûdî'nin ifadeleri şöyledir:

Çi cây-ı gofte-i Hâcû vu şi'r-i Selmân'est
Ki şi'r-i Hâfız-ı mâ bih zi-nazm-ı hûb-ı Zahîr

Tercüme: Hacu'nun sözü ve Selman'ın şiirinin nazmına ne itibar olur ki. Bizim Hafız'ımızın şiiri Zahîr'in güzel şiirinden de üstündür.

Sûdî Hafız'la Zahîr'i karşılaştırarak şöyle der: Hafız, Zahîr'in şiirini Selman'ın ve Hacu'nun şiirine tercih eder. Selman'a şair-i sahir (büyüleyici şair), Hacu'ya da nahl-bend-i şuara-yı Acem demişler. Gerçek şu ki Zahîr'in kelimada olan büyüleyicilik ve safa başka bir şairin sözünde görülmez. Bütün şiir türlerinde öncelik kazanan Mevlânâ Câmî'nin şiiri bundan müstesnadır. Netice olarak Hafız'ın şiiri Zahîr'in şiirinden üstündür, çünkü sırf irfandır, Zahîr'in şiiri ise sırf mecazdır. 2/315.

b) Nizamî ile Karşılaştırılması

Hafız kendi şiirinin Nizamî'den üstün olduğunu belirttiği beyitte Sûdî Hafız'ın şiirlerinin “selis ve âbdâr; akıcı ve orjinal”, Nizamî'nin şiirlerinin ise mün'akid ve tâb-dâr; kapalı ve düğümlü” olduğunu belirterek Hafız'ın görüşünü destekler.

Çu silk-i durr-i hoş-âb'est nazm-ı pâk-i tu Hâfız
Ki gâh-ı lutf sebak mâ bered zi-nazm-ı Nizâmî

Tercüme: Ey Hafız, senin temiz nazmın ter ü taze bir inci dizisi gibidir, Çünkü lütuf vaktinde Nizamî'nin nazmından sebak iletir, yani ondan evladır. Çünkü senin nazmın selis ve abdardır, Nizamî'nin ise mün'akid ve tâb-dârdır. 3/217

c) Kâtibî ile Karşılaştırılması

Sûdî, divanının başına Yezid bin Muaviye'nin şiirinden bir mısra aldığı için Hafız'ı eleştiren Kâtibî ile Hafız'ı mukayese ederek Kâtibî'nin şiirlerinin sanatkârane ve muhayyel olduğunu, fakat Hafız'ın şiirleri gibi huzur ve şevk verici olmadığını vurgular.

Ân-râ ki hânî üstâd ger bi-nigerî be-tahkîk
San'at-ger'est lîkin şi'r-i revân ne-dâred

Bu beyt Yezîd'in şiirini divanının başına aldığı için Hafız'ı ayıplayan Kâtibî'ye tarzinde bulunmaktadır. Sanatger şiir sanatlarında maharetli demektir.

Tercüme: Üstad ve mahir dediğin şairi dikkatli bir gözle incelersen görürsün ki gerçi o sanatkârdır, yani şiir sanatlarında mahir birisidir ama şiiri benim şiirim gibi akıcı ve selis değildir. Gerçekten Kâtibî'nin şiirleri sanatlı ve muhayyeldir, özellikle mesnevilerinde bu husus daha aşikâr olarak görülür. Fakat Hafız'ın şiiri gibi huzur bahşedici ve can arttırıcı değildir. 2/35.

d) Asafî ile Karşılaştırılması

Sûdî'nin *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da ençok iktibasta bulunduğu şairlerin başında Âsafî gelmektedir. Hafız kendisini Âsafî ile mukayese etmemiştir, fakat Sûdî yeri geldikçe Hafız'ın şiirlerini onun şiirleriye mukayese eder ve muhayyel olması bakımından Asafî tarzıyla yazıldığını belirtir. Sûdî, Âsafî'nin aşağıdaki beytini iktibas ettikten sonra beyit hakkında “muhayyel ve nazirsiz beyitlerin serdarlarındanır” ifadesini kullanır.

Ġam-ı tu der-dil u pîçîde dûd-ı âh bered
Çü mâr-ı genc ki gencîne-râ nîgeh dâred

Tercüme: Senin üzüntün gönülde bir hazine gibi, tıpkı hazineyi bekleyen yılanı benzer şekilde kıvrım kıvrım duman çıkarıyor.

Asafî'nin divanında muhayyel ve nazirsiz beyitler çoktur, ama bu beyit serdarlarındanr. 1/152.

Sûdî Hafız'ın bazı beyitleri için tarz-ı Asafîce ibaresini kullandığını görmekteyiz.

Geh âh keşem ez-dil u geh tîr-i tu ey cân
Pîş-i tu çi gûyem ki çihâ mî-keşem ez-dil

Tercüme: Dilimden zaman zaman ah çekerim, zaman zaman da senin okunu. Ey can, senin yanında gönülden neler çektiğimi ne (niçin, nasıl) diyeyim.

Gönülden neler çekerim dediği iki anlamdadır. Birisi gönül sebebiyle neler çekerim demektir, diğeri gönlün içinden neler çekerim anlamındadır. İyi düşün, bu beyit Asafî tarzında (tarz-ı Asafîce) yazılmış. 2/411.

8. Gazeldeki Üstadlığı

Her şairin daha başarılı olduğu bir şiir vadisi vardır. Büyük şairlerin bütün nazım şekillerinde yazdığı şiirlerin büyük olması gerekmez. Hafız'ın başarılı olduğu nazım şekli ise gazeldir. Kaside sahasının serdarları başkalarıdır. Sûdî de bu hususu şu ifadelerle belirtir: “Hâsılı Hâceniñ hüneri hemân gazelededir, kasîde-gûyluk ğayrılara müsellemdir.” 2/277–278

9. Atasözü Niteliğindeki Beyitleri

Hafız'ın bazı şiirleri atasözü gibi dillerde dolaşmaktadır. Bu tarz beyitleri Sûdî yeri geldikçe belirtir ve irfan sahiplerinin dillerinde dolaştığını vurgular. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Ġulâm-ı himmet-i ânem ki zîr-i çarh-ı kebûd
Zi-her çi reng-i ta'alluk pezîred âzâdest

Tercüme: Bu gök kubbenin altında ilgi rengini kabul eden her şeyden azad ve hür olan kimsenin kölesiyim. Yani dünya cihetiyle ilgi alanına giren şeylerden gönül bağını kesenlerin kölesi olayım.

Sûdî beytin anlamını verdikten sonra gazelin tamamı hakkında bu gazel Hafız'ın "bülend" gazellerinden olduğunu belirttiğinden sonra beyit hakkında şunu söyler: "Bu beyt ehl-i irfân arasında darb-ı mesel hükmündedir." 1/93.

Sûdî'nin son derece latif öğütü içerdiğini söylediği beyit şudur:

Tâc-ı şâhî talebî cevher-i zâtî bi-numây
V'er hod ez-cevher-i Cemşid u Ferîdûn bâşî

Tercüme: Eger devlet ve saadet tacı istersen kendi sahip olduklarını ve yeteneklerini göster, ondan sonra da ister Cemşid ve Feridunun oğlu ol, ister olma, farketmez. Yani soyunu ve nesebini değil de kazandığın marifet ve kemalatı göster. Çünkü neseple öğrenmek kişiyi fazilet sahibi yapmaz. 3/206.

10. Şiirlerindeki Ulviyeti

Şairler kendi şiirlerini övererken bazen aklın kabul edemeyeceği tarzda mübalağalı ifadeler kullanır. Hafız bir beyitte kendi şiirini meleklerin ezberlediğini söylediğinde Sûdî bunun bir mübalağa olmadığını Hafız'ın rüyada veya keşfen bunu görmüş olabileceğini hatırlatır.

Subh-dem ez-[°]arş mî-âmed hurûşî [°]akl goft
Kudsiyân gûyî ki şi[°]r-i Hâfız ezber mî-konend

Tercüme: Sabah vakti arş canibinden bir coşku gelirdi, aklım bana dedi ki, sanki melekler Hafız'ın şiirini ezber ediyorlar.

Burada Sûdî şöyle bir kayıt düşer: Şairlerin bu tarz sözleri iddiaî olur, ama Hafız'ın bu durumu keşfen veya rüyada görmesi mümkündür. 1/344.

11. Hafız'ın İfadelerinin İyiye Yorumlanması

Burada ilk bakışta olumsuz görünen bazı ifadelerin Sûdî tarafından nasıl tevîl edilmeye çalışıldığına bakacağız. Şüphesiz ki Sûdî Hafız hakkında beslediği iyi görüşler ışığında beyitleri yorumlamaya tabi tutmuştur ve bu gayet normaldir. Başkalarının bu görüşlere katılıp katılmaması ayrı bir konudur.

Ân telh-veş ki sûfî ummu'l-habâyiseş hând

Eşhâ lenâ ve ahlâ min kubleti'l-‘izârâ

Tercüme: Sûfînin kötülüklerin anası diye adlandırdığı o acı gibi olan şey yani şarap bize kız oğlanlar bûsesinden daha lezzetli ve tatlıdır.

BeYTE bu şekilde anlam verdikten sonra Sûdî şunları da ekler: Bu beytin şairler dili üzerine anlamı böyledir. Fakat gerçek anlamı ise şöyledir. Burada sûfî kelimesi ile Hazret-i Peygamber kastedilmektedir. O zaman anlam şöyle olacaktır: Hazret-i Peygamberin içki için ümmül-habayis (bütün kötülüklerin anası) demesi bize kızların bûsesinden daha lezzetli ve tatlıdır, yani onun her söylediği söz güzel ve tatlıdır, bu da tatlıdır. 1/28–29

Mey-hâre vu ser-geşte vu rindîm u nazar-bâz

V'ân kes ki çu mâ nîst derîn şehR kudâm'est

Tercüme: Hem içki içeriz, hem hayran ve başı dönmüşlerdeniz, hem rindiz, hem de her gördüğünü seven aşığız. Bizim gibi olmayan bu şehirde kim varmış acaba?

Sûdî bu anlamdan sonra şu kaydı düşer: Maksadı şehrinin fasıklarına tarizde bulunmaktır, yoksa kendisi bu tarz nefsanî arzulara uymaz, çünkü kendileri ehlullahdan olan şerefli bir varlıktır, böylelerden şer'-i şerîfe muhalif (İslâmın yasakladığı) bir davranış görülmesi mümkün değildir. 1/101.

Ne men zi-bî-‘amelî der-cihân melûlem u bes

Melâlet-i ‘ulemâ hem zi-‘ilm-i bî-‘amelest

Tercüme: Dünyada iyi iş yapamamaktan sadece ben muzdarip değilim, âlimlerin de amelsiz ilimden dolayı halleri muzdarip ve gönülleri kırıktır.

Sûdî beyte bu şekilde anlam verdikten sonra şunları ilave eder: Ameli terk ettiklerinden dolayı âlimlere tarizde bulunmak için Hafız kendini ameli olmayan grubun içine dâhil etmiştir. 1/131.

‘ÿân ne-şod ki çirâ âmedem kucâ bûdem

Dirîğ u derd ki gâfil zi-kâr-ı hîştenem

Tercüme: Bilmiyorum ki dünyaya niçin geldim ve bundan önce nerede idim. Yazık ki kendi işimden gafilim.

Sûdî şunu ekler: Hafız tecahül-i arifte bulunmaktadır, yoksa kendisi evliyadan saadet sahibi birisidir. 3/4.

12. Hafız'la İlgili Menkıbe

Sûdî bazı beyitlerin şerhinde Hafız'ın manevi şahsiyetini belirginleştiren menkabelere de atıfta bulunmaktadır. Bu tarz menkabe aşağıdaki beyitte görülmektedir:

Kadem diriğ me-dâr ez-cenâze-i Hâfız
Ki gerçi ğark-ı günâhest mî-reved be-behişt

Tercüme: Ey zahit, Hafız'ın cenazesine katılmakta ayağına engel olma, yani cenazesine katıl, çünkü o her ne kadar günaha batmış ise de cennete gidiyor.

Şöyle bir menkabe anlatılır:

Hafız'ı hayatta iken eleştiren, ona ta'nda bulunan birisi varmış. Hafız vefat edice cenazesine katılmak istememiş ve katılmak isteyenlere de engel olmuş. O mecliste bulunan ve Hafız'ı sevenlerden birisi ona der ki, Hafız şöyle bir iddiada bulunmuş ki, benim divanımı hangi niyetle açarsanız o durumla ilgili size bir şeyler söyler. O halde gelin divanından rastgele bir yer açalım, bakalım Hafız bu durum için neler söylüyor. Muarız kişi bu teklifi kabul eder. Divanını açtıklarında Allah'ın emriyle bu beyit karşlarına çıkar, o zat da tevbe edip hazır olan cemaatla birlikte Hafız'ın cenazesine iştirak eder. 1/171.

b- YERĞİ

1. Üslup Açısından Eleştirmesi

Divan sahibi olan şairler geleneğe uyarak alfabenin bütün harfleriyle gazel yazmışlardır. Her harfte kafiye bulmak, bulunsa bile şiiriyet vasfını korumak zor bir şey olsa gerektir. Zaten Sûdî bu işin zorluğunu belirtir ve çok nadir kişilerin bu işin üstesinden gelebildiğini ifade eder. Şöyle der: Gazelde alfabenin bütün harflerinde aynı güzellikte şiir söylemek sadece Molla Câmî'ye mahsustur. 1/53.

Şimdi Hafız için söylediklerine bakalım:

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Hafız'ın bazı harflerde yazılmış gazelleri oldukça “süst û vâhî”dir. Bu dört gazel onlardandır. 1/293–294.

Bu dört gazel cîm harfinde yazılan bir gazel, hâ harfindeki iki gazel ve hı harfindeki bir gazeldir.

Başka bir yerde ise kafiye olan hangi harflerde başarısız olduğunu belirtirken bu harflerin “bâ kâfiyesinde sâ-i müsellese ve cîm ve hâ ve ha kâfiyesinde vâki° olan gazeller” olduğunu söyler ve bu gazeller için “ğâyetle sust ve vâhî vâki° olmuş” (1/53) ifadesini kullanır.

Be harfinde 4, şe harfinde 1 gazel olduğunu dikkate aldığımızda toplam 573 gazele kıyasla bunlar son derece küçük bir rakamdır ve Hafız'ın gazeldeki büyüklüğünü gösterir.

Bir başka tenkit ise kasideler hakkındadır. Bir beyte farklı nüshalara göre anlam verdikten sonra hiçbirisinin tabiata hoş gelmediğini söyleyerek başka bir nüshanın olması lüzumunu hatırlatır, fakat şu hususu da eklemeyi ihmal etmez. Hafız'ın hüneri sadece gazellerinde bulunur. Kaside vadisi başkalarınınındır. 2/277–278.

İrticalen söylenen gazellerin de başarısız olduğunu ifade zımında da Hafız'ı eleştirir ve böyle gazellerin fazla edebî bir değerinin olamayacağını hatırlatır, şöyle der: “Hâce bu gazeli meclis-i mezkûrde bedâhetle söylemiştir. Ol cihetdendir ki sâ'ir gazellerinde olan çâşnî bu gazelde yoktur.” 3/58

2. Kafiye Açısından Eleştiriler

Gazelde aynı kafiyenin tekrar edilmesi durumunda fesad, ayıp, ayb-ı fahiş gibi kelimeler kullanır, hatta böyle durumlardan birinde herhalde Hafız'ın bunu ayık iken değil de sekr halinde söylemiş olabileceğini söyleyerek tarizde bulunur. 3/345

Bu tarz eleştiri oklarının yöneltildiği gazelin kafiyesi hakkında şunları söyler:

“Bu gazelin kâfiyesi başdan başa fâsiddir, zîrâ harf-i revîsi yokdur. Harf-i revî kâfiyede olan elfâzîñ harf-i ahîr-i aslîsidir ve hurûf-ı kâfiyeniñ aslıdır ki ansız kâfiye olmaz. Ammâ sâyir hurûf kâfiye olmasa olur.” 1/69–70.

Konuya biraz daha yakından bakalım:

Redif olan ûst'tan önce gelen kelimelerin sonu te harfiyle bitmektedir, ama Sûdî bu harfin asli harf olmadığını dolayısıyla kafiye olamayacağını söyler. Mısra sonları muhabbet-i ûst, tal'at-i ûst, minnet-i ûst şeklinde devam etmektedir. Sûdî şöyle der: Hafız'ın bu gazelinde revî harfinin “te” olması mümkün değildir, çünkü elimenin aslî harfi değildir. O halde kafiye için gerekli olan aslî harf muhabbet kelimesinde “be”, tal'at kelimesinde “ayn” ve minnet kelimesinde “nûn”dur. Diğer kelimeler de bunlara kıyas edilebilir. 1/69–70.

Burada çok fazla kuralcılığın hüküm sürdüğünü görünce Saib-i Tebrizî'nin kendi şiirine yapılan bir itiraz üzerine söylediği şu sözü hatırlamamak mümkün değil: “Şi'r-i merâ be-medrese ki burd”; yani benim şiirimi medreseye kim götürdü?

Bir de kafiye ayıplarının en büyüklerinden biri olduğunu zikrettiği şu cümleye bakalım.

Eğerçi iki tarikle bile kâfiye î'tâ-yı celî, ya'cî, şâyegân kabîlindedir ki ekber ve a'zam-ı 'uyûb-ı kâfiyedendir. 1/102.

Kafiye tekrarı Hafız'ın sarhoşken yapabileceği şeylerden ayılmaktadır:

Bu gazelde kafiye mükerrer, bunu herhalde sekr halinde söylemiş, sahv halinde olsa söylemezdi. 3/345.

a) Adı Konulmamış Kafiye Ayıbı

Sûdî Hafız'ın bir gazelinde adı konulmamış bir kafiye aybından (‘uyûb-ı ğayr-i mulakkabe) bahseder. Beyit şöyledir:

Salâh-ı kâr kucâ vu men-i harâb kucâ

Bi-bîn tefâvut-i reh k'ez-kucâst tâ-be-kucâ

“Bu matla'îñ mısra'c-ı sâñisiniñ kâfiyesi ‘uyûb-ı ğayr-i mulakkabedendir. Okudukda bâ sâkîn okunup ammâ kitâbetde kucâyâ imlâ olmak lâzımdır.”

Burada kucâ rediftir, kendinden önce gelen be harfinin kafiye olabilmesi için sakın okunması gerekmektedir. Gazelin bütün beyitlerinde “rebâb kucâ, nâb kucâ gibi...” “be” harfi sakın okunmaktadır. Yalnız matla beytinin ikinci mısramda ise durum farklıdır, tâ-be-kucâ şeklindedir.

b) Kafiye Tekrarı Ayıbı Nasıl Hafifleştirilebilir?

Sûdî'nin bu husustaki önerisi gazelde beytin yerinin değiştirilmesidir. Şöyleder:

“Enderân mevkib ki ber-puş-t-i sabâ bendend zeyn” beyti bu beyitten önce yazılmaldır. Yine “Şeh-suvâr-i men” beytini mahlas beytinin üstünde yazılması gerekir. Bu şekilde yazılınca kafiye tekrarı kusuru çok açık değil bir miktar daha gizli olabilir. Kendisinin şerhte böyle yapmamasına gerekçe olarak şunları söyler: Biz sonradan farkına vardık, yoksa ihmal etmezdik. 1/79

3. Anlam Açısından Eleştiriler

Beytin içeriğinin Hafız'ın iç dünyasını yansıtmadığı, hatta tersi olduğu, bir de bilgi ve gramer yanlışlığı bulunduğu durumlarda bu tarz eleştirilerde bulunulur. Sınırlı sayıda örnekleri vardır.

Hâfız ne hadd-i mâst çunîn lâfzâ zeden

Pây ez-kilîm-i hîş çira pîşter keşîm

Tercüme: Ey Hafız, böyle iddialarda bulunmak bizim haddimiz değildir, ayaklarımızı niçin yorganımızdan fazla uzatıyoruz. İkinci mısranın bir darbimesel olduğunu belirttikten sonra şunları ekler: Hâce bu gazeli sekir halinde iken söylemiştir, ayık iken bu tarz ifadeler kullanmaz. 3/52.

Başka bir beyit;

Bâğ-ı merâ çi hâcet serv u sanevber'est

Şimşâd-ı sâye-perver-i mâ ez-ki kemter'est

Tercüme: Gönül bahçemin servi ve sanevbere ne ihtiyacı olabilir ki, bizim gölgede beslenmiş şimşadımız, yani cananımız kimden eksiktir. Yani bizim sevgilimiz serviden ve sanevberden daha yücedir.

Sûdî bu anlamı verdiken sonra sevgili için kimden eksiktir denilmesinde hayli “kemlik” olduğunu belirtir ve şöyle denilmesinin daha doğru olacağını söyler: “Şimşâd-ı sâye-perverem ez-her dû biherest” , yani gölgede beslenmiş şimşadımız her ikisinden de daha iyi ve güzeldir. Fakat bu takdirde de kafiyenin “şayegân” denilen büyük kafiye ayıplarından biriyle illetli olacağını belirtir. 1/102.

Başka bir beyitte harâc-ı Mısır geçmesi üzerine şunları söyler: Hafız'ın Mısır haracı diye söylemesi kıyas ve tahminîdir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Mısır sulh yoluyla fethedilmiştir. Hatib-i Bağdadî'nin tarihinde şöyle nakledilir. Lebt Mısır arazisinden bir miktar arazi satın alıp vakfetti. Bazı bilginler İmam-ı Şafî'nin Mısır'da vakıf arazisi olduğunu rivayet ederler. Bu nakiller gösterir Mısır arazisinden haraç alınmaz. 1/356.

Başka bir beyitte geçen evsaf kelimesi için vassâf getirilse oldukça güzel olurdu, çünkü vasıf ibaresine uygun düşerdi ifadesini kullanır. 1/140

Bir başka beyitte geçen reyahin kelimesi için alternatif kelimeler önerir, bunların ezhar ve envar olabileceğini ve teşbihin daha güzel olması için buna gerek olduğunu kaydeder. 1/307.

Bir başka beyitte, “lehum” kelimesindeki “hum” zamirinin cennet ve tuba için kullanılmasında Arapça gramer açısından uygunsuzluk olduğunu belirterek “lehâ” getirilmesinin “daha ahsen ve daha evla” olacağını söyler. 1/61.

Bir başka beyitte geçen tamlamalarda rekâket ve beytin tertibinde kopukluk olduğunu söyleyerek teemmel, yani düşün diyerek okuyucuyu uyarır. 3/217.

Men terk-i dîn u dünyâ kerdem zi-ârzûyet
Câveztu fî hevâkum °an hubbi câh u mâlî

Burada ikinci mısranın Arapça olduğu dikkate alındığında Arapça bir cümlede atıf vavının Acem üslubu tarzında (u şeklinde) zikredilmesinin eleştiri konusu olduğunu belirttikten sonra bunun müdafaa edilemez derecede bir yanlış olduğunu ifade için şöyle der: “Fîl-vâki° mahall-i i°tirâzdır ki def°ine hîç çâre yokdur.” 3/327.

4. Haşv-i Kabih

Sûdî şerhinde karşılaştığımız kavramlardan birisi de haşv-i kabihtir. Aynı zamanda haşv-ı melih kavramını da kullanır. Bütün metinde haşv-i melih kavramı 20 defa geçer. Haşv-i melih kavramı cümle-i muteriza denen şiir sentaksı içine giren ara cümleler için kullanır. Haşv-i melih edebî açıdan bir kusur kabul edilmemiş, bilakis güzel kabul edilmiştir. Fakat haşv-i kabih böyle değildir. Sûdî aynı anlamlı iki kelimenin bir beyitte bir araya gelmesine ilm-i bedide haşv-i kabih derler diye bunu tanımlar. 1/86. Bu tarz eleştirinin örnekleri şunlardır:

Çarh u felek haşv-i kabîh tarîkiyla vârid olmuş. 2/397

Hâcib ve derbân kapucıya dirler. 1/86.

Murâd u kâm haşv-i kabîh san^catıdır. 3/24.

Açıklayıcı atıfların bir kısmının bu kısma girdiğini de şu cümlelerden anlıyoruz: “Şekk ü riyeb ^catf-ı tefsîridir. ‘İlm-i bedî^cde buña haşv-i kabîh dirler.” 2/113.

5. Veznin Sebep Olduğu Yanlışlar

Şairler şiir yazacakları zaman onları kayıtlayan bazı bağlara uymak zorundadırlar. Bu husus onları zaman zaman uygun olmayan kelimeleri kullanmaya götürebilmektedir. Hafız'da da bunun örneklerini görmek mümkündür. Sûdî bu hususla ilgili görüşlerini birçok yerde söyler. Bir kısım örnekleri şunlardır:

“Hindû lafzını Hindî makâmında zikr tecvîzendir ve illâ kıyâs Hindîş idi.” 1/35.

“Hâce zarûret-i vezniçün ma^câdin yerine yerine cemâd zikr eylemiş, zîrâ, maksûd mevâlid-i selâse zikri idi.” 2/4.

“Kâfiye zarûreti için kudam dimişdir ve illâ kucâ makâmı idi. Ya^cnî beni şöyle mest eyle ki ^carsa-i hayâlîme kim geldi ve kim gitdi ve nereye gitdi bilmeyem.” 1/251

Bir başka beyitte geçen “menzil” kelimesi üzerine şöyle söyler: Doğrusu “menazil” demek gerekir, çünkü sevgiliye ulaştıracak konak bire münhasır olamaz, birden fazladır, fakat vezin zorunluluğu için böyle zikredilmiştir. 1/6.

Bir de bütün şiirlerde görülebilen kısaltmalar vardır, bunların tamamı eleştiri kapsamında ele alınamazlar. Ancak bir kısmı bu kategoriye sokulabilir. Bütün metinde “zaruret-i vezin” kavramı 194 kere, “vezin ve kafiye zarureti kavramı” ise 9 kere zikredilir. Bazan bu kavramlarla birlikte kullanılan bir kavram karşımıza çıkmaktadır. Bu “mukham” kavramıdır:

Mukham: Redhouse'de kelimenin karşılığı olarak pleonastic (word) kullanılır. İngilizce bu kelimenin anlamı olarak sözlüklerde şu karşılıklar verilir: gereksiz söz, kelime fazlalığı, haşiv, şişirme. Mukham kelimesi bütün metinde 23 defa geçer.

Sûdî mukham tabirini kullandıktan sonra bazı açıklamalarda bulunur ki bunları şöyle sıralayabiliriz.

a) Kuvvetlendirme

Pekiştirme görevi görür.

Hod böyle yerlerde mukhamdır, te³kîd için gelür. 1/68

b) Zaruret-i Vezin

Anlama bir fazlalık katmayan, dolgu unsuru olan kelimeler için kullanılmaktadır. Bir kısım örnekler;

“Geh gâhdan muhaffefdir, bunda mukhamdır, olmasa da ma^onâya halel virmez, zarûret-i vezniçün gelmişdir.” 1/243

“Serveş, şîn zamîrî bunda mukhamdır, bir yere râci^o degil.” 1/279

“Hod lafzı bunuñ gibi yerlerde mukhamdır, zarûret-i vezniçün.” 1/356

c) İfadeyi Güzelleştirme

Bazı ekler ve kelimeler kelimeye anlam atmak için değil ifadeyi güzelleştirmek için de getirilebilmektedir. Şu örnekler konu için yeterli olabilir:

“Be-ser-i hacle bâ harfi-i sıla mukhamdır, tahsîn-i lafz için.” 1/358

“Hem bunda mukhamdır zarûret-i vezniçün, egerçi tahsîn-i kelâmdan hâlî degildir.” 1/371

6. Dinî Açıdan Eleştirmesi

Aslında Sûdî'nin Hafız'a oldukça hüsnüzannı vardır ve onun sözlerini yanlış anlamalara meydan vermemek için tevil eder. Bir kısım örneklerini yukarda zikretmiştik. Bununla beraber bir iki yerde dinî açıdan Hafız'ı eleştirdiği görülmektedir:

Hâfızâ rûz-ı ecel ger be-kef ârî câmî

Yekser ez-kûy-ı harâbât berendet be-behişt

Tercüme: Ey Hafız, eğer son gün yani öleceğin gün eline bir kadeh alabilirsen seni meyhane mahallesinden kabir azabı ve sorgu sual olmaksızın doğru cennete götürürler.

Sûdî bu anlamı verdikten sonra bu manaların “Amelsiz cenneti istemek günahdır” hadisine uygun olmadığını, bilhassa “peşin olan dünyayı veresiye olan cennet için terk etmem” demenin hata olduğunu muteber kitapların kaydettiğini belirttikten sonra “Kim peşini veresiye için, yani dünyayı ahiret için terketmem diye söylese küfre düşer.” anlamında fetva kitaplarında zikredilen bir Arapça cümle iktibas eder ve Hulasatu'l-Fetevâ'da benzer hükümlerin bulunduğunu hatırlatır. 1/169. Bu eleştirinin matbu nüshada olduğunu yazma nüshada olmadığını burada belirtelim.

Şî'r-i Hâfız der-zamân-ı Âdem ender bâğ-ı huld

Defter-i nesrîn ü gül-râ zînet-i evrâk bûd

Tercüme: Hazret-i Âdem zamanında cennette gül ve nesrin defteri yapraklarının süsü Hafız'ın şiiri idi, yani gül ve nesrin yapraklarına yazılıp onunla süslü olurlardı.

Sûdî beyitten ilk bakışta Hafız'ın ezeli oluşunun anlaşıldığını hatırlattıktan sonra şöyle bir kayıta bulunur: Ve'l-‘ilmu ‘inde'llâh, egerçi şu‘arânîñ kelimâtu iddi‘â‘îdir vukû‘î degildir. 2/57.

7. Başkalarının Eleştirilerini Nakletmesi

Aslında bunlar anlam açısından eleştiriler kısmında ele alınabilirdi, ama Sûdî başkalarından nakilde bulunduğu için böyle bir başlık altında verilmesinin uygun

olacağı düşüncesindeyiz. Bu tarz eleştirilerde eleştirileri kimin yaptığı belirtilmez. Örnekleri şunlardır:

Bâde-i la^l-i lebeş k'ez-leb-i men dûr me-bâd
Râh-ı rûh-ı ki vu peyman-dih-i peymâne-i kîst

Tercüme: Dudağımdan uzak olmasın, sevgilinin la'l gibi kırmızı dudağının şarabı kimin ruhunun şarabıdır, yani kimin canına can katar ve sevgili kiminle birlikte kadeh içmeye söz vermiştir.

Sûdî beyte anlam verdikten sonra ikinci mısraın mazmunu hususunda sevgilisini ibtizale düşürmüş diye Hafız'a itiraz edildiğini belirtir. 1/149–150.

Çeşm-i Hâfız zîr-i bâm-ı kasr-ı ân hûrî-sirişt
Şîve-i cennâtun tecrî tahtehâ'l-enhâr dâşt

Tercüme: Hafız'ın gözünden akan yaşlar huri gibi olan sevgiliin sarayının damı altında tıpkı altından ırmaklar akan cenneti andırmaktadır. Burada sevgilinin sarayını cennete, kendi gözyaşlarını ise cennetin içinde akan ırmaklara benzetmiştir.

Sûdî beyte bu şekilde anlam verdikten sonra bu beyitte iki hususta Hafız'ın tenkit edildiğini söyleyerek şunları nakleder:

Birincisi; “zîr-i bâm-ı kasr” demesidir, hâlbuki “zîr-i kasr” demesi gerekirdi, çünkü nehirler sarayın damı altından değil sarayın altından akar. Diğeri ise nehirlerin cennetin altında aktığını söylemesidir, hâlbuki nehirler cennetin altından değil içinde akmaktadır.

Sûdî bu eleştirileri naklettikten sonra birinci itiraza bazılarının, böyle şeyler şiirde müsamaha ile karşılanır diye cevap verdiklerini söyler. İkinci itiraz için ise şu şekilde cevap verilebileceğini söyler:

Bu gazeldeki terkip bazı tasarruflarda bulunularak ayetten iktibastır. Ayrıca bazı yorumcular “tahtehâ” kelimesinden sonra “eşcârihâ” kelimesinin takdir edilmesi gerektiğini yani “tahte eşcârihâ” şeklinde anlaşılması gerektiğini söylerler, bu takdirde mana ağaçlarının altından demek olur. Burada kıraat ilmindeki bilgisini gösterecek bir takım açıklamaları da ekler. 1/195–196

Hâbem bi-şod ez-dîde derîn fikr-i ciger-sûz

K'âgûş-ı ki şod menzil u me³vâgeh-i hâbet

Tercüme: Acaba kimin koyunda yatıp uyursun diye yürekleri yakıp kavuran düşünceyi dolayı gözümde uyku gitti.

Sûdî burada da Hafız'ın sevgilisi hakkında böyle kötü zan beslediği için eleştirildiğini söyler. 1/243.

Der-bahâ-yı bûse³i cânî taleb

Mî-konend in dil-sitânân el-ğiyâs

Tercüme: Aman bu gönül alıcı sevgililerden aman, çünkü bir buse karşılığında bir can istiyorlar.

Bu beyitte de, âşık bir buseye bin can erir, sen ise bir can vermeyi çok görüyorsun diye itirazda bulunulduğunu kaydeder. 1/284.

Hûn-i mâ hordened in kâfer-dilân

Ey müselmânân çi dermân el-ğiyâs

Tercüme: Bu merhametsiz sevgililer kanımızı içtiler, ey müslümanlar, Allah için bir medet.

Sûdî bu beyte de itiraz edildiğini söyleyerek (1/284) açıklamada bulunmaz. Anlaşılan odur ki âşık canını ve kanını severek feda eder, şikâyetle bulunmaz, sen ise şikâyetle bulunuyorsun demek istemişlerdir.

E – DİL VE ÜSLUP

1. ARKAIK KELİMELER

Sûdî şerhinde Türkçe asıllı kelimeler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan döneminde kullanılan, daha sonra kısmen terk edilen kelimeleri topluca göstermek istiyoruz. Bunlardan anlamı belli olduğu halde sözlüklerde bulamadıklarımız da vardır. Bir kısmını günümüzde de kullanıldığı halde bundan 5 asır önceki metinlerde bulunduğunu göstermek için kaydettik. Sözlüklerde bulamadıklarımızı kelimenin anlamını verdikten sonra belirttik. İki kelimededen oluşan kelime gruplarına yer verdik. Böyle gruplarda kelimelerden birisi Türkçe olmasa da yine bu başlık altında bulunmasında fayda görmekteyiz. Az da olsa Türkçe asıllı olmayan bazı kelimelere de yer verilmiştir. Aşağıda alfabetik olarak kaydedilen kelimelerin önce anlamı verilecek, daha sonra bu kelimelerin cümle içinde kullanımını gösteren bir kısım örneklere de yer verilecektir.

Alışık: Ticaretten anlayan. (*Tarama Sözlüğü*nde alacak anlamı verilmiş.): Mu[°]âmil alışığa dirler ya[°]nî bey[°] u şîrâda seninle alam virem iden kimseye dirler. 2/42.

Alışmak: 1. Alevlenip tutuşmak: Gâh olur ki şimşek hırmene alışup yakup yandırır. Bunda hırmenden murâd vücûdudur, ya[°]nî ben vücûdı yanmış [°]âşık berk-ı [°]ışka niçe tahammül ideyim. 2/441. Ey Hâfız, bu takvâ hırkasını yak ki eger âteş olursam aña alışmayam, ya[°]nî âteş olursam aña te[°]sîr eylemeyem ki içinde sen bile yanarsın. 2/442. Gîred alışır, âteşde isti[°]mâl iderler, meselâ âteş, ya[°]nî penbeye alışdı dirler. 2/277.

2. Ünsiyet ve ülfet etmek: Ülfet bir kimseniñ hûyuyla alışmak, ya[°]nî, üns bağlamak. 1/177. Hû-kerd imtizâç eyledi ve alışdı dimekdir. 1/210.

Añarı: İleri, öte: Verâ bir nesneniñ ardı ve añarısı dimekdir. 3/298.

Ancılayın: O şekilde: Bedânsân ancılayın dimekdir. 2/340.

Arı: Temiz: Pâkîze ve pâk bir ma[°]nâyadır, arı dimekdir, tâhir ma[°]nâsına. 1/166.

Arık: Zayıf, cılız: Nizâr, lügatda arık dimekdir. Ammâ bunda za'îf ve nahîf ma'ânâsına. 1/239.

Arıklamak: Zayıflamak: Hilâl-i âsumân da ol 'ârızın 'âşk ve şevkinden ziyâde arıklamış. Şöyle ki irakdan parmakla gösterirler. 2/379.

Arkalanıcı: Destek, yardımcı: Müstazhir istif'al bâbından ism-i fâ'ildir, arkalanıcı ma'ânâsına. 3/160.

Arkalanmak: Destek olmak: İstizhâr istif'âl bâbından masdardır mef'ûl ma'ânâsına, ya'nî müstezhâr ma'ânâsına. Ya'nî her ehl-i dil buña arkalanırdı ve bundan yardım talep iderdi. 1/398.

Armağan: Hediye: Dest-âvîz tehî-dest varmamak için iledilen armağana dirler. 3/10.

Artuk: Başka, fazla: Ya'nî, ancak kulkul dimege mâlik, artuğa degil. 1/126.

Assı: Fayda: Hâsılı son peşîmanlık assı eylemez. 2/439.

Avurd ve savurd: Söz, laf. (*Tarama Sözlüğünde* savurd yok): Ma'ânâsız da'vâ hemân kâl u kıldır. Ya'nî kurı avurd u savurddur. 2/406–407.

Ayrılışmak: Birbirinden ayrılmak: Ya'nî yârân biri birinden ayrılışdılar. 3/156.

Azırganmak: Azımsamak: Ya'nî bahâr buludu bu kadar bârân ki döker ânîñ sehâsı anı azırğanur. 2/267.

Basdırma: Pastırma: Mûmyâ insân kadîdi, ya'nî, basdırması ve yâ harf-i masdar. Bunda murâd devâ ve dermândır. 3/308.

Başa kakmak: Serzeniş başa kakmaktır. 'Arabîce tevbîh dirler. 1/374.

Başmak (paşmak): Ayakkabı: Na'l müşterekdir, at na'lına ve paşmağa dirler. 1/108.

Başmakçı: Ayakkabıcı: Hudâ halkı biri birine hidmetkâr eylemişdir, ya'nî, kimini derzi, kimini başmakçı ve kimini etmekci ve aşçı. 3/448.

Beg: Kuş avlamak için kullanılan başka kuş: Zîrâ 'âdetdir ki bir vahşî mürği sayd eylemek için tuzağa bir kuşu beg korlar. 3/53.

Belen: Dağ sırtı: Gerîve, kâf-ı °Acemîniñ fethi ve kesriyle, beleñe dirler, ya°nî, tağ beleñine, hâsılı, tağın sırtına. 3/267.

Biçim: Hasat. (*Tarama Sözlüğü*nde biçin şekli var, biçim yok): Direv, dâlin fethi ve kesriyle ve râniñ fethiyle, isimdir, direvîdenden müştak, biçim ma°nâsına. Yeşil felek tarlasını, yâ felegiñ yeşil mezra°ını ve hilâl orağını gördüm, kendi ekinim ve biçim vakti yâduma geldi. 3/170.

Börk: Kûlah: Kûlah börke dirler. 1/310.

Burı tutmak: Doğum sancısı tutmak. (*Tarama Sözlüğü*nde buru şekli var): Hikmetu'llâh, hâتونını yolda ol gice burı tutdı ki hâmile hâتونlarıñ emrâzındandır ve gice sovak idi. 1/173.

Burum-Büküm: Büküm. (*Tarama Sözlüğü*nde olmayan bu kelime Redhouse'de bulunmaktadır): Çin büküm ve büküm ma°nâsınadır. 3/315. Şiken ve şikenc, büküm dimekdir. Meselâ kumaşlarda bükümünden hâsil olan büküm yeri gibi. Ham bügri ve egri ve büküm ma°nâsınadır. 1/236. Tâb bunda burum ve kıvrım ve büküm ma°nâsınadır ki zülfüñ ve kâkülüñ ve giysünuñ evsâfındandır. 1/361.

Bügü-Bügi: Sihir. (*Tarama Sözlüğü*nde yok, *Redhouse*'de bügü yazılıp okunuşu büyü şeklinde verilmiştir): Füsühâ bügüleri ve mekr ü hîleleri dimekdir. 3/414. Efsün bügi ya°nî sihr ve mekr ve hile ma°nâsına gelür. 3/232.

Cân otı: Can ilacı: (Tamlamanın birinci kelimesi Frsça asıllıdır) Cân-dârû cân otı dimekdir, ya°nî, cân °ilacı. 3/317.

Çak: Tam: Miyân bel ve orta ma°nâsınadır. Ammâ çak orta degil. 2/120.

Çapmak: Koşmak: Tâzîm çaparız, ya°nî segirdiriz, tâzîdenden müştak ki segirtmekdir. 2/429.

Çekmek: İçmek: Der-keş çek dimekdir, iç ma°nâsına. Türkîde de çekmek içmek ma°nâsında müsta°meldir. 1/137-138.

Çevrindi: Girdap: Girdâb suyuñ dönmesi, çevrindisi ki ğark olmak korkusu ola. 1/398.

Çevrik: Girdap. Girdâb çevrik ma°nâsına. 1/8.

Çimçik-Çimçig: Saf, halis. (*Tarama Sözlüğünde* çimçig şeklinde): Mahz Türkîde çimçig demekle ta[°]bîr eyledikleri ma[°]nâdır, ya[°]nî hâlis ve sâfî dimerdir. 2/223.

Çırhıdı: Cırcır böceği (*Tarama Sözlüğünde* çırğıdı şeklinde): Câ[°]izdir ki şebgîrden çırhıdı murâd ola, ya[°]nî ocaklar içinde gice ile öten böcek ola. 2/240.

Çigdem: Zambakgillerden bir tür çiçek. (*Tarama Sözlüğünde* yok, metinde ise sözlüklerde verilen anlamda kullanılmadığı görülmektedir.): Pehlû iki ma[°]nâda müsta[°]meldir. Birisi bir nesneniñ yanı ki Arapça aña [°]inde ile ta[°]bîr iderler. Birisi de adamın yanı ya[°]nî inileri ki Türkîde pehlûye çigdem dirler. 2/44–45.

Çignek: Çok çignenen, üzerinden çok gelip geçilen: Siper sîniñ kesriyle ve zammıyla lügatdir, çignek ya[°]nî pây-mâl ma[°]nâsınadır. 2/19. Pey-siper de ma[°]nâsını sâbıkan tahkik eyledik idi ki çignek ma[°]nâsınadır, ya[°]nî pây-mâl. 2/86.

Çigzinmek: Dönmek, dolaşmak: Gerdîden çigzinmek. 3/145.

Çimşir: Şimşir: (Farsça asıllı şimşir kelimesinin dönemin Türkçe telaffuzundaki değişik şekli) Şimşâd-kadd vâs-ı terkîbîdir, şimşâd boyılı dimerdir, şinde fetha ve kesre câ[°]izdir, çimşir ağacına dirler. 3/288.

Çisinti: İnce ince yağın yağmur: Sırışk lügatde yağmur çisintisine ya[°]nî hurde yağın yağmura dirler. Soñra gözyaşında isti[°]mâl eylediler mecâzen. 2/302.

Çizi: Çizgi: Noktanıñ ta[°]rîfi re[°]s-i hatdır ya[°]nî çiziniñ ucı. 1/356.

Çokramak: Coşmak, kaynamak, fokurdamak: Na[°]ra [°]Arabîde geñizden çıkan savta dirler, ammâ [°]Acem çokramada isti[°]mâl ider. 1/126. Ğulğule lügatda suyuñ çokramasından ta[°]bîrdir. 2/331.

Degirmi: Yuvarlak: Mâh degirmidir, anda baş ve ayak mutasavver degildir. 1/327–328.

Deprenmek: Hareket etmek: Pes, âdem i[°]tidal ile deprenmek gerek, soñra zahmet çekmeye. 1/122.

Derinti: Serseri kalabalık: Evbaş bûşuñ cem[°]îdir, ahlât-ı nâs ya[°]nî derinti, evşâb da dirler. 2/246.

Devşirmek: Toplamak: Cem^c âverd devşirdi. 2/230.

Ditsinmek: İğrenmek, tiksirmek: Bi-girift, bâ harf-i te^okîd, girift bunda îhâm tarîkiyle vâki^cdir, biri ay tutulmak, husûf ma^cnâsına ve birisi ditsinmek, ya^cnî munfâ^cil ve şermende oldu ma^cnâsına. 3/163.

Döymemek: Tahammül edememek, katlanamamak: Hâsılı, beni kan ağlatmak istersin, zîrâ nazara döymeyüp bi-huzûr olur ve baña cefâ ider dimekdir. 3/126.

Dükeli: Bütünü, hepsi: Heme bunda hemîşe ve dâ^oim ma^cnâsındır, dükeli diyenler hatâ eylediler. 1/100. Gözden gönül kanı dükeli bizim yüzümüz üzre gider diyenler hakk-ı edâyı eylememişler. 1/393.

Dürüklük: Dügümlü ve kapalı olmak. (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Gonça gibi gerçi cihânın işi bağlılıktır, ya^cnî dürüklük ve yumuklukdur, ya^cnî in^cikâd ve inkibâzdır. 2/349.

Dürüşmek: Çalışmak: (Bu kelime DLT'de tür-: yığmak, türüş-ise yığmakta yardım ve yarış etmek anlamındadır diye kaydedilir) Zamân nevbahârdır, aña dürüş ki hoş-dil olası. 3/357.

Egmeç: Büklüm. (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Mezkûr pâdişâh bir bülend-mertebeli şâhdır ki tokuz felek evvânını kendi bâr-gâhı kemeriniñ hamından bir örnek bildi. Ya^cnî egmecinden ve büklümünden. Zîrâ, kemer nefsinde egilmiş ve bükülmüşdür. 1/181.

Egsi: Kabes yanan odun paresinde yani ekside olan ateş şulesine derler. Adeten bir yerden ateş alınmalı olsa eksiyle alınur. 3/344.

Eñek: Çene: Zekan ve zenah bir ma^cnâyadır eñek dimekdir. 3/201.

Erastık: Tavan: (Kelimenin Türkçe asıllı olup olmadığı tespit edilememişir. Sûdî kendi döneminde Türklerin tavanı bu şekilde adlandırdıklarını söylemektedir). Sakf tavan, Türkîce erastık dirler. 2/429.

Esenlemek: Veda etmek: Pedrûd, bâ-i ^cAcem ile, esenlemektir, vedâ^c ma^cnâsına. 1/34.

Esenlik: Veda etme: Dürûd, dâlin ve ranîñ zammeleriyle, °Arabîde tahiyye ma°nâsınadır ki Türkçe esenlik dirlir. 3/307.

Esirgemek: Merhamet etmek: Rahmet esirgemektir. 1/156. Bahşâyîş ism-i masdardır, bahşâyîdenden, esirgeyiş ve terahhum ma°nâsınadır. 1/76.

Esrük: Sarhoş: Mest esrük. 1/82.

Evdeşik: Aynı evde olan. (*Tarama Sözlüğünde* bu şekli yok): Hem-âgûş hem edât-ı cem°iyyetdir. Hem-haççere ve hem-sofra gibi pes. Hem-âgûş kucakdaş dimektir ve hem-hâne evdeşik ma°nâsına. 1/149.

Evermek: Evlendirmek: Eyyâm oyunu beni ğâfil eyledi. Ya°nî evermesini te°hîrde gaflet eyledim. 1/300.

Eyitmek: Söylemek: (Metnin tamamında 9 yerde geçer, yerini demek fiiline terketmektedir. Metinde demek fiili 1000'den fazla kullanılmıştır.) Du°â-gûy eyitdüm ki var ise eceli gelmiş imiş. Beg de eyitdi, cemî° avladığımız tuyûruñ eceli gelmiştir. 2/11.

Eymenmek: Endişe etmek: Biñ düşmen eger benim helâkime kasd iderse, ya°nî beni helâk eylemege niyet iderse, eger sen dostum iseñ düşmânlardan bâk tutmam, ya°nî kayırmam ve eyenmem. 2/399. Çi bâk, bâk eyenmekdir, ya°nî kayırmaz dimektir. 2/308.

Fanmak: Ufanmak, kırılmak: (Kelime ufanmak kelimesinden ünlü düşmesiyle ortaya çıkmıştır.) Ammâ kalem murâd olunca seri sebz olmakdan maksûd fanmayup fâsid olmamakdan kinâyetdir, ya°nî fanmayup tiftiklenmesün dimektir. 2/288.

Geçkin: Aşırı sarhoş: Hâfızîñ hırkası neye deger, bâde ile anı rengin eyle andan soñra Hâfızı bâzâr ucından mest-i harâb getir, ya°nî geçkin mest iken getir. 2/300.

Gegşek: Gevşek. (Metinde gevşek şekli de kullanılıyor): Süst gegşek. Gel ki kasr-ı ümîd ziyâde gevşek bünyâdlıdır. 1/93.

Gizleyin: Gizlice: Allâh için ey rakîb, bu gice bir zamân gözün yum, ya°nî uyu, zîrâ la°l-i hâmûş ile gizleyin yüz söz tutarım. 3/96.

Gökçek: İyi, güzel: Ey cânân, eger seni koyup cennete râğbet idersem, hergiz uykularım gökçek olmasun, ya'nî uyku baña harâm olsun dimekdir. 3/214. Nağz gökçek dimekdir eyü ma'nâsına. 2/228.

Gömüldürük: Palan ve eyer geri kaçmasın diye hayvanların göğsüne geçirilen göğüslük: (DLT'de kömüldürük *Tarama Sözlüğü*nde gömüldürük olarak geçmektedir.) Sûfiler evvelden nihânîce iderlerdi, şimdi ki pâdişâh ve â'yan-ı nâs âşikâre ider oldılar, anlara ne kuskun ve kömüldürük gerek. 2/357.

Göyünmek: Yanmak: Ey sabâ, göyünmiş 'âşıklar yol ucında muntazırlardır, habere bakarlar, eger ol sefer eylemiş yârdan bir haberiñ var ise vaktidir. 3/225.

Gözdeş: (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Hâsılı, rakîb benim gözdeşim olduğün anıñ belâsından halâs bulmadım, zîrâ kadîmden 'âşıkla rakîb ziddândır. 2/377.

Gümürçinmek: (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Dâdiş ism-i masdardır ki dest aña muzâfdır diyen 'ilmi ve tab'ı nâ-tuvân 'aceb terzîk söylemiş ki gümürçinür dîvâne söylemez. 2/253.

Güni: Kiskanmak: Reşk lügatda güni ma'nâsınadır, ya'nî kiskanmak. 3/250.

Güyegi: Damat: Gerdek oldıktan soñra geline 'ırs dirler, 'aynıñ kesri ve râniñ sükûnyıla ve güyegiye hitan dirler ve dahi ere zevc ve 'avrete zevce dirler. Dâmâd güyegi. 1/95.

Hacılar yolu, Saman uğrısı: Samanyolu galaksisi: Kehkeşân gökde bir hey'etdir ki Türkîce aña hâcılar yolu, saman uğrısı dirler, gösterilmege mevkûdur. 2/281.

Halta: Gerdanlık: Tavk boyuna geçen halka ki Türkçe halta dirler. 2/454.

Hapaz: Sille, tokat: Sîlî tabanca ki Türkçe sille ve hapaz derler. 3/396.

İklık: Kemançe: İklığa, ya'nî, rübâba kemânçe didikleri ednâ münâsebetledir. 1/289. Barbat iki bâniñ fethalarıyla kopuz ve rübâb ıklıktır. 2/318.

İlgam salgam: Serap: Serâb şûre yerlerde ırakdan su gibi görünen hey'âta dirler. Türkçe ilgam salgam dirler. 2/21.

İlğar: Akın, baskın. (*Tarama Sözlüğü*nde “İlğamak: Baskın yapmak” şeklinde var, ilğar şekli yok, *Redhousé*de var): Tamâm-ı müsâlahadan soñra bir gün ilğar salar ve Hârezm pâdişâhı ğâfil iken basup, başını kesüp memleketini ğâret ider. 3/301.

İmızganmak: Uyuklamak: Ğunûden ve ğunûvîden masdarlardır, ımızganmak ma[°]nâsına. 2/251.

İnc kırmak: Hıçkırmak: Kendiye nisbet ınc kırı ınc kırı girye eylesidir. 3/118.

İr: Şarkı: Sürûd ırdr. Terâne ırlamak içinde tene tın tın dimege dirler. 1/69.

İrkracik: Çok az uzak. (Son harf kef, Farsça dürterek kelimesinin tercümesi olarak zikredilmiş.): Bârî ey rakîb, anıñ yanından bir iki kadem ırkracık ol, ya[°]nî katına varma, çünkü baña yok, saña da olmasun. 2/398.

İglemek: Hasta olmak: Müstemend igli ma[°]nâsınadır ya[°]nî marazdan veyâ kahırdan iglemiş. 2/318.

İgli: Hasta: Müstemend igli ma[°]nâsınadır ya[°]nî marazdan veyâ kahırdan iglemiş. 2/318.

İncik: Baldır: Sâk incikdir. 2/57.

İñi: Vücudun iki yanından her biri. (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Pehlû iki ma[°]nâda müsta[°]meldir. Birisi bir nesneniñ yanı ki °Arapça aña °inde ile ta[°]bîr iderler. Birisi de adamın yanı ya[°]nî inileri ki Türkîde pehlûye çigdem dirler. 2/44-45.

İrkilmek: Toplanmak, birikmek: Benim gözüm yaşımı saĝîr ve hakîr °add eylemeñ, zîrâ, irkilmekle deñiz olur. 3/297.

İs: Sahip: (İdi > iyi> î-si (=sahib-i) iyelik ekindeki ünsüzün köke karışmasıyla oluşmuş bir kelime. Sonraları kalın ünlüyle ıs olarak kullanılmıştır.) Hânedân ehl-i beyt ve ev issi dimekdir. 2/391.

İti: Keskin, sert: Tund iti, ya[°]nî, keskin ma[°]nâsına, tund-hû vasf-ı terkîbidir, iti hûylu dimekdir. 3/292.

İtilik: Keskinlik, katılık: Ey yâr âhın itiliginden, ya[°]nî, keskinliginden ğâfil oturma. 3/422.

İvmek: Acele etmek: Hâce buyurur ta^ccîl çist. Ta^ccîl nedir ya^cnî ne iversin. 1/254. Şitâb isimdir, ivmek ma^cnâsına. 2/21.

Kaçan: Ne zaman: Key kaçan dimekdir. 1/176.

Kakımak: Azarlamak: ^oÎtâb kakımak ve azarlamak. 1/65. Melâmet masdardır, levm gibi, lâme-yelûmudan azarlamak ve kakımak ma^cnâsınadır. 2/21.

Kakmak: Çalmak: Bi-kûbed döger, ya^cnî kakar dimekdir. Eger hisârîñ divârını kara demirden ve çelikden eylerseñ çünki hük-m-i Hudâ irişe, ^oAzrâ^oîl kapu kakar. 3/394.

Kalgıtmak: Sıçratmak, kaçmak: Cevr ü cefâ eyleme zîrâ dilberlik ^oazameti ve revnakı sınır, çünki kullar kaçalar ve hizmetkârlar kalğıdırlar ya^cnî kaçarlar. 1/366.

Kalkımak: Sıçramak, hoplamak: Yolcular nazarında kalkıyı kalkıyı güzel sürelim, ya^cnî ehl-i sülûk nazarında eyüce sülûk idelim, hâsılı, tarîk-i hakka hoş hoş gidelim dimekdir. 3/93.

Kanı: Hani, nerede: Kû edât-ı istifhâmdır kanı ma^cnâsına ^oArabîde eyne gibi. 1/355.

Kankı-Kanğı: Hangi: Küdâm kankı dimekdir. 1/339. Ol kimse ki bizim gibi degildir bu şehrde, kanğı kimsedir. 1/101.

Karacı: Yağmacı, çingene: Lûlî ^oAcemin karacı kısmı ki Şîrâzla Isfahân mâbeyninde konar göçerler. 1/114.

Karış muruş eylemek: Yıkmak: Ber-hem zenem karış muruş eylerim dimekdir, ya^cnî yıkarım ma^cnasına. 2/397. Şehr-âşub vasf-ı terkîbîdir. Âşûbîdenden şehr delirdici ve karış muruş edici dimekdir. 2/238.

Karsımak: El çırpma: (*Tarama Sözlüğü*nde fiil karsmak şeklinde verilmektedir, metide iki yerde fiilin zarf fiil şekli karsup değil de karsıyup olarak yazılmıştır.): Dest-efşân vasf-ı terkîbîdir, el karsıcı ma^cnâsına. Mutribe hitâb idüp buyurur. Çünki elinde hoş sâz vardır ey mutrib, bir hoş ır ırla, tâ ki el karsıyup gazel okuyalım ve raks idüp rakkâslar gibi başlarımız salalım. Hâsılı, ey mutrib sen sâz çal. Biz el karsıyup gazel-hânlık idüp raks idelüm. 2/430.

Karsmak: El çırpma: Dest-efşân vâf-ı terkîbidir, efşânidenen el karsmak ma^cnâsına ki hânendeler şânıdır ki el usûlin tuttukları vakît ayayı ayaya çalarlar. 3/294.

Kaşığı: Reng bunda hîle ma^cnâsınadır. Reng-âmiz hîle karışdırıcı ya^cnî hîle peyda idici, hâsılı ğavğa kaşığı. 2/333.

Kayırmak: Aldırmak, önem vermek. (Bütün metinde 31 kere geçer.): Biñ düşmen eger benim helâkime kâd iderse, ya^cnî beni helâk eylemege niyet iderse, eger sen dostum iseñ düşmânlardan bâk tutmam, ya^cnî kayırmam ve eyemmem. 2/399.

Kaynak: Yırtıcı hayvan pençesi: Arslan ve kaplan ve tuyûrdan doğan ve şâhin gibi ki bunların kaynağından serpençe ile ta^cbîr iderler. 2/47.

Kılınış: Tavır, vaziyet: Kattâl-vaz^c da böyledir, kattâl kılınışlı, ya^cnî kattâl-sıfat. 2/333.

Kıran: Sahil. (Kırañ şekli de imlâda görölmektedir.): Kerân ve kerâne, feth-i kâf-ı ^cArabîyle, kenâr ma^cnâsına ki Türkçe aña kırañ dirler. 1/106. Kerân, kenâr ma^cnâsınadır, Türkçe kırañ dirler. 1/190.

Kıyın kıyın bakmak: Göz ucuyla bakmak. (Kıyî ve vasîta eki n'den müteşekkîl olabilir): Nergis çeşmden kinâyettir. Ve cemmâş göz ucuyla bakmaktır. Nergis-i cemmâş izâfeti beyâniyedir. Nergis-i cemmâşî ya^cnî kıyın kıyın bakıcı çeşmi. 1/301.

Kıçılık: Küçüklük: Dehânîñ hurdesi mu^cteberdir. Kıçılığı mu^cteber olduğındandır ki şu^carâ cevher-i ferd ve cüz²-i lâ-yetecezzâ ve nokta-i mevâhüm dirler. 1/78.

Kocuşmak: Kucaklaşmak: Ey yârân, çünkü biri biriñizle kocuşasız, ya^cnî, mu^cânaka idişesiz, bu gerdîş-i çarhî ferâmûş idesiz. 3/421.

Koçmak: Kucaklamak: İ^ctinâk, ifti^câl bâbından masdardır, bir kimseniñ boynına kol tolamak, hâsılı, koçmak, te^cânuk da mu^cânaka da dirler. 3/297. Ol kimse ki ihsân eyler ve halkdan ihsânîñ dirîğ eylemez, eli, ya^cnî, eli ki anîñla cür^ca-i mey i^ctâ eyler, maksûd mahbûbını koçsun, ya^cnî, murâdı şâhidini koçsun, hâsılı, murâdı aña el virsün, hayırlı du^câdır. 2/190.

Koğuş okı: Nâvek koğuş okı, ya[°]nî zembûrek okı, koğuşdan atıldığıçün koğuş okı dirler. 1/82.

Kola: Kızıl ile boz renkleri arasında bir reng-i mahsus. (*Kamus-ı Türkîde* bulunan bu kelime *Tarama Sözlüğü*nde bulunmamaktadır): Atıñ bozı hıng ve kolası semend. Kola ata semend dimişdir, ammâ Sıhâh-ı Fursde dorı ata dimişdir. 1/109.

Kolañ: Yaban eşeği. (*Tarama Sözlüğü*nde kolan şeklinde). Pes, bunda gürden murâd ol mağaradır ki aña makbere oldı, nihâyeti, kolañı îhâm ider. Hâsılı, dâ'imâ gûr avladığı içün aña izâfet idüp Behrâm-ı Gûr dirler. 2/361.

Kolayına: Sebepsiz, boşuboşuna, rastgele: Egerçi yakîn bilürüm ki nâvek-i müjgânîñ kemân-ı ebrûda hâzır olmak kolayına degildir, belki ben nâ-tuvâni helâk eylemek içündür. 1/111. Serseri kolayına dimekdir. 3/337.

Kopmak: Meydana çıkmak, zuhur etmek: Hem sahî ve hem şeci[°] pâdişâh kopdı. 1/318.

Koşak: Çevik, hızlı. (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Çâlâk çevige veyâ koşağa dirler. Çâlâk-ter çevikrek dimekdir. 1/332.

Kovlamak: Gammazlık etmek: Ğamz, hâsız, lügat-ı [°]Arabda kovlamaktır. 2/22.

Kozak: Koza, kozalak: Dilden murâd bunda yürekdir ki anı sanevber kozasına teşbîh eylemişdir. 1/92.

Kurı sa'y: Boşuna çalışmak: Hâsılı ezal-i ezelde vuslat mukadder olduysa sa[°]y bir bahânedir, ammâ olmadıysa kurı sa[°]y müntic degildir. 1/327.

Kuskun: Eyer ve semerin arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altından geçirilen kuşak: Pârdem kuskun. Pârdem isbâtı tahkîr içündür, ya[°]nî eyer ve semer urdukları hayvândır. Şehriñ sûfisini gör ki şübhelü lokma yer, kuskunı dirâz olsun bu hoş[°]alef hayvânın, ya[°]nî hayvânlığı ziyâde olsun. Hâsılı, şübhelü lokma yemekden hâlî olmasun. 2/391.

Küymek: Beklemek, sabretmek: Pâyed küyer, ya[°]nî eğlenir, sâbit olur ma[°]nâsına. 2/285.

Muştuluk: Müjde: Nüvîd muştuluk. 2/268.

Okımak: Çağırarak, söylemek: Ben bi-sâmâna dîvâneler ve mecnûnlar şâhı okı, ya°nî baña böyle di, zîrâ °akl eksikliğinde cemî° âlemden ziyâdeyim, ya°nî âlemde benim gibi °akılsız yokdur. Pes, baña dîvâneler şâhı demek lâyıkdır. 3/73.

Okruk: Kement: Kemend Türkçe okruğa dirler. Ammâ halkın katında okruk kemendden ahfâdır. 1/289.

Omca: Kütük: Günde ve gündelân omca ma°nâsınadır ki Rumda aña tomruk dirler. 3/454.

Oranlamak: Kıyas etmek: Kıyas kerden bir nesneyi oranlamaktır. 2/194.

Oransız: Kıyas kabul etmez: Seniñ firâkıñda çekdiğim derd ve belâ bir oransız kıssadır ki nâmelere sığmaz. 3/44.

Otarmak: Otlamak: Ra°aynâ fi°l-i mâzî mütekellim ma°a'l-ğayrdır, feteha bâbindan, otardık dimekdir. Tâze çayır ve çimen otardık siziñ himâñız otlagında, ya°nî, siziñ visâliñiz çemeninde tâze safâlar sürdük. 3/296.

Oturak: Emekli maaşı: Molla Ahmed Kazvinî ki Hazret-i Sultân Süleymân Şâmde aña yüz akçe oturak eylemişdi. 2/190.

Oturtmak: Teskin etmek, yatıştırmak: Zîrâ bârân tozu oturur ya°nî teskin eder. 3/107.

Öç: Bahis ve kumar parası: Girev, kâf-ı °Acemîniñ kesri ve râniñ fethasıyla, lafz-ı müşterekdir, bunda ölç murâddır, ya°nî ol nesne ki ölç şey için ortaya korlar akçe ve esbâb gibi. 3/172.

Ödek: Borç: Ğarâmet ödekdir. Ya°nî ödemesi lazım olan nesne, deyn ve diyet gibi. 1/214.

Öğür: Eş, birbirine alışmış olan: Üns hemzenün zammıyla öğür ya°nî ğam-küsâr, vahşet mukâbili, hâsıl-ı kelâm kişiniñ hüyyıyla hüylaşmak. 1/59.

Öñdül: Ödül: Girev, kâf-ı °Acemîniñ kesri ve râniñ fethiyle, rehin, ya°nî tutu ve öñdül, ya°nî koşu atlarına ta°yîn olunan nesne. Pes, bürde girev demek andan öñdül iletmiş, ya°nî ol fende anı geçmiş. 2/376.

Önegi: İnatçı: Ser-keş be-haseb-i lügat baş çekici dimekdir ve istilâhda önegidir, mu[°]ânid ma[°]nâsına, vâsf-ı terkîbîdir. 1/29.

Örnek: Kıyâs örnek ya[°]nî numûne kâse yakîsudan masdardır. 1/137. Mezkûr pâdişâh bir bülend-mertebeli şâhdır ki tokuz felek eyvânını kendi bâr-gâhı kemeriniñ hamından bir örnek bildi. 1/181.

Öykünmek: Taklit etmek: Sabâ, zülfüne öykünmek için sallanup [°]arz-ı cemâl idicidir. 3/325.

Özdek: Gövde: Şimşâdın dallarınıñ ve budaklarınıñ diplerinde, ya[°]nî özdekiñ yukarı nihâyetinde hurma salkımı gibi sık yapraklı top top dalları olur aña şu[°]ârâ turra-i şimşâd dirler. 1/333.

Özge: Başka: (14 kere geçer). Hâce bu gazeli hurûc-ı Timurda buyurmuşdur ki bir [°]azîm fitnedir ki andan özge olmaz. 3/111.

Paşmak: (Bk. Başmak)

Sağalanmak: İyileşmek. (*Tarama Sözlüğü*nde iyileşmek anlamında sağalmak şekli var): Allâh için benim tabîbimden su[°]âl eyleñ ki bu nâ-tuvân kaçan yeg olur, ya[°]nî kaçan marazdan halâs bulur dimekdir, hâsılı, maraz-ı [°]ışkdan ne vakt sağalanur. 3/202.

Sagu: Ölü için ağıt söylemek: Mûye de giryedir. Amma mâtemzedeler giryesidir ki Türkîcede âna sağı dirler ya[°]nî meyyit üzerine ağlamak. 3/107.

Sancılmak: Saplanmak: Hored fi[°]l-i muzâri[°] müfred gâ[°]ibdir, bunda yimekten murâd sancılmaktır. Serv gibi eger bir nefes ve bir sâ[°]at bir gülzâra salınırsañ seniñ rûyuñ gayretinden her bir gül bir diken yer, ya[°]nî, her bir gül, bir dikene sancılır. Hâsılı, her bir gül pâre pâre olup perîşân-hâl olur. 3/335.

Sançmak: Saplamak: Ol yeşil habbeden yi ki tîz hazm olmakdan, her kimse ki arpa mikdârı andan yiye, şîşe otuz tavuk sançar. 3/402.

Sataşmak: Buluşmak, karşılaşmak: Ulâkî fi[°]l-i muzâri[°] nefis-i mütekellim vahde, müfâ[°]ale bâbından, takdîren merfû[°] haber-i mübtedâdır maba[°]di ile, buluşurum ve sataşırım dimekdir. Süleymâ [°]Irâka nâzil olaldan beri anıñ

muhabbetinden veyâ firâkıdan buluşurum ve sataşırım o nesneye ki buluşurum, ya°nî, elem ve belâya mülâkât iderim. 3/293.

Sav: Söz: Ya°nî memleket için bi-huzûr olup söz sav eyleme, zîrâ seniñ gibiniñ vazîfesi degil. 2/360. Hadîsden murâd hikâyet ve kıssadır, hâsılı söz ve sav murâddır. 2/54.

Segirmek: Koşmak: Hemî-pered lügatde müşterek lafzdır, uçmak ve kâf-ı °Acemiyle segirmek beyninde, bunda segirmek ma°nâsınadır. 2/249.

Segirtmek: Hafif kıyıdamak. Hızlı gitmek: Ol cihetdendir ki diziniñ çekerek yeldirir °ömr atlası, ya°nî korkarak segirdir. Hâsılı, helâk olmadan ve ölümden korku ile geçer. Ba°zı nüshada keşide yerine guseste düşmüş, kâf-ı °Acemîniñ zammı ve sîn-i evveliñ fethiyle, kırılmış ve üzölmüş ma°nâsına. °Înân-guseste, dizini kırılmış, yeldirir °ömr atlası demekdir, ya°nî tîz segirdir. 2/302–303.

Seyek: Kırık çıkık tahtası: Bir hayvânîñ veyâ insânîñ eli veyâ ayağı çıksa tahtalarla anı sararlar ol tahtalara seyek dirler. Arapça aña cebire dirler. 2/28.

Seyeklemek: Kırığı ve çıkığı ince tahtalarla sarmak: Cebr lügatde masdardır, bir sınık seyeklemek. Ya°nî bir hayvânîñ veyâ insânîñ eli veyâ ayağı çıksa tahtalarla anı sararlar ol tahtalara seyek dirler. 2/28.

Sezmek: Hissetmek: Gümân kâf-ı °Acemîniñ zammiyle zan ma°nâsına ve Türkîde sezmek demekdir. 1/62.

Sığınacak: (*Tarama Sözlüğü*nde sığınacak ve sığıncağ şekli bulunmaktadır.): Kenef sığınacağa dirler. 1/107.

Sıklık: Islık: Safir kuş âvâzı ve sıklık. 1/94.

Sımak: Kırmak, bozmak: Peymân-şiken vasf-ı terkîbîdir, °ahd sıyıcı ma°nâsına. 2/438. °Ahd-şiken vasf-ı terkîbîdir, °ahd sıyıcı ma°nâsına. 3/421.

Sındı: Makas: Kâz sındı, ya°nî makas. 2/327.

Sinmek: Hazmolmak: Müheyyâ yerine muhennâ vâki° olmuş, yâdan bedel nûnla, hazm ma°nâsına, ta°âm ve şarâb sinmek, Fârisîde güvâr dirler. 1/175.

Sölike: Perişan. (*Tarama Sözlüğü*nde bulunmamaktadır, yazma nüshada lâmin harekesi esre olarak konulmuş): “Be-dest-i diger ber-âmede” isti°mâllerinde sölike kalkmışsın diyecek yirde zikr ider, ya°nî perişân-tavır kalkmışsın. 1/262.

Söykenmek: Dayanmak: İ°timad tayanmak ve söykenmek. 2/180. Mesned ism-i mekândır, tekyegâh ma°nâsına, ya°nî, söykenecek yer. 3/312.

Söyünmek: Sönmek: Bi-nişest bunda söyüdi dimekdir, zîrâ, bu lafz âteşde isti°mâl olsa söyünmek ma°nâsınadır. 1/109.

Söyündürmek: Söndürmek: Her bir eyyâmda ki bir çerâğ yalınlandırdı, çün tamâm yalınlandı yel esdi ve çerâğı söyündürdi. 3/376.

Suvad: Nasip: Âb-hörd lügatde suvad ma°nâsınadır, ya°nî sulanacak yer, ammâ bunun gibi yerlerde hisse ve nasîb ma°nâsınadır. 2/448.

Suvarılmak: Sulanılmak: Seniñ bâğıñ benim gözüm yaşıyla suvarılır. 1/115.

Süçi: Şarap, tatlı şey, içilecek şey: Râh süçi. 2/406.

Talabımak, talbımak: Çırpınmak: Lâyıkdır eger sînede gönül güvericini talabıyup bî-karâr olursa, zîrâ kendi yolunda dâm-ı zülf-i cânânıñ pîç ü tâbını gördü. 2/70. Tapîde talbımış dimekdir. 3/180.

Talaz: Dalga: Mevc deñiz talazı. 1/8.

Tamzırmak: Damlatmak: Çekânem fi°l-i muzâri° mütekellim vahdedir, çekânîdenden, elif ve nûn edât-ı ta°diyelerdir, tamzırırım ya°nî tamladırım dimekdir. 2/396.

Tanık: Şahit: Güvâh tanık ya°nî şâhid. 1/70.

Taprıtmak: Sıçratmak: Zellet, zanıñ ve lâmiñ fethalarıyla, lügatte balçıkta veyâ gayrı nesnede taprıtmâğa dirler, ammâ ekser günâhta isti°mâl ederler. 2/68.

Tapşurmak: Teslim etmek: Ey nigâr, seniñ °ışkıñ sevdâsı ğamında kulların efendisine tevekkül eyledik ya°nî Hudâya mütevekkil olduk. Hâsılı, seniñ °ışkıñ ğamında hâlimizi Allah'a tapşurduk. 3/374.

Tarılmak: Sıkılmak: Âyed be-teng cânem, ya°nî cânım tarılır. 260b. (Matbu şerhte (2/216) tar olur şeklinde geçen bu ifade yazmada tarılır şeklinde geçmektedir)

Taslak: Serviñ kâmetini tahayyül eylemem, ya°nî hayâle getürmem, ol vecihden ki serv egerçi bülendir ammâ hod-rûdur. Ya°nî serviñ kâmetiniñ bülendliği makbûl degildir. Zîrâ odun kabîlinden bir taslakdır. 1/280.

Tav: Kumar parası: (Farsça dav kelimesinin dönemin Türkçesinde kullanılan şekli) Dâv kumarbâzlar aralarında evvel-i meblağ dirler ki üzerine oynarlar. Ya°nî avuc ma°nâsına. Türkîde tav dirler. Hattâ ba°zı makâmda tav etti dirler. 2/164.

Tek durmak: Boş durmak: Bir zamân bî-kâr oturma didim saña, ya°nî, zâd-ı âhirete meşgûl ol, tek durma dimekdir. 3/450.

Tiftiklenmek: Solmak, bozulmak. (Arapça teftik kelimesinin dönemin Türkçesinde kullanılan şeklinden türetilen bir kelime): Seri sebz olmaktan maksûd fanmayup fâsid olmaktan kinâyettir, ya°nî fanmayup tiftiklenmesün dimekdir. 2/288.

Toñuz: Domuz: Cihânda ancılayın dirlik eyleme ki öliceğ öldi dimeyeler, belki toñuz gibi hortladı diyeler, ya°nî, öldükden soñra seni hayırla anmayup şerle analar. 2/168.

Toylamak: Ziyafet vermek: Nice bir mehcûr olavuz, bizi bir gün vaslıñ ni°metiyle toyla dimekdir. 3/120.

Tungun: Durgun, hareketsiz, işe yaramaz adam: Câm-ı şarâb gibi göñlüni güşâde tut, niçeye dek hum-ı dennî gibi tungun başlı olasın. Hâsılı niçe bir başı tungun ve münkabız-hâtır olasın. 3/360.

Turu gelmek: Ayağa kalkmak: Ey cânân hasmıñ sözini diñleme ki otur ve gitme, ya°nî, karâr eyle gitme didiği sözünü işitme, benden işit ey nigâr, kalk ve gel, ya°nî, turu gel. 3/417.

Tuti: Rehin: Rehin tutıya dirler. 1/195.

Tutkun: Esir: Giriftâr vâsf-ı terkîbî, ârîdenden, tutkun ve tutsak ve mübtelâ ma°nâsınadır. 2/54.

Tütüzdürmek: Tütületmek: İmdi yaramaz göz degmemek için kendünü sipend ile tütüzdür ki eyü kâr ve bârîñ var. Sipendi âteş üzerine komaktan murâd kendini anıñla tütüzdürmekdir. 2/364.

Tüy tus: Visâl hevâsında ne vechile kanat açayım ki gönlüm mürğî âşiyân-ı firâkda kanadın dökdi, ya°nî mürğ-ı dilimde firâk tüy tus (te vav sin) komadı. 2/394.

Uca: Kıç, sağrı: Surûnî ve serûn ve surûn yâyla vâvla ucaya dirler, ya°nî kalın etlere dirler. Ammâ hayvânda sağrı ma°nâsınadır. 1/287.

Uç: Son: İntihâ gâyetdir. Türkçe uç ma°nâsınadır. 1/165.

Uçmak: Cennet: Kevser uçmak ırmağı. 2/431.

Uğrın gelmek: Gizlice gelmek: Bir gün uğrın gelüp îmâna geldi. 2/112.

Ulaşık: Bitişik: Peyvend ulaşık. 1/155.

Us: Akıl: Hûş kaba Türkîde usdur, ya°nî °akıl. 1/120.

Uya: Tembel: Kâhel kâf-ı °Arabî ile ve feth-i hâyla °Acem bir maslahatda cüst u çâbük olmayana dir, uya ma°nâsına. Kâhel-rev vasf-ı terkîbîdir. Süst yürüyüşlü ma°nâsına. 3/280.

Uyan: Dizgin: °İnân uyanın dizgini ?? ve keşin mef°ûli (uyan. dizgin) 3/105.

Uyurlanmak: Uyur gibi yapmak: Teğâfûl gösterüp başını uyhudan kaldırmadı, hâsılı, istemezlige urup uyurlandı. 1/339.

Ügürtlemek: İyisini seçmek, tercih etmek: Güzîdî ihtiyâr eylediñ, ya°nî ügürtlediñ ve ürindilediñ dimekdir. 3/225.

Üründilemek: İyisini seçmek, tercih etmek: Güzîden ve güzînîden üründülemektir ya°nî ihtiyâr eylemek. 2/434. Güzîde lâzımla müte°addî mâbeyninde müşterekdir, bunda müte°addîdir, üründilemiş ya°nî ihtiyâr eylemiş ma°nâsına. 1/140.

Üsküf: Başlık, serpuş: (Yunanca asıllı bir kelime) Egerçi toğan gâh gâh başına külâh kor, ya°nî üsküf çeker ammâ resm u ayîn-i saltanatı bilmez, ya°nî gâh gâh başına üsküf komağla şâh-ı tuyûr olmağa lâyük olmaz. 3/231.

Üşmek: Topluca gelmek, üşüşmek: Çünkü gam leşker getüre, ya°nî, çünkü saña gamlar üşüp yüz göstere, sen de saf zînetle, çengle ve rübâbla ve nây ü defle, ya°nî, gumûmı bunlarla def° eyle. 3/446.

Üzölmek: Kesilmek, kırılmak: Bi-güsil fi'l-i emr müfred muhâtab, üzöl dimerdir, ammâ bunda murâd kesil dimerdir. 2/410. Ba'zı nüshada keşide yerine guseste düşmüş, kırılmış ve üzölmüş ma'ânâsına. 2/303.

Yab yab: Sessizce, yavaş yavaş: °Înân-keşide dizgin çekerek dimerdir, yab yab ma'ânâsına. 2/302.

Yağlı: Havlu: Destârçe tasgîr-i destârdır ki dülbende ve yağlıya dirler. 3/410.

Yahşi: İyi, güzel: Beni mest u bîhaber eyle ahvâl-i cihândan tâ kim saña sırr-i cihân söyleyeyim ey yahşi kişi. 3/407

Yakışmak: Meyletmek, yaklaşmak: Bu sözün hakîkati ve mâhiyyeti gerekdir, tâ kim ma'ânî gönle inüp yakışa. 3/448.

Yalabımak: Parlamak, ışık vermek: Ne-tâbed yalabımaz, ya'ânî, ziyâ virmez. 3/329. Lem'a-i serâbî bir serâbın yalabıması, ya'ânî parlaması. 3/355.

Yaldıramak: Parlamak: Tâbân sıfat-ı müşebbehedir, yaldırağan ma'ânâsındır. 1/256. Hazret-i Mûsânın bir mu'cizesi ol idi ki eli güneş gibi yaldırar idi. 1/316.

Yalınlamak: Parlamak: Mihr-fürüz güneş yalınlışı ya'ânî güneş gibi yalınlanan ruh. 1/372-373. Tedarrum yalınlanmaktır zîrâ dırâm yalıña dirler. 2/423.

Yanbaşı gelmek: (*Tarama Sözlüğünde* tokuşmak ve çarpışmak anlamında): Âsîb lügatda yanbaşı gelmege dirler, ammâ bunun gibi yerlerde ıztırâb ve meşakkat murâddır . 3/316.

Yankı: Ses: Sadâ, yankıya dirler. 1/192.

Yapça: Gizli, sessizce: Nağme kelâm-ı hafîye dirler, ya'ânî yapça yapça olan söze dirler. 1/126.

Yarak: Hazırlık, azık: Berg bunda îhâm tarîkiyle vâki'dir, yaprak ve yarak, yol yarağı ve esbâbı. 1/401.

Yaraklanmak: Hazırlanmak: Amâde yaraklanmış, müheyâ ma'ânâsına. 3/245.

Yarar: Faydalı, kahraman: Ammâ Bîjeniñ bir yarar yoldaşı var idi. 2/441.

Yarlıgamak: Affetmek: Âmurz-gâr âmurzîdenden yarlıgayıcı, gâffâr ma'ânâsına. 1/156.

Yasak: Kanun, ferman: Hâsılı, ben ʿâşık-ı bî-çâreyi katl eylemege yarağa ve yasağa ihtiyâc yokdur, belki bir girişme ve bir tîr-i ğamze kâfidir. 2/260.

Yasdanmak: Yaslanmak: Bâb-ı saʿâdetinde âsîtâne gibi taş yasdanup toprak döşene. 2/18.

Yatuk: Ağzı dar, boğazı kısa ve karnı yassı su kabı. Batt-ı şarâb, batta, tâniñ teşdidiyle ve tâ-yı vahdetle su kuşlarından, ʿArabîde kaza dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde teşbîh tarîkiyle yatuk bardak ve kilindir murâddır. 2/124. Ey sâkî, yatugı doldur ki biri birimizle oturalım ve ʿayş u safâ idelim. 3/446.

Yay: Yaz: Hazret-i Hayru'l-beşer hicretinden yediyüzellidört târihinde güneşin mekânı burc-ı Cevzâ ki fasl-ı bahâr burclarının üçüncüsüdür ve mâhın vatanı burc-ı Sünbüledir ki yay faslının bürücünün üçüncüsüdür. 3/403.

Yaylak: Yayla: Selâtîn-i İlhâniye yaz günlerinde, Şîrâzda ve kış günlerinde Bağdâdda olurlar imiş, zîrâ Şîrâz yaylak nisbetli memleketdir ve Bağdâd hod ziyâde sâhil. 3/209.

Yedmek: Elinden tutup götürmek, çekmek: Dest-keş yedekçiye dirler. Meselâ körleri yeden kimseye dest-keş, atları yeden kimseye cenîbet-keş dirler. Aʿrabîde kâʿid dirler. 2/183.

Yel kalkmak: Rüzgâr esmek: Muhabbetiyle kalkdı, yaʿnî peydâ olup cânân cânibine esdi, geldi. Yel kalkdı dirler, esdi maʿnâsına, Türkîde de istiʿmâldir. 1/215.

Yeldirmek: Koşturmak: Her cânibde beliyât-i zamân ʿaskeri hâzırlanup turur, ol cihetdendir ki dizginiñ çekerek yeldirir ʿömr atlusı, yaʿnî korkarak segirdir. 2/302–303.

Yırlamak: Şarkı söylemek: Mutrib muhabbet-i derûndan bir savt ve ʿamel peydâ idüp yırladı ki cihân ʿukalâsının ve ʿulemâsının kirpikleri kan süzücü oldu. 2/40.

Yırtlaz: Göz kapağı yaralanıp iyileştikten sonra şeklini deĝiştirmiş olan göz: Çeşm-i derîde yırtlaz gözli dimekdir. 2/38.

Yırtmaç: Çâk yırtmaç ve yırtık maʿnâsınadır. 1/111.

Yıllağaç: Bir çeşit meyve: Şemâme lafz-ı müşterekdir koku ma^cnâsıyla yıllağaç beyninde. Yıllağaç kavun, karpuz zamânında ufacık kavuncuklardır, elmadan irice olur ve elma deñli kavun gibi güzel kokusu var. 3/119.

Yigrenmek: İğrenmek, usanmak: Göñül tenhâlıktan câna geldi, ya^cnî, cândan yigrendi ve usandı. 3/312.

Yiler onmaz: Boşuna gayret eden: Herze-gerd bî-fâ³ide gezici yiler oñmaz ma^cnâsınadır. 2/97.

Yilüp yopurmak: Telaşla koşmak: Sabâ bir hevâyî yilüp yopurucu nesneyken lahlaha-sây olup güzel ve tatlu kokular getürdigi takdîrce seniñ dâmen-i pâkiñ benefşezârı niçün müşg-i Hoten eylemez. 2/99. Zâ³id sevdâya düşüp yilüp yoparma, ya^cnî zülfi ârzûsı olmaz hevâdır, geç andan dimekdir. 3/211.

Yol kesmek: Mesafe katetmek: Cihân-peymâ vasf-ı terkîbîdir. Peymâyîdenden cihân ölçücü dimekdir, kat^c-ı mesâfeden ibârettdir. Nitekim Türkîde bugün bu kadar yol kesdiñ dirler. 2/77.

Yöpürmek: (*Tarama Sözlüğü*nde yelüp yopurmak şekli var, sadece yopurmak şekli yok. *Kamus-ı Türkîde* yöpürmek şekli var): Eger seni taleb eylemekde bâd-ı şimâle hem-^cinânım, ya^cnî dizgindeşim ki böyle yiler yöpürürüm, bunuñ biriyle seniñ serv-i hırâmân gibi kâmetin ğubârına irişmedim. 3/89.

Yumukluk: Kapalı olmak (*Tarama Sözlüğü*nde yok): Gonça gibi gerçi cihânıñ işi bağılılıktır, ya^cnî dürüklük ve yumuklukdur, ya^cnî in^cikâd ve inkibâzdır. 2/349.

Yumuş oğlanı: Hizmetçi: Rehî ekser kul, ya^cnî, ^cabd ma^cnâsında isti^cmâl iderler ammâ aslında yumuş oğlanına dirler, ya^cnî, niyaşma oğlanına. 2/26.

Yuvalanmak: Yuvarlanmak, raksetmek: Hâfız-ı Şîrâzın şî^cri sebebiyle raks iderler ve yuvalanırlar Keşmire mensûb kara gözlüler ve Semerkanda mensûb Türkler. 3/301.

Yügrük: Hızlı, çabuk: Makbûl şî^cr benimdir ki tabî^catim şâhîn gibi yügrükdür. 2/420. Toğân cinsinden bir nev^cdir. Ğâyet ile kuvvetli ve yügrük kuşdur. 2/10.

2. BAZI ÇEKİM ve YAPIM EKLERİ

Bu başlık altında daha çok, Sûdî'nin yaşadığı dönemde günümüzden farklı şekilde kullanılan veya kullanımdan düşmüş bazı çekim ve yapım eklerinden kısaca bahsedilecektir.

A-SIFAT-FİİLLER

Sıfat-fiiller hareket ve zaman kavramını ifade eden, fiil işletme eklerinden sayılan ve çekimeki ile yapım eki arasında bir yer işgal eden, kalıcı isim türettiği zaman yapım eki olarak adlandırılan eklerdir.

Metinde günümüzde de işlek bir şekilde kullanılan “-an, -en, -mıŝ,- miŝ, -duk, -dük, -acak, -ecek” sıfat fiil ekleri yaygın olarak kullanıldığından biz bunlar üzerinde durmayacağız. Burada günümüzde terkedilmiş, fiilden kalıcı özellikleri belirten sıfat yapma ekinden bahsedeceğiz; “-ağan, -egen”. Bu ekle türetilen kelimeler daha çok kalıcı özellikleri bildirdikleri için fiilden isim türetme ekleri kategorisi içine girerler. Dolayısıyla yapım ekleri arasında gösterilirler. Bu ekle türetilen kelimelere Sûdî sıfat-ı müşebbehe dediği için biz de bu başlığı kullanmak istiyoruz.

– Sıfat-ı Müşebbehe

Bilindiği gibi ism-i failer geçici bir özelliği, sıfat-ı müşebbeheler ise kalıcı bir özelliği gösterir. Sözelimi “bilmek” fiilinden “bilen” türetilince geçici bir özellik, “bilge” veya “bilici” kullanıldığında ise kalıcı bir özellik belirtilmek istenir. Günümüz Türkçesinde her fiil için böyle bir farklı kullanım yoktur. Meselâ sıfat-ı müşebbehe olan giryan kelimesi için karşılık olarak ağlayan kullanılmaktadır. Bununla geçici veya kalıcı bir özellikten hangisinin kastedildiği net olarak anlaşılamamaktadır. Yine “bakmak”tan “devamlı bakan” anlamını verecek bir ekimiz günümüzde bulunmamaktadır. Bakan demekle yetiniyoruz, kalıcı veya geçici özelliğini başka karinelerle sağlamaya çalışıyoruz. Yine “devamlı dönen” anlamındaki “gerdân” kelimesinin karşılamak için de böyle bir ek kullanmamaktayız. Burada sıfat-ı müşebbehelerin Farsçada her zaman kalıcı özellik anlamını taşımadığını da hatırlatalım. Fakat Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde bunu karşılamak

için kullanılan gayet işlek bir ek vardı; “-ağan, -egen” eki. Bu ek ünlüyle biten masdarlarda “-ğan, -gen” şeklinde kullanılıyordu. Günümüzde bu ek **olağan** gibi birkaç kelime dışında artık tamamen terkedilmiş durumdadır. Sûdî metinde geçen kelimelerin sıfat-ı müşebbehe olduğunu belirttikten sonra onun Türkçe karşılığını bulmakta zorlanmaz. Çünkü bu fonksiyonu gören gayet işlek ek beraberinde vardı. Şunu da belirtelim ki aşağıdaki bir örnekte “-ıcı” ekini Sûdî ism-i fail eki olarak tanımlamaktadır. Sûdî şerhinde bu ek gayet işlek olarak kullanılmaktadır. Bazısında Farsça sıfat-ı müşebbehenin karşılığı olarak, bir kısmında ise doğrudan doğruya kalıcı bir özelliği vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu ekle türetilen sıfatları ve kaç kere kullanıldığını şöylece gösterebiliriz:

Ağlağan: Giryân: 1/111; 1/285; 2/291.

Akağan: Revân: 1/110; 1/288; 1/381; 1/77; 2/49.

Atılağan: Cehân: 2/441.

Bakağan: Nigerân: 2/60; 3/33.

Bilegen: Dâna: 1/38; 3/385.

Çokrağan: Hurûşân: 3/127.

Ditregegen: Lerzân: 1/293; 1/92.

Dönegegen: Gerdân: 1/32; 3/31.

Geçegegen: Güzerân: 3/172; 3/278.

Göregegen: Bînâ: 3/385; 3/395.

Gülegegen: Handân. 1/74; 1/122; 1/390; 3/414.

İdegen: Konân: 1/136; 1/274; 3/52; 3/168.

İncinegen, küsegen: Melûl: 2/19; 2/205. (Burada mübalağa kalıbının anlamı

da bu eke karşılanmaktadır.)

Kaçagağan: Gürîz-pâ: 3/137.

Kaynağan: Cûşân. 3/127.

Ohşayağan: 2/337.

Olağan: 1/114; 1/135; 2/240; 3/107; 3/137; 3/225.

Oturağan: 2/212.

Salınağan: Hırâmân: 1/77; 1/254; 1/264; 1/324; 1/381; 3/168.

Sevinegen: Şâdmân ve şâdân: 1/357.

Sıçrağan: Cehân: 2/441.

Tutağan: Dârâ: 3/291.

Urağan: Zenân: 1/323; 3/276;

Utanağan: Hacil: 1/269; 1/293; 2/402; 3/375.

Viregen: 2/5.

Yaldırağan: Rahşân: 1/11; 1/256; 2/91; 3/152; 3/168.

Yanağan: Sûzân: 1/182; 1/24; 1/285.

Yırtağan: 3/276.

Yilegen: Devân: 3/452.

Yuvalanağan, yuvanagağan: Gerdân: 1/32.

Yürügen: Revân: 1/77.

B. ZARF-FİİLLER

Bu başlık altında zarf-fiillerden günümüzde kullanılmayanlar, farklı kullanılanlar veya kullanılsa bile anlamında farklılık olan zarf fiil ekleri hakkında örnekler gösterilecektir. Diğerleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

a) -up, üp

Yaygın şekilde sadece yuvarlak şekilleri kullanılmaktadır. Bütün eserde 2578 defa kullanılır. Günümüzde dar şekilleri de kullanılmaktadır, -ıp, ip gibi.

b) -arak, -erek

Yaygın şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde de aynı anlam ve şekilde kullanılmaktadır. Bütün metinde 66 defa kullanılmıştır.

c) -ıcak, icek

“-ınca, -ince” anlamında bir zarf fiildir, yaygın şekilde kullanılmaktadır. Metnin tamamında 120 defa kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ek kullanılmamaktadır. Şimdi bunlardan bazılarına bakalım.

Ya°nî, kişi mest **olıcak** pâdişâh-ı °âlem olur, her ne deñlü fakîr ise de. 1/29.

°Âşıkîñ °ışkı kemâl **bulıcak** nereye ki baksa kendi cânânını görür. 1/221.

Ya°nî, füsehâ ve bülegâ ve şu°arâ-yı Hind benim şi°rim şehri Bengâleye **varıcak** hep buña rağbet iderler. 2/6.

Hak bu ki, tab°ında zerre mikdârı istikâmeti olan böyle teşbîhi düşünde görse **kalkıcak** biñ kez isti°âze ider. 3/28.

d) -ınca, ince

Yaygın bir şekilde günümüz Türkçesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca günümüzden farklı olarak “-ıncaya kadar” anlamı da taşımaktadır. “-ıncaya kadar” anlamında kullanılan örneklerden bir kısmı şunlardır:

Mest **olınca** içmedikleri anıñ çündür ki bizim dinimizde hamrıñ azı ve çoğı harâm olduğı gibi anlarıñ ve sâ°ir edyânıñ ve mileliñ sekri harâmdır. 2/358.

Dîdeme didim elbette bir nazar, ya°nî bir kere ol cânânı **toyınca** seyreyle, hâsılı, rûy-ı pâkine vâfir bak. 3/126.

Bu gazelde vâki° olan harf-i vasıl vahdet içündür, âhir-i gazele **varınca**. 3/236.

Nefsim ve °ömrüm âhire irişdi. Seni **toyınca** görmedim, bundan gayrı bizim heves ve ârzûmuz kalmadı, ya°nî ârzûm seni toyınca görmektir ancak. 3/251.

°Acem pâdişâhlarına Keykubâddan Filkosa **gelince** Keyân dirler. 3/454.

e) -ı, -i, -u, -ü

Fiil tekrarlarında ve iki fiili birbirine bağlamak için kullanılmaktadır.

Tebahhurdan kinâyetdir, ya°nî **salını salını** yürümege dirler. 1/188.

Hâsılı âhir zamânda vâki° olan fitnelerden kurtulmağ için kûy-ı muğâna **salını salını** varısaram. 1/188.

Pîr-i muğân huzûrına **utani utani** giderem, zîrâ aña lâyük bir hizmetim yokdur. 2/254.

Şem°e nisbet hande-zenânlık **parlayı parlayı** yanmasıdır ve şâ°ire nisbet **sevini sevini** ağlamasıdır ve **güle güle** giryesidir ve sûz şem°e nisbet bedîhîdir ve şâ°ire nisbet harâret ve ıztırabıdır. Ve saz şem°e nisbet **çatırdayı çatırdayı** yanmasıdır ve kendiye nisbet **ıncıyı ıncıyı** girye eylemesidir. 3/118.

Gice sabâha dek **ağlayı ağlayı** kanlı yaş akıda. 3/16.

Hasta-hatır olup **ağlayı ağlayı** giderim. 3/18.

Ol yavaş adımını, ya°nî **diñleni diñleni** adım adımlamasını gör, hâsılı, nâzla reftârını seyr eyle. 3/190.

Çünkü âb-ı revân öñüñe nâlân gele, ya°nî, **çağlayı gele**, kendi âb-ı dîdeñden aña meded bağışla. 3/426.

Yolcular nazarında **kalkıyı kalkıyı** güzel sürelim. 3/93.

f) -a, -e

Fiil tekrarlarında ve iki fiili birbirine bağlamak için kullanılmaktadır.

Hâsılı **yana gelüp yana giden**lerdendir. 1/74.

Güle güle giryesidir. 3/118.

g) -dukda, -dükde, -dıkda, -dikde

“-dığı zaman” anlamında. Bütün metinde 59 defa geçmektedir.

Bizim üstümüze geçdikde, ya[°]nî, yanımıza **uğradıkda** etegini toprakdan ve kandan irak tut. 1/12.

Sevdâ dört mizâcın biridir ki tabi[°]ata ğâlib **oldukda** cünûna iriştirir. 1/96.

Hattâ zamânı **geldikde** zarflar peydâ idüp karnı altına bağlarlarmış, zâyî[°] olmaya diyü. 1/6.

Ahibbâdan dûr ve mehcur olan kimseler anlara mektûb irsâl **eyledikde** mektûbunda bu beyti yazarlar. 2/45.

Lâ[°]l ma[°]denden **çıkıldıkda** bu ma[°]hûd renkde olmazmış. 2/83.

Ya[°]nî, sürûr ve ferah esbâbı tamâm **oldukda** meclis safâ-bahş olur. 2/242.

Müşk ve [°]anber ve lahlaha **ezildikde** ziyâde koku virür. 3/161.

h) -madan, -meden

Çok nadir kullanılmaktadır.

Dîn ve dâniş elimden **gitmeden** ğayri gel söyle. 2/435

Gözyaşı da kenârımızdan **akmadan** gitdi. 3/33.

i) -madın, -medin

Bütün metinde 2 kere geçer. Masdar ve ayrılma ekinin birleşmesiyle oluşan bu zarf fiil ekinin bu şekilde kullanılmasında Eski Türkçede olduğu gibi ayrılma ekinin “-**dın**” şeklinde devam ettiğinin bir göstergesi vardır.

Ne-dîdede hâ-yı resmî harf-i terettübdür, görmeyüp ve **görmedin** dimekdir. 3/379.

Şâh-ı Hürmüz beni **görmedin** ya[°]nî görmeksizin bilâ kelâm yüz lütf eyledi. 3/379.

j) -maksızın, -meksizin

Metnin tamamında sadece aşağıdaki fiillerde toplam 21 defa kullanılmıştır.

Çekmeksizin 2, eylemeksizin 5, görmeksizin 2, içmeksizin 2, işlemeksizin 1, söylemeksizin 1, virmeksizin 1, açmaksızın 2, almaksızın 1, olmaksızın 4.

k) -alı, -eli

Günümüzdekine benzer anlamda işlek olarak kullanılmaktadır.

Nesîm-i gül saña tâbi^c olup ^câşık **olalı** mahalleñden gâh u bi-gâh güzer eylemek aña zarûrîdir. 1/129.

Gül seniñ ruh-ı rengîniñ üzerinde ^carakiñ letâfet ve safâsın **görelî** hased âteşinde gönül gamından gülâbe-i ğarkdır. 1/134.

Hâsılı, sen gözümden **gideli** ağlamakdan ğayrı kârım yok. 3/63.

l) -aldan, -elden

Bütün metinde 2 kere kullanılmıştır.

Ol meh Hâfızın eş^cârına cânla müsterî **olaldan** teberrüken her meclisde anıñ eş^cârı okunur oldı, bir mertebede ki her nefes Zühreniñ gûşına rübâbın bülend âvâzı irişür oldı. 1/60.

Ya^cnî, sen letâfet sâhibi **olaldan** rûzgâr-ı hüsn kutlı oldı. 3/121.

m) -elden berü, -aldan berü

Bütün metinde 21 defa kullanılmıştır.

Seniñ cemâliñ kendü vaslına ^câşıklara salâ **virelden berü** cânla gönül zülf ü hâliñ sebebinden belâya düşmüşlerdir. 1/52.

Ke^cenne ki lâle dehriñ vefâsızlığını bildi, **toğaldan berü** elinden câm-ı mey komadı. 2/105.

Dünyâya yüz **koyaldan berü**, hâsılı, dünyâya geleden berü Hudâ ğam-ı ^cışkı bize nasîb eyledi. 3/88.

C. KİP EKLERİ

Bu başlık altında terkedilmiş veya günümüzdekinden farklı olarak kullanılan bazı kip eklerinden bahsedilecektir.

I. Gelecek Zaman

a) -acak, -ecek

Bu ek yaygın bir şekilde her zaman sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır. İdeceksin (1), geçeceksin (1), eyleyeceksin (1) olacaksın (1) dışında şahıs eki almış çekimli şekilleri bulunmamaktadır. **-dir** bildirme ekiyle 10 kere kullanılmıştır. 179 kere sıfat fiil olarak kullanılmıştır.

b) -ısar, -iser

Esas gelecek zaman eki fonksiyonundadır. Metinlerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Hangi fiilin hangi kişisiyle kaç kere kullanıldığını gösteren liste alfabetik olarak aşağıda gösterilmiştir.

açılısardır 3, açısar 1, açısardır 2, ağladısardır 1, akıdısardır 1, bulısaram 1, bulısardır 1, bulmayısarsın 2, çıkarısardır 1, çıkmayısardır 1, kalısardır 1, kalmayısar 1, kalmayısardır 10, komayısaram 1, olısar 2, olısaram 5, olısardır 54, olısarız 2, olısarın 2, olmayısardır 1, tutmayısaram 1, urısaram 1, uyanısardır 1, varısaram 1, varısardır 1, yakısaram 1, yakısardır 1, yandırsaram 2, yatsaram 1, yazmayısarlar 1, yazmayısarlardır 1, çekiserem 1, eyleyiserdir 3, geçiserdir 3, geçiserem 1, geliserdir 2, gelmeyiserdir 1, gidiserdir 11, gidiserem 3, gidisersin 1, gitmeyiserdir 2, idiser 1, idiserdir 6, idiserem 14, idiserlerdir 1, ilediserdir 2, iletiserdir 1, öldüriserdir 1, öliserüz 1, söylemeyiserem 2, söyleniserdir 1, söyleyiserem 1, viriserdir 2, virmeyiserdir 1.

II. Gereklilik

a) -malı olmak, -meli olmak

Sınırlı sayıda kullanılmıştır. Genellikle gelecek zamanın şartı görevinde kullanılır. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Bir kelimenin ki âhirinde mîm olup aña yâ-i nisbî dâhil **olmalı olsa** iki tarîk iledir. 1/56.

Âhirinde hâ-i resmî olan lafza edât-ı cem^c veyâ edât-ı masdar dâhil **olmalı olsa** hâyı kâf-ı ^cAcemîye tebdil iderler. 1/108.

Âhirinde hây-ı resmî olan kelime zamâyirin veyâ ğayri edevâtın birisi vâsıl **olmalı olsa** bir hemze-i müctelibe ile tevessül iderler. 1/405.

Yâ-yı nisbî ziyâde **eylemeli olsalar** yâ vâhidine redd iderler veyâ cem^c-i killetle cem^c iderler. 1/195–196.

Fârisîde âhirî mîm olan kelime-i nisbet **eylemeli olsa** edât-ı nisbeti bir kâf-ı ^cAcemî-i meksûre ile tavassut idersin. 1/208.

Giceki efsâne’i gündüz **söylemeli olsam** uyurlanur işitmek için. 1/395.

Eger cânân beni kılıcla **depelemeli olursa** elini tutmayam. 2/442.

Ta^czîmi lâzım kimesneye bir nesne **virmeli olsalar** evvel ol nesneyi öperler andan soñra sunarlar. 3/133.

Bir pâdişâh bir beldeye **girmeli olsa** şehir halkı çıkup girecek yolında köşkler düzüp ol köşkeri envâ^c-ı zînetle tezyîn iderler. Pes, ol zînete âzin dirler. 2/221.

b) -malı, -meli

Metinde sadece aşağıdaki örnek bulunmaktadır.

Pes, lâyük bu idi ki beytin biri matla^cın âhirinde **yazılmalı** idi ki ^cuyûbdan ^cadd olunmaydı. 1/81.

c) Gerek Kelimesinin Kullanılışı

Gereklik kipi Eski Türkçe’de “kergek” kelimesi ile yapılmaktaydı. Daha sonraları bu kelime gerek şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Burada karşılaştığımız hususlardan birisi gerek kelimesine ek-fiil şahıs eklerinin getirilmiş olmasıdır. Günümüzde böyle bir kullanılışa rastlanılmamaktadır. Metinde geçen örnekler şunlardır.

Pes, bu vartadan esbâbımızı taşra çekmek **gerekiz**. Hâsılı, bu şehri terk idüp gitmek **gerekiz**. 2/366.

Ey Hâfız, ne inîlersin, eger visâl-i cânân dilerseñ kan içmek **gereksin** vakitli vakitsiz, hâsılı, visâl-i cânân isterseñ her zamân derd ve belâ ihtiyâr eylemek **gereksin**. 3/197.

Ol mâhın muhabbetine kûşış eylemek **gereksin**, ya°nî, ol cânânı sevmek **gereksin**, egerçi devlet ve sa°âdetle âfitâb gibi meşhûrsun. 3/224.

Ya°nî, cennet ârzû eyleyen âdemlerden iseñ bir niçe perî-zâde âdemlerle °âyş u nûş eylemek **gereksin**, ya°nî, hûr sıfatlı güzellerle sohbet eylemeñ gerek. 3/245.

Ya°nî, hasmı hakladığına çok sadakât ve şükrâneler virmek **gereksin**. 3/266.

Kîse-i sîm u zeriñi pâk boşaltmak **gereksin** bu tama°lardan ki sen sîm-ber dil-berden tutarsın, ya°nî, sîm-ber dil-berler visâliçün akçe ve altunını oynatmak **gereksin**. Hâsılı, dil-berlerden visâl tama° iderseñ mâmelekiñ yollarına bezl eylemek **gereksin**. 3/277.

Tekâsüli terk idüp tarîk-i °ışkda çabuk olmak **gereksin** ki murâdıña vâsıl olasın. 3/348.

Bu gönülün ğamını sen yimeñ **gereksin** nâçâr. 3/374.

Ya°nî seniñ °aybını ve hüneriñi sen kendiñden bilmek **gereksin**, saña halk söylemek lâzım degil. 3/383.

Nûg-i müje ile ey yâr, çok incü delmek **gereksin**. Ya°nî, hidmet ve mülâzemet ve tazarru° ile çok yaş dökmek **gereksin** ki ol müyesser ola. 1/212.

Biz bu şehirde kendi tâli°mizi sınamışız ve murâdâtımızı bunda hâsıl olmayacağı bilmişiz. Pes, bu vartadan esbâbımızı taşra çekmek **gerekiz**. 2/366.

Gerekdir şekli bütün metinde 40 kere, gerek şekli ise 327 kere geçmektedir.

D. İYELİK 3. ŞAHİS EKİNİN FARKLI KULLANILIŞI

Metinde karşılaştığımız nadir hususlardan biri de °ayın harfiyle biten cemî° kelimesinden sonra iyelik ekinin -i olarak değil de –si olarak getirilmesidir. Matbu metinde 1 yerde gördüğümüz bu durum yazma nüshada iki yerde karşımıza çıkmaktadır. Yani “cemî°ine” değil de “cemî°sine” şekli tercih edilmektedir. “Camiî” mi yoksa “camisi” mi veya “mısrai” mı yoksa “mısrası” mı yazılsın tartışmalarının

olduğu günümüzden 4 yüzyıl önce tercihin Arapça aslına göre değil de Türkçe telaffuzdan yana kullanılması kayda değer bir özelliktir.

Hudâ-yı °Azze ve Celle cümlesini yarlığasun, ya°nî Allâhu Te°âlâ **cemî°sine** rahmet eylesün. 3/381.

3. BAĞLAMA EDATLARI

Önce *Türk Dilinde Edatlar* adlı eserinde Necmettin Hacıeminoğlu'nun söylediklerine kısmen kısaltarak bakalım:

“Bağlama edatları cümleleri veya cümle içindeki kelimeleri ve kelime gruplarını ya mana bakımından yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlere dir.

Eski Türkçe'de bağlama edatı yoktur. Kuvvetlendirme vazifesini gören bazı edatları bağlama edatı olarak saymak mümkün olsa bile bunlar sayıca çok az bir yekûn teşkil ederler. Bunların bağlama fonksiyonları da zayıftır. Onun için Türkçe'de bağlama edatlarının teşekkülü Karahanlı devresinden itibaren kendini belli eder.

Eski Türkçe'de olmadığı hâlde sonradan çok sayıda bağlama edatının başka dillerden alınması veya dilin kendi imkânları ile teşekkül etmesi dilciler tarafından yabancı dillerin özellikle Arapça ve Farsça'nın tesiri ile izah edilmektedir. Ancak bağlama edatlarını büyük bir kısmının Türkçe'nin kendi bünyesinden çıktığı dikkate alınırsa bunda Türkçe'nin gelişmiş ve işlenmiş olmasının rolü de göz ardı edilmemelidir. Kutadgu Bilig'ten itibaren bugüne kadar Türkçe'deki diğer edatların sayısı ve çeşidi gittikçe azaldığı hâlde bağlama edatlarının zenginleşmesi de bu hususu destekler.

Bağlama edatları mana ve vazifeleri bakımından şu farklı gruplara ayrılır.

1. Cümle başı edatları
2. Asıl bağlama edatları
3. Denkleştirme edatları

Bu edatlar mana, şekil ve kullanım bakımından da şu gruplara ayrılır.

a) Herhangi iki cümleyi bağlayanlar (amma, çü, çün, çünkü, illâki, lâkin, lîk, lîkin, velev, velevki, veya, veyahud, ya'nî, zîra vb..)

b) Şart cümlelerini bağlayanlar (eger, egerçi, meger, şayet vb.)

c) Cümle başı edatları (Adeta, ayruk, bari, belki, bes, hergiz, madem, keza, zaten vb.)

Bağlama edatları menşei ve teşekkül tarzı bakımından da 3 gruba ayrılır.

1. Yabancı asıllı olanlar
2. Eskiden beri edat olarak kullanıla gelenler
3. Edat durumunda kullanılan kalıplaşmış kelime grupları (adam sen de, şöyle dursun, olsa olsa, kim bilir, bakalım vb.)¹²⁰

*Şerh-i Divan-ı Hafız*da geçen bağlama edatlarının kullanıldığı anlamı ve fonksiyonlarını bilmeden metnin doğru anlaşılması mümkün olmayacaktır. Aynı edat günümüzde de kullanılmış olabilir. Ama dönemin metinlerinde ne anlam taşıdığını bilmek gerekmektedir. Bu sebepten günümüzdeki edatla aynı anlamı taşıyanların üzerinde fazla durmayacağız, anlamı farklı olan veya günümüzde kullanılmayan edatlar hakkında biraz daha genişçe durmak istiyoruz. Önce edatları şu şekilde üç kategoriye ayırmanın doğru olduğunu düşünüyoruz.

1. Türkçe asıllı olanlar
2. Farsça asıllı olanlar
3. Arapça asıllı olanlar

Yabancı asıllı bir kelime Türkçe herhangi bir ek almışsa veya içinde Türkçe bir unsur varsa bu edatı Türkçe ekler kısmında göstereceğiz. Hem Arapça hem de Farçadan oluşan edatlarda ise ana unsur dikate alınacaktır. Sıralamalar alfabetik sisteme göre yapılacaktır.

a. Türkçe Asıllı Olanlar

Bu başlık altında sıralanacak edatlar ya bütünüyle Türkçe asıllı veya yabancı bir kelimenin Türkçe bir ekle oluşturduğu edatlardan teşekkül emektedir. İkinci kısım olanlar da bu başlık altında gösterilecektir.

1. Ancak

Türkçe asıllı bir edattır. Bütün metinde 123 kere geçer. Arapça “fakat” edatının kullanılışı gibi genellikle cümle sonlarında kullanılmaktadır, ancak cümle

¹²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1992, s. 112–113.

ortasında ve başında kullanıldığı yerler de vardır, yani günümüz kullanımını andırmaktadır. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Eflâkin makâdîr ü harekâtını, burûcuñ derecât u dekâyıkını ve sâniye ve sâlisini °âşireye varınca bilür ancak. 2/103.

Ya°nî, ibtidâ-i kelâmda vâki° olmuş, te°kîd ifâde eyler ancak. 1/4.

Ni°metullâh da muvâfık dimiş, ancak yeli anmamış. 1/25.

Ol ise üç günlük yoldur ancak. 1/50.

Anıñ tûfânı altı ay durdı ancak, ammâ benim gözüm yaşı cemî° °ömrümde kâyim ve sâbitdir hiç dinmez. 1/64.

Anı dadan bilir ancak, şerh ve beyânla bilinmez. 2/34.

2. Ancılayın

Türkçe asıllı bir edattır. Günümüzde kullanılmamaktadır. Bütün metinde 74 kere geçer. “Böylece”, “onun gibi” anlamlarını taşır.

Bedânsân ancılayın dimekdir. 2/340

Cânâna söyle, ammâ ancılayın söyleme ki anı melâl tuta, ya°nî, ancılayın söyleme ki incine. 3/412.

3. Anınçün

Türkçe asıllı bir edattır. Burada eserin tamamında görülebileceği gibi “içün” edatının ekleşme temayülünde olduğu ve başındaki i harfinin düşüğü gözlenmektedir. Toplam 129 defa geçer, “onun gibi”, “ondan dolayı gibi” anlamlar taşır.

4. Benzer ki

“Galiba, öyle anlaşılıyor ki” anlamındadır. Bir beytin şerhinde 3 defa zikredilir. Sûdî Farsça hemânâ edatının karşılığı olarak bu edatı kullanır: Şöyle der: “Hemânâ ke°enne ma°nâsınadır, ya°nî, beñzer ki.” 3/20.

Mahbûblar zülfinden nâfe-güşâlık eylemek isterim, uzak fikirdir, beñzer ki bu fikirde hatâ mülâhaza iderim. 3/20.

Benim gibi teng-dest müflis böyle ma'ânalar kasd eylemek beñzer ki hatâ-yı fâhişdir. 3/20.

5. Bu mertebe ki

“O kadar ki” anlamında bir bağlama edatıdır. Bir kere geçer. *Türk Dilinde Edatlar*'da geçmemektedir.

Gül-âbı berg-i gülde izmâr eyledi, bu mertebe ki âteşlere urmayınca bir katre gül-âb virmez. 1/60.

6. Bir mertebe ki

“O kadar ki” anlamında bir bağlama edatıdır. Bir kere geçer. *Türk Dilinde Edatlar*'da geçmemektedir.

Hâfız şî'rine cânân harîdâr olalı şî'cini rubâba sâz eyleyüp şevkle çalar, bir mertebe ki Zühreniñ gûşına rubâbın bâng-ı bülendi her nefes vâsıl ola. 1/60.

7. Buncılayın

Türkçe asıllı bir edattır. Günümüzde kullanılmamaktadır. Bütün metinde 54 kere geçer. “Böylece”, “bunun gibi” anlamlarını taşır.

Ya'nî, 'âleme buncılayın güzel sözli kimse gelmemişdir. 3/443.

8. Bunun biriyle

Türk Dilinde Edatlar kitabında bu ek geçmemektedir. “Bununla beraber” anlamında kullanılmaktadır. Sûdî bunun Farsça “bâ in heme” edatının ve Arapça “ma'a zâlik” edatının karşılığı olduğunu belirtir. 3/170. Bütün metinde 7 kere kullanılır.

Egerçi seniñ kıl gibi ince beliñ benim gibiye irişmez, ya'nî, lâyıık degildir, bunuñ biriyle, hâtırım hoşdur bu ince hayâl fikriyle. 2/393.

Egerçi ki fisk üzre olup fesekaya hidmet eyledim, bunuñ biriyle yine Hudânıñ lütf-ı ezelisinden ümîdi kat' eylemezem. 3/47.

Girye ile sahn-ı dîdeyi pâk yudum, bunuñ biriyle seniñ hayâlin 'askeriniñ nuzûlüne lâyıık ve sezâ-vâr degildir. 3/157.

9. Cümleden

“Örnek olarak”, “meselâ” anlamındadır. 2 kere geçer. *Türk Dilinde Edatlar* kitabında geçmemektedir.

Bir yeşil cevherdir, hakkında çok havâs yazarlar. Cümleden, hayyât ve ʿakârib, yaʿnî, yılanlar ve ʿakreblar ol cevheri getürenden kaçarlar ve yılan ol cevheri görse gözi kör olur. 1/57.

10. Dahi

Toplam 414 defa geçer. Günümüzdekine benzer anlam taşır.

11. de, da

Toplam 1437 defa kullanılır.

Bu iki edat da günümüz kullanımına benzer bir şekilde kullanılmaktadır. Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlunun kabul etmediği fakat John Deny tarafından ortaya sürülen ve “da, de” bağlacının “dahi”den teşekkül ettiğini savunan görüşün¹²¹ sağlam temellere dayanmadığını göstermek için “dahi” bağlacının metinde yaygın bir şekilde kullanıldığını ve kaybolmaya doğru gitmediğini göstermek için kaç defa kullandıklarını belirtmekle yetiniyoruz.

12. diyü

197 kez geçer. Günümüzde diye şeklinde kullanılır.

13. gerekgerekse, gerekse gerekse

Bağlama gurubu oluşturan bağlama edatlarındandır. Metinde geçen bazı örnekleri:

Yâddan bunda murâd hâtırda olmaqdır, gerekse işitmekle ola gerekse ezberlemekle, gerekse ilhâmla. 1/95.

Gerekse yamalı olsun, gerekse olmasun. 1/183.

İstiʿmâlde cemâʿat-i misâfirîne dirler, gerekse gitmesün, gerekse gitsün ve gerekse seferden dönsün. 1/221.

¹²¹ age., s. 221.

Hâsılı, her ne kadar ki cefâ görsem senden, gönlüm usanmaz, gerekse yakın ol ve gerekse ırak. 1/224.

Hâsılı, bundan soñra °uşşâk gülûdan kalurlar, yüzüñi gerek setr eyle, gerekse eyleme. 2/232.

14. Gâlib budur ki

Arapça-Türkçe-Farsça karışımı bir edattır, “galiba”, “kanaatim budur ki” anlamını taşır. İki yerde görülür.

Bu beyit Hâfız dîvanlarında nedretle bulunur. Gâlib budur ki anlarıñ degildir. Pes tetmîm-i fâyide için yazıldı. 1/40.

Ben ve şarâba inkâr, bu ne hikâyetdir. Gâlib budur ki bu kadar °akl u idrâkim vardır, ya°nî, şarâba inkâr eylemeyecek mikdârî °aklım vardır, zîrâ, ben şarâb esîriyim, ansız bir nefes olmam. 2/82.

15. Görelim

Edat olarak 6 kere kullanılır.

Ya°nî, senden müfâratat baht-ı beddendir, görelim tâli°-i nâ-sâzkâr ve nâ-muvâfıkımız nasîbimizi kandaya dek iledür. 1/48

16. Hâlbuki

Arapça-Türkçe-Farsça karışımı bir edattır. Günümüzdekine benzer anlam taşır. Toplam 129 defa geçer.

17. Hak bu ki

Arapça-Türkçe-Farsça karışımı bir edattır. “Doğrusu”, “gerçek şu ki” anlamında bir bağlama edatıdır. İki yerde geçer.

Hak bu ki tab°ında zerre kadar istikâmeti olan kimse bu makûle hezeyânı jâjhâ kabîlinden °add ider. 1/15.

18. Hak budur ki

Arapça-Türkçe-Farsça karışımı bir edattır. “Doğrusu”, “gerçek şu ki” anlamında bir bağlama edatıdır. 6 yerde geçer.

Ba'zı nüshalarda hidmet yerine ni'met vâki° olmuş. Hak budur ki üstâd ve Hâce ve terahhum ve ğulâm lafızlarına hidmet ensebdir.

19. Hâsılı

Hâsılı Arapça hâsıl kelimesine iyelik üçüncü şahıs eki getirilerek oluşturulmuş bir edattır. “Özetle”, “netice olarak” anlamındadır. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Toplam 1890 kere geçer.

20. Her ne denli ki

“Nasıl ki”, “her ne kadar” anlamındadır. 3 kere geçer.

Hâsılı, seniñ rücû°uñ sebebiyle tâze °ömr kesb idüp civân ola, her ne deñli ki kabzadan çıkan ok girü dönmezse. 1/110.

Her çend, her ne deñli dimekdir. 1/231.

Her ne deñli ki yüzüm suymı iletduñ. ya°nî, °ırzım zâyi° eylediñ, yüzümü kapundan döndürmem. 1/231.

21. İmdi

“O halde, böylece, artık” anlamındadır. Çok işlek kullanılan bir bağlama edatıdır. Bütün metinde 377 defa geçer. Bunlardan 45'i pes edatıyla birlikte “pes imdi” olarak geçer.

Cân-ı °azîzim, nazar eyle ki bizi niçe depeledi, imdi vuslatıñ şerbetiyle bizi yeñiden ihyâ eyle. 1/45.

22. Kaçan ki, kaçan kim

“Ne zaman ki, -dığı zaman” anlamındadır. 4 kere geçer. Bu edatın kaçan şekli *Türk Dilinde Edatlar*'da bağlama edatı olarak geçmektedir, ama bizim metnimizde bir soru edatı olarak 115 kere kullanılmaktadır. Şimdi bağlama edatı fonksiyonunda kullanılan çok az sayıdaki örneklere bakalım.

Evvel zamânda pâdişâhlar fedâyîler saklardı kaçan ki bir pâdişâhı helâk eylemek isteseler aña fedâyîler havâle iderlerdi ve anı helâk iderlerdi. 1/375.

Eflese'r-reculu dirler, kaçan kim fakr ğalebe eylese ki mankır harcanmağa muhtâc olsa, altun ve akçe harcamğa kâdir iken. 2/157.

Niteki ‘Arabîde “kerre ‘alâ ‘aduvvihi” dirler, kaçan kim bir kimesne münhezim olduktan soñra dönse düşmeni üzerine ve düşmenini haklasa. 2/439.

Şimtül'- berke dirler, kaçan kim şimşek atılan bulud cânibine nazar eyleseñ ki yağmur neresinden dökülür. 2/414.

23. Kanda kaldı ki

“Nerede kaldı ki” anlamında. 8 kere geçer.

‘Uşşâka firîb virmek husûsında ol kadar mekkârlık ve ğaddârlık kesb eylemişsin, felek bu kadar hîle-bâzlığla ve ‘ayyârlığla saña aldanup firifte olur, kanda kaldı ki bî-çâre ‘âşıklar. 1/69.

24. Meger kim

Farsça meger edatıyla Türkçe kim edatının birleşmesinden oluşmuştur. 2 kere geçer.

Kanğı ehl-i keşf Allâhın mahfî işlerine ‘âlim ve ‘ârifdir, meger kim cânib-i Hakdan mansûr ve muzaffer ola, enbiyâ ve evliyâ gibi. 1/387.

25. Nihâyeti

Türk Dilinde Edatlar kitabında nihayet şekli var, nihayeti şekli yok. Arapça nihayet kelimesine Türkçe iyelik eki getirilmesiyle oluşmuştur. “Hülâsa, netice olarak” gibi anlamlar taşır. 24 kere kullanılmıştır.

‘Âdetdir ki etfâliñ zülfini altun teller ile yâ gümüş teller ile ururlar. Nihâyeti, devletli olan teli çok ider. Şöyle ki saç tel içinde mestûr olur. 1/48.

Nihâyeti, ‘âdetleri gömlek yakmaktır, ammâ bunda hırka zikr eyledi, zîrâ, fukarânın ekseri gömlek bulmayup mezkûr cübbeyi giyer. 1/183.

Didi ki ey Hâfız, bu kıssa dirâzdir. Kur’ân hakkı için ki sorma, ya’ni, maksûd sensin. Nihâyeti, kıssayı tatvîl eylemem. 2/340.

Sâhib-kırân şol kimsedir ki vücûda geldikte seb°a-i seyyârenin ikisi bir burcda ve bir derecede ve bir dakıkada buluna. Nihâyeti, kanğı ikisi cem° olursu aña göre hükmin virürler. 3/402.

26. Niteki, Nitekim

Yaygın bir şekilde kullanılan Türkçe asıllı bir edattır. Günümüzdekine benzer anlamlar taşır. Toplam 459 defa kullanılmıştır.

27. Ola ki

Türkçe istek kipinin sonuna Farsça ki ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. 70 kere geçer

Ey cânân, ruhuñ gülşeninden sabâ ile bir deste gül gönder. Ola ki ayağın basdığı bostânın turâbından bir kokucuk duyaydık. 1/15.

Hikmetden bir ma'nâ ele getür, ola ki levh-i dilinden cehâlet nakşı ve şekli gide. 2/207.

Göñüller karardı, ola ki gaybdan bir çerâğ uyara bir halvet-nişîn. 3/291.

28. Olmaya ki

Türkçe kelimenin sonuna farsça ki ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. 12 kere geçer

Çeşmine uyup gitme ki ceng-cû ve sehhardır. Olmaya ki seni fitneye düşüre. 1/281.

Bu deyr-i hâkîye mukayyed olma, olmaya ki seni nâ-gehân hâk gibi bâda vire. 3/438.

29. Şöyle dursun

Sadece bir yerde geçer.

Dilşâd andan evvel şöyle yasağ eylemiş idi ki kimse adın anmağa kâdir degil idi, içmek şöyle dursun. 2/23. (Yazma nüshada “kimse adını anmağa kâdir degil idi, degil ki içmek” 173b şeklinde geçer.)

30. Şöyle ki

Günümüzde de kullanılan bir bağlama edatıdır. Anlamca herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. 51 kere geçer.

31. Tâ kim

Farsça asıllı “tâ” ile Türkçe asıllı “kim”in birleşmesiyle teşekkül etmiştir, “ta ki” anlamındadır, cümleleri birbirine bağlayan ve sebep bildiren bir bağlama edatıdır. 95 kere geçer.

32. Var ise

“Herhalde, galiba” anlamına bir bağlama edatıdır. 2 yerde geçer.

Ya°nî, deryâlar deñlü gözüm yaşından seniñ hayâlin nice geçdi ve aşdı, var ise gözüm yaşı yıldızını rehber eyledi ki gemicileriñ tariki yıldızla yürimekdir, yohsa bu deryâları kendi re°yiyle aşamazdı. 1/118.

İkinci mısraın anlamında “sabâh câri yaşımıñ harâblığı başı var idi diyen var ise bu ma°nâyı °âlem-i istiğrâkda iken söylemiş. 3/15.

33. Yohsa, yoksa

Hem yohsa hem de yoksa şekillerine rastlanılmaktadır. Yohsa 85, yoksa şekli ise 9 kez kullanılır.

b. Farsça Asıllı Olanlar

1. Bâhusûs

Arapça “husus” kelimesine Farsça “bâ” ön eki getirilerek oluşmuş bir edattır. “Bilhassa” anlamındadır. Bütün metinde 3 kere geçer.

Ya°nî, hattınıñ hayâlini gözde tasvîr eylemek ne fâyide kendi göz karşısında olmayınca, bâhusûs ki su üzre hatt emr-i muhâldir. 1/133.

2. Bârî

“Hiç olmazsa” anlamındadır. 7 kere kullanılmıştır

Ya°nî, civânlıkda vuslata bir sebep tahsîl idemediñ, bârî sa°y eyle pîrlikde bir hâlet eyleyesin. 1/22.

3. Bâşed ki

Metinde 11 kez geçer. Türkçe karşılığı olan “ola ki” çokça kullanılmıştır. Sûdî bu edata kendisi şöyle anlam verir: “Meger bunda bâşed ki ma°nâsınadır, ola ki dimekdir.” 1/215.

Cânân hizmetinde meclisde anları tezekkür eyle, bâşed ki keyfiyet-i bâde ile hâtır-ı şerîfenden meyl ve incizâb peydâ olup bunların hâlini tefakkud eyleye. 1/39.

Ya°nî, baña bir °ahd-i visâl buyurmuş idiñ, bâşed ki ol °ahde vefâ idüp hulf-i va°d eylemeyesin. 2/66.

Ammâ sen °arz-ı niyâzı elden koma, bâşed ki cânân gönline te°sîr eyleye. 3/291.

4. Belki

Arapça bel edatı ile Farsça ki edatının birleşmesinden teşekkül eden bir edattır, günümüz kullanımına benzer bir şekilde kullanılmaktadır. 255 kere geçer

5. Çün

Farsça asıllı bir edattır, edat ve zarf fiil gurubu oluşturur. Çünki edatıyla benzer anlamlar taşır. Farsça bir benzetme edatı görevi de vardır, ancak bu anlam Türkçe metinde pek görülmez. Sûdî bu edat geçince onu fonksiyonlarına göre değişik şekilde isimlendirir. Bazan edat-ı teşbih (gibi anlamında), bazan edat-ı talil (için, den dolayı) olduğunu belirtir ve “çünkü” manasındadır diye zikreder. Ayrıca resmi vavla değil da asli vavla olduğu zaman Farsça “nasıl” anlamında bir soru edatıdır. Böyle olunca çün şeklinde transkribe edilir. Bu anlam Türkçe metinlerde kullanılmaz. Bu edatın Farsça metinde çokça kullanılmasına karşın Türkçe metinde kullanılan sınırlı sayıda örneklerinden bazıları şunlardır. Parantez içerisinde sadece çün edatının oluşturduğu gurubun anlamını vermektedir.

a) -dığı zaman

Yâdında olsun ol ki, çün gözün bizi °itâbla öldürürdi, ya°nî, çünki gözün bizi hışımla helâk iderdi, Hazret-i °Îsâya mensûb fi°l-i mu°ciz ki ihyâ-yı mevtâdır, seniñ şeker çigneyici lebinde idi. 2/76.

(Gözün bizi azarlamakla öldürdüğü zaman)

Añılsun ol ki benim mâhım çün külâhını kopardı, ya°nî, şâh-ı levendâne külâhını kurdurdu, anıñ üzengisinde hilâl peyk-i cihân-peymâ idi. 2/77.

(Benim sevgilim külâhını koparıncı, yani takınca)

Hudâ için çün dil-i rîşem seniñ zülfünle karâr bağladı, ya°nî, ittihâd ve ittisâl ve imtizâc bağladı, leb-i nûşinine buyur ki dil-i rîşin hâlini karâra getürsün. 2/155.

(Yaralı gönlüm senin zülfünde karar bağlayınca)

b) -dığı için, -den dolayı

Karğa çün utanmaz ki ayağın güle koya, ya°nî, gül üzerine koya, bülbüllere lâyıkdır bu musîbet için bir diken etegin tutalar. 2/130.

(Karga ayağını gülün üzerine koymaktan utanmadığından dolayı)

c) -ınca, -ince

Perîşân fikirden rücû° idüp mecmû° olasin ol sebeble ki çün dîv gitdi ferîşte geldi. 2/187.

(Şeytan gidince)

Ol vakit dahi çün hâkim ve kabrim üzre revân olasin, benim tozum dâmânını tutar. 3/101.

(Toprağım ve mezarıma uğrayınca)

Zîrâ, kâ°ide budur ki çün sabâh tulû° eyleye, ardınca ahşâm vâki° olur. 3/289.

(Sabah doğunca)

d) Mademki manasına

Çün sâđarıñ toludur iç ve içür, ya°nî, çünkü saña devlet el virmişdir hem yi ve yidür. 3/115.

(Mademki kadehin doludur)

6. Çünkü

Farsça asıllı bir edattır, çün ile ki edatının birleşmesiyle teşekkül etmiştir, günümüzde de kullanılmaktadır, ancak metinde günümüzdeki fonksiyonlarından başka anlamlarda da kullanılır. Bütün metinde 374 kere geçer ve Farsçadaki fonksiyonlarına yakın bir şekilde kullanılır. Taşıdığı anlamları şöylece sıralayabiliriz. Parantez içerisinde sadece bu edatın oluşturduğu gurubun anlamı verilmiştir.

a) -dığı zaman

Çünkü sen cânânla hem-nişîn olup bâde-nûş olasın, vasl-ı cânândan mehcûr ve mahrûm muhibleri yâdında tut. 1/39.

(Sevgiliyle beraber olup içki içtiğin zaman)

°Adû benimle ceng eylemek için çünkü kılıç çeke, biz anıyla cengi terk ideriz. 1/248

(Kılıç çektiği zaman)

b) -den dolayı, -dığı için

Ya°ni , çünkü °akıbeti fenâdır, büyük evlere ve çârdaklara ve bâğlara sa°y u kûşîş eylemek ziyâde cünûndan gelür, zîrâ, hakîkaten gayre yapmaktır. 1/33.

(Sonu fani olduğu için veya olduğundan dolayı)

Çünkü bu kıssa ekâbir-i nâsdan birisinin yanında idi ki bu şahsa ziyâde hüsn-i i°tikâdı var idi, küfrini yüzine vurmamış ammâ hatâ eylediñ didim. 1/46.

(Bu olay bu şahsa ziyade hüsnüzannı olan büyüklerden birinin yanında olduğu için)

Hâsıl-ı kelâm, çünkü Hâceniñ ba°zı dîvânında bulundu, hâline göre şerh eylemek zarûrî oldu. 1/51.

(Hafız'ın bazı divanlarında bulunduğu için)

Ya°nî, çünkü anıñ maksûdı firâk ve hicrândır, ben anıñ maksûdını ihtiyâr eyledim. 1/91.

(Onun maksadı ayrılık ve hicran olduğu için)

c) Mademki manasına

Çünkü bizim basarımızıñ sürmesi siziñ eşigiñiz toprağıdır, buyuruñ kanda gidelim bu eviñ önünden kanda. 1/47.

(Mademki gözümüzün sürmesi sizin eşiginizin toprağıdır)

Çünkü bu iki kapılı hânedan intikâl ve rihlet lâzımdır. İmdi ma°şet tâk u revâkı yâ °âlî imiş yâ ednâ imiş hep birdir. 1/121.

(Mademki bu iki kapılı dünyadan göç etmek zorunludur)

d) -inca, -ince

Bâğın günâhı nedir, çünkü anda bu nebât bitmedi. 1/66.

(Onda bu bitki bitmeyince)

Çünkü irakdan ğam sûretini göresin, şarâb iste 'ilâc için. 1/102.

(Uzaktan üzüntünün suretini görünce)

Pes, çünkü ehl-i dil sözünü işidesin, dime ki hatâdır. 1/281.

(Gönül ehlinin sözünü işitince)

Çünkü Hâfızın nâzik ve dil-keş gazellerini işide, Hocend-i Kemâl de olursa şî'r söylemez. 1/326.

(Hafızın gönül alan gazellerini duyunca)

Aşağıdaki örnekte Sûdî kendisi bu edata anlam vermektedir:

Perî-rûlar çünkü güleler, ya'nî gülünce gözümde lâ'l-i rummânî gibi kanlı yağ yağdırırlar. 1/362.

7. Eger

798 kere geçer. Şayet anlamındadır. Günümüz kullanımıyla aynıdır.

8. Eger... eger

İster... ister anlamındadır.

Yâr saña her ne ki virdiyse eger 'adl ve eger zulm, ol mahz-ı 'atiyyedir ve ihsândır. 1/112.

Ol nesneyi ki ol gice cânân bizim peymânemize dökdi, biz içdik, eger Cennet şarâbı ve eger bâde-i kattâl, ya'nî, eger mübâh ve eger ğayr-i mübâh, cânâna muhâlefet eylemedik, her ne ki sundı ise içdik. 1/124.

9. Eger ki

3 kere geçer. Günümüz kullanımıyla aynıdır.

10. Egerçi

180 kere geçer. Günümüzde gerçi şekli kullanılmaktadır.

11. Gâh... gâh

Bir bağlama edatıdır. Bazan... bazan anlamındadır.

Miyânda bârîklik mu[°]teber oldığıçün gâh mûya teşbîh iderler ve gâh ortadan yok iderler, nitekim dehânda hurdalık mu[°]teber oldığıçün gâh zerreye teşbîh iderler gâh ma[°]dûm iderler. 1/112.

12. Gerçi

40 kere geçer. Günümüz kullanımıyla aynıdır.

13. Hâl ân ki

“Hâlbuki” anlamındadır, 1 yerde geçer.

Sânîyen bu kim enhâr-ı cennetin tahtında câridir demiş, hâl ân ki cennetin içinde câridir, altında degil. 1/196.

14. Hâsıl-ı Kelâm

Arapça asıllı hâsıl ve kelâm kelimelerini Farsça kurala göre isim tamlaması yapılmasıyla oluşmuş bir edattır. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Toplam 37 kere geçer.

15. Her bârî ki

“Her ne kadar” anlamındadır. 3 kere kullanılmıştır.

Pes, İskender her bârî ki üstüne [°]asker çeküp ceng murâd idindiyse câm-ı cihân-nümâ Dârâb elinde idi. İskenderiñ her hâlini anda müşâhade idüp her mekr ve hîlesini def[°] iderdi. 1/27.

16. Hemân

“Sadece, aynı şekilde, derhal, hemen, o halde, yeter ki” anlamında bir bağlama edatıdır. Farsça asıllıdır. Eserde yaklaşık 134 kere kullanılmıştır.

Hâsılı, bizim helâklimizden zarar müterettib olmaz. Hemân cânânıñ vücûd-ı şerîfi ve zât-ı münîfi [°]âkıbetde ve selâmetde olsun. 1/71.

Bu rindleri yakup ve yandırıp ve ıztırâb virici deyrde bâde-nûş ve mey-hâre hemân ben degilim, belki çok kelleler bu kâr-hânedede sebû toprağıdır. 1/73.

Süst-nazm müdde'ilerin kelimât ve nazmı ve bizim akrân ve emsâlimiziñ muhayyel ve musanna° eş°arı hemân zer-dûz ile bûriyâ-bâf kıssasıdır. 1/138.

Zîrâ, cân ve dil seniñdir, anâ kâsd eyledigin hinde ne tereddüd gerek, hemân hükmüñ icrâ eyle cân üstüne. 1/143.

Pes, kûyuña dâhil olan hemân Ka°beye dâhildir ve ebrûlarına teveccüh eyleyen hemân kibleye teveccüh eylemişdir. 1/236.

İşlediği işlerde güft u gû sahîh degildir, zîrâ, “La-yüs°elu °ammâ yef°al”dir. Hemân kazâya rızâ gerek. 1/278.

Ya°nî, °ömri çok degil, hemân husûl ardıncadır fenâsı. 1/396

17. Hemânâ ki

“Ne zamanki” anlamındadır. 1 kere geçer

Hemânâ ki bende cânibine nazar ve iltifât oldu her kârı feth-i bâb bulur ve illâ felâ. 1/128.

18. Kat'-ı nazar

Arapça kelimelerden Farsça kurala göre tamlama yapılmasıyla oluşan “şöyle dursun” anlamında bir bağlama edatı. Üç yerde geçer.

Bunda hayâlden bedel visâl yazup minesinde visâl muzâf degildir diyen miskîn hem kâfiyede hatâ eylemiş ve hem ma°nâda. Zîrâ visâl muzâf olmayacak ma°nâ mustakîm olmaz, kafiye den kat°-ı nazar. 2/237.

19. Mâdâmki

16 kere geçer, günümüzde mademki şekli kullanılmaktadır.

20. Mebâdâ ki

“Olmaya ki” anlamındadır, 6 defa kullanılmıştır. Türkçesi olan olmaya ki daha çok kullanılmaktadır.

Ġâfil olmañ, bu iki gözüm den mütevâliyen taşup akan süyûlden, mebâdâ ki seni toparlayup getüre. 1/133.

°Aklımız dîvâne oldu, cânânın müşkîn silsile-i zülfi kanı ki anıyla bend idelim, mebâdâ ki bir fesâd eyleye. 1/175.

21. Meger

153 kere kullanılmıştır.

Sûdî şiirde geçen meger edatının anlamı ve görevi olarak şu ifadeleri kullanır. Meger edât-ı temennî. 3/66. Meger edât-ı istisnâdır. 3/13.

Yohsa devlet kapusından ürküp kaçmak benim °âdetim ve tarîkim degildir, ya°nî, meger ölem ki cânân kapusını terk idem. 1/120.

Bu kabâ bu zamânda külliye mehcûr ve metrûkdur, meger memâlik-i küffârda, meselâ Fireng ve Macar cinsinde. 1/129.

°Gayre ıtlâkı câyiz degil meger izâfetle. 1/142.

Mûsâ Tûr Dâğı cânibine nazar eyledi ve bir âteş gördi. Meger Allâhın nûr-ı tecellîsi imiş. 1/173.

22. Meger ki

10 defa geçer

Pes, bu gazeli Hâfıza isnâd eylemekte vehn-i za°f var, meger ki ibtidâ-i hâlinde, ya°nî, mübtedî iken söylemiş ola. 1/51.

Ekser kağıdda isti°mâl olunur, kılıçda isti°mâli ma°hûd degil, meger ki ğlâf-ı zer-efşân ola. 1/189.

23. Ne... ne... ne

Atıf gurubu oluşturan ve olumsuzluk bildiren bir bağlama edatıdır.

Egerçi mü°ennes degildir ne ma°nevî ne lafzî ne hakîkî. 1/120.

24. Ne ân ki

“Yoksa” anlamında bir bağlama edatıdır, Farsça asıllıdır. Metinde tek bir örneğine rastlanılmıştır.

Maksûdî şehrinin fesekasına ta°rîzdir. Ne ân ki kendü bu hevâlara mürtekeb ola. 1/101.

25. Pes

Farsça asıllı bir edattır. “Böyle, böylece, öyleyse” anlamındadır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi’nde devrelerinde kullanılmıştır. Sûdî bu edat için “Pes °Arabîde fâ-i cevâb ma°nâsınadır.” ifadesini kullanır. (1/56). Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Toplam 1120 kez geçer.

26. Tâ

Farsça asıllı bir edattır Farsçada yaygın olarak kullanılır. Eserin Farsça kısmında da kullanıldığı için kaç kez kullanıldığı hakkında bir rakam veremeyeceğiz, 30 civarında kullanılmıştır diyebiliriz. Çalışma yaptığımız eserde “ki” ile birleşerek oluşturduğu “ta ki” şekli daha çok kullanılmaktadır. Yine işlek bir ek olduğu söylenebilir. Edat gurubu ve zarf fiil gurubu oluşturur.

a) -Ta ki anlamında

Ey zâhid, rindler halkasından ve meclisinden selâmetle geç, ya°nî, bunlarla ihtilât idüp bunlara katılma, tâ seni harâb eylemeye bir niçe bed-nâmîñ sohbeti. 1/372.

Ğonçeye söyleñ, tâ altunını saklamasun. 2/35.

b) -den beri anlamında

Sabûhı idicileriñ ayağı toprağı hakkıçün ki tâ ben mest mey-hâne mahallesinde derbânlığla durmuşum, ya°nî, meykede derbân olalı. 3/457.

27. Tâ ki

Farsça asıllı bir edattır, cümleleri birbirine bağlayan ve sebep bildiren bir bağlama edatıdır. 92 kez geçer.

28. Vaktâ ki

Zarf fiil gurubu oluşturan Arapça vakit kelimesiyle Farsça ki edatının birleşmesinden oluşan ve Farsçada kullanılan bir bağlama edatıdır. “-ınca, -ince, –dığı zaman” anlamı veren bir edattır. 3 kere geçer.

Ya°nî, vaktâ ki cemâl-i sûret u ma°nâ yümni-i sıhhatinde oldıysa. 2/15.

Vaktâ ki sûfilere ba°zı °uyûb ve kabâyih isbât itdiyse gedâ-sıfat olan °uşşâkın istiğnâsını zikr idüp buyurur. İki °âlem harmanına baş egmezler, ya°nî, istiğnâ idüp tenezzül eylemezler, hûşe-çin gedâlarıñ dimâğ ve kibrini gör seyreyle. 3/134.

Pes, bunda vaktâ ki cânân lehim âb-ı hayât ve dehenim habb-ı nebâtır didiye Hâce buyurdu ki Hâfız da seniñ sözüñ söyler. 3/412.

29. Yâ, Yâ .. yâ, yâ.... veyâ, ... yâ

Bağlama gurubu oluşturmak için kullanılır. Günümüzde de kullanılan bir edattır.

Dermânide yâ vahdet yâ tenkîr içündür. 1/91.

Be-şükrâne, şükrâneye yâ şükrâne içündür. 1/91.

Çünkü bu iki kapulı hânedan intikâl ve rihlet lâzımdır, imdi ma°îşet tâk u revâkı yâ °âlî imiş yâ ednâ imiş hep birdir. 1/121.

Yâ vefâ olsun, yâ seniñ vaslın haberi, yâ rakîbin ölümü haberi olsun, felegiñ oyunu bu üçün birini eyleye. 2/116.

Yâ dostuñ la°l-i lebi yâ mey-i sâfi devâ ve °ilâc ider, ya°nî, bizim derdimize çâre yâ visâl-i cânân veyâ şarâb-ı sâfidir. 2/128.

Hâsılı, yâ °âşık olma veyâ âteş-i °ışka sâbir ol. 2/405.

°Arab bir ma°nâda mübâlağa kasd eylese yâ eble ta°bîr ider veyâ ümmle. 1/151.

Hâsılı, eyyâm ve evkât ve ezmine ğamın yemek ki filân ay küsûf yâ filân ay hüsûf yâ filân yıl kaht veyâ filân yıl rahs olur diyü ğam çekmek °akıldan degil. 1/156.

Hindûden murâd zülfdür yâ çeşmdir, teşbîh tarîkıyla. 1/259.

Ya°nî, yüzüñi zülfüñle ve ğisû yâ kâkülüñle ört, kimse görmesün. 3/139.

30. Yâhud

129 kez geçer.

31. Veyâhud

Yahut kelimesinin başına Arapça bağlama edatı olan “ve” getirilerek oluşmuştur. Günümüzde de kullanılan bir edattır. 15 defa kullanılmıştır.

32. Zîrâ

Farsça asıllı sebep bildiren bir bağlama edatıdır, günümüzdekine benzer anlamda kullanılmaktadır. 1886 defa geçer.

c. Arapça Asıllı Olanlar

1. 'Alâ külli hâl

“Ne olursa olsun” anlamındadır. *Türk Dilinde Edatlar*'da bulunmamaktadır. Toplam 15 kere geçer.

°Alâ külli hâl, Hâceniñ sözinden fehm olunur ki Cem Hazret-i Süleymân ola. 1/66.

2. 'Ale'l-husûs

“Özellikle, bilhassa” anlamındadır. *Türk Dilinde Edatlar*'da bulunmamaktadır. Bütün metinde 19 defa geçer

Bâde-nûşlar katında bulutlu günde ki buludı yüksek ola ve yağmur olmak ihtimâli olmaya, içki mu°teberdür, °ale'l-husûs ki çemende ola. 1/56.

Esâs-ı tövbe eger poladdan da olursa pâre pâre olur, °ale'l-husûs ki tövbe sâhibi hoş-tab° ola. 1/125.

3. Âkıbet

“Nihayet, en sonunda” gibi anlamlar taşır, günümüzdeki kullanımına benzer kullanılışı vardır. 41 kere kullanılmıştır.

Zîrâ, bu konuk öldürici °âkıbet konuğın öldürür. 1/34,

Kenârda pergâr gibi asûde-hâl geçinürdüm. °Âkıbet devrân ortada tutdı, ya°nî, tutup ortaya getürdi. 1/188.

Ya°nî, ol kadar rûzgâr ki hicrân mümtedd oldu, °âkıbet eyyâm-ı visâl yümn ile tamâm oldu. 2/87.

4. Ammâ

Günümüzdeki kullanımına benzer anlam taşır, fakat anlamındadır. 1401 kere kullanılmıştır. İki yerde fe-ammâ şeklinde kullanılmıştır.

5. Ba'dehu

“Daha sonra, bundan sonra” gibi anlamlar taşır. Metnin tamamında 28 kere kullanılmıştır.

Hâtem-i Cemden murâd mühr-i Süleyman'dır ki dîvleriñ birisi bir hîle ile anı Süleymândan almışdı. Ba°dehu Allâhu Te°âlâ yine anı Hazret-i Süleymâna müyesser eyledi. 3/112.

6. Fakat

“Sadece” anlamında bir edattır. Arapçadaki istisna edatı fonksiyonuna benzer bir kullanımı vardır ve cümle sonunda da kullanılmaktadır. Bütün metinde 9 kere kullanılmıştır.

Cemî° hurûfda berâber ve hemvâr şî°r söylemek fakat Hazret-i Mollâ Câmîye mahsûsdur. 1/53.

Hâsılı, hâlimizi Allâh bilür ancak ve ol zamânda hâlimize ol nâzır idi fakat. 2/77.

Ne cevher ve ne keyfiyyetde idügin bilen Hâlıkı fakat. 2/103.

Kimse ile °alâkam yok ve kimseniñ hâliyle mukayyed degilim, belki kendi hâlimle mukayyedim fakat. 3/74.

Zîrâ, revân rûh-ı insândır fakat ve rûh e°ammdır. 3/249.

Bir hâtemle fakat Süleymânlık sözünü söylemek olmaz. 3/456.

7. Fazlan 'an

“Şöyle dursun” anlamında Arapça asıllı bir edattır. Metinde bir defa geçer. Aslında burada cümlenin tamamının Arapça olarak kabul edilmesi daha doğru olacaktır. Yine de anlamını belirtelim.

Sâniyen beş beyitli gazelde üç beytin kâfiyesi mükerrer gelmek fi'l-cümle rüşdi olandan sâdir olmaz, fazlan °an misli hâze'l-fazl. (Yani böyle fazilet sahibi birisi şöyle dursun azıcık rüştü olan bile bunu yapmaz.) 1/50–51

8. Fe-hasebu

“Sadece” anlamındadır. Bir yerde kullanılmıştır

Baňa °ayne'l-yakîn ma°lûmdur ki cemi° eşyâda sârî olan bir hakîkatdir fe-hasebu. 3/20.

9. Fi'l-hakîka

“Gerçek şu ki” anlamındadır. Bütün metinde 6 kere geçer.

Ba°zı nüshada âvâ yirine sadâ vâki°dir, fi'l-hakîka nidâya sadâ gâyet mûnâsibdir. 1/283.

Hâce kendiniñ hoş-elhân oldığın beyân ider. Fi'l-hakîka menâkib-ı Hâcede buyurur ki kendi °asrında kendi gibi hoş-âvâz ehl-i nağme yoğidi. 3/4.

10. Fi'l-vâki'

Fi'l-hakika edatına yakın bir anlam taşır, “gerçek şu ki” anlamındadır. Bütün metinde 10 kere geçer.

Ya°nî, hiç bir tarîk ile dil âzâr olmya, belki her husûsda teslîm ve inkıyâd üzre ola. Fi'l-vâki° bundan iyi sa°âdet mi olur. 1/261.

Riyâ fi'l-vâki° bâtıldır, belki küfr. 3/51.

11. Ğâlibâ

“Zannedersem” anlamındadır, günümüzde de kullanılmaktadır. Bütün metinde 3 kere geçer.

Ğâlibâ benden bîzârdır ki beni usandırmak için ziyâde cefâ eylemektedir, ammâ biñ cefâ dahi artırsa ben andan ferâğat eylemem. 1/165.

Ğâlibâ tefennün kasd ider. 3/124.

12. Hakîkaten

“Gerçek şu ki” anlamındadır. Bütün metinde 5 kere geçer.

Ya'ânî , çünkü 'âkıbeti fenâdır, büyük evlere ve çârdaklara ve bâğlara sa'y u kûşîş eylemek ziyâde cünûndan gelür, zîrâ, hakîkaten gayre yapmaktır. 1/33.

Ya'ânî, der u bâm-ı mey-hâne-i 'ışk gerçi zâhiren pest görünür, ammâ hakîkaten 'ayyuka çıkmış. 3/311.

13. Hattâ

“Ta ki” anlamındadır. Bütün metinde 30 kere geçer. Tâ hattâ ma'nâsınadır diye cümle olarak geçenler bu rakama dâhil değildir.

14. Husûsen, Husûsâ

Bu iki edatın yazılışları aynıdır, tenvinli ve tenvinsiz olarak okunabilir. Kendinden sonra “ki” edatının geldiği durumlarda hususa şeklinde okunması daha güzel görünmektedir. “Bilhassa, özellikle” gibi anlamlar taşır. 23 kere geçer

Ġâyette mübârek du'âdır. Husûsen tedmir-i a'da için aña meşğûl olursa ziyâde mü'essirdir. 1/263.

Elbette sinek tatlı ardınca gider, husûsâ ki şeker ola. 2/65.

Harâret-i hamr elbette derledür, husûsâ ki pîr-muğâna mahsûs ola ki ol dâ'imâ güzîde ve çekîdesin içer. 3/185.

15. İllâ

Metinde 14 kere kullanılmıştır, “-den başka, ancak, şu kadar var ki” anlamındadır. Örneklerde görüleceği gibi kullanılışı Arapçadaki kullanımına benzerlik gösterir.

Zîrâ, sen latîfsin ve latîfden gelmez illâ lütf. 3/240. (Çünkü sen latîfsin ve latîften lütuftan başka bir şey gelmez veya sadece lütuf gelir.

Dostuñ haberin söylemem illâ dostuñ huzûrına, ya'ânî, kendine. 1/387.

Hudâ kimesneyi esrâr-ı gaybiyyeye muttali'e eylemez illâ vahy ve ilhâm sebebiyle. 1/386.

Bu gazelde harf-i vasl cemî'an vahdet için gelür, illâ birisi tenkîr için. 2/122.

Ya'ânî, hiç bir girândan hazz eylemeziz, illâ rıtl-ı girândan. 2/343.

Ya°nî, dilim üzere cârî olmasun, illâ piyâle ve peymâne sözi. 3/194.

16. Ke'enne (Ke'ennehu şeklinde de okunabilir)

“Sanki” anlamındadır. 75 kere kullanılmıştır.

Sûdî buna şu anlamı verir. Hemânâ ke°enne ma°nâsınadır, ya°nî, beñzer ki. 3/20.

Ke°enne bizim hâb-âlûd u hâbnâk tâli°miz uyanısardır, zîrâ, seniñ rûy-ı rahşânıñ bahtımıñ gözine su sepdî. 1/14.

Zîrâ, sarhōş Tatardır, ke°enne kebâba meyl ider, ya°nî, kebâba mâ°ildir. 2/22.

Benim eski hizmetim ke°enne yâriñ yâdından ve hâtırından gitdi. 3/66.

17. Lâkin

“Fakat” anlamındadır. 69 kere kullanılmıştır. Anlamca günümüz Türkçesiyle paralellik göstermektedir.

18. Tahkîk

Türk Dilinde Edatlar kitabında bu edat bulunmamaktadır. “Gerçek şu ki, şüphesiz ki” anlamında bir cümle başı edatı olarak kullanılır. 6 kez kullanılmıştır.

Ey cânân, tahkîk, seniñ hicrânından °âlemi kıyâmet gördüm, ya°nî, °âlem baña sensiz kıyâmet görüldü, hâsılı, hicrânıñ beni helâk eyledi dimekdir. 3/176.

Hafız eger seniñ hâk-i âsitânında ölürse tahkîk, zevâlsiz hayât sâhibi olur, ya°nî seniñ âsitânında ölmek dirilmektir. 3/327.

Tahkîk, dürr-i hakikat delmişlerdir, ya°nî, gevher gibi söz söylemişlerdir °ârifler ki bu hâne-i dünyâya hân dimişlerdir, ya°nî, dünyâ evini hâna teşbîh idenler hûb buyurmuşlar. 3/450.

19. Velâkin

“Fakat” anlamındadır. 4 kere kullanılmıştır. Anlamca günümüz Türkçesiyle paralellik göstermektedir.

20. Ve illâ

“Yoksa, aksi takdirde” anlamındadır. Bütün metinde 116 kez geçer.

Murâd sûretâ sûfî geçinüp hakîkatde sûfî olmayanlardır ve illâ sûfî-i hakîkiye kimseniñ sözi yok. 1/120.

Bizi bu iklîm-i Fârsda bağlayân cânânîñ muhabbetidir ancak ve illâ bunda bir gün durmazdık. 1/373.

Hâtırımızdan gönül gamını ileten bâdedir ve illâ havâdis-i eyyâm korkusu bizi helâk iderdi. 2/109.

21. Ya'nî

En yaygın ve işlek kullanılan bu edattır. Günümüz kullanımıyla paralellik göstermektedir. Toplam olarak 9524 defa kullanılmıştır.

22. Zâhir

Görünen o ki, herhalde anlamında bir bağlama edatıdır.

Bu gazeliñ mahlas beyti yanımızda olan dîvânlarda bulunmadı ve şârihler de şerh eylememişler. Zâhir, bulsalar şerh iderlerdi. 2/261.

4. GÖSTERME EDATLARI

a) İşte

“Uş” işaret zamirine “-da” bulunma eki getirilmesiyle oluşan bir edattı, daha sonraları “işte” şekline dönüşmüştür. Eserde “işde” değil, “işte” şekli kullanılmaktadır. Bir gösterme edatıdır. 14 kez kullanılmıştır.

Biz gitdik, sen bilürsin ve bizim gam yiyici gönülümüz, ya'nî, işte sen işte gönül, ikiñiz neylerseñiz eyleñ. 1/48

Sen aña di, işte şimdi irişirim, selâmetle nâzır ve muntazır ol. 2/348

Ey gönül, cânân işte budur, âgâh ol, zâ'id sevdâya düşüp yilüp yoparma. 3/211.

b) Çak

Türk Dilinde Edatlar'da gösterme edatı olarak zikredilir. Eserde 5 kere kullanılmıştır. *Tarama Sözlüğü*'nde şu şekilde anlamlandırılmıştır. 1. Ta, tam, tamam. 2. Sıf, salt, sade, yalnız, saf, halis.

Pes, gömleğin veyâ öni bütün cübbeniñ çak aşığa varınca öniyi yırtmalar ferâce şeklin bağlar. 1/328.

Şem'îñ burnı alındukda bir burun dahi virür ve çak dükenince burnı alınmadadır. 2/19

Ya°nî, seniñle musâlâha ideriz, ammâ kimseye bu râyı açma, çak sulh idince. 2/93.

Miyân bel ve orta ma°nâsınadır, ammâ çak orta degil. 2/120.

İmdi bülbül-i °aşık bu kadar zamân gül firâkı ğamını çekmek sebebiyle bî-ihitiyâr çak serâ-perde-i güle dek tazallüm ve feryâd u figân iderek gidiserdir. 2/139.

5. TÜRKÇE KELİMELERİN FARŞÇA TAMLAMADA KULLANILMASI

Sûdî'nin Türkçe kelimelerle Farşça kurala göre tamlama yaptığı görülmektedir ki oldukça dikkati gerektiren bir durumdur. Gramer kuralları hususunda son derece hassas olduğunu eleştiriler kısmında gördüğümüz Sûdî'nin böyle bir tercihte bulunması tercihini Türkçeden yana kullandığının bir göstergesi olmalıdır. Şimdi bu tarz örneklere topluca bir bakalım.

İmdi hakîkatle öğrenmegi selbdir, **nefs-i öğrenmegi** degil. 1/186.

Pes, gönliniñ **kemâl-i taralması** kendiniñ bâde-nûş olmamasıdır. 1/377.

Ya°nî **kemâl-i güzelliğinden** günâhın yazmağa ikdâm idemez. 3/156.

Ya°nî **kemâl-i incelikden** bir mertebededir benim benim ki degme kimse anı göremez. 2/258.

Hattâ **kemâl-i uzunluğundan** ayağa inüp düşer, niteki Enîs-i Uşşak'da tahkîk buyurmuşdur. 3/27.

6. CÜMLE YAPISI

Sûdî şerhinin doğru olarak anlaşılabilmesi için onun Türkçenin sentaksıyla pek uyumlu olmayan bazı cümlelerini ele almak gerekmektedir. Bu tarz bir cümle yapısı Farşçada ve Hint-Avrupa dillerinin bazısında görülmektedir. Belki de Sûdî

Farsça'yla uzun dönem meşguliyetinin sonucu olarak böyle bir ifade tarzını kullanmaya başlamış olabilir. Dili oldukça sade olan ve anlaşılması için insanları külfete sokmayacak şekilde yazan Sûdî'nin Türkçe asıllı kelimelere de ne kadar yer verdiğini Türkçe kelimeler kısmında geniş bir şekilde örneklendirdik. Burada ise sadece anlamayı zorlaştıran bazı cümle yapılarına bakmak istiyoruz. Sûdî'nin bütün cümleleri veya çoğu cümlelerinin bu şekilde olduğu şeklinde bir görüşe kapılmanın doğru olmadığını belirtelim. Şiir metninin tercümede kolayca takip edilmesi için Sûdî'nin bu yola başvurduğu aşağıda göstereceğimiz örneklerden açıkça anlaşılacaktır. Burada günümüz Türkçe'sinin sentaksıyla farklılık gösteren örnekleri ele alacağız. Bunları sınıflandırmaya tabi tutmak faydalı olacaktır.

1. Muteriza Denilen Ara Cümlelerin Oluşu

Bu tarz cümleler cümle dışı unsurlardır ve cümlenin akışı devam ederken araya sıkıştırılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde bu tarz cümleler italik karakterle gösterilmiştir.

Tab^c istilâhda şol şeydir ki mebde^c-i hareket, ya^cnî, illet-i hareket ola, gerekse hareketinden şu^cûrî ve vukûfî ola, *hayvân gibi*, gerekse olmaya, *eflâk gibi*, *ba^czılar katında*. 1/59.

Bu cümlede zikredilen *hayvan gibi*, *eflak gibi*, *bazılar katında* kayıtları bir örnek olarak zikredilmektedir ve yüklemle ilgisi bulunmamaktadır. Cümleyi şu şekilde anlamlandırabiliriz:

Tabiat terim olarak hareketin başlangıcı yani sebebi olan şeydir. İster hayvan gibi, hareketinden şuuru olsun, isterse, bazılarının iddiasına göre, eflak gibi hareketinden şuuru olmayan şeyler olsun.

Metnin doğru anlaşılması için bu tarz ara cümlelerin çıkartılması gerekmektedir. Aşağıdaki beyte ve Sûdî'nin verdiği anlama bakalım:

Cân mî-dehem ez-hasret-i dîdâr-ı tu çun subh

Bâşed ki çü hûrşîd-i dirahşân be-der âyî

Seniñ dîdârîñ hasretiyle subh gibi cân virürem, *subhuñ cân virmesi tîz geçmesidir, zîrâ güneş tulû° eyledikten soñra yevm ve nehâr dirler, subh dimezler,* ola ki hûrşîd-i dırahşân gibi sa°âdet-hânenden çıkup tulû° eylesin. 3/218.

Cümle sentaksının bozulmaması için italik karakterle gösterilen cümleler çıkarılmalıdır. O zaman cümle şu şekilde olur:

Seniñ dîdârîñ hasretiyle subh gibi cân virürem, ola ki hûrşîd-i dırahşân gibi sa°âdet-hânenden çıkup tulû° eylesin. 3/218.

Bu tarz ara cümlelerde;

a) Gramer bilgisi verilmektedir.

Aşağıdaki örnekte “*heyhât*” kelimesinden sonra gelen “*esmâ-i ef°âlden edât-i istib°âddır*” cümlesi bir gramer bilgisi özelliğini taşımaktadır ve ana cümleyle ilgisi yoktur.

Deryâ havsalası hayâlini pişürürem, ya°nî hiç nesneden bulanup müteğayyir olmayam direm. Heyhât, *esmâ-i ef°âlden edât-i istib°âddır*, ya°nî benim gibi teng-havsala bahr hayâlini pişürmek ba°ddır. 2/353.

Şu örnekte italik karakterde gösterilen ara cümleler oldukça uzun sürdüğünden özne ile yüklem bağıntısını kurmak zorlaşmaktadır.

Es-sâkî, *takdîren merfû°*, *sıfatıdır eyyü lafzınıñ, hakîkatde münâdâ budur, iki âlet-i ta°rîf cem° olmamağičün eyyü lafzıyla tavassut eyleyüp hâ-yı tenbîh îrâd eylediler*, lügatde suvarıcı dımekdir, ammâ istilâhda hamr meclisinde kadeh sürene dirler. 1/3.

Şu cümlede de uzunca gramer bilgisi verilmektedir:

Ben ol kesim ki mey-hâne gûşesi benim hânkâhımdır. *Câyizdir ki gûşe mübtedâ ola ve hânekâh haber ola, yâ emr bi'l-°aks ola, muhtemelüz-zıddeyn tarîki üzre.* Pîr-i muğâna du°â eylemek benim sabâh vaktinde virdimdir. 1/118.

b) Edebî sanatlara atıfta bulunmaktadır.

Şu örnekte de bir edebî sanata atıfta bulunduğu kısım (*leff ü neşr-i müretteb tarikiyle*) cümle dışı unsurdur ve yüklemle ilgisi bulunmamaktadır.

Kendiñ yanımından gitmiş kıyâs eyle ve dil ve çeşmimiñ âteş ve âbından, *leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle*, beñzim sarı ve dudağım kurı ve yanım ağlamakdan yaş olmuş kıyâs eyle. 2/309–310

Şu cümlede de bir edebî sanatla ilgili açıklamada bulunmaktadır:

Kanı bî-pervâ şâdân ve ferhân bir bâde-nûş musâhib ki añın keremi katında veyâ öñinde, ya°nî keremi öñinde, *kereme izâfet mecâzdır, murâd kendidir*, sûhte-dil °âşık temennâ adını aña, ya°nî andan bir nesne temennâ eyleye, ya°nî hutâm-ı dünyâdan bir nesne °arz eyleye ve eger harîfden murâd cânân ise temennâ-yı visâl eyleye dimekdir. 2/229

Bu cümlede geçen “*kereme izâfet mecâzdır, murâd kendidir*” kısmı ana cümleyle ilgili değildir ve anlamlandırmada gözardı edilmelidir

c) Herhangi bir kavram hakkında bilgi verilmektedir.

Bazan da bir kavramla ilgili açıklamalarla karşılaşmaktayız. Aşağıdaki cümlede bunun örneği görülmektedir:

Seher vaktinde çünkü hûşîd sancağımı tağlara dikerdi, ya°nî güneş tulû° eyledi, hâsılı, sabâh vakti ki güneş maşrıktan tulû° eyledi, *güneş eşi°asını sancağa teşbîh eylemiş ve kûhe nisbet °alem hûb vâki° olmuş*, merhamet eliyle yârim ümmîd-vârlar kapusını urdı, ya°nî dakka'l-bâb eyledi, *ümmîdvârândan murâdı kendidir, sîğa-i ümmîdvârı cem° eylediği te°eddübendir*, ya°nî seher vaktinde yârim ben ümmîd-vâra merhametle geldi, hâsılı, baña rahm eyledi. 2/263.

Burada italik karakterle gösterdiğimiz iki tane açıklayıcı unsur gelmektedir ve bunların cümleyle bir ilgisi yoktur. Bunları kaldırılınca cümle şu şekli alır ve anlam netleşir:

Seher vaktinde çünkü hûşîd sancağımı tağlara dikerdi, ya°nî güneş tulû° eyledi, hâsılı, sabâh vakti ki güneş maşrıktan tulû° eyledi, merhamet eliyle yârim ümmîd-vârlar kapusını urdı, ya°nî dakka'l-bâb eyledi. Ya°nî seher vaktinde yârim ben ümmîd-vâra merhametle geldi, hâsılı, baña rahm eyledi.

“Çünkü” edatının zaman zarfı olduğunu ve zarf-fiil gurubu oluşturduğunu hatırlamakta yarar var. Zaten çünkü'den sonra gelen kısmı son cümlede şu şekilde kısaltılmaktadır. “Ya^cnî seher vaktinde”

2. “ki” Bağlama Edatıyla Oluşan Cümlelerin Bolca Kullanılması

Farsça'da bağlama edatı görevinde olan ve yan cümleyi ana cümleye bağlanan “ki” edatı Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bolca kullanılmaktadır. Sûdî şerhinde de bunun oldukça fazla örnekleri görülmektedir. Bunlar sıfat-fiil grubu olarak kendinden önce gelen kelime veya gruba sıfat yapılmalıdır. Şu örnekler yeterli bir fikir verebilir:

‘Asker sınıfınıñ ortasına ki *pâdişâhlar turur*, kalb dirler ve sağ cânibine meymene ve sol cânibine meysere dirler. 2/265.

İtalik karakterle gösterilen kısım kendinden önceki grubun sıfatı olarak alınınca anlam şöyle olur: Padişahların durduğu yer olan askerlerin ortasına kalb derler, sağ tarafa meymene, sol tarafa meysere derler.

Aşağıdaki cümlede bu edat ve onunu oluşturduğu yan cümleler bolca kullanılmaktadır:

Mollâ Ahmed Kazvinî *ki Hazret-i Sultân Süleymân Şâmde aña yüz akçe oturak eylemişdi* ve Şeyh Hüseyin Hârezmi *ki hem şeyh ve hem mollâ ve hem şâ‘ir idi*, Âmidde Mollâ Muslihu'd-dîn Lârî *ki hem mollâ ve hem şâ‘ir idi*, anlarıñ her birine su³âl eyledim, buyurdılar ki Hazret-i Hızırî Mûsâ Peygamber kıssasına telmîhdür *ki sûre-i Kefhde mastûr ve mezkûrdur*. 2/190

Burada “ki”den sonra gelen unsurlar hep önceki kısmın sıfatı durumundadırlar ve Türkçe cümle yapısına göre isimden önce zikredilmeleri gerekmektedir. Ara unsurları atarak cümleye yeniden bir bakmakta fayda var.

Mollâ Ahmed Kazvinî ve Şeyh Hüseyin Hârezmi, Âmidde Mollâ Muslihu'd-dîn Lârî, anlarıñ her birine su³âl eyledim, buyurdılar ki Hazret-i Hızırî Mûsâ Peygamber kıssasına telmîhdür.

3. Açıklayıcı Unsurların Peşpeşe Gelmesi

Bunlar “yani, hâsılı” gibi edatlarla peşpeşe yapılan açıklamalardır. Bazan oldukça uzun sürerek anlamayı zorlaştırabilmektedirler. Aşağıdaki örnekte aynı zamanda “ki” bağlama edatı da kullanıldığından önceki madde için de örnek olarak alınabilir. Hem “ki” edatından sonra gelen yan cümle, hem de diğer açıklayıcı unsurlar italik karakterle gösterilmiştir:

Ve ol kimse *ki bir cura^c mey, elinden virmege kâdirdir, ya^{nî} müstahakkına ihsân eylemege kâdirdir, hâsılı, ol kimse ki ihsân eyler ve halkdan ihsânîñ dirîğ eylemez, eli, ya^{nî} eli ki anîñla cura^c-i mey i^ctâ eyler*, maksûd mahbûbını kocsun, *ya^{nî} murâdı şâhidini koçsun, hâsılı, murâdı aña el virsün*, hayırlı du^câdır. 2/190

Burada “*dirîğ eylemez*”e kadar olan kısım cümlenin öznesidir ve ol kimse'nin sıfatı olarak düşünölmelidir. “*Eli*” kelimesinden sonra gelen ki ekinden sonra gelen kısım ise el kelimesinin sıfatı olarak düşünölecektir. Açıklayıcı unsurlar iç içe geldiği için sadeleştirmede de yani kelimesini kullanmak gerekmektedir. Şöyle sadeleştirebiliriz.

Elinden bir yudum mey vermeğe gücü yetebilen, yani layık olana bağışta bulunmaya gücü yeten, yani bağışta bulunup halktan bağışını esirgemeyen kimsenin bir yudum şarap veren eli muradının güzelini kucaklasın, yani muradına kavuşsun. Bu dua hayırlı duadır.

Yukarda cümle dışı unsurlar başlığı altında zikredilen şu cümleden ara cümleler çıkarıldığı zaman açıklayıcı unsurların peşpeşe geldiği görölmektedir. Bağlama edatları ve onlardan sonra gelen cümleler italik karakterle gösterilmiştir:

Seher vaktinde çünkü hûrşîd sancağını tağlara dikerdi, *ya^{nî} güneş tulû^c eyledi, hâsılı, sabâh vakti ki güneş maşrıktan tulû^c eyledi*, merhamet eliyle yârim ümmîd-vârlar kapusını urdı, *ya^{nî} dakka'l-bâb eyledi, ya^{nî} seher vaktinde yârim ben ümmîd-vâra merhametle geldi, hâsılı, baña rahm eyledi*. 2/263.

Açıklayıcı unsurlar çıkarıldığında cümle şu şekli alır:

Seher vaktinde çünkü hûrşîd sancağını tağlara dikerdi, merhamet eliyle yârim ümmîd-vârlar kapusını urdı.

Örnekte görüldüğü gibi “yani, hâsılı” gibi edatlarla başlayan açıklayıcı unsurlara oldukça fazla yer verilmektedir.

4. Her Hangi Bir Edatla Bağlanmayan Açıklayıcı Unsurlar

Genelde “ki, yani, hâsılı” gibi edatlardan sonra yapılan açıklamalar bazan Hint-Avrupa dillerinde görülebileceği gibi hiçbir edat konulmadan da yapılabilmektedir. Aşağıdaki cümlede bu tarz açıklamalar italik karakterle gösterilmiştir:

Tahsîlim zamânında Şâmda pîrim, üstâdım Mollâ Halîmî Şîrvânî, *sâhib-i kasâ'id-i 'acibe ve muhtere'ât-ı ğarîbe* ve Mollâ Muhammed Emîn ki Hazret-i Mevlânâ Câmîniñ kız karındaşı oğlu idi ve sâhib-i dîvân Mevlânâ Sabûhî Bedahşî, bunlarıñ her birine bu beytiñ ma'nâsın sordum. 2/190

Burada Mollâ Halîmî Şîrvânî'den sonra bağlama edatı olmadan gelen “*sâhib-i kasâ'id-i 'acibe ve muhtere'ât-ı ğarîbe*” kısmı sıfat durumundadır. Anlam şöyledir: Acip kasideleri ve garip buluşları olan Molla Halimi Şirvanî.

Şu cümle de buna örnek olarak gösterilebilir:

Ba'zı nüshada pür-ħam yerine, *ħây-ı mu'ceme ile*, perçem düşmüşdür, *cîm-i 'Acemîyle*, tûğ ma'nâsına, lâkin 'âdeten ol siyâh olmaz. 2/272.

Cümle yanlış anlaşılmaya uygun bir yapıdadır. Anlam şöyledir: Bazı nüshada “ħı” harfiyle yazılan “pür-ham” kelimesi yerine “çe” harfiyle yazılan ve tuğ anlamına gelen “perçem” kelimesi bulunmaktadır.

5. Ters Anlaşılabilir Cümle Yapısı

Bazı cümleler dikkatlice düşünülmece yanlış anlaşılmaya uygun bir yapıdadır. Meselâ:

Cihânda ancılâyın dirlik eyleme ki ölicece öldi dimeyeler, belki toñuz gibi hortladı diyeler, ya'ni, öldükden soñra seni hayırla anmayup şerle analar. 2/168.

Burada yani'den sonra gelen kısım tamamen ters anlaşılabilir şekilde düşünölebilmektedir. Cümleyi şöyle sadeleştirebiliriz:

Ölünce öldü değil de domuz gibi hortladı denilecek şekilde hayat sürme, yani öldükten sonra seni hayırla değil de şerle anacakları şekilde yaşama.

Şu cümle de buna örnek olabilir:

Bu söz anı gösterir ki bir kimse, şu'arâdan, Hâfıza hased idermiş ki nazmı alçak ola. 1/96.

Burada da şuaradan Hafız'a değil, şuaradan bir kimse Hafız'a şekli düşünülünce anlam doğru olur.

Bazan bazı unsurların kısaltılmasıyla cümlede kapalılık görülebilmektedir. Meselâ:

Kurbân da ihâm tarîkiyle mezkûrdur, ma'rûfdur ve yay duran zarf, ya'ânî, sadak. 3/422.

Burada ifadede bir kapalılık söz konusudur. Anlam şöyledir. Kurban îham yoluyla zikredilmiştir. Biri herkesin bildiği anlam, diğeri ise okların konulduğu kap.

Şu cümlede durulacak yerin belli olmaması durumunda anlam yanlış anlaşılabilir:

Gedâlıktan bunda murâd herkesden taleb-i fazl ve feyzdir, dilencilik değil ba'zılarıñ zan eylediği gibi. Me-kon fi'l-i nehy müfred muhâtab eyleme dimekdir, ya'ânî, gedâlığı, zikr olan ma'nâyâ, terk eyleme. 2/9.

Zikr olan manaya terk eyleme değil zikr olan manadaki gedâlığı terk eyleme şeklinde düşünülmalıdır.

6. Tamlamanın Ters Çevrilmesi

Aşağıda görüleceği gibi tamlamaların ters çevrildiği durumlarla da karşılaşmaktayız. Bu çok nadir görülen bir husustur. Örnekleri şunlardır:

Ey Hâfız, her ne işlerseñ işle, Kur'ân-ı şerîfi tezvîr tuzağı eyleme, zîrâ, riyâ küfürdür. **Murâdı Hâceniñ** fiska emr degildir, belki budur ki her ne ma'siyet ki dünyâda vardır, riyâ andan beterdir. 1/34.

Ya'ânî, **muhabbeti gamı bunlarıñ**, mahzûn dilimiñ sürûr ve hubûrıdır. 1/116.

İmdi şeker yağdırıcı ol **tatlu dudagından cânânın**, ‘işve getir ki cânım dimâğı andan kand gibi şîrîn ola, ya[°]nî cânânın şîrîn lebinden bir ‘işve getir ki cânıma lezzet vire. 2/300.

Hâsılı, bu **sözini** kabûl eyle **pîr-i münhanîniñ** dimekdir. 3/343.

7. Farsça Bazı Edatların Yapısından Kaynaklanan Zorluklar

Bu hususu bağlama edatları kısmında genişçe ele aldık. Günümüzde de kullanılan bazı Farsça asıllı edatlar bu dönemde Farçadaki fonksiyonlarına göre kullanılmaktadır, bu da normal cümle yapısını bozabilmektedir. Aşağıdaki cümlelerde bu edatların oluşturduğu grup ve bu grubun açıklayıcısı olarak getirilen kısım italik karakterle gösterilmiştir:

Ey gönül, eger seyl-i fenâ varlık bünyâdını yerinden koparup yıkarsa, ya[°]nî vücûduñ bünyâdını kam[°] ve kal[°] iderse, *çünkü seniñ keştibânın Hazret-i Nûh Peygamberdir*, tufandan ğam yime. Hâsılı, seyl-i firâk tamâm ‘âlemi fenâya virürse, *çünkü cânân saña mâ’ildir*, sen ğam yime, ya[°]nî korkma. 2/294.

Burada “çünkü”den sonra gelen cümle ana cümlenin zarfı olarak düşünölmelidir. Şöyle; gemicin Nuh olduğı için gam yeme, canan sana meylettiğı için gam yeme.

Aşağıdaki cümlede “çünkü”den sonra gelen kısım zaman zarfı veya edat gurubu olarak düşünölmelidir, çünkü bu edat Farsçada her iki fonksiyona sahiptir ve yan cümlenin yüklemine anlamını “-dığı zaman, -ınca , -dığı için” şekline sokmaktadır.

Çünkü sabâ cânânın ‘anber nisâr idici, ya[°]nî saçıcı zülfini egdi ve бүkdi, her hastaya ki vâsıl oldu sabâ, cânı tâze oldu ol hastanın. Ya[°]nî cânânın zülfine vâsıl olup andan müstefîz olduğundan her bîmâr ki ittisâl buldı, andan tâze cân kesb eyledi. 2/371.

Yan cümlenin anlamı şu şekildedir. *Saba rüzgârı sevgilinin anber saçan saçını eğip бүktüğü zaman veya бүktüğü için.*

Şu örnekler “çün” ve “çünki” edatının zaman zarfı olarak kullanıldığını göstermektedir. (Aşağıda sadece bu iki edatla oluşan grubun anlamı parantez içinde gösterilecektir.)

Yâdında olsun ol ki, *çün gözün bizi itâbla öldürürdi, ya'nî, çünki gözün bizi hışımla helâk iderdî*, Hazret-i 'Îsâya mensûb fi'l-i mu'ciz ki ihyâ-yı mevtâdır, seniñ şeker çigneyici lebinde idi. 2/76

(Gözün bizi azarlamakla öldürdüğü zaman)

Añılsun ol ki benim mâhım *çün külâhını kopardı, ya'nî, şâh-ı levendâne külâhını kurdurdi*, anıñ üzengisinde hilâl peyk-i cihân-peymâ idi. 2/77.

(Benim sevgilim külâhını koparınca, yani levend edasıyla külâhını giyince)

Hudâ için *çün dil-i rîşim seniñ zülfünle karâr bağladı, ya'nî, ittihâd ve ittisâl ve imtizâc bağladı*, leb-i nûşîniñe buyur ki dil-i rîşin hâlini karâra getürsün. 2/155.

(Yaralı gönlüm senin zülfünde karar bağlayınca, yani onunla birleşip imtizac edince)

8. Bazı Kısaltmaların Kapalığa Sebep Olması

Bu başlık altında “*Îlâ âhirihi*”nin “*âh*” şeklinde yazılışı ele alınacaktır. Bu kısaltma aslında herhangi bir kapalığa neden olmaz, yalnız bir yerde önceki beyte atıfta bulunduğu için bir kapalılık görülmektedir. Önce kısaltmadan önceki beyte sonra kısaltmanın yapıldığı beyte bakalım.

Ez-âcizî vü selîmî vü miskînî

V'ez-kibr ü buzurgvârî vü hod-bînî

Mahsûl-i Beyit: Leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle buyurur. 'Âcizlikden selîmlikten ve miskînlikten ve tekebbürlükten ve ululukdan ve hod-bînlikten.

Ber-âteş eger nişânîm bi-nişînem

Ber-esb eger nişânemet ne-nişînî

Mahsûl-i Beyit: Mısra^c-ı evvel mısra^c-ı evvele ve sâni sâniye masrûfdur, ya'nî, 'acizimden ilâ âhirihi beni âteş üzre otur diseñ otururum ve kemâl-i tekebbürden ilâ âhirihi seni at üzerine diksem oturmazsın, ya'nî, ata bin disem binmezsın. 3/422.

Burada görülen kısaltma bir önceki beyte bağlıdır ve onunla beraber düşünülmesi lazımdır. Kısaltma konulmamış olması durumunda metnin alacağı şekil şöyle olacaktır: (İlâ âhirihi yerine eklenen kısım parantez içerisinde gösterilmiştir.)

Mısra^c-ı evvel mısra^c-ı evvele ve sâni sâniye masrûfdur, ya^cnî, ^caczimden -ilâ âhirihi- (selimliğimden ve miskinliğimden) beni âteş üzre otur diseñ otururum ve kemâl-i tekebbürden -ilâ âhirihi- (ululukdan ve hod-binlikten) seni at üzerine diksem oturamazsın, ya^cnî, ata bin disem binmezsın.

9. Şiir Sentaksının Korunması

Şerh-i Divan-ı Hafz Sûdî'nin de belirttiği gibi Farsça öğretmek maksadıyla yazıldığı için beyte anlam verilirken tercümenin daha yakından takip edilebilmesi için şiirde geçen aynı cümle sentaksının tercih edildiğini eserin muhtelif yerlerinde açık bir şekilde görmekteyiz. Aşağıda bunun çok sayıda örneklerinden bir kısmı verilecektir.

Künûn çi çâre ki der-bahr-i ğam be-girdâbî
Fütâd zevrak-ı sabrem zi-bâdbân-ı firâk

Mahsûl-i Beyit: Şimdi ne çâre ki ğam deñizinde bir girdâba düşdi sabrım zevrakı firâk bâdbânından, ya^cnî firâk ve iştiyâk sebebiyle ğama düşdüm demekdir. Hâsılı, ğam ve ğussa ile sabr bir yerde cem^c olmaz. 2/395

Tercümede yaniye kadar olan kısım şiirle karşılaştırıldığında aynı yapının korunduğu görülecektir. Bu da Farsça öğrenmek isteyenlerin işini kolaylaştıracaktır. Yani hangi kelimenin veya kelime grubunun ne anlama geldiğini daha çabuk bulabilecektir. Tercüme yi parantez içine alarak olaya biraz daha yakından bakalım.

Künûn (şimdi) çi çâre ki (ne çare ki) der-bahr-i ğam (gam denizinde) be-girdâbî (bir girdaba)

Fütâd (düşdi) zevrak-ı sabrem (sabrım zevrakı) zi-bâdbân-ı firâk (firak badbanından)

Görüldüğü gibi Farsça cümle yapısına en ufak bir müdahalede bulunulmamıştır.

Başka bir örnek:

Besî ne-mând ki keştî-i °ömr ğarka şeved
Zi-mevc-i şevk-i tu der-bahr-i bî-kerân-ı firâk

Mahsûl-i Beyit: Çok zamân kalmadı ki °ömür keştîsi ğark olisardır seniñ şevkiñ mevcinden firâkiñ bahr-i bî-kenârında, ya°nî, çok zamân kalmadı ki °ömrüm fenâ bulısardır seniñ şevkinden bahr-i firâkda. 2/395.

Şimdi tercümeyle metni yanyana koyalım.

Besî (çok zaman) ne-mâned ki (kalmadı ki) keştî-i °ömr (ömür keştisi) ğarka şeved (gark olisardır)

Zi-mevc-i şevk-i tu (senin şevkin mevcinden) der-bahr-i bî-kerân-ı firâk (firakin bahr-ı bî-kenarında)

Bu tarz örnekler metnin tamamında bolca görülebilmektedir ve müellifin Farsça öğretim kaygısını yansıtmaktadır. Böyle bir kaygı olmadığı yerlerde normal cümle yapılarıyla karşılaşırız. Bütün cümle yapılarının normal olduğunu söylemek istemiyoruz, ama en azından bu tarz bir yapıyla karşılaşmayız. Son olarak açıklayıcı unsurların da araya girdiği şu örneği dikkatinize sunuyoruz.

Ba°d sad sâlem eger bûy-ı tu ber-hâk vezed
Ser ber-âred zi-gilem raks-konân °azm-ı remîm

Mahsûl-i Beyit: Yüz yıldan sonra eger seniñ bûyuñ benim turâbıma, ya°nî kabrime eserse başını kaldırır balçığımdan, ya°nî kabrim toprağından, raks iderek, çürümüş üstühânım. Ya°nî seniñ bûyundan hayât bulup raksa ve harekete gelür pûsîde ustuhânım. 3/66

Ba°d sad sâlem (yüzyıldan sonra) eger bûy-ı tu (eger senin buyun) ber-hâk (benim türabıma, yani kabrime) vezed (eserse)

Ser ber-âred (başını kaldırır) zi-gilem (balçığımdan, yani kabrim toprağından) raks-konân (raks iderek) °azm-ı remîm (çürümüş üstühanım)

Bütün bu örnekler müellifin tercümenin daha yakından takip edilebilmesi kaygısını eser boyunca taşıdığını göstermektedir.

II. BÖLÜM

KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Aşağıda *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da geçen kavramlar alfabetik olarak sıralanmaktadır. Bütün kelime ve kavramların örneklendirilmesi çalışmanın hacmini oldukça büyüteceğinden çok nadir istisnalar dışında örnek vermedik. Bazı kelimeler Eski Türk Edebiyatıyla ortak kullanıma sahip olduğu için onların içinden birden fazla anlamlı kelimeleri gösterdik. Bütün kelimelerin anlamlarını vermek çalışmayı daha çok bir sözlük hüviyetine sokacağından bundan kaçındık. Anlam ve muhteva olarak edebî metinleri anlamaya yarayacak bazı kavramların Farsça şekillerini değil de Türkçe karşılıklarını sözlüğe dâhil ettik.

Âb: Türkçede aklık denilen ve kadınların yüzlerine sürdükleri bir tür boya. 1/36. (bk. Reng)

Âbâd: İranlılar bir yeri kim imar edip şenlendirirse o kişinin adının sonuna âbâd kelimesi getirerek o yeri isimlendirirler. Rükân-âbâd Seyyid Rükneddin tarafından yaptırıldığı için bu adı almıştır. Mahmud-âbâd, Hüseyin-âbâd ve İstanbul'da Cafer-âbâd da bu anlamdadır. 1/35; 1/105.

Bu ek aynı zamanda mübalağa bildirmektedir. Mihnet-âbâd ve harâb-âbâd mihnet ve harapla bayındır olan yer demektir, bu da tam mihnet ve harap oluş anlamını ifade eder, sanki imar fiilini yapan mihnet ve haraptır. 1/94.

Âbgine-i Şâmî: Abgîne kadeh anlamındadır. Abgîne-i Şâmî Şam kadehi demektir. Hafız'ın beyitte Şam kadehi diye söylemesi kafiyeye riayet etmek içindir, çünkü her yerde meşhur olan kadeh Tarsus'ta işlenip Halep'te satılan Halep kadehidir.

Bi-y-â be-şâm-ı ğarîbân u âb-ı dîde-i mâ bîn
Besân-ı bâde-i sâfî der-âb-gine-i Şâmî

Tercüme: Garipler akşamında gel ve Şam kadehinde safi bade gibi bizim gözümüzün suyunu (kanlı yaşını) gör. Hafız bu beyitte gözünü şişeye ve kanlı yaşını kırmızı şaraba teşbih etmiştir. 3/213.

Âb-hord: Sulanacak yer; Hisse ve nasip.

Men cur^a-nûş-i bezm-i tu bûdem hezâr-sâl
Key terk-i âb-hord koned tab^c-ı hûgerem

Tercüme: Bin yıldan beri senin meclisinde badenûş oldum. Lütuf ve keremine alışan tabiatım nasıl lütuf ve ihsan yerini terk edebilir. 2/447.

Âb-hor: Sulanacak yer; Nasip. 1/48.

Âb-ı âteş-gûn: Ateş renkli su anlamına gelen bu terkiplerle şarap kastedilmektedir.

Sâkiyâ yek cur^a dih zân-âb-ı âteş-gûn ki men
Der-meyân-ı puhtegân-ı ^caşk-ı û hâmem henûz

Tercüme: Ey saki! O ateş renkli sudan bir yudum ver, çünkü ben sevgilinin aşkında yananlar arasında hamım. Yani ateş renkli şarabı ver ki hamlığımızı giderip bizi de pişmiş ve olgunlardan eylesin. 2/329.

Âb-ı âteş-havâss: Ateş özellikli su demektir, şarap anlamında kullanılır. Ateş özellikli olması sıcaklığının galip olması ve vücudun ısını arttırmasından dolayıdır.

Bi-dih sâkî ân âb-ı âteş-havâss
K'ez ân âb yâbem zi-âteş halâs

Tercüme: O ateş özellikli suyu ver ey saki, ta ki o sudan cehennem veya sıkıntı ateşinden kurtulayım. Çünkü şarap içen sıkıntıları unuttur. 3/437.

Âb-ı harâm: Haram su. Kinaî olarak şarap anlamında kullanılmaktadır.

Tersem ki sarfe^oi ne-burd rûz-ı bâz-hâst
Nân-ı helâl-i şeyh zi-âb-ı harâm-ı mâ

Tercüme: Korkarım ki kıyamet günü şeyhin helal diye yediği vakıf malı ekmeğinin bizim içtiğimiz haram olan şarabın üzerine bir üstünlüğü olmayacak. Yani onların riya ile geçimlerini sağlamaları ile bizim rintliğimiz eşit olacak, belki bizim rintliğimiz daha üstündür, çünkü biz riyakâr değiliz. 1/18.

Âb-ı rûy: Irz, namus ve yüzüsu.

Ey fûrûğ-ı mâh-ı hüsn ez rûy-ı rahşân-ı şumâ

Âb-ı rûy-ı hûbî ez-çâh-ı zenehdân-ı şumâ

Tercüme: Ey sevgili! Güzellik ayının ışığı sizin parıldayan yüzünüzdendir. Güzelliğin yüzü suyu yani itibarı sizin ayva çukurunuzdandır. Ay güneşten ışık aldığı gibi her güzel güzelliği ondan alır. 1/11.

Mâ âb-ı rûy-ı fakr u kanâ^cat ne-mî berîm
Bâ-pâdişeh bi-gûy ki rûzî mukadderest

Tercüme: Biz fakirlik ve kanaatin yüzünü, itibarını gidermeyiz, padişaha söyle, rızık mukadderdir. O halde padişah, bey ve başkalarına yaltaklık edip dünya menfaati aramak hata ve fesadın ta kendisidir. 1/104.

Âb-ı zindegî: Ölümsüzlük suyu.

Sabâ be-çeşm-i men endâht hâkî ez-kûyeş
Ki âb-ı zindegîm der-nazar ne-mî-âyed

Tercüme: Saba rüzgârı benim gözüme sevgilinin küyundan bir toprak attı, artık ölümsüzlük suyu gözüme girmez. Yani onun toprağı gözüme sürme olalı âb-ı hayata iltifatım yok demektir. 2/62.

Âbiş-hor: Sulanacak yer; Nasip.

Mâ bi-refîm tu dâni vu dil-i gam-hor-ı mâ
Baht-ı bed tâ-be-kucâ mî bered âbiş-hor-ı mâ

Tercüme: Biz gittik, sen bilirsin ve bizim gam yiyen gönlümüz, yani işte sen işte gönül, ikiniz ne yaparsanız yapın, biz ondan geçtik. Acaba kötü talihimiz nasibimizi nereye götürecektir. 1/48.

Ablak: Alaca; Alaca at. 2/249.

Âdemî: Âdem ve Âdemî aynı anlamı ifade eder. Bazıları Âdemî kelimesinin sonundaki ye harfinin (î ekinin) nispet harfi olduğunu söylerler, buna göre anlam Âdem'e mensup olan yani Âdem'in neslinden olan demektir. 3/245.

'Adn: Sözlük anlamı ikamet etmek, oturmak. Cennât-ı ^cadn ikamet edilen cennetler demektir. 2/431.

'Afâf: Haramdan sakınmak. Zahit ve abid kişiye 'afif derler. 2/159

'**Afâke'llâh**: Allah senden belayı uzaklaştırın anlamında bir dua cümlesidir. 1/37.

'**Âfiyet**: Allah'ın kuldân belâyı uzaklaştırması. Terim olarak haramlardan kaçınmak ve takva anlamında kullanılır. 1/130–131; 1/219; 2/292.

– Bayındırlık. 2/408.

'**Âfiyet-küş**: Afiyet öldüren yani ortadan kaldıran anlamında bileşik sıfattır. Zahitlik ve takvayı ortadan kaldıran şey anlamında kullanılır. 2/354.

'**Âfiyet-sûz**: Zahitlik ve takvayı yakıp kül eden. 2/135.

Ağyâr: Gayr kelimesinin çoğulu olup başkalar anlamındadır. Şairler bu kelimeyi daha çok rakipler anlamında kullanır. 1/133.

'**Ahd-ı elest**: Allah'ın Hz. Âdem'in zürriyetine “Ben sizin rabbiniz değil miyim” dediği zaman. 1/121.

'**Ahd-i süst**: Bozulan ve tutulmayan söz. 2/367.

Âheng: Maksat; Saz çalan ve şarkı söyleyen. 1/310.

Ahter: Yıldız; Baht ve talih. 1/16.

Ahter-i kühen: Eski yıldız anlamındaki bu tamlama ile ay kastedilmektedir. Yeni ay hilal anlamında kullanılır. 3/174.

Âhû: Ahu iki çeşittir. Birine beyaz ahu, diğerine misk ahusu denir. Asafi'nin beytinde ikisi birlikte zikredilmiştir.

Çeşmet âhust velî âhû-yı müşkîn-i Hitâ

Çeşm-i hûbân-ı diger der-ğamet âhû-yı sefid

Tercüme: Gözün ahudur, fakat Hitanın misk ahusu gibi. Diğer güzellerin gözleri ise senin gözünü kıskanmanın üzüntüsünden beyaz ahu gibidir. (Çok üzülüp ağlayan gözlere ak düşer yani kör olur derler.)

Misk ahusu Hita, Hoten ve Çin ülkesinde olur. Orada yaşayanlar bunları sürüler halinde besler ve korurlar. Hem bu hayvanların etinden hem de onlardan elde ettikleri misk kokusundan faydalanırlar. Anadolu'daki ahuların yılda bir kez boynuzları düştüğü gibi bu memlekette yaşayan ceylanlar yılda bir defa misklerini

düşürürler. Yere düşüp zayi olmaması için bu hayvanların karınları altına kaplar koyarlar. Bu hayvanlarda misk kokusunun teşekkülünü şöyle izah ederler: Bu ceylanları herhangi bir hayvan veya insan ürkütüp kaçırdığından veya birbiriyle oynamalarından ötürü vücutlarında oluşan sıcaklıktan dolayı göbeklerine birkaç damla kan düşer. Bu durumun tekerrür etmesiyle hayvanların göbekleri dopdolu olur ve zamanı gelince düşer. Ayrıca şunun da bilinmesi gerekir ki bu misk ahudan ayrıldığı zaman koku vermez, daha sonra bu göbekten ayrılan parçayı bazı işlemlerden geçirirler, ondan sonra koku verir. Bazı kimseler şöyle derler ki hayvanın her otu otlamasından misk kokusu elde edilmez, ancak lale ve sümbülle beslendiği zaman bu misk ortaya çıkar. Asafî şöyle der:

Der-devr-i lâle mestî-i âhû-yı çeşm-i û
Müşkîn ğazâle be-kadeh-nûşî âverd

Tercüme: Lale devrinde onun ahu gözlerin mest ve mahmurluğu misk ceylanlarını bile kadeh içmeye sevk etti.

Selman bir mısrada;

V'âhû-yı deşt-i û heme sünbül koned çerâ

Onun çölündeki ahu her zaman sünbül otlamaktadır, diyerek bu hususa işaret eder. 1/6.

'Akib: Ökçe; Art. 2/198.

'Akîk: Bir tür değerli taş. Bu taş ilk çıktığı zaman balmumu gibi yumuşaktır, daha sonra kıvamını bulması için bazı işlemlerle birlikte kaynatırlar. Nasır-ı Tusî Cevhername isimli eserinde akikle anberin madenini kimse bilmez diye söyler. İkisi de deniz kenarında toplanır ve bazı işlemlerle bu hale gelir. 1/185.

'Akl-ı evvel: Filozoflara göre ilk yaratılan şey. 3/186.

'Akl-ı küll: Meşayih ve din âlimlerine göre Ruh-ı azam (en büyük ruh) anlamındadır. Bir kısım kimseler Tanrı'dan ilk sudur eden şey anlamında olduğunu söylerler. 1/386; 2/3.

'Âlem: Topluluk, bölük ve halk. 1/44.

'Âlem-i emr: Görünen âlem. 2/4.

Emir âlemi ve Melekût âlemi, ruhlar, ruhaniler ve melaikâ âlemine denilir. Bu emr âleminin mülk âlemi gibi maddeye ve zamana ihtiyacı yoktur, sadece Allah'ın emriyle sebepsiz ve vasitasız olarak yaratılmıştır. Şeyh Kemaleddin Abdürrezzak Kâşî şöyle söyler: Sadece kün (ol) emriyle var olduğundan bu âleme emr âlemi denilmiştir. Muhyiddin Arabî ise bu âlemde hiç nehiy yani yasak olmadığı ve safi emir bulunduğu için bu isimle anılmıştır, der, Çünkü bu âlemde bulunanların muhalefete ve karşı çıkmaya kabiliyetleri yoktur, dolayısıyla onlar için şu yasaktır gibi bir şey düşünülemez, çünkü yasaklara yetenekleri yoktur. 3/309–310.

'Âlet-i irtifâ': İrtifa güneş veya diğer yıldızların ufuktan ne kadar yükseldiğini bilmek demektir, bunu gösteren usturlab ve rub^c-ı daire gibi aletlere de alet-i irtifa denir. 3/62.

Alından düğüm çözmek: Sevinçli ve neşeli olmak, çünkü alını buruşturmak bir şeyi çirkin görmek ve razı olmamak demektir. 3/365.

'Ân: Güzelliğin ana unsuru.

Latîfe³îst nihânî ki ^caşk ez-û hîzed
Ki nâm-ı ân ne leb-i la¹ u hatt-ı jengârîst

Tercüme: Aşkın kendisinden çıktığı şey bir gizli latif haldir ki o şirin latifenin adı kırmızı dudak ve taze sakal değildir. Yani aşğın gönlünü cezbeden sevgilinin ayva tüyleri, beni ve kırmızı dudağı değildir, belki ân dedikleri şeydir ki bunların bir araya gelmesinden (esbab cem'inden) ortaya çıkar. Nitekim şair şöyle der:

Dil-berde murâd ân olur endâm degildir.
Keyfiyet olur meyde ğaraz câm degildir. 1/163–164.

'Amârî: Bir çeşit mahfe. Amârî-dar mahfeyi tutan kimse demektir. 2/154.

'Anber-sârâ: Madeni belli olmayan koku türlerinden biridir. Sârâ saf ve halis anlamındadır. 1/32.

'Ankâ: Sıhah-ı Cevherî, adı var kendi yok bir büyük kuştur, der. Anka'nın ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş. Bazıları Hz. Musa zamanında Allah bir çift kuş yaratmış, o ölünce Mekke dağlarına gitmişler diye söylemiş. Kimisi

de Res kavmi zamanında Hanzale bin Safvan peygamber zamanında yaşadığını söylemiş ve ömrünün Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında yaşayan Halid bin Sinan peygambere kadar sürdüğünü zikretmiş. Hafız der ki; Bütün milletler anka kuşunu iştilip fakat görülmeyen şeyler hakkında darbimesel olarak söylerler. Kibrit-i Ahmer de böyledir. Boynunda ak bir gerdanlık veya boyu uzun olduğu için anka diye isimlendirilmiş. Farsça bu kuşa sanki otuz kuş kadar bir büyüklüğe sahip olduğundan dolayı simurg denilmiştir. Anka hakkında geniş bilgi Harirî'nin Makamat'ının son makamesi olan ellinci makamesine Mutrızînin yaptığı şerhte bulunmaktadır. (bk. Kâf)

°Ankâ şikâr-ı kes ne-şevd dâm bâz çîn
Kân-câ hemîşe bâd ber-destest dâm-râ

Tercüme: Anka kimseye av olmaz, tuzağını topla, kaldır, çünkü burada tuzağın elinde havadan başka bir şey yoktur. Yani anka misali yüce olan sevgili sanat ve hile ile kimseye iltifat eylemez. 1/20–21.

A'râf: Kur'ân'da geçen bu kelimeye cennetle cehennem arasında bir duvar anlamı verilir. 1/141.

'**Arak:** Ter; İçine şeker konularak içilen şarap. 1/271.

'**Arbede:** Kötü huyluluk; Sarhoş savaşı. 1/123.

– Kavga. 2/340.

'**Ârız:** Arapçada sakal kılları anlamındaki bu kelime daha sonra sakal biten yer anlamında kullanılmıştır. Farsçada da bu anlamda kullanılır, fakat telaffuzu ârez şeklindedir. 1/379.

– Arapçada yüzün bir tarafı ve her tarafı anlamında kullanılır. 1/60.

'**Arsa:** Terim olarak satranç yeri (tahtası) anlamındadır. 1/84.

– Saray ortası; Toplantı yeri. 2/408.

'**Arş:** Sözlük anlamı tavan olan bu kelime dokuzuncu felek anlamında kullanılır. Aynı zamanda felek-i atlas, felekül-eflâk, felek-i azam ve muhaddide de denilir. 1/94.

'**Arûs**: Arapçada gerdeğe girmezden önce hem erkek hem de bayan için kullanılır. Gerdekten sonra geline 'ırs, damada da hitan denir. Yine erkeğe zevc ve kadına zevce denir. 1/95.

Ârzû: Bir şeyi özlemek; Murat. 1/124.

Âsîb: Sözlük anlamı başı yana gelmek; İstırap ve meşakkat anlamında kullanılır. 3/316.

Astîn-feşân: Kibirleşmekten kinayedir, salına salına yürümeye denir. 1/188.

Âşinâ: Biliş; Yüzme. 1/25; 3/188

Âşiyâne-âşiyân: Kuş yuvası. 1/67.

Aşk sarhoşluğu:

Mestî-i 'ışk nîst der-ser-i tû
Rev ki mest-i şarâb-ı engûrî

Tercüme: Senin başında aşk sarhoşluğu yoktur, sen aşk sarhoşu değil üzüm şarabı sarhoşusun, yürü git, aşk sarhoşlarının yanına yaklaşma. 3/223.

Aşk ümidi kalmaması:

Ne himmet-râ ümîd-i ser-bülendî
Ne nakş-ı 'ışk ber-levh-ı cebînî

Tercüme: Ne kimsede yücelik ümidi ne de bir alında aşk izini gördüm. Bu durum ya saltanatın çökmesi sebebiyle, ya zalim bir hükümdarın saldırısıyla veya büyük bir kıtlık sebebiyle olabilir. Nitekim Sa'dî Bostan'da şöyle der:

Çunân kaht şod sâlî ender-Dımişk
Ki yârân ferâmûş kerdend 'ışk

Tercüme: Bir sene Şam'da öyle bir kıtlık hüküm sürdü ki sevgililer aşkı unuttular. 3/292.

'**Aşk ve 'akl**: Akıl ve aşk birbirinin zıddıdır, çünkü aşk cüretli ve pervasız, akıl ise korkaktır ve ihtiyatla hareket eder. O halde aşk akılla bir iş işlemez, belki kendi gerektirdiğini işler.

Merâ be-men^c-i akl me-tersân ü mey biyâr
K'ân şahne der-vilâyet-i mâ hîç kâre nîst

Tercüme: Bizi aklın engellemesi ve yasaklamasıyla korkutma, şarap getir. Çünkü akıl şahnesi (zabıta) bizim vilayetimizde işe layık ve münasip değildir. Hafız akla, Hüsrev-i Dehlevî ise aşka şahne demiştir.

°Aşk-ı tu şahneîst ki sultân-ı akl-râ
Mûy-ı cebîn girifte be-çâvîşî âverd

Tercüme: Senin aşkın akıl padişahının şahnesi mesabesindedir, onu alınının perçeminden yakalayıp çavuşun yanına getirdi. 1/205.

'**Aşk-bâz:** Sözlük anlamı aşk oyununu oynayan, terim olarak yeni yeni dilberler seven anlamında kullanılır. 1/260.

Âşüftegî: Karış muruş olma; Perişanlık; Delirmek. 2/215.

Atabeg: Sözlükte cümletü'l-melik manasındadır ama büyük padişah anlamında da kullanılır. 3/115.

Âteş-i Tûr: Tur dağından Hz. Musa'ya görünen ateş. 2/442.

Atlas-ı münakkaş-ı nuh tû: Dokuz katlı felek. 3/454.

Âvîze: Salkım küpe. 3/414.

Âyet: Nişan. Kur'ân-ı Kerîmde söz başları kırmızı veya başka bir şey ile nişanlandığı için iki nişan arasında bulunan kelâma ayet denilmiştir. 1/140.

Âyîn: Üslup ve kanun, tarz ve adet manasında kullanılır. 1/245; 1/357.

Âyine: Ayna. Fars şiirinde ayine zikredilirse bundan maksat Dımaşk (Şam) aynasıdır, ayine ile ahenin birlikte zikredilmesi bundan dolayıdır.

Âh k'ez ta^cna-i bed-hâh ne-dîdem rûyet
Nîst çun âyine-em rûy zi-âhen çi konem

Tercüme: Rakiplerin hazır bulunduğu yerde onların ayıplamasından dolayı utanmışımdan sevgilinin yüzüne bakamadım. Ne yapayım, yüzüm ayna gibi demirden değildir. 2/440.

– Ayine ile âhı beraber zikretmeleri ayinenin âhdan pas tutmasından dolayıdır.

Ey cür[°]a-nûş-ı meclis-i Cem sîne pâk dâr
K'âyîneîst câm-ı cihân-bîn ki âh ezû

Tercüme: Ey Cem meclisinde içki içen, sineni temiz tut, yani gönlünde muhalif bir fikir saklama, çünkü cam-ı cihan-bîn bir aynadır, ah o aynadan ki hiçbir şeyi gizlemeyip ortaya çıkarır. 3/164.

– Âh ile ayine kıssası meşhurdur, ayine ahdan paslanır.

Hâfız [°]arûs-ı tab[°]-ı mera cilve ârzûst
Âyîne ne-darem ez-an âh mî-keşem

Tercüme: Ey Hafız, benim karakter gelinimin cilve arzusu var, yani âşıklara cemalini göstermek ister, ama benim aynam yok, onun için âh çekerim. 3/78.

Âyine-dâr: Ayna tutan. Gözün ayna tutucu olması daima gözde olması ve hiç ondan ayrılmaması demektir. 1/69.

Dil serâ-perde-i muhabbet-i üst
Dîde âyine-dâr-ı tal[°]at-ı üst

Tercüme: Gönül cananın sera-perdesidir, sera-perdede olanlar namahremden gizli olduğu gibi onun muhabbeti de benim gönlümde rakiplerden öylece gizlidir. Göz de onun yüzünün aynasıdır, yani aynadan bir şeyin yansımaları gitmediği gibi gözümde de sevgilinin yüzü gitmez, yani uyusam gönlümde, uyanık olsam gözümde.

– Âyine-dâr daha çok düzgüncü kadınlar hakkında kullanılır. Bir de eline bir ayna alıp gezdiren, aynaya bakan insanların da kendisine birkaç kuruş verdikleri kişiye de âyine-dâr denilir.

Şeh-suvâr-ı men ki meh-i âyinedâr rûy-ı üst
Tâc-ı hûrşîd-i bülendeş hâk-i na[°]l-i merkebest

Tercüme: Benim şehsüvârım ki ay onun ayna tutucusudur, yani daima hizmetindedir. Atının nalının toprağı yüce güneşin tacıdır. Yani o kadar yücedir ki ay onun hizmetkârı güneş ise seyisidir. 1/80.

Âyîne-gerdân: Fars ve Arap ülkesinde eskiden bazı Hintliler ellerinde Şam aynası çarşıda ve yollarda dolaşır, kime rastlarsa aynayı ona verir, o da aynayı alıp biraz baktıktan sonra birkaç kuruş ücretle birlikte aynayı Hintliye geri verirdi. Bu tarzda ayna gezdirene ayine-gerdan denirdi. 2/157; 2/192.

Cilvegâh-ı ruh-ı u dîde-i men tenhâ nist
Mâh u hurşid hemîn âyine mî-gerdanend

Tercüme: Sevgilinin yanağının tecelli ve seyir yeri sadece benim gözüm değil, ay ve güneş bile bu aynayı gezdirirler, yani ay ve güneş aynaları da bunun yanağının tecellisidir. Onlar da benim gibi onun yanağını seyredirler.

Âyîne-i İskender: İskender'in aynası hakkında şunlar söylenir: İskender'in babası Dara vefat edince oğlu Darab tahta geçti ve İskender onunla taht kavgasına başladı, yani babamın ülkesinin yarısını bana ver dediyse de Darab kabul etmedi. İskender her ne zaman asker toplayıp Darab'ın üzerine sefer etmek arzu ettiyse cam-ı cihan-nüma Darab'ın elinde olduğu için İskender'in halini o aynada görüp hile ve entrikalarını defederdi. İskender onun haline muttali olmadığından gerekli tedbirleri alamıyordu. Bunun üzerine İskender filozoflara buna bir çare bulmalarını, kendisinin de onun haline vakıf olması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine İskenderiye şehrinde bir mil mesafede bir ayna yaptılar ki yedi iklim (kıta) o aynadan seyredilirdi.

Âyîne-i Sikender câm-ı meyest bi-nger
Tâ ber-tu 'arza dâred ahvâl-i mülk-i Dârâ

Tercüme: İskender'in aynası şarap kadehidir, yani onda olan özellik bunda vardır, her ne istersen sana gösterir. Ona bak da sana Dara ülkesinin halini arz etsin, ta ki sana meçhul kalmasın. 1/27.

'Ayn-ı Kemâl: Sözlük anlamı Kemalın gözüdür. Göz değmek yerine ayn-ı Kemal demeleri şundan dolayıdır: Huzeyl kabilesinde Kemal isimli bir kişi varmış. Her neye imrenirse veya nefsanî arzuyla neye bakarsa o şey göz değmesinden helâk

olurmuş. Daha sonraları teşbih ve istiare ile her kötü göze ayn-ı Kemal denilmiştir. 2/409.

'Ays: Yaşamak; Zevk u safa. 1/21; 1/155.

– Huzurla yaşamak. 2/75.

'Ayyâr: Çok hareket anlamındaki bu kelime at ve aslan hakkında kullanılır, çünkü at neşesinden bir aşağı bir yukarı hareket eder, aslan aç olunca yerinde durmaz, sürekli hareket halinde olur. Terim olarak ayyar çok akıllı oluşundan dolayı pervasızca gezen, halkın bağlanıp uyguladığı kayıtlara fazla önem vermeyen ve bundan dolayı hoş bir hayat sürenler hakkında kullanılır. 1/147.

– Simsar. 1/173.

– Nüktedan. 1/383.

– Gece gezen. 2/202.

– Gece hırsızlık yapan. 3/171.

Âzîn: Âyîn ve âzîn her ikisi de süs ve ziynet anlamındadır. Fakat âzîn daha özel bir anlama sahiptir. Padişahlar bir beldeye girdiklerinde şehir halkı karşılamak için yollarında köşkler düzüp o köşklere türlü türlü ziynetlerle süslendirirler ve bu süse azin denir. Ama ayin böyle özel bir anlam olmaksızın mutlak süs anlamındadır. 2/221.

Bâde: Şarabın kaynamış olanı. 1/183.

Bâde-i mest: Terim olarak bade-i kattal demektir. 1/124.

Bâde peymûden: Bade ölçmek bade içmek anlamındadır, çünkü mecliste bade peyman ile taksim edilir. 1/39.

Bâdem: Badem; Göz. 1/90.

Bâde-perest: İçkiye tapan. Şaraba bağımlı kimseler için kullanılır. 3/142

Bâd-ı sabâ: Sabahleyin aheste ve yavaş esen rüzgâr.

Kâhel-revî çü bâd-ı sabâ-râ be-bûy-ı zülf

Her dem be-kayd u silsile der-kâr mî keşî

Tercüme: Saba rüzgârı gibi tembelce, yavaş yürüyenleri zülfünün kokusu sebebiyle her zaman zincirle işe çekersin. İşten maksat esmesidir, zincirle işe çekmekten maksat aheste aheste esmesidir, çünkü bağlı ve zincire vurulmuş olan yavaş yavaş hareket eder. Saba rüzgârının hafifçe esmesini eli ve ayağı belki boynu bağlı olan bir kimsenin hareketine benzetmiş. Çünkü saba rüzgârı aheste esmesiyle bilinir. 3/280.

– Saba rüzgârına bîmar (hasta) denilmesi aheste estiği içindir.

Dil-i za'îfem ez-ân mî-keşed be-tarf-ı çemen

Ki cân zi-merg be-bîmârî-i sabâ bi-bürd

Tercüme: Zayıf gönlüm saba rüzgârının hastalığı sebebiyle, yani aheste aheste esip cana can katması sebebiyle canını ölümden kurtarmak için çemen tarafına çekilir, yani meyleder. 2/110.

Bâd-ı şurta: Sözlüklerde bulamadığını söylediği bu kelime için Sûdî gemiye uygun bir rüzgâr anlamını verir ve Nimetullah'ın da uygun anlamını söylediğini kaydeder. 1/25.

Bâd-peymâ: Rüzgâr ölçen anlamındaki bu kelime faidesiz, boşu boşuna koşuşturanlar hakkında kullanılır. Türkçede bu anlamda yel kovan denilir. 1/39.

Bâd-peymâlık: Rüzgâr ölçmek. İmkânsız bir şey için çalışıp çabalamak anlamındadır. 3/211.

Bâğ-ı İrem: Şeddâd'ın yaptırdığı cenneti andıran bahçe. 3/220.

Bahâr: Bahar aslında yaprak anlamındadır. Nev bahar yeni yaprak, köhne bahar eski yaprak demektir. Burada arız-ı erguvan karinesiyle çiçek anlamında kullanılmıştır. 1/379.

Baht-ı hâb-âlûd: Uykuyla bulaşmış baht. Muradına kavuşamayanların bahtı. 1/15.

Baht-ı Hudâ-dâd: Allah vergisi baht, terim olarak iyi baht ve talih anlamında kullanılır. 1/407.

Bahtın uyanması: Muradına kavuşmak, rahat ve huzur içinde olmak. 1/14–15.

Bahûrî: Tütsü verdikleri şey. Güzel koku türlerindedir. 3/148.

Bâl u per: Sözlükte bal kanat, per ise kanat ve yelek anlamında kullanılır, yani per baldan daha genel bir anlam taşımaktadır. 1/122.

Bâm: Sazların iri ve yoğun sesli kirişine denir, ince sesli kıla zîr denilir. Aslında yoğun kirişe bam, ince kirişe zîr denir. 2/313.

Bâng-i şâm: Akşam sesi, akşam ezanı demektir. 1/291.

Bârgâh: Bar izin, gâh ise mekân zarfı, izin yeri demektir. Beyler, paşalar ve padişahlar sarayına girmek izinle olduğu için saraylara bargâh denilmiştir. 1/120.

Batt-ı şarâb: Batt Arapça kaz anlamındadır. Ağzı dar, boğazı kısa ve karnı yassı su kabına kaza benzediği için teşbih yoluyla batt derler. Şarap kazı ifadesiyle böyle içine şarap konulan su kabı kastedilmektedir. 2/124.

Bâzâr-ı Hurâfat: Bitpazarı. Hurafe Azra kabilesinden bir şahsın adıdır. Kendisi cinlerin etkisi altına girerdi. O etki altında gördüğü şeyleri etrafa haber verirdi. Araplar da bunu yalanlayıp Hurafenin sözü derler ve değer vermezlerdi. Peygamberimiz ise Hurafetu hakk diye söylemiş. Daha sonraları Araplar teşbih yoluyla geceleri söylenen efsanelere hurâfat dediler. Aşağıdaki beyitte geçen bazar-ı hurafattan maksat Rumda bitpazarı gibi eski püskü satılan pazardır.

Hîz tâ hırka-i sûfi be-harâbât berîm

Delk-i tâmât be-bâzâr-ı hurâfât berîm

Tercüme Kalk, bu giydiğimiz sûfler hırkasını şaraba rehin verelim. Şath ve tamat hırkasını bitpazarına iletelim, çünkü bunun gibilere kimse itibar edip beş para vermez, riya hırkasıdır, onu ancak riyakârlar alır. 3/9.

Bed-mihr: Sevgisiz. 2/286.

Bed-pesend: Kötüyü beğenen, yani kabul eden. 2/108.

Belâ: Belvâ, beliye ve belve de aynı anlamdadır. Önceleri bu kelime seferde zayıflamış deve için kullanılırdı. Daha sonra genelleştirilerek bütün zahmet ve meşakkatleri içine alacak şekilde kullanılmıştır. 1/52.

Belâ: Arapça evet anlamında olan bu kelime musibet anlamındaki belâ kelimesiyle cinas oluşturduğundan musibetlere maruz kalma ruhların “elestu birabbikum” hitabına “belâ (evet)” demesine bağlanılır. 1/121

Makâm-ı ʿayş müyesser ne-mî şevved bî-renc
Belâ be-hükm-i belâ besteend ʿahd-i elest

Tercüme: Dünya maişeti sıkıntı ve zahmetle birlikte, zahmetsiz olmaz. Çünkü elest ahdini belâ ile bağlamışlardır. Yani insanlar elestu birabbikum hitabına belâ (evet) ile cevap vermişlerdir. O halde bela çekmeleri kaçınılmazdır. 1/121.

Benâmîzed: Takdir kelimesidir, bârekellah demektir. Basit bir kelimedir, bazılarının zannettiği gibi bileşik kelime değildir. Be-nâm-ı Îzîdden kısaltılmış, Allah hakkı için anlamına gelir diyenlerin sözleri temelsizdir. 1/81; 2/119.

– Barekellah makamında kullanılır, dua makamında da kullanılır. 2/365; 3/365.

Bend-i kabâ: Elbise bağı. İran’da asker elbiseleri dışında düğme ve ilik olmadığı için bununla koltuk altında bağladıkları bağ kastedilir. 3/27.

– İran kaftanlarının sol koltuğu altında olan bağıdır. 1/219.

Bend-i külah: Külah bağı. İranlılar bazen kendilerine mahsus külah Rumların yelkenlere yaptığı gibi bir bağ yaparlar. Kudret ve imkân sahipleri o bağı bazı mücevheratla süslerler, bazen delinmiş cevherlerden geçirirler.

Yârâb ân ruyest û der-peyrâmeneş bend-i külah
Yâ be-gerd-i mah-ı tâbân akd-i pervîn besteend

Tercüme: Acaba sevgilinin yüzü etrafındaki külah bağı mı yoksa parlak ayın etrafındaki Ülker gerdanlığı mı, yani yüzü etrafında Ülker gibi mücevherat gerdanlığını mı bağlamışlar. Sevgilinin yüzünü parlak aya ve külahın bağını Ülker boğumuna teşbih etmiştir. 2/222.

Benefşe: Genellikle gül fidanının dibinde biter ve secdeye varmışçasına başı önüne düşmüş şeklinde bulunur.

Kunûn ki der-çemen âmed gül ez-adem be-vücûd

Benefşe der-kadem-i û nihâd ser-be sücûd

Tercüme: Gülün yokluktan varlığa çıktığı şu anda menekşe onun ayağında başını secdeye koydu. 1/306.

– Benefşenin kıvrılıp büküldüğünü başını dizine koyan kişiye benzetirler veya başını dizine koyan kişiyi menekşeye benzetirler. Bu teşbih aralarında yaygındır.

Bî-nâz-ı nergiseş ser-i sevdâ ez-humâr

Hem çun benefşe ber-ser-i zânû nihâdeîm

Tercüme: Sevgilinin nergis gözü, naz ve işvesi olmaksızın sevdalı başımızı aşkın sarhoşluğundan veya melalden menekşe gibi dizimiz üzerine koymuşuz, yani başımızı dizimize koymamız hayret ve hasrettendir, ibadet için değildir. 3/60.

Benefşe-zâr: Menekşelik; Zâr eki çokluk bildirir, gülzar ve lalezar gibi, gövdesiz bitkiler için kullanılır. 1/359

Ber: Mahsul; Yemiş; Meyve; Sine. 2/10; 2/63.

Kadd-i bülend-i turâ tâ be-ber ne-mî-gîrem

Dıraht-i kâm u murâdem be-ber ne-mî-âyed

Tercüme: Senin yüce boyunu sineme çekmeyince benim murat ağacım meyve vermez, yani muradım hâsıl olmaz.

Berâ'at: Emsalleri arasında üstün olmak. 3/400.

Beraz: Kesmek; İnsanın kendi malından bir miktar başkasına vermesi. 2/378.

Berdûhte: Dikmiş. Gözü dikmek gözü yummak anlamında kullanılır. 1/236.

Berdûhteem dîde çü bâz ez-heme °âlem

Tâ dîde-i men ber-ruh-ı zîbâ-yı tu bâzest

Tercüme: Gözüm senin güzel yüzüne karşı açık olduğundan beri bütün âlemden doğan gibi gözümü yummuşum. Yani seni seveli dünya gözüme görünmez oldu.

Berg: Sebeb ve ihtiyaç. Berg-i rah, berg-i sefer yol ve sefer ihtiyaçları anlamında kullanılır. 3/141.

– Arzu; Yol ihtiyaçları; Yaprak. 3/96.

Berg u nevâ: Hazırlık ve azık. 2/258.

Berg lafzı neva ile veya sazla, meselâ berg u saz gibi, zikredilse bergden nimet kastedilir. Neva da nimet manasınadır. Sıhah-ı Fûrs'de neva kelimesine saz-ı mihmanî anlamı verilmiştir, misafirler azığı ve gerekleri anlamında. 1/193.

Berg-ı gül üzere gül-âb urmak: Gül yaprağı gibi yanağını terletmektir, çünkü teri gülâba ve yanağı gül yaprağına teşbih ederler.

°Arûs-ı baht derân hacle bâ-hezerân nâz
Keşîde vesme vü ber-berg-i gül gülâb zede

Tercüme: Talih gelini o haclede bin naz ile vesmeyi kaşlarına çekmiş ve gül yaprağı gibi yanağı üzerine gül suyu vurmuş, yani yanağını terletmiş. Maksad talihinden razı olduğunu beyandır. 3/184

Berg-i sabûh: Sabah vakti içilen şarabın meze ve nukl gibi yan unsurları. 3/342.

Berîd: Arapça elçi anlamındaki bu kelimeyi İranlı şairler peyk anlamında kullanırlar. 1/209.

Berîd-i 'uşşâk: Âşıkların elçisi anlamındadır, bununla saba rüzgârı kastedilir. Âşıklar aşkın sırlarını anlatacak yoldaş ve arkadaş bulamadıklarından saba rüzgârıyla sohbet ederler. Bundan dolayı saba rüzgârına âşıkların elçisi ve müştakların peyki denilmiştir. 1/221.

Berk-i Yemânî: Yemen'e mensup şimşek demektir. Yemânî zikri kafiyeyle dolaydır, yoksa berkin Yemen'e izafe edilmesine ihtiyaç yoktur. 3/439.

Be-ser der-âyed: Tepesi üzere gelsin, yani yıkılsın demektir.

Meh cilve mî-nümâyed ber-sebz-hınk-ı gerdûn
Tâ û be-ser der-âyed ber-i rahş pâ bi-gerdân

Tercüme: Ay feleğin gök atı üzerine binmiş cilve gösteriyor. Onun baş aşağı düşmesi için atına bin, ta ki ay mağlup olup batıya kadar kaçsın. 3/147.

Beyâz: Kâğıt; Beyaz. 3/334.

Beytül-hazen: Üzüntü ve sıkıntı çekilen yer. 2/372.

Beytül-Ma'mûr: Nuh tufanından önce Mekke-i Mükerreminin bulunduğu yerde kırmızı yakuttan bir mabed vardı, tufan olunca göğe yükseltildi. Hz. İbrahim Mekke-i Mükerreme'yi onun yerine yaptı. Mezkûr Beytül-mamur onun hizasındadır derler. 1/272–273.

Bezm-i devr: Dönme meclisi; Kadehlerin dönüp dolaşmasından dolayı içki meclisinden kinaye olarak kullanılır. 1/21.

Bî-ser ü pâ: Başsız ve ayaksız; Zillet ve hakarete düşenler için kullanılır. 1/327.

Bîd-i lerzân: Titreyen söğüt ağacı. Her dilde söğüt ağacını mecazen titremekle vasıflandırır, çünkü gerçekte titreyen yaprağıdır, kendisi değil.

Dil-i sanevberîm hemçü bîd lerzânest

Zi-hasret-i kad u bâlây-ı çun sanavber-i dost

Tercüme: Benim çam kozalağı gibi kalbim dostun boy ve bosunun hasretinden söğüt gibi titrer, yani sevgilinin sanevber ağacı gibi boyunu hatırlayıp hasretinden yüreğim söğüt gibi titrer. 1/92.

Bî-dil: Yüreksiz, korkak; Gönlü gitmiş yani âşık. 1/315.

Bî-hîşten: Kendinden geçmiş ve takatsiz düşmüş. 1/285.

Bîmâr: Korku getirici anlamında bir bileşik sıfattır (bîm-âr). Hastalık ekseriya ölmek korkusunu beraberinde getirdiği için hastaya bîmar denilmiştir. 2/22.

Bî-murû'et: Alçak; Cimri. 2/9.

Bintül-ineb: Üzüm kızı anlamındaki bu tamlama şaraptan kinayedir. Farşlılar duhter-i rez der. 1/273.

Bir veya iki harf: İranlılar az ve öz faydalı öğütlerden bir iki harf ile tabir edegelmişlerdir. 3/268.

– Lafzı az, anlamı çok olan söz.

Âsâyiş-i dû gîti tefsîr-i in dû harfest

Bâ-dostân telattuf bâ-düşmenân mudârâ

Tercüme: İki âlemin rahat ve huzuru iki harfin tefsiridir. Dostlara mülâyim davranmak, düşmanlarla iyi geçinmek, yani barış içinde yaşamak. 1/28.

Bostân-sarây: Bahçelerde bulunan evler için kullanılır. 2/440.

Bu'l-'aceb: Bû Ebûnun kısaltılmışıdır, baba anlamındadır. Araplar bir manada mübalağa kasetse ya eb veya ümm ile tabir ederler. Meselâ ebu'l-fesad ve ümmül-habayis derler, fesadın babası ve kötülüklerin anası anlamında. Sanki fesat ve kötülük bunlardan doğmuştur. 1/151.

– Bu'l-'aceb acep babası demektir, çok şaşırmaktan kinayedir. 3/313.

Bûl-heves: Heves babası anlamındaki bu ifade ile aşırı derecede hevesli kişi kastedilir. 3/342.

Bun: Sözlükte dip ve ağaç anlamında, terim olarak ocak manasında kullanılır. Gül ocağı diyecek yerde gülbun, serv ocağı diyecek yerde servbun derler. Bir şeyin gürlüğü ve çokluğunu ifade etmek için kullanılır. 1/73.

Bunyâd: Bina; Başlamak. 1/309.

Bûriya: Kargı kamışından yapılan bir çeşit hasır, genellikle fakirler kullanır, çünkü diğer hasırlardan ucuzdur. 3/254.

Bûriya-bâf: Hasır ören demektir. Buriya kargı kamışından yapılan bir hasırdır, Anadolu'da ve Arap diyarında çok olur. 1/138.

Burc: Sözlükte hisarın burcu kulesidir, bazen hisara da burç denilir. Kur'ânda “Ve lev küntüm fî burûcin müşeyyedetîn”. Sağlam burçlarda olsanız bile ölüm gelip sizi yakalar diye buyurulmaktadır. Çoğulu “burûc”, cem'-i killeti “ebrâc” şeklinde gelir. Gökyüzünü eşit olarak on iki hisseye taksim etmişler ve her bir hisseye bir ad vermişler. Meselâ hamel burcu birçok yıldızın bir araya gelmesiyle oluşan kuzu şeklini ifade eder. Sevr burcu ise yıldızların oluşturduğu öküz şeklini ifade etmek için kullanılır. Diğerleri de bu şekilde adlandırılmıştır. 1/306–307.

Nisab-ı Sıbyan'da şöyle yazılıdır:

Burchâ dîdem ki ez-maşrık ber-âverdend ser

Cümle der-tesbîh u der-tehlîl-i Hayy-i lâ-yemût

Çün Hamel çun Sevr u çun Cevzâ vü Seretân u Esed
Sünbüle, Mizân u °Akreb Kavs u Cedy u Delv u Hût

Tercüme: Burçlar gördüm, doğudan baş çıkarmış, yani ortaya çıkmış. Hepsi ölümsüz hayat sahibi olan Allah'ı tesbih ve tehlil etmekte. Hamel, Sevr, Cevza, Seretan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akreb, Kavs, Cedy, Delv ve Hut gibi. 2/446.

Bûy: Koku; Ümit. 1/5.

Bûy-ı Rahmân: Rahmanın kokusu “İnnî le-ecidu rîhe'r-Rahmâni min kibelî'l-Yemeni.” hadisinde geçtiği gibi rîh-i Rahman anlamındadır. Hafız'ın bûy-ı Rahman demesi hadisteki rîh lafzının bûy (koku) anlamında olduğunu gösterir. Tevil ehli bûy-ı Rahmandan murad Hakkın kokusu (bûy-ı Hak) olduğunu söylemişlerdir. 3/112.

Bûy-ı turâ mîrem: Senin kokuna öleyim anlamındaki bu ifade ile senin kurbanın olayım manası kastedilir. 2/414.

Bütün kiblelerin hod-perestlikden iyi olması: Muhtelif dinlerin kiblelerinden herhangi birine tabi olmak hod-perest yani kendine tapan sûfiye tabi olmaktan iyidir. Çünkü bütün dinlerin sahipleri Allah'a ibadet ederler, ama riyakâr sûfi ise nefis ve şeytana tapar.

Ger hırka-pûş bînî meşgûl-i kâr-ı hod bâş
Her kible'î ki bâşed bihter zi-hod-perestî

Tercüme: Şayet hırka giyen birini görürsen kendi işine bak, yani aldanıp ona tabi olma, çünkü o hırka onun putudur, ona tabi olursan putperest olursun. 3/243–244.

Ca'd: Kıvrım, büklüm. Zincir şeklinde olan saçın sıfatı olarak kullanılır. Bazen saç kelimesi kullanılmadan ca'd kelimesi onun yerine kullanılır.

Be-bûy-ı nâfe k'âhir sabâ zân turra bi-gşâyed
Zi-tâb-ı ca'd-ı müşkîneş çi hûn üftâd der-dilhâ

Tercüme: Saba rüzgârı bir misk kokusu ümidiyle sevgilinin misk kokan saçlarını açtığı zaman o saçların misk kokan büklüm ve bürümünden yüreklere ne kanlar düştü. 1/5.

– Büküm ve bağdan soyutlanan zülf. 3/365.

Câm: Ayaklı kadeh. 1/15.

Câm-ı 'adl: Herkese eşit olarak bade verilen kadeh. Bu kadehe tayin edilen sınırdan faza şarap konulursa içindekinin tamamı yere dökülür, fakat eksik doldursalar böyle olmaz. 2/127.

Câm-ı Cem: Cem isimli padişah zamanında filozofların yaptığı bir kadehtir. Hangi memleketin halini bilmek isterlerse o kadehe bakarlar ve o memleketin halini o kadehte görürlerdi. Dara bin Behmen zamanına kadar böyle devam etmiştir. Dara ölünce İskender-i Rumî'nin aynı babadan olan kardeşi Darab isimli oğluna bu kadeh miras kaldı. İskender babasının ülkesinin yarısını almak için Darab'ın üzerine asker sevk ettiği zaman Darab bu kadehe bakıp İskender'in halinden haberdar olurdu. İskender ise onun halini bilemediğinden ona karşı üstünlük elde edemezdi. O da yanında olan filozoflara emretti, onlar da böyle bir ayna yaptılar. Mutasavvıflara göre Cam-ı Cem'den murat arifin kalbidir ki gaybî sırları onunla bilir. Nitekim şöyle demişler:

Der custen-i câm-ı Cem cihân peymudem
Rûzî ne-nişestem u şebî ne-ğunûdem
Hod-ra sitad çü vasf-ı câm-ı Cem bi-şunûdem
Men budem câm-ı cihân-numây Cem men budem

Tercüme: Cem'in kadehini aramak için dünyayı dolaştım, gündüzleri oturmam geceleri uyumadım, Cem kadehinin özelliklerini işitince kendimi anladım. Evet, Cem'in cihanı gösteren kadehi ben idim. "Ben idim" demesi mecaz-ı mürseldir. Gönlüm idi diyecek yerde ben idim demiş. Fakat şairler katında Cem'in kadehinden murad şaraptır. 1/320–321.

Câm-ı cihân-bîn: Cihanı gören kadeh. Cihanı gören aslında ona bakandır. O kadeh cihanı görmeğe sebep olduğu için müsebbebi sebeble adlandırmak kabilinden mürsel mecaz olarak cihan-bîn denilmiştir. 2/219.

– Câm-ı cihân-bîn teşbih yoluyla tabaka tabaka olan gül anlamında kullanılır. 1/213.

– Câm-ı cihân-bîn yerine daha çok câm-ı cihan-nümâ şekli kullanılır, yani cihanı gösteren kadeh. 3/164.

Câm-ı gîti-nümâ: Cihanı gösteren kadeh, Cem'den miras kalmıştır. 3/67. (bk. Âyine-i İskender)

Câm-ı hilâlî: Bir çeşit bice kadehidir ki Rum abdalları keşkül yerine kullanırlar. 3/28.

Câm-ı zumurrüd-gûn: Yeşil renkli kadeh; yılan zümrütü görünce gözü kör olduğu için şairler yılanı benzettikleri zahitten kurtulmak için kadehi bu şekilde nitelerler. 2/362.

Şarâb-ı la^l mî-nûşem men ez câm-ı zumurrud-gûn

Ki zâhid efi^c-i vaktet mî-sâzem bedîn kûreş

Tercüme: Ben yeşil renkli camdan kırmızı şarap içerim, çünkü zahit engerek yılanı gibidir ki bulduğunu sokar. Onun için ben de yeşil renkli kadehten bade içip onu kör ederim. Çünkü engerek yılanı zümrüdü görünce kör olur.

Cânân: Kurala göre cân kelimesinin çoğuludur, mübalağa bildirir, sanki bütün âşıkların canı olduğundan canan denilmiştir. Nitekim şair şöyle söyler:

Hemân ben bendenîñ cânı degilsin cân-ı ^câlemsin. 1/7.

Cân-bâz: Can oynayan anlamındaki bu bileşik sıfatla canını feda eden âşık kastedilir. 2/98.

Cân-furûşân: Can satıcılar; canını feda eden âşıklar. 1/402.

Cân-nişîmen: Canların ikamet ettiği, yani şehitlerin ruhlarının bulunduğu yer. 3/436.

Cân-sipâr: Can teslim eden, yani yoluna can verip zahmet ve meşakkat çeken. 2/266.

Cebîn: Alnın iki tarafı; iki zülfün başına varıncaya kadar alnın iki tarafı demektir. 1/96.

Cebr: Bir kırığı tedavi için kalıp içine almak. Meselâ bir hayvanın veya insanın eli ve ayağı çıksa o yeri tahtalarla sararlar, o tahtalara Türkçe seyrek denir, Arapça

cebîre derler. Tahtaları kırığa sarma işine cebr derler. Cebr-i hatır gönlü riayet etmek anlamındadır. 2/28.

Cemâl: Güzellik; Bütün güzellik yüzde görüldüğü için mecaz-ı mürselle yüze cemal denilmiştir. 2/11.

Cenâb: Arapça evin avlusu anlamındadır. Mektuplarda Cenab-ı izzet-meab bu anlamda kullanılır. 1/47; 1/243.

Cenâze: Aslı cinaze, ama genelde cenaze olarak kullanılır. Döşek üzerinde olan ölüye derler. Üzerinde ölü olmasa naaş ve serir denilir. 1/171.

Cenîbe: Büyüklerin önünden çekilen yedek at. 1/265; 3/186.

Cenîbe-keş: Büyüklerin önünden çekilen yedek atı süren kişi. 2/390.

Ceres: Develerin ve katırların boynuna asılan çandır. İstiare yoluyla insan anlamında da kullanılır. Eski zamanlarda seferlerde göçmek vaktini bildirmek ve herkesin hazırlanması için ceres çaldırırlarmış, ama Osmanlılar boru çalarlar. 1/7; 2/122.

Cerîde: Bir çeşit defterdir, yelpaze gibi dürülür, iki tarafından da okunur. Sûdî kendi zamanında kullanılmadığını belirtir. 1/18; 2/133.

– Bir çeşit cöktür, iki taraftan okumak mümkündür. 3/181.

– Bütün bağlar ve engellerden uzak olmak. 1/130.

Cevher-i ferd: Parçalanamayan en küçük şey. Kelam ilmi bilginleri buna varlık adını verdiler ve bütün eşyanın bunlardan oluştuğunu söylediler. Fakat filozoflar bu görüşü kabul etmez, onlara göre eşya heyula ve suretten oluşmuştur. Her iki görüşü savunanların delilleri Felsefe kitaplarında yazılıdır. 1/159.

Cevzâ: On iki burçtan birisinin adıdır. Arapça zül'cesedeyn, Farsça du-peyker derler. Cevza ecvezin müennesidir. Ecvez ortası beyaz olan koça denir. Şayet koyunun ortası beyaz olursa ona cevza derler. Cevza burcu belden yukarısı iki gövdeli bir insana benzer. Bundan dolayı Araplar zu'l-cesedeyn Acemler du-peyker diye adlandırmıştır. Burçlar birçok yıldızın bir araya gelmesiyle oluşur. İnsanlar bu bir araya gelen yıldızları kuzuya benzetip Hamel burcu veya öküze benzetip Sevr

burcu diye isim vermişlerdir. Cevzanın iki gövdeli olmasını, üzerinde hamâyil (muska) taşıyan insana benzetirler. Bundan dolayı beyitte “hamâyil nihâd berâberem” denilmiştir.

Cevzâ seher nihâd hamâyil berâberem
Ya°nî ğulâm-ı şâhem u sevgend mî-horem

Tercüme: Cevza burcu seher vakti hamayilini karşıma koydu, yani yemin ederim ki şahın kuluyum. 2/446; 3/27.

Cihân-nümâ: Bileşik sıfattır, cihanı gösteren anlamındadır, ğîtî-nümâ ve °âlem-nümâ da derler. Meşhur bir kadehtir ki padişahlar geçmişten miras alarak ona sahip olurlar ve âlemdeki adalet ve zulmü, nizam ve intizamı ondan seyr ederlerdi. 1/143.

Cihân-peymâ: Cihanı ölçen anlamında bileşik sıfattır, mesafe kateden anlamında kullanılır. 2/77.

Cilve: Güzellik ve cemali gösterme. 1/193.

– Lâmiî Çelebi manzumesinde salınmak anlamı vermiş ama sözlüklerde güzelliği göstermek anlamındadır. 1/17; 1/206.

– Cilve Arapça, gelinin yüzüne açılmış olduğu halde bakmak demektir. Araplarda evlenecek kız ve gelin süslenir ve düğündekilere yüzünü açarak gösterirdi ve bu duruma cilve denilirdi. Bu, Arap ülkelerinde görünen bir durumdur. Osmanlılar Arap ülkelerini fethetmeden önce bunu açıkça yaparlarmış, sonra Osmanlıların yasaklaması sebebiyle gizlice yapmaya başlamışlar. Bu zamanda Mısır'dan başka yerde bu durum görülmez, orada da son derece gizli yapılır. Böyle yapan geline de cilveger derler. 2/172.

Cumaş: Göz ucuyla bakmak ve bir sebepten ötürü gizlice izlemek, meselâ avcılarının sürekli olarak bir avı izlemesi. 1/249.

Cûybâr: Sözlükte ırmak kenarı anlamındaki bu kelime genel olarak ırmak anlamında kullanılır. 1/156.

Cür'a: Kadeh veya başka bir kabın dibinde kalan şerbet veya şarap. 1/90.

– Bir yudum su, şerbet veya başka bir içecek. 1/382.

Çâr tekbîr zeden: Dört tekbir vurmak (almak). Bir şeyi bütünüyle terk etmek anlamında kullanılır. Çünkü cenaze namazı dört tekbirle kılınmaktadır. Böylece onunla ilgisini tamamen kesmiş olmaktadır. 1/82.

Çârdeh rivayet: Kur'an-ı Kerim'in bazı yerlerinin ondört farklı şekilde okunabilmesi. Bu ilme kıraat ilmi denilmektedir. Kıraat ilmi şeyhleri yedi tanedir. Bir kıtada bunların isimleri şu şekilde sıralanır:

Ustâd-ı kırâ'at bi-şumur penc u dû pîr
Bu °Amr u °Alâ vu Nâfi° vu İbn-i Kesîr
Peş Hamza vu İbn-i °Âmir u °Âsım dâñ
Zîn cumle Kisâyî şumur u şefet bi-gîr

Tercüme: Kıraat üstadları beş ve iki yani yedi tanedir. Ebu Amir, 'Alâ, Nafi', İbn-i Kesir, Hamza, İbn-i 'Amir ve 'Asım. Bu cümleden olarak Kisaîyi de say ve dudağını tut, yani okuyuşuna tabi ol.

Her şeyhin iki ravîsi vardır. Haccac-ı Zalim zamanında Kur'ân'ı yedi hisseye ayırıp o hisseleri esba' diye arlandırıldılar. Ayrıca yine otuz kısma ayırıp o kısımlara ecza (cüzler) adını verdiler. Bu konuda geniş bilgi Kıraat kitaplarında bulunmaktadır. Hafız'ın aşağıdaki beyitte heft seb' diye söylemesi, bütün Kur'ân'ı ondört kıraat üzere okusan da Allah'a aşk ve muhabbetle ulaşabilirsin, sadece okumakla ulaşamazsın anlamındadır.

°Aşket resed be-feryâd ger hod besân-ı Hâfız
Kur'an zi-ber bi-hâni der-çârdeh rivâyet

Tercüme: Şayet Kur'ânı Hafız gibi ondört rivayetde ezber olarak okusan bile senin feryadına aşk yetişir. Yani bütün Kur'ân'ı ondört kıraat üzere okusan da Allah'a aşk ve muhabbetle ulaşabilirsin, sadece okumakla ulaşamazsın. 1/232.

Çarh: Kirişi alındıktan sonra çenber gibi iki başı bir araya gelen yay. 3/180.

Çarh ve çarha: Çulahlara kullandığı çıkırık. Daha sonra teşbih yoluyla feleğe de çarh denilmiştir. 1/127.

Çarh-ı firûze: Yeşil gökyüzü. 1/299

Çegâne: Daire gibi pulları olan bir çeşit saz; Kemance; Kaside. 3/191.

Çelipâ: Kâfirlerin taşıdığı ve taptığı haç. 2/373.

Çemâne: Şarap kapağının üzerine serv veya gemi gibi bir sürü şekiller çizmek adettir. Böyle şekillerin çizildiği kapağa çemane denir. 1/126.

Çemen-ârây: Çemeni süsleyen. Bu ifade ile ehl-i sünnet mezhebinde âlemin yaratıcısı, filozoflara göre ise Vahibu's-suver yani suretleri bağışlayan Tanrı kastedilmektedir. 1/84.

Çeng: Sözlük anlamı aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanlar ve bazı av kuşlarının pençesi demektir, bazan avuç anlamında kullanılır. 1/160; 1/289; 1/368; 2/171.

Çerâğ: Mumun fitilinde yanan ateş, Arapçası siracdır. 1/47.

Çeşm: Göz. Sarhoşluk ve istiğna onun özelliklerindedir.

Meger ez-çeşm-i siyah-ı tu biyâmûzed kâr

V'er ne mesturî vu mestî heme kes ne-tuvanend

Mestûrî perhizkârlık (takva, dindarlık) anlamındadır, bu kelime aynı zamanda örtülü anlamına da gelir. Bu beyitte îham yoluyla zikredilmiştir, çünkü göz aynı zamanda iki kapak altında örtülüdür.

Tercüme: Senin siyah gözünden fen ve sanat öğrenmiş olan kimseden başkası perhizkârlığı ve mestliği bir araya getiremez, birlikte yapamaz.

Beyitteki mesturluktan kasıt istiğnadır, hiç kimseye iltifat etmemektir. Gözün mest oluşundan maksat ise bazı dilberler mestane gözlü olur, yani bakışında bir çeşit fütur olur. Hafız der ki, senin gözün birbirine zıt olan bu iki özelliği bir araya getirmiştir. 2/156–157

– Hasta ve zayıf oluş.

Hâl-i dilem çu hâl-i tu hest ber-âteşeş vatan.

Cismem ezân çu çeşm-i tu haste şodest u nâ-tuvân

Tercüme: Benim gönlümün hali ateş üzerinde vatanı olan senin benin gibidir. Yani benim gönlüm aşk veya humma ateşi üzerindedir, senin benin ise yanağın ateşi üzerinde, yani ikisi de ateşi vatan eylemiş. Tenim bundan dolayı gözün gibi hasta ve

güçsüzdür. Sevgilinin gözüne hastalık ve zaaf izafeti meşhurdur, çünkü güzelin bakışında bir çeşit fütur yani zaaf ve gevşeklik vardır. 3/143.

Çeşmeş me-resâd: Gözü ulaşmasın anlamındaki bu ifade ile yaramaz göz değmesin anlamı kastedilir. 1/83.

Çeşm-i câdû: Sihirbaz göz.

Çeşm-i câdû-yı tu hod °ayn- sevâd-ı sihrest
În kadr hest ki in nüsha sakîm uftâdest

Cadu sihirbaz demektir, sevad beyazın zıddıdır, müsvedde manasınadır, yani bir sihir müsveddesidir ki bütün sihirler bu müsveddede yazılıdır. Sakim iki anlamda kullanılır, biri hasta diğeri de yanlış anlamında. Burada îham yoluyla zikredilmiştir, çünkü göze nispet bîmar manası uygun, müsveddeye nispetle yanlış manası münasıptir. Sevad kelimesi hem göze hem sihre münasıptir. Ayn ise hem göze münasip, hem de bir manası zat anlamında olduğu için sevad-ı sihre münasıptir.

Tercüme: Senin sihirbaz gözün bütünüyle sihir müsveddesidir, yani ne kadar sihir varsa onda sabittir. Fakat şu kadar ki bu müsvedde sağlam değil sakim yani hastadır. 1/96.

Çeşm-i gam-perest: Üzüntüye tapan göz; Devamlı üzüntü çeken anlamında kullanılır. 2/386.

Çeşm-i güher-bâr: İnci yağdırıcı göz, yani ağlayan, gözyaşı döken göz. Gözyaşları inciye benzetilir. 2/151.

Çeşm-i mey-gûn: Şarap renkli göz. Beyazı kızıl renkli olan göz için kullanılır. Aşağıdaki beyitte övgü sebebi olarak zikredilmiştir. Fakat kıyafetnamelerde güzel gözün vasıfları zikredilirken etrafı beyaz olan göz daha muteber sayılır, ne kadar beyaz olsa o kadar muteber kabul edilir.

Ân siyeh-çerde ki şîrîni-i °âlem bâ-üst
Çeşm-i mey-gûn leb-i handân dil-i hurrem bâ-üst

Tercüme: Ol kara yağız ki âlemin zevk ve lezzeti onunladır. Şarap renkli kızıl göz, gül renkli dudak ve şen gönül onunladır. Yani yüzü gülen, dudağı mütebessim ve gönlü neşelidir, ağlar yüzlü ve üzüntülü değildir. 1/74.

Çeşm-i nîm mest: Yarı sarhoş göz, yani tam sarhoş olmayan göz. 3/136.

Çeşm-i zahm: Gözyarası; Göz değme anlamında kullanılır. 2/418; 3/178

Çetr: Sefer esnasında padişahların üzerine tuttıkları bir çeşit gölgeliktir, katlandığında gül goncası şeklinde olur, açılınca gül-i mutbak şeklini alır. 2/293; 3/153; 3/184.

Çevgân: Keşişler asası gibi bir ucu eğri değnektir, onunla at üzerinde top oyunu oynarlar. 1/32; 1/354.

Çihre: Yüz. 1/360.

– Çihr şekil demektir, çihre ise yüz için kullanılır. 1/58.

Çîn: Çok anlamlı bir kelimedir. Sevgilinin zülfü ve gisusunda olan büklüm ve kıvrımlar için kullanılır. Bazen kaş için de kullanılır. Bir de Türkistanda bir şehrin adıdır, çinî kâseler oradan gelir, güzelleri gayet çoktur ve hepsi beyaz yüzlü, karakaşlı ve kara gözlü olur. Fars şiirinde güzelleri çoklukla ve güzel oluşlarıyla darbimesel olmuştur. Bir de çîn lafzı toplayan anlamında bileşik sıfat yapmak için kullanılır, huşe-çîn ve arak çîn gibi. 1/218.

Dâd-güster: Adalet döşeyici anlamındaki bu bileşik sıfat adaletli anlamında kullanılır. 2/136.

Dâd-hâh: Adalet isteyen; Şikâyetçi anlamında kullanılır. 1/249; 2/256; 2/38.

Dâğ-dâr: Bileşik sıfattır, sözlük anlamı dağ tutan, terim olarak ise dağ (yara) sahibi, mal-dâr da mal sahibi demektir yani malı ve dağı (yarası) var demektir. 1/74.

Dağlamann son çare olması: Bedende olan bir hastalık her türlü ilaca rağmen iyileşmezse ona dağ vurulurdu. Hazret-i Peygamber'in bir hadisinde “Dağlamak son çaredir.” denilmektedir.

Be-savt-i bülbül u kumrî eger ne-nûşi mey

°Îlâc-ı key konemet k'âhiru'd-deva°i el-keyy

Tercüme: Eğer bülbül ve kumru avazıyla şarap içmezsen yani bahar mevsiminde bade içmezsen sana dağ ilacını yaparım, çünkü hadiste “Son çare dağlamaktır.” buyurulmuştur. Hafız şunu ifade etmek istemektedir: Bahar

mevsiminde bade içmezsen divanesin, seni dağlamak gerek ki aklın başına gelsin. Zira deliliği def etmek için hastanın başına dağ vururlar. 3/247.

Dâ'ire-i mînâ: Mina yeşil sırçaya derler. Gökyüzü yeşil sırçaya benzetildiği için dâire-i mînâ olarak adlandırılır. 1/295.

Dakîka: Derecenin altmışta biri; Müşkil mesele. 1/112.

– Nükte ve zarafet. 3/133.

Damânu 'aleyye: Ben kefilim, sorumluluk bana aittir anlamında bir cümle.

Bahîl bûy-ı Hudâ ne-şneved bi-y-â Hâfız
Piyâle gîr u kerem verz u ed-damânu 'aleyy

Tercüme: Cimri Hudâ'nın kokusunu işitemez, dinle ey Hafız, kadeh iç, cömertlik yap, ben sana kefilim. Yani Allah'ın rahmet denizi senin günahından daha geniştir. Bade içip cömertlik yapınca Allah günahını affeder. 3/250.

Dâr-ı şeş-der: Altı kapılı ev, yani altı yönü olan dünya. 3/437.

Dâv: Kumarbazlar arasında ortaya konan ve üzerine oyun oynanan ilk meblağ. Türkçede ortaya konan bu paraya öç denilir. Bu kelime Türkçede tav olarak telaffuz edilir, hatta bazan tav etti şeklinde kullanılır. 2/164.

– Kumarbazın ortaya koyduğu para. Dava, yani hasma işte meydan demek anlamında kullanılır. 3/54.

Evreng kû Gül-çehre kû nakş-ı Vefa vu Mihr kû
Hâlî men ender-âşîkî dâv-ı temâmî mî-zenem

Tercüme: Evreng nerede, Gülçehre nerede, Vefa nerede, Mihr nerede, hani haklarında destanlar yazılan bu âşıklar. Bunlar dünyadan göçtü meydan bana kaldı, ben tamam âşıklık iddiasındayım.

Ded: Aslan, kaplan ve kurt gibi yırtıcı hayvanlar. 3/415.

Değâ: Farsça sahte para, kalp anlamındadır, ama daha çok hile ve aldatmak anlamında kullanılır. Baz lafzıyla terkip edilip hilebaz anlamında değa-bâz denilir. 2/110.

Dehân: Ağız.

– Dar ve küçük oluşu: Ağzı darlıkla nitelemek meşhurdur, çünkü darlığı küçüklüğünü gerektirir, küçük oluşu ise muteberdir. Hatta bazıları ona cüz'-i layetecezza (parçalanamaz küçük) ve cevher-i ferd, (zerre) nokta-i mevhum (vehim sebebiyle varsayılan bir nokta) dediler. Hatta bazıları onu bütünüyle inkâr ederek yokluk köşelerine gönderdiler. 1/286.

– Şairler sevgilinin ağzını nigîn, hatem ve yüzüğe benzetirler, çünkü dehanda küçüklük ve yuvarlaklık muteberdir. 1/75.

Dehân-ı teng-i şîrîneş meger mühr-i Süleymân'est
Ki nakş-ı hâtem-i la[°]leş cihân zîr-i nigîn dâred

Tercüme: Onun şirin ağzı yoksa Süleyman'ın mührü müdür, çünkü lalinin (dudağının) hatemi nakşı bütün dünyayı nigîn'in altında tutuyor, yani bütün âlem onun emir ve fermanındadır.

Delâle: Düzgüncü kadın anlamında kullanılır.

Mey hor ki nev-[°]arûs-ı çemen hadd-ı hüsn yâft
Kâr-ı zamân zi-san[°]at-ı delâle mî-reved

Tercüme: Ey saki! Şarap iç, çünkü çemenin yeni gelini güzellikte son dereceye ulaştı. Bu zamanda iş geline süs ve zinet vermektir ama şimdi bahar mevsimi dolayısıyla çemen son derece güzelleşti, meşşata sanatına ihtiyaç yok. 2/5.

Delk-i mülemma': Renk renk yamalardan dikilmiş Hintliler hırkası gibi yamalı hırka. Gösteriş amaçlı giyildiği için şairlerin eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir.

Gerçi bâ-delk-ı mülemma[°] mey-i gülgûn [°]ayb'est
Me-konem [°]ayb kez u reng-i riyâ mî-şûyem

Tercüme: Gerçi yamalı hırka ile gül renkli şarap içmek ayıptır. Fakat beni ayıplama, çünkü ondan riyâ rengini yıkıyorum, yani onu riyadan temizliyorum. Yani fakirlik elbisesi giyip riyakârlık etmek münafıklıktır, bundan kurtulmak için bade içerim ki içim ve dışım bir olsun.

Delk-i mulemma[°] zünnâr-ı râh'est
Sûfî bi-y-endâz in resm u in râh

Tercüme: Yamalı hırka doğru yolun zünnarıdır, yani riya nişanıdır. O halde ey sūfî, bu yolu ve bu tarzı bırak. 2/432; 3/195

– **Delk-i mülemma' altında kemend saklamak:** Hırsızlıktan kinayedir. Çünkü eski zamanlarda hırsızlar kemend kullanarak hırsızlık yaparmış, meselâ kemend atarak evin üstüne çıkarlar, sonra yine kemendle evin içine inerlermiş ve ellerine geçirdiği eşyayı çalıp götürürlermiş. Beyitte geçen dirâz-destî (el uzunluğu) ibaresi bu anlamı teyid eder.

Be-zîr-i delk-i mülemma° kemendhâ dârend
Dirâz-destî-i îñ kûteh-âstîñân bin

Tercüme: Yamalı hırka altında hırsızlar kemendini saklayan, yani hırsızlık ve fesat aletleri gezdiren bu kısa yenlilerin el uzunluklarını seyreyle. Yani bunların dışı sūfî, içi hırsızdır. 3/134.

Delk-i peşmîne: Fakirlerin giydiği yünden yapılmış hırka. 3/10.

Delk-i tāmât: Sūfîlerin adetleri ve terimleri yamalı, yoksullar hırkasına benzetilmiştir. 3/9.

Dem der-keş: “Nefesini çek” anlamındaki bu ifade söyleme, sus anlamında kullanılır. 1/138.

Demîden: Rüzgâr esmesi; İnsanın üflemesi; Bitkinin bitmesi; Bir şeyin ortaya çıkması. 1/56.

Dem-sâz: Uygun bir arkadaş. 1/109.

Der: Bir tepenin eteği anlamında kullanılır. Bu dere şeklindeki etek dağı açıp geçmek için bir kapı olarak düşünüldüğü için bu şekilde adlandırılmıştır. Keklik genellikle böyle yerde olur, bundan dolayı kebk-i derî denilir. 1/135.

Der-çi pergârî: Hangi pergeldesin anlamındaki bu ifade ile “ne hayrette ve sergerdanlıktasın” anlamı kastedilir. Çünkü sergerdanlık (başı dönme) pergelin özelliklerindedir. 3/337.

Derd: Sözlükte ağrı anlamındadır, daha sonra bazı belalar hakkında kullanılmıştır. 1/217.

Derdâ: Arapça vâveylâ ve vâhasretâ gibi hayıf bildiren bir ünlemdir. 1/25.

Derd-engîz: Dert koparan anlamında bileşik sıfattır, dert oluşturan anlamında kullanılır. 3/299.

Der-hat şoden: Bazan perde ardında olmak, bazan da ızdırıp anlamında kullanılır, aşağıdaki beyitte perde anlamında kullanılmıştır. 2/231.

Me-pûş rûy u me-şev der-hat ez-teferrüc-i halk
Ki hâned hat-ı tu ber-rû “ve in yekâd” û demîd

Tercüme: Yüzünü örtme ve halkın seyretmesinden mahcup (perdeli) olma. Çünkü senin hattın yüzüne “ ve in yekâd” ayetini okuyup üfürdü. Sevgilinin yüzüne bu ayeti okumak yüzüne kimsenin iltifat etmemesini îham yoluyla bildirir.

Derî: Farsçanın fasîh olanına denilir. Behram-ı Gûr kendi zamanı ve saltanatında kapısında Farsça dilinden başka bir dil konuşulmasını, ferman ve beratların Farsçadan başka bir dil ile yazılmasını yasakladı. Dolayısıyla bu dil onun kapısına nisbet edilerek Derî dili diye adlandırılmıştır. Maksat Farsça dilidir. 2/136; 3/150.

Dervâze: Hırsızdan emin olmak için geceleri kapanan mahalle kapıları. Bu kapıya dervaze denilmesi şundandır; Vâz ve bâz açık anlamındadır, bu kapı gündüz açık olduğu için pençe ve deste kelimelerinde görüldüğü gibi tahsis bildiren he harfi ile bu kapıya isim olmuştur. 1/114.

Dervîşân: Yoksullar; Evliya.

Ravza-i huld-ı berîn halvet-i dervîşânest
Mâye-i muhteşemî hîdmet-i dervîşânest

Tercüme: Yüce cennet bahçesi velilerin halvet bahçesidir, büyüklük ve haşmet sermayesi dervişlere hizmettir. 1/105.

Deryâ-ger: Sözlük anlamı denizci, terim olarak denizlere vakıf olan ve korsan denilen kimsedir. 1/117

Dest burden: El götürmek anlamındaki bu ifade galip olmak, üstün çıkmak anlamında kullanılır. 1/64.

– Dest burd daha çok kumar hakkında kullanılır. 2/167.

Dest der-rikâb zede: Elini üzengisine tutmuş demek itibar ve hürmet etmek anlamındadır. 3/186.

Destân: Hîle. 1/211.

– Hikâye, aslı dâstândır. 1/11.

Dest-âvîz: Eli boş gitmemek için götürülen armağan. 2/333.

Dest-efşân: Bileşik sıfattır, elin ayalarını birbirine vuran anlamındadır, şarkı söyleyenler böyle yaparlar. 1/59; 3/294.

Dest-gîr: El tutan anlamındaki bu ifade yardımcı ve destek olucu anlamında kullanılır. 1/360; 2/441.

Dest-i kûteh: Kısa el; iflas ve fakirlikten kinayedir. Karşıt anlamı olarak genişlik ve zenginlik anlamında yed-i tûlâ denilir. 1/258.

Dest-keş: El çekici, yani elinden tutup götüren. Nitekim âmâların elinden tutularak bir yere götürülür. 2/390.

– Mağlup. 2/99.

Dest-res: Eli erişen; kudret ve zenginlik anlamında kullanılır. 2/260.

Devlet: Aslında iki anlamda kullanılır; Biri, savaşta hasma galebe etme, diğeri, bir malın elden ele dolaşması. Daha sonra bu kelime izzet ve ikbal anlamında kullanılmıştır. 1/71.

Devlet-i mâder-zâd: Anasından birlikte doğduğu devlet, yani anası karnında iken kendisi için mukadder olan devlet. 1/208.

Devr: Arapça dönme anlamındaki bu kelimeyi İranlılar zaman manasında kullanır. 1/13.

Devr ü teselsül: Felsefe terimlerinden, tarifleri felsefe kitaplarında yazılıdır. 2/350–351.

Devrân: Arapçası deveran şeklindedir, ama Acem devran şeklinde telaffuz eder ve zaman manasında kullanır. 2/174.

Devr-i kamer: Ay dönemi. Bu dönemde yaşayanların ömürleri az olur ve bu devirde fitneler çok olur.

În çi şûrest ki der-devr-i kamer mî-bînem
Heme âfâk pür ez-fitne vu şer mî-bînem

Tercüme: Bu ne kavga ve karışıklıktır ki kamer döneminde görüyorum, her taraf fitne ve kötülükle dopdolu. 2/171; 3/110–111.

Deyr: Kilise. 1/46.

Deyyâr: Bir kimse. Yazılışı aynı olan diyar ise dar kelimesinin çoğulu olup evler anlamındadır. 3/122.

Dicle-i Bağdâd: Bağdat Diclesi. Dicleyi Bağdat'a izafe etmesi Şat ırmağına Bağdat'tan başka yerde Dicle demediklerinden dolayıdır. 3/209.

Dîdâr: Hem yüz hem de görme anlamındadır.

Dîdâr mî-nümâ^âî vü perhîz mî konî
Bâzâr-ı hîş u âteş-i mâ tîz mî konî

Tercüme: Yüzünü gösteriyorsun sonra da saklanıyorsun, kendi pazarını (fiyatını) ve bizim aşk ateşimizi arttırıyorsun. 1/11; 1/69.

Dîde: Sözlükte gözbebeği; Göz anlamında kullanılır. 1/133.

Dîde ber-hem nih: Gözü birbiri üzerine koy, yani uyu anlamındadır. 3/96.

Dîdegeh: Bekçinin durduğu yer. 3/68.

Dijem: Buruşmuş ve solmuş. 2/15.

– Üzüntülü ve sıkıntılı. 2/50.

Dil: Hem gönül hem de yürek anlamında kullanılır.

Nitekim Mevlânâ Câmî şöyle der:

Nist în peyker-i mahrutî dil
Belki hest kafes u tûtî-i dil
Ger tu tûtî zi-kafes ne-şinasî
Be-Hudâ nâs ne³i ne-şinasî

Tercüme: Bu mahrutî şekilde olan yürek dil yani gönül değildir. Belki o bir kafes, gönül ise onun içindeki papağandır. Eğer sen kafesin içindeki papağını tanımiyorsan yemin ederim ki insan değilsin ve (gerçeği) bilmiyorsun. 1/313.

– Çam kozalağına benzeyen yürek.

Dil-i sanevberîm hemçü bîd lerzânest
Zi-hasret-i kad û bâlây-ı çun sanavber-i dost

Tercüme: Benim çam kozalağı gibi olan kalbim sevgilinin çam ağacı gibi boyunun hasretinden söğüt ağacı gibi titrer. 1/92.

– Bir şeyin ortası. 2/37.

Dîde-em ân çeşm-i dil-siyeh ki tu dârî
Cânib-i hîç aşina-nigâh ne-dâred

Tercüme: Senin ortası kara gözün ki ben onu görmüşüm, hiçbir aşınaya bakmaz. Burada dil-siyeh iki manaya gelir, birisi gönlü kara yani zalim, diğeri ortası yani gözbebeği siyah olan.

Dil-ârâm: Gönül dinlendirici, yani gönle huzur ve rahatlık veren. 1/24; 3/299.

Dil-âver: Gönül getirici anlamında; yiğit ve bahadırdan kinaye olarak kullanılır. 1/338.

Dil-bend: Gönül bağlayıcı, yani gönlü kendine bağlayan sevgili. 3/299.

Dilberlik azametinin kırılması: Dilberliğin parlaklık ve görkemliği âşıklarla olur. Âşıklar dağılıp gittikten sonra dilberliğin parlaklığı kalmaz. O halde dilber de âşıkları sevip gözetmeli, ta ki mahubluk saltanatı elden gitmesin.

Me-kon ki kevkebe-i dilberî şikeste şevend
Çu bendegân bi-gûrîzend u çâkerân bi-cehend

Tercüme: Cevr ü cefa eyleme, kullar ve hizmetkârlar kaçıp gittiği zaman dilberlik azameti ve parlaklığı yok olur. 1/366.

Dil-cû: Gönül isteyici anlamındaki bu bileşik sıfat gönül alıcı anlamında kullanılır. 1/202; 1/293.

Dil-dâr: Gönül tutucu, yani âşıkların gönlünü alıp zabt eden. 1/140.

Dil-dûz: Gönül dikici, dikmekle mıhlamak anlamı kastedilir.

Be-merdümü ki dil-i derdmend-i Hâfız-râ
Me-zen be-nâveg-i dil-dûz-ı merdüm-efgen-i çeşm

Tercüme: Gözbebeğinin hakkı için Hafız'ın dertli gönlünü gözün insan yıkan yürek mıhlayıcı okuyla vurma, yani göz okuyla Hafız'ın yüreğini yaralama. 3/16.

Dil-fürûz: Gönlü aydınlatan; Gönüle sevinç ve şevk veren şey. 1/244; 1/148; 2/364.

Dil-hâh: Gönül dileği, yani gönlün isteyip arzuladığı şey. 3/89.

Dil-i şem': Mumun dili; bununla fitil kastedilir. Bazı yerde îham yoluyla zikredilir. 1/182.

Dil-keş: Gönlü çeken veya gönlün kendisine cezbedildiği şey. 1/375.

– İki anlamda kullanılır, biri gönül alıcı, diğeri gönül çekici. 1/77.

Dil-nevâz: Gönül okşayıcı; Gönlü görüp gözeten anlamında kullanılır. 1/229.

Dil-nişân: Nişânîden fiili hem geçişli hem geçişsiz yani dikmek ve dikilmek anlamında kullanılır. Dolayısıyla gönlüde dikilen, yani gönüle tesir eden anlamındadır. Daha çok dil yerine hatır kelimesi kullanılarak hatır-nişân denilir.

Bakî şöyle der:

Ruhuñ  aksiyle sahn-ı d de bâğ u g list nımdır
Nihâl-i ser-b lendiñ hayliden hâtır-niş nımdır

Bu beyitte hatır-nişan olmak hayli zamandan beri hatırımda sabit ve yerleşmiştir demektir, yani ezberimdedir. 1/390–391.

– Gönüle tesir edip ondan ayrılmamak. 3/63.

Dil-refte: Gönlü gitmiş. Bu ifade âşık anlamında kullanılır. 2/259.

Dil-şode: Gönlü gitmiş demektir, âşıktan kinayedir. Çünkü âşığın gönlü kendi elinde değildir, cananın tasarrufundadır. 1/99; 1/271; 2/373; 2/21.

D n-pen h: Din sığınıcı anlamında, yani din ona sığınır veya dini muhafaza eden ve koruyan anlamında. 2/270.

Dîv: Farsça şeytan demektir. 1/43.

Diyâr: Arapça ev anlamındaki dar kelimesinin çoğuludur. Ama böyle yerlerde memleket manasında kullanılır. 1/87.

Disâr: Ferace ve kürk gibi üste giyilen elbise. 3/183.

Doğruluk yolunu sudan öğrenmek: İçi dışı bir olmak suyun özelliklerindedir.

Tarîk-i sıdk bi-y-âmûz ez-âb-ı sâfi-dil
Be-râstî taleb âzâdegî zi-serv-i çemen

Tercüme: Doğruluk yolunu sudan öğren, yani gönül safiliği istersen sudan iste, çünkü onun içi dışı birdir. Nesi varsa zahirindedir, görünür. Doğruluğu da serviden iste, yani âlemde azade olmak istersen servi gibi her hususta istikamet üzere ol. Yani servi doğru olup meyve ve yemiştan azade olduğu için ona kimse taş ve odun atmaz, azadedir. 3/122.

Dost-dâr: Dost tutucu; âşık anlamında kullanılır. 3/77.

Duhter-i rez: Asma kızı demektir, şaraptan kinayedir. 1/153.

Duhter-i rezin talakı (Üzüm kızının boşanması): Zaman zaman şarabın terkedilmesi.

°Arûs-ı bes hoşî ey duhter-i rez
Velî geh geh sezâ-vâr-ı talâkî

Tercüme: Ey üzüm kızı, ziyade güzel gelinsin ama zaman zaman boşanmaya layıksın, yani içilmemeye layıksın. Bu söz iddiaîdir, aslında hiç içilmemeye layıktır. Boşanmaya layıksın ifadesinden kasıt Ramazan ayında ve bazı mübarek günlerde içilmemesidir. 3/296.

Durdî: Şarabın üstüne saf, altına durd derler. Durd-amîz durd ile karışmış anlamındadır. Küp baş aşağı olunca tortu ile karışması kaçınılmazdır, çünkü tortu küpün dibine çöker.

Me-cû °ayş-ı hoş ez-devr-i vâzgûn-ı sipîhr
Ki sâf-ı în ser-i hum cümle durd-amîz est

Tercüme: Felegin tersine devrinden güzel yaşama isteme, yani huzurla yaşamayı bekleme. Çünkü bu küp başının safisi tortuyla karışıktır, yani zevki bela ve mihnetle karışmıştır. Burada felek başı aşağı olan bir küpe benzetilmiştir. Küp başaşağı olunca içindeki saf şarap tortu ile karışır. 1/162.

Dûrî: Sözlükte uzaklık anlamındadır, aşağıdaki beyitte gecikmek anlamında kullanılmıştır, çünkü gecikmek uzaklığın gereğidir.

Âmed ez-perde be-meclis arakeş pâk künîd
Tâ bi-güyed be-hârifân ki çira dûrî kerd

Tercüme: Üzüm kızı perdeden çıkıp meclise geldi, terini silip temizleyin ki gönlü rahat olsun ve içki içenlere niye geciktiğinin sebebini söylesin. 1/318.

Durust: İki anlamda kullanılır, biri şikest kelimesinin zıt anlamlısı olan sağlam, diğeri altın anlamında.

Bi-kon mu[°]âmele vîn dil-i şikeste bi-har
Ki bâ-şikestegî erzed be-sad hezâr durust

Tercüme: Bir muamele yap ve bu kırık gönlü satın al, zira kırık olmasıyla beraber yüzbin taş gibi sağlam gönlü değer veya yüz bin altına değer. 1/64.

Dûş: Dün gece demektir. Hafız'ın şiirinde geçmiş zaman karşılığı olarak kullanılır.

Dûş dîdem ki melâik der-i meyhâne zedend
Gil-i âdem bi-siriştend u be-peymâne zedend

Tercüme: Dün gece gördüm ki melekler meyhane kapısını çaldılar, Âdemin toprağını yoğurup bir peymaneye koydular. 2/158–159.

Durdî-keş: Bileşik sıfattır, durd çeken yani içen anlamında. Bu ifadeyle şarap içen anlamı kastedilir. Arapça durdiyy şekli kullanılır, durd şekli Acem kullanışıdır, şarabın balçığına denir. Asafî şöyle der:

Ne-rîht durd-i mey ü muhtesib zi-deyr guzeşt
Resîde bûd belâyî velî be-hayr guzeşt

Tercüme: Muhtesib şarabın tortusunu dökmeyi ve kiliseden geçti gitti. Bir bela çatmıştı ama çok şükür, hayırla geçip gitti. (ucuz atlattık) 1/87.

Dürdî-keşân: Şarabın tortusunu içenler demektir, aslında şarabın balçığı değil, üstündeki içilir. Dürdî-keşân-ı yekreng Hafız'ın piri olan Şeyh Mahmud Attar'dan kinayedir.

Ġulâm-ı himmet-i dürdî-keşân-ı yek-rengem
Ne ân gûrûh ki ezrak-libâs u dil-siyehend
Ezrak-libâs Şeyh Hasan-ı Ezrak-pûş'dan kinayedir.

Tercüme: Şeyh Mahmud Attar'ın müridlerinin kuluyum, ezrak-pûş (yeşil elbise giyen) ve dil-siyeh (siyah kalpli) Hasan'ın müridlerinin himmetinin kulu değilim. Yani pirin yüce himmetli müritlerinin kuluyum, Hasan'ın bunun zıddı olan kötü vasıflı, himmetsiz müridlerinin kulu değilim. 1/367.

Dürr suftî: İnci deldin anlamında. Son derece makbul ve güzel söz söylemek inci delmeye benzetilir.

Ġazel goftî vü dür süftî biyâ vü hoş bi-hân Hâfız
Ki ber-nazm-ı tu efsâned felek 'ıkd-ı Süreyyâ râ

Tercüme: Gazel söyledin ve inci deldin, yani gayet güzel söyledin. Ey Hafız! Şimdi gel bu gazeli nağmeyle oku, ta ki felek senin bu şiirine Süreyya gerdanlığını hediye olarak saçsın, yani felek ziyade haz aldığı için sana Süreyya gerdanlığını hediye olarak versin. 1/38.

Dürr-i 'Aden: Aden Yemen diyarında bir şehrin ismidir ki denizinden iyi inci çıkar. İyi incinin Basra denizinden çıktığı daha ziyade meşhurdur. Hürmüz, Bahreyn ve etrafında olan denizden çıkan inciler iyidir derler. 2/99–100.

Dürr-i yektâ: Bir sadefte bir tane olan inciye denir, sanki o ayrı gelmiştir ve bu sebepten dolayı değerlidir.

Yâ Rab ân şâh-veş-i mâh-ruh zühre-cebîn
Dürr-i yektâ-yı ki vü gevher-i yekdâne-i kîst

Tercüme: Acaba ol Zühre alınlı, ay yüzlü padişah gibi olan gönülleri aydınlatan şem' (güzel) kimin dürr-i yektası ve kimin gevher-i yekdanesidir, yani kimin evladı ve kimin ciğer köşesidir. 1/150.

Düstûr: Kanun defteri yani kanun-name manasında kullanılmıştır, ama İranlılar genellikle üslup ve kanun anlamında kullanır. Burada kanun-name kastedilmiştir.

Edîb çend nasîhat konî ki 'ışk me-bâz
Ki hiç nîst edîb îñ suhan be-dustûrî

Tercüme: Ey edip, âşıklık eyleme diye nasıl nasihat edersin, hâlbuki bu söz hiçbir kanunnameye yoktur, yani âşıkları aşk ve muhabbetten engellemek kanunamelerde bulunmaz. 3/329.

Ecel: Sözlükte bir şeyin müddeti anlamındaki bu kelimeyi İranlılar ölüm anlamında kullanır. 1/199.

Edeb: Arap diline mahsus olan on iki ilim hakkında kullanılır. 1/402.

Efsâne: Fesane şekli de kullanılır. Aşağıdaki beyitte lügaz ve usture (mitoloji) anlamındadır.

Mî-dihed her keseş efsûnî vü ma'lûm ne-şod
Ki dil-i nazik-i û mâyl-i efsâne-i kîst

Tercüme: O gönül aydınlatan sevgili herkese efsun, hile ve rukye verir, yani herkesi kendine bağlamaya çalışır, ama onun nazik gönlü kimin efsanesine meylettiğini kimse bilmez. Yani herkes onu kendine meylettirmek için bir sürü kıssa ve hikâye okur ama kimin kıssasına meylettiğini kimse bilmez. 1/150.

– Aslı olmayan kıssa. 2/73.

Efsûn: Hile; Hasta üzerine okuyup üfleme, Arapçası rukyedir. 1/26. (bk. Füsûn)

Efsûs: Efsus ve fusus şekli kullanılır, zulüm ve haksızlık anlamındadır, meselâ hayf u dirîğ diyecek yerde efsûs derler. Sıhah-ı Fûrs'te böyle yazılır, ama Vesiletü'l-Makasid hayret etmek, maskaralığa almak ve tanz anlamında olduğunu söyler. 1/123.

– Birini alaya almak. 2/31.

Ehrimen: Div, aslı Âhrimendir. 2/187.

– Erkek div. 3/231.

– Süleyman Peygamberin emri altında olan divdir. Belki Hz. Süleymândan mührü hîle ile alan divdir. 2/80.

– Ehrimen ve Âhrimen şeytana derler. Bir de halkın dûd dediği yaban adamına derler. 3/97.

El-leylu hublâ: Gece yüklüdür anlamında bir darbimesel. 3/412 (bk. Şeb âbisten-i gaybest)

Eltâf: Lütuf kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı yumuşaktır, terim olarak iyilik anlamındadır. 1/138; 3/298.

Engüşterî-i zinhâr: Hâkim bir esiri affedince kimse ona zarar vermesin diye eline bir yüzük verirdi, bu yüzüğe engüşterî-i zinhâr denilirdi. Eski zamanda böyleymiş, bu zamanda affedildiği bilinmesi için eline bir varak verirler.

Ez-la^l-ı tu ger yâbem engüşterî-i zinhâr

Sad mülk-ı Süleymânem der-zîr-i nigîn bâşed

Tercüme: Eğer senin la'l gibi dudağından eman yüzüğünü bulursam, yani dudağın bana eman yüzüğünü başırlarsa yüz Süleyman mülkü benim yüzüğümün kaşı altında olur, yani bütün âlem benim hükmüm altında olur. Şairler ağzı yüzüğe teşbih ederler. 2/168–169.

Engüş-^t-numâ: Parmakla gösterilen, meşhur olan.

Ey ki engüş-^t-numâyî be-kerem der-heme şehr

Veh ki der-kâr-ı ğarîbân ^cacebet ihmâlîst

Tercüme: Ey bütün şehirde cömertlik hususunda parmakla gösterilen sevgili! Vah ki garipler hakkında şaşılacak bir ihmalin var. 1/158.

– Zayıf ve cılız, sadece bakmakla görülemeyen, başkasının göstermesine bağlı olan şey.

Der-za^ıffî vu nizârî ten-i bî-çâre-i men

Çu hilâlist ki engušt-numâ mî-gerded

Tercüme: Zayıflık ve cılız oluş hususunda benim bîçare vücudum o kadar incelmış ki hilal gibi parmakla gösterirler, yani herkes onu göremez, belki gören görmeyene gösterir. 2/257.

Erbâb: Rabb kelimesinin çoğuludur. Her nesnenin sahibine rab derler. Allah'ın isimlerindedir, başkaları hakkında tek başına kullanılmaz, belki izafetle yani tamlama olarak kullanılabilir. Meselâ evin sahibine rabbu'd-dar denilir. Tek başına kullanılınca Tanrı anlamı kastedilir.1/142.

Erbâ'in Çıkarmak: Kırk gün küpte beklemek.

Ki ey sũfî şarâb ân geh şeved sâf

Ki der şîşe ber-âred erba'înî

Tercüme: Ey sũfî! Şarap şişe içinde ancak erbain çıkarınca (kırk gün bekleyince) saf olur. Yani üzüm sıkılınca köpük atıp safi şarap olması için kırk gün geçmesi gerek. Aslında bu şişede değil küplerde ve fiçilerde olur, gerçi şişede de olması mümkündür. 3/290

Erganun: Büyük bir sazdır. Belirli bir evde kurulur, onu meclis meclis gezdirmezler, sabittir, kurulduğu yerde çalınır, çünkü çulhalar tezgâhı gibi büyükçe bir alettir. 2/385.

Erguvânî kadeh: Kadehe erguvanî denilmesi içinde kırmızı şarap olması itibarıyladır. 3/433.

Esbâb-ı vuslat: Sevgiliye kavuşmak için araçlar. Sûdî bunları şöyle sıralar: Kavuşmaya vesile olan sebeplerin en güçlüsü maldır, sonra nefsini bezletmek ve ona layık hizmet etmek, sonra canan şayet isterse (lütfederse) ilim ve marifet gelir. 1/10

Eşeğe bindirmek: Tekrar eski fakir hallerine döndürmek.

Yarab înev-devletân-râ ber-har-ı hodişân nişân

K'în heme nâz ez-gulâm-ı Türk ester mî konend

Tercüme: Yarab bu yeni devletlileri, yani aslı nesli devletli olmayıp kendisi devlete erişen kimseleri (sonradan görmeleri) kendi eşeklerine bindir, yani daha

önceleri fakirlikten eşeğe binerlerdi, şimdi yine onları eşeğe bindir ki bu kadar kibir ve çalım satmasınlar. Bâ-har-i hod nüshasına göre anlam şöyle olur; Yarab bu yeni devlete erişenleri kendi eşekleriyle bir ahırda topla, yani mertebelerini düşürerek merkep yerine bağla veya kendi eşeklerine bindir. Özetle zamanın liyakatsiz, sonradan görme kişilerinin büyüklük taslamalarından şikâyet eder. 1/342.

Eşhur-i hurum: Savaşmanın haram olduğu aylar. Haram aylar dördtür biri ferd (tek başına), üçü serddir, yani birbiri ardınca gelir. Ferd olan Receb ayıdır, serd olan Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır.

Bi-bîn hilâl-i Muharrem bi-hâh sâğar-ı râh
Ki mâh-ı emn u emân'est u sâl-i sulh u salâh

Bu beyt Şah Şucâ'in Lar şahıyla sulh ettiğine telmihtir.

Tercüme: Muharrem ayının hilalini ve onun kadehe benzemesini gör ve içki kadehini iste, çünkü bu ay güven ve eman ayıdır ve barış senesidir. Emn ü eman ayı iki anlamdadır, biri barış bu ayda vuku buldu, diğeri Muharrem ayı savaşmanın haram olduğu haram aylarındandır. 1/290.

Eşyanın zıddıyla bilinmesi:

Der kâr-hâne-i ışk ez-küfr nâ-guzîrest
Âteş ki-râ bi-sûzed ger Bû-leheb ne-bâşed

Tercüme: Aşk kârhanesinde yani Allah'ın sanat eseri olan bu âlemde kâfirlik kaçınılmazdır, çünkü Ebu Leheb ve emsali kâfirler olmasa cehennem kimi yakacaktı. Yani Allah'ın lütuf ve cemaline mazhar gerektiği gibi kahrına ve celaline de mazhar gerekir. Eşya zıddıyla bilinir, lezzet ve safa şundadır ki, şayet acı olmasa tatlının, gece olmasa gündüzün kadri bilinmezdi. 1/401–402.

Bî-hâr gül ne-bâşed û bî-nîş nûş hem
Tedbîr çîst vaz^e-ı cihân în çunîn futâd

Tercüme: Gül dikensiz bal da iğnesiz olmaz. Ne yapabiliriz ki, cihanın kanunu böyle olmuş, yani her şey zıddıyla bilinir. 2/245

Der-în çemen gül-i bî-hâr kes ne-çîd ârî
Çerâğ-ı Mustafavî bâ-şerâr-ı Bû Lehebîst

Tercüme: Dünya çemeninde kimse dikensiz gül devşirmedi. Her şeyin dünyada bir zıddı var, nitekim Hazret-i Muhammed'in peygamberlik nuruna Ebu Leheb'in cefa ve şirretliği zıt idi. 1/152

– Eşya zıtlarıyla bilinir, her iyinin zıddı olan bir kötü vardır. Hazret-i İbrahim'in Nemrud'u, Hazret-i Musa'nın Firavun'u olduğu gibi Hazret-i Muhammed'in iki tane zıddı vardı. Biri Ebu Cehil, diğeri Ebu Leheb. Hafız der ki her şeyin dünyada bir zıddı var, nitekim Hazret-i Muhammed'in peygamberlik nuruna Ebu Leheb'in öfke ve kızgınlığı zıttı. Şerardan kasıt Ebu Leheb'in yaptığı eza, cefa ve şirretliğidir. Zaman zaman peygamberimizi incitirdi. Dünya hayatında da devamlı zevk u safa olmaz, her sevincin ardında bir elem vardır, çünkü dünya böyle yaratılmıştır, bu karakterini kimse değiştiremez. 1/153.

Eşyanın zıddıyla birlikte olması:

Dilâ zi-hecr me-kon nâle zân ki der-âlem
Gamest u şâdî vü hâr u gül ü nişîb ü firâz

Tercüme: Ey gönül, hicrandan inleyip feryat eyleme, çünkü bu dünyada üzüntü sevinçle, gül dikenle, iniş yokuşla birlikte. Yani eşya zıddıyla bilinir, o halde hicran ve visal birbirini gerektirir. 2/324.

Tâ sad hezâr hâr nemî-rûyed ez-zemîn
Ez-gülbünî gülî be-gülistân nemî-resed

Tercüme: Yerden yüz bin diken bitmeyince bir gül ocağından gülistana bir gül erişmez. Yani âlemde bir ilim ve fazilet sahibi çıkınca yüzbin cahil ve nâdan çıkar, bir kâmil çıkınca yüzbin nakıs zuhur eder, bir melek yüzlü hüsün ve cemal sahibi zuhur edince yüzbin şeytan vasıflı kötü yüzlü ortaya çıkar, âlemin kanunu böyle olagelmiştir. 2/248

Eteğini silmek: Yüz çevirmekten ve ayrılmaktan kinayedir. 3/125.

Evbâş: Bâş kelimesinin çoğuludur, insanların ayak takımı, evşab şekli de kullanılır. Burada rintler kastedilmektedir.

Sâkî bi-y-âr bâde-i gül-reng-i müşk-bûy
K'erbâb-ı ʿakl zahmet-i evbâş mî-dehend

Tercüme: Ey saki, misk kokulu gül renkli şarabı getir, çünkü akıl sahipleri evbaşa yani aşk sahiplerine zahmet verirler, yani akıllılar aşk mecnunlarına ızdırıp verirler. O halde bade ver ki akıldan geçelim ki dillerinin zahmeti bize tesir etmesin. Veya şöyle; Ey saki! Bu özellikteki şarabı getir, ta ki akıl sahipleri içip mest olup evbaşa zahmet vermesinler. 2/246.

Evreng: Padişahların tahtı. 3/254.

– Sevgilisinin adı Gülçehre olan bir aşğın ismidir. 3/54.

Eyvân: Aslı îvandır ama Acem eyvan şeklinde okur, büyük çardak ve şahnişin anlamında kullanırlar. Nitekim Şahidî lüğatinde böyle çardak ve revak demektir denildiği gibi Tuhfe-i Hüsamî'de büyük çardak anlamındadır denir. 1/153.

– Eyvân, îvân ve ivân Arapça büyük sofaya derler. Acem eyvan şeklinde okur ve çardak anlamında kullanır. 1/16–17.

Eyvân-ı şeş-tâk-ı ahdar: Altı kemerli yeşil köşk, nüshalarda şeş (altı) geçer ama heft (yedi) olması gerekirdi. Çünkü felek Şeriat ehline göre yedidir, altı değildir. 3/436.

Ezel: Öncesi olmayan demektir, ebed ise sonu olmayan anlamındadır. İki de Allah'ın sıfatlarındandır, başkalar hakkında kullanılması mecazendir. 1/74.

Ez-hîş birûn âmeden: Sözlük anlamı kendinden çıkmak, terim olarak kendine kıymak anlamındadır.

Şehr hâlîst zi-^çuşşâk bûd k'ez-tarâfî

Merdî ez-hîş birûn âyed u kârî bi-koned

Tercüme: Şehir âşıklardan boşalmış yani şehirde âşık yok, Ola ki bir er gele ve kendine kıya ve âşık ola, çünkü aşk bir ateştir, canına kıymayan âşık olamaz. 2/115.

Fakîr: Bir günlük azığı olmayan kimseye denir, miskin ise hiçbir şeyi olmayana denir. Bazıları bunun aksini söylemiştir, onlara göre günlük azığı olmayana miskin, hiçbir şeyi olmayana fakir denir. 1/71.

Fakr-ı hakîkî: Gerçek fakirlik. Bununla Peygamberimizin iftihar ettiği fakirlik kastedilir, yoksa faidesiz iflas anlamındaki zorunlu fakirlik değildir. Hafız der ki,

Yarab! Enbiya ve evliyanın tercih ettikleri bu fakirliği bana layık eyle, çünkü benim yüceliğime sebeptir.

Devlet-i fakr Hudâyâ be-men erzânî dâr
K'în kerâmet sebab-i haşmet-i temkîn-i menest

Tercüme: Yarab fakirlik devletini bana layık eyle, çünkü bu fakirlik kerameti benim yüceliğime sebeptir. 1/116

Fakr-ı zarûrî: Zamanımızdaki müflislerde görüldüğü gibi, bir şey bulamayınca çekilen faydasız iflastır. 1/117.

Fâlik: Sözlükte yaran ve yaratan anlamındadır, fâliku'l-ısbah tan yeri ağarmasından kinayedir.

Kudâm tâ'at-ı şâyeste âyed ez-men-i mest
Ki bâng-i şâm ne-dânem zi-fâliku'l-ısbâh

Tercüme: Mest olan bende hangi layık ibadet ve taat görülebilir ki akşam ezanını sabah ezanından ayıramam, yani cananın aşkı şarabı beni öyle mest etmiş ki akşamla sabahı ayıramam. 1/291.

Fâtiha: Başlangıç.

Zi-baht-ı hufté melûlem bûd ki bîdârî
Be-vakt-i fâtiha-i subh yek-du'â bi-koned

Tercüme: Uykuda olan bahtımdan bıkkın ve huzursuzum, ola ki kalb sahiplerinden sirisi seher vaktinde benim için bir dua ede. 2/185–186.

Felatun-ı hum-nişîn: Küpte oturan Eflatun; Şarap. Eflatun riyazet için kendisine küp şeklinde bir hücre yaparak onda oturmuş. Hafız şarabı hum-nişinlikte Eflatun'a benzetmiştir.

Cuz Felâtun-ı hum-nişîn-i şarâb
Sırr-ı hikmet be-ma ki gûyed bâz

Tercüme: Eflatun gibi küpte oturan şaraptan başka hikmet sırlarını bize kim söyler. 2/330.

Felek-i sâni: Utaridin bulunduğu felek. 2/280.

Felekten şikâyet:

Felek be-merdüm-i nâdân dehed zimâm-ı murâd
Tu ehl-i fazlî vü dâniş hemîn günahet bes

Tercüme: Felek muradın dizginini cahilin eline verir, yani nerede bir cahil varsa felek yardımcısıdır. Ama sen fazilet ve kemal sahibisin, sana bu günah yeter, çünkü “El-cahilu merzukun” cahil rızıklandırılmıştır.

Beyit:

Nice kec-rev dimeyem ben bu rüsûm-ı felege
Ni°meti kelbe virür devleti dâ°im eşege. 2/342.

Ferkadân: Kuzey kutbunda birbirine yakın iki yıldızdır. 3/404; 2/279.

Ferr: Eser; Parlaklık; Işık. 2/227.

Feryâd-res: Yardıma ulaşan kimse.

Her ki feryâd-res-i rûz-ı musîbet hâhed gû
Der eyyâm-ı selâmet be-civân-merdî kûş

Tercüme: Musibet zamanında yardıma koşacak kimse arayan kişiye de ki selamet günlerinde civanmertlik için çalış. 1/8.

Fesâhat: Maani kitaplarında fesahat üçe taksim edilir ve herbiri ayrı ayrı ele alınır. Geniş bilgi Maani kitaplarında vardır. Aşağıdaki beyitte fesahatten maksat kelimadaki fesahattir, yani sözün kusurdan uzak ve temiz olmasıdır.

Hâfız bi-ber tu gûy-ı fesâhat ki müdde°î
Hîçes hüner ne-bûd haber nîz hem ne-dâşt

Tercüme: Ey Hafız, sen fesahat topunu kap, çünkü hasmının hiç hüneri yok, üstelik hünerden haberi de yok. 1/198.

Fesâne: Efsanenin hafifletilmiş şeklidir. 1/113. (bk. Efsane)

Feylesof: Anlayışlı hakîm. 3/437.

Feyz: Sözlükte ırmağın taşıp iki kenarını kaplamasına denir, terim olarak bir kimseye iyilik gelmesi anlamındadır. 1/115; 1/178.

Feyz alabilmenin şartı: Feyz alabilmek için onu kabul edebilecek bir konumda olmak, yani yetenekli olmak gerekir.

Gevher-i pâk biyâyed ki şevd kâbil-i feyz
V'er ne her seng ü gîl lü'lü' u mercân ne-şevd

Tercüme: İnsanın aslı ve cevheri temiz olması gerek ki feyz alabilsin, yoksa her taş ve balçık lülü ve mercan olmaz. Yani kişinin Feyyaz olan Allah'tan feyz kabul edebilmesi için kabiliyet ve yetenek gerek. Hafız'ın bu beyti meşhur olmuş beyitlerdendir. 2/90.

Fidyе: Fedâ ve fidâ ile eş anlamlıdır, bir kimseye bir şey vererek kurtarmaya denir, burada ise kurban anlamındadır. 1/83.

Fîl-i mu'ciz: Peygamberlerden başka kimsenin yapamayacağı fiil, çünkü mu'ciz acze düşüren demektir. 2/76.

Firâz: Yüce, âlicenap ve yüksek mertebeli ekâbirden kinaye olarak kullanılır. 1/178.

Firdevs: Bahçe; Cennette bir bahçenin adı; Cennet anlamında da kullanılır. 1/97.

Fîrûze: Pîrûzenin Arapçalaştırılmış şeklidir, mücevher cinsinden lacivert renkli bir taşın ismidir. Tarum-ı firuzeden teşbih yoluyla felek kastedilmektedir. 1/83.

Fitne: Sözlük anlamı imtihan ve seçme, genellikle karışıklık ve delilik anlamında kullanılır. 1/350.

– Sınamak; Karışıklık. 1/395

Fuzûl: Acem ıstılahlarında kibirli, kendini beğenen kimseye, yani üzerine lazım olmayan işlere karışana derler. Türkçede de böyle kişiye fodul denilir. 2/111.

Füsûn: Efsûnun hafifletilmiş şeklidir. Hile; Bir kimsenin hassa diye okuyup üfürdüğü şey, Arapçası rukyedir. Me-dem (üfürme) demesi bundan dolayıdır.

Bi-rev fesâne me-hân ü füsûn me-dem Hâfız
K'ez-în fesâne vü efsûn merâ besî yâdest

Tercüme: Yürü ey Hafız! Boş hikâyeler okuma ve gözbağcılık ve rukye edip üfürme, yani gereksiz şeylerle uğraşma, çünkü böyle füsün ve efsaneden benim hatırımda çokça vardır. 1/113.

Füsûs: Latife ve maskaralığa almak. 2/98.

Fütûh: Sadaka. 3/51.

Gâm: Adım, iki ayak arasındaki mesafe, Arapçası hutvedir. 1/371.

Genc: Hazine. Hazine ile yılanın birlikte söylenmesinin aslı budur: Hazineyi gömdükten kırk yıl sonra onu bir ejder tasarrufu altına almış. Nitekim Âsafî özgün bir teşbih olarak bu hususta şöyle söyler:

Ġam-ı tu der-dil u pîçîde dûd-ı âh bered
Çu mâr-ı genc ki gencîne-râ nîgeh dâred

Tercüme: Senin üzüntün bir hazine gibi gönülde, tıpkı hazineyi bekleyen yılan benzer şekilde kıvrım kıvrım duman çıkarıyor. Âh ateşe ve dumana benzetilir, duman da gökyüzüne tıpkı bir yılan gibi kıvrılarak döne döne çıkar.

Asafî'nin divanında muhayyel ve nazirsiz beyitler çoktur, ama bu beyit serdarlarından. 1/152.

Genc bî-mâr müyesser ne-şevêd kıssa me-hân
Devlet-i Mustafavî-râ leheb-i Bû Lehebest

Tercüme: Efsane okumayı bırak, yılsız bir hazine olmaz, görmüyor musun ki Hazret-i Muhammed'in peygamberlik devletiyle lanet edilmiş Ebu Leheb'in lehebi, yani eza ve cefası birliktedir. Leheb ateşin yalınına derler. 1/273.

Genc-i revân: Altın ve gümüş gibi her yerde geçer mal. 2/172.

Genc-i şâygân: Eski zamanda bir yerde büyük bir define bulunur, ona genc-i şâygân derler, daha sonraları her büyük mala teşbih yoluyla genc-i şâygân denilmiştir. 3/454.

Gerden-keş: Boyun çeken, kibirli ve inatçıdan kinaye olarak kullanılır. 2/388.

Gerdûn: Felek, gökyüzü; Anadolu'da araba yerine kullandıkları iki tekerlekli kağnı arabası. 1/16.

Germ-rev: Hızlı yürüyen.

°Aks-ı hey ber-°ârizeş bîn kâfitâb-ı germ-rev
Der-hevâ-yı îñ °arak tâ hest her rûzeş tebest

Tercüme: Sevgilinin temiz yanağı üzerindeki terin aksine bak ki hızlı yürüyen güneş bu terin arzusundan hergün sıtma çeker, yani sıtmalı biri gibi titrer. Güneşe bakılınca ışığının gözü kamaştırmasından dolayı titrer gibi görünür. 1/80.

Gevher: Cevher. Burada gevherden maksat enbiya ve evliya kalbinde gizli ve saklı olan sırrullahtır ki Kalbu'l-mü'mini beytullah (Müminin kalbi Allah'ın evidir) onun manasıdır, bu da kevn u mekân sadefinden hariçtir, yani onun dışındadır.

Gevherî k'ez sadef-i kevn u mekân bîrûn bûd
Taleb ez-gum-şodegân-ı leb-i deryi mî kerd

Tercüme: Kevn ü mekân sadefinin dışında olan bir inciye aşk denizi kenarında kaybolmuşlardan isterdi, yani şuhud deryasına gark olanlardan isterdi. Zira kaybolanlardan haber gelmez. 1/313.

Girâmî: Gurâmî şekli de kullanılır, saygıdeğer ve değerli anlamındadır. Gülîstan'da şöyle geçer:

Câme-i Ka°be-râ ki mî pûşend
Vü ne ez-germ-i pîle nâmî şod
Bâ-°azîzî nişest rûzî çend
Lâ-cerem hemçu û girâmî şod

Tercüme: Kabeye örttükleri örtü ipliklerinin değerli oluşundan dolayı şeref kazanmamıştır, belki değerli birisi ile (Ka'be) ile birkaç gün beraber olduğu için onun gibi değerli olmuştur. 1/76.

Girân-cân: Ağıranlı.

Tarab-serây-ı vezîrest sâkîyâ me-guzâr
Ki gayr-ı câm-ı mey ân câ koned girân-cânî

Tercüme: Ey saki! Burası vezirin şenlik evidir, burada şaraptan başkasının ağırcañlılık etmesine izin verme. Burada ağırcañlılık kadehin dolu olmasından kinayedir.

Bu beyitte kadehi cesede ve şarabı cana teşbih etmiş, kadeh şarapla dolu olunca ağırcañlı olur. 3/461.

Gird: Değirmi, yuvarlak; Çevre. 1/379.

Gird-hân: Sini ve sofrâ. 2/96.

Girev: Rehin; Yarış atları için belirlenen ödül; Hisse ve nasip.

Girevî âhir-i °ömr ez-mey u ma°şûka bi-gîr

Hayf evkât ki yekser be-betâlet bi-reved

Tercüme: Hiç olmazsa ahir ömründe şarap ve sevgiliden bir nasibin olsun, ömrünün tamamı boşuboşuna giderse yazık olur. 2/206.

– Kumarbazların para ve mal gibi ortaya koydukları şey.

Çeşm-i bed dîr zi-hâl-i tu ki der °arsa-i hüsn

Beydakî rând ki burd ez-meh u hürşîd girev

Tercüme: Yüzündeki benden yaramaz göz uzak olsun ki güzellik meydanında bir beydak ileri sürdü de ay ve güneşten girev yani ortaya konan parayı aldı. Yani benim güzellikte bir iş yaptı ki güzellikte ay ve güneşe galip oldu, çünkü girevi yıkan alır. 3/172–173.

Girih: Sözlükte düğüme ve düğmeye derler, alın ve kaş buruşturmakta kullanılır. Âsafî şöyle der:

Der-cebîn çîn ü der-ebrû girih efgende henûz

Meyl-i çîn ez-serân-ı Türk-i Hitâyî ne-şode

Tercüme: Alnında çîn (buruşukluk), kaşında düğüm var. Hita ülkesi güzellerinin serdarlarına karşı bir çîn meyli (alnında bir buruşukluk) yok veya Çin'e gitme meyli yok.

– Alın ve kaş buruşturmada çîn kelimesini kullanırlar. Âsafî şöyle der:

Nâz der-ser çîn du ebrû tund-hûy-ı men resîd

Fitne-râ ser kerde înek fitne cây-ı men resîd

Tercüme: Başî nazlı, kaşları çatık benim sert huylu güzelim geldi. Fitneler ortaya çıktı, işte fitne ta yanıma kadar geldi. 1/96.

Girişme: Göz ve kaşla yapılan işaret, burada naz anlamında kullanılmıştır.

‘Îtâb-ı yâr-ı perî-çehre ‘âşîkâne bi-keş

Ki yek girişme telâfi-i sad cefâ koned

Tercüme: Ey gönül, peri yüzlü sevgilinin azarlamasını âşîğa yaraşır bir şekilde çek, kabul et. Çünkü bir naz yüz cefayı telafi eder, yani sana bir işve ederse yüz cefasını öder. 2/185.

– İran'ın köylülerinin bu kelimeyi girişme şeklinde telaffuzunu Acemin fasih ve zarifleri kabul etmez. Naz ve şive anlamındadır, burada göz ve kaşla işaret manasındadır ki asıl anlamı budur.

Çendân bûd girişme vü nâz-ı sehî-kaddân

K'âyed be-cilve serv-i sanevber-hırâm-ı mâ

Tercüme: Güzel ve uzun boyluların naz ve şivesi bizim sanevber salınışlı sevgilimiz gelene kadar sürer, bu gelince onlara itibar edilmez. 1/17.

Gîsû: Saç bölüğü. 1/79.

– Tepeden inen saç bölüğü. 1/34

– Sevgilinin kulağı üzerinden inip boynuna dolanan saç. 3/123.

Gîsû-yı çeng: Çengin tepesinde olan ibrişim saçak. 2/79.

Gurbe-i âbid: İbadet eden kedi. Hikâyesi şöyledir: Hilebaz bir kedi bir gün gerdanına tesbihler takıp zahitlik ve sofuluğa başlar. Kekliğin birisi bunu görür, zavallı, hilesinden habersiz yanına varır, görür ki son derece takva içerisinde, kendisine bakmaz bile. Hilesini anlamayıp arkadaşlarına haber verir, hepsi birlikte gelip kedinin bu halini görürler. Gerçekten de arkadaşlarının dediği gibi ibadetle meşgul olduğunu görüp Allah'a şükrederler ve hilebaz kedi ile arkadaşlık kurarlar. Kedi halinin anlaşılmasında için sofuluk haline o kadar sabırla devam eder ki keklikler bunun yanında yatıp yuvarlanmaya başlar. Kedi tam bu esnada birini bir eli,

ötekini diğer eli ve üçüncüsünü de ağzıyla yakalar. Geri kalanları kaçıp arkadaşlarına derler ki; amma da sofuymuş, önceleri sadece birimizi yakalardı, şimdi ise üçümüzü birden kapıp götürdü. Hafız hoş salınışlı civana bu telmihi misal getirerek der ki, hilebaz sofunun yanına varma, sakın seni gafil yakalayıp avlamasın.

Ey kebk-i hoş-hirâm küca mî-revî bi-ist
Gırre me-şev ki gürbe-i °abid namâz kerd

Tercüme: Ey güzel salınışlı keklik, nereye gidersin, dur, gitme. Sakın riyakâr sofu namaz kılıyor, ondan bana zarar gelmez diye aldanmayasın. 1/312–313.

Gurg-rubâyî: Kurt yakalayıcılık demektir, zalimlik ve haksızlıktan kinayedir. 3/411.

Gûş-güzâr: Fısıltı. 2/114

Gûş-mâl: Sözlük anlamı kulak ovmak, ama kulağı bükme anlamında kullanılır, meselâ kopuz ve rübabin burgusunu burmak gibi. Aşağıdaki beyitte öğüt ve nasihat anlamında kullanılmıştır.

Men ki kavî-i nâsîhân-ra hândemî kavî-i rubâb
Gûş-mâlî dîdem ez-hicrân ki înem pend bes

Tercüme: Ben vaizlerin ve öğüt verenlerin sözlerini sazın sözü olarak okurdum yani itibar etmezdim. Ama ayrılıktan bir öğüt aldım ki bu bana yeter. Artık bundan sonra büyükler öğüdünü tutarım. 2/337.

Gûy-Çevgân: Gûy top demektir, çevgan papazlar asası gibi ucu eğri bir değnektir. Bu oyun at üzerinde oynanır, topu meydana atarlar ve çevganla onu yakalamaya çalışırlar, kim kaparsa o kazanır. 1/16.

Gül: Şairler gülü ayaksız kadehe teşbih ederler.

Der-böstân harifân mânend-i lâle vu gül
Her yek girifte câmî ber-yâd-ı rûy-i yârî

Tercüme: Bahçede içki içenler gül ve lale gibi sevgilinin yüzü hatırına bir kadeh tutar. Lale ayaklı kadehe, gül ayaksız kadehe benzetilir. 3/319.

Gül pehn kerde: İyice dinlemek anlamındadır, gül kulağa teşbih edilir, pehn kerde (yassılatı) ibaresi güle çok uygundur.

Düşem zi-bülbül çi hoş âmed ki mî-sürûd
Gül pehn kerde gûş zi-şâh-ı dıraht-ı hîş

Tercüme: Gül kendi ağacının dalından kulağını yassılatıp iyice dinlerken dün gece bülbülün söylediği şarkı çok hoşuma gitti. 2/367.

Gül (Gul): Büyük ve ulu anlamındadır, terkip şeklinde kullanılır. Büyük ve makbul seyrangâha gülgeşt, yüksek avaza da gülbang derler, bang avaz demektir. 1/35.

Gülbâng: Makbul ve yüksek avaz. 2/164; 3/294.

Gül-bîz: Sözlükte çiçek alıcı anlamındadır, terim olarak çiçek dökücü anlamında kullanılır. 1/160.

Gül-gûn: Gülrenkli anlamındaki bu ifade kırmızı ve açık doru at anlamında da kullanılır. 1/265.

Gül-i hod-rû: Kimsenin yetiştirmesiyle değil kendi kendine biten gül demektir. Gerçi yaban gülüne de gül-i hod-rû denir, fakat aşağıdaki beyitte sevgili kastedildiği için yaban gülü anlamı güzel olmaz.

Çu re³y-i 'ışk zedî bâ-tu goftem ey bülbül
Me-kon ki ân gül-i hod-rû be-rây-ı hîşten'est

Tercüme: Ey bülbül, âşık olmak görüşünde isen sana öğüdüm budur ki aşk fikrinden vazgeç, çünkü gül-i hod-rû yani kendini beğenen ve kimsenin görüşünü dinlemeyen gül kendi görüşüyle başbaşa bırakılır, yani çok zahmet ve meşakkat çeker. 1/218.

Gül-i surî: Gülsuyu çıkarılan gül, ona Edirne gülü denir. 1/319; 2/388.

Gül-kand: Gül-şeker, gül-be-şeker, gül-bâ-şeker de denilen bir tatlı türü. 3/397.

Gül-rîz: Bir çeşit nakışlı kumaştır, aşağıdaki beyitte kan ağlamaktan kinayedir.

Bi-y-â ki perde-i gül-rîz-i heft-gâne-i çeşm
Keşîdeîm be-tahrîr-i kârgâh-ı hayâl

Tercüme: Gel ey sevgili ki gözümün yedi kat gül döken (kan ağlayan) perdesini hayal kârhanesini (göz ve dili) müzeyyen etmek için çekmişiz. Nitekim sultanların ve büyüklerin oturacağı evleri çeşit çeşit kumaşlarla süslerler. Heftgane-i çeşm gözün yedi perdesine işarettir. 2/415

Güneş külahının köşesinden baş çıkarmak: Bundan kasıt onu başa giymektir. Güneş başa giyilmediği için bu yücelik ve saygıdeğer olmak anlamındadır, yani padişah olmak demektir.

Hâfızâ ser zi-küleh-kûşe-i hûrşîd ber-âr
Bahtet er kur^a bedân mâh-ı tamâm endâzed

Tercüme: Ey Hafız! Şayet talihin o dolunay gibi canana kura salarsa, yani sevgilinin vuslatı eline geçerse başını güneşin külahı köşesinden çıkar, yani başın yücelikte göğe erişsin. 1/406.

Ġabgab: Gabgab ve gabab horozun ve sığırın boynu altına sarkan şeye denir. İranlılar bu kelimeyle insanın çenesi altındaki yumruca yuvarlağı kastederler ki Türkçe şakak denilir ve güzellik unsurlarından sayılır. 1/80.

Ġâliye: Misk ve anber cinsinden güzel kokulu bir karışımdır. Pahalı olduğu için galiye diye adlandırılmıştır. Çünkü Ġâlî Arapça pahalı demektir. Bu karışıma ilk olarak galiye diyen Süleyman bin Abdülmelik'tir. 1/73; 2/20; 3/166.

Ġâliye-sâ: Galiye ezici demektir. Müşk, anber ve galiye ezildikçe daha ziyade koku verir. Kemal Paşa-zâde şöyle der:

Subh-ı ikbâlîme çekdi şâm-ı mihnet perdesin
Zülfî yüzünde ki kâfûr üzre oldı müşk-sâ. 1/73; 3/13.

Ġam-hâr: Sözlük anlamı gam yiyen demektir, ama muhabbet ve sevgi anlamında kullanılır.

Rütbet-i dâniş-i Hâfız be-felek ber-şode bûd
Kerd ğam-hâr-ı şimşâd-ı bülendet pestem

Tercüme: Hafız'ın ilmî mertebesi felek üzerine çıkmıştı, ama senin yüce boyuna muhabbet beni zelil eyledi. Yani sana âşık olup zelil ve toprak oldum. Aşk ve muhabbetin gereği yokluktur, ilim ise varlığı gerektirir. 3/30.

Ġam-ı aşkın çokluğu:

Yek ġussa bîş nîst ġam-ı ışk v'în 'aceb
K'ez herkesî ki mî şinevem nâ-mükerreres
Aşk üzütüsünden maksat aşk halleridir.

Tercüme: Sevgilinin aşkının üzüntüsü sadece bir sıkıntıdan fazla değildir, şaşılacak şey şudur ki herkesten işittiğim tekrar değil, ayrı bir üzüntüdür. Yani canan şerefli bir tek varlıktır, âşıklar ise sınırsız ve sonsuz, dolayısıyla herkes sevgilinin aşkının üzüntüsünü başka türlü anlatır. Çünkü sevgili birisiyle ettiği muameleyi diğeriyle etmez. Âşıklar sayısız olduğu için cananın tecellileri de sayısızdır, yani her âşığa kendi meşrebi ve kabiliyetine göre tecelli eder, bu da cananın üzüntüsü kıssasının ayrı ayrı olmasını gerektirir. 1/103.

Ġam-küsâr: Eğlence. 2/142.

Ġamz: Arapça söz taşımaya denir, Acem sonuna bir he ilavesiyle gamze şeklinde kullanarak gözden ve kaştan çıkan hareket anlamında kullanır. 2/22.

– Gözle işarete denir, aşağıdaki beyitte münafıklık anlamındadır. 1/126.

Yâ Rab çi ġamze kerd sürâhî ki hûn-ı hum
Bâ-nağmehâ-yı kulkuleş ender-gulû bi-best

Tercüme: Acaba sürahi ne nifâk veya ne suç yaptı ki küpün kanı yani şarap kulkul nağmeleriyle boğazında düğümlendi, yani ancak kulkul diyebiliyor, başka bir şey söyleyemiyor.

– Naz ve şive. 1/59.

Ġâniye: Kocasından başkasına bakmayan kadın; Gayet güzel olduğundan ayrıca güzelleşmeye ihtiyacı olmayan kadın. 2/424–425.

Ġarâm: Aşk ve sevgi. 3/213.

Ġarâmet: Borç ve diyet gibi ödenmesi gereken şey. 1/214.

Şem° eger zân ruh-ı handân be-zebân lâfî zed
Pîş-i °uşşâk-ı tu şebhâ be-ğarâmet berhâst

Tercüme: Mum kendini gülen yanağa teşbih edip dem vurduğu için senin âşıklarının önünde eylediği sözün telafisi için ayak üzerine dikilip durdu, yani ettiği bu küstahlıktan dolayı hem yanıp yakılır, hem de gözyaşı döker.

– Kan bahası. 1/228.

Ġared: Ġard, tağrîd ve tağarrud neşe içinde şarkı söylemeye denir, meselâ güvercinin boğazını şişirerek ötmesi gibi. 3/214.

Ġazâl: Geyik yavrusu. Şairler güzel görünüşü ve letafeti sebebiyle sevgilileri ona teşbih ederler.

Sabâ be-lutf bi-gû ân Ġazâl-i ra°nâ-râ
Ki ser be-kûh u beyâbân tu dâde°i mâ-râ

Tercüme: Ey saba rüzgârı! Lütüfla o güzel âhûya söyle ki bizim başımızı dağa ve sahraya sen vermişsin, yani bizi Ferhad ve Mecnun sen etmişsin. 1/38.

Ġazâle: Geyik yavrusu. Güneşe de Ġazâle derler, aşağıdaki beyitte hurşid kelimesinin kullanılması bundan dolayıdır.

Ân şâh-ı tund-hamle ki hûrşîd-i şîr-gîr
Pîşeş be-rûz-ı ma°reke kemter Ġazâle bûd

Tercüme: O keskin hamleli şah ki arslan tutucu güneş yani arslanı tasarrufına alan güneş onun önünde en zayıf bir geyik yavrusu gibidir. Esed (aslan) burcu güneşe mahsus olduğu için hurşîd-i şîr-gîr (aslan yakalayan güneş) söylenilmiştir. 2/133.

Ġazanfer: Aslan. 2/450.

Ġazel: Terennümatlı yani nağmeyle okunan şiir, kavlden maksat terennümsüz şiirdir ki onu şarkı olarak söyleyene kavval denilir. 1/368.

Ġevânî: Ganiyenin çoğuludur. Nazik endamlı kadın, yani güzelliği süse ihtiyaç göstermeyen kadın. 3/449. (bk. Ganiye)

Ġilmân: Hizmetçi anlamındaki gulam kelimesinin çoğuludur. Burada cennettekilere hizmet eden kişiler kastedilmektedir.

Ferdâ eger ne ravza-i Rıdvân be-mâ dehend

Ġilmân zi-ğurfe hûr zi-cennet be-der keşîm

Gurfe cennet köşkü demektir.

Tercüme: Yarın ahirette cenneti bize vermezlerse gilmanı cennet köşkünden, hurileri de cennettten dışarı çekeriz veya çekelim, çünkü muradımız cananın didarıdır, bunlarla teselli bulmayız. Yani cenneti istemekten maksat orada Rahman'ın müşahedesi içindir, nefsanî zevkler için değildir. 3/52.

Ġiybet: Bir kimsenin ardından söylenen ve işitince üzüleceği söz. Eğer söylenen doğru ise giybet, yalan ise iftira olur. Aşağıdaki beyitte huzur kelimesine karşılık olarak kullanıldığı için ğaybet şeklinde okunması daha doğru görünmektedir.

Vâ'iz-i mâ buy-ı hak ne-şnûd bi-şnev k'în sühan

Der- huzûreş nîz mî-ğüyem ne ğaybet mî-konem

Tercüme: Bizim vaizimiz Hakkın kokusunu duymadı, dinle, bu sözü giyabında değil yüzüne de söylüyorum. 3/36.

Ġirre: Gururlu. Acem ğarre şeklinde okur.1/312; 3/329.

Ġonca: Açılmamış gül. Acem şairleri dehanı goncaya teşbih ederler, Rum şairleri ise dudağı goncaya teşbih eder.

Cân fedâ-yı dehenet bâd ki der-bâğ-ı nazar

Çemen-ârây-ı cihân hoşter ezîn ğonca nîst

Tercüme: Can senin ağzına kurban olsun ki görülen âlem bahçesinde cihan çemeninin süsleyicisi olan Allah bu goncadan daha iyi gonca yaratmadı. 1/83–84.

– Yüreğe benzediği ve dürülmüş ve kıvrılmış olduğu için dar gönüllülükle vasıflandırılır.

Hâhem şoden be-bûstân çûn gonca bâ-dil-i teng

Vân-câ be-nîk-nâmî pirâheni derîden

Tercüme: Sıkıntı ve dar gönüllülükle bahçeye varmak ve iyi bir ad bırakmak için orada gül gibi yakamı yırtmak isterim. 3/130.

Ġubâr: Toz; Üzüntü ve keder. 2/323.

Ġül: Yaban adamına derler. Halk arasında div ve yaban adamı anlamında meşhurdur. Hadis-i şerifte “Lâ ġul” diye gulun varlığı inkâr edilmiştir. 1/244.

Ġulâm-ı Türk (bk. Nev-devletân)

Ġulġule: Sözlükte suyun kaynaması demektir, sonra genel olarak ses, seda anlamında kullanılmıştır. 2/331.

Ġurfe: Oda; Cennet köşkü. 3/52.

Ġussa: Sözlükte yemek yerken boğaza takılan lokma anlamındadır, İranlılar bu kelimeyi üzüntü anlamında kullanır. 2/8.

Habâb: Su kabarcığına denir, hubâb şeklinde okunursa anlamı karayılan olur.

Habâb-râ çû futed bâd-ı nahvet ender-ser

Külâh-darîş ender ser-i şarâb reved

Tercüme: Habâbın başına kibir ve gurur düşerse onun külahdarlığı ve saltanatı şarap hevasında gider, yani tamam olur, yani ömrü çok değil, fenası hemen varlığının ardındadır. Bunun sebebi de kibir havasıdır. Burada kibri terk etmeye tenbih var.

Habab sadece şarabın üzerinde değil suyun üzerinde de olur. Ama Hafız şarapla daha çok hemhal olduğu için onu zikretmiştir. Hababın oluşmasına sebep rüzgârdır. Rüzgâr suyun içine girince suyu kabartınca kabarcık ortaya çıkar. Sonra rüzgâr hareket edince kabarcık çatlar ve içindeki hava dışarı çıkar. Hafız'ın bu beyti muhayyel beyitlerdendir. 1/396.

– Su kabarcığı külaha benzetilir.

Habâb-vâr ber endâzem ez-neşât külâh

Eger zi-rû-yı tu aksî be-câm-ı mâ ufted

Tercüme: Şayet senin yüzünden kadehimize bir parıltı düşerse, yani meclisimizde olup yüzünün aksi şarap kadehine düşerse kabarcık gibi külahımı göğe fırlatırım. 2/147.

– Aşağıdaki beyitte göz hababa teşbih edilmiştir.

Hemçün habâb dîde be-rûy-ı kadeh ġüşâ

V'în hâne-râ kıyâs-ı esâs ez-habâb kon

Tercüme: Gözünü habab gibi kadehin yüzüne aç, yani kadehin yüzüne bak, çünkü habab kadehin üzerinde olur. Ve dünyanın temel ve bekasını hababdan kıyas et, kabarcık çabucak yok olur, dünyayı da böyle bil. Yani içki içip dünyayı uyku gibi temelsiz ve çabuk yok olur itibar et. 3/140.

Haber-gîr: Haber tutan anlamındaki bu bileşik sıfat haberi ileten anlamında kullanılır. 3/152.

Hâcib: Kaş; Engel olan. Kapıcılara hacip denilmesi izinsiz kimsenin saraya girmesine engel olduklarından dolayıdır. 2/375.

Hacil: Utanıcı; Bir kimsenin çokça utanmaktan hayret ve dehşet içinde kalması. 1/269–270.

Hacle: Gerdek evi. Aslı hacedir. Gerdek saatinin mübarek olması için ayın Cevza burcunda olması ve sa'd ile kıran eylemesi (birlikte olması) gerekir.

Goftem ki Hâce key be-ser-i hacle mî-reved

Goft ân zamân ki Müşteri vu Meh kırân konend

Tercüme: Sevgiliye dedim ki Hâce Kıvamuddin ne zaman gerdeğe varır. Dediki Müşteri ve Meh kırân ettikleri zaman. Müşteri demekle Hâce'den, meh demekle evleneceği kadından kinaye edilmiştir. 1/358.

Ey °arûs-ı hüner ez-baht şikâyet me-numây

Hacle-i husn bi-y-ârây ki dâmâd âmed

Tercüme: Ey hüner gelini, talihinden şikâyet etme, gerdek evini süsle ki damat geldi. Yani marifetini göster ve hazırlan ki o cevherlere talip ve müşteri geldi. 2/177.

– Hacle'nin süslü olması adettir. Hacle-i baht bahtın süslü oluşu, yani iyi talih anlamındadır.

Tu-râ ki hüsn-i Hudâ-dade'est u hacle-i baht

Çi hâcet'est ki meşşâteet bi-y-ârâyed

Tercüme: Mademki senin Allah vergisi güzelliğin ve iyi talihin var, meşşatanın seni süslemesine ne gerek var. 2/204.

Hadeng: Aslında kayın ağacına denir, sonra bundan yapılan oka tîr-i hadeng dediler, daha sonra çokça kullanıldığından tîr kelimesini kaldırarak oka hadeng denilmiştir. 2/249.

Hafâvet: Esmâ-i Carullah'da hafâvet sevgili olmak anlamındadır denilmiş. Nisab-ı Sıbyan'da hafî sevgili demektir denilmiş. Fakat Sıhah bu manayı vermemiş. Ama darb-ı meselde mihribanlık anlamında kullanılır. 2/424

Hâk der-dehân endâht: Türkçede toprak ağzına derler, birşeyden uzak olduğunu söylemek için kullanılır.

Zi-şerm-i ân ki be-rûy-ı tu nisbeteş kerdend
Semen be-dest-i sabâ hâk der-dehân endâht

Tercüme: Senin yüzüne kendisini benzettiklerinden utanarak semen saba rüzgârı eliyle ağzıma toprak attı, yani ne liyakatim var ki onun yüzüne beni teşbih etsinler diye bu durumdan uzak olduğunu bildirdi. 1/176.

Hâkî: Bir toprak. Aşağıdaki beyitte Hz. Nuh kastedilmektedir.

Yâr-ı merdân-ı Hudâ bâş ki der keştî-i Nûh
Hest hâkî ki be-âbî ne-hâred tûfân-râ

Tercüme: Allah erlerine arkadaş ol, çünkü Hz. Nuh'un gemisinde bir toprak yani Hz. Nuh vardır ki tufana beş para önem vermez. Yani Allah'a yakın olanlara yakın olmak için çalış ki dünya ve ahirette isteklerine kavuşasın. 1/32.

Hakikat-bîn: Eşyanın hakikatini gören büyükler. 3/264.

Hâkiyân: Hakînin çoğuludur, toprak mizaçlı ve derviş meşrep demektir. Hâkten ölüm kastedilip hakiyandan ölmüş âşıklar kastedilmesi de mümkündür. 3/34.

Hakkâ: Araplar bu lafzı iki şekilde kullanırlar. Biri le-hakku şeklinde lâm ile ve tenvinsiz olarak, diğeri lâmı kaldırıp hakkân şeklinde tenvinli ve üstün olarak. İkisini de hükmün olumsuzluğuyla birlikte yemin olarak kullanırlar. Meselâ “le-hakku lâ ye²tîke ve hakkân lâ ye²tîke” şeklinde. Allah hakkı için, sana gelmez

demektir. İraniiler bu kelimeyi vakf ile hakkâ şeklinde okur ve doğruluk ve kesinlik anlamında kullanırlar. 2/33.

Hâk-rûb: Toprak süpürücü; Süpürge.

Ger çunîn cilve koned muğbeçe-i bâde-fürûş

Hâk-rûb-ı der-i mey-hâne konem müjgân-râ

Tercüme: İçki satan meyhaneci çırağı böyle cilve yapmayı sürdürürse kirpiğimi meyhane kapısına süpürge yaparım, yani onun hizmetçisi olup her hizmetini görürüm. 1/31.

Hâksârân: Mısır meczupları gibi mezbelelikte yatan topraklılar demektir, divanelerden kinaye olarak kullanılır. 1/361.

Halef: İyi evlat. Half ise yaramaz evlat anlamındadır. Nâ-halef yaramaz oğul demektir. 2/390; 3/442.

Halka: İnsan halkası. Haleka şekli insan ve başkalar için kullanılır. 1/127; 1/26; 1/79; 2/43.

Halka be-gûş: Kulağı halkalı. Köle anlamında kullanılır, çünkü köle olduğunun belli olması için kölelerin kulaklarına halka (küpe) takılırdı. 3/64; 3/158.

Halka-i bendegî: Kölelik halkası. Acem kölelerin kulaklarına halka geçirirler. 2/193.

Halvetî-i nâfe-güşây: Nafe açan halvetî. Nafe-güşalığı halvetiye isnad etmek şundan dolayıdır; Önceleri nafeyi baca ve penceresi açık olmayan bir halvette açarlarmış, çünkü kokunun kalitesi böyle yerde anlaşılırmış.

Müjdeganî bi-dih ey halvetî-i nâfe-güşây

Ki sahrâ-yı Hoten âhû-yı müşgîn âmed

Tercüme: Bu beyitte konuşan uyanmış devlet, muhatap Hafız'dır. Hafız'ı nafe açan halvetîye teşbih edip der ki; Ey nafe açan Halvetî! Müjdelik ver ki Hoten sahrasından misk ahusu geldi. Halvetî demesi Hafız'ın Halvetî dervişlerinden olması dolayısıyladır, nafe açması da ondan çıkan misk gibi beyit ve şiir dolayısıyladır. 2/175.

Halvetiyân: Halvetînin çoğulu, halvete mensup olanlar demektir. Melaike makamına âlem-i melekût derler. Halvetiyan-ı melekût meleklerdir.

Mest bi-gzeştî vü ez-halvetiyân-ı melekût
Be-temâşa-yı tu âşûb-ı kıyâmet ber-hâst

Tercüme: Mest olarak geçtin ve seni temaşa ettikleri için melekler arasında kıyamet fitnessi koptu. Senin mestaneliğin insanlar şöyle dursun meleklerle bile fitne saldı. 1/215.

Hâm: Küpde veya fıçıda kaynayıp köpük atmamış şarap. 3/351.

– Şarabın köpük atmadan önceki hali, köpük attıktan sonra puhte adını alır.

Zahid-i hâm-tama^c ber-ser-i inkâr bi-mând

Puhte gerded çu nazar ber-mey-i hâm endâzed

Tercüme: Ham arzulu zahit âşıkları ve rintleri inkârda kaldı. Ham şarabın üzerine nazar salarsa, yani iltifat ederse puhte (olgun, pişmiş) olur. Yani ham şaraba yönelip şarap içseydi olgunlaşır ve rintleri ve âşıkları inkâr etmezdi. 1/404.

– Deli şıra. Sûfiler tatlı şıra diye onu içerek sarhoş olurlar. 3/351.

Hamâyil: Muska. Altın bir kılıf içine konulur.

Hâfız tu ân du^a zi-ki âmûhtî ki yâr

Ta^vîz kerd şî^r-i turâ vü be-zer girift

Tercüme: Ey Hafız! Bu duayı kimden öğrendin ki sevgili senin şiiirini hamayil (muska) edip altınla kapladı veya ezberledi. (be-zer yerine zi-ber geçen nüshaya göre) 1/192.

Hamr: Üzüm veya başka bir şeyin şirasını bir fıçıya veya küpe konulunca birkaç gün geçtikten sonra kaynamaya başlar ve köpük atar. Bu durumdaki bir şıra hamr (şarap) olup içilmesi haramdır.

Gerçi ez-âteş-i dil çun hum-ı mey der-cüşem

Mühr ber-leb-zede hûn mî-horem u hâmûşem

Tercüme: Her ne kadar yürek ateşinden şarap küpü gibi kaynayıp durmadayım, yani ızdırıp ve meşakkatleyim, fakat dudağıma mühür vurup kan içerim ve susmuşum, yani çektiğim bu kadar meşakkat için hiç tınmam ve aldırım.

Mühr ber-leb zede küpün ağzını kerpiç ve balçık ile sıvamalarından kinayedir. Kan içerim demesi şarabı kana benzettiği içindir. 3/70.

Hân: Sofra; Yemek. 1/36.

Hançer-güzâr: Hançer geçirici; bahadırılık vasıflarındandır. Bahadır ve pehlivandan kinayedir. 1/226.

Hânegî: Evde yapılan şeylere denir. Şarab-ı hanegî evde yapılan şarap demektir. 3/362–363.

Hâne-perverd: Perverden beslemek demektir, hane-perver ve hane-perverd evin içinde büyüyen, dışarıya çıkıp yabancılara karışmayan şehzade, beyzade ve diğer devlet adamlarının çocukları gibi olan kişilere denir. Türkçede “anası koynunda yatar” dedikleri gibidir. Saye-perver de bu anlamdadır. (bk. Sâye-perver)

Goftemeş me-gzer zamânî goft ma^züzrem bi-dâr
Hâne-perverdî çi tâb âred gam-ı çendîn garîb

Tercüme: Sevgiliye dedim ki bekle, azıcık dur, dedi ki beni mazur gör, bir hane-perver bu kadar garibin üzüntüsüne nasıl dayanabilir. 1/54.

Hâne-siyeh ve hâne-siyâh: Matemzede. 3/92.

Hân-ı yağma: Bayramlarda ve düğünlerde yağma için dizilen çanaklardır.

Figân kîn lûlîyân-ı şûh-ı şîringâr-ı şeh-âşûb
Çunân burdend sabr ez-dil ki Türkân hân-ı yağmâ-râ

Tercüme: Bu şuh, şirin ve şehir halkını deli eden lûlî sevgililerden el-aman. Türkler yağma için konulan yemeği kapıp götürdükleri gibi gönlümden sabrı alıp götürdüler. 1/36.

Hânumân: Mal, mülk ve esbab-ı dünya (gereç) anlamında. 2/395.

– Mal mülk; Ev bark; Ev halkı; Kavim ve kabile. 2/283.

Harâbât-nişîn: Meyhanede oturan, yani içki içen. 1/391

Harâc-ı Mısır: Mısırdan alınan haraç. Hafız'ın böyle söylemesi kıyas ve tahminidir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Mısır sulh yoluyla fethedilmiştir. Hatib-i Bağdadî'nin tarihinde şöyle nakledilir. Lebt Mısır arazisinden bir miktar arazi satın alıp vakfetti. Bazı bilginler İmam-ı Şafî'nin Mısır'da vakıf arazisi olduğunu rivayet ederler. Bu nakiller gösterir Mısır arazisinden haraç alınmaz. 1/356.

Haram içkinin vakıf malından yeğ olması: Şarap içmeyle olan günah Allah hakkı vakıf malı ise kul hakkıdır. Allah hakkı olan şeyler tövbe ile affedilir ama kul hakkı tövbe ile affolmaz, şarabın vakıf malından iyi olması bu sebeptendir.

Fakîh-i medrese dî mest fetvâ dâd
Ki mey harâm velî bih zi-mâl-i evkâfest

Tercüme: Medrese fakihi yani hocası dün mest iken fetva verdi ve dedi ki gerçi şarap haramdır ama vakıf malı yemekten daha iyidir. 1/137.

Harem: Mekke etrafında belirli yerler vardır ki o yerlere Harem denilir. Harem'de av avlamak caiz değildir. Bir kimse orada av avlasa tazminatı vardır, cezasını çeker. Hafız teşbih yoluyla bu Harem'den bahseder.

Yârab me-gîreş erçi dil-i çun kebûterem
Efgend u kuşt u izzet-i sayd-ı Harem ne-dâşt

Tercüme: Yarab, her ne kadar benim güvercin gönlümü yıkıp öldürdüyse üstelik Harem bölgesi avına hürmet etmediyse de sen o sevgiliyi sorgulama, yani affeyle. 1/197.

– Harem Mekke ve Medine haremeleri için kullanılır. Mekke'ye haremullah denir. El-haremân Mekke ve Medineye derler. 1/70.

Harzemlilere Semerkant Türklerinin yaptıkları:

Hulagu'nun ortaya çıkışından sonra Semerkant padişahıyla Harzem padişahı arasında ayrılık ve ihtilaf çıkar. Daha sonra Semerkant padişahı barış yapmak istediğini söyler. Aslında samimi olmadığından böyle bir hileye başvurur. Barış görüşmeleri tamamlandıktan sonra Harzem padişahı gafil iken aniden bir baskın yapar ve kellesini keserek ülkesini yağma eder.

Be-hûbâna dil me-dih Hâfız bi-bîn ân bî-vefâyîha

Ki bâ-Hârezmiyân kerdend Türkân-ı Semerkandî

Türk Tatar sınıfına derler.

Tercüme: Ey Hafız! Güzellere gönül verme ve Semerkant Türklerinin Harzemlilere yaptıkları vefasızlığı gör. Yani sen de Şiraz güzellerine gönül verme ki bunlar gaddar ve vefasızdır, sana Semerkantlıların Harzemlilere ettikleri vefasızlıkları ve gaddarlıkları yaparlar. 3/300–301.

Harf: Öz ve faydalı söz. 2/179.

Nuhust-i mev'iza-i pîr-ı meclis in harf' est

Ki ez-musâhib-i nâ-cins ihtirâz konîd

Tercüme: Meclisteki pirin ilk öğüdü şudur ki uygun olmayan arkadaştan uzak durunuz, çünkü ruha sıkıntı verir.

Harf: İki manaya gelir; birisi meslektaş, diğeri içki arkadaşı. Aşağıdaki beyitte sevgili anlamındadır.

Sürâhî vu harîfî geret be-çeng ufted

Be-^cakl nûş ki eyyâm fitne-engîzest

Tercüme: Bir sürahi bade ve bir içki arkadaşı mahub eline geçerse akılla yani dikkatli ve tedbirli iç ki zaman fitne koparıcıdır, yani çok karışıktır. 1/160.

– Sözlükte meslektaş, terim anlamı içki arkadaşı. Aşağıdaki beyitte birlikte ve beraber olan ve müptela anlamında kullanılmıştır.

Harîf-i 'ışk-ı tu bûdem çü mâh-ı nev bûdî

Künûn ki mâh-ı tamâmî nazar dirîg me-dâr

Tercüme: Yeni ay iken yani küçük çocuk iken ben sana müptela idim. Şimdi dolunay olmuşsun, yani gençsin, benden bakışımı esirgeme. 2/306.

– Genel olarak şahıs.

Revendegân-ı tarîkat reh-i bela superend

Harîf-i râh ne-y-endişed ez-nişib u firâz

Tercüme: Tarikat yoluna gidenler bela yoluna giderler, yani beladan kaçmazlar. Çünkü yolun iniş ve yokuşu yol erinin hatırına gelmez. 2/321.

- Sözlükte hırfet sanat demektir, harîf meslektaş anlamındadır. 3/56.

Haşmet: Bu kelime Sıhah'ta hışmet olarak geçer ve utanma anlamı verilir. Asma'î hışmet öfke anlamındadır der. Haşmet şekline hiç kimse temas etmez. Sürûî haşmet heybet anlamındadır diye söyler ama nereden bu manayı aldığını söylemez ve haşmet mi hışmet mi okunması gerektiğine dair bir şey zikretmez. Halk kelimeyi azamet ve yücelik anlamında haşmet şeklinde kullanır. 1/106.

Haşv-i kabîh: Aynı anlamlı iki kelimeyi bir beyitte söylemek, hâcib ü derbân gibi. 1/86.

Hatar: Sözlükte ölüme yaklaşmak anlamında bu klime aşağıdaki beyitte helak olma anlamında kullanılmıştır.

Feryâd ki bâ-zîrekî ân murğ-ı suhan-senc
Pindâr zedeş râh u be-dâm-ı hatar uftâd

Tercüme: Yazık ki bu kadar akıllı benim söz tartan yani nağme eden gönül kuşum zan yoluna gitti de bela tuzağına düştü. Yani canana kavuşurum zannıyla âşık oldu ve bela tuzağına düştü. 2/183.

- Ölüme yaklaşmak; İranlılar bu kelimeyi daha çok korku anlamına kullanır. 2/369.

Hâtem-i Cem: Burada Hazret-i Süleyman'ın mührü kastedilmektedir. Cem'den kasıt Hz. Süleyman'dır.

Zebân-ı mûr ber-Âsaf dirâz geşt u revâ'st
Ki Hâce hâtem-i Cem yâve kerd ü bâz ne-cust

Tercüme: Karınca Asafa karşı dilini uzattı, yani onu azarladı, o buna layıktır. Çünkü Asaf mührü kaybetti ve arayıp bulmadı. 1/66.

- Hazret-i Süleyman'ın mührü. Divlerden biri hile ile onu Hz. Süleyman'dan almıştı, sonra tekrar Allah onu Hz. Süleyman'a verir. Burada geçen Ehrimenden kasıt divdir.

Hâtem-i Cem-râ beşâret dih be-husn-i hâtimet
K'ism-i a'zam kerd ezû kûtah dest-i Ehrimen

Tercüme: Hazret-i Süleyman'ın yüzüğünü güzel bir akıbet ile müjdele, çünkü İsm-i azam şeytanın elini o yüzük hususunda kısa yaptı, yani şeytana layık olmadığı için yine Hazret-i Süleyman'a müyesser oldu. 3/112.

Hâtem-i firûze: Firuzeden yapılmış yüzük, saltanat sahipleri yüzük kullandıkları için saltanat anlamında kullanılır.

Râstî hâtem-i firûze-i Bû İshâkî

Hoş dırahşîd velî devlet müsta^cil bûd

Tercüme: Doğrusu bu ki Şeyh Ebû İshak'ın firuze yüzüğü (saltanatı) güzel parladı ama payidar olmayıp devlet çabuk geçti. Hatem-i firuze demesi şundandır; Ebu İshak sûfî mizaçlı olduğundan kıymetli cevherlerden yapılmış yüzük takmazdı, firuzeden yüzük yaptırıp onu takardı. 2/47.

Hâtır: Aslında gönüle gelen şey demektir, daha sonraları gönül anlamında kullanılmıştır. 1/11.

Hâtır-ı mecmû': Toplu, huzurlu gönül.

Key dehed dest îñ ğaraz yâ rab ki hem-destân şevend

Hâtır-ı mecmû^c-ı mâ zülf-i perîşân-ı şumâ

Tercüme: Acaba bizim toplu, huzurlu gönlümüz ve senin dağınık zülfün nasıl elimize geçer, yani mümkün değil demektir. Çünkü bizim hatırımızın toplu oluşu senin zülfünde yerleşmekle olur, zülf ise perişan ve dağınıktır. 1/11.

Hâtif: Gaybdan gelen bir sese derler ki sesin sahibi görünmez. 1/222–223.

Hatt-ı jengârî: Taze sakalı şairler bazan hat yani yazıya, bazan renk bakımından benzerlik olduğu için taze sebzeye teşbih ederler. 1/163–164.

Hatt-ı sâğar: Sırça kadehin etrafına altın suyuyla yazdıkları beyit. 1/179.

Havâle: Havale etme, genellikle borç hakkında kullanılır. Meselâ borçlu alacaklının parasını bir başkasına döndürürse buna ihale ve havale denilir. 1/248.

– Bir kimseyi bir iş üzerine nasbetmek.

Melâmetem be-harâbî me-kon ki mürşid-i ışk

Havâletem be-harâbât kerd rûz-ı nuhust

Tercüme: Sarhoşluk sebebiyle beni azarlama, çünkü aşk piri ezel gününde beni meyhaneye havale etti. 1/65

Havâletgâh: Havale edilen yer. Menzil anlamında kullanılır. 3/69.

Havsala: Kuşlarda olan kursak; İnsan hakkında mecazen genişlik anlamında kullanılır. 1/329.

– Teng-havsala: Türkçede hiçbir şeye tahammül edemeyene havsalası dar derler. Buradaki teng-havsala son derece mürüvetsizlik anlamındadır.

Yâr ki derman-ı derd-i Hâfız dâşt

Figân ki vakt-i muruvvet çi teng-havsala bûd

Tercüme: Hafız'ın derdine derman olan sevgilinin ağzı yazık ki mürüvvet zamanı ne kadar dardı. Dehana nisbet teng kullanılması son derece uygun düşmüştür. 2/195–196.

– Kem-havsala: Sabırsız.

Murğ-i kem-havsala-râ gû ğam-ı hod hor ki ber-û

Rahm ân kes ki nihed dâm çi hâhed bûden

Tercüme: Sabırsız kuşa söyle ki kendisine tuzak kuran birisinin merhameti ne olabilir ki. Kuşun sabırsızlığı bir öteye bir beriye doğru kanat çırpmasıdır. Bu beyit sonu azap ve pişmanlık olan bir şey için kendini zora sokmaması için dünyaya talip olana öğüttür. 3/128.

Hây u hûy: Saz avazları ve sarhoşların bağırıp çağırmaları. 3/250.

Hayl: Farsçada bölük, cemaat ve asker anlamlarında kullanılır. 2/130.

Hayr u selâmet: İranlılar “Allah'a ısarladık” anlamında kullanır. 1/228.

Hazret: Yakınlık; Evin hayat kısmı. 1/142.

Heft-hezâr-sâle şâdî-i cihân: Dünyanın yedibin yıllık neşesi. Dünyanın ömrü hakkında yedibin yıl mikdarı denilmiştir. 3/408.

Heftüm âsumân: Zühal yıldızının bulunduğu yedinci felek. 1/275.

Hemvâre: Sözlükte düz ve doğru anlamındadır, aşağıdaki beyitte her zaman anlamında kullanılmıştır.

Tâ genc-i ğamet der-dil-i vîrâne mukîmest
Hemvâre merâ künc-i harâbât makâmest

Tercüme: Senin üzüntün yıkık gönlümde buldukça her zaman meyhaneye köşesi benim yerimdir. 1/100.

Hengâme-gîr ve hokka-baz kıssası: İnsanları güldürmek için çeşitli maskaralıklar yapanların kıssası. Bunlar halkı güldürmek için aptal bir kişiye derler ki gel saçında yumurta saklayayım. Sonra yumurtayı başına koyar, daha sonra külahını başına geçirir, en sonunda bir yumruk vurarak yumurtayı kırar ve o zavallının yüzüne gözüne yumurta akıtıp onu rezil eder. Riyakâr sûfî de insanlara hile ve hokkabazlık etmesi sebebiyle kendini maskara ettiği için onlara benzetilmiştir.

Bâzî-i çerh bi-şikendeş beyda der-külâh
Zîrâ ki 'arz-ı şa'bede bâ-ehl-i râz kerd

Tercüme: Feleğin oyunu sûfinin külahında yumurta kırar ve onu rezil rüsvay eder. Çünkü o sır sahiplerine hile ve hokkabazlık eyledi. Bu beyit hengâme-gîrler ve hokka-bâzlar kıssasına telmihtir. 1/310.

Hercâyî şâhid: Her yerde olan güzel, yani Allahu Teala.

Yâ Rab şâyed goft ân nükte ki der-âlem
Ruhsâre be-kes ne-numûd ân şâhid-i hercâyî

Tercüme: Acaba bu nükteyi kime söylemek olur ki o her yerde olan güzel yüzünü âlemde kimseye göstermedi, bu garip kıssadır. 3/211.

Herze: Faydasız ve boş söz. 1/217.

Herze-gerd: Boş yere aşağı yukarı volta vuran kişi. 2/67.

Hevâ: Arzu; Aşk, şevk ve muhabbet. 1/400.

Hevâ-dâr: Sevgi sahibi. Filan filanın hevadarıdır demek onun sevgilisi ve dostudur demektir. 1/146.

Hevâ-gîr: Yüksekten uçan kuş. 2/180.

Hevâ-hâh: Seven anlamında kullanılır. 2/435; 3/137.

Heyhât: Arapça uzak oldu anlamında isim asıllı fillerdendir. İranlılar bu kelimeyi hasret ve hüzün anlamında kullanır. 1/199; 1/92.

– Arapça uzak oldu anlamında, Farsçada hasret ve aldanma makamında kullanılır. 1/247.

Heyûlâ: Filozofların terimlerinde madde anlamındadır, yani bir şeyin göze görünen kısmı suret, sureti ihata eden şey heyuladır diye söylerler. Meselâ insanın derisinin yüzü surettir ve bu suretin kaim olduğu şey heyuladır. Eşya suret bakımından çeşit çeşittir, heyula bakımından değil. Bundan dolayı Hafız suretlerin çeşit çeşit oluşuna ve heyulanın bir oluşuna hükmetmiştir.

Zi-ittihâd-ı heyûla vu ihtilâf-ı suver

Hired zi-her gül-i nev nakş sad beyân gîred

Tercüme: Heyulanın bir oluşu ve suretlerin ise çeşet çeşit oluşundan akıl her taze açılan çiçekte Allah'ın sanatının yüzbin nakşını tutar. Yani her çiçek Allah'ın saatını gösterir, çünkü hepsinin maddesi bir yani dört unsur, ama suretleri çeşit çeşit, kimi yeşil, kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi sarı, kimi bercanî kırmızı, kimi bercânî sarı. Allah hepsini ayrı bir şekil, koku ve özellikte yaratmış. Fetebarekellahu ahsenu'l-Halikîn. 2/276.

– Cismin maddesi. 3/458.

Hezâr: Bazılarına göre hezâr bülbülden ayrı güzel sesli bir kuştur. Aslında bin avaz ve bin nağmesi var anlamında hezar-âvâ ve hezâr-nevâ deniliyordu, sonra çok kullanılmakla âvâ ve nevâ kelimeleri kaldırılarak sadece hezâr kelimesi kullanılmıştır. Bu kuşa türlü türlü nağmeleri olduğu için hezâr destan da derler. 2/162; 1/359.

Hezâr-âvâ: Bülbül; Âvâ avâz anlamındadır. 2/263.

Hing-ı çevgânî: Mısır, Şam ve Bağdat atları gibi çevgan oyununun üzerine binerek oynandığı at, her atla çevgan oyunu oynanmaz. 3/113.

Hırgâh: Hem hırgah hem de hargah şekli kullanılır, hırgah şekli daha fasihtir, hargah şekli çirkin bir îhamı (eşek kulağı) hatıra getirir. Yörüklerin üzerini geceleri örttüğü derim evi. Bu evi feleğe teşbih etmişler. Hafız ufka teşbih etmiş. 1/405.

Hırka: Aslında parça ve yama anlamındadır, sonra yamalı veya yamasız olsun, fakirlerin abâdan yapılmış olan elbiseleri hakkında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte önü kapalı olan cübbe anlamındadır. Çünkü ez-“ser be-der âverd” ibaresi buna karinedir, zira önü açık elbise baştan değil arka taraftan çıkar. “Ez-ser ber-âverd”den kasıt baş tarafından çıkarmaktır.

Mâcerâ kem kon u bâz â ki merâ merdum-i çeşm

Hırka ez-ser be-der âverd u be-şükrâne bi-sûht

Tercüme: Macerayı terk eyle ve gel ki gözümün merdümü hırkasını başından çıkarıp şükran için yaktı. 1/183–184.

Hırka-ı sâlûs ve kerâmetden âteş kalkmak: Rezil rüsvay olmaktan kinayedir.

Hâfız în hırka bi-y-endâz meger cân bi-berî

K'âteş ez hırka-i sâlûs u kerâmet ber-hâst

Tercüme: Ey Hafız, giydiğin riya hırkasını çıkar ta ki cehennem ateşinden canını kurtarasın. Çünkü riya ve keramet hırkasından ateş çıktı, yani riya ile hırka giyip keramet taslayanlar âleme rüsvay oldular. 1/215.

Hırz: Oğlanların kollarına ve boyunlarına bağlanan ve halkın hamayil dediği muska. 1/87–88.

Hırz-ı Yemânî: Hem Arapça hem Farsça şerhleri olan meşhur uzun bir dua, son derece mübarek bir duadır, özellikle düşmanların kahrolması için okunsa çok tesirlidir. 1/263.

Hışmet: (bk. Haşmet)

Hicâb: Sözlükte perde, terim olarak ise utanmak anlamındadır. 1/62.

Hidmet: Dua, selam ve övgü anlamındadır. 1/31.

Ey sabâ ger be-civânân-ı cemen bâz-resî

Hidmet-i mâ bi-resân serv u gül u reyhân-râ

Tercüme: Ey saba, eğer taze çimenlere ulaşırsan servi, gül ve reyhana bizim selamımızı ulaştır.

Hikâyet-i dîvâne: Farsça Makamat sahibi olan Hamîdü'ddîn Belhî Enverî'ye divane Hüseyin isimli bir meczupla bir desti iyi bir pekmez gönderir ve bunu götür diye eline bir mektup verir. Meczup lakayt bir şekilde giderken destiyi bir taşla dokundurur ve kırar. Enverî'ye destinin boğazıyla kulpunu mektupla birlikte teslim eder. Enverî mektubu okuyunca meczuptan pekmezi sorar, o da destinin kulpunu ona verir, ya pekmez ne oldu deyince bir küçük taş elimden aldı diye cevap verir. Ya bu taşı niye getirdin diye sorunca haberimi doğrulatmak için getirdim, der.

Nasîhat-men-i dîvâne der-tarîkat-i aşk
Hemân hikâyet-i dîvâne vü seng u sebû'st

Tercüme: Aşk yolunda ben divaneye nasihat etmek divane Hüseyin'le taş ve desti hikâyesi gibidir. Bana yapılan nasihat tıpkı o deliye verilen öğüt gibidir, çünkü her ikisi de öğüt tutmazlar. 1/278.

Hil'at: Fars ıstılahında hil'at ve teşrif aynı anlamda kullanılır. 1/86.

Her çi hest ez-kâmet-i nâ-sâz-ı bî-endâm-ı mâst
V'er ne teşrîf-i tu ber-bâlâ-yı kes kütâh nîst

Molla Lârî bu beyit hakkında şunları söylemiştir: Bir gün Kuvamuddin Hasan Hafız'a bir hil'at giydirir, fakat kısa gelir. Meğer Hafız'ın boyu epeyce uzunmuş. Kıvamuddin latife tarzında "Teşrîf-i mâ kutâhî kerd" söyleyince Hafız bu beyti irticalen söyler.

Tercüme: Kusur varsa bizim endamsız ve uygunsuz boyumuzdadır, yoksa senin hil'atin kimsenin boyuna kısa gelmez, yani senin başışın herkes için tamdır, kusur ve eksiklik hediye verilen kişidedir. 3/187.

Hîle-i Hindû: Hintli hilesi. Hindû Hinde mensup demektir, hem vâv hem yâ ile kullanılır; hindû ve hindî şeklinde. Hintliler hain, korkak, misafir öldürücü ve hilebaz olurlar. Bundan dolayı hîle-i Hindu zikredilmiştir.

Zülf-i dil-düzdeş sabâ-râ bend ber-gerden nihâd
Bâ-hevâ-hâh-ı reh-rev hîle-i hindû bi-bîn

Tercüme: Cananın gönül çalan zülfü sabanın boynuna zincir vurdu. Yolcu âşığa Hindunun yaptığı hileye bak. 3/137.

Himâ: Korumak anlamında. Sevgilinin menzili ağıyardan korunmuş olduğu için Araplar ondan hima ile tabir ederler. 2/407.

Hindû: Hind ülkesinde doğan kişiler için kullanılır. Hint ülkesine yerleşmiş fakat aslen orali olmayanlara Hindî derler. Ayrıca demir, kılıc ve diğer Hint mamulu eşyalar için hindî derler, hindû demezler. 1/35.

Hod-furûşî: Kendini satmak demektir, gurur anlamında kullanılır. 1/176.

Hod-fürûş: Kendini satan. 1/87.

Ber-der-i mey-hâne reften kâr-ı yek-rengân bûd
Hod-fürûşân-râ bi-gûy mey-fürûşân-râ râh nîst

Tercüme: Meyhane kapısına varmak tek renkli, yani riyasız âşıkların işidir. Riyakâr hodfuruşlara de ki, meyhaneciler mahallesine sizin için yol yok, yani kapalıdır.

Hod-kâm: Kendi muratlı (bencil) anlamında, hod-rây, hod-pesend gibi kötü bir sıfat olarak kabul edilir. 3/290.

Hod-kâmî: Hod kendi, kâm ise murat demek. Hod-kâmî kendi gönlü muradı demektir. 1/9.

Hod-rû: Kendi biten, yani kimsenin terbiyesiyle olmayan. 1/74.

Hokka-i nûş: Nuş bal ve tatlı anlamındadır. Hokka-i nuş bal hokkası demektir, maksat ağızdır. 2/373–374.

Hoş-bâş: İyi halle geçinen, gam ve sıkıntısı olmayan. 1/147; 2/365.

Huceste: Kutlu ve mübarek. 1/260.

Hudâ-dâd 2/141 Kazanmayla olmayan, doğuştan olan şeyler hakkında kullanılır.

Gevher-i pâk-i tu ez-midhat-i mâ müstağnî'st
Fikr-i meşşata çi bâ-husn-i Hudâ-dâd koned

Tercüme: Senin temiz cevherinin bizim övgümüze ihtiyacı yok. Güzelliği Allah vergisi olan kimseye meşşata düşüncesi neye yarar.

Hudây: Eskilerin şiirlerinde efendi manasında kullanılırdı. 1/44.

Hudâ-yı hâl-gerdân: Halleri döndüren, yani bazan lütfunu bazan kahrını gösteren Allah. 2/295.

Humâm: Boynu mutavvak yani huliyyeli olan her kuşa humam derler, fahte, kumru, tahta güvercini ve başkaları gibi. Cins isimdir, tekili humamedir. 3/214.

Hum-ı ser-girifte: Taze sıra kaynayıp dışarı dökülmemesi için ağzı kerpiçle ve balçıkla sıvanmış küp. 3/360.

Hum-şiken: Küp kırıcı. Fars diyarında iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama işini muhtesibler yapardı, bizde bu hizmeti subaşlar işler. Küp kıran muhtesib anlamında kullanılmıştır. 3/361.

Hûn-pâlâ: Kan süzücü; Ağlamaktan kinayedir. 2/40.

Hunuk: Mübarek; Soğuk. 3/182.

Hûr: Huri. Arapça ahverin ve havranın çoğuludur. İranlılar tekil anlamında kullanır ve kendi üslublarına göre elif ve nunla (ân) ekiyle çoğul yaparlar. Nitekim Gülistanda şöyle geçer:

Hûrân-ı Behiştî-râ duzah buved A^crâf

Ez-dûzahiyân purs ki A^crâf Behişt'est

Tercüme: Cenneteki huriler için Araf cehennem gibidir. Bir de cehennemdekilerden sor, onlara göre Araf cennetin ta kendisi. 1/389–390.

Hurâfat: Gecelerde söylenen kıssa ve hikâye. 3/315.

Hurâfe: Azra kabilesinden bir şahsın adı. Kendisi cinlerin etkisi altına girerdi. O etki altında gördüğü şeyleri etrafa haber verirdi. Araplar da bunu yalanlayıp Hurafe'nin sözü derler ve değer vermezlerdi. Daha sonraları Araplar teşbih yoluyla geceleri söylenen efsanelere hurafat demişlerdir. 3/9. (bk. Bâzâr-ı Hurâfât)

Hurde-gîr: Halkın ötesine berisine karışan ve onlara ta'n eden kimseler için kullanılır.

Bi-rev ey zâhid u ber-durd-keşân hurde me-gîr
Ki ne-dâdend cuz îñ tuhfe be-mâ rûz-ı elest

Tercüme: Yürü ey zahit, içki içenlere ta'n etme, çünkü ezel günü bize bundan başka hediye vermediler. 1/124.

Hûrî: Bu ismin bu şekilde kullanılması İranlıların tasarruflarındandır. 1/195–196.

Hûrşîd: Güneş. Tek başına hûr da şîd de güneş anlamına gelir. 1/119.

– Teşbih yoluyla şarap ile dolu olan kadeh kastedilmiştir.

Mâh-ı Şa[°]bân kadeh ez-dest me-nih kîñ hûrşîd
Ez-nazar ta şeb-i îd-i Ramazan hâhed şod

Tercüme: Şaban ayı kadehi elden bırakma, çünkü kadeh güneşi Ramazan bayramı gecesine kadar nazardan gidecek, yani bayram gelinceye kadar ele alınmayacaktır. O halde fırsatı ganimet bilip Şaban ayı o kadar kadeh içmek gerek ki bayrama kadar kifayet etsin. 2/140.

Hûrşîd-i encüm-sûz: Yıldız yakıcı güneş. Güneş doğunca onun ışıkları yıldızları göze göstermez, yani binlerce yıldız ortadan kaldırır. Aşağıdaki beyitte Şah Şucâ' yıldız yakan yani yıldızları ortadan kaldıran güneşe benzetilmiştir. Şah Şucâ'ın yiğitliği o kadar büyüktür ki bin atlıya vursa hepsini fenaya ve yokluğa gönderir.

Zi-şimşîr-i zer-efşâneş zafer ân rûz bi-drahşîd
Ki çun hûrşîd-i encum-sûz tenhâ ber-hezârân zed

Tercüme: Şah Şucâ'ın altın saçan kılıcından zafer o gün göründü ki yıldız yakan güneş gibi tek başına bin atlıyı vurdu. 2/267–268.

Hûrşîd-i şîr-gîr: Aslan yakalayan güneş.

Âñ şâh-ı tund-hamle ki hûrşîd-i şîr-gîr
Pîşeş be-rûz-ı ma[°]reke kemter gâzâle bûd

Tercüme: O keskin hamleli şah ki arslan tutucu güneş yani arslanı tasarrufına alan güneş onun önünde en zayıf bir geyik yavrusu gibidir. Esed (aslan) burcu güneşe mahsus olduğu için hürşîd-i şîr-gîr (aslan yakalayan güneş) söylemiştir. 2/133

Hurşîd-nümâ: Güneş görücü veya güneş görünüşlü. Mâh-ı hurşîd-numâdan maksat güzel yüzdür. 2–21.

Hûş-yâr: Akli yar olan demektir. Daha çok ayık anlamında kullanılır. 1/120.

Huttâf ve Hümâ Kıssası: Hızlı uçan kırlangıç kuşuyla Hüma kuşunun hikâyesi.

°Adû ki mantık-ı Hâfız tama° koned der-şi°r

Hemân hadîs-i humây u tarîk-ı huttâfest

Tercüme: Şiirde Hafız'ı taklit eden, yani benim şiirim de lafızda, edada, zariflik ve naziklikte Hafız'ın şiiri gibidir diyen düşmanın durumu kırlangıç ve Hüma kuşu kıssasında anlatılan durum gibidir. Yani kırlangıç hümaya der ki sen yüksekte uçarsan ben de hızlı uçarım, senin bir günde katettiğin menzili ben bir saatte katederim. Hafız der ki, şiiri kalitesiz düşman hızlı söyler, çok söyler ama söyledikleri hep saçmadır, kimse ne okur, ne yazar. 1/142.

Huzûr: Huzur gaib olmanın zıddıdır, seferin karşıt anlamı olarak da kullanılır, istirahat anlamında da kullanılır. 1/10.

Hüdhüd: Alaca ibik didikleri kuşdur ki Hazret-i Süleyman'ın peyklerindedir. 1/220.

Hükm-i pâdişâh-engiz: Padişah koparıcı, yani padişahı saltanatı alan hüküm demektir. 2/334.

Hümâ: Kıpçak çölü ve Hindistan tarafında olan bir mübarek kuş. Görüldüğü zaman onu görenler gölgesi altına girmek için koşuşurlar, çünkü gölgesi kimin üzerine düşse ya padişah veya yüce devletli biri olur. 2/227.

– Kıpçak çölü, Hindistan, Hıta ve Hoten'de olan bir mübarek kuş. Gölgesi kimin üzerine düşse ya padişah veya yüce devletli biri olur. Canlısı ele geçmez, sahralarda lâşesini bulurlar. Saf beyaz değil şeker renginde olur. Meselâ saksâğan şeker renginde olsa hümay olurdu. Ayakları yoktur. Şam'da Acem tüccarlarından birinde görmüştüm. 1/141–142.

Hümâyun: Mübarek ve kutlu; Hüma kuşu.

Devlet ez-murğ-i humâyun taleb u sâye-i û
Zân ki bâ-zağ u zağan şehper-i devlet ne-bûd

Tercüme: Kavuşma devleti istersen bir hümayundan, yani temiz soylu, âlicenap birinden iste, çünkü karga ve çaylakta devlet şehperi olmaz, yani soysuz ve rezil kargadan vefa gelmez. 2/146.

Hüner-perver: Hüner besleyici, yani hüner sahibi. 3/275

Hüsn: Güzellik; Yüz. 2/73.

Hüsn-i Hudâ-dâd: Süsleme ile olmayan, doğuştan Allah vergisi olan güzellik. 2/178.

Hüsn-i rûz-efzûn: Günden güne artan güzellik.

Men ezân husn-i rûz-efzûn ki Yûsuf dâşt dânistem
Ki ʿışk ez-perde-i ʿismet birûn âred Zelîhâ-râ

Tercüme: Ben Yusuf'un günden güne artan güzelliğinden anladım ki aşk Zeliha'yı iffet ve masumluk perdesinden çıkaracaktır. 1/37; 3/26.

Hüsrev-i hâver: Doğu padişahı; Güneş hakkında kullanılır. 3/70.

Hüsrev-i mâlik-rikâb: Boyunlara sahip olan padişah. Rikâb rakabe kelimesinin çoğuludur, boyunlar demektir, boyunlara malik olmak cüzü zikredip küllü kastetme yoluyla sahiplerine malik olmak anlamındadır. 3/228.

ʿİkd: Kadınların boyunlarına taktıkları gerdanlık. 1/38.

ʿİrâk: Acem Irak'ı olan Isfahan. Farstan kasıt Şiraz'dır. 1/162.

ʿİrâk u Fars giriftî be-şîr-i hoş Hâfız
Bi-y-â ki nevbet-i Bağdâd u vakt-i Tebrîzest

Tercüme: Ey Hafız, Irak ve Fars'ı güzel şiirinle teshir ettin, gel, şimdi Bağdad ve Tebriz'i fetih zamanıdır.

– Musiki ilminde dört usulun ikincisi. 1/310.

– Sözlük anlamı çukurdur. Hatta halk Bağdat çukuru diye söyler. 3/293.

Irâk u Hicâz: Aşağıdaki beyitte îham yoluyla zikredilmiştir. Iraktan kasıt Acem Irakıdır ki Isfahan ve civarıdır. Hicaztan kasıt Mekke ve civarıdır. Musiki makamında Irak dört usulün ikincisidir, Hicaz maye ve buselik avazıdır. 2/322.

Itr-gerdân: Güzel koku gezdirici anlamındadır. 2/430.

Itr-sây: Itr ezici anlamında. Çünkü misk anber ve lahlaha gibi bazı ıtrı ezince daha ziyade koku verdiği için bunların sonuna ezen anlamına gelen “-sâ” hâl kökü getirilerek kullanılır. 3/150.

– Ziyade koku vermektan kinayedir. Çünkü misk, anber, lahlaha ve diğer kokular ezilince daha ziyade koku verirler. 3/237.

İbrâm: Sözlük anlamı bir şeyi sağlam yapmak. Teklif anlamında da kullanılır. 1/90.

İçki zamanı: Haririnin Makamatının yirmidördüncü makamesinde söylenildiği gibi bahar mevsiminde, bulutların yüksekte ve beyaz renkli olduğu ve yağmur ihtimalinin olmadığı bulutlu bir günde içki içmek muteber kabul edilir. Hafız'ın beyitte “sâye-i ebr-i bahâr” diye söylemesi bu manayı hissettiriyor, leb-i cûy denilmesi de ayrıca bu anlamı kuvvetlendiriyor.

Sâkiyâ sâye-i ebrest u bahar u leb-i cûy
Men ne-gûyem çi kon er ehl-i dilî hod tu bi-gûy

Tercüme: Ey saki, bulut gölgesi var, üstelik bahar günü ve ırmak kenarındayız. Ben sana ne yapacağını söylemem, şayet gönül ehli isen ne yapacağını kendin söyle. Yani bade içmenin zamanı olduğunu sen söyle artık. 3/301.

İdarecilerle sohbet: Kalbi karartır ve kalp katılığına sebep olur, bundan dolayı en uzun gecenin karanlığına benzetilmiştir.

Sohbet-i hukkâm zulmet-i şeb-i yeldâst
Nûr zi-hûrşîd hâh bû ki ber-âyed

Tercüme: Hâkimlerin sohbeti şeb-i yelda karanlığıdır, yani bunlarla sohbet etmek kalbi karartır, çünkü sözlerinde sitem ve zulmet eksik olmaz. O halde ışığı güneşten iste, umulur ki hâsıl olur. Sevinç ve safanın ışığını güneş gibi canandan iste, umulur ki doğar. Yani avam özellikli rakiplerle arkadaşlık eyleme, çünkü kalbi

katılaştırır, belki güneş gibi nuranî olan cananla sohbet eyle ki kalbin nurla dolsun.
2/8–9.

İki âlemin sırrını hatt-ı sâkîden okumak:

Her an ki râz-ı dû  âlem zi-hatt-ı sâkî hâned
Rumûz-ı câm-ı Cem ez-nakş-ı hâk-i reh dânist

Tercüme: İki âlemin sırrını sakinin yüzündeki hattan okuyan kimse Cem'in kadehinin esrarını yollarda oluşan nakış ve izlerden anlar, yani yollardaki nakışlar ne kadar itibarsız ve değersiz ise Cem'in kadehinin sırları da onun katında değersizdir. Yani iki âlemin sırrını bilen Cem'in kadehine değer vermez.

Beyyitte geçen hatt-ı sakiden maksat sakinin yanağında veya yüzünde olan hattır. Kur'ân'in hulasası olan Fatiha suresini tevil ehli insanın yüzünden istihrac eder. Fatiha iki âlemin sırrını içerir, çünkü Fatiha'nın mufassal şekli olan Kur'ân iki âlemin sırlarını kendisinde toplamıştır. O halde hatt-ı sakiden maksat yüzündeki hatt olduğu için ve vech (yüz) Fatihayı gösterdiğinden oradan bu sureyi okuyan elbette iki âlemin sırlarından haberdar olur. 1/179

İki harf: Bir sözün lafzı az, anlamı çok olursa lafzı az olduğundan dolayı ondan iki harf diye tabir edilir. 1/28. (bk. Bir veya iki harf)

İlim ve takvâya güvenmek: Bir perde ve kâfirlik olarak kabul edilir.

Tekye ber-takva vu dâniş der-tarîkat kâfirîst
Râh-rev ger sad huner dâred tevekkül bayedeş

Tercüme: Aşk yolunda ilim ve takvaya güvenmek kâfirliktir. Aşk yolcusunun yüz hüneri olsa da ona gereken şey tevekkül etmektir. Yani canana kavuşma hususunda yalvarma ve yakarma gerekir, ilim ve takvaya güvenme bir perdedir. 2/350.

İllet-i gâyi: Bir şeyin gayesi anlamında kullanılan bir terim. Sûdî bu terimi ve bununla beraber kullanılan diğer terimleri açıklamak için şu örneği söyler: Padişahların oturduğu tahtın illet-i maddisi tahta ve ağaçlar, illet-i fâ'ilîsi neccar yani dülger, illet-i sûrîsi tahtın tamam olduktan sonra olan şekli, illet-i gâyişi padişahların üzerinde oturmasıdır. 3/396.

İlm-i mûsîkî: Bununla ilgili terimlerin toplu olarak geçtiği beytin şerhinde Sûdî şunları söyler:

În mutrib ez-kucâ'st ki sâz-ı 'Irâk sâht
V'âheng bâz-geşt zi-râh-ı Hicâz kerd

Tercüme: Bu üstad ve mahir mutrib hangi yerdendir ki Irak nağmesine düzen verdi ve bazgeşt ahengini Hicaz nağmesinden eyledi. Yani Hicaz Irakın fer'i olduğunu bildi ve ona bazgeşt eyledi ve başka nağmeye intikal etti.

Burada mutrib saz karinesiyle sazende demektir. Irak ilm-i nağmeden dört usulün ikinci aslıdır. Aheng de iki manadadır; Biri kastetmek, diğeri ise saz çalıp şarkı söyleyenlerin nağme ve ahengi anlamındadır. Bâz-geşt de iki anlamdadır; Biri dönmek, diğeri bir nağmeden diğeri nağmeye geçmek anlamındadır. Şu beyit Bâz-geştin bu anlamını gösterir:

Beyit:

Sûy-ı Hicâz kon âheng-i bâz-geştî kon
Ki gûşhâ-yı 'Acem-i Âzerî makâm-ı tu nîst

Tercüme: Hicaza doğru yönel ve tekrar dön veya başka nağmeye geç, çünkü Azerî Acemlerin kulağı senin makamın değildir.

Baz-geştin bu anlamda olmasına beyitte geçen “zi-râh-ı Hicâz” ifadesi karînedir. Ve Hicâz da îhâm yoluyla kullanılmıştır. Hem bir beldenin ismidir, hem de Irak'ın şubeleri (fer') olan Mâye ve Bûselik nağmesinden çıkan bir âvâzenin ismidir. Usûl-i Erba'a dedikleri dört asıl şunlardır: Rast, Irak, Zîr-efkend, Isfahan. Rast iki şubeye ayrılır. Bunlar Zengûle ve Uşak'tır. Irak da iki şubeye ayrılır; Mâye ve Bûselik. Zîr-efkend de iki kısma ayrılır; Büzürg ve Rehâvî. Isfahan ise Hüseyinî ve Nevâ olarak ikiye ayrılır. Bûselik âvâzesi Hicaz'dır. Âvâze birkaç nağmeden ortaya çıkar. Yani iki şubeden (fer') bir âvâze doğar. Nitekim Hicaz âvâzesi Mâye ve Bûselik'ten ortaya çıkmıştır. 1/310-311; 127a-127b.¹²²

¹²² Matbu metindeki kopukluklar kısmen Yazma nüshayla, kısmen Kantemiroğlu'nun Kitâbu 'İlmî'l-Musikî 'alâ Vech'il-Hurufât isimli kitabına bakılarak düzeltilmiştir.

İlm-i nazar: Kıyafet ilmi.

Ez-bütân ân taleb er husn-şinâsî ey dil
Kî'n kesî goft ki der "ilm-i nazar bînâ bûd

Tercüme: Ey gönül, eğer güzellikten anlarsan sevgililerden ân iste. Çünkü kıyafet ilminde mahir birisi bunu söyledi. Yani mahubdan kasıt ândır, endam değildir. Nitekim Necâtî bu hususta şöyle söyler:

Dilberde murâd ân olur endâm degildir.
Keyfiyyet olur meyde garaz câm degildir. 2/42.

– Cedel ilmi diye adlandırılan ve tartışmalı konulardan bahseden ilim. Aynı zamanda basiret anlamında kullanılması da mümkündür. 3/385.

İmâret: İmar etmek. Tamir kelimesinin imar etmek anlamında kullanılması galattır, çünkü tamir çok ömür vermek anlamındadır, ömür vermek Allah'a aittir, başkaları için kullanılamaz. 1/170; 2/23.

İnâyet: Aslında zahmet ve müptela olmak demektir, fakat nazar ve iltifat anlamında kullanılır. 2/83.

İnfi'âl: Utanma. 2/352.

İnsâf-ı sitem: Zalimden ettiği zulmün hayfını almak. 1/50.

İnsân: Hem insan, hem gözbebeği anlamındadır. Farslılar merdüm kelimesine bu iki anlamı verdikleri gibi Araplar da insan kelimesini aynı şekilde iki anlamda kullanırlar. 1/354

İntisâf: Zalimin yaptığı zulmün cezasını vermek. 3/34.

İntizâr: Bakmak; Halk bu kelimeyi katlanmak anlamında kullanır. 1/89.

İrem: Cennet bahçelerinin birisinin ismi. 1/156.

İsm-i a'zam: Arapça Allah lafzı ve her dilde Allah'ın zatının ismi.

İsm-i a'zam bi-koned kâr-ı hod ey dil hoş bâş
Ki be-telbîs u hiyel dîv Süleymân ne-şevêd

Tercüme: Ey gönül! Sen rahat ve huzurlu ol, İsm-i azam kendi işini işler. Çünkü hile ve entrika ile div Süleyman olamaz. Çünkü Süleyman'ın mührünü div hile ile olsa da Süleyman'ın yaptığı işi yapamaz, çünkü onda İsm-i azam bulunmamaktadır. 2/89.

İşve: Hem işve hem aşve şeklinde okunabilir. Lamiî Çelebi manzumesinde işve gönül aldatmak, cilve salınmaktır diye söyler. Farslılar işveyi daha çok naz ve şive anlamında kullanır. 1/156; 1/191.

İyâr: Bir şeyin ağırlığını, sağlam veya bozuk olduğunu bilmeye ve altın ve gümüşü mihenge vurmaya denir, dolayısıyla inceleme ve araştırma anlamında kullanılır. 2/128.

– Bir şeyin ağır veya hafif oluşunu bilmek. Türkçe dara diye tabir edilir. 1/88.

İzâr: Sözlükte sakal biten yer, şairler daha çok yanak anlamında kullanır. 1/44.

– Bazılarına göre bu kelime sakal ile kulak arası anlamında kullanılır. 3/163.

Kabâ: Ön tarafı açık olan kaftan.

Hâfız sürûd-ı meclîs-i mâ zikr-i hayr-i tu'st

Ta°cîl kon ki esb u kabâ mî-firistemet

Tercüme: Ey Hafız, meclisimizin şarkısı seni hayırla anmaktır, çabuk ol, sana at ve kaftan gönderiyorum.

Bu beyitte kabâ yağmurluk anlamında kullanılmış olabilir. Çünkü ekâbir değerli bir kimseyi meclisine çağırsa atla birlikte, özellikle yağmurlu günlerde bir yağmurluk gönderir. 1/223.

Kabâ yırtmak: Kaba kerd (kaba yapmak) Fars ıstılahında yırtmak anlamındadır. Çünkü kabâ ferace gibi önü açık kaftana denir. Gömleğin veya önü kapalı (düğmesiz) gömleğin ta aşağıya kadar önünün yırtırsalar ferace şeklini alır. Bu sebepten pirâhen ve câmeye kabâ derler. Daha sonra bu ifade yırtmak anlamında kullanılmıştır. Burada câme-i can kabâ kerd (can elbisesini yırtmak) denilmesinden maksat ölmektir.

Serv-i bâlâ-yı men ân lahza ki âyed be-sema[°]
Çi mahal câme-i cân-râ ki kabâ ne-tvân-kerd

Tercüme: Servi boylum sema'a başladığı zaman can elbisesinin ne değeri var ki yırtılmasın. Yani onun semaini görenin canını vermesi gerekir. 1/328.

– Kaba kerden Fars ıstılahında yırtmak anlamındadır.

Pirâhenî ki âyed ez-u bûy-ı Yûsufem
Tersem birâderân-ı ğayûreş kabâ konend

Tercüme: Bir gömlek ki ondan bana Yusufun kokusu gelir, korkarım ki kıskanç kardeşleri onu yırtarlar. 1/351.

Kabâle: Kadıllardan çıkan temessük, hüccet ve sicil gibi şeyler. 2/273.

Kabâyı döndürmek: Elbise ve külahı levendane bir edayla giymek.

Yağmâ-yı °akl u dîn-râ bîrûn hırâm ser-mest
Ber-ser külâh bi-şken der ber-kabâ bi-gerdân

“Der ber-kabâ bi-gerdân” kabanı döndür demektir. Acem ve Tatar levendleri feracesinin bir düğmesini ilikler ve yenlerini giymeyip bir mikdar feracesini önüne getirir ve sağ eli ferâcenin dışında kalır. “Kabâ bi-gerdân” demek, “bu şekilde kabanı giy” demektir. Yani külah ve kabanı levendane giy, manasındadır.

Tercüme: Âşıkların akli ve dinini yağmalamak için dışarda sarhoşça salın, külahını kıvr ve feraceni levendane döndür, yani giy. 3/148.

Kabes: Yanan odun parçasında olan ateş şulesine denir. 3/344.

Kabul-ğazâl: Şeker peynir. 3/397

Kadeh-sâz: Kadeh düzücü anlamındadır. Nergisle beraber kullanılırsa nergisin açılıp kadeh şeklini alması anlamı kastedilir.

Çun ğonca-i gül kırâbe-perdâz şevd
Nergis be-hevâ-yı mey kadeh-sâz şevd

Beyitte geçen kırâbe-perdâz bileşik sıfattır, kırabe boşaltıcı anlamında, yani gülün gonca şeklinden çıkıp açılmış gül şekline girmesi. Kırabe kabakulak dedikleri

büyük destidir, sürahiye de derler. Kadeh-sâz bileşik sıfattır, kadeh düzücü anlamında, yani nergisin açılıp kadeh şeklini alması demektir.

Tercüme: Gül goncası kırabe-perdaz yani açılmış gül olunca nergis de şarap arzusuyla kadeh düzücü olur, yani açılıp kadeh şeklini alır. 3/406.

Kadem: Sözlükte ayak tabanı. İranlılar ayak anlamında kullanır. Bazen bir işte ileri olmak anlamında kullanılır.

Ne her dıraht tahammul koned cefâ-yı hazân
Gülâm-ı himmet-i servem ki in kadem dâred

Tercüme: Her ağaç sonbaharın cefasına tahammül edemez, servinin himmetine kul olayım ki onun bu hususta ayağı var, yani iyi bir adı var.

Kademin sözlük anlamı ayak tabanıdır. Bazan zikr-i cüz irade-i kül kabilinden adım anlamında kullanılmıştır. Bazan iyi bir işte ileri olmak anlamına gelir, meselâ kadem-i sıdk derler, yani bu işte güzel eserleri var demektir. Nitekim güç anlamında yed-i tula (uzun el) kullanılır. Farslılar kadem kelimesinin başına olumsuzluk edatı getirerek bu kelimeyi riyakâr ve yalancı anlamında kullanır. Mevlânâ Câmî, Subhatü'l-Ebrârda Naat-ı Resûlde şöyle söyler:

Minber ez-bî-kademân hâlî sâz

Tercüme: Minberi riyakâr ve yalancılardan boşalt.

– Bî-kadem bazan da devletsiz ve saadetsiz anlamında kullanılır. 1/384

Kâf: Aslında herhangi bir dağ anlamındadır. Daha sonra dünyayı ihata eden dağın özel bir adı olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte bu anlamdadır.

Bi-bur zi-halk u zi-^eAnkâ kıyâs-ı kâr bi-gîr
Ki sıyt-ı kûşe-nişînân zi-Kâf tâ Kâfest

Tercüme: İnsanlardan irtibatını kes ve maslahatı Anka'dan öğren. Bak gör ki bir köşede oturanların şöhreti Kaftan Kafa kadar uzamıştır, yani şöhreti bütün âlemi kaplamıştır. 1/137.

Kâfer: İranlılar “fe” harfini üstün okur. Nitekim Hatim ve arız kelimelerini de Hatem ve arez şeklinde telaffuz ederler. Aşağıdaki beyitte kâfir örtmek anlamındaki

kefr kökünden türemiş bir kelimedir. İnkâr etmek bunun gerektirdiği bir anlamdır, küfr kökünden değildir.

°Ârifî-râ ki çunîn bâde-i şeb-gîr dehend
Kâfer-i °aşk buved ger ne-buved bâde-perest

Tercüme: Cananın getirdiği gece şarabı kendisine verildiğinde bir arif şayet onu içmezse aşkı inkâr etmiş olur, yani âşık olamaz. 1/124.

Kâfile: Sözlükte seferden dönme anlamına gelen kufûl masdarından gelir, aslında taife-i kâfile şeklinde tamlama olarak kullanılması gerekir. Fakat bu tamlama çokça kullanılmasından ötürü kısaltılmış ve taife kelimesi terkedilerek sadece kâfile kelimesi kullanılmıştır. Terim olarak sefere gitsin veya gitmesin, asker olması şartıyla misafir topluluğu anlamında kullanılır. 1/221.

Kâfer-dil: Merhametsiz ve şefkatsiz. 3/167.

Kâfer-i 'aşk: Aşkını gizleyen.

Hâfız eger secde-i tu kerd me-kon °ayb
Kâfer-i °ışk ey sanem günâh ne-dâred

Kâfer-i °ışk ibaresini çokça kullanırlar. Bu beyitteki kâfir kelimesi bir şeyi örtmek ve gizlemek anlamındaki küfr kökünden gelir, gizleyen anlamındadır. Ekinciye kâfir denilmesi tohumu toprakla örtüp gizlediği içindir. Aşk kâfiri sevgilisine olan aşkını ve sevgisini gizleyen anlamındadır. Onun için günahı olmaz demiştir. Çünkü “Aşkını gizleyip ölen şehittir” anlamındaki hadis meşhurdur.

Tercüme: Ey canan! Şayet Hafız sana secde ettiyse onu ayıplama, çünkü aşkını gizleyenin günahı olmaz, çünkü aşkını gizleyip ölen şehit olur. 2/38–39.

Kâfiye-senc: Kafiye tartıcı, yani kafiyeli nağmeler eden. 3/254.

Kâğedîn câme: Şikâyetçilerin giydiği kâğıttan kaftan. Kızılbaşlardan önce Fars ülkesinde şöyle bir kural uygulanırdı: Bir kimse herhangi birisini şikâyet etmek isterse kâğıttan bir kaftan yapıp giyer ve memleketin hâkiminin karşısında bu kaftanı yakardı. Rum ülkesinde ise şikâyetçi başında hasır yakar. 1/332.

Kâhel: İranlılar bu kelimeyi bir işte çabuk olmayan, gevşek adam anlamında kullanır. Kâhel-rev bileşik sıfatır, tenbelce yürüyen anlamında. 3/280. (bk. Bâd-ı sabâ)

Kâkül-i Türkâne: Türklerin kâkülü gibi büklüm büklüm olan kâkül. 3/208.

Kalb: Padişah ve komutanların bulunduğu yer, yani ordunun merkezi. 3/137.

Kalbgâh: Askerlerin savaş meydanında bulunduğu yerin merkezi. Padişahlar ve serdarlar bu merkezde bulunurlar. 3/376.

Kalb-i siyâh: İki anlamda kullanılır; Biri, kalp yani geçersiz sahte altın ve akçe. İkincisi, mürşidin bakışı ile cilalanmayan siyah kalp. 1/106.

Kallâb: Kalpazan. 1/139.

Kallâş: Meyhane ehli. 2/245.

– Müflis, laubali ve pervasız gezen kimse. 3/371.

Kâm: Murat; Dimağ. 1/112.

Kâm-rân: Murat sürücü, yani muradına kavuşmuş. 1/194.

Kâm-revâ: Murada layık ve muradı hâsıl olan. 2/150.

Kand-âmîhte bâ-gül: Rumda gül-bâ-şeker denilen gülbeşeker tatlısı. 1/371.

Kand-perest: Şekere tapan; Sinek anlamında kullanılır. 2/227.

Kâr u bâr: Bu bileşik kelime iş güç anlamında kullanılır. 1/164.

Kâr-ger: Müessir ve etkili olan. 2/63.

Kâr-hâne: Sözlük anlamı iş evi. Daha sonra dülger, terzi ve diğer sanat erbabının çalıştığı belirli yerler için kullanılmıştır. 1/73.

Kâristân: Kârhane gibi çok iş işlenen yere derler. Nigaristan ve nigarhane de çokça nakış yapılan yere denir. 1/274.

Kâr-sâz: İş düzücü yani maslahat bitirici. 3/119.

Kâr-üftâde: Başına iş düşmüş tecrübeli kişi. 1/184.

Kasaret: Bez çırpıcıların bezi tokmakla çırpması; dolayısıyla yıkayıp temizlemek anlamında kullanılır. 1/302.

Kasb: Bir türülü ince ketenden yapılan elbise. Kasb şerbden başkadır. 3/189. (bk. Şerb)

Kâse-gerdân: Kâse döndüren. Bu bileşik sıfat şarap içen anlamında kullanılır. 2/330.

Kâse-i erğuvân: Kırmızı lâle. 2/275.

Kâse-i nesrîn: Ak lale. 2/275.

Kâsîd: Haber, selam ve mektup ileten peyk. 2/141.

Kasr-ı zerd 3/455 Şah Şucâ'ın Behişt adlı bahçesinde sarıyla örtülü bir köşk.

Katre-i siyâhî: Siyah mürekkep damlası. Siyahîden kasıt kara mürekkeptir, çünkü onlar kara mürekkebe siyahî derler. 3/231.

Kavl: Terennümsüz nağme, bunu söyleyene kavval denir. 1/368.

Kayser: Rum pâdişâhlarının genel adı. 3/315.

Kazâ: Hüküm, sanat ve kudret manasında kullanılır. 1/28.

– Allah'ın hükmü. 2/167.

Keffül-hadîb: Bir yıldız adı. Burcunun derecelerinden birisine geldiği vakitte yapılan dualar latife de olsa Allah'ın emriyle kabul edilir. 2/86.

Keh-keşân: Türkçede saman uğrısı ve hacıaryolu diye adlandırılan ve dikkatli bakmakla görülebilen gökteki yıldızlar topluluğundan biri. 2/281.

Kem: Eksik. İranlılar bazan kem ve kemter sözlerini bütünüyle terk etmek anlamında kullanırlar. Meselâ kem gû ve kem cû hiç söyleme ve hiç isteme anlamında kullanılır. 1/37

Kemân: Kemânın iki taraftaki uçlarına gûş denir. Bazan yayın başları atılır, doğrulması için bir miktar buruverirler. Bazı kaşların ucu da saçlara doğru burulmuş olur. Aşağıdaki beyitte kaşlar kemana teşbih edilerek iki ebrunun uçlarına gûş

denilmiştir. Dolayısıyla kulağı çekilmiş anlamındaki gûş-keşîde ile kulağı burulduğundan dolayı söz dinlemeyen kulak kastedilmektedir.

Pîş-i kemân-ı ebrûyeş lâbe hemî-konem velî
Gûş-keşîdeest ez-ân gûş be-men ne-mî-koned

Tercüme: Cânânın kaşının yayı önünde çok yalvarıp yakardım ama ne fayda, çünkü onun kaşının kemanı çekilip burulmuştur, ondan dolayı sözümü tutup dinlemez. 2/98.

Kem-âzarî: Azarda bulunmamak. Kem böyle yerlerde hiç olmamak anlamındadır. Kem-azarî azarsızlık demektir. 1/165–166.

Kemer: Sözlükte kuşak ve bel anlamındadır. Burada padişahlara mahsus murassa kuşak kastedilmektedir. Bu kuşağı eski zamanda Acem sultanları kuşanırdı, ama bu zamanda terkedilmiştir, çünkü insanlar artık zarafet ve inceliğe daha çok önem vermeye başlamıştır. 1/366.

– Sözlükte kuşak demektir, bazan kemer yeri olan bel anlamında kullanılır. 2/84.

Kemer-i Keyhusrev: Keyhüsrev Keykâvus gibi taht ve kemer sahibi büyük bir padişaktır. Kemer-i Keyhusrev dedikleri kuşak dünyanın yarısının haracına değer bir kuşaktı. 3/171.

Kenef: Sığınacak yer. 1/107

Kerdâr: İşi ortaya çıkaran anlamındaki bu bileşik sıfat daha sonra iş anlamında kullanılmıştır. 2/402; 3/56; 3/164.

Kerd-gâr: Sözlük anlamı işçi demektir, daha sonra Fâil-i mutlak olan Tanrı anlamında kullanılmıştır. 3/455–456

Ke's: İçinde şarab olan kadeh. 3/295.

Keş: Neşeli ve güzel anlamındadır. İranlılar bu kelimeyi keş şeklinde telaffuz ederler, Nimetullah da bu görüşü destekler ve kelimenin bir sürü anlamını verir. 1/369.

– Acemlerin bazısı keş, bazısı da geş şeklinde telaffuz eder. Kimisi nazlı, kimisi güzel anlamındadır diye söyler. 2/151.

Keşf: Bu kelime îham yoluyla zikredilir. Zira hem Keşşaf tefsirine haşiyesi olarak yazılan Keşf hem de sözlük anlamı olan açma anlamında kullanılabilir. Ama bağlama edatı (vâv) ile Keşf u Keşşaf şeklinde kullanıldığında Keşşaf tefsirine haşiyeye olarak yazılan özel bir eser adı olarak anlamlandırılır.

Bi-hâh defter-i eş'âr u râh-ı sahrâ gîr
Çi vakt-i medrese vu bahs-i keşf-i Keşşâfest

Tercüme: Mademki bahar vaktidir, bir gazel divanı eline al ve sahra ve bostan yolunu tut, çünkü medrese vakti ve Keşşaf okuma zamanı değildir. 1/137.

Keşîde (göz için): Enîs-i 'Uşşâk'da şöyle geçer: Keşide Tatar gözüdür ki gözün darlığından sanki kapakları birbirine bitişiktir, tıpkı Kûfî yazısındaki keş harfi gibidir, bu kefe kâf-ı musattah derler. Nitekim bazı nazlı dilberler gözünü süze süze bakarlar, sanki gözlerinde bir fütur vardır.

Lafzî fasîh u şîrîn kaddî bülend u çâpük
Rûyî latîf u dil-keş çeşmî hoş-keşîde

Tercüme: O sevgilinin sözü fasih ve şirin, boyu yüksek ve çapük, yüzü latif ve gönül çekici ve gözü güzel süzmedir. 3/189.

Keşî: Kayık, gemi; Aşağıdaki beyitte kadeh anlamında kullanılmıştır.

Bi-y-â vu keşti-i mâ der-şat-ı şarâb endâz
Gırîv u velvele der-cân-ı şeyh u şâb endâz

Tercüme: Gel ve bizim kayık gibi kadehimizi şarap ırmağına at. Bütün yaşlı ve gençlerin gönlüne feryat ve velvele sal. Yani yaşlılar ve gençler görüp gönüllerine hasret ateşi düşün ve feryad u figan eylesin. 2/334.

Keşî-i bâde: Şarap kadehi. 3/271.

Keşî-i mey: Kadeh. 3/192.

Keştî-i Nûh: Nuhun gemisi. Aşağıdaki beyitte perme şeklinde olan kadeh kastedilmiştir. Rum abdallarının yaptığı gibi kimisi onu gümüşten, kimi bakırdan, kimi de ağaçtan yapar.

Hâfız ez-dest me-dih sohbet-i îh keştî-i Nûh
V'er ne tûfân-ı hâvadis bi-bered bünyâdet

Tercüme: Ey Hafız! Bu Nuh'un gemisinin arkadaşlığını, yani kadehle birlikteliği elden bırakma, yani içki içenlerin arkadaşlığını terketme, aksi takdirde hadiseler bir tufan gibi varlığının temelini yıkar. Yani içki sohbetinden ayrılma, yoksa üzüntü ve sıkıntılar ve zamanın belaları varlığının temelini yıkarlar. 1/209.

Kevkebe: Azamet ve haşmet. 1/366.

Kırâbe: Sürahi; Ağzı dar, boğazı kısa ve karnı yassı bardak.

Der °ahd-i pâdişâh-ı hatâ-bahş-ı cürm-pûş
Hâfız kırâbe-keş şod u müftî piyâle-nûş

Tercüme: Günahları örten, hataları bağışlayan padişah zamanında Hafız kırabe ile müftü ise piyale ile şarap içmeye başladı. Maksat Şah Şucâ'nın içki yasağını kaldırmasıyla içki içenlere müdahelenin olmadığını beyan etmektir. 2/356.

Kırâbe-perdâz: Kırabe boşaltıcı, yani sürahi dolusu şarap içen. 3/243.

– Kırabe boşaltıcı. Gülün kırabe-perdâz olması gonca şeklinden çıkıp açılmış gül olmasıdır. Kırabe kabakulak dedikleri büyük destidir, sürahiye de denilir.

Çün gonca-i gül kırâbe-perdâz şeved
Nergis be-hevâ-yı mey kadeh-sâz şeved

Kadeh-sâz bileşik sıfattır, kadeh düzücü anlamında, yani nergisin açılıp kadeh şeklini alması demektir.

Tercüme: Gül goncası kırabe-perdaz yani açılmış gül olunca nergis de şarap arzusuyla kadeh düzücü olur, yani açılıp kadeh şeklini alır. 3/406

Kırân: Ayın Cevza burcunda olması ve sa'd ile birlikte olması. Münecimlere göre gerdek saatinin mübarek olması için ayın Cevza burcunda olması ve sa'd ile kiran eylemesi (birlikte olması) gerekir.

Goftem ki hâce key be-ser-i hacle mî-reved
Goft ân zamân ki Müşteri vü Meh kırân konend

Tercüme: Sevgiliye dedim ki Hâce Kıvamuddin ne zaman gerdeğe varır. Dedi ki Müşteri ve Meh kırân ettikleri zaman. Müşteri demekle vezirden, meh demekle evleneceği kadından kinaye edilmiştir. 1/358.

Kilk: Aslında kamış oka derler, burada kalem manasınadır. Rum diyarında olanlar gilg şeklinde telaffuz ederler.

Hâfız çi turfe şâh-ı nebâtîst kilk-i tu
K'eş meyve dil-pezirter ez-şehd u şeker'est

Tercüme: Ey Hafız! Senin kalemin ne acayip bir bitki dalıdır ki gönül onun meyvesini bal ve şekerden daha güzel kabul eder.

– Bir bitki dalı. Hem şeker kamışı, hem de kaleme istiare edilen bir bitkinin dalı olması mümkündür. 1/105.

Kille: Sözlükte perde anlamındadır, hevdec ve mahfelere örtülen kara alacalı kırmızı kilimler kastedilmektedir. 3/459–460.

Kimyâ: Bakır, demir ve diğer madenleri bazı hileler ile altın gibi göstermek. Bu sebepten dolayı bu fenne hile, bununla uğraşanlara ashab-ı hile derlerdi. Bu ilim Anka gibi adı var kendi yok bir şeydir.

Hengâm-ı teng-destî der-°ayş kûş u mestî
K'în kîmyâ-yı hestî Kârûn koned gedâ-râ

Tercüme: El darlığı zamanında içki içmeye çalış, çünkü bu varlık kimyası yoksulu Karun yapar. Yani sarhoş olan ne kadar da yoksul olsa kendini âlem padişahı sanır.

Kimyâger be-ğussa murde vu renc
Ebleh ender-harâbe yâfte genc

Tercüme: Kimyacı sıkıntı ve zahmet içerisinde ölmüş, aptal ise bir harabede hazine bulmuş. 1/29.

Kimyâ-yı sa'âdet: Mutluluk kimyası, mutluluğu sağlayan ana unsur. Aşağıdaki beyitte kötü kişilerden uzak durmak mutluluğun temeli olarak kabul edilmektedir.

Bi-y-âmuzemet kîmyâ-yı sa'âdet
Zi-hem-sohbet-i bed cudâyî cudâyî

Tercüme: Sana mutluluk kimyasını öğreteyim mi? Kötülerin arkadaşlığından uzak dur, uzak. 3/309.

Kişilik cevherini göstermek: Soy ve sopunu değil meziyetlerini göstermek.

Tâc-ı şâhî talebî cevher-i zâtî bi-numây
V'er hod ez-cevher-i Cemşîd u Ferîdûn bâşî

Tercüme: Şayet padişahlık yani devlet ve saadet tacı istersen kendi meziyet ve hünelerini göster de ister Cemşîd ve Feridunun oğlu ol, ister olma. Yani soyunu değil bilgini ve kazandıklarını göster. 3/206.

Kışt: Bu kelime hem isim hem de fiil olarak kullanılır. İsim olunca hem ekin hem de tarla manasına gelir. 1/166–167.

– Şahı hareket ettirmek için söylenilen söz. 1/84–85.

Kuds: Şehitlerin ruhları ve meleklerin bulunduğu makam. 3/63.

Kudsiyân: Melaike ve mukarreb ruhlar. 1/353.

Kuhlü'l-cevâhir: Bir çeşit sürme. 1/89.

Kulak ağırlanmak: Söz dinlememek.

Gûşvâr-ı zer u la'l erçi girân dâred gûş
Devr-i hûbî guzerân'est nasîhat bi-şnev

Bu beyitte girân Arapça vakr denilen kulak ağırlanmak manasındadır, söz işitmekten kinayedir.

Tercüme: Altın ve la'l küpesi gerçi kulakta ağırlık yapar, yani sahibini gururlandırıp söz dinlemez yapar, ama güzellik zamanı geçicidir, öğüt dinle. Hafız burada sevgiliye öğütte bulunur ve der ki, güzelliğine güvenme, çünkü geçicidir. 3/172.

Kulkul: Sürahi veya ağzı dar bir kaptan su dökülürken çıkan ses. Aynı zamanda söyle söyle anlamında Arapça iki tane “kul” lafzını îham yoluyla hatırlatır. 1/126.

Kur'ân okuyandan şeytanın kaçması:

Zâhid er rindî-yı Hâfız ne-koned fehm çi şeved
Dîv bi-grîzed ez-ân kavm ki Kur'ân hânend

Tercüme: Zahid şayet Hafız'ın rintliğini anlamazsa şaşılacak bir durum değil. Çünkü Kur'ân okuyan topluluktan şeytan kaçır. Hafız ise Kur'ân'la bağlıdır. Bu beyitte zahid tariz yoluyla şeytan olarak nitelenmiştir. 2/158.

Kurban: Sözlükte insanı Allah'a yaklaştıran şey. Bu kelime ile Allah için kesilen koyun ve diğer hayvanlar kastedilir. 1/12.

Kurban kanı: Hasta için bir kurban kesseler kurban kanından hastanın alınına bir ben yapmak adettir.

Ber-cebîn nakş kon ez-hûn-ı dil-i men hâlî
Tâ be-dânend ki kurbân-ı tu kâfir-kîşem

Tercüme: Gönlümün kanından alınına bir ben nakş et, ta ki kâfir sıfatlı birinin yani senin kurbanın olduğum bilinsin. 3/73.

Kurs-i hur: Kurs çörek, hur güneş demektir. Güneş çöreği ile güneşin kütlesi kastedilmektedir. 1/256.

Kûs-ı nev-devletî: Fars padişahları bir kimseye rütbe ve mansıb verdikleri zaman padişahın mehterleri o kimsenin evinin damı üzerine çıkararak kûs çalarlardı. Rum diyarında ise kapıda davul ve sûr-ı nây çalınır. Evlerin üzerinde kûs çalınması o zamanda evlerin üstü düz olduğunu gösterir. Nev-devletî yeni devlete ulaşan kimseye denir. 2/198.

Kûşe-gîr: Köşe tutucular, yani evliya ve meşayih. 3/114.

– Bir köşede oturmayı tercih eden kanaat ve tevekkül sahibi kimseler için kullanılır. 2/101.

Kûşe-nişîn: Bir bucakta oturan, yani uzlet ehli. 2/160–161.

- Bir köşede oturanlar, yani halktan ilgisini kesen dervişler. 1/338.

Kûşe-nişînlerin meşhur olması: Halkla irtibatını kesen ve insanların arasına karışmayan kişilerin şöhreti bütün dünyayı kaplar. Bu duruma örnek olarak Anka kuşu gösterilir. Çünkü o da kimseye görünmez, fakat şöhreti âlemi kaplamıştır.

Bi-bur zi-halk u zi-°ankâ kıyâs-ı kâr bi-gîr
Ki sıyt-ı kûşe-nişînân zi-Kâf tâ Kâfest

Tercüme: İnsanlardan irtibatını kes ve maslahatı Ankadan kıyas eyle ki bir köşede oturanların şöhreti Kaftan Kaf'a kadar uzamıştır, yani şöhreti bütün âlemi kaplamıştır. 1/137.

Kûy-ı girîbân: Yaka oyması. 3/420.

Külâh kıvrımak: Külâh kıvrımak külâhını lewendane bir eda ile giymek demektir. Aşağıdaki beyitteki kıvrım anlamındaki şikesten ve şikenîden fiilleri kıvrımak anlamında kullanılmıştır.

Yağmâ-yı °akl u dîn-râ bîrûn hîrâm ser-mest
Ber-ser külâh bi-şken der ber-kabâ bi-gerdân

Tercüme: Âşıkların akli ve dinini yağmalamak için dışarda sarhoşça salın, külâhını kıvr ve feraceni lewendane döndür yani giy. 3/148.

Külâle: Kıvrım kıvrım olan zülfe, gisuya ve kâküle denilir. Arapçası muca"ad, Pehlevicesi nufûledir. 2/271; 3/123.

- Yaş iken örülen, kurduktan sonra açılıp taranan ve zincir şeklini alan bir saçın adı. Böyle saça Arapça müca"ad dirler, Pehlevîce nufûle denilir. 2/95.

Kümeýt: Yelesi ve kuyruğu siyah olan kızıl doru at. Şaraba da kümeýt denilir. 2/387.

Künc: Hem içerde hem de dışarda olan bucağ anlamındadır. Peygüle ise sadece içerde olan bucağ anlamında kullanılır. 1/134.

L'evheşe'llâh: Aslı lâ evhâşeke'llâh şeklindedir, dua olarak söylenir, Allah sana vahşet vermesin demektir. Araplar bir yer şen olsun diyecekleri zaman böyle dua

ederler, yani harap olup oturanları içerisinden gitmesin ki sana vahşet (yalnızlık) gelmesin. Sad l'evheşe'llâhdan murâd yüz kat şen olsun dımekdir. 2/351.

Lâbe: Yalvarmak; Latifeye de mezelenmeye de denir. 2/69.

Lahlaha-sây: Lahlaha hoş kokulu bir terkiptir, soğuk olarak sürünürler. Lahlaha-sây bileşik sıfattır, lahlaha ezici demektir, çünkü ezildiği takdirde daha çok koku verir. Müşg-sâ ve anber-sâ da bu kabildendir. 2/99.

La'l: Aslında beyaz bir taştır, daha sonra onu kırmızı rengini alması için ciğere batırırlar ve güneşe bırakırlar. Aşağıdaki beyitte gözün merdümünü la'l taşıma teşbih etmiştir, gözbebeğini de ciğer kanına batırıp yanağının güneşinin çeşmesinde terbiye eder.

Merdum-i çeşmem be-hûn-ab-ı ciğer ğarkend ez-ân
Çeşme-i mihr-i ruheş der-sîne-i nâlân-ı mâ'st

Tercüme: Gözümün merdümü kana batmış, bundan dolayı sevgilinin yanağı güneşinin çeşmesi, inleyen sinemdedir. 1/256.

– Şairler, dudağı la'le teşbih ederler, la'l ise rengini güneşten alır. Bu taşın kızıl renkli olması hakkında şunlar söylenir: La'l madenden çıkınca beyaz olarak çıkarmış, daha sonra bunu taze kanlı ciğere batırıp güneşe bırakırlar ve böylece kızarırmış.

Merâ be-devr-i lebet şod yakîn ki cevher-i la'l
Bedîd mî-şevved ez-âfitâb-i 'âlem-tâb

Tercüme: Senin dudağının zamanında kesin olarak bildim ki la'l cevheri âlemi ışıklandıran güneşten ortaya çıkar, yani senin yüzün güneştir, dudağının kızarması da ondandır. 1/62.

Güyend seng la'l şevved der-makâm-ı sabr
Ârî şevved velîk be-hûn-ı ciğer şevved

Bu beyit atasözü derecesinde dillerde dolaşan bir beyittir.

Tercüme: Derler ki taş sabır makamında la'l olur, yani zamanın geçmesiyle adi taş iken la'l seviyesine çıkar. Hafız der ki evet olur ama ciğer kanıyla olur. Yani

bir kişinin hali düzelmesi için epey zaman sabır gerekir, sabır ise acıdır. Burada be-hûn-ı ciger îham yoluyla zikredilmiştir. Hem taşın kızıl renkli olması için üzerine döktükleri ciğer kanı, hem de bir hedefe ulaşmak için kişinin çektiği meşakkat ve zorluklar anlamındadır. 2/83–84.

Lâle: Şairler laleyi ayaklı kadehe, gülü ayaksız kadehe teşbih ederler. 3/319.

La'l-i hamûş: Sessiz la'l; Dudak anlamındadır. 3/96.

La'l-i müzâb: Erimiş la'l ile şarap kastedilir. 1/58.

La'l-i rummânî: Kırmızılıkta nar tanesine benzeyen la'l. Kanlı gözyaşı bu la'le benzetilir. 1/362.

La'l-i Yemânî: Yemene ait la'l demektir. Aslında Yemende la'l olmaz, akik olur.

Dîdehâ der-taleb-i la'l-i Yemânî hûn şod.

Yâ Rab ân kevkeb-i rahşân be-Yemen bâz resân

Tercüme: Gözlerimiz la'l-i Yemanî ararken kan oldu. Yârab o parlak yıldızı yine Yemen'e yani Şiraz'a gönder. 3/151–152.

La-ûbâlî: Arapça gelecek zamanın olumsuz şekli, aldırمام anlamındadır, terim olarak aldırmaz anlamındadır. İlgisiz anlamında kullanılır. 3/306.

Le-'amrû ebîke: Babanın ömrü ve bekası hakkı için anlamında bir yemin. 3/404.

Leb: Dudak. Şairler can bağışlayıcı olduğu için dudağa can derler.

Dîden-i la'l-i turâ dîde-i cân-bîn bâyed

V'în kucâ mertebe-i çeşm-i cihân-bîn-i men'est

Tercüme: Senin dudağının la'lini görmek için can gören bir göz gerek, bu ise benim cihanı gören gözümün mertebesinin çok üzerinde. Yani benim gözüm sadece cisimleri görür, senin dudağın görebilmek için ruhu görebilen bir göz gerekir. 1/116.

– Dudak ve kenar anlamındadır. Leb-i derya deniz kenarı demektir. 1/62.

Lillâhi derru kâ'il: “Derr” süt anlamındadır, bu kelime ile aynı zamanda iş kastedilir. Hayır dua için söylenen “lillâhi derru kâ'il” “lillâhi ‘ameluhu”

manasınadır. Allah hayırlı karşılık versin demektir. Zem etmek için ise “Lâ derre derruhu” derler, “lâ kesure hayruhu” anlamındadır. Çünkü Arapların süttten değerli bir şeyleri yoktur, bütün geçimleri onunladır. Sözlük anlamı olarak sütü akması demektir, çünkü “durûr” akmak anlamındadır. Sütü akması sütü olmasını anlamını taşır. “Li’llahi derru kâ’il” ibaresini methetmek ve alkışlamak için kullanırlar. Türkçede “anasının sütü helal olsun” cümlesi gibidir.

Her nükte³i ki goftem der-vasf-ı ân şemâyil

Her k’u şunîd goft li’llâhi derru kâ’il

Tercüme: Sevgilinin ahlakını vasfetmek için hangi nükteyi söyledimse işiten aferin dedi. 2/416–417.

Livâ: Ucu eğri olan kum yığını. Aynı zamanda Arap şiirlerinde zikredilen belirli bir livanın özel ismi olarak kullanılır. 3/303.

Lu³bet: Aslında oynanan şeye denir, nerd gibi zar ile oynanan oyunlar için kullanılır. Daha sonra bu kelime Farslılar tarafından kukla anlamında kullanılmıştır. Bazan bâz ile terkîb edip kuklacı sınıfına lu³bet-bâz derler. Lu³bet çabuk ve haşarı anlamında da kullanılır. 1/68.

Lûlf: Farslıların çingene ve yağmacı kısmı, bunlar Şiraz’la Isfahan arasında konar ve göçerler. 1/114.

– İran’da bir taifedir, karakaşlı, karagözlü ve siyah çerde olurlar, hepsi sazende ve guyende olur. Birisiyle üç yıl kadar beraberliğimiz olmuştur. Darbî mahlasıyla şiir yazan bu kişi Tokat’tan evli idi. 1/36.

Lügaz: Gizli anlamında isimdir. Bir kimse maksadını gizlese Araplar onun için “elğazenî kelâmuhu” der. Aslında lügaz çöl sıçanının deliklerinden birinin adıdır. 1/392.

Lütf: Sözlükte yumuşaklık anlamındadır, bu kelime ile aynı zamanda ihsan ve kerem anlamı kastedilmektedir. 1/59–60.

– Dilberlerin dudağının vasfı olan efsus. 3/146.

Ma’ânî: Anamlar; Anlambilim diye adlandırılan Maanî ilmi. 1/184.

Mâcerâ: Aslında iyi veya kötü iki veya daha fazla kişi arasında geçen hallerdir. Daha çok düşmanlık anlamında kullanılır. 1/394.

Mağrûr: Gafil anlamında ism-i mefuldür (edilgen ortaç). Aldanmak manasındaki gururdan türemiştir, çünkü bir kimse aldanmayınca gafil olmaz. Veled-i mağrur tamlaması bu anlamı gösterir. 1/346.

Mâh-ı Ken'ânî: Kenan ayı. Hazret-i Yusuf'u nitelemek için kullanılan bir benzetme. Bu tamlama istiare yoluyla diğer sevgililer hakkında da kullanılır. 1/34.

Mahmil: Deve üzerine kürsü şeklinde bağlanan ve sefere çıktıkları zaman Arapların kadın ve kızlarının içinde oturduğu hevdec. Mekke halkı Arafata çıkarken kadın ve kızlarını bu şekilde çıkarır ve hacca gidenler de bunları seyrederek. Aslında mahmil yük anlamındadır, fakat bu kelime ile aynı zamanda hevdec anlamı kastedilir. 2/336.

Mahrem: Aslında haram manasına isimdir. Aralarında evlenme haram olanlara mahrem denilir. sırdaş dostlardan kinaye olarak da kullanılır. 1/365.

– Mahrem sözlükte haram demektir. Meselâ filan kadın filanın mahremidir demek nikâhı ona haramdır demektir. Mahrem-i dil yani gönül mahremi terim olarak kalpleri bilen yani gönüllerin sırrına muttali olan anlamındadır. Mekke'ye Haremullâh, Mekke ve Medine'ye Haremeyn denilir. Harem kelimesiyle kimsenin izinsiz giremeyeceği ve haberdar olamayacağı gayb alemi de kastedilir. 1/386.

Ma'mûl: Arapça bir kelimeyi Fars üslubuyla kullanmaya denilir. Meselâ, raks ve taleb kelimelerinden raksîden ve talebîden fiillerini türetmek ve çekime sokmak hep mamul yoluyla. 2/289.

Manzar: Bakılacak yer anlamında ism-i mekândır, daha sonra seyrangâh anlamında kullanılmıştır. 1/66–67.

– Yüz anlamındadır, çünkü insandan ilk önce nazara çarpan odur.

Men-i gedâ vü temennâ-yı vasl-ı û heyhât

Meger be-hâb bînem hayâl-i manzar-ı dost

Tercüme: Ben yoksul ve fakirin ona kavuşmayı beklemesi ne kadar uzak, meğerki sevgilinin yüzünün hayalini rüyamda göreyim. 1/92.

Ma'reke: Savaş yeri anlamında ism-i mekândır. İranlılar bu kelimeyi savaş anlamında kullanır. 2/133.

Mastaba: Meyhane; Gariplerin kaldığı yer. 1/251

Meclis-efrûz: Meclisi ışıklandırır; Sevgiliden kinaye olarak kullanılır. 2/24.

Medâr: Dönecek yer anlamında ism-i mekândır, ama daha çok sebep anlamında kullanılır. 2/135.

Melâhat: Sözlük anlamı tuzluluktur, lezzet anlamında kullanılır. 1/187.

Melekût: Sözlükte mülk anlamındadır, Irak mülkü anlamında melekût-ı Irak derlerdi. Terim olarak melaike makamına melekût denilir. 2/159.

Melikûl-hac: Rumda hac emiri dedikleri kişi.

Cilve ber-men me-furûş ey meliku'l-hâc ki tû

Hâne mî-bînî vü men hâne-hudâ mî-bînem

Tercüme: Ey hac emiri, bana karşı nazlanıp büyüklük satma, çünkü sen evi (Kabe'yi) ben ise evin sahibini görüyorum. 3/19.

Mellâh: Gemici; keştîbân da denir.

Ân şod ki bâr-ı minnet-i mellâh burdemî

Gevher çu dest dâd be-deryâ çi hâcet'est

Tercüme: Denizden inci çıkarmak için gemiciye minnet etme zamanı gitti. Çünkü cevher ele geçince denize açılmaya ne ihtiyaç var.

Beytte garip bir istiare var, çünkü cananın kûyunu deryaya, gemiciyi de cananın mahallesinde muhafız olan kişinin izin vermesine teşbih etmiş. Cevher ise sevgilinin vuslatı veya cânânın kendisidir. Artık biz sevgiliye kavuştuk, daha muhafızların minnetini çekmeyiz demektir. 1/143–144.

Melûl: Çabucak küsen ve incinen anlamında, mübalağalı ism-i faildir. Hazret-i Ali şöyle bu tip kişiler hakkında şunu söylemiştir: “Lâ vefâ'e li'l-melûl.” Yani

çabucak küsen ve incinen adamın vefası olmaz, çünkü yüzbin iyilik etsen bile küstüğü zaman hepsini unuttur. 2/19.

Men yezîd-i 'ışk: Aşk alışverişi demektir. Çünkü men yezîd (yok mu arttıran) alışverişte kullanılan bir tabirdir. 1/351.

Menî: Yüce anlamında kullanılır. Yüce yerler için pâye-i menî ve pâygâh-ı menî ifadesi kullanılır. 3/453.

Menşûr: Kadı mektubu, yani kadılardan alınan belge. 3/258.

Merdüm-dâr: İnsanları riayet eden, dildâr (sevgili) anlamında kullanılır. Merdum-dâr îhâm yoluyla da kullanılır. Çünkü merdümün bir anlamı da gözbebeğidir. Dolayısıyla bu ifade ile gözbebeği olan göz anlamı da kastedilir.

Nergis-i mest nevâzeş-kon merdum-dâreş

Hûn-ı 'âşık be-kadeh ger bi-hored nûşeş bâd

Tercüme: Sevgilinin âşıkları okşayıcı ve gözetici mest gözü şayet âşık kanını kadehle içerse ona şeker ve bal olsun, yani helal olsun. 2/193.

Merdüm-efgen: Er yıkan; yiğitlik ve cesarettten kinaye olarak kullanılır. 3/16.

Mesken-i me'lûf: İnsanın doğup büyüdüğü mesken, yani asıl vatan. 1/410.

Mesned: Sözlükte dayanacak yer anlamında ism-i mekândır. Taht anlamında da kullanılır. 1/34.

Mestûrluk: Hiç kimseye bakmamak ve iltifat etmemek, istiğna sanatı. Aşağıdaki beyitte bu kelime îham yoluyla zikredilmiştir. Çünkü sözlük anlamı örtülü olmak demektir, göz aynı zamanda iki kapak altında örtülüdür.

Meger ez-çeşm-i siyâh-ı tu bi-y-âmûzed kâr

V'er ne mesturî vu mestî heme kes ne-tvânend

Tercüme: Senin siyah gözünden fen ve sanat öğrenmiş olandan başka bir kimse hem istiğnayı hem de mest oluşu bir araya getiremez, birlikte yapamaz. 2/156–157.

Meşgale: İnsan sesi; Kavga, fitne ve karışıklık. 2/194.

Meşreb: Haz ve nasip anlamında kullanılır. Bu kelime aslında su için kullanılır, meselâ “şeribe mine'l-mâ'î” (sudan içti) derler ama Hafız genel olarak haz ve nasip anlamında kullanmıştır. Meşreb-i kısmet ezel taksimindeki nasip demektir.

Hâfız ez-meşreb-i kısmet gile bî-insâfist
Tab^e-ı çun âb u ğazelhâ-yı revân mâ-râ bes

Tercüme: Ey Hafız! Ezel taksiminde bize düşen nasipten şikâyet insafsızlıktır. Su gibi temiz ve latif bir tabiat ve karakter, bir de selis ve akıcı gazeller bize yeter. Yani dünya malına sahip değilsek nola, çünkü latif ve şirin tabiatımız ve herkesin makbulü gazellerimiz var. 2/343.

Meşşâta: Maşıta kelimesinin mübalağa sigasıdır. Muşt tarak demektir, düzgüncü kadınların işleri genellikle tarakla olduğu için onlara meşşata denilmiştir. 1/59.

Me'vâ: Sözlükte sığınılan yer anlamındadır. Meselâ kuşlar ve vahşi hayvanlar gece veya gündüz kendilerinin sığınacakları bir yer yaparlar, o yere me'va denilir. Cennet'e me'va denilmesi müminlerin cehennem ateşinden ona sığındıklarından dolayıdır. 3/249.

Mevkib: Atlı bölüğü. 1/81.

Mevsim: Toplanma yeri anlamında. Hacıların toplandığı yere mevsimu'l-hac derler. Farşlılar bu kelimeyi zaman anlamında kullanır. Gül ve hazan zamanı anlamında mevsim-i gül ve mevsim-i hazan derler. 1/385.

Mey-güsâr: İçki müptelası, yani içkiye bağımlı olana denir. 2/162.

Mey-i sâl-horde: Sâl-horde yaşamış anlamındadır, mey-i salhorde ile eski şarap kastedilir. 1/209–210.

Mey-i sûfi-efgen: Sûfiyi yere seren şarap. 3/308.

Mey-perest: Şaraba tapan. Terim olarak içki bağımlısına denir. 1/59.

– Mey-perestliği dudağa isnat etmek renk hususunda şaraba benzediğindedir.

Ez-firîb-i nergis-i mahmûr u la'l-i mey-perest

Hâfız-ı halvet-nişîn-râ der-şarâb endâhtî

Tercüme: Mahmur gözün ve şarap renkli dudağın aldatmasıyla halvette bulunan Hafız'ı şaraba müptela ettin. 3/228

Mesâlî: Aslı mesalidir, üç kıllı sazlar demektir. Tekili müsellestir. 3/303.

Mesânî: Mesnanın çoğulu, ikişer kıllı sazlar anlamındadır. 3/303.

Mihnet-âbâd: “âbâd” eki aynı zamanda sonuna geldiği kelimeye mübalağa anlamı katmak için de kullanılır. Sıkıntı dolu yer demektir. Sanki mihnet ve harapla mamur olan yerdir. 1/94.

Mihrâc: Karalar padişahı. Zeng karalar vilayeti demektir. 3/442.

Mihr u Vefâ: Bu iki kelime îham yoluyla kullanılır. Biri sevgi ve vefa anlamında, diğeri de meşhur Mihr u Vefa destanının kahramanları olan iki kişi.

Mâ kıssa-i Sikender ü Dârâ ne-hândeîm

Ez-mâ be-cuz hikâyet-i mihr ü vefa me-purs

Tercüme: Biz İskender ve Dârâ kıssasını okumamışız, bize Mihr u Vefa hikâyesinden başkasını sorma. 2/339.

Mihr-fürûz: Güneş gibi parlayan. 1/372–373.

Mihr-giyâh: Bir çeşit ot, sözlükte muhabbet otu anlamındadır. Aslında giyâh-ı mihr idi, sonra izafeti ters çevirerek ve izafet kesresini kaldırarak mihr-giyâh dediler. Bu otu yanında taşıyan kişi kalplerin sevgilisi olurmuş. Sevgilinin yüzüne de mihr-giyah derler. Bazılar bu otun şemsî dedikleri bir bitkinin adı olduğunu söylediler, güneş ne tarafa dönerse bu bitki de o tarafa döner. 3/90–91.

Mihr-perver: Mihri terbiye eden. İki anlamdadır; Biri sevgili mihri terbiye edicidir, böyle olunca mihr yüzünden kinaye olur. Diğeri mihr onu terbiye edicidir, yani annesi mihrdir demektir. Burada mihrin muhabbet manasında olması da mümkündür. Bu takdirde mihr-perver muhabbetli ve şefkatli anlamında olur. 1/394.

Mikât: Vakit kelimesinden ism-i mekân. İhram bağladıkları yere ve her işin vaktine derler. 3/11.

Mînâ: Yeşil sırça. Feleğe de teşbih yoluyla denir. Kadeh anlamında da kullanılır. 2/230–231.

Minnet: Minnet iki çeşittir. Biri azarlama, diğeri tenbih bildirir. Azarlama bildiren minnet şudur; Bir kimseye bir iyilik edip da sonra o iyiliği başına kakarsın, sana filan iyiliği yaptım dersin. Bu çeşit minnet hem aklen hem dinen kötülenmiştir. Kur'anda müminlere şöyle hitap edilir: “La tubtilû sadakâtikum bi'l-menni ve'l-ezâ”. Yani sadaka ve yardımlarınızın sevabını minnet etmekle iptal etmeyin, yani boşa çıkarmayın. Tenbih bildiren minnet ise şöyledir; Bir kimse evlatlarına merhamet ve şefkatini göstermek için der ki benim sizi gözetip kollamam başkalarının gibi değildir, belki onlardan çok daha fazladır. Bu çeşit minnet zemmedilmemiştir. Kur'anda “Beli'llâhu yemunnu ‘aleyküm” ayet-i kerimesinde bundan bahsedilir. (Ayetin tamamının anlamı şöyledir: Bedevi Araplar biz müslüman olduk diye seni minnet altına almak isterler. Hâlbuki Allah size iman ve hidayet verdiği için nimetini size açıklar, şayet doğrulardan iseniz.) Burada minnet tevbih bildirdiği takdirde itiraf anlamı taşır, yani Allah bize bu kadar nimetler vermiştir, bundan dolayı bize tevbihte bulunsa layıktır. Tenbih bildirdiği takdirde hem itiraf hem ihbar anlamı taşır.

El-minnetü li'llâh ki der-i meygede bâz'est
Zân rû ki merâ ber-der-i û rûy-ı niyâz'est

Tercüme: Minnet Allah'ındır ki meyhane kapısı açıktır. Bundan dolayı yalvarma yüzümüz meyhanenin kapısındadır. 1/234–235.

Mîraz: Cariyelerin güzel görünüp daha iyi satılmaları için giydikleri emanet elbise. Bu kelimeyi daha çok makam ve yer anlamında kullanırlar. 2/245.

Mirâs-hâr: Miras yiyici, yani varis. 3/248

Mirrâh: Gezegenlerden biri, savaşçılar buna nisbet edilir. Resimlerde kılıcı elinde bir silahşor şeklinde gösterirler. 2/361.

Miyân: Bel. Sevgilinin beline mû (kıl) denilmesi miyan ne kadar ince olsa o kadar muteber olduğundandır.

Hîç'est ân dehân ki ne-bînem ez-û nişân
Mûy'est ân miyân u ne-dânem ki ân çi mû'st

Tercüme: Cananın ağzı bir hiçtir, ondan nam ve nişan görmem, beli de bir kıl kadardır, bilmem ki o ne kıldır. 1/78.

Miyân-dâr: Aracı. Bazıları hakem ve bir grubun arasını düzelten anlamında olduğunu söylediler. 3/334.

Mu'âmil: Seninle alışveriş eden kimse. 2/42.

Mu'ammâ: Bu kalıbın (mezid bablarda) hem ism-i meful, hem ism-i zaman, hem ism-i mekân, hem de mimli masdar olması mümkündür. İsm-i mekân anlamı taşırsa gizlenen yer anlamında olur. 1/84.

– Remiz ve ima ile söylemek. 2/288.

Mu'âşir: Arkadaş. 2/313.

Mubassır: Alışverişte uyanık olup herşeyin değerini bilene tüccar arasında mubassır denir, simsar da derler. 2/232.

Muğ: Hem keşiş, hem ateşe tapan, hem de genel anlamda kâfir demektir. 1/6.

Muhaddere: Perdeden dışarı çıkıp halka görünmeyen kadın. 2/204–205.

Muhakkak: Kesin olan; Bir yazı çeşidi. 2/18

Muhassıl: Çavuş, muhızır ve kapıcı gibi halkın hakkını tahsil eden kimse. 3/81

Muhtâle: Hilekâr. 2/7.

Muhtesib: Toplumda dinin emirlerini uygulamak ve yasakladığı şeylerin yapılmasını engellemek için görevlendirilen kimseye verilen ad. Meselâ içki içeni, namaz kılmayanı, zina edenleri ve yalancı şahitleri hep muhtesibler yakalardı. Bundan dolayı şairler içki içenler ile muhtesibleri şüirlerinde birlikte söylerler. Ayrıca muhtesip en zahid, en abid ve en çok haramdan kaçınan âlimler arasından seçilirdi. 1/101.

– Muhtesibler içki küpünü kırdıkları için onlara hum-şiken (küp kıran) denilmiş. Fars diyarında iyiliği emir kötülükten nehyetme işini muhtesibler yapardı. Bizde bu hizmeti subaşıl görür. 3/361.

Muhteşem: İranlılar bu kelimeyi muhterem anlamında kullanır. 2/227.

Muhteşemî: Sürûrî ism-i meful kalıbında heybetlenmek ve ululuk anlamındadır demiş. Fakat Sıhah-ı Cevherî ism-i fâil vezni şeklinde yani muhteşimî okumuş ve manasını utanmak olarak açıklamış. 1/105.

Mukabele: Müneccim terimlerindedir. İki yıldız meselâ ay ile güneş tam birbirinin karşısında olsalar ve aralarında felekten beşer burç olsa buna mukabele derler. Üç, dört ve altı burç olması buna göre kıyas edilir. 2/195.

Mukarnes-i zengârî: Cami kapılarında, minare şerefeleri altında ve mihrablarda olan sanatlı işlerdir. Meselâ taştan laleler ve bazı toplar oyarlar, onlara mukarnes denir. Zengâr tûngî renkli bir nesnedir ki bakırdan ve üzüm cebresinden düzerler, lacivert gibi, zahmeti çoktur ama faydalıdır. Feleği ona teşbih ederler. 2/275.

Mûmya: Meşhur bir ilaç; yaralanmış veya bir uzvu kırılmış kimseye içirirler, Allah'ın izniyle şifa bulur. Birkaç çeşittir, en güzeli beşerîdir ki insanı mumya ederler. 2/253.

Murakka': Bazı Hintliler giydiği pare pare yamalı hırka. Bununla sûfilerin giydiği hırka kastedilir. 1/160–161.

– Yoksulların pare pare yamalardan müteşekkil hırkası, bu hırka için günagûn (renk renk) sıfatı kullanılır. 1/374

Murde: Ölmüş. Ateş hakkında kullanılsa sönmüş anlamına gelir. 1/47.

Mûr-hatt: Karınca hatlı (tüylü) anlamına gelen bu ifade ile teşbih yoluyla taze çıkan sakal kastedilir. 1/55.

Musallâ: Aslında namaz kılınan yer anlamındadır. İranlılar bu kelimeyi seccade anlamında kullanır. 1/172.

Mu'tekid: Âşık anlamında kullanılır. 1/76.

Mutrib: Sözlükte sevindirici anlamındadır, ama terim olarak saz çalıp şarkı söyleyenler için kullanılır. 1/17.

Mutribân-ı sabûhî: Seherde içki içen sazandeler ve gûyendeler. 2/26.

Müdâm: Cevherî müdâm ve müdâme şarap anlamındadır der. Bir de müdam daim ve sabit anlamına gelir. Şûrb-i müdam devamlı içmek demektir. 1/17.

Müddeî: Bu kelime hem düşman hem de rakib anlamında kullanılır. Çünkü İranlılar rakibe de müddei derler, yani rakip aşk ve muhabbet davasında bulunur, ama iddiasında yalancıdır. 1/145.

Mühendis: Hendese bilen. Hendese müstakil bir ilimdir, eşyanın mikdarları heyet ve hesaba dayanan bu ilimle bilinir. Rasad ilmi de bu ilme bağlıdır, bu olmayınca rasat olmaz. 2/103.

– Mühendis-i felekîden kasıt Sâni'-i Ezelî olan Allah'tır. 2/399.

Müheymin: Adil şahid anlamında, Farsça güvâh-ı rast derler. Her şeyi adil bir şekilde gözeten Tanrı anlamında kullanılır. 3/108.

Mühr ber-leb-zede: Dudağına mühür vurulmuş demektir. Küpün ağzını kerpiç ve balçıkla sıvamalarından kinaye olarak kullanılır.

Gerçi ez-âteş-i dil çun hum-ı mey der-cûşem
Mühr ber-leb-zede hûn mî-horem u hâmûşem

Tercüme: Her ne kadar yürek ateşinden şarap küpü gibi kaynayıp durmadayım, yani ızdırıp ve meşakkatteyim, fakat dudağıma mühür vurup kan içerim ve sessizim. Çektiğim bu kadar meşakkat için hiç tınmam ve aldırım. Kan içerim demesi şarabı kana benzettiği içindir. 3/70.

Müjdeganî ve müjdegane: Müjde veren kişiye verilen akçe ve elbise gibi şeyler. 1/318–319.

Müje-i şûh-ı 'âfiyet-küş: Şuh bunun gibi yerlerde haşarı manasınadır. Afiyet-küş bileşik sıfattır, âfiyet öldürücü, yani zahitlik ve takvayı kaldıracı. Dolayısıyla toplu anlamı zahitliği ve sofuluğu kaldıran şuh kirpik demektir. 2/354.

Mülemma': Bazı Hint fakirlerinin giydiği renk renk yamalarla yamanmış hırka. 1/376.

Mülk: Memleket ve padişahlık. Milk ise mal ve esbab demektir. 1/27.

Mülk-i Süleyman: Hazret-i Süleyman'ın tahtı olan Şiraz'dır. Tarih kitaplarında böyle yazılıdır. 1/308.

– Fars ülkesi, Şiraz anlamında kullanılır. 3/17.

Mümsik şarâb: Misket üzümünden yapılan şarap. 2/203.

Mün'im: İranlılar bu kelimeye nimet sahibi ve zengin anlamında kullanır. Nimet verici anlamına da gelir. 1/378.

Mürde-dil: Üzüntü ve sıkıntılı gönül, yani gam ve gussanın öldürdüğü gönül. 3/284.

Mürğ-i çemen: Bülbül. 2/299.

Mürğ-i sühan-senc: Nağme eden kuş. Gönül kastedilmiştir. 2/182.

Mürğ-i seher: Genellikle bülbül anlamında kullanılır. 1/333.

Mürğ-i subh: Sabah vakti öten her kuşu içerse de bülbül kastedilir. 2/187.

Mürğ-i subh-hân: Sabah vaktinde öten kuş, yani bülbül. 2/275.

Mürğ-i Süleymân: Hüdhüd. Amma cânâna nispet güvercindir. 3/47.

Mürğ-i şeb-hân: Gece öten kuş; bülbül anlamında kullanılır. 2/293.

Mürüvvet: Lügatte insanlık anlamındadır, daha çok cömertlik ve kerem anlamında kullanılır. 2/145.

Müsâmere: Gece aydınlığında yapılan sohbet. 3/325.

Müşk-sây: Müşk ezici anlamında bileşik sıfattır, mecaz yoluyla ziyade koku için kullanılır, çünkü müşk, anber ve lahlaha ezince daha ziyade koku verir. 3/161.

Müşteri: Müşteri altıncı feleğin yıldızıdır, âlimlerin ve meşayihin yıldızıdır. Bu yıldız mensup olanlar önceleri zahmet ve meşakkat çekerler, sonra saadet ve refaha kavuşurlar. Âlimler de genellikle ilk tahsil zamanlarında zahmet ve fakirlik içinde olur, daha sonra bir makam elde ederek huzura kavuşurlar. 2/281.

Müzevvece: Sûdî bu müzevvece kelimesi için Rum'da mücevveze dedikleri şeydir, tarife ihtiyaç yoktur diye söyler. Beyitte geçen hırka kelimesi karinesiyle sûfiler tacı anlamında kullanıldığını belirtir. Redhouse'de mücevveze kelimesinin

anlamı, eskiden Türk görevliler tarafından giyilen kıvrımları çok bir sarık olarak verilmektedir. 3/133.

Na'l-i der-âteş: Sihir türlerinden biridir. Bir kimseyi bir kimseye âşık edip gönlüne sevgi ateşi düşürmek isteseler na'l'in üzerine Süryanice bazı isimler yazarlar ve onu ateşe bırakırlar ve bazı havass okurlar. O da derhal âşık olup gönlü niyet edilen kişiye meyleder. Garip sihirlerden birisi budur ki aşağıdaki beyitte zülfün eğri ve kıvrım şeklinde olan ucunu na'le ve cananın yanağını ateşe benzetmiştir.

Der-nihân-hâne-i ʿişret sanemî hoş dârem
K'ez-ser-i zülf u ruheş na'l-i der-âteş dârem

Tercüme: İşret nihânhanesinde bir güzel sevgilim vardır ki zülfü ve yanağı sebebiyle ateş üzerine na'l tutarım. 3/31.

Nâdire-güftâr: Söylediği sözü kendinden başka kimsenin söyleyemeyeceği kişi. 1/115–116.

Nâfe: Misk göbeğine denilir. Gonca gibi düğüm şeklinde olduğu için aşağıdaki beyitte girih zikredilmiştir.

Çu nâfe ber-dil-i miskîn-i men girih me-figen
Ki ʿahd bâ-ser-i zülf-i girih-güşây-ı tu best

Tercüme: Benim miskin gönlüme nafe gibi düğüm koyma, yani beni nafe gibi gönlü dar ve ciğeri kanlı eyleme. Çünkü gönlüm senin düğüm açan zülfüne daima onun bendinde olayım diye söz verdi. 1/129–130.

Nağme: Gizli söz. 1/16.

Nâhîd: Yedi gezegenden aşağıdan yukarıya doğru üçüncü feleğin yıldızıdır. Arapça Zühre derler. Feleklerin sıra ile Arapça isimlerini şöyle nazmetmişlerdir:

Kamer'est u ʿUtârid u Zühre
Şems u Mirrîh u Müşterî vu Zuhâl

Farsça isimleri ise şöyledir:

Kevâkib Meh u Tîr u Nâhîd dâñ
Çü Hûrşîd u Behrâm u Bercîs u Keyvân. 1/180.

– Sazendelerin mensup olduğu Zühre yıldızı. 2/320.

Nahvet: Büyüklük ve kibirlenme. 1/107.

Nâ-kâmî: Sözlükte murada ulaşamamak, zaruret anlamında da kullanılır. 3/338.

Nakş: Taze sakaldan kinaye olarak kullanılmıştır. 2/61–62.

– Tavla oyunu oynayanların ıstılahlarında murat anlamındadır. 2/266.

Nakş-bend-i kazâ: Kaza nakşı bağlayıcısı, yani nakkaşı. Kaza nakkaşından maksat Allah'tır. 2/250.

Nakş-ber-âb: Su üzerine nakış. Bununla imkânsız bir şeye teşebbüs etmek kastedilir. 1/133.

Nakş-ı hâk-ı reh: Yollarda görünen izler. 1/179.

Nakş-ı harâbî: Fanilik damgası. 1/174.

Na'l: Hem at nalı, hem ayakkabı anlamındadır. 1/108.

Namâz-ı şâm-ı garîbân: Gariplerin akşam namazı vakti. Gariplerin akşam namazının başka zamanı olmaz, ama garipleri daha çok akşam vaktinde hüzün kaplar, bundan dolayı gariplerin akşam namazı denilmiştir. 3/107–108.

Nâme-i siyâh: Günahların yazıldığı defter. 3/3.

Nâme-siyâh: Defteri siyah olan; Günahkârdan kinayedir. 1/171.

– Nâme-siyâh, siyâh-nâme suçlu ve günahkâra derler. 3/371.

Nâmûs: Arapça'da başkasından sakladığın sırrı kimseye dememek şartıyla kendisine söylediğin kimseye denilir. Hazret-i Cibril-i Emin'e de namus denir. 1/345.

Nâmûs u nâm: Namus vakar anlamına, nam ise böyle yerlerde şöhret anlamına gelir. 1/250.

Nâmver: Meşhur. Nam ile nisbet anlamı bildiren ver ekinin birleşmesiyle teşekkül etmiştir. Behrever ve ruzever kelimeleri de bu şekilde türetilmiştir. Bazıları namver nam-âverin hafifletilmiş şeklidir demişlerdir. Bu tartışma konusudur, bazıları demişlerdir ki elif-i memdudenin kaldırılması kurala uymaz. 1/208.

Nân-ı helâl: Vakıf malı ekmeğinden kinayedir. Çünkü ekser meşayih hankahlarda ve zaviyelerde oturup vakıf ekmeğini yerler. 1/18. (bak., Âb-ı harâm)

Nân-ı teng: Yufka ekmeği. 1/14.

Na'ra: Arapça'da genizden çıkan ses anlamındadır. Farsça'da kaynama ve fokurdama anlamında kullanılır. 1/126.

– Genizden çıkan ses; İranlılar şiddetli sesler için kullanılır. 2/139.

Nâz: İftihar etmek. 1/186.

Nazar: Mantık terimi olarak bilinen emirlerin tertibi anlamını taşır, yani tasavvurlarda hadler ve rüsumu, tasdiklerde ise kazayayı (önergeleri) tertiptir. 1/337.

– Nazardan maksat tasavvurlardan ve tasdiklerden bilinen işlerin tertibidir. 1/180.

Nazar-bâz: Her gördüğünü seven kimse. 1/101.

– Nazar oynatan anlamında, terim olarak gördüğünü seven maymun aşklı kişiye denir. 1/136.

Nâz-perverd: Nazla beslenen. 2/61.

Nebîd: Bir çeşit içki. Hurma, incir veya kuru üzümü su içine koyup ekşitilir. Daha sonra şaraba benzer bir sarhoşluk veren su hâsıl olur ve şarabın yerine bunu içerlerdi. Şarap anlamında da kullanılır. Aslı nebiz olan bu kelimeyi Farslılar nebid şeklinde telaffuz ederler. 2/124.

Nedeb: Tavla oyununun terimlerindedir, bir oyun demektir. 2/164.

Nefes-i bâd-ı Yemânî: Yemen rüzgârının nefesi. Bu ibare “İnnî le-ecidu nefese'r-Rahmâni min kibeli'l-Yemen” hadisine telmihtir. Bu hadis Üveys-i Karânînin nice yıl sonra geleceğine işaret eder. 1/185.

Nejend: Sıkıntılı anlamında kullanılır. 2/15.

Nekhet: Çocuklarda olan ağzın tatlı kokusu. 3/114.

Nemek: Tuz. İran şairleri tuz, yara ve kırmızı dudağı şiirlerinde bir araya getirirler, çünkü yaraya tuz serpince kızarır ve ızdırap verir, sanki dudağın hasretinden şikâyet eder.

Ber-sîne-i rîş-i derdmendân
Lâ'let nemekî tamâm dâred

Tercüme: Dertlilerin yaralı sinesi için dudağın tam bir tuz mesabesindedir. 1/57–58.

Leb u dehân-ı tu-râ ey besâ hukûk-ı nemek
Ki hest ber-ciger-i rîş u sînehâ-yı kebâb

Tercüme: Ey sevgili, senin dudağın ve ağzının yaralı ciğer ve kebab olmuş sineler üzerinde çok tuz hakkı vardır, yani dudağının hasretinden ciğerler yaralı ve sineler kebab olmuştur. 1/61–62.

Neng: Gayret ve ar anlamındadır. 1/101.

Nergis: Rum diyarında altın kadeh dedikleri çiçek. Şairler gözü bu çiçeğe kinaye yoluyla teşbih ederler. Arapça'da nercis şekli kullanılır.

Kes be-devr-i nergiset tarfî ne-best ez-^eâfiyet
Bih ki ne-frûşend mestûrî be-mestân-ı şumâ

Tercüme: Kimse senin gözünün zamanında perhizkârlıktan bir fayda görmedi, çünkü kim seni gördüyse aşkının sarhoşu oldu. O halde en iyisi senin gözüne takva ve sofuluk satmasınlar. Göze nispetle mesturî kelimesi tam yerinde kullanılmıştır, çünkü göz iki kapak altında örtülüdür. 1/13–14.

– Rumda altın kadeh dedikleri bir çiçek. Gözü bu çiçeğe benzetirler. Cam-ı nergis veya kadeh-i nergis derler. Özellikle şehlâ ve anberî denen koyun ala gözlü dilberlerin gözlerini buna teşbih ederler. Gözü nergise teşbih etmek etrafı beyaz gümüş gibi, içi altın rengine meyilli olduğu içindir. Nergise mest denilmesi de başını önüne düşürdüğü içindir. 2/17.

Nergis-i cemmâş: Nergis gözden kinayedir, cemmaş göz ucuyla bakmak anlamında. Nergis-i cemmaş göz ucuyla bakan göz demektir. 1/301.

Nergis-i mest: Sarhoş nergis. Nergise sarhoş denilmesi başını aşağıya saldığı içindir. Pay-ı kadeh kadehin dibi demektir. Çünkü nergisin ortasında bir kadeh var, kadehin etrafında dibinden çıkmış akçeye benzeyen altı tane beyaz çiçeği vardır.

Resîd mevsim-i an k'ez-tarab çû nergis-i mest
Nihed be-pây-ı kadeh her ki şeş direm dâred

Tercüme: Öyle bir mevsim geldi ki kimde altı dirhem varsa sevinç ve neşeden mest olmuş nergis gibi kadehin dibine o akçeleri bırakır. Sanki nergisin altı akçeye benzeyen altı yaprağı şaraba vermek için kadehin dibine konulmuştur. 1/385.

Nergisîn kabâ: Bir tür kaftan. Kırk yıla yakın bir zaman önce böyle bir kaftanı bir Gürcü beyzadesinin üzerinde Rum diyarında gördüm. Onlardan birisine bu tür kaftana ne derler diye sordum. Buna kaba-yı nergisî derler diye cevap verdi. Bu olaydana önce üstadımdan bu beytin tahlilinde kaba-yı nergisî ve kasab kelimesinin anlamlarını tafsilatlı olarak işittiğim için orada bu elbisenin ne şekilde olduğu ve nasıl giyilip kuşanıldığı iyice anlaşılmış oldu. Bu kaba-yı nergisînin kendine mahsus bir kuşağı vardır. Bu kuşak tuman uçkuru gibi kaftanın içinden geçer. Kuşağın uçları bazen kalebdan ile, bazen de ipekten işlenir. Bizim gördüğümüz kaftanın kuşağının uçları has oda oğlanlarının mendilleri gibi saf altınla işlenmiş idi ve ön tarafta göbeği üzerinde yassı bir şekilde duruyordu. Meğer bu kuşakta adet böyleymiş. Bu kuşağa kasab derler ve kaftanın süsü bununladır. Bu elbiseyi nergise nisbet edip nergisîn demeleri şundandır: Bu elbisenin yakası nergis yaprakları gibi düğüm düğüm olur ve sanki beyaz bir miskalî cinsindedir. Bu tarz kaftan bu zamanda Frenk ve Macar gibi küffar diyarının dışında tamamen terk edilmiştir.

Merâ vu serv-i çemen-râ be-hâk-râh nişând
Zamâne tâ kasab-ı nergisîn-kabâ-yı tu best

Tercüme: Zamane insanları senin giydiğin nergisî kabanın kuşağını bağlayalı beri, yani bu tarz giyindiklerinden beri beni ve çemendeki serviyi yolun toprağına dikti, yani hayretten çakılı kalmış bir şekilde bıraktı. Çünkü onların tarzındaki bu elbise güzel yakışır ve seyredeni çok olur. 1/128-129.

Nesîm: Sözlükte hoş kokulu rüzgâr anlamında. Gülzara uğrayan ve gülistandan geçen rüzgâr elbette hoş kokulu olur.

Zi-kâr-ı mâ vu dil-i gonca sad girih bi-güşûd
Nesîm-i gül çu dil ender-pey-i hevâ-yı tu best

Tercüme: Gönül senin muhabbetine bağlanınca gül bahçesinden geçen rüzgâr bizim işimizden ve goncanın gönlünden yüz düğümü çözdü. Veya gül bahçesinden geçen rüzgâr gönül gibi senin sevdana bağlanınca bizim işimizden ve goncanın gönlünden yüz düğüm açıldı.

Nesim burada iki iş yapmaktadır; Biri cananın kûyu tarafından eserek her müşkül işimizin düğümünü çözmesi, diğeri goncanın gönlündeki düğümü açması. Yani gonca düğüm şeklindedir, düğümün açılması demek gül olması demektir. 1/129.

Nesîm-i girih-küşâ: Düğüm açan nesim. Yani düğüm şeklinde olan goncayı açıp gül olmasına sebep olan nesim. 1/369.

Nesîm-i sühan-çîn: Sühan-çîn söz toplayan anlamında bileşik sıfattır, gammaz demektir. Nesim cananın zülfünün kokusunu her tarafa yaydığı için gammaz olarak nitelendirilmiştir. 2/320.

Nesrîn: Nesterîn dedikleri beyaz çiçek. 2/154.

Nesrîn ve nesrin: Bir beyaz çiçeğin adı. Rum diyarında ona gül-i nesrin denir. 2/29.

Nesteren: Güzel kokulu bir çiçektir. Sıhâh-ı 'Acem; nesrîn ve nesterîn ve nesterûn ve nester aynı anlamdadır diye kaydeder. Ama Hafız'ın beytinde birbirine atfedilmeleri aynı anlamda olmalarına imkân tanımaz. Çünkü birbirine atfedilen şeyler birbirinin aynı olamaz. 3/96.

Nesye: Veresiye anlamında. Hazır ve nakd kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanılır.

Çemen hikâyet-i Urdibehişt mî-gûyed
Ne  arifest ki nesye harîd u nakd bi-hişt

Tercüme: Çemen Ürdibehişt (nisan) ayından haber veriyor. Veresiyeyi satın alan ve peşini terkeden arif olamaz, yani veresiye olan cennet ümidiyle böyle zamandaki peşin dünya zevkini terkeden arif değil. 1/170.

Neşter: Fassadların kan aldığı alet. Niş ise akrep, arı ve diğer hayvanların başkalarını ısırdukları iğnesi anlamındadır. 2/373–374.

Neşv u nemâ: Artmak ve büyüme anlamındadır, daha çok bitkiler hakkında kullanılır. Huzur ve safa anlamında da kullanılmıştır. 3/79.

Nevâ: İham yoluyla zikredilmiştir. Ses ve sada manasına, bir de Isfahan nağmesinin fer'i olan ve Hüseyinî ile fer'ilikde müşterek olan nevâ makamı. 2/322.

– Berk, saz ve azık anlamındadır. 1/222.

– Çalgı aletlerinden birinin adı, bu alet bu zamanda bütünüyle terkedilmiştir. 1/222.

– Hem nevâ hem de nuvâ şekli kullanılır. Burada musıkide bir nağmenin adı anlamındadır. 2/226.

– Zenginlik, azık ve nimet anlamında kullanılır. 2/401.

– Avaz; Düzen; Musıkide bir makam. 1/119.

Nev-devlet: Sonradan görme. 1/342 (bk. Sonradan görme)

Nezzâregân: Bakanlar yani nazar edenler. Nezzare lafzını bazan tekil bazan da çoğul anlamında kullanırlar, bazan da bakılan yer (manzar) yani ism-i mekân olarak kullanırlar. 1/395.

Nezih: Aslında sudan ve çemenden uzak yer anlamındadır, amma İranlılar temiz ve kutlu anlamında kullanır. 3/341.

Nezl: Seferde yeni konaklayan misafirlere imarethanelerde bal, peynir ve reçel gibi verilen yemek. 2/165.

Nigâr: Rûm diyarında güzel kadın anlamında kullanılır. Farşlılar bu kelimeyle sevgiliyi kestederler. 1/125.

– Sözlükte nakış anlamındadır. İranlılar sevgili hakkında kullanır. 1/243.

– Sözlükte nakış anlamında olan bu kelime daha sonra mübalağa yoluyla güzeller için kullanılmıştır. 2/417–418.

Nigâristân ve Nigâr-hâne: Çin'de Mani isminde bir ressamın yaptığı bir ev. Hem kendi yaptığı resimleri hem de başka ressamların yaptığı benzersiz nakışları içine alan garip ve acip resimlerle dolu bir ev. 1/55.

Nigâristân-ı Çîn ve Nigâr-hâne-i Çîn: Ressam hocaların yaptıkları resimleri içine alan bir ev. 2/316.

Nigîn: Yüzük kaşı; Saltanat mührü anlamında kullanılır. 3/270.

Nihân-hâne: Mahzen; Altın, akçe ve değerli eşyanın bulunduğu yer. 3/280.

– Hazine ve kiler. 3/31.

Nikâb: Yüz örtüsü. Hafız'ın yaşadığı dönemde Fars ülkesindeki mahublar perde ile ve kâkül ve gisularını yüzleri üzerine indirip yüzleri örtülü olarak gezerlermiş. Kızılbaş evbaş ortaya çıktıktan sonra bu tarz tamamen terkedilmiştir. Hafız'ın beste-nikâb (örtüsü bağlı) demesi kendi zamanına göredir. 1/133.

Nîm-bismil: Yarım boğazlanmış. 3/180.

Nîm-bûse: Yarım buse anlamındadır. Aslında buse parçalanabilir bir şey değildir. Dolayısıyla onun hakkında yarım, üç veya dörtte bir gibi şeyler düşünülemez. Bu kelime teslim olmamak anlamında kullanılmıştır, yani muradına göre buse almaya imkân vermedi demektir. 2/31–32.

Nîreng: Ressamlar resim yapacakları yeri önceden beyaz bir şey ile sıvarlar. Buna Fars ressamları nireng derlerdi. Nakış yapacakları yeri önceden resmederler, o resime de nireng derler. 3/226–227.

Nîş: Arı, çiyân ve akrep gibi zehirli hayvanların soktuğu iğneye de denir. Neşter anlamında da kullanılır. 3/73.

Niyâz: İhtiyaç. 1/343.

Nisâr: Dügün ve emsali vakitlerde saçılan akçe ve altın. 1/48.

– Saçılan şey. 1/73.

Nuhûset: Uğursuzluk. Ay akrep burcunda iken önemli işler yapılmaz, çünkü o zaman uğursuzlukla meşhurdur.

Goftem ki ibtidâ konem ez-bûse goft nî

Bi-gzâr tâ ki mâh zi-°akreb be-der-şevêd

Tercüme: Sevgilinin yanağını zülfünün arasında görünce ona dedim ki öpmeye başlayayım mı? Dedi ki yok, ay akrep burcundan çıksın, ondan sonra. Ay kelimesiyle yanak, akrep kelimesiyle zülf kastedilmiştir. 2/255.

Nûn: Arapça balık demektir. 3/427–428.

Nûr: Ay ışığı. 2/311.

Nuzul: İmaretlerde yapılageldiği gibi misafir olanlara verilen yemek. 1/141.

Nühâ: Akıl. 2/438.

Nühhet: Bazı çocuklarda olduğu gibi ağızda olan güzel kokuya denilir. Genel olarak koku anlamında da kullanılır. 2/223.

Nükte: Arapça bir çubuk ucuyla bir yere vura vura bir nişan ortaya çıkarmaya denir. Bu durum genellikle düşünce ve şaşkınlık zamanlarında olur. İnsan bir şey düşünürken farkında olmadan gayri ihtiyari bir şeyler yapar. Nükte aslında masdardır. Daha sonra kalbi etkileyen latif söz anlamında kullanılmıştır. 1/139.

– İnce anlamlı söz. Genel olarak söz anlamında da kullanılır. Çünkü Hafız'ın şiirinde nükte nâ-sencîde (ölçüsüz ve vezinsiz) olarak nitelenmiştir. 3/25.

Nükte-dân: Eşyanın inceliklerini bilen. 1/356–357.

Nühzet: Sevinç; Temiz olma. 1/106.

Pâ-ber-câ: Ayağı yerinde, yani sabit-kadem demektir. 2/40.

Pâk-bâz: Pâk oynayıcı anlamında. Pak-damen (eteği temiz) ve pak-bâz âşık hakkında kullanılır. Tabiatında nefsanî arzu olmayan âşığa pak-bâz denilir. 1/377.

Pây-kûb: Ayak vuran demektir. Rakkas (danseden) anlamında kullanılır. 1/59.

Peder-i tecrübe: Araplar bir manada mübalağa kastetse eb veya ümm kelimesi ile tabir ederler, meselâ ebu'l-fesad ümmül-habayis (fesadın babası, kötülüklerin anası) derler. Burada da peder-i tecrübe tecrübe babası yani çok tecrübeli, güngörmüş kişi demektir. 3/276–277.

Peñç rûz: İrânlılar ömür ne kadar da uzun olursa beş günle tabir ederler. 1/71.

– Az bir zamandan kinaye olarak kullanırlar. Bir kişinin yüzyıl ömrü olsa da ondan beş gün diye tabir ederler, çünkü sonu fanilik olduğu için sanki beş gündür, belki hiç mesabesindedir. 1/237.

Peñç rûz, şeş rûz, heft rûz: İrânlılar azıcık müddetten bazan beş, bazan altı, bazan da yedi günle tabir ederler. 3/408.

Perde-dâr: Sözlük anlamı perde tutucu demektir, terim olarak kapıcıya derler. Feleğe perde-dâr denilmesi mecazendir. Hakikatte feleği tutup muhafaza eden Allah'tır. 1/156.

Perde-i heft-gâne-i çeşm: Gözde yaratılmış yedi perde. 2/416.

Allah gözü yedi perde ile üç rutubetten yaratmıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir: Sulbiyye, meşîmiyye, şebekiyye, rutûbet-i zücâciyye, celîdiyye, 'ankebûtiyye, rutûbet-i bîdiyye, 'inebiyye, karniyye, mültehime. Bu perdeleri manzum olarak şöyle sıralamışlardır:

Kerd Âferîdgâr Te[°]âlâ be-lutf-ı hîş

Çeşmet be-heft perde vu se âb münkasim

Sulb u meşîme şebeke zücâcî vu pes celîd

Pes-i °ankebût bîd u °ineb karn u mültehim

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Hafız'ın aşağıdaki beytine Sûdî'nin verdiği anlam ve yaptığı açıklamalar şöyledir:

Cemâl-ı duhter-i rez nûr-ı çeşm-i mâ'st meger

Ki der-nikâb-ı zücâcî vu perde-i °inebî'st

Nûr-ı çeşm gözbebeği anlamındadır, çünkü ışığı o görür. Zücac hem şişe anlamındadır, hem de gözün rutubetlerinden bir perdenin ismidir. 'İnebî hem şaraptan kinayedir, hem de gözün perdelerinden birinin adıdır. Hafız bu beyitte gözün bir perdesine ve bir rutubetine işaret edip şarabı gözbebeği hükmünde tutar. Çünkü şarap sıkılmadan önce 'inebî perdededir, meclise gelince de rutûbet-i zücaciyyededir.

Tercüme: Sanki bizim gözümüzün nuru olan üzüm kızı, yani şarabın cemali zücâcî nikâbda ve ĩnebî perdededir. Yani bazan şıŖe içinde mahfuz, bazan üzüm içinde saklıdır. Hafız şarabı bu iki hususta göze teşbih etmiştir. 1/153–154.

Pertev: Işık. Bir şeyin eseri. 1/184; 2/73–74.

Pervâ: Feragat. 1/132.

Pervâne: Hatt-ı hümayun anlamında da kullanılır. Herhangi bir hususta padişahın bir kimseye gönderdiği fermanı sahibine ulaştırana pervane denilir. Bu görev Fars devletinde bir rütbe olarak kabul edilirdi. 1/150.

– Hem kelebek hem de Rum ilinde kapı oğlanı denen hizmetçi anlamında. 1/182.

Pervîn ve perin: Ülker yıldızı. 3/172.

Pes-i perde: Pes art manasınadır. Pes-i perde perdenin arkası yani gayb âlemi demektir. Perde arkası ve gayb dememiz bize göredir. Yoksa Allah'a nisbetle perde ve gayb olamaz, herşey onun için aşikârdır. 1/167.

Peste: Halep fıstığı. Şairler ağzı ona teşbih ederler. 2/193.

Peşmîne-pûş: Yün giyen. Yoksul âşıktan kinaye olarak kullanılır. 1/259.

Pey: Art; Son; Ecel. 1/356.

– Sarhoşluk. 3/328.

Peyk-i cihân-peymâ: Ay. Şairlerin ay ve hilale peyk demeleri şundandır; Yedi gezegen arasında aydan daha hızlı hareket eden yoktur. Şöyleki oniki burcu bir ayda dolaşır, güneş bir yılda, diğerleri ise çok senelerde bu mesafeyi kateder. Nitekim Zühal seyrini otuz yılda tamamlar. 2/77.

Peyk-i müştakân: Saba rüzgârı. 1/221. (bk. Berîd-i 'uşşâk)

Peymâne: Sözlükte ölçek anlamındadır. Aşağıdaki beyitte Hazret-i Âdem'in cesedinin maddesi olan toprağı ve balçığı yoğurdukları kalıp anlamında kullanılmıştır. Bazı kitaplarda şöyle yazılır: Allah Âdem'i yaratmak isteyince meleklerle her türlü topraktan bir miktar getirmelerini emreder. Yani beyaz, kıvı ve sarı topraktan bir miktar toplayıp mezkûr kalıba doldurup yoğurmalarını emreder.

Onlar da bu emri yerine getirirler. Bundan dolayıdır ki insanların kimisi beyaz, kimisi kara, kimisi buğday renklidir. Daha sonra Hazret-i Âdem yaratılıp ruh sahibi olduktan sonra melekler Allah sevgisi hususunda Âdem'i kıskanmışlardır.

Düş dîdem ki melâ'ik der-i meyhâne zedend
Gil-i Âdem bi-siriştend u be-peymâne zedend

Tercüme: Dün gece gördüm ki melekler meyhane kapısını çaldılar, Âdem'in toprağını yoğurup bir peymaneye koydular. 2/159.

Peymâne-keş: Peymane çeken, yani şarap içen. 1/82.

Peymân-şiken: Ahd bozucu, yani vefasız ve gaddar. 3/139.

Pirâne-ser: İhtiyarlık vaktinde. 2/155.

Pîr-i dürdî-keş: Tortu için pir anlamındaki bu ifade ile Şeyh Mahmûd-ı Gülreng kastedilir.. 2/226.

Pîr-i harâbât-perver: Meyhanede yetişip büyüyen yaşlı kimse. 2/449.

Pîr-i Ken'ân: Hazret-i Yakub peygamber. 1/209.

Pîşânî: Birden fazla anlamda kullanılır. Mekk ve hile anlamında da kullanılır. 3/363.

Pîş-bîn: İlerisini gören, bir işin sonunu düşünen kişi. 3/292.

Pîşgâh: Meclisin sadrı ve kapısı üzerinde olan şahnişin. 1/312.

Pîşkâr: Meclisin başköşesinde oturan. 3/57.

Piyâle: Lamîî Çelebi manzumesinde piyâlenin anlamını boş kadeh olarak vermiştir. Diğer sözlüklerde ise anlamı şarap kadehi olarak verilir. 1/182–183.

Piyâle-peymâ: Piyale ölçen, yani piyale içen. 3/243.

Puhte: Pişmiş anlamındaki bu kelime îham yoluyla şarap hakkında da kullanılır. Çünkü şarabın bir adı puhtedir. 1/189.

– Pişmiş ve kaynaması tamam olmuş şarab. 3/351.

Rağm: Asıl anlamı bir kimsenin burnunu yere sürtmek anlamındadır. Tûrab kelimesinin eş anlamlısı olan ruğâmdan gelir. Körlük anlamında kullanılır, filanın körlüğüne denilir. 1/220.

– Sözlükte bir kimsenin burnunu yere sürtmek. Körlük ve haset anlamında kullanılır. 2/269.

– Düşmanın burnunu yere sürtmeye derler, tahkir ve alçaltmaktan kinayedir. 2/71.

Râh: Yol anlamındaki bu kelime insaf anlamında da kullanılır. Türkçe'de de yol değildir derler, yani insafa sığmaz demektir. 3/100.

Râh-ı rûh: Ruh şarabı, yani cana can katan şarap. 1/149–150.

Rahîk: Cennet şarabı. 3/372.

Rahş: Boz at. 3/147.

Raht: Ev eşyası ve diğer eşyalar. 1/114.

Ramak: Canın sonuna denilir. 1/200.

Ra'nâ: Bir tarafı sarı, bir tarafı kırmızı olan güle denir. Nazenin anlamında da kullanılır.

Sabâ be-lutf bi-gû ân ğazâl-i ra^cnâ-râ

Ki ser be-kûh u beyâbân tu dâde²i mâ-râ

Tercüme: Ey saba rüzgârı! Nezaketle o nazenin ceylana söyle ki bizim başımızı dağa ve sahraya sen vermişsin, yani bizi Mecnun ve Ferhad sen eylemişsin.

– Bir tarafı sarı, bir tarafı kırmızı olan güle ra'nâ denildiği Kemal Paşaoğlu'nun bu beytinden açıkça anlaşılır.

İkisinden bir gül-i ra^cnâ görünürdi göze

Lâle ruhsârınla cem^c olsa ruh-ı zerdum benim. 1/38–39.

– İkiyüzlü. 3/299.

İkiyüzlü; Güzel anlamında da kullanılır. 1/310.

Râst: Çok anlamlı bir kelimedir, hem sağ, hem sağ taraf, hem de doğru anlamında kullanılır, meselâ doğru söz, doğru şey gibi. Burada doğru söz anlamındadır, ama kamet ve serv zikredilmesi doğruluk anlamını îham eder. 3/24–25.

Râvek: Saf anlamındadır. İranlılar bu kelimeyi ravek şeklinde okur, Araplar rayık der. Ravek-i humdan maksat saf şaraptır. 3/71.

Rây: Hint padişahı. 3/342.

Râz-ı serbeste: Açılmamış sır, yani gizli sır. 2/292

Rehî: Aslında hizmetçi demektir ama genellikle kul ve köle anlamında kullanılır. 2/26.

– Hizmet için yola gittiği için yola mensup anlamında rehî denilmiştir. Rum diyarında kapı oğlanı denilir. 3/378.

Reh-nişîn: Yolda oturan; hakir ve zelilden kinaye olarak kullanılır, çünkü zelil dilenciler yollarda oturur. 2/211–212.

– Genellikle dilenciler hakkında kullanılır. Laubali rint anlamına da gelir. 3/425.

Reh-zen: Yol vuran, eşkıya. 2/229.

Remz: Kaşla ve dudakla işaret demektir. Rumuz esrar anlamındadır. 1/179.

Renc: Hastalık ve üzüntü. 1/247.

Rend: Çöllerde olan hoş kokulu bir bitki. Asmaî, ûda rend denildiğini nakleder. 3/213.

Reng: Kadınların yüzlerine sürdükleri gülgüne denilen kırmızı renkli bir boya.

Zi-[°]ışk-ı nâ-tamâm-ı mâ cemâl-i yâr müstağnîst

Be-âb u reng u hâl u hat çi hâcet rûy-ı zîbâ-râ

Tercüme: Bizim noksan ve güdük sevgimize sevgilinin kemal seviyesindeki güzelliğinin ihtiyacı yoktur. Güzelliği Allah vergisi olan bir yüzün ben, ayva tüyü, âb ve renge ne ihtiyacı var. Çünkü onun güzelliği doğuştandır, Allah vergisidir, ayrıca güzelleşmeye ihtiyacı yoktur. 1/36–37.

– Boya; Hile; Yaban keçisi; Nasip. 1/126.

– Hile. 3/411.

Reng-âmîz: Hile karıştırıcı, yani kavga kaşağısı. 2/333.

Reste: Sıra sıra olan pazar dükkânlarına denir. Mescitte olan saflar gibi erler sırasına da denir. 3/333.

Restgârân: Kurtulanlar ve azad olanlar. Arapça muflih denilir. 1/361

Restgârî: Kurtuluş. 1/165.

Resûl: Peygamber, elçi ve kadı muhızırına denir. Genel olarak kim olursa olsun haber verici anlamında kullanılır. 2/389.

Revân: Bir manası geçer altın ve akçe, diğer manası insan ruhudur. Bu kelime îham yoluyla kullanılır. 1/203.

– Revân akıcı ve yürüyücü anlamındadır. Suya sıfat olsa akıcı anlamında olur, serve ve diğer ağaçlara sıfat olsa yürüyen ve salınan anlamındadır. 1/77.

– Hâsıl ve mevcut olan. 1/141

– Derhal demektir, çabukluktan tabirdir. 3/40

– Aşağıdaki beyitte dört farklı anlamda kullanılmıştır.

Revân der-dih ân âb-ı ayn-ı revân

Ne âb-ı revân k'âfitâb-ı revân

Birinci revan derhal demektir, ikincisi insan ruhu, üçüncüsü akıcı, dördüncüsü çabuk yürüyen anlamındadır.

Tercüme: Ey saki! Çabuk ver ruhun ta kendisi olan suyu. O akan bir su değil belki yürüyen güneş. 3/438

Revh: Rahat ve huzur; Rüzgârın getirdiği güzel koku. 2/414.

Revnak: Sözlükte kılıcın suyu ve güzelliği anlamındadır. Yüzsuyu yani ırz ve namus anlamında da kullanılır. 1/345.

– Cevherî şöyle der: Revnaku's-seyfi ma'uhu ve hüsnuhu, yani kılıcın revnakı suyu ve güzelliğidir. Genel olarak revnak güzellik anlamında kullanılır. 1/31.

Reyâhîn: Reyhanın çoğulu. Gerçi reyhan fesleğen çiçeğine denilir. Hoş kokulu otlar anlamında da kullanılır. 2/176.

Rıdvân: Cennetin kapıcısı. 3/4.

Rıtl: Yarım batman; Yarım batman alan kadeh. 2/163.

Ribât: Büyüklerin odaları. 1/121.

Rind: Haram olan her şeyi işleyen kimse (Her menhîyi mürtekib). 1/101.

– Lâimî rint korkusuz anlamındadır der. İranlılar içki içen anlamında kullanır. 1/22.

– İranlılar bu kelimeyi haramları işleyen için kullanır, bilhassa içki içenler hakkında bu kelime kullanılır. 1/34.

– İranlılar ayyara ve her çeşit yasağı işleyene der. 1/226.

Rindân-ı kalender: Kalender rintler. Dış görünüşleri dağınık, iç alemleri yüce olan kimseler.

Hişt zîr-i ser u ber-târek-i heft ahter pây

Dest-i kudret niger u mansıb-ı sâhib-câhî

Bu beyit kalender rintlerin hallerini beyan eder.

Tercüme: Kalender rintlerin başları altında kerpiçten yastık var, ama ayakları yedi gezegenin üzerinde. Allah'ın kudret eline ve mansıp sahibinin rütbesine bak. Yani görünüşleri yoksul, gönülleri ise semanın üzerinde. 3/310–311.

Rind-i 'âfiyet-sûz: Afiyet yakıcı, yani takva ve sûfilîği giderici rint. Çünkü afiyet sûflik anlamında da kullanılır. Bundan kasıt Abdurrezzak Yemenî'dir. Kimyâgerlikden kasıt ettiği tevekkül ve kanaattir. Bazıları rind-i afiyet-suzdan maksat Pîr-i Gültreng'dir demişlerdir. 2/135–136.

Rind-i âlem-sûz: Âlem yakan, yani masıvayı terk eden rint. 2/350.

Rivâk: Evin önündeki saçak. 1/121.

– Aslında evin önündeki saçak için kullanılır. Nisâb-i Sıbyan lüğatinde revak eyvan dimişdir ve Şahidî manzumesinde büyük çardak eyvân dimişdir. Bundan anlaşılır ki revak büyük çardak demektir. Revak'ın râ'sını İranlılar üstün okur. 1/66.

– Sözlükte hayatın tavanına (evin saçağı) derler. Ama İranlılar daha çok çardak anlamında kullanır. 2/51.

Rîze: Döküntü, meselâ taş kırıntısına seng-i rîze denilir. Elekten geçen şey kastedilmiştir. 1/161.

Rû me-bîn ve rev bi-bîn: Surete bakma, sirete yani işe bak, anlamında kullanılan bir atasözü. 3/136.

Rûd: Horasan diline göre puser yani uşak anlamındadır. Rûd dere anlamında olmasıyla çeşme münasip, saz kirişi olmak itibarıyla çenge münasiptir. 1/202.

Saz kirişi, yani çeng, kanun ve kopuz kılı. 2/313.

– Dilber. 3/146–147.

Ruh: Yanak. Yüz anlamında da kullanılır. 1/158.

Rûh-ı mükerrerem: Peygamberler ve velilerin ruhları. 1/76.

Rûhu'l-kuds: Cibrîl-i Emîn. Onun feyzi Allah'tan getirdiği vahiydir.

Feyz-i Rûhu'l-Kudus er bâz meded fermâyed

Digerân hem bi-koned ân çi Mesîhâ mî-kerd

Tercüme: Şayet Cibril'in feyzi yardım ederse Hazret-i İsa'nın yaptığını diğerleri de yapar. 1/317.

Rûm: Beyazlık. Hafız'ın beytinde zeng münasebetiyle zikredilmiş ve cananın yanağının beyazlığı kastedilmiştir. Rum aynı zamanda ülke adıdır. Orada olanlara Rumî denir. Rumun beyazlık anlamında kullanıldığını Hüsrev'in Derya-yı Ebrâr'ında şu beyitte görmekteyiz:

Her nişâni ez-hüner mülkîst der-zât-ı ʿarûs

Rûy rûm u zülf şâm u her dû pestan berber'est

Tercüme: Gelinde olan her hüner nişanı bir ülkeden haber verir. Yüz Rum, zülf Şam ve her iki meme Berber gibidir. 2/326

Rû-şinâs: Meşhur. 3/418.

Rûz-efzûn: Günden güne artmakta olan şeyler hakkında kullanılır. 1/37.

Rûz-ı nuhust: Birinci gün; Ezel günü manasınadır. 1/65.

Rûz-ı pesîn: Son gün, yani ölüm günü. 2/170.

Rûz-ı vâkı'a: Ölüm günü. 2/451.

– Sözlükte kıyamet günü anlamındadır, ölüm günü anlamında da kullanılır. 3/260.

Rûz-i dâverî: Sözlük anlamı hükümet günü demektir, kıyamet günü anlamında kullanılır. 1/341.

Rüyada ihtiyarlık vaktinde kendini genç görmek: Âşık ve divane olmakla tabir edilir. 2/233–234.

Sabâ: Lügatte gün ile gece eşit olduğu zaman güneşin doğduğu yerden esen rüzgâra denilir. Şairler dilinde ise cananın kûyundan esen rüzgâr demektir. 1/5.

– Saba rüzgârıyla Rahmân'dan gelen feyiz kastedilmektedir. 1/220.

Sâbıka: Önce olmak, yani Allah'ın rahmetinin gazabından önce olması. Bu kelime “Sebeket rahmetî ‘alâ ğadabî” yani rahmetim gazabımın önüne geçti hadisine işarettir. 3/170.

Sâbıka-i lütf-ı ezel: Burada sabıka mukadder bir kelimenin sıfatıdır, yani rahmet-i sabıka demektir. Meşhur bir hadis-i kudsinin içeriğine işarettir. Hadis-i kudsi şöyle dir: “İnnî ene'llâhu sebakat rahmetî ‘alâ ğadabî”. Yani “Allah sadece benim ve rahmetim gazabımdan öncedir.” 1/167.

Sâbıka-i pişîn: Ezelî hüküm; Kaza ve kader. 2/170.

Sabûh: Sabah vaktinde içilen şarap. 1/26.

– Sabah vaktinde şarap içmek. 1/291.

Sadâ: Yankı. 1/192.

Sa'dân ve nahsân: İki uğurlu ve iki uğursuz. Yedi gezegenden ikisine sa'dân, ikisine nahsân denilir. Müşteri ve Zühre Sa'dan, Zühal ve Mirrih nahsân olarak kabul

edilir. Müşteri sa'd-i ekber, Zühre ise sa'd-ı asgar, Zühal nahs-ı ekber, Mirrih ise nahs-ı asgar telakki edilir. 1/131.

Sadâret: Sadr her şeyin ön tarafına denir. Meclisin başköşesine de sadr-ı meclis denilir. Haşmet ve büyüklük anlamında da kullanılır. 3/205.

Sadm: Cesetle vurmak anlamındadır. Belanın şiddeti anlamında kullanılmıştır. 3/233.

Sâf: Şarabın üstü. 1/162.

Safir: Kuş sesi ve ıslık anlamındadır, genellikle doğan kuşunun sesi hakkında kullanılır. Diğer ruh sahiplerinin sesleri hakkında istiare yoluyla kullanılmıştır. 1/94.

Sahbâ: Kızıl şarab. 2/39.

Sâhet: Saray ortasında olan meydan. 2/2.

Sâhib-i dîvân: Vezir-i azam anlamında kullanılır. Fars ülkesinde gelen ve Nizamiye medresesini yaptıran Nizamül-mülk isimli vezir-i azamın lakabı bazı tarihlerde sahib-i divan olarak geçmektedir. 1/85–86.

Sâhib-kırân: Yedi gezegenin ikisi aynı burçta aynı derecede iken doğan kişiye denir. Aynı burç ve aynı derecede olmaya kırân denilir. Doğan kişiye de bu iki yıldızın hükmü verilir. Meselâ Mirrih'le Zühal'in kırân vaktinde iken doğarsa oldukça yiğit biri olur. Utarid'le Zühre'nin kırân ettiği vakitte doğarsa emsalsiz bir kâtip olur. Güneş'le Müşteri'nin kırân ettiği zamanda doğarsa benzersiz bir ilim sahibi olur. 3/26.

Sakf-ı nûh-pâye-i penç-tâk: Dokuz katlı beş kemerli tavan. Felek anlamında kullanılmıştır. 3/438.

Sakîm: İki anlamda kullanılır; Biri hasta, diğeri yanlış anlamında. Aşağıdaki beyitte îham yoluyla zikredilmiştir, çünkü göze nispet hasta anlamı, müsveddeye nispetle yanlış anlamı münasiptir.

Çeşm-i câdû-yı tu hod °ayn- sevâd-ı sihr'est

În kadar hest ki in nüsha sakîm uftâde'st

Tercüme: Senin sihirbaz gözün bütününüle sihir müsveddesidir, yani ne kadar sihir varsa onda sabittir. Fakat şu kadar ki bu müsvedde sağlam değil sakattır. 1/96.

Sâl-horde: Sözlükte yaşlı anlamındadır, şaraba sıfat olduğu zaman birkaç yıllık şarap anlamına gelir. 3/56.

– Yıl yemiş anlamında, yaşlılıktan kinayedir. 1/190.

Sâl-ı Celâlî: Celalî yılı. Cemşîd zamanından itibaren hangi büyük padişah tahta çıktıysa o gün tarih kabul edilirdi. Bu durum İran krallarının sonuncusu olan ve tahta çıkış tarihi Hicretin onbirinci yılının Rebiülevvel ayının yirmiikinci günü olan Yezdicürd bin Şehriyar bin Kısra'ya kadar devam etti. Bunun tahta çıkışıyla başlatılan tarih Alparslan'ın oğlu Sultan Celaleddin Melikşah Selçukî'nin tahta çıkmasına kadar sürdü. Daha sonra aralarında ezyac sahiplerinden biri olan Ömer Hayyam'ın da bulunduğu rasat âlimleri padişahın tahta çıkışını kutlamak için huzuruna çıktılar ve Melikşah'ın tahta çıkışını tarih kabul etmek hususunda anlaştilar. O gün güneş Hamel burcuna girmişti ve her sene bu gün şenlik ve bayram olmasını kararlaştırdılar. Bu tarih üçyüz altmışbeş ve çeyrek gün olan güneş yılı üzerine bina edilmişti. Bunun aylarının isimleri Yezdicurd aylarının isimleri gibidir. Güneşin Hamel burcuna girmesini Ferverdîn ayının birinci günü olarak kabul ettiler. Ondan sonra Ürdibehiş ve sonra diğerlerini bu minval üzere yaptılar. Bu durumu nazımla şöyle ifade etmişler:

Zi-Ferverdîn çu bi-guzeştî meh-i Urdibehiş âyed
 Bi-mân Hordâd u Tîr ân geh ki Murdâdet hemî bayed
 Pes ez-Şehriyûr u ez-Mihr u Âbân Âzer u Dey dâ
 Ki ber-Behmen cuz İsfendârmed mâhî neyefzâyed

Celalî yılı güneş yılı üzerine kurulan yıldır. Bu tarih Celalî, Melikşâhî, Hânî ve Cedid diye adlandırılmıştır. Bundan önce geçerli olan tarihi ise Yezdicürdi ve Kadim diye isimlendirilmiş idi. 3/306–307.

Sâmân: Salah, dinlenme ve huzur anlamındadır. 2/293.

Sanem: Kâfirlerin taptığı, oğlan, kız, köpek ve diğer hayvanlar şeklinde olan put. 1/387.

Sanevber: Çam ağacının bir türü olan fıstık ağacı. 1/102.

– Sözlükte çam ağacı anlamındadır, servi ağacı kastedilmiştir. 2/208.

– Aşağıdaki beyitte geçen ikinci sanevber kelimesinden sanevber ağacının kendisi kastedilmiştir, o çam ağacının bir türüdür, sevgililerin boyunu ona teşbih ederler.

Dil-i sanevberîm hemçu bîd lerzân'est
Zi-hasret-i kad û bâlây-ı çun sanavber-i dost

Tercüme: Benim çam kozalağı gibi kalbim dostun boy ve bosunun hasretinden söğüt gibi titrer, yani sevgilinin sanevber ağacı gibi boyunu hatırlayıp hasretinden yüreğim söğüt ağacı gibi titrer. 1/92.

Sarfe: İranlıların ıstılahlarında fazla anlamına gelir. Meselâ eski zamanda altını akçeyle bozdursan bir iki akçe fazla verirlerdi, o fazlalığa sarfe derlerdi. Aşağıdaki beyitte genel olarak fazlalık ve üstünlük anlamında kullanılmıştır.

Tersem ki sarfe'î ne-burd rûz-ı bâz-hâst
Nân-ı helâl-i şeyh zi-âb-ı harâm-ı mâ

Tercüme: Korkarım ki kıyamet günü şeyhin helal diye yediği vakıf malı ekmeğinin bizim içtiğimiz haram olan şarabın üzerine bir üstünlüğü olmayacak. Yani onların riya ile geçimlerini sağlamaları ile bizim rintliğimiz eşit olacak, belki bizim rintliğimiz daha üstündür, çünkü biz riyakâr değiliz. 1/18.

– İranlıların terimlerinde fazla ve üstün olmak anlamında kullanılır. 2/230.

Sarraf: Altını akçeye veya akçeyi altına bozan kişi. 1/139.

Savma'a: Aslında hiristiyanların mabedi anlamına gelir, daha sonra bütün ibadethaneler hakkında kullanılmıştır. 1/46.

Sayd-ı muhtasar: Değersiz av. 2/67.

Sâye-perver: Gölgede beslenen. 3/155. (bk. Hane-perverdî)

Sebük: Sözlükte hafif anlamındadır, çabukluk ve acele anlamında da kullanılır. 1/189.

Sebük-bârân: Yükü hafif olanlar. Rakip korkusu ve ayrılık endişesinde olmayanlar. 1/8.

Sebük-inân: Hafif dizginli; Çabukluk ve çeviklik anlamında kullanılır. 3/35.

Sebz-hat: Taze sakallı. 3/258.

Sefîne: Arapça gemi anlamındadır, İranlıların ıstılahında bir çeşit mecmuanın adı. 1/130.

– Cönk cinsinden bir tür; divan anlamı kastedilmiştir. 2/132–133.

Seher-hîz: Sabah erken yatağından kalkan kimse. Teheccüde kalkan kişi anlamında kullanılır. 2/151.

Sehl: Kolay anlamına gelir, fakat küçük ve basit anlamında kullanılır. 2/202.

Selâse-i ğassâle: İçki içenlerin yemeklerden sonra peşpeşe içtikleri üç kadeh şaraptır ki midede olan yemek fazlalıklarını ve ahlât-ı rediyyeyi yıkayıp gidermesi için içilir. Bundan dolayı yıkayıp temizleyici üç anlamına gelen bu isimle isimlendirilmiştir. 2/5.

Selem: Çölde yetişen dikenli bir ağaç. 2/407.

Selsebîl: Cennet pınarlarından birisinin adı. 2/404.

Selsebîl-mûy: Selsebil saçlı. Selsebil-mûy kıvrım ve zincir şeklinde olan saçtır, çünkü su kıvrım kıvrım aktığı için zincir şeklini alır.

Şâhâ mubeşşirî zi-behiştem resîde'est

Rızvân-serîr hûrveş u selsebîl-mûy

Tercüme: Ey padişah, bana cennetten bir müjdecî geldi. Rızvan serirli, yani murassa ve mücevher seriri var ki benim maarifle süslü gönlümdür, cennet hurisi gibi makbul ve saçları uzun ve zincir şeklinde, yani şiirim zincir saçlı dilbere benzer. Yani cennet gibi tabiatımdan bir latif güzele benzer şiir geldi. 3/386.

Sema': İki anlamda olması mümkündür; Biri nakış ve savt okumak, diğeri sûfiler gibi raks etmek. 1/328.

– Nağme, avaz. 1/353.

– Terim olarak bütün eşyanın sesleri ve sazların avazları için kullanılır. 1/41.

Semer: Efsane ve hikâye. 2/83.

Seng-dil: Taş yürekli, katı kalpli. 1/286–287

Seng-i hârâ: Kara taş. Hâre de denilir. 1/29.

Ser: Baş. Sevda ve arzu anlamında da kullanılır. 2/313.

Ser-girân: Ağır başlılık; iltifat etmemekten kinayedir. 1/330.

Ser-âmed: Maharet ve kemâl sahibi. 3/275.

Serâ-perde: Evlerin içinde çekilen perde. Arapça serâdik denir. 1/69.

Ser-be-müht: Ağzı mühürlü. 2/133–134.

Ser-çeşme: Pınarbaşı. 3/405.

Ser-encâm: Her şeyin sonu. 3/128.

– Ser-encam ve encam akıbet anlamında kullanılır. 1/121.

Ser-figende: Utanmaktan kinayedir. Çünkü utanan kimse başını önüne eğer.
2/354.

Ser-firâz: Başı yücelen anlamında olup âlicenaptan kinayedir. 2/388.

Ser-gerdân: Sözlük anlamı başı dönen demektir, terim olarak hayran anlamında kullanılır. 1/32.

– Sözlükte başı dönen kimse anlamında. Başı dönmek hayretin gereklerinden olduğu için hayran yerinde ser-gerdan denilir. 3/209.

Ser-germ: Başı kızgın demektir, âşık anlamında kullanılır. 2/387.

Ser-geşte: Başı dönmüş; Hayret eden anlamında kullanılır. 2/40.

Serî: Arapça cömert kimseye denir. Serî-i Sakatî Hazretlerinin ismi bu anlamdadır. Farsçada ser büyük, aziz ve şerefli olmaya denir. 3/40.

Ser-i hod gîr: Başını tut; Başının kaydını gör, diyecek yerde kullanırlar. Küpe başını tut, demekte latif bir eda vardır, çünkü onlar şarabı küplerde saklarlar ve küpün ağzına yuvarlak bir kerpiç koyup ağzını bir çeşit beyaz balçıkla iyice sıvarlar ki kaynayınca taşıp dışarı dökülmesin. 1/132.

Ser-i niyâz: Niyaz lügatte ihtiyacı arz etmek manasınadır, ser-i niyaz niyaz anlamına gelir. 1/89.

Ser-keş: Baş çeken, yani kimseye boyun eğmeyen kimseye denir. 3/159.

– Sözlükte baş çeken, terim olarak inatçı anlamında kullanılır. 1/29.

Sermed: Öncesi ve sonrası olmayan. Allah'ın isimlerindedir. 1/403.

Ser-mest: Müstağni demektir, sarhoşa da denir. 2/213.

Ser-nüvişt: Başa yazılan şey, yani ezelde yazılan şey, kader. 2/167.

Ser-pençe: Daha çok tırnaklarıyla avlanan hayvanlar hakkında kullanılır. Aslan, kaplan, kuşlardan ise doğan ve şahin gibi hayvanların pençesi için ser-pençe tabiri kullanılır. 2/47.

Ser-rişte: Sözlükte ipin ucu anlamındadır, terim olarak işin sonu anlamında kullanılır. 1/129.

Serserî: Kolayına yani gelişigüzel ve başıboş demektir. 2/254.

Serv-i âzâde: Serviye azade demeleri şundandır; Kimse ona meyve için taş atmaz ve diğer ağaçlar gibi yaprağını döküp üryan kalmaz. 3/8.

Sevâd: Şenlik ve mamur yere denir. İstanbul, Mısır ve Şâm gibi şehirlere sevâd-ı azam denilir. 2/63.

Sevâd-ı sihr: Sevad beyazın zıt anlamlısıdır, burada müsvedde manasına isimdir, yani sihir müsveddesi. 1/96.

Sevdâ-zede: Sevda dört mizactan birisidir. İnsan tabiatına galip olsa deliliğe yol açar. Sevda-zede sevda vurmuş yani sevda galebe çalmış gönül. 1/96.

Sıbğa: Sözlükte renk anlamında olan bu kelime ile yaratılış ve fitrat kastedilmektedir. 3/390.

Sidre: Sidre'den maksat Cibril-i Emîn'in makamı olan Sidretül-Müntehâdır. 1/94.

Sifle-perver ve dûn-perver: Alçakları besleyici demektir, felek hakkında kullanılır. 1/152.

Sihri mübîn: Mübîn “ebâne” fiilinin hem geçişli hem de geçişsiz anlam taşımaya göre aşikâre ve açık olan, bir de açıkça gösteren anlamında olur. Buna göre sihr-i mübin hem aşikâre sihir, hem de güzellik mucizesini gösteren sihir anlamına gelir. 1/274.

Simâk-i râmi: Bir yıldızın adı. Simak ikidir; Birine simâk-i râmi ve birine simâk-i a^zel derler. Simâk-i râmi elinde mızrak olan bir atlıya benzetmişlerdir, çünkü önünde bir yıldız vardır, o yıldız rumh (mızrak) derler, bundan dolayı simâk-ı râmi derler. Simâk-i a^zel elinde mızrak olmayana derler. 2/280–281.

Sincâb-ı şâhî: Padişahların giydiği sincaptan yapılmış kürk. Sincap toprak renginde bir hayvandır, bu hayvanın kürküne de sincap derler. Fars ülkesinin padişahları kışın bu kürkü giyerler. Duacınız Sûdî bu kıssayı hamselerde ve bazı kasidelerde gördüğümünden padişahın hususi haremine hizmet edenlerden padişah kışın samur, veşk veya diğer kürklerden giyer mi diye sordum, yok diye cevap verdiler. 1/54.

Sipenc: İki kapılı ev, fani olan şey ve harap olmaya yakın olan. 3/437.

Sipend: Üzerlik tohumu, kötü göz değmemek için ateşte yakılır. 2/15.

– Üzerlik. Bu otun dumanından kime verseler ona nazar değmez diye inanılır. 2/364.

Siper: Payimâl olmak, çignenmek. 2/19.

Siper endâhten: Siperi atmak savaşı terk etmek demektir. Teslim ve boyun eğmekten kinaye olarak kullanılır. 1/248.

Sirişk: Sözlükte yağmur çisintisine, yani hafif yağın yağmura derler. Daha sora mecazen gözyaşı anlamında kullanılmıştır. 2/302.

Siyâhgârân: Günahkârlar anlamında. Sözlük anlamı siyahçılar demektir, yani amel defterlerini günahla siyah yapanlar. 1/360.

Siyâh-kec: İki anlamda kullanılır; Biri eğri siyah, diğeri hain siyah. Burada ikisi de mümkündür. 2/98.

Siyeh-kâse: Kâsesi siyah; Misafiri öldürücü anlamındadır. 1/33.

Subh-ı nuhust: Birinci sabah. Bu sabaha yalancı sabah (subh-ı kazib) denilir, gerçek sabahdan (subh-ı sadık) önce doğar, daha sonra dünyayı bir miktar karanlık kaplar, bundan sonra ise subh-ı sadık (gerçek sabah) doğar. 1/65.

Subhun cân virmesi: Çabuk geçmesi anlamındadır. Çünkü güneş doğduktan sonra gündüz denilir, sabah denilmez. 3/218.

Sûf ber-keş zi-ser: Hırkayı baştan çıkar. Genellikle yoksulların hırkaları cübbe cinsindedir ve önü açık yani düğmeli değildir. Dolayısıyla böyle bir hırka baştan çıkar. Bundan dolayı şürde hırkayı baştan çıkar denilmiştir. 2/309.

Sûfi: Sûf koyun yünü demektir. Sûfiler genellikle yün elbise giydikleri için yüne nisbet edip onlara sûfi denilmiştir. Şairler riyakâr ve aldatıcı sûfilere yani sûfi şeklinde olan riyakârlara tarizde bulunurlar. Fakat gerçek (ehl-i meşreb) sûfilere bir şey demezler, çünkü onlar kendi halleriyle ilgilenip kimseyi ayıplamazlar. 1/20.

– Şairler, sûfilere ve zahitlere türlü türlü tarizlerde bulunur. Çünkü şairlerin çoğu ayyaş ve içki müptelasıdır, sûfiler ve zahitler ise bunları ayıplamak ve kötülemekten geri kalmazlar. 1/302.

Sugvar ve sığdar: Yaslı, yani matemzede. 1/359.

Suht: Sözlükte katı anlamındadır, fazla anlamında da kullanılır. 1/93.

Sûsen: Susen ve zanbak, çiçeklerine doğru meyilli oldukları için seccadeye benzetilir. Bunları seccadesi omuzunda olan zahide teşbih meşhurdur.

Hod giriftem k'efgenem seccâde çun sûsen be-dûş
Hemçu gül ber-hırka reng-i mey müselmânî buved

Tercüme: Farzedelim ki omuzuma susen gibi seccademi alıp gezeyim. Fakat hırkam üzerindeki gül rengi gibi kırmızı olan şarap rengi müslümanlık mıdır?

Kemal Paşazade şöyle der:

Zanbak bugün omuzuna seccâdesin alur
Dün gülşene şarâb taşırdı kabak kabak

Zanbak goncası uzun kabağa teşbih edilmiştir. 2/106–107.

Sühâ: Küçük bir yıldızdır. Bu yıldızla gözün keskinliğini tecrübe ederler. Çünkü güneşe yakındır, herkes onu göremez. 1/268.

– Küçük bir yıldızdır. Büyük yedi yıldızların yanındaki yıldızdır. Halk gözün keskinliğini bununla imtihan eder. 1/44.

Sürâhî: Bülbüle gibi şarap konulan kaplardandır. 1/126.

Süreyyâ: Ülker yıldızına derler. Şairler Süreyyayı gerdanlığa teşbih ederler. 1/38.

Süveydâ: Yüreğin içinde uyuşmuş kara kan pıhtısına denir. Her hayvanın yüreğinde olur. Derler ki Allahu Teala anlama yeteneğini o kara kana koymuştur. Doğrusunu Allah bilir. 2/93–94.

Şa'bede-bâz: Hokkabaz ve gözboyayan anlamındadır. 1/68–69.

Şâdî-i heme-latîfe-gûyân salâvât: İki kişinin sözü birbirine uygun ve birbirinin aynı olsa İranlılar bu cümleyi söylerler. Yani bütün latife söyleyenlerin şad olması için (ruhları için) salâvat söyleyin. 3/412.

Şafak: Akşama doğru ufukta görünen kızılık. 1/294.

– Şafak kelimesi burada İmam Ebu Hanife mezhebine göre ufukta görünen kızılık anlamındadır, ondan sonra beyazlık görünür. Yani Ebu Hanife'ye göre şafak ufukta kızılıktan sonra ortaya çıkan beyazlıktır. 2/274.

Şâhid: Farşlılar bu kelimeyi sevgili için, Araplar melek için kullanır. 1/242–243.

İranlılar sevgili hakkında kullanır. Melekten istiare yoluyla bu anlamda kullanıldığı açıktır, çünkü Araplar meleğe şahid der. 1/226.

Şâhid-bâz: Güzel seven. 3/19.

Şâhin: Doğan cinsinin bir türü, oldukça kuvvetli ve hızlı bir kuş. 2/11–12.

Şahne-i meclis: Meclisin bütün işleri kendisine havale edilen kimse. 1/380.

Şahne-i Necef: Şahne subaşıya denilir. Necef Kufe şehrinin yanında Hazret-i Ali'nin türbesinin bulunduğu yerdir. Şahne-i Neceften maksat Hazret-i Ali'dir. Mevlânâ Câmî Hazret-i Ali'nin menkabelerini anlattığı kitapta Hazret-i Ali için

şahne-i Necef söylediğinden dolayı rafizîler ona düşmanlık ederler. Hâlbuki Hafız da Mevlânâ Câmî'den önce böyle söylediği halde ona bir şey demezler, garip kıssadır. 2/391–392.

Şahne-şinâs: Şahne naip ve subaşı demektir. Şahne-şinas subaşıyı tanıyan, onunla aşina ve dost olan demektir. 1/117.

Şahne-şinâs vâ'iz: Subaşıyla dost olan vaiz. Bununla söylediğini kendisi yapmayan vaiz kastedilir. Bunlar büyüklerin kapılarından ayrılmazlar, onların toplantılarında güldürmek için bazı gülünç şeyler anlatırlar, ta ki meclistikilerin hoşuna gitsin de kendisini toplantılarına katılmak için çağırırlar. 1/116–117

Şâh-râh: Ulu yol, çünkü şah uluya denilir. Aslında râh-ı şâh idi, tamlamayı ters çevirip izafet kesresini kaldırarak şâh-râh denilmiştir. 1/114.

Padişahların gittiği ulu yol. 1/323.

Şâir: Bilmek anlamındaki şîr ve şu'ûr masdarından gelir. Dolayısıyla şair demek âlim demektir. 3/197.

Şâirlerin te'eddübü: Şairlerin edep ve nezaketleri. Sevgili hakkında konuşurken üsluplarına özen göstermeleri. Aşağıdaki beyitte bunun örneği görülecektir.

Kes nîst ki uftâde-i ân zülf-i du tâ nîst
Der-reh-guzer-i kîst ki dâmî zi-belâ nîst

Tercüme: O iki kat zülfe âşık olmayan kimse yoktur. Kimin geçtiği yolda ise o yolda beladan bir tuzak olmaması mümkün değildir.

Burada “üftâde-i ân zülf” deyip “üftâde-i cânân” dememesi şundandır: Şairler edeplerinden dolayı aşkı ve muhabbeti güzellik unsurlarına bağlarlar, canana bağlamazlar. Meselâ zülf, gisu, hat, hâl, ruh, ruhsar ve diğer güzellik unsurlarına bağlarlar. 1/266.

Şakâyk: Lâle-i Numan'a denilir. Şöyle rivayet edilir ki Nu'man bin Münzir Arap beylerinden zorba bir bey imiş. Neşeli olduğu gün yanına girene bağışta bulunur, öfkeli olduğu gün ise yanına geleni katle dermiş diye söylenir. Gezdiği yerlerde rastladığı çayır ve çemenli güzel yerler için burası benim korum olsun derdi.

Sonra da hiç kimse o kuru yaptığı yerde ne av avlayabilir, ne ağaç kesebilir, ne de otunu otlatılabirmiş. Onun korularında lâle çok olduğu için kendisine izafetle lâle-i Numan demişlerdir. Araplar şakayık-ı Numan derler. 3/459.

Şarâb ve sâkînin yol tuzağı olması:

Şarâb-ı bî-ğâş u sâkî-i hoş du dâm-ı rehend
Kî zîrekân-ı cihân ez-kemendeşân ne-rehend

Tercüme: Çirksiz yani safi ve halis şarap ve güzel saki cihanın zekilerinin kemendinden kurtulamadığı iki yol tuzağıdır.

Şarap ve sevgili kişiyi bütün işlerden ve maslahatlardan alıkor. Hatta meşayihin çoğu “ıyyâküm ve'l-emredân” yani sakalsızlardan sakının diye sûfilere nasihat ederlermiş. Şarabın haram oluşu nassla sabittir. Eğer faydası olsaydı haram olmazdı. Nassta olması şöyle dursun kötülüğünü herkes görür, insanın aklını alıp divane der. Delilik ise uğursuz bir haldir. 1/364–365.

Şarâb-ı ergüvân: Kırmızı şarap. 1/293.

Şarâb-ı hoş-güvâr: Hoş-güvar hazmı kolay demektir. Şarab-ı hoş-güvar hazmı kolay olan, yani baş ağrısı vermeyen şarap demektir. 3/96.

Şarâb-ı mevhûm: Lâle şarapla dolu kadehe benzer, ama içi boş olduğu için şarab-ı mevhum denilmiştir. 3/22.

Şaşa'a: Gölgenin hafifine yani koyu olmayanına denir. Güneş ışığı anlamıda kullanılmıştır. 2/149.

Şath: Sûfilerin usul ve adetleri. 2/362–363.

Şeb âbistenest: Gece yüklüdür anlamında bir atasözü.

Bedân mesel ki şeb âbistenet dûr ez-tu
Sitâre mî-şumurem tâ ki şeb çi zâyed bâz

Sitâre mî-şumurem (yıldız sayıyorum), iki anlamda olması mümkündür. Biri uykusuz kalıp gökteki yıldızları saymak, diğeri gözyaşı dökmek, çünkü gözyaşı da yıldız teşbih edilmiştir. Her halükarda uyuyamaktan kinayedir.

Tercüme: Gece hamiledir darbimeseli sebebiyle acaba ne doğacak diye sabaha kadar yıldız sayıyorum, yani sabaha kadar uykusuz kalıp seni düşünürüm ki sabah ne fayda ve netice hâsıl olacak. 2/326.

Gûyend şeb âbisten-i ğaybest 'aceb
Çun merd ne-dîd ez-ki âbisten şod

Tercüme: Derler ki gece gaybî hallerle hamiledir. Bu şaşılacak bir şeydir, çünkü kimden hamile olduğunu bir er görmedi. Veya kimse bir mert yani er görmedi, yani hiçbir kerim mert doğmadı, o halde nasıl hamile olabilir. 3/411–412.

Şeb be-hayr: Gecen hayırla olsun anlamında. Bu ibare veda esnasında kullanılır. Birisiyle konuşmayı kısa kesmek için de bu ibare söylenir. 3/433.

Şeb-düzd: Gece hırsız. 3/171.

Şeb-gerd: Gece dolaşan. 2/252.

Şeb-gîr: Geceyi tutucu anlamındadır, gece olduğu için gûya geceyi tutar. Nitekim ah u nalesi cihanı tuttu yani kapladı denilir. Meselâ âh-ı şeb-gîr, nâle-i şeb-gîr ve râh-ı şeb-gîr, gecede olunca böyle adlandırılır. 1/42 -43.

Bâde-i şeb-gîr gece içilen bâdedir. Nitekim nâle-i şeb-gîr ve râh-ı şeb-gîr gece olan nâle ve seferdir. O halde şeb-gîr gecenin ihyasına sebep olan şeydir. Seher vaktine de şeb-gîr derler. Beyitte geçen bâde-i şeb-gîrle kastedilen şey o gece canana götürdüğü şaraptır. 1/123–124.

– Nâle-i şeb-gîr gece olan naledir. Şeb-gîr kelimesinden çırcır böceği kastedilmesi de mümkündür. 2/240.

Şeb-hân (bk. Mürğ-i şeb-hân)

Şeb-hîz: Gece kalkıcı, yani ibadet eden. 3/226.

Şeb-i yeldâ: Kış gecelerinden en uzun olan gece. 1/284.

Şeb-nişîn: Gece oturucu anlamındaki bu bileşik sıfat geceyi ibadetle ihya edenler için kullanılır. 3/234.

Şeb-rev: Gece gidici demektir, daha çok hırsız anlamında kullanılır. 2/408.

Şeb-zinde-dâr: Geceyi ihya edene denilir. Sözlükte geceyi diri tutucu, yani uyumayan anlamındadır. 2/265.

Şehr-âşûb: Şehri delirten ve karıştıran. 2/237–238

Şeh-reh: Şâh-râhın hafifletilmiş şekli. 1/242. (bk. Şâh-râh)

Şehrevâ: Gönnden yapılmış bir akçe. Eski zamanda bir padişah gönnden akçe kestirip üzerine padişahlık mührü vurmuş, fakat bu akçe sadece kendi ülkesinde geçerliymiş. Bundan dolayı Hafız “Ki der-diyâr-ı ğarîbeş be-hîç ne-sitânend” yani başka bir diyarda beşkuruşa almazlar diye söylemiştir.

Vücûd-ı merdum-i dâna misâl-i zer-i tılâ'st
 Ki her kucâ ki reved kadr u kıymeteş dânenend
 Buzurg-zâde-i nâ-dân be-şehrevâ mâned
 Ki der-diyâr-ı ğarîbeş be-hîç ne-stânend

Tercüme: Bilgili insan altın gibidir, nereye giderse değeri bilinir, soylu fakat cahil birisi de tıpkı şehrevaya benzer, yabancı bir yere gitti mi beş kuruş değer vermezler. 1/49.

Şehryâr: Padişahın kinayedir. Şehir yoldaşı yani yardımcısı anlamındadır. 2/451.

Şeh-suvâr: Sözlükte atlı padişah anlamındadır, terim olarak at biniciliği kendisine yakışık ve uygun düşen kişi hakkında kullanılır. 2/249.

– Atlı padişah. 1/68.

Şeker-âvîz: Şeker asıcı demektir. Bir kimse alkışlanmaya layık bir hüner yapsa ona şeker astı denilir. 3/459.

Şeker-hâb: Tatlı uykudan kinâyedir. 3/323.

Şem': Sözlükte balmumu demektir, ama terim olarak yanan muma denilir. 2/18.

Şemâme: Hem koku hem de karpuz mevsiminde yetişen ufacık kavunlar anlamındadır. Bunlar elmadan iri olur, elma ve kavun gibi güzel kokusu vardır. 3/119.

Şem'-ı Çıgıl: Çıgıl Türkistanda yani Hıta ve Hoten tarafında bir yerin ismidir. Bu yerin erkekleri ve kadınları son derece güzel olurmuş. Aslında bir kilisenin ismi idi, daha sonra kilisenin bulunduğu yer için kullanıldı. Şem^c-ı Çıgıl Çıgıl güzeli demektir. 3/95. (bk. Çıgıl)

Şem'-i hâver: Haver doğu demektir. Şem^c-i haverden güneş kastedilir. 2/384.

Şem'-i ser-girifte: Burnu alınmış mum. Burada serden maksat makasla alınan mumun yanmış fitilidir. Türkçede şem'in burnu derler, İranlılar ise ser-i şem' der. Bununla sönmesi için burnu alınan şem' kastedilmektedir. 1/190.

Şemme: Sözlükte koku anlamındadır, küçüklük ve azlık anlamında kullanılır. 1/90.

– Azıcık kokuya denir. Bir şeyin azlığından kinaye olarak kullanılır. 1/274.

Şengûl ve şengül ve şeng: Oldukça güzel, tabiata uygun ve şirin sevgiliye denilir. 2/352.

– Şengûl ve şengül ve şeng karakteri güzel ve hareketi şirin anlamındadır. 2/365.

Şerb: Mısır'da hamsînî gibi bir türlü ince keten demektir. Daha sonraları bu ketenden yapılan ve üste giyilen ince elbise (terlik) ve sadeler (Matbu nüshada sâyeler) için kullanılmıştır. Bazı çocukların ve genç kadınların giydiği bu elbisenin yakasını sırma ile işlerler ve ona şerb-i zer-keşide derler. 3/188–189.

Şerî'at: Yol. 3/144.

Şevket: Şiddet ve güç (be's) demektir, genellikle savaşta kullanılır. 1/382.

– Arapça şiddetli korkuya denilir, bazan hiddet, bazan da büyüklük anlamında kullanılır. 3/112.

Şeyh, Hafız, Müftü ve Muhtesibin Aldatıcılığı:

Mey hor ki şeyh u Hâfız u müftî vü muhtesib

Çun nîk bi-nigerî heme tezvîr mî konend

Tercüme: İçki iç, iyice dikkatli bakarsan şeyh, Hafız, müftü ve muhtesip bunların hepsi hile ve aldatmaktan uzak değildir. Bunların yaptığı işlere kıyasla şarap

içmek küçük günahlardan sayılır. Çünkü şeyhler riyakâr olur, Hafız ise şairdir, şairler yalancı olur, müftü de sultanların hatırı için zayıf görüşlere dayanarak fetva verir, nasilki Ebussuud Sultan Süleyman'ın hatırı için melun Kızılbaş ile barış yapılmasına fetva vermiştir. Muhtesipler ise halka içkiyi yasaklar, ama kendileri içer. 1/348.

Şî'âr: Gövdeye yakın olan, yani iç elbise. Gömlek, zibun ve diğerleri gibi. 3/183.

Şihâb: Gökyüzü tarafında nar küresinden (küre-i nar) parlayan ateş parçasıdır. İşin gerçeğini bilmeyenler yıldız düştü derler. Sakib parlayıcı ve yakıcı anlamındadır. Şihab-ı sakib parlak ve yakıcı şihab demektir. 1/43–44.

– Ateş parıltısı (şule). 3/344.

Şikârî: Avlanan hayvanlar demektir, kendi gönlü kastedilmiştir. “Şikâr” av, “yâ” nisbet harfi, ava mensup demektir. Avlanan kuşlara şikârî derler. 2/353.

Şikeste-vesme: Rastık taşını ezip kaşına çekmektir, bazı nüshada keşîde-vesme yazılması bu anlamda kullanıldığını gösterir. 3/184.

Şimşad: Şimşir ağacı. 1/333. (bk. Turra-i şimşâd)

Şimşîr-i zer-efşân: Altın saçılmış, yani altınla kaplanmış kılıç. Bazı kılıçlar bilhassa sultanların kılıçları altınla kaplanır. 2/267.

Şîr-gîr: Aslan tutucu; bahadır ve yiğit anlamında kullanılır. 3/430.

Şîr-i âfitâb: Güneşin bulunduğu aslan burcu. 3/149.

Şîr-i Hudây: Allah'ın aslanı yani Hazret-i Ali. 3/411.

Şişe: Aşağıdaki beyitte geçen birinci şişe ile sırça kadeh, ikinci şişe ile içine bevledilen şişe kastedilmektedir ki doktora hastanın idrarını onunla gösterirler.

Ân ki mudâm şişem ez-pey-i °ayş dâde bûd

Şişem ez-çi mî-burd pîş-i tabîb her zamân

Tercüme: Bana daima bade içmek için sürahi şişesini veren her zaman doktora benim şişemi niye götürür. Yani hastalığım ilerlemiş olduğu için mi ölmek korkusundan şişemi doktora gösterir. 3/143.

Şiše-bâz: Şiše oynatıcı; hamamda sabunu şişirip uçuran kimseye denilir. 3/265.

Şiše-i Halebî: Halep şişesi demektir. Osmanlı sultanlarından önce Halep'ten değerli şişeler çıkardı, Tarsus'ta yapıp Haleb'e getirilirdi ve oradan dünyaya yayılırdı. Fakat bu zamanda muteber olan Frenk şişesidir. 1/154.

Şive: Sevgililerin nazı ve şirin tavırları. 1/389.

Şöhret ve şöhre: Meşhur olmak; meşhur olan anlamında da kullanılır. 1/82.

Şûh: Sıcakkanlı, yani davranışları tabiata uygun ve ölçülü. 1/275.

– Hareketleri ölçülü ve tabiata uygun, aynı zamanda hayâsız anlamında da kullanılır. 2/34–35.

Şükrâne: Bir muradın gerçekleşmesi için namaz kılmak, para vermek veya kurban kesmek gibi yapılan işlere şükran denilir. Fars ülkesi içkicilerinin şöyle bir âdeti vardır: İki dostun arasında hafif bir kavga olsa, sonra barışsalar barışmayı isteyen kim ise barışmanın şükranesi olarak gömleğini çıkarıp yakar. Hafız bu kıssaya telmih edip “mâcera kem kon” demiş. Aslında adetleri gömlek yakmaktır ama burada hırka zikredilmiş, bu ya vezin zaruretinden veya fukaranın çoğu gömlek bulamadığı için hırka giydiğinden olabilir.

Mâcerâ kem kon u bâz â ki merâ merdum-i çeşm

Hırka ez-ser be-der âverd u be-şükrâne bi-sûht

Tercüme: Macerayı terk eyle ve gel ki gözümün gözbebeği (merdüm) hırkasını başından çıkarıp şükraneye için yaktı.

Göz bebeğinin baştan hırkayı çıkarıp yakması siyahlığından kinayedir. Gûya aslında ak imiş, çıkarıp yakmakla kararmış. Hafız istiare yoluyla gözbebeğine hırka isbat edip yakmış. 1/183.

– Bir nimetin karşılığında, ben hakkıyla bunun şükürünü yerine getiremem, bu onun telafisi olsun diye verilen sadaka. 1/27.

Şürbül-Yehûd: Yahudilerin içişi. Yahudilerin içki içmeleri şöyledir; Onlar sarhoş olacak kadar içmezler ve mümkün olduğu kadar içtiklerini gizlerler. Sarhoş

olacak kadar içmemeleri şu sebepten dolaydır. Onların dininde ve diğer dinlerde şarabın sarhoş yapan miktarı haramdır, kendisi haram değildir. Ama bizim dinimizde şarabın azı ve çoğu haram olduğu gibi sarhoşluk veren her şey de haramdır. Onların dinine göre de sarhoşluk veren şey haramdır. 2/357.

Şütür-gürbe: Deve-kedi anlamına gelen bu ifade iyi ile kötünün karışık olması anlamında kullanılır. Bu terim daha çok şiir hakkında söylenir. Meselâ bir şiirin bazı beyitleri güzel, bazı beyitleri kalitesiz olsa ona şütür-gürbe denilir. 3/401.

Tabîb-i râh-nişin: Yolda oturan doktor, yani Sultan Bayezid hareminin doktorları gibi yolda döşegini yayıp doktorluk yapan. 3/284.

Tabiye: Sözlükte karıştırmak ve gizlemek anlamındadır, beyitte gizli ve sır anlamında kullanılmıştır. 2/334.

Tabla: Yemişçilerin üzerine yemiş koyup sattıkları tabla anlamında. Arap ve Fars diyarında adet şöyledir. Attarlar ticari metalarını bir tabla üzerine dizip gezerek ıtriyat satarlar. Hafız mutbak gülü ıtır tablasına teşbih etmiştir. 1/114–115.

Tabr-zed: Şeker-parmak dedikleri şeker. Oldukça sert olup baltayla kestikleri için balta vurulmuş anlamında tabr-zed denilmiştir. 3/397.

Tahmîk: Bir kimseyi ahmaklığa nispet etmek. 2/393.

Tahrîr: Arapça takvim yani doğrultmak anlamındadır, terim olarak yazmak anlamında kullanılır. 1/133.

– Sözlük anlamı düzeltmek ve doğrultmaktır. Süslemek anlamında kullanılmıştır. 2/415.

Tahta-bend: Kaftan ve kumaşları iki tahtanın arasına koyup zedelenmemesi için iki taraftan sağlam bir iple bağlarıydı. O kaftan ve kumaşlara tahta-bend denirdi. Hafız kendi vücudunu tahtalara, ruhunu ise kumaşlara teşbih eder, çünkü ruh o tahtalar ile (cesetle) bağlıdır. 3/4.

Taht-ı revân: Felek anlamındadır, günbed-i mînâ da felek demektir. Üstü itibarıyla tahtirevan, altı itibarıyla günbed-i mina demiştir. 3/27.

Tâ'ir-i hayr: Araplar eskiden sefer veya bir işi için evinden çıktıkları zaman rastgeldiği bir kuşu uçurmuş, şayet sağ tarafa uçarsa uğurlu sayar, sol arafa uçarsa uğursuz kabul edermiş. Sağ tarafa uçan kuşa tair-i hayr, sol tarafa uçan kuşa ise tair-i şer derlerdi. 3/214.

Ta'ir-i kudsi: Cebrail anlamında kullanılır. Sözlükte kudse mensup kuş, yani nezih ve temiz kuş (mürg-i pâk) anlamındadır. Sevgiliden kinaye olarak da kullanılır. 2/197.

Tâk: Kemer. 2/55

– Müsendere manasınadır. Sûdî'nin tâk kelimesinin karşılığı olarak verdiği müsendere kelimesinin anlamı Redhouse'de Türk usulü kanape veya sedirin ucundaki sabit plaka veya levha olarak verilir. 2/56.

Tal'at: Arapça görmek anlamındadır, insanın en evvel görünen tarafı yüzü olduğu için İranlılar bu kelimeyi yüz anlamında kullanır. 1/389.

Tâli-i mevlûd: Çocuk doğduğu zaman doğu tarafında ufukta vuku bulan burç. Kevkeb-i veladetten (doğum yıldızı) de tali-i mevlud kastedilmiştir. 1/261–262.

Tama'-ı hâm: Gerçekleşmeyen arzu. 1/219.

Tâmât: Sûfilerin usul ve adetleri. 3/315.

Ta'n: Arapça mızrakla vurmak anlamındadır. Bir kişiyi ayıplamak anlamında da kullanılır. 2/280.

Tanebî: Bu kelimenin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimisi çadır ve çergeh anlamında olduğunu söyledi, kimisi de bağ ve bahçelerde yazın gölgelenmek için yapılan önü açık evdir dedi. Hafız'ın sözünden kendi memleketine mahsus değerli bir ev olduğu anlaşılıyor, çünkü medih makamında söylemiş. 1/153.

Tarab: Sevinç ve üzüntüden meydana gelen hafifliğe denir, şairler daha çok sevinç hakkında kullanırlar. 1/385.

Tarab-serây: Şenlik evi. 3/461.

Tarf: Arapça göz anlamındadır. İranlılar fayda ve canip anlamında kullanır. 1/14.

Tarfe: Fars ıstılahlarında fayda anlamında kullanılır. 1/121.

Tarh: Temel; Tarz ve kanun. 1/177

Tarrâr: Sözlükte yankesici anlamındadır. Zülfe tarrar denilmesi kesilip kırıldığı içindir. 2/202.

Târum: Göçerlerin kurup oturduğu ev. Târum-ı firûzeden teşbih yoluyla felek kastedilmektedir. 1/83.

Tât dili: Şirazlılara mahsus bir şivedir, Tat dili diye adlandırılır. 2/170.

Tatar: İranlılar Türk kelimesiyle genellikle Tatarları kastederler. 2/22.

Tavîz: Sözlükte sığdırmak anlamındadır, fakat hamayil (muska) anlamında kullanılır. 2/418–419. (bk. Hamayil)

– Korumak anlamında. İranlılar hamayil anlamında kullanır. 3/232.

Tavk: Gerdanlık: Çenber. Hafız'ın tavk-ı gabgab demesi gabgabın değirmiliği anlamındadır. 1/80.

Tâvus: Herkesin bilidiği malum kuş, uğursuzlukla meşhurdur. 1/97.

Tavus-ı 'arş: Hazret-i Cibril-i Emin. 2/449.

Tâyir-i Sidre: Tayir hem kuş hem de uçan anlamındadır. Kuş anlamında olunca bu ifade makamı Sidretül-Münteha olan Cebrail anlamına gelir. Uçan anlamında olursa Sidreden uçan Cebrail anlamında olur. 1/204.

Taylasan: Eski zamanda Arapların eşrafının giydiği tülbent üzerindeki makrame şeklinde büyük bir bez. Zamanımızda ise Arapların eşraf olmayanları da bu kıyafeti giymektedir. 2/362-363. Makrame kelimesine Redhouse'de şu anlam verilir: Rüzgarlık, havlu ve mendil olarak kullanılan bir elbise. Lügat-i Naci'de şunlar denilir: Perde, döşek çarşafı, mendil.

Tayş: Sevinmekle ortaya çıkan hafiflik. 3/446.

Tazallüm: Sözlükte şikâyet anlamındadır. Beyitte cevri kelimesine açıklayıcı bir atıf durumundadır. Dolayısıyla haksızlık anlamında kullanılmıştır. 2/47.

Ta'zîr: Tazimde bulunmak, saygı göstermek ve cezalandırmak anlamında kullanılır. Hadden eksik olan cezaya tazir denilir. Hadd İslam hukukunda bir terim olarak dinin belirli suçlar için tayin ettiği ceza anlamına gelir. Beyitte içki içene vurulan hadd anlamında kullanılmıştır, kafiyeyle dolayı tazir denilmiştir. 1/345.

Tâziyân: Tâzî kelimesinin çoğuludur, koşucular demektir, çevik ve hızlı olanlardan kinaye olarak kullanılır. Türk-tâz denilmesi de bundan dolayıdır. Atlılar kastedilmektedir veya yük vurulmayan sadece binmeye mahsus olan Arap atları anlamında olabilir. 3/17-18.

Te'âle'llâh: Allah'ın eksikliklerden uzak ve münezzehe olması anlamında bir cümle. Bazan hayranlık anlamında da kullanılır. 1/177.

Teb: Sıtma. Güneşin ışığı fazla olduğundan dolayı göz ona bakamadığından onu titrer gibi görür. Bu titremeye beyitte teb denilmiştir. Teble terin münasebeti olduğu için ikisi birlikte zikredilmiştir.

°Aks-ı hey ber-°ârezeş bîn k'âfitâb-ı germ-rev
Der-hevâ-yı îñ °arak tâ hest her rûzeş tebest

Tercüme: Sevgilinin temiz yanağı üzerindeki terin aksine bak ki hızlı yürüyen güneş bu terin arzusundan hergün sıtma çeker, yani sıtmalı biri gibi titrer. 1/80.

Tebâreka'llâh: Bu ibare hayret içindir, güzel karşılamak ve alkışlamak anlamındadır. 1/281.

Tebessüm-i gül: Gülün gülümsemesi gonca iken açılıp gül olması demektir. 1/96.

Tecellî: Sözlükte görünmek anlamında, terim olarak güzelliğini göstermeye denir.

Der-ezel pertev-i hüsnet zi-tecellî dem zed
°İşk peydâ şod u âteş be-heme °âlem zed

Tercüme: Ezelde güzelliğinin parlıtı tecelliden dem vurunca yani güzelliğini gösterince aşk ortaya çıktı ve bütün âlemi ateşe saldı, yani herkes âşık oldu. 2/73–74.

Tecemmül: Güzellenmek anlamında. Daha çok esbab ve mallar hakkında bilhassa sefer eşyası için kullanılır. 2/207.

– İnsanı güzellendiren şey. 2/351.

Tehemten-neberd: Rüstem savaşı. 3/442.

Telh-veş: Acı gibi demektir; Şarap anlamında kullanılmıştır. 1/28.

Teng: Dar; Muzdarip. 1/376.

Teng-çeşm: Sözlükte dar gözlü, terim olarak ise aç gözlü anlamındadır. Eğer Türk-i leşkeriden maksat Tatar ise dargözlülük tam yerinde kullanılmıştır. Çünkü Tatarların gözleri dar ve yassıdır. 1/370.

– Kısa görüşlü ve aç gözlü anlamındadır. 3/104.

Teng-dest: Eli dar, yani fakir. 1/403.

– Eli dar, yani müflis. 2/216.

Teng-i şeker: Şekeri sıktıkları belirli bir alet. Bazılar şekerin içine döküldüğü kalıptır dediler. Hafız'ın “Nuhust der-şiken-i tenk ez-ân mekân gîred” söylemesi birinci anlam için daha uygundur. 2/283.

Terâne: Sıhah-ı Fürs'de du beytîye derler diye söylenir. Du beytî nağme türlerinden birinin adıdır. Bu zamanda terane tenen tenen tenen diye söylemeye derler. 1/118–119.

Ter-dâmen: Sözlükte eteği ıslak anlamındadır, ama kirlenmiş ve iffetsiz anlamında kullanılır. 3/186.

– Sözlükte yaş etekli demektir, ama terim olarak alçaklıktan kinayedir. 3/361.

Teşbîb: Terim olarak kasideden önce gazel söylemeye denir, yani güzele şiir söylemeye teşbîb veya tesbîb derler. 3/457.

Teşnegân-ı Kerbelâ: Kerbela Hazret-i Hüseyinin şehit olduğu sahranın adıdır. Teşnegân-ı Kerbela o savaşta susuz bırakılanlardır. Onlar Hazret-i Hüseyinle beraber olan yetmiş kişidir. 1/52.

Tetâvül: Terim olarak tecavüz ve zulüm anlamındadır, sözlük anlamı uzamak olan bu kelime zülfe nispetle her iki anlamı da çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. 2/36.

Tevâtür: Birbiri ardınca gelmek. 3/304.

Tev'emân: İkizler anlamındaki bu kelimedden Cevza burcu kastedilir. Çünkü belden yukarısı iki gövdeli bir şahsa benzer. 2/280.

– Cevza burcu. Kuşaktan yukarısı iki gövdeli bir şahsa benzer. 3/452.

Tevfik: Kulun isteğini Allah'ın kendi muradına uygun yapmasına denir. Bazıları itaate kuvvet ve kudret vermeye denir, dediler. 2/392.

Tevfir: Aslında tamamlamak anlamındadır, fayda anlamında kullanılmıştır. 1/43.

– Faide ve nasip anlamında kullanılır. 3/44.

Tevkîfi: Şer'î izin ve nassla olan şey. Daha çok dinle ilgili bir terim olarak kullanılır. Sözelimi Allah'ın isimleri tevkîfidir demek Kur'ân ve Hadis'te geçen isimlerden başkası onun hakkında kullanılamaz demektir. Yine Kur'ândaki surelerin ayetlerinin nereden başlayıp nerede bittiği tevkîfidir demek bu hususun rivayetle bilinebileceğini, kıyas yoluyla bilinemeyeceğini ifade eder. Sûdî bu kelimeyi diğer şarihler yönelttiği tasavvufî eleştiriler sırasında kullanır. Meselâ şunları söyler: Allah'a devletli demek şeriatin iznine bağlıdır, yani böyle bir rivayet olması gerekir, bu ise işitilmemiş. 1/71.

– Allah'ın isimleri tevkîfidir, yani şeriatin iznine bağlıdır. Şeriatte Huda'ya büt denilmesi varid olmamış. 3/71.

Tevsen: Vahşi olan at ve diğer hayvanlar için kullanılır. Beyitte genel anlamda at kastedilmiştir. 1/265.

– Aslında vahşi anlamındadır. Daha sonra at anlamında kullanılmıştır. 1/68.

Tırâz: Eski zamanda kaftanların omuzlarına ipek ile bazı çiçek ve hayvan nakışları yapılırdı. Bu zamanda padişahımızın sarayında içoğlanları aynı şekilde yaparlar. Yapılan o nakışlara tıraz derler. Eski zamanda böyle nişanı olmayan kaftan olmazmış. 3/5.

– Eski zamanda elbisede olan bir nişan. Bu zamanda terkedilmiştir. 3/406.

Tîn: Balçık anlamındadır. Tînet tînden daha özel bir anlam taşır. Hazret-i Âdem'in cesedinin yapıldığı maddeye tînet derler. Nitekim “Hammertu tînete Âdeme” hadisinden anlaşılmaktadır. 1/342.

Tînet: Tîn balçıktır. Tînet insan vücudunun maddesi olan balçıktır ki Allahu Teala “Hammertu tînete Âdem” buyurmuş. 1/172.

– Bir şeyin cisminin maddesi olan balçık. Tîn ise bütün balçıkları kapsar. 2/182.

Tîr: Ortak anlamlı bir kelime. Ok, Utarid yıldızı ve hisse anlamına gelir. 3/26.

Tîz yürümek: Hızlı yürümek kibir ve gururdan kinaye olarak kullanılır. 3/457.

Tîz-hûş: Keskin akıllı. 2/355.

Tûbâ: Cennette bir ağacın ismi. Bir de “atyeb” kelimesinin müennesi olarak daha iyi ve güzel anlamına gelir. 1/60.

Tûfân-ı Nûh: Nuh tufanı. Kitaplarda yazıldığına göre Hazret-i Nuh Receb ayının onuncu günü gemiye binmiş ve Muharrem ayının onuncu günü olan Aşura günü gemiden karaya çıkmıştır ki toplam altı ay olur. 1/64.

Tufeyl ve tufeylî: Sözlükte davetsiz ziyafete giden kimseye denir. Ama ziyafete giden kimseye tabi olan kişi hakkında kullanılır. 3/322.

Tuğra: Farsça beratlarda ve ahkâmlarda yazdıkları nişana denilir, Arapçası tevki'dir. 1/86.

Tuğra-keş: Tuğra berat ve ahkâmlarda çekilen padişah nişanına denir. Bu nişanı çekene muvakkî^c yani tuğra-keş derler. 2/3.

Turra: Alından yukarı başın ön kısmı. Arapça nasiye denilir. Daha sonra bu kelime alna sarkan saçlar hakkında kullanılmıştır. 1/5.

Turra-i meftûl: Bükülmüş, düğümlenmiş saç. 1/177.

Turra-i şimşâd: Şimşad şimşir ağacına denir. Bu ağacın dal ve budaklarının diplerinde hurma salkımı gibi sık yapraklı top top dalları olur, şairler bunlara turra-i şimşad derler. 1/333.

Tûfînin Konuşması: Papağana konuşma öğretmek isteseler bir perdenin önüne bir ayna korlar ve papağanı aynanın karşısına getirirler. Perde arkasından birisi konuşur, papağan bu halde iken aynaya bakıp kendisini görür ve aynada gördüğü papağanın konuştuğunu zanneder. Bu şekilde konuşmayı öğrenir. Hakânî Miratü's-Safa isimli kasidesinde şöyle der:

Çu tûtî k'âyine bîned şinâsî hod bi-y-ufted pey
Çu hod der-hod şevved hayrân koned hayret suhan-dâneş

Tercüme: Papağan aynada kendisini görünce zanneder ki kendisi oradadır. Kendisine hayran olunca da söz bileni hayrette bırakır.

Der-pes-i âyîne tûtî-sıfatem dâşteend
Ân çi ustâd-ı ezel goft bi-gû mî-gûyem

Tercüme: Beni papağan gibi aynanın ardında tutmuşlar. Üstad-ı Ezelî bana söyle diye neyi demişse ben onu söylerim. 2/431–432.

Tûtîyân-ı Hind: Hüsrev, Hasan ve emsali gibi Hint şairleri kastedilmektedir. 2/5–6.

Tuvânger: Kuvvet ve kudret sahibi manasınna gelir, beyitte zengin ve malı olan kastedilmektedir. 1/107.

Ubûk: Gece evvelinde içilen şarabın adı. 1/26.

Ucb: Kibir, kendini beğenmek. 3/234.

Ûd: Çeşteye benzeyen ama teknesi çeşte teknesinden büyük olan bir saz. 2/127.

– Ateşte yakılan bir ağaç. İyisi komardan olur. 2/327.

– Sözlükte her ağaca denilir. Ayrıca tütsü olarak kullanılan ve Hindistan tarafından gelen ağaca da ud denilir. 3/180.

– Hintten gelen hoş kokulu ağacın özel ismi olmuştur. 3/328.

‘Udâl: Sözlükte çözülmeyen düğüm anlamındadır. Meşakkat ve zorluk anlamında kullanılması yaygındır. Meselâ onulmaz hastalığa dâ’un ‘udâl denilir. 3/370.

Ummül-habâyis: Şarabın künyesidir. Ümm anne demektir, habayis habisin çoğuludur, yani kötülüklerin anası demektir. 1/28.

Ülfet: Bir kimsenin huyuna alışmak, yani ünsiyet etmek. 1/177.

‘Ünvân: Mektubun üzerinde bu mektubu filana ulaştırana Allah merhamet etsin diye yazılan cümleye ünvan denir. 2/371.

Ürdibihîşt: Sultan Celaleddin Melik-şah bin Alp Arslan Selçukî tarihinde olan Ürdibehîşt bahar mevsiminin ikinci ayıdır. 1/170.

Vâdi-i eymen: Hazret-i Musâya Allah'ın tecelli ettiği bir vadinin ismi. Tur dağ demektir. Aşağıdaki beyitte tecellinin vuku bulduğu Tur dağı kastedilmektedir. Hazret-i Musa Firavun kavminden kaçıp Hazret-i Şuayb peygamberin memleketi olan Medyen'e gider. Şuayb peygambere bir rivayete göre sekiz, diğer bir rivayete göre on yıl çobanlık yapar. Hazret-i Şuayb bu hizmete karşılık bir kızını ona nikâhlar. Bu süre tamamlandıktan sonra Hazret-i Musa uzun zamandır göremediği akrabalarını görmek için hanımıyla birlikte Mısır'a doğru yola koyulur. Yolda hamile olan hanımını sancı tutar, gece de soğuk. Ateşe ihtiyaç duyarlar. Hazret-i Musa Tur dağına doğru baktığında bir ateş görür ve ateşe doğru yürür. Halbuki gördüğü ateş değil de Allah'ın tecellisinin nuru idi. Oraya varınca Allah'ın kelamını işitir. Hafız'ın bu beyti Hazret-i Musa'nın sergüzeştine telmihtir.

Şeb-i târest u reh-i vâdî-i eymen der-pîş

Âteş-i Tûr kucâ mev'îd-i dîdâr kucâst

Tercüme: Gece karanlık, Vadi-i eymen yolu ise önümüzde. Tur dağındaki ateş nerede, sevgilinin va'di nerede. Ateş-i Turdan cananın ruhsarı, mev'id-i didardan vuslat va'di kastedilmektedir. 1/173.

– Allah'ın Hazet-i Musaya tecelli ettiği vadi. 3/11.

Vâdî-i hâmuşân: Sessizler vadisi; kabir kastedilmektedir. 2/331

Vakt-şinâs: Fırsatı ganimet bilen kimseye denir. 3/284.

Varta: Sözlükte yok olmak anlamındadır, genellikle helak edici şeyler hakkında kullanılır. 2/366.

Vaz': Sözlükte koymak anlamındadır. Hal, şan ve iş anlamında kullanılmıştır. 1/226–227.

Vâz-gûn ve bâz-gûn: Baş aşağı, yani tersine. 1/162.

Ve in yekâd: Nazar değmemek için okunan ayet.

Huzûr-ı meclis-ı ünsest u dostân cem'end

“Ve in yekâd” bi-hânîd u der firâz konîd

Tercüme: Meclis sırdaş ve yoldaşlar meclisi, dostların da hepsi burada. O halde bu meclise yaramaz göz değmemesi için “Ve in yekâd” ayetini okuyun ve kapıyı kapatın. 2/179.

Vecd u vücûd: Sözlükte bir şeyi, meselâ matlubunu bulmak anlamındadır. Terim olarak bir müminin basiretinin tecelli nurunu idrak etmesine denir. Bunun zıt anlamlısı kaybolmak anlamındaki fakddır. Hal vecdin açıklayıcı tefsiridir, gerçi aralarında ince bir fark vardır. 1/127.

Vesme: Saç ve sakal boyadıkları bir ot. Rastığa da vesme denilir. 1/109.

Yâkût: Sarı, siyah ve kırmızı renginde olabilen değerli bir taş. 3/233

– Hafız'ın “yakût-ı surh-rû” demesi yakutun kızıl olduğunu gösterir. Hâlbuki yakut sarı da siyah da olabilir. Haceru'l-Esved'in yakuttan olduğu rivayet edilir. Hatta Karamita Mekke'yi yağmalayıp Haceru'l-Esved'i bulunduğu yerden alıp götürünce müslümanlar ikiyüzbün sikke toplamışlar, daha sonra Haceru'l-Esved'i yakutun özelliklerini taşıyıp taşımadığı hususunda incelemişler, aynı özellikleri taşıdığını görünce parayı verip Haceru'l-Esved'i ellerinden kurtarmışlardır.

Yakût-ı müzâb: Eritilmiş yakut; kırmızı şarap kastedilmektedir. 3/187.

Yâr: Sözlükte yoldaş anlamındadır, canana yâr denilmesi mecazendir. 1/108.

– Âşıklar sevgili için dünyanın yarısı derler. Belki geri kalan yarısının da sevgilisiz varlığı yoktur, çünkü varlığı sevgilinin varlığına bağlıdır. 1/408.

Yârab: İranlılar bazen bu ibareyi acaba manasında kullanır. Anlaşılan o ki hayret etmek bunun gerektirdiği bir anlam veya mecazî bir anlamdır. Gerçek anlamı “Yâ Rab dullenâ ‘ale'l-hayr” yani yarab bize hayırlı yolu göster demektir. 3/119.

Yed-i Beyzâ: Beyaz el demektir. Hazret-i Musa'nın bir mucizesi elinin güneş gibi parlaması idi. Diğer bir mucizesi ise asasını yere bıraktığında ejderha olmasıydı. Bunlar meşhur mucizeleridir, başka mucizeleri de vardır. 1/316.

Yek-reng: İçi dışına uyan, yani riyakâr olmayan kimse. 1/87.

Yeldâ: Kışın en uzun gecesi, güneş o gece veya ertesi gece döner, yani gün uzamaya başlar. 2/8.

Yemîn: Kuvvet ve kudret anlamında da kullanılır. 3/34.

Yesâr: Zenginlik ve mal anlamında kullanılmıştır. Yemîn ve yesar eskilerin kasidelerinde çok kullanılır. 3/34.

Yıldız saymak: “Sitâre mî-şumurem: yıldız sayıyorum” iki anlamda olabilir. Biri uykusuz kalıp gökteki yıldızları saymak, diğeri gözyaşı dökmek, çünkü gözyaşı da yıldızla teşbih edilmiştir. Her halükârda uyuyamaktan kinayedir. 2/326.

Yıldızlara mensûbiyet: Her sınıf insanı bir yıldızla nispet edilir. Meselâ sazandeler Zühre'ye, âlimler Müşteri'ye, silahşörler Mirrih'e ve kâtipler Utarid'e nispet edilmiştir. Bundan dolayı Hafız şu beyitte inşayı Utarid'e nispet eylemiştir.

Ey ki inşâ-ı ‘Utârid sıfat-ı şevket-i tu'st
‘Akl-ı küll çâker-i tuğra-keş-i dîvân-ı tu bâd

Tercüme: Ey padişah, feleğin kâtibi olan Utarid'in yazısı senin büyüklüğünün sıfatıdır. Akl-ı küll senin divanının nişancısının hizmetkârı olsun. 2/3.

Zafer: Kazanmak ve kurtulmak anlamındadır. Düşmana galip gelmek anlamında kullanılır. 2/3.

Zâhibu's-suver: Filozoflar bütün fiilleri tabiata isnat ederler. Meselâ bitkiler ve hayvanlarda görülen beslenmek, büyümek ve doğurmak gibi fiilleri tabiata verirler. Onlara göre bunun adı Zâhibu's-suverdir. 1/59–60.

Zâl: Kocakarı; Felek hakkında da kullanılır. 1/211.

Zalâm: Gecenin evveline denilir. Genel olarak karanlık anlamında kullanılır. 1/405.

Zamîr: Gönül ve vicdan anlamına gelir. Zamir-i münir aydınlık gönül demektir. 1/143.

Zâr: Sözlükte zelil anlamındadır, zâr u zelîl dedikleri gibi zâr u zaîf de derler. Zârî ise inleme manasındadır. Zârî kullanılıncâ feryad, figan ve nâle kelimeleriyle atf-ı tefsirî (açıklayıcı bağlama gurubu) oluşturur. Zârla zârînin arasındaki fark son derece açıktır. 1/193.

Zârî: İnleme. 1/162.

Zebân: Hem dil hem de mumun fitilinde yanan ateş anlamındadır. 1/214.

Zebân-âver: Dil getirici anlamındadır, terim olarak şairler, fasih ve belîğ kişiler hakkında kullanılır. Mumun fitilinde yanan ateşe de zeban (dil) denilir. 2/358.

Zebân-ı süssen: Susenin dilinden kasıt teşbih yoluyla onun yaprağıdır. Susen ve serv azade olmakla nitelendirilir. Çünkü bunlar her zaman yeşildir. Diğer ağaçlar gibi bazan yapraklı, bazan yapraksız olmazlar, yani sonbaharın elinden azadedir ve meyveleri de olmadığı için çocuklar bunlara taş ve odun atmaz, bu cihetten de azadedirler. 1/147.

Zehî: Aslında bir alkışlama edatıdır, bazen istihza yoluyla kullanılır, muhatapla alay etmek alay etmek maksadıyla söylenir. 3/410.

Zehre: Öd. İranlılar kudret anlamında kullanır. 2/256.

Zehr-i çeşm: Göz zehiri anlamındaki bu tamlama öfkeyle bakmak manasına gelir. 2/403.

Zehr-i hande: Öfkelenecek yerde gülmeye derler. Meselâ bazı kimseler kızınca gülerler, bu gülmeye zehr-hand veya zehr-i hande derler. 2/403.

Zehr-i helâhil: Helahlil öldürücü zehir demektir. Zehir ondan daha genel bir anlam taşır. 3/239–240.

Zelîhâ: Güzel anlamında bir sıfattır. Hazret-i Yusuf kıssasında geçen bu kadının esas ismi Ra'îl'dir. 1/37.

Zellet: Çamur veya başka şeyde ayağın sürçmesi demektir, daha çok günah anlamında kullanılır. 2/68.

Zemzeme: Âvâze anlamındadır. Tuhfe-i Şahidî avazla ferahlamak anlamını verir. 1/134.

Zeng: Siyahlar ülkesi, bu ülkeye nisbetle siyahî kölelere zengî denilir. 2/325.

Zer: Gümüş ve altını kapsayan genel bir anlam taşır, bir karine ile özel anlam kazanır, meselâ zer-i surh veya zer-i tıla deyince halis altın kastedilir. 1/139.

– Fars dilinde sikkeli altına da akçeye de zer denilir. 2/238.

Zer giriften: Altına batırmak değil altın kaplamak anlamında kullanılır. Eskiden çocukların saçını altın veya gümüş teller ile kaplamaları adetti. Zengin olan daha çok telli yapardı, o kadar ki saç tel içerisinde görünmezdi. Bu altının sarı olması da gerekmez, çünkü Farşlılar akçeye de zer derler. Fakat altın kastedildiği zaman zer-i tıla derler. 1/48–49.

Zer-dûz ile bûriyâ-bâf kıssası: Bir gün hasır ören birisi sırma işleyiciler pazarına gider ve der ki biz de sizin gibi tezgâh sahibiyiz ve bizim de işimiz aletledir, aletsiz olmaz. Fakat her iki meslek erbabının eserleri arabında dağlar kadar fark vardır. Hafız şairlik taslayanlarla kendisini bu kıssada geçen gruplara benzetir.

Hadîs-i müdde'iyân u hayâl-ı hem-kârân

Hemân hikâyet-i zer-dûz u bûriya-bâfest

Tercüme: Düşük nazım sahibi şairlerin kelime ve nazmı ile bizim akran ve emsalimizin muhayyel ve sanatlı şiiri sırma işleyici ile hasır örücünün kıssası gibidir. 1/138.

Zer-efşân: Altın saçan anlamında bir bileşik sıfattır. Genellikle kâğıt için kullanılır, kılıç hakkında kullanılması pek duyulmamıştır. Fakat kılıcın kınının altınla

kaplanması anlamında kullanılmış olabilir. O halde tîğ-i zer-efşan ğılafı (kıyı) zer-efşan anlamında olmalıdır. 1/189.

Zer-i tılâ: Yıldız altını, halis altın. 1/49.

Zıtların bir araya gelmemesi:

Manzar-ı dil nîst cây-ı sohbet-i ezdâd

Dîv çu bîrûn reved ferîşte der-âyed

Tercüme: Gönül nazargâhı ve seyrangâhı zıtların sohbet edeceği, yani bir araya geleceği yer değildir. Çünkü, şeytan dışarı çıkınca melek içeri girer. Hâsılı, zıtlar bir araya gelmez, nefsanî arzular insan tabiatından uzaklaşsa ruhanî arzular gelir, Nefsanî arzuların hâkim olduğu bir âşğın gönlünde cânânın hayali yerleşmez, bilakis kaçır. 2/8.

Zi-câ reved: Yerinden gidiyor anlamındadır, sel karinesyle îham yoluyla kullanılmıştır. Çünkü sel de önüne gelen şeyi sürer götürür. İranlılar gönlün yerinden gitmesini acımak ve merhamet etmek anlamında kullanırlar. 1/393.

Zikr: Kalp ile anmaya zükr, dil ile anmaya ise zikr denilir. 1/203.

Zindân-ı Sikender: İskender'in zindanı anlamındadır, İsfahan kastedilmektedir. 3/17.

Zirih-mû: Zırh saçlı demektir. Seyahatim esnasında bazı Türk kızlarının arkalarında saçlarını kalkan şeklinde yaptıklarını gördüm. Erkeklerde görmedim. Hafız zamanında olan gençlerin saçları böyle olabilir. 2/266.

Zücâc: (bk. Perde-i heftgane-i çeşm)

Zühre: Sazendelerin yıldızı, sazendeler bu yıldıza nispet edilmiştir. 1/41.

– Zühre yıldızına feleğin sazendesi denir. Onu elinde çeng olan bir kız şeklinde tasvir ederler. 2/361.

Zühre-cebîn: Zühre alınlı demektir. Zühre yıldızı parlak bir yıldız olduğu için berrak alınlı anlamında Zühre alınlı denilir. 3/138.

Zülf: Kulak önünden inen saçlar. 1/11.

– Zülf zincire teşbih edilir. 1/229.

- Çok uzun olan saçlar hakkında kullanılır. 3/27.

Zül-fekâr: Zû sahip anlamındadır, fekar çatal demektir. Bu kılıç kınından çıkınca iki çatallı olurdu, bundan dolayı Zulfekar diye adlandırıldı. 2/284.

Zülf-ı yârdan düğüm açmak: Zülfü uzatmak demektir, çünkü bir şeyi düğümlesen kısılır, düğümünü çözsün uzar. Aynı zamanda sevgilinin zülfünden ve saçının düğümlerinden uzun uzun bahsedim demektir. 2/178.

Zülf-i girih-gîr: Kıvrım kıvrım olan saçtır. Yaş iken kıvrım vurup sonra açarlar, zincir şeklini gösterir. Gerçi girih düğümüne derler ama düğümlü zülfün âlemi yoktur, düğüm tutucu zülf demek de doğru olmaz, çünkü kalebdan ile vurulan saç hariç örülü saçın sefası yoktur. 1/124–125.

Zümrüd: Yeşil bir cevherdir. Birçok özelliklerinden bahsedilir. Bu özelliklerinden bazıları şunlardır: Yılan ve akrep bu cevheri taşıyandan kaçır, yılan zümrütü görünce gözü kör olur. Büyüklerden biri bana şunları anlattı: Çölden Amid'e doğru gidiyordum. Yolun kenarında yatan bir yılan gördüm, başını kaldırıp bana bakar bakmaz arkası üzerine düştü. Buna ne oldu diye sorunca yanımdaki ilim sahibi olan bir kadı yüzüğümdeki taşın ne olduğunu bana sordu. Ben de zümrüt diye cevap verdim. Bunun üzerine kadı bana zümrütü gördüğünden öldü diye söyledi. Kendisinden bunun sırrını bana anlatmasını istedim. Bunun üzerine o kadı bana zümrütün birçok özelliklerini anlattı. Ben de o zamandan beri yanımdan zümrütü hiç eksik etmedim. 1/57.

Zünnâr: Hıristiyanların kuşaklarına bağlayıp aşağı doğru sarkıttıkları bir alamet. 1/195.

- Hıristiyanların kuşağına bağlayıp sarkıttığı ipten kinayedir. 2/52.

SONUÇ

Bu çalışma üç cilt toplam 1331 sayfalık matbu *Şerh-i Divan-ı Hafız* dikkatli ve titiz bir şekilde taranarak ortaya getirilmiş bir çalışmadır. Bu çalışmalardan elde ettiğimiz sonuçları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Eser Farsça'yı öğretmek maksadıyla yazıldığı için gramer ağırlıklı bir çalışma olarak görülmektedir. Aynı gramer terimleri ve kuralları neredeyse eserin tamamında tekrarlanmaktadır. Bu da okuyucunun sabrını zorlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sûdî *Eleştiriler* başlığı altında ele aldığımız gibi bazı gramer kuralları hususunda oldukça tavizsiz davranır ve bu görüşün aksini savunanları şiddetle tenkit eder. Üstelik bu gramatikal eleştirileri eserin başında toplu olarak vermez, bilakis bu tarz yanlışların geçtiği her yerde tekrarlar. Bu tarz eleştiriler de oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır ve eserin akıcılığına hanel getirdiği düşüncesini taşımaktayız.

2. Tamlamaların sınıflandırılması ve anlamlandırılması hususunda dikkatli ve keskin bir zekanın parıltısını taşıyan ifadeler şarihimizin metnin anlaşılmasındaki başarısının ana unsurunu oluşturmaktadır. Bu tarz bilgiler benzer edebî metinlerin sağlam bir şekilde tercümesi için vazgeçilemez bir özellik taşımaktadır. Dilbilim ve anlambilim dallarıyla uğraşanların Sûdî'den öğrenecekleri çok şeyler olduğu kanaatindeyiz.

3. Metnin tasavvufî açıdan zoraki anlamlandırılması da Sûdî'nin kabul etmediği hususlardandır. O metne zoraki tasavvufî anlamlar yüklemek için tekellüfe düşenleri alaycı bir üslupla eleştirir. Zaten kendisi eserin başında tevil ve tasavvuf karışmadan kendisinden şerh yazılmasını isteyen birisinin ricasından bahseder. Sûdî sadece bu temenniyi uygulamakla kalmaz, mantık ve tutarlılığın kabul edemeyeceği tasavvufî yorumlara yeri geldikçe karşı olduğunu belirtir. Kanaatimizce Ali Nihat Tarlan'ın “Hafız mecazla hakikati o kadar birbirine yakınlaştırmıştır ki insan birinden diğerine geçtiğini fark etmez” şeklinde ifade ettiği husus daha gerçekçi bir hüviyet taşımaktadır. Sûdî bu hususta haklı olmakla birlikte daha esnek davranabilirdi. Belki de kendinden önceki şarihlerin aşırılığı onu böyle katı bir tutuma sevk etmiştir denilebilir.

4. Sûdî şerhinde Türkçe asıllı kelimeler oldukça büyük bir yekûn tutar. O Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını verirken tavrını Türkçe'den yana ortaya kor. Eser boyunca bu tercihini tutarlı bir şekilde devam ettirir. Bu ondaki Türkçe sevgisinin güçlü olduğunun göstergesidir. Tarama Sözlüğü ve diğer sözlüklerde bulamadığımız Türkçe asıllı kelimeler Sûdî şerhinde bulunmaktadır. Bu eser Türk Dili araştırmacıları açısından hem hacim hem de içerik itibarıyla oldukça önemlidir ve ihmal edilemez bir özelliğin sahibidir. Kanaatimizce bu eserin şimdiye kadar bu hususta ele alınmamış olması içindeki Farsça unsurların çokluğundan dolayı sağlam bir metin elde edilmesinin zorluğundan ve uzun ve çetin bir emek gerektirdiğinden dolayıdır.

5. Ortak bir coğrafyada asırlar boyu birlikte yaşayan Türkler ve İranlıların bazı kelimelerin okunuşu ve anlamlandırılması hususunda benzerlikler taşıması kaçınılmazdır. Sözelimi Arapça asıllı bir kelimenin okunuşu ve doğru olarak anlamlandırılması için kelimenin orijinal ve yerel anlamını bilmek yetmez, yüzyılların ve bölgelerin o kelimeye yüklediği anlamlar da metnin anlaşılması için son derece önemlidir. Sûdî bu hususta oldukça avantajlıdır. O sadece güçlü bir bilgi ve sağlam bir mantık gibi hususların sahibi olma özelliğini taşımaz, aynı zamanda her iki coğrafyanın ilim ve kültür merkezlerinde uzun yıllar yaşamış, bilge kişilerle içli dışlı olmuştur. Bu husus müellifin eserlerinden anlaşıldığı gibi araştırmacıların üzerinde anlaşma sağladıkları bir gerçektir. Klasik edebî metinlerimizin doğru okunup anlamlandırılması için çaba sarf eden uzmanlar Sûdî'yi göz ardı etmemelidir.

6. Şiirin dokusunun tahlili ve anlamlandırılması için kelime bilgisi tek başına fazla bir anlam ifade etmez. Edebî kavramlar, ıstılahlar şiirin anlamlandırılmasının ana unsurunu oluşturur. Sûdî *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da bu kavramları ve terimleri yeri geldikçe açıklar. Klasik edebiyatımız Fars edebiyatının etkisiyle teşekkül ettiği ve uzun yıllar ona bağımlı kaldığı için bu remizler ve kavramlar dünyası her iki edebiyat için ortak bir alan oluşturur. Dolayısıyla divan şiirinin tahlili için Hafız-ı Şirazî ve onun gibi Fars edebiyatı şairlerinin şiirinin iyi anlaşılması ve bilinmesi gerekmektedir. Sûdînin bu vadideki payı inkâr edilemez. Nitekim Ahmet Talat'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* isimli kitabında birinci derecede kaynak olarak kullandığı eserlerin başında Sûdî'nin *Hafız Divanı*'na ve *Bostan* ve *Gülistan*'a yaptığı

şerhler gelmektedir. Bu da Sûdî'nin eserlerinin bu sahada ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Şerh-i Divan-ı Hafız'daki bilgiler bu ve bunun gibi birçok sahada yeni açılımlar getirecektir. Bu eserin şimdiye kadar bilimsel ölçülere göre neşredilmemiş olması ve araştırmacıların istifadesine sunulmamış olması böyle bir adım atılmasını gerektirmiştir. Sûdî'nin *Hafız Divanı*'na yaptığı şerhlerden başka *Bostan* ve *Gülistan*'a da yaptığı şerhlerin neşredilmesi, incelenmesi de birinci derecede öncelik taşıyan hususlardan olduğu kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ö. Faruk, **İA.**, Sürûrî maddesi, C: IX, İstanbul 1993.
- Ali Asgar Hikmet, **Câmî Hayatı ve Eserleri**, (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., İstanbul 1994.
- ATSIZ, Nihal, **Kemal Paşaoğlu'nun Eserleri**, Şarkiyat Mecmuası, VI, (1965'ten ayrı basım). İstanbul 1966.
- ATSIZ, Nihal, **Kemal Paşaoğlu'nun Eserleri**, Şarkiyat Mecmuası, VII, (1972'den ayrı basım). İstanbul 1972.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1974.
- CANAN, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, C. 1-18, İstanbul 1994.
- CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972.
- ÇELİK, Ahmet Faruk Çelik, **Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhinin İncelenmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 1996.
- DAĞİSTANÎ, Ömer Ziyaeddin, **Zübdetü'l-Buharî Tercümesi**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1982.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1980.
- DİRİÖZ, Haydar Ali, **Türk Ansiklopedisi**, (Sûdî mad.), C. XXIX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980.
- Divanü Lügati't-Türk Dizini**, TDK, Ankara 1972.
- EREN, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 2002.

- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Sosyal Yay., İstanbul 2004.
- GABAIN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, (çev. M. Akalın), TDK Yay., Ankara 1995.
- H. Ritter, **İA.**, (Hafız maddesi), C. V/1, İstanbul Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
- Hafız Divanı**, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), MEB Yay., İstanbul 1989.
- Hermann Ethé, **Tarih-i Edebiyat-ı Farsî**, (çev. Rızazâde Şafak), Tahran 1337.
- HOCA, Nazif M., **Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni**, İÜ Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul 1980.
- İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergâh Yay., İstanbul 1994.
- KANAR, Mehmet, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, Birim Yay., İstanbul 1993.
- KANTEMİROĞLU, **Kitâbu 'İlmi'l-Musikî 'alâ Vechi'l-Hurufât**, (hzl., Yalçın Turan) C. I, YKY, İstanbul 2001.
- Kâtip Çelebi, **Fezleke**, C. I, İstanbul 1286/1869.
- Mehmed Vehbi Konevî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, (kenarında Sûdî'nin şerhi), 2 cilt, İstanbul, 1288-89/1871-72.
- Mehmed Tahir (Bursalı), **Osmanlı Müellifleri**, (Sadeleştiren: Fikri Yavuz-İsmail Özen), 3 cilt, Meral Yay., İstanbul 1972.
- Mes'ûd-i Harabati ve Şeyh Vasfî, **Şöyle Böyle**, İstanbul 1302/1884.
- Milli Kütüphane: **Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu**, [http:// www.mkutup.gov.tr](http://www.mkutup.gov.tr), Erişim Tarihi: 25.02.2007.
- Molla Câmî, **Baharistan**, (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., İstanbul 1990.

- Muallim Naci, **Lügat-i Naci**, Çağrı Yay., İstanbul 1978.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'de'ddin Efendi, **Mecelletu'n-Nisâb**,
(Tıpkıbasım), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Mütercim Asım Efendi, **Burhan-ı Kâti'**, (hızl., Mürsel Öztürk-Derya Örs),
TDK Yay., Ankara 2000.
- Nâcî ve Vasfî, **Şöyle Böyle**, İstanbul 1302/1884.
- Nev'îzade Atâyî, **Hadâyiku'l-Hakâyık fi Tekmileti's-Şakâyık**, (hızl. Abdülkadir
Özcan), C. II, İstanbul 1989.
- ONAY, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (hızl., Cemal
Kurnaz), MEB Yay., İstanbul 1996.
- PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I,
MEB, İstanbul 1993.
- REDHOUSE, Sir James W., **Turkish and English Lexsicon**, Çağrı Yay.,
İstanbul 1992.
- Sa'dî, **Bostan**, (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1974.
- Sa'dî, **Gülistan**, (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1966.
- STEİNGASS, F., **Persian-English Dictionary**, London 1930.
- Sûdî, **Şerh-i Bostan**, İstanbul 1288.
- Sûdî, **Şerh-i Divan-ı Hafız**, İstanbul 1288.
- Sûdî, **Şerh-i Divan-ı Hafız**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa Yazma
Nüshası 635.
- Sûdî, **Şerh-i Gülistan**, İstanbul 1249.
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 1978.
- Şemsettin Sami, **Kâmûsu'l-A'lam** (tıpkıbasım), C. IV, Ankara 1996.
- Şerh-i Sudi ber bostan-ı Sa'di** / Ahmed Sudi Bosnevi, 1007/1599; trc. Ekber
Behruz.(Bostan metniyle birlikte), Tebriz: Çaphane-i Azerbadgan, 2
cilt, 1973.

Şerh-i Sudi ber Gülistan-ı Sa'di / Ahmed Sudi Bosnevi, 1007/1599; trc. Ali Ekber Kazımı, Zeynelabidin Çavuşı.(Gülistan metniyle birlikte), Tahran: Kitabfuruş-i Tahran, 1970.

Şerh-i Sudi ber Hafız / Ahmed Sudi Bosnevi, 1007/1599; trc. İsmet Settarzade. (Hafız Divanıyla birlikte), 4 cilt, 1968.

Şibl-i Nu'mânî, **Şi'ru'l-'Acem**, Farsça'ya çev.: Seyyid Muhammed Takî Fahrî Dâî Gîlânî, C. II, Tehran 1363.

ŞÜKUN, Ziya, **Ferheng-i Ziya**, 3 Cilt, MEB yay., İstanbul 1984.

Tahirül-Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, İstanbul 1994.

TARLAN, Ali Nihat, **İran Edebiyatı**, İstanbul 1944.

TARLAN, Ali Nihat,, **Türk Ansiklopedisi**, (Hafız-ı Şirazî mad.), C. XVIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970.

TİETZE, A. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, C. I, (A E), Simurg Yayınları, İstanbul 2002.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005.

ÜNAL, Harun, **Uydurma Hadisler**, C. 1-6, Miraç Yay., İstanbul 2007.

YAZICI, Tahsin, **DİA**, (Hafız-ı Şirazî maddesi), C. XV, İstanbul 1997.

Yeni Tarama Sözlüğü, (Düzenleyen Cem Dilçin), TDK yay., Ankara 1983.

Yazım Kılavuzu, (hzl. Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı vd.), TDK Yay., Ankara 2005

Zebihullah Safa, **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, C. III/2, Tehran 1347.